

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ

ВІСНИК.

В И Д А Є

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ

РЕДАКЦІЙНИЙ КОМІТЕТ:

ВОЛОДИМИР ГНАТЮК, МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ,
ДР. ІВАН ФРАНКО.

За редакцію відповідає: Володимир Гнатюк.

Річник II. Том VI.

ВОЛОДИМИР ГЕРАСИМОВИЧ

У ЛЬВОВІ, 1899.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка,
під зарядом К. Беднарського.

НБ ПНУС

640475

З М І С Т.

	Стор.
<i>Закон смерти</i> , оповіданє Олександра Катренка	1
<i>З поезій Миколи Вороного:</i>	
I. Memento mori	21
II. Пересьпів	22
III. Нудьга гнітить	22
<i>Народні пісні</i> , оповіданє Грицька Коваленка	24
<i>Із оповідань Антона Крушельницького:</i>	
I. Жебрак	38
II. На плоті	42
III. На базарі життя	45
<i>Його право</i> , етюд Наталки Полтавки	49
<i>Три в однім човні (крім пса)</i> , оповіданє Джерома К. Джерома (I—XII), скорочений переклад Івана Петрушевича	55, 228, 356
<i>Із оповідань Стефана Жеромського:</i>	
I. Тіни	95
II. Легенда про „лісового брата“	103
III. На помості корабля	114
<i>Із поезій Жоржа Роденбаха</i> . Чари минулого	116
<i>Поєма про білу сорочку</i> , Івана Франка	117
<i>Заручини</i> , етюд І. Білоусенка	141
<i>Мій похресник</i> , оповіданє Стефана Пятки	159
<i>Образки з гуцульського життя Марка Черемшини:</i>	
I. Святий Николай у гарті	173
II. Хиба даруймо воду	176
<i>Із польських поетів</i> , переклад Ів. Франка:	
I. Із Адама Міцкевича	184
II. Із Адама Асника:	
1. Голос, що кличе в пустині	185
2. Приходьш до мене	185
III. Із Віктора Гомуліцького:	
1. На канонї	186
2. Ель моле рахмім	187
3. Під обухом	190
IV. Із Андрія Нємоевського	191

Прикарпатський університет
ім. Василя Стефанича
НАУКОВА БІБЛІОТЕКА
№ 640475

	Стор.
<i>Мімочка заручена</i> , ескіз В. Мікулч, переклала Марія Грушевська	194
<i>До неба</i> , оповіданє Оттона Туомі	222
<i>Із жартів Павла Шербарта</i> , пер. І. Ф.: І. Галабурдик і П. Червоний як рак	227
<i>Із поетичної спадщини Василя Мови (В. Лиманського)</i>	247
<i>Камінний хрест</i> . Студія В. Стефаніка	225
<i>Серед бурі</i> . Драма на 5 дій Бориса Грінченка, 1—11	266
<i>Стріча</i> . Нарис Богдана Лепкого	297
<i>Із поезій А. С. Пушкіна</i> : I—III пер. М. Старицький	306
IV—VI пер. І. Стешенко	307
<i>Анджеля Борджія</i> . Новеля Конрада Фердинанда Маєра, пер. О. Маковей	311
<i>Латинська ода до вельосінеда</i> , пер. І. Франко	373

<i>Із секретів поетичної творчости</i> , І. Франка	1, 71, 137
<i>Павло Грабовський</i> . (Децо про його житє і діяльність), Осипа Маковєя	22
<i>З житя і письменства</i> : I. Про фейлетони українсько-руських політичних часописей в р. 1898, Осипа Маковєя	38
II. Нова „пря“ про українсько-руську книжну мову, М. Грушевського	85
<i>З російської України</i> : I. Про українські товариства, Spectator-a	54
II. Ювілей російської літератури і наші літературні позви. О. С. Пушкін в українських перекладах, Spectator-a	148
<i>Промова А. Єфименкової</i> , відчитана на святї І. Котляревського в Харкові 6 лютого ст. ст. 1899 р.	81
<i>Сучасний драматичний артист</i> , з фран. пер. О. Франко	93
<i>Листи з-над Полтви</i> . Лист другий — Observator-a	100
<i>Із чужих літератур</i> : I. Остання драма Г. Гауптмана „Візник Геншель“, нап. Г. Цеглинський	158
II. Стан сербської, словінської і словацької літератури в 1898 р., пер. В. Гнатюк	169
<i>Хроніка і бібліографія</i>	61, 121, 185

ЗАКОН СМЕРТИ.

ОПОВІДАНО

Олександра Натренка.

І як воно зовсім-зовсім недавнім те все давно минуле здасть ся! Прямісінько неначе-б чи то рік, чи то два тільки всього і промайнуло, або і красше ще того, немачо-б то ти у сні вчора, тільки вчора те все бачив. Про те-ж, як полічили час, що пролинув межі сьогодні і тоді, то аж на місці не вєдиш, куди там! аж ось як підскачеш, так здивуєш ся довжинї тїй минулого.

Чи давно-ж таки, здасть ся, я зазнавав таким, яким він тоді собі був, Івана Петровича пана Петренка? Чи давно-ж? А навсправжки виходить тобі, що не так то і недавно: літ з тридцять, та ще, щоб ви знали, і з хвостиком, з чималеньким хвостиком, у віковичність тимчасом уже пірнули.

Еге! А яким я його, сказати вам, колись то і бачив! Був він тоді собі блискучим офіцером царської ївардії, кавалетардом він собі був тоді. Знав я його ще і пізнійше троха, та й дуже ще тоді я знав його, коли він був уже взяв собі „абшита“ і, по традиції предків своїх, осїв ся у гнізді своїому рідному, у власному маєтку, у Хомівці. Саме тоді тільки настав початок часу безкріпацького вже, але мій Іван Петрович тим, не так як иньші навколо всі, анї скільки не бентежив ся; у його, мовляв, від того ніде

ні трохи не свербіло. Куди там! Він увесь цілком, всією своєю істотою був під могутнім тогочасним прогресивним впливом, що його він вивіз тільки-що із столиці.

Він сміливо і з запалом усюди, де тільки міг усюди, виявляв найліберальніші ідеї тодішнього часу. Він горою заступався за кріпаків, за їх волю, яка тільки-тільки, кажу-ж, була тоді вийшла, він репетував за своїх менших братів, аж з піною біля рота і навіть, у самісінькі очі навіть їм, хоч і уважно, але розумно і остро кепкував над своїми старосьвітськими сусідами, які на всі лади усюди, й у гостях і дома, тільки те і робили, що лементували, охали, та слізю-слізю скаржилися всім і кожному, один одному, прегірко нарікаючи на свою нещасливу долю, на ось яку не таку прикрість до них уряду, який відобрав, бач, силою від них їх власне, від дідів спадкове добре „женска і мужска пола“.

Еге, Іван Петрович був поступовою і дуже навіть поступовою людиною свого часу.

Ось, як зараз, він стоїть перед моїми очима: Велетенського зросту, станом стрункий, в могутніх плечах дуже огрядний, груди широкі, виперті аж горою, та ще й зовсім заслонені гарною, як вуголь чорною, до пояса довгою і випещеною бородою. Позір великих, карих очей був у пана Івана суворий, але вітвертий, сміливий, ясний, бравий, орлиний. Ніс у його був тонкий, довгий і трохи-трішечки горбуватий, але гарний. Чоло він мав широке, дуже високе і вельми посухнute назад. Одно слово: Іван Петрович був немалим красуном. Він всіма, чи то чоловіками, чи то й жінками однаково, або жінками ще й більше, безапеляційно таким прославлявся. І Іван Петрович власно об тому був добре свідомим і що-до того, то гордував собою навіть не помалу, але ще й дуже. Та як же йому було і не теє, коли не дармо-ж він був з армії; з простих поселенських, вічна їм пам'ятка, кирасирів, не добиваючи сам ні скільки, а тільки з волі свого урядового панства попав до тієї гвардії задля її там прикраси. Ось як! Бач, цар небіжчик Миколай І. любив мати перед своїми очима таких бравих юнаків і дуже кохався в них. Памятаю я, ще й ось як памятаю, як кождий приїзд пана Івана до нашого повіто-

вого міста Купянки збаламучував сливе всіх мешканців там-тамошніх, бо був він задля всіх приємно дивовижним.

Коли-ж екіпажик у Івана Петровича по всяк час був новісінький, чистісінький, аж блискучий, а в його запряжені були не прості коні, а якісь кінські феномени що до їхньої краси. Кінська упряж вся була у пана Івана така, якої ніхто ніколи на далеке навколо не мав, була вона не обнизана тільки, як звичайно, а прямисінько облита сріблом, та ще коли не позолоченим, то наведеним чернію. Бувало блищить, дзеленчить, брязкотить, більше ще, грає все на конях, та й годі. На переді, бувало, сидить під лад панови такий красун молодий, та бравий, що хоч малюнка зараз малюй з його. Одягнений був той візниця коли не в червону, то в блакитну, рожеву, а то і жовту, як коли і все різно, московську шовкову сорочку, а поверх неї ще і чорна бархатна безрукавка одягнена, на голові-ж низенький, кругленький, повстяний бриль з пав'ячим пером. Держить бувало от-такий візниця у руках своїх, мало ким і бачені ще тоді по повітах, такі чи інші кольорові віжки, ледви, ледви спиняючи ними тройку, яка, як вихор, певно, як вихор, несесться, жене і якій, здасться, не можна було й ціни знати. Дивлятьсь бувало люде і не надивлятьсь! Чудо та й годі! Побачити тільки, на одно було тільки те подивити ся, які викрутаси своїми передніми ногами виробляє корінник, то і того вже досить, і то вже диво і описати того ніяким способом не можна; а пристяжні-ж ще на кайданчиках, що губи ними їм порозрізувано ледви аж не до самих ухів, як виплигують! Скажено виплигують було та ще і позвивавши ся, аж неможливо, наче ті гадюки, трохи головами до хвостів своїх не доторкують ся.

— Дивіть ся бо! Он Іван Петрович! Он пан Петренко їде! — звертали увагу один одного Купянські мешканці, яким тієї години впадало бути на улиці, хоч про те кождий з них і так у всі баньки вирячався вже, любувався і очей не міг відвести від пана Івана Петренка, що їхав так гарно-бундючно.

— Пан Іван їде! — вгадували не помиливши ся і висовували ся у вікна дивити ся голови ще й інших мешканців, які тоді саме сиділи по хатах своїх і відтіля вже почули знайомий їм, приємний той бренькіт оздоблених сріблом оттих хомутів і уздечок коней Івана Петровича, а іноді то і молодецький викрик „ей, паді!“ молодецького його візницї. — Іван Петрович! — чув ся поспішний окрик найбільше навіть жіночого тоненького голосочку, чи то з того, чи то з иньшого вікна якого небудь дому, що належав якому небудь панови з міської найкрасної вельможности.

— „Іван Петрович! Завитайте-ж і до нас хоч на хвилину“! або: „Іван Петрович! Дождаємо ся вас! глядіть!“ і таке иньше.

Але Іван Петрович відповідати звичайно не мав коли, бо-ж він вихром летів на своїх огирах. Він тільки поважно і іраціозно, так іраціозно, як він те один тільки й умів зробити, кланяв ся сюди й туди, раз-у-раз шапкуючи, але і те звичайно він поспівав робити вже далеко проминувши того, кому належав був той поклін.

Пан Іван Петренко усюди й у всіх був бажаним, приємним, поважним і дорогим гостем. Панянки так усі, як одна, прямиєнінько аж божеволіли за ним, вони сами аж гуртом всі залицяли ся до його. Пани дивили ся на його і з заздрістю і з уклінністю.

Господарство Івана Петровича було не аби яке велике; по тих місцях і пари йому не було. Він мав собі щось чи дві, чи без малого дві тисячі десятин найкрасшого, найглибшого чорнозему. Довгий у його був степ і широкий, та рівний, рівний, ще і не сумний, бо його оживляли ті табуни коней пана Івана, декільки отар шльонських овець, які тихо передвигали ся з місця на місце.

Нераз було попоміряв і я той степ Петренків, полюючи за дрохвами, яких безліч було там.

Двір у Івана Петровича був старосьвітський зовсім. Всі будівлі його були деревляні з звичайними стріхами. Стояв той двір на дуже гарнім місці, під високою крейдяною горою, над красною на далеку околицю, дуже рибною річкою, яка і ймення від людей собі своєю гарністю

придбала „Красна“. Всі двірські будівлі аж потопали в садках, галях, левадах, а за садками, галями і левадами ще й чималий віковий ліс у довгому, широкому, та глибокому ярі за панським домом, чорніючи, виднів ся. Найголовніше-ж усього, про що знали й всі, що Іван Петрович не мав ніяких довгів, а через те, бач, і навсправжки і на очи всіх він був багатий.

Одружив ся Іван Петрович не дома, але у губернському місті на молоденькій красуні, яка принесла йому і віно чимале ще.

Ось яким я знав років тридцять п'ять тому Івана Петровича пана Петренка. От з таким паном Іваном 35 літ тому я дуже добре навіть знайомим був. Частенько я гостював у його на рівні з иньшими людьми, залюбки впиваючи ся його витаннем, щирим українським хлібосільством.

* * *

Коли якое доля моя на довгі десятки років виперла мене силою з того мого рідного куточка нашої України. І де мене не носило тільки впродовж того довгого часу, де тільки я не перебував! Бачив я і Волгу широку, та ще і за неї далеко забирав ся, дивив ся я і на невгамований той Терек, ходив і по горячих Ахал-Текінських пісках. Вогацько нових найрізнійших впливів пережив я за той час свого тиння. Виперли ті впливи у мене з памяти, коли не все зовсім, то багато з давно минулого. Вилнув у мене з голови і блискучий Іван Петрович. Зовсім забув я про його, так забув, що наче-б то ніколи і не знав його, наче-б то ніколи його і на сьвітї навіть не було задля мене. І хто його знає, чи і згадав би я про його коли, як би не випадок тільки.

Через 35 років занесло мене знов до рідного Купянського повіту.

Їхав я на земських заморених конях тихенько, не поспішаючи ся і з нудьги розглядав ся туди й сюди навколо. Таким способом промнув я і один, і другий, і третій і десятий панський двір, які один по одному чергували ся, як у калейдоскопі перед моїми очима, виринаючи

згодом і перегадом то з одного боку то з иньшого широкого шляху. Поглядав я на них, та й пригадував старовину; розбуркували вони в мені найрізніші згадки з минулого і найбільше приємно-сумного відтінку. Пізнавав я сливе кожний з тих дворів, хоч про те і трудненько таки візнавав я їх; всі вони тепер виявили ся мені далеко, далеко не такими, якими я їх бачив колись. Та й не диво-ж тому! Не диво, бо стільки-ж проминулого часу по невідмінному законowi природи всіх повинно переіначити, все повинно переіначити і, що найбільше буває, і не на красне ще. І я, бач, ось яким зробив ся, сливе дідом став, зігнув ся вже; постаріли і ті двори своєю старістю. Дідуганами певно стали вже і всі ті, що пробувають собі по тих панських старих дворищах, ті мої давні знайомі. Не впізнав би мабуть я їх тепер, однаково, як і вони мене. Але чи й існують ще по своїх кублах там ті, яких я знав колись господарями тих маєтків? А коли вони не живуть уже там, то цікаво-б знати, хто саме тепер там панує? Метушать ся у голові у мене оттакі думки і якоесь сумно-сумно, хто його знає і чого, робить ся на душі; мабуть того саме, чого іноді сумно стає при згадці про якого небудь добре знайомого небіжчика.

Може тепер глитай який небудь осів ся у тому, чи иньшому панському гнізді, може павук який небудь і із наших таки людей, хрещених, а то і жидюга який небудь, роспустив своє павутинне з тих, чи з иньших горниць і панує тепер там і відтіля по своєму?

А ось нарешті став наближати ся я і до дуже, та ще й дуже знайомої місцевости. От тут то саме я і згадав, відразу згадав і про пана Івана Петренка. Аж он-он велика слобода починає маячити, аж он-он ледви-ледви, а біліють ся вже хатки! — міркую я собі їдучи.

Дай Господи памятки згадати, як воно те село, та на ймення собі буде, от забув, забув, та й годі! Коли ні, згадав! Гончарівка! Так, так, Гончарівка! А за Гончарівкою, так як через верству місця, буде ще невеличкий собі хуторочок, здасть ся навіть без імення собі якого небудь, а там річка Красна, а там лідівське кладовище панів Пе-

тренків, а там уже зараз і двір пана Івана. Ех! Чи уціліти же-ж він, колись то гордий та блискучий, чи живе ще він тепер там і коли живе, то який він тепер є? От цікаво-б було з ким побачити ся, на кого подивити ся! Чи не заїхати хіба до його? Адже-ж, пригадую собі, й шлях мій ось-ось, як близенько біля його двора пролягає.

— Чуєш? як тебе? — обернув ся я до свого нізничі, що тимчасом куняв собі, сидючи на передку. — Слухай бо!

— А чого вам? — відповів він мені, смачно на увесь рот позіхнувши і хрестячи його.

— Та ось чого! Чи не знаєш ти про пана Івана Петренка, що зараз біля його двору отсе будемо їхати? Чи живий він ще? І чи у себе він, тут, у своїому маєтку живе?

— Живий ще і живе от тут, у Хомівці.

Уцілів, виходить! — погадав я і чомусь аж зрадів навіть.

Проминули ми ось і Гончарівку вже. Боже, як вона виросла і вдовж і попереки! Так вона виросла, як я і не погадав би ніколи, не бачивши її тепер. Злила ся вона, проковтнула і хутірок тай без імення, що я його колись то бачив самостійним. Ось і річка і хоч і та-ж сама вона „Красна“, але яка-ж вона тепер! Зхудла вона якоесь, змарніла, поузчала, мабуть через те, що постаріла... Ось і кладовище Петренківське з своїми старосьвітськими памятниками, збудованими на приклад маленьких хаточок з червоної цегли з залізною покрівлею. Тепер ті памятники напівнорозвалювали ся, покрівлі їхньої на них нема і клаптика. Все кладовище взагалі дуже сумне, зруйноване, і як кого, то може навести зовсім не на радісні думи. Нема навколо кладовища ніякого ані частоколу, який колись то був, ані рова навіть, яким воно було окрім того колись то обкопане; все зрівняло ся з землею. Роскішна, висока, та густа трава росте тепер і біля могилок і по них. Я побачив кілька совиріглядних телят, що поважно, без теличих іграшок, ходили тимчасом по кладовищі, очевидячки залюбки щипаючи ту поживну рослину і, коли того треба їм, безпечно чухаючи ся своїми боками об ті памятники.

Коли ось в заповороту виткнув ся мені і дім, ті панські горниці пана Івана Петренка. Але що воно таке повстало перед моїми очима! Боже мій! Чи гадав же я що небудь таке подібне побачити?! Де ті садки, де ті левади, гаї, де той ліс?! Де вони діли ся?! Ну, як є, нічого нема. Тільки і всего, що де-не-де, подекуди, самотно сиротіючи, якісь миршаві, деякі вже посохлі, деякі на щось обдерті деревця стирчать сумно та свідчать собою про щось, що колись тут було. Але де-ж господарські і двірські будівлі?! Де вони?! Де ті вузкі та довгі вівчарні, де ті високі кінські стайні, де ті просторі загони з повітками на північ, комори і таке пнше? Нічого нема, і сліду нічого нема. Пусто, глухо, мертво. Пустеля розвернула ся перед моїми очима.

Ось як защеміло у мене серце від погляду на той сумний образ, образ певної смерти того, що я бачив колись то живим.

Один-один одинцем дім так-сяк ще і уцілів тільки. Один він ще сумно самотно доживає свого посліднього віку. Висока цегляна основа під ним пооблушувала ся, осипаєть ся, від давнього небілення увесь рябий він, перістий, дуже нечепурний, неприємний. Високим і довгим рундуком його цілком опанувала гангрена і він ось-ось як швидко вже відпаде, відвалить ся від свого тіла. З десяти чи більше східців його тепер залишида ся тільки частина, чи і на пів їх буде, через одну, через дві, на своїх місцях. Але і ті ледви-ледви що тільки держать ся у своїх гніздах.

„Який же то сам господар є там тепер?“ народило ся у мене важке питанє і якесь безневільне бажанє, не через цікавість, ні, але через щось инше, через щось таке, чого я вам не вмю доладно і назвати, боляче стискаючи моє серце, притьмом примусило мене неодмінно завернути, заїхати і подивити ся на те сьогочасне житє-бутє пана Івана Петровича, на його самого.

— Підвертай до будинку! — промовив я до свого візницї і він слухняно, мовчки смикнув віжками і коні звернули з шляху.

На зустріч мені з голосним гавканєм вибігли чи дві, чи три худі-худі, кіетка та шкурка, собаки, а за ними, аж очі я штрищив, з настобурченим до гори, закарлюченим хвостиком, скільки сили його, навскоки, жалібно та голосно хрюкаючи, наче-б його колов хто, виплигував чинний підсвинок.

— Що воно таке?! Чого сей підсвинок оттак підсмакує? — спитав ся я.

— Порося? — на пів обернув ся до мене мій візниця. — Се панське поросє. Подарував його хтось з Гончарівців панови що торік, маленьким; в пана-ж свиней поріг його не було і нема, то воно, се поросє, в роду ніколи і не бачило нікого такого, як само воно, то-б то другої свині; вирросло-ж воно собі з собаками он тими, то і шинчай собі собачі всі придбало! Собаки ось біжать і воно за ними плигає, собаки брешуть і воно хрюкає та галасує. Чудне поросє! Воно та собаки, яких бачите, отсе і вся худоба пана Петренка. Тиру!

І ми спинили ся біля самого рундука. Зустріти мене не вийшов ніхто. Я навмисне потихеньку і з повозки собі зліз, вже і потоптав ся трохи біля неї, ще підждав чимало, ровдиняючи ся навколо себе, але ніде ані якої живої душі я не укрив і не діждав ся побачити. Німа тиша, мертва тиша облягала і дім і мене і все. Але що-ж мені було далі робити? Поклав я, що буде, те й буде, а треба посувати ся у горниці, та шукати там кого небудь.

* * *

Вилізти на рундук не так то було легко: перший схід, на який був я став, миттю підо мною обвалив ся і я ледви-ледви не впав ще задля більшої втіхи мого візницї, який дивив ся на мене і щиро сьміяв ся. Але уперте бажанє, як то кажуть, поборює всі перепони, і я сяк-так, хоч і дуже важко, а нарешті викараскав ся таки і на саму гору. Перша-ж моя ступінь по тому рундуку наробила переполоху і з щілин між дошками рундуку, як оком мигнути, випорхнули аж два сичі, вдарили ся вони

об мене, аж здригнув ся я, і крикнувши з переляку ма-
буть своє неприємне „сплю-у-у“, злетіли на покрівлю бу-
динку. Я-ж, обережно ступаючи, щоб не провалити ся,
подав ся до дверей. З того боку свого, звідтіля, вони
були міцно замкнені. Але я енергічно постукав ся в них,
перегород ще і дужче, і дармо на сей раз, бо-ж ніхто до
мене не обізвав ся нічим. Ще кілька разів гримнув уже я
кулаком, але і те не помогло, все таки нікого нема.
Потоптав ся, потоптав ся на місці, постояв, постояв і дов-
генько таки постояв я біля дверей, та думка з'явила ся
була вже і „назад налі“ подати ся, коли ось, аж зрадів я,
почув ся мені немов чи кашель чи що, там десь у сере-
дині, по той бік дверей.

Еге, виходить : є ще там хтось живий! — погадав я так
і не помилив ся. Швидко виразно вже до моїх ух доніс
ся мов свист, металічний гук відсуваного залізного засува і,
слідком за тим, двері, неприємно скриплячи на своїх зар-
жавілих завісах, тихесенько немов боячи ся, розчинили ся.
Відкрили ся вони і перед моїми очима постав невимовне
худий, старістю зігнутий, аж горбатий, не менше як
65-літний дідусь. Борода у того діда була довга, сіра,
неохайна, очевидячки давно, давно вже немита і нечесана;
таке-ж сіре, довге і нечесане волосє було у його і на го-
лові. Одягненим він був у прості шкaпові чоботи і, хоч
то було літо, у якомусь рудому, старому-старому, кожусі;
зпід його висовував ся аж чорний ковнір колись то білої
недорогої базарної сорочки. Людина та дивила ся на мене
непевно, здивовано і з ляком якимсь. Я сам невимовно
вразив ся, я зторопів. Дійсність того, що я побачив, і по-
рівняня не мала з тим, що я покладав собі побачити.
Я почував ся тієї хвилини собі ось як негарно. Я мовчки,
вирячивши очи, стояв і дивив ся на його, так само, як
і він на мене. Я не мав, не знаходив слів, щоб хоч що
небудь йому сказати, щоб хоч як небудь відкараскати ся
від важкої, спільної з ним мовчанки. Коли ось старий на
превелику радість задля мене забалакав таки, невиразно
прошамкавши своїм беззубим ротом:

— А чого панови бажаєть ся від мене?

— Іван Петрович! Та невже-ж се я вас бачу! Нев-
же-ж се ви?!

Еге! се був він.

— Так, Іван Петрович се я, але хто-ж ви такий
і чого вам треба від мене?

— Не пізнаєте? — спитав ся я у його.

— А то-ж, зовсім ні, зовсім не пізнаю.

— Ну, так я Олександро Михайлович К... пригадаєте
можно?

— Олександро Михайлович! Боже-ж мій! Та як же-ж
не пригадати! Як же-ж! Та відкіля ви, добродію, взяли
се?! Відкіля вас Господь приніс?! От як зрадували ви
мене, старого! Ось як! Вудьто-ж ласкаві до хати!

І старий швидко підкинувши той ляк, вражінне і зди-
нувшись, пристомом кинув ся до мене, стиснув мене в обій-
мах і поцілував ся зо мною, як з рідним. На очах у його
тромтіли сльози.

— Ну, будьте ласкаві! Увіходьте! Давно, давно вже
я не бачив свіжої людини.

За ним увійшов я в простору, пусту передню кімнату.
Важким духом, мертвим, льоховим якимсь, архівним дихнуло
в ній на мене. Я скинув свою верхню одіж, але подіти її
було нікуди і вона лишилася у мене в руках. Не то що,
але і гвіздка якого небудь — і того ніде на стінках не
було видно.

— Та ви, того, даремне турбуєть ся. Йдіть у салю,
в салю йдіть! — зовеім соромливо запросив мене пан
Іван.

І я вступив у давно знайому мені ту салю. У ту саму
салю, в якій колись то я не раз і не два скажено крутив
ся на молодих своїх ногах у вихрі вальса під звуки гар-
ної військової оркестри, що грала бувало от там на тому
самому танку, на який я тепер тільки-що ледви, ледви був
видіз. А тепер ся саля! Ох, якою-ж я її побачив! Я всту-
пив у велику вздовж і впоперек квадратову горницю
з нечистими, гнилими дошками долівки, що під ногами
гнули ся і скрипіли. На тих дошках не лишило ся і най-
меньшого сліду колишньої фарби. Стіни, як і увесь дім
знадвору, і тут давно не білені, всі у сірочорних плямах.

Деревляна стели колись-то обмальована білою фарбою, вся тепер у дивних але зовсім негарних малюнках, і жовтавих і чорнявих, які з'явилися від дощів. І ціла саля, однаково як і попередня кімната, теж була пуста - пустісінька. Один одним простий, селянський, необмальований липовий стіл тільки і притулився собі біля противної далекої стіни. Знову колись-то сей стіл був білим, а тепер він був брудний-брудний, аж чорний. Окрім того погляд спинявся ще чи на двох, чи на трьох деревляних, простих же, самодількових, необмальованих і брудних осліцях ще і з нецілими ніжками в них. Напротив як раз перед очима, двері розчинені в колись-то гостинну кімнату, трошки меншу від сїєї салі, але тепер вона зовсім, зовсім як є пустісінька. Ще з боку салі двері у колишню кімнату господареву, в кабінет, і той теж тепер пустий.

— Прошу дуже! — запросив мене Іван Петрович до того стола. Сів я з одного його боку, сів і він з другого. Обидва ми почувалися собі дуже ніяково. У мене в мозку, як у калейдоскопі крутилися, вертілися, одна одну попереджаючи, блискавкою думки-згадки про колишнє жите-буте панського бучного пробування, свідком якого колись-то, як у сні, був і я саме оттут, в сій самій салі. Можна сказати певно, що об тому самому міркував ту мить і Іван Петрович, що і він, побачивши мене, пекуче перейнявся своїм мов би і недавнім минулим. Я собою, своєю присутністю порушив його ох! які болючі душевні рани. Ми мовчали обидва, сидячи один проти одного. Нас обох навіть обхопило забуте. Пан Іван, схиливши голову на свою руку, покладену ліктем на стіл, сливе не моргаючи очима, пильно дивився на діл; я пильнував в обидва ока чомусь противну стіну, проте-ж і не бачучи її зовсім перед собою.

— Господи, Боже мій! — метушилося тимчасом у мене в голові — скільки-ж то веселого життя, життя бучного дуже ще недавно бачилася, тоді розкішна як на хутір саля. І як воно на світі оттак усе швидко проходить, минає! Але від чого воно так ведеться? Від чого воно так все, без виїмки все, немов блимне, блисне, миготне і нема його, нема нічого! Інше вже, друге в инь-

шому вже до небудь місці запалюється, блищить, миготить і в свою чергу гасне, гине, і так без кінця і краю? Закон життя і смерті на кожному кроці, на всьому стоїть перед очима нашого розуму, перед нами. Як закониви початку, родни, далі життя, так і закониви кінця-смерті все, все, на світі підлегле. Все на світі нарождається і все умирає, як одухотворене, так однаково і неодухотворене; нарождаються сь й умирають навіть такі речі, як думки, ідеї і т. п., а через що? Через великий закон оновлення. Через те, що настає час старому давати місце тому, чи иньшому новому, що нарождається сь, чому небудь чи найкращому, чи і того тільки що могутнішому, а через те і життєвотнійшому. Я перший схаменувся і відізався.

— Ну, як же Господь та милує вас, шановний Іване Петровичу? — вимовив я питання, яке при тому всьому, що я побачив, зовсім і не прилягло до ладу, яке вимовивши аж засоромився я навіть сам перед собою.

— А ось, як бачите! — була мені відповідь сумним голосом. Знов довга павза і нарешті Іван Петрович забалакав: — Еге, погане, дуже погане жите моє, Олександрє Михайловичу! Таке погане, що і не знаю вже, як би тільки і доживотіти і досягнути тільки мерщій до свого кінця. Як на свідки кажу вам, що смерті своєї я бажаю, дожидаюся її, як великого добродійства Господнього. Ох-ох, як же-ж то обездолили нас, дуже образили, відібравши у нас наших кріпаків! Під згубу тим підвели нас, до голодної смерті примусили. Дивіться на мене, яким став я! Голодним, холодним старцем, та й годі, та й край, далі вже ходити нікуди.

— Але яким же побитом сталося таке з вами і через що?

— Яким побитом і через що? Ех! Таким же саме побитом і через те саме оттак і зо мною, як і зо всіма богатсьома иньшими подібними до мене, що імя їм лєтїон. Чи свідомо вам те, що в повіті нашому з старого вельможного панства тепер і половини вже немає? Де там! Третина хіба тільки істнує ще. Розійшлися хто куди міг, куди очі повели. Поділилися вони десь і пам'ятка про них травою-бурянцем швидко, ох як швидко заросла, навіть

і не згадує ніхто про них. З решти-ж не я один так, але богацько є таких, що доживають свого віку оттак саме, оттак як бачите, як і я, коли ще і не гірше від мене. Та ось за прикладом недалеко і ходити: ви-ж пам'ятаєте Івана Івановича? Хіба не намятаєте? То сусіда мій колишній найблизший, ще й мисливцем він був на весь повіт найславнішим, хортів і коней мав у себе таких, що вони коштували по тисячі рублів і далеко ще й більше.

— Ага-га-га, тепер згадав! Ну, так що-ж з ним, живий ще?

— Де там! Умер уже. Щасливий він тепер! А до смерті і довго перед смертю бідкав ся він бідолаха ось як!... От жив, як і я тепер горюю, ще навіть коли хочете, трохи й гірше йому було як мені. У його так тільки один двір і залишив ся було йому. І горе! Їде було він собі до міста, у Купянку, парою старих-старих шкап і не доїздячи, верства або що до міста, припиняє було коней своїх, бач, погодувати даремною їжею, травицею, яка росте обік шляху, щоб у місті не треба було сіна купувати, бо ні за що. Кілька годин бувало сидить він собі, як печериця, та з нудьги гав ловить, у своєму старому фаєтоні на дорозі, а коні тимчасом ходять навколо та пасуть ся. Їдуть було, об'їжджають його старі колишні приятелі, старі знайомі не аби-які і всі, як один усі, не то що не здоровкають ся з ним, але ще й з огидою відвертають ся від його, та і того ще мало їм! На всі заставки всі пани кепкували було з його, лихом забитого. Правду треба сказати, признати ся треба, було таке, що й я над ним кепкував. Еге, а тепер ось і сам і таких навіть шкап не маю, пішки мушу ходити куди треба. Тепер уже надо мною, хто ще трохи-трішечки животіє, всі сміють ся, кепкують з мене. І я про те добре знаю і щільно ховаю ся через те від усіх зо своїм панським убожеством. І богацько нас таких, як я отсе, і всі ми так, як отсе й я від усіх таймо ся, один одного соромимо ся, один одного боїмо ся.

— Здасть ся, як що не помиляю ся, то оттой пан Іван Іванович, що про його ви зараз мені розповідали, був колись навіть шляхетським повітовим маршалком!

— А як же, а як же, був він, був, та загуб. Заставив я, знаєте, свій маєток у банк, а на що, коли спитаєте мене, я се зробив, то їй же Богу і не відповім вам, не скажу, бо й сам не знаю, на що. З'явив ся відклясь той банк і всі наші пани заметушили ся і почали притьмом заставлявати ся в його, а за всіма, як та вівця за гуртом, поліз і я туди грошей брати. Одержав їх і їй же Богу не знаю куди вони й поділи ся від мене! Туди-сюди раз і два метнув ся з ними і розкотили ся вони всі. А потім, а потім, ох, згадати, так і те нудно, а потім і пішло не житте, а муки. Пішло житте з одними тільки важкими думками об прирєтках банкових, що наложались йому від мене. За-ради тих прирєтків час по часови збув ся я всього! Пішли від мене до банку і мої овечки, пішли й коні, пожер банк і воликів моїх і корови, як згоріли і будівлі всі мої, а нарешті і в приватні ще довги заліз аж по самієньку шию, все-ж видля банку. Шість же років тому і зовсім з маєтком своїм прадідівським розпрощав ся. Коли-ж припекло було так, що, хоч повісь ся, а нема тих прирєтків і хоч, як хоч, ані відки їх добути. Не було вже що і продавати окрім землі, а тут, як на те, на безголове моє і хліба того року нічого не продило. Крутив, крутив я, вертів, вертів і нічого не винертів; продасть, бачу, банк мій маєток, а мені доведеть ся йти світ за очі з торбиною. Щиро признаю ся вам, що від такого діла вже я хотів був повісити ся. Не думайте ради Бога, що се я так вам кажу, аби тільки помалювати ся, або що, мовляв; ні! Я справді вже намірив ся був, коли, спасибіг йому, чоловік визволив від наглої смерті... Еге, запобіг мені ненароком один з тутешніх, з своїх таки, Гончарівський селянин. Купив він, бач, у мене мою землю. Купив він і я позбув ся всіх своїх довгів, ще й мені залишило ся щось більше тисячі рублів на розжиток, та от сі горниці, а біля них ще і півтораєта десятин земельки вже чистенькі. Був, знаєте, клаптик сей на одшибі собі від остатньої землі, то й не задовжений у банку, а тому тепер він моїм ще й є. Отсе тепер і все, що я маю.

— Та хіба-ж, маючи сто п'ятьдесят десятин, не можна як небудь, хоч с'як так, жити по людському? Се-ж, здасть ся, не так-то щоб уже дуже й мало. Адже-ж у нас

тепер се добре, як три десятини на людину впадає наділу скрізь по селах, і живуть же люди, з голоду не пухнуть, а то-ж, легко сказати, сто п'ятьдесят! Можна жити...

— Та отже і живу собі, як бачите. Що року віддаю земельку по десятині, по дві, то що, людям за гроші, та і перебиваю ся, як кажете, сяк-так, з мішка в торбинку. Ех, гірко перебиваю ся! Чи повірите? Доводить ся раз-у-раз одним житним гливтяком жите своє піддержувати, та і того ще мало і то ще деколи випрохую у моїх сусідів, у людей, які були колись моїми кріпаками. Еге, одні вони ще, снасибіг їм, і не забувають мене, допомагають мені й ось як, ось як у тяжкі години запобігають! Гірке, гірке тепер моє існування, ох яке гірке, бо-ж як би я був один собі, а то-ж сімя, та яка ще сімя, велика сімя! Діти!

— А скільки у вас дітей?

— Скільки? Богацько! Одинайцять душ! Ось скільки! Адже-ж я — звичайно, що ви не знаєте — вдруге був одружив ся. Перша моя жінка давно вже вмерла. Від неї остало ся у мене троє дітей, але ті давно вже пішли на свій хліб і навіть чужими мені поробили ся, бо спільного я з ними не маю нічого і не бачив ся я з ними давно вже і листувати ся не листую ся, бо ні об чому. А ось від другої жінки, то маю я восьмеро і всі при мені вони до одного. Але ні, збрехав трохи, отсе з місяць тому двох старших синів, одному 19, другому 17 років, відпровадив на всі чотири шукати власної долі. Виправив їм паспорт від шляхетського повітового маршалка і „з Богом“ сказав їм. Пішли вони, та не знаю ще, як і де повертають ся. Написав якоесь старший, що в одному невеличкому, але портовому місті на Дніпрі відшукав він собі місце у якогось купця за вісім рублів місячної платні, але і невдоволений тим місцем, бо, каже, хоч би приказчиком бути, а то простим наймитом доводить ся обертати ся. Менший же місяць ще не мав, та не знаю чи й має ще і тепер. Нічого не пишуть. Хто його знає, може ще швидко і повернуть ся.

— Чого-ж ви сами не постарали ся помістити їх куди небудь? Хіба-ж мало є, куди можна убогому чоловікови поступити?

— Та вони-ж у мене вирости без усякої науки. Тільки, тільки що читати, та як не як писати навчили ся дома.

— Та у вас же ось хоч і в Гончарівці, а хоч і в Преображенському, школи-ж єсть. І не далеко-ж вони, що туди, то і веретви не буде, що й туди, то однаково. Чом же ви хоч у школі їх не вчили?

— Ало, знаєте, до школи віддавати було якоесь ніяково, бо я-ж нап же таки, а вони мої діти. Дома-ж чи до губернії, як наші предки колись робили, у мене не було сил їх учити. Вони у мене хлопці обидва дужі, жваві; проєли отгуг на хуторі межі селянами; іграшками чи косити, чи молотити, чи що иньше, вьому навчили ся, все уміють зробити не згірш від найкрасшого хлібороба, що до хліборобства. От я їх понхав на чужину куди подалі, де не знають ні мене, ні їх, і де можна їм робити всяку роботу, ні перед ким не соромлячи ся. От горе тільки хіба одно, що в паспорті все таки, не сховаєш ся, прописано, що дворянин ти єси.

— А по мойому, вибачте мені ласкаво за моє слово, то, коли так, красне було би, не в приклад красне, замісь мандрувати хто його знає куди оттак на чужину — бо-ж чужина, данно мовляють, все однаково що мачуха, а як яка, то що буває і лиха мачуха — слід би було їм, відкинувши неправдину вашу шляхетську соромливість, працювати дома на своїх, чи то пак, на ваших півтораках десятинах, то були-б і вони не простими наймитами у якогось купця там десь і ви всі були-б ситими, а не голодними, як тепер, як самі-ж ви кажете.

— І не кажіть такого! Пробував я вже! Пробував! Зараз же, як продав масток, пробував. Від великої туги сам був пішов у хлібороби. Залишив був, знаєте, я собі плужок волів і иньшої худоби різної по троху, та і вьсього, чого треба до селяньського господарства, та й почав був по трошки пробувати. Сам пішов був за плугом, старших дітей поробив погоничами, у наступні їх повернув і до вьсього, до всякої хліборобської праці їх прилучив, та й приневолював, але що-ж, нічого з того доброго не вийшло.

— Чому-ж ?

— Та тому, що перехід же неможливо вже крутий дуже, ще тим більше, що не мав же я змоги, фізично не мав її, не говорити своїм дітям, хто такі вони, хто такі були їх славетні предки, від яких вони суть паростки, і чим би їм через те слід би було бути, як би не лихо те, що впало на нашу голову через вільність наших кріпаків. Ех! Адже-ж давно хіба гримотили мої діди, батьки на всю губернію, всі-ж про те знають, всі ще про те пам'ятають. Адже-ж мій дід мав собі двацять тисячів десятин землі, коли хочете знати! Ось як! Ціле князівство яке небудь німецьке! А я! Хіба я, вам же самим те повинно бути сьвідомо, не підпірав по зможі слави своїх предків? Га? Ото-ж то й є! Ну, так як же так про те все відразу взяти та й забути? Хіба можливо воно так? Адже-ж ні.

Я мовчав, бо що-ж йому було й казати?

— Ото-ж то й є! Ото-ж мої діти від мене і знають, які їх діди, прадіди були і бачу я й сам, що те знає не на добро, а на лихо їм, але що-ж будеш робити? Така, видно, доля вже їх... Так ото з'орали ми так-сяк трохи, небогацько і посіяли дещо і виростало воно, але почали збирати, то поки тєє, то зерно все і висипало ся, одержали ми одну соломку. В зимі семеро коров, всі скільки їх у мене й було, одної ночі від недогляду, від спраги, голоду і холоду подохли, замерзли. По весні пара волів сперла ся на річку на кригу, що вже ось-ось збирала ся рушити ся, провалили ся і пішли під кригою за водою. Другу паровицю, щоб таким же способом як небудь не пропали, я зведів зарізати на мясо собі і з'їли ми їх. І от так усе, що мало ся у мене, до найменшого погинуло, нічого тепер нема. На що вже півня — і того у нас Біг дасть! Ось як! Ось, наприклад, дочка у мене є, їй уже 25 років. Все вона у мене робить. Вона і сорочки пере і воду носить і обідати варить і все, та тільки до якого часу, до схочу. Несподівано буває те, як надумаєть ся, як найде на неї, то сяде вона, руки згорне і ні за холодну, як то кажуть, воду не візьметь ся. „Та що се, говорять, що се я? проста яка, чи що? Я ваша дочка,

а гірше якої кріпачки послідущої спину гну, ні рук, ні ніг не чую. Добре знаю, що всі хлопці з мене хоч не в очі, то за очі, певно сьміють ся. — Отсе так панянка! — говорять. Не буду більше нічого робити! Не хочу! Годі вже! Живіть, як знаєте, а я не хочу більше вам куховарити. Наймайте собі, як і всі інші пани роблять, наймичку!“ А де тут наймати, коли самим їсти нічого. І оттак вона, то-б то дочка моя, справді нічого не хоче робити. І чи повірите? Тижнями через неї борщу горячого не доподить ся їсти. Згодом-перегодом відійде вона, як надочучить уже і самій їй голодувати, і знов до якого часу візьметь ся до роботи.

— А вчила ся вона де небудь?

— Ні, те-ж нігде, як і всі. І от такі вони, як чули, всі у мене. І жінка моя навіть така і сини такі. Від того самого і корови, як казав, подохли і волики потонили ся і курей тепер у нас нема, все від того, від нас самих. Сам же я, хоч би і хотів, нічого не зроблю, головню, що старим уже я став, немічним, хоч так до що і роблю, у печах зимою власноручно топлю, тоді, як сини топливо вносять з надвору, а то ще, як дочка була, як чули, занізьметь ся, то, як є з чого, сам і кулешку зварию. Еге, трохи по трошки привик я иже до спосі гіркої недолі. Привик, а все тяжко, найначе-ж, як згадаси минуле, недавно минуле. Ви, добродію, вибачте вже мені, що, як колись, не запрошую вас до обіду, бо і радий би душею, та горенько! У нас сього дня, як і що дня, варить ся один борщ, та ще й який, без нічого, сирівчик та зілечко та борошенця ложечка, та і все, аби горяченьке до хліба. От такі нормальні що дня наші харчі. Хіба от що! Є у нас трохи гербати і цукру, про сьвято бережемо, так я вас чайком угостю. Зараз мотну ся самоваря поставлю!

І справді старий був заметушив ся, але я поспішив ся відмовити ся від тої його гостини і мерщій швидше попрощав ся, та і поїхав.

Ось воно де, ось воно яке вирожене, смерть шляхетська! — погадав я, сідаючи у свою повозку.

Через рік, проїжджаючи знов побіля горниць пана Івана Петренка, я поспитав про його у свого візницї. Той замість відповіді показав мені батогом у бік кладовища, промовивши ляконїчно: — От тамечка вже! Зимою ще!

Наблизивши ся до кладовища, я й справді побачив невеличкий, розлізлий з червоної глини сьвіженький горбочок, чи радше пляму вже тільки на тому місці, де на віки вічні ляг спочивати Іван Петрович пан Петренко, що перекоштував усього, і долї і недолї.

— Земля тобі пером! — промовив я і по звичаю зняв шапку та перехрестив ся.

З поезиї Миколи Вороного.

I.

Memento mori!

Дівчино-серденько! Ти мов рожевий цвіт
 На пробуд кождому пишаш ся красою.
 Хто раз урить тебе, забуде цілий свїт
 І мимохїть тоді полине за тобою.
 Ти ший, краса твоє непевна, як туман.
 Минуть літа, і щож? — погаснуть очи-зорі,
 Змириє личенько, вігнеть ся пишний стан
 І зникне навіть тїнь краса...

Memento mori!

Весь свїт тобі тепер здаєть ся чарівним,
 Він манить, зваблює, тасмний та чудовий,
 Але настане час і досьвідом тяжким
 Розвієть ся у край твій запал поверховий.
 Приваби сьвітові обернуть ся у дим
 І зражена життєм, ти схилиш ся у горі,
 Що марно вік минув на бенкетї гучнім
 І ти на заходї життя..

Memento mori!

II.

(Пересьпів).

В душі моїй не згас, ще сяє образ твій.
 Як часом стрінемося, твій погляд чарівний
 В мені бентежить кров.
 Та про любов твою, далекий друже мій,
 Не марю я в ночі в роспуці навісній, —
 На що мені твоя любов?
 Ти в царстві дум моїх звижаєш ся мені
 Такою гарною, в такій височині,
 Якої в дійсности й сліду шукать шкода,
 Твій образ то мій твір, — я так люблю його,
 Як той фанатик любить божество,
 Що геть далеко десь, мов зіронька бліда.
 Я зустрічи не жду, — не хочу я розбити
 Твір мрій моїх святих і в серці погасить
 Вогонь життя мого, мій рай,
 І ти її не жди і твору моїх мрій,
 Що Богом став мені в буденщині сумній,
 Рукою грішною своєю не займай!

III.

Нудьга гнітить...

(Романс).

Нудьга гнітить... Недуже серце скніє,
 Німа, холодна пустка у душі...
 Деж ти, вернись, утрачена надіє,
 І зворуши!
 Нехай манюю, мрією ти будеш,
 Нехай з'умієш знову одурить, —
 Про теж мені ти знов життя розбудиш,
 Хоча-б наїмить!

Знеміг ся я... Морозом лиходійним
 Моє життя прибито на цв'їту
 І я дивлюсь в спокою безнадійнім
 У тьму пусту.
 Кудю йти? І на що сподівання,
 Коли мети в життю моїм нема,
 Коли утрачено і мрії, і бажання —
 Усе дарма!
 Я випив чашу муки і страждання,
 Велику чашу, сповнену у щерть,
 І вже тонер нема мені наганя :
 Життя чи смерть!

Народні пісні.

Оповідання

Трицька Коваленка.

Одного святячного зимового дня до містечка з села приїхав кінно-поліцейський урядник*) Йовхим Галушка, що звав себе „Галушков“ з того часу, як служив у салдатах і був там вахмістром.

Його кликав на щось до себе становий пристав, безпосередний начальник. Се річ звичайна: або десь виникло „происшествіє“, може що вкрадено, то треба Галушку післати по горячому сліду, бо він же на цілий округ найсправнійший урядник; або може знов накинуть на його яке здирство, — гроші збирати на добродійно-казьонні ціли, — і се діло не страшне Галушці, не первина.

Але цього разу чогось Галушка дуже смутний вийшов від станового; в задумі сів він на свої санчата і поволи поїхав до волости. Там був його давній приятель, писар Лаврін Чухрайло. Не сказати, щоб були вони великі та щирі приятелі, — у наші часи між поважними „діячами“ занадто щира приязнь тільки шкодить; але один другому нераз ставали у помочи, як то кажуть — рука руку мне.

На той час у волосному правленію не було писаря: ради святячного дня він дозволив собі спочити дома.

*) Низша ступінь поліцейської ієрархії.

Галушка з досадою подумав, що йому сьогодні скрізь не щастить, тихенько собі вилаяв ся по давньому салдатському зничаяю, і поїхав до писаревої хати.

Хата була гарна, нова, комора рублена, ворота високі, собаки лихі, — усе як слід бути у порядного господаря.

Писар Лаврін Чухрайло сам вийшов оборонити гостя під собак; то була ознака особливого поважання і ласки до гостя.

Галушка поклав своїй кобилі сінця, накрив її ряденцем, а сам пішов за писарем до хати. У хаті було гарно, як у віночку. Чисті лавки — застелені килимами, два стільці — один з березового дерева, другий плетений з лози, і ще одно чорне крісло, позичене з волости. Малюнки по стінах — портрети царів, війна з Турками і т. и. Окремо прибитий був на стіні „вічний календар“ — теж позичений з волости; він вічно нічого не показував, стояв тільки для окраси; вигадав його якийсь старий генерал у Петербурзі, і думав снасти Росію від усяких лих тим своїм чудесним твором.

Гости привитала в хаті ченурна господиня, Чухрайлова жінка. Вона зараз вийшла у комнату, за нею пішов туди й писар, очевидно на пораду, — чим витати гостя. Вернувшись, Чухрайло спитав:

— Щож доброго чувати, Йовхиме Корнійовичу?

— Доброго мало, — озвав ся той, — а більше лихого. Хиба ви не знаєте нашої служби: де все добре, нас там не треба. А тільки дещо трапить ся лихе, — чи барана або гуску вкрадено, чи голову розбито, ребра поломано, чи хто помер наглою смертю, — зараз туди скажи, инии протокола... Отсе я тільки вернув ся із Вовчкова, там якась хвороба на водах прокинула ся; а зараз треба було їхати до станового пристава. Відна кобильчина зовсім охляла.

— Хиба й скотячі хвороби належать до вашої компетенції? — спитав писар. — Та й щож воно за хвороба? Може то інфлюенція!

— Вам усе жарти, Лавріне Потаповичу, — озвав ся Галушка.

— Та й ви-ж чогось сьогодні занадто серйозні, Йовхиме Корнійовичу; може вчора тее... загуляли ся трохи, та й не доспали...

— Де в біса! Ось становий пристав загадав таку роботу, що як я родив ся, хрестив ся, то не чував...

— Роботою нас не здивуєте, — гукнув Чухрайло. — Уже немає в сьвітї стілько роботи, як у волости; а про те не нарікаємо. Одної статистики до ста бісів: скілько чого вродило, скілько дощів було, скілько хорих, померлих, сліпих, кривих, божевільних і т. д. і т. д.

— То хіба-ж ви завсїди й правду про все те пишете? — спитав урядник.

Писар зареготав ся.

— Се вигадали! Се як би правду писати, то треба побільшити мою канцелярию разів у п'ять. Деся панам нема чого робити, то вони статистики з нас вимагають. Але на біса їм, скажіть ви, знати, що в нашому селї позавчора був дощ, і вітер ізза Терешкової клунї, і що у нас найбожевільніша баба Онпцяха, бо що тижня позиваєть ся у волосному судї... Або знов про тепло та холод. Ви думаете, хоч один писар справді що дня запише, яка була погода, скілько було тепла чи холоду! Є йому час! Минув місяць, треба „відомость“ відсилати, — я зараз і пишу за цілий місяць, виставляю яку небудь погоду на кожний день. Попередній писар, щоб не вбрехати ся, було спершу подивить ся у Брюсові „предсказанія погоди“, а тоді вже й пише.

— Я-ж бо знаю, — каже Галушка, — що писарі, напр. у паспорттах, ніколи правди не показують. Колись узяв я паспортта в одного наймита; там написано, що він чорнявий, а ніс у його, губи і підборідє „обыкновенные“ (звичайні); а справді був він русявий, і в бідолахи носа зовсім не було ніякого...

— Се буває! — засьміяв ся Чухрайло. — Паспортти у нас пишуть хлопці-помічники, по заведеному звичаю, „по формї“, бо без форми писарчуки нічого не вмють. Та хоч би й як, — по чім ми знаємо, що писати, коли ми чоловіка, буває, з роду в вічі не бачили. Живе воно деє у чужій сторонї змалку, а приписане до нашої воло-

сти і повинно у нас паспорта брати. Ну, і даємо, і пишемо у паспортті усе, чого закон вимагає...

— А то ще мені довело ся раз паспорта бачити, — сказав Галушка, — а в йому написано: „Особья примѣты“ (Особливі відзнаки): винен Кулябці грошей три рублі...

Обидва засьміяли ся, а тоді Чухрайло промовив:

— От ви глузуйте, і всі з нас глузують. А чи подумав хто, від чого се виходить, через що ми не можемо, як ви кажете, правди писати.

— Через щож саме? — спитав Галушка.

— Так якже-ж ми можемо що вдїяти з тією масою писанин, а мором папорів! Ви тільки подумайте: у Петербурзі в сотні усяких міністерій, главних управленій, департаментів, учених та иньших закладів; не мало їх і в губернії, і в повітовому місті. І всі вони працюють, пишуть, видають накази, програми, і т. д. Хто-ж те ще виконує? Волость! Тут у низу, біля народу — волость на сео справляєть ся, за всі міністерії, всі департаменти; більш ні до кого звернути ся. Ми збираємо податки держанні, земельні (автономічні) і громадські; ми ведемо списки усях людей, повинних до служби військової, а також списки коней, потрібних до мобілізації; ми справляємо усі адміністративні обовязки у своїм окрузі; доглядаємо шляхи, грабозь і т. д. Додайте до сього: волосний суд, касу, і борито иньшого. А тут іще всі департаменти і всі вчені заклади вимагають, щоб ми постачали їм матеріяли статистичні й иньші. Справляючи усі ті обовязки у своїм окрузі, волосний уряд одначе удержуєть ся тільки коштом селян; бо люде иньшого стану, хоча й живуть по селях, — пани, купці і т. д., — нічого не платять до волосної каси. Через те каса бідна і не може багато дати на канцелярию. Через те я мушу держати аби-яких хлопців, плачу одному 10, двом по 5 рублів на місяць, одному — 1 р., а ще два хлопці дурно роблять — учать ся. Тепер ви бачите, через що ми видаємо такі паспорти, через що робимо таку статистику. А тут іще біда: ніколи може й хотів би не збрехати, але вимагають. Одного разу я заповняв таблицю урожаю, прислану з центрального статистичного комітету, і написав там, що пол би

у нас не сіють. Начальство вернуло мені, видало і сказало: постав скільки хоч, аби було; а то ще начальство буде нарікати, що ми не вміємо людьми орудувати, не навчили людей сіяти полбу...

— Ну, а коли-б там у програмі поставлено було — чай, банани, апельсини і т. д.? — спитав Галушка, сьміючись.

— Чай і банани не проізростають у російській імперії, — тепер тільки почали розводити чай десь за Кавказом. Але коли-б сі річи стояли у програмі, то ми мусіли-б показати, наприклад, хоч так: чаю вродило у нашій волости по 50 пудів на десятині, і т. д.

Тимчасом, поки вони розмовляли, Чухрайлова жінка спражила на сковороді сальця, ковбасу, нарізала хліба, дістала пляшечку вишнівки, і все те поставила на столі, а тоді заходила ся гріти самовара. Чухрайло налив чарку, сам випив, гостеві дав, тоді випили по другій, по третій, і почали заїдати.

— Ганяють і нашого брата, — озвав ся Галушка, — як хорти заяця. І хоча того, мовляв, писання у нас і не багато, такеж нам воно труднійше і дістаєть ся... Вам що? Ви люде з ело письменні, ви з того хліб їсьте; а наш брат до того не звик. І ніщо мені так не дошкуляє, як ота капосна граматики. Її вигадав zapewне ворог людський, особливо-ж ворог поліцейських урядників. Не знаю я тієї штуки, і до віку не знати-му, бо то панська вигадка. Але що-разу, як подаю рапорта становому приставу, він каже: „Ти, Галушков, дуже добрий урядник, дисципліну знаєш, і меткий з біса.“ — Радий, кажу, старати ся, ваше високоблагородіє. „Ти міг би досягти чогось красивого, я тебе чоловіком зробив би.“ — По гроб життя, кажу, вашій милости дякувати-му! — „Але ти глумиш ся з граматики і пишеш на перекір усяким правилам...“ Щож я маю на те казати? Сором та й годі. Але те все байдуке. Прожив пів віку без граматики, а начальство завсїди мене хвалило; за заслуги дали мені аж дві медалі: одну ще в війську, після усмирення Кара-Тюркменів, а другу тут. І лиха не сподівав ся, аж ось воно й причепило ся. Покликав мене становий пристав, я й приїхав отсе сьогодні.

Він каже: „Ти у мене, Галушков, молодець!“ — Радий старати ся, ваше благородіє! — „Є тобі робота!“ — каже. Робота мені не страшна, хоч би й здрітство яке. Хиба то не я продавав ювілейні альбоми просьвітно-добродійного товариства „Ворзой охоты“, з портретами знаменитих псів, коней і голови товариства, князя Т... Накинули на мене аж 30 примірників альбому, по 1 руб. 50 коп. за примірник; хоч продай, хоч свої гроші віддай. Але я всі продав, ще й собі рублів з пять на тютюн вістало ся. Попаду парубку, що ідучи улицею або на вечерницях сьпівати. — арешт — протокол о нарушенії спокойствія, до арешту, і т. д., аж поки купить альбома. Нагадав я про се становому, похвалив він мене ще раз, а тоді й каже: „Тепер иньша робота; приказано збирати народні пісні. Збирай швидше, а то біда буде.“ А деж їх збирати, — на дорозі ніхто не розгубив. Гей-гей! Мабуть хоче начальство нашого брата вивірити, чи добре ми свою службу справляємо, чи вже викоренили усі пісні у своїм окрузі. А пристав каже: „Ти дурень, Галушков. Як не збереш пісень за тиждень, то сидіти-мош під арештом. Марш!“ У мене в душі похололо. Що-ж я робити-му? Коли-б я не був свідком, то zapewне плакав би. Отсе заїхав до вас, Давридо Потаповичу, порадьте мені, допоможіть, батечку рідну; ви чоловік письменний, вам доводило ся з усякої напасти видлутувати ся!

— Се справді чудасія! — озвав ся Чухрайло. — То заборонили людям сьпівати, а тепер — подавай пісень... Може то хотять зібрати всі народні пісні та разом їх поналіти, щоб не було...

Чухрайлиха вже впорала ся з самоваром і сіла до гурту, на кінці ослона.

— А-ну лишень, жінко, почасть ще ти нас! — промовив Чухрайло.

Пили і їли, та все думали і балакали про ту нечужну напасть. Чухрайлиха надумала:

— Ви, Йовхиме Корнійовичу, пійдіть на вечерницю, там почувте і запишете багато пісень.

— Дурна! — сказав Чухрайло. — Пани тих пісень не люблять.

— Се неможливо, — промовив засмучений Галушка. — Раз через те неможливо, що неблагопристойно; вдруге через те, що як прийду я на вечериці, то ніхто пісень не засьпіває, а буває ще стусанів та запотилишників надають урядникови, як темно; у третє через те, що парубки сьпівають таких пісень, що їх ми повинні викореняти: щож нам начальство засьпіває? Хоч сядь та й плач! Хоч і з душі виколупи пісень, хоч сам складай їх.

— А що ви думаєте? — засьміяв ся Чухрайло. — Се добре діло: складати пісні.

— І доведеть ся, — казав сумно Галушка, — ви-ж бачите, що доведеть ся.

— То й складайте. Се вигіднійше, ніж поліцейським урядником бути. Придбаєте і слави, і грошей.

Галушка роздумував про се. А Чухрайло казав далі:

— От наприклад Шевченко: якої слави зажив собі складанням пісень!

— Але він був політичний, — додав Галушка, — і за те був на заслання чи і в каторзі...

— А може він, бідний, з нужди складав пісні, як отсе й вам довело ся; а комусь ті пісні не вподобали ся, його й заслали...

— Га! — стрепенув ся Галушка. — Коли-б іще й собі у політичне не вскочити, щоб часом і мене не заслали... Ні, цур йому, не хочу я ані слави, ні грошей, коли-б хоча на урядництві удержати ся... Але де мені взяти пісень? Де?...

— Невже ви хоч у полку не сьпівали яких пісень? — озвала ся Чухрайлиха. Чухрайло й собі додав:

— Се правду вона каже: пригадайте яку добру солдатську пісню, от і все...

Галушка подумав і сказав:

— Тямлю одну:

Как стояли на гряніці,
Єли булки, паляніці;
А в Расеюшку прийшли,
Сухарика не знайшли!...

— Видно, таки ви хочете на заслання бути, — озвав ся Чухрайло.

Галушка влякав ся.

— А якже: хіба можна таке про Расею казати?

— А й справді... Заступи й спаси, Царице небесна, — прошептав бідний Галушка. Аж піт лив ся з його від такого клопоту, а трохи й від вишнівки.

Викопів самовар. Чухрайло загадав жінці приготувати смачнійшого чаю, — з липовим цвѣтом, з ромашкою, щоб вишній бун. Іщо Чухрайло любив пити чай з вишнівкою, приридив се й гостови. Напій сей мав добрий вплив на обох: почали живійше і веселійше балакати.

А далі писар озвав ся:

— Виходить, що ніяких пісень писати і подавати до начальства по можна, щоб часом не вскочити у біду. Хіба уявляєш, що там начальство думає?

— А якже я нічого не напишу, то мене під арешт посадять! — каже Галушка.

— Так, так, — potwierдив Чухрайло, — не можна так, щоб нічого не написати; щось напишіть, аби хоча формальнор наказ бун виконаний. А становому хіба не однаково, що ви написате? Він перешле вашого рапорта далі, і спокое принесею.

— Щож я напишу, що?

— Беріть перо і пишть, що казати-му.

Чухрайло проказував, а Галушка писав (подасмо в орпінді, бов підмін):

„По тцатцальномъ дознаніи, въ Райони оной Волости пикакихъ Народнихъ Песень ныоказалось окроне народного Гымна Воже царя храны, и которій Гымнъ поють по Приличествующыхъ случаяхъ, Которіи случаи напрымеръ по дни Священого Тезомеництва, и Билъ вывѣшенный хлагъ на високомъ деревн возли волосного правления...“

Дописавши, Галушка скрикнув:

— Се-ж чудесно, батечку рідний! Ти мене визволив із великої біди! Я сього ніколи не забуду! Дозволь тебе поцілувати!

Як уже Галушка виллв частку своїх радощів, то Чухрайло промовив:

— Таке донесеніє з усякого погляду буде добре: нани бачити-муть, що в нашому районі поліція пильнус

і викореняє шкідливі пісні, а натомість прищиплює благонадежні, і що в нас добре справляють торжественні дні... Ось побачите, коли не прийде вам подяка за се від начальства. Тоді — ваш могорич!

— Пять могоричів! — скрикнув радий Галушка.

Випили ще чаю по половині з вишнівкою; тоді Галушка звелів принести за свої гроші з шинку горілки і вина. Знов пили, раділи і цілували ся. Галушка вже почав цілувати ся з Чухрайлихою, і вона помітила, що Галушка цілуєть ся смачно. Їй подобав ся сей високий, по воєнному вбраній урядник. Частуючи вином чоловіка, вона побачила, що він уже знеміг ся, очі йому злипали ся; він тихо та жалібно співав:

Ой горе тій чайці,
Горе тій небозі,
Що вивела діток
При битій дорозі..

Чухрайло любив співати сю пісню у доброму настрою, особливо як був п'яний.

Чухрайлиха налила повну чарку Галушці, аж розлила трохи, і промовила сміючись:

— Від щирого серця!

Потім моргнула на свого чоловіка, що вже куняв, і просьпівала:

Чом писаря не любить, —
Писар буде паном,
Обуєть ся в личаки,
Підв'яжуть ся валом..

— Ну й жінка в тебе, Лавріне Потаповичу! — гукнув Галушка.

Вона справді була гарна, розжевірила ся, очі блищали. Вона реготала ся, крутила ся і співала:

Продай, мамо, дві корови,
Купи мені чорні брови, —
На улиці стояти,
На козаків моргати.

Ой сміх та й публіка —
Била жінка чоловіка;
А матінка боронила,
Аж кочергу ізломила..

Урядник крутив ся біля неї, танцював і був уже сам по сій. Помітивши теє, вона годі дурити, сіла на лаві і засьпівала поважноі:

Ой полети, галко, де мій рідний батько;
Нехай мене відвідає, коли мене жалко.
Галочки немає, батечка не буде.
Ой десь мене, нещасною, на віки забули..

Вона співала жалібно, чуло, і те жалібно чути проїшло Галушку; він динив си на неї так, як буває дивить ся пани на втішцю, як та голосить — у його кігтях.

Чухрайло прочував ся трохи і промовив:

— Страх по люблю, як баба голосить! Давай, брате, ти и днем утнемо! — І вони почали: „Хвали, душе моя, Господа... Пою Богу моему, дондеже єсмь... Не надійте ся на князи, на сини чоловічеськії, в них же ність спасенія! Ішло дух сто і повратиться в землю свою..“

— Годі! — гукнув Галушка, — бо щось ми в одно не потрапимо співати. Та й сумна се пісня..

Чухрайло кинув головою, на знак згоди, і почав:

У Каті на рипочку
Пють чуваки горілочку..

Отак вони співали та частували ся, аж поки й ніч наїшла. Чухрайло скоро впадив ся і захріп. Урядник почав вбирати ся до дому.

— Почуйте вже у нас! — промовила до його Чухрайлиха, — а то ще десь вовки з'їдять, бо ніч темна. — Вона засьпівала ся, а Галушка хвилину стояв та дивив ся на неї..

Він вістав ся ночувати.

Другого дня, поснідавши і трошечки похмелившись, писар пішов до волости, а урядник переписав свого рапорта і поїс до станового пристава.

За годину він вернув ся — ще сумнійший, ніж учора.

— Ну, що? — спитала Чухрайлиха.

— Вилаяв і побожив ся, що прожене з урядництва, коли не дістану за тиждень пісень.

Господиня, як могла, втішала і розважала гостя. Йому трохи віддягло від серця. Він уже не сподівав ся собі

доброї поради від писаря, тому поїхав просто до дому, минувши волость.

Днів три Галушка їздив то в сей кінець свого округу, то в другий, — скрізь трапляли ся усякі „происшествія“. А він усе думав про пісні — і їдучи, і встаючи, і лягаючи. Аж змарнів, бідний. В кого просити поради?

Аж ось він надумав.

У сусіднім окрузі був поліцейський урядник Кузьма Дяченко. Урядник він був так собі, аби-аби; у війську не бував, муштри не зазнавав, пунтиків (пунктів) і артикулів не вчив. Через те начальство його не дуже похваляло. І на здирство не дуже меткий був. За те він мудро писав усі дознанія і рапорти. Галушка догадав ся, що в справі з піснями Дяченко вже придумав, як вивернути ся.

У перший вільний день Галушка поїхав до Дяченка.

— Ви певно теж маєте наказ збирати пісні? — весело спитав Дяченко.

— Маю, — сумно відповів Галушка. — Видно, прийшов мені вже капут... У війську був, самого полковника не бояв ся, на усмиреніє Туркменів ходив, медаль за те маю... А тут — на тобі!

Дяченко зареготав ся.

— Тут немає нічого смішного, — промовив Галушка.

— Не журись, брате! Якось то буде! — гукнув Дяченко.

— Гай-гай... Я вже спробував, подавав рапорта, що в нас ніяких пісень, окрім гимну, немає. Але пристав вилаяв мене і забожив ся, що прожене з уряду, як не дістану пісень.

Дяченко знов засміяв ся, і каже:

— Ідїть на торг, купіть там самого благородного пісельника, дозволеного цензурою; звідти ми виберемо по парі пісень, — і добре буде! Тоді вже запевне не вскочимо у біду. А так — хто його знає, напишеш пісню, а тебе — в холодну!

Галушка повеселїшав, зараз пішов на торг, знайшов Москаля, що торгує іконами та книжками, і почав шукати собі пісельника. Вибрав самого красшого: з рожевим малюнком і з написом: „Конфетка моя леденистая! Тысяча

(и можетъ быть и менче) самыхъ модныхъ романсовъ, шансонетокъ и куплетовъ.“ Галушка подивив ся ще з другого боку на обгортку, і знайшов напись: „Дозволено цензурою. Москва, 188* г., яваря 24.“

— Сього мені й треба, — промовив собі Галушка.

— Будьте блаґанадбожни, гаспадін урядник, — озвав ся Москаль-купець, — незаконна тавару не держім!

Ци думав, що урядник робить ревізію його книжок.

— Та ні, мені отсього пісельника треба, — сказав Галушка.

Купець і грошей не взяв за книжку, і ще радий був, що там якогось абун ся поліції.

Не приїде Галушка пісельника, Дяченко переглянув його і сказав:

— Ви хоч отсю записіть:

Деревенски мужики
Они просто дураки —
Лягали.

Воревлюшки, перенью!
Подлецы.

Пальна рѣжутъ, зуби рвутъ,
Изъ службу царскую не йдутъ, —
Вонте!

Воревлюшки... і т. д.
Дожить Хриновъ на боку,
Курить трубку табаку —
Махорку.

Воревлюшки... і т. д.

Галушка був радий, переписав сю та ще одну пісню, подикував Дяченкови і зібрав ся до дому.

— А ви мені у свій час у пригоді станете, — казав Дяченко. — Як накинуть на мене яке здирство, — ви-ж висто, що я в сій справі неповоротний...

— Добре, добре! — озвав ся Галушка. — Як тільки що трапиться ся, то ви зараз до мене. А нехай я лусну, коли відкажу ся вас виручити.

Другого дня Галушка почав писати такого рапорта (подаємо без відмін, в оригіналі):

„Вго високоблагородію Господину приставу 3-го стана. Коннополицейского урядника Евхыма Галушкова Рапортъ.

Симъ доношу вашему высокоблагородію, что по тщательному розысканію и строгому Дознанію въ райони ***ской Водости оказались Народны Песни и которые Песни нижепоименованны дозволены Московскою цензурою 188* гда, Первая починаща Деревенскы мужыки которіи безпрерменно глупыи дураки Лыняца, веревкы вьютъ, зуби рвуть, пальци режутъ, Абы не йтить у Службу царского величества, А которій служывій верою правдою цару-судару служить, и той вольготно лежыть на боку и курить Табакъ хвабрыкы Господина хренова...“ і т. д.

Далі Галушка написав таким способом ще одну пісню, і повіз до пристава. Той перечитав, не вилаяв, а тільки промовив:

— Ти, Галушков, завєди у сварці з граматикою...

Відлягло Галушці від серця. Коли тільки граматика, то чорт її бери! І ранійш писав без неї, та жив на сьвітї...

Пристав переписав пісні рядками, як звичайно пишуть вірші, дещо виправив, щоб красше було, і відіслав до вишого начальства, в губернію. Там їх ще раз добре виправлено і долучено до пісень, зібраних з цілої губернії.

А за пів року вийшла з друкарні „губернскаго правленія“ — „Справочная книга ***ской губерніи“ і в тій книзі було надруковано більш сотні „місцевих народніх пісень“, з передмовою і поясненнями одного осьвіченого і впливового пана-урядовця.

Покликав пристав Галушку до себе, і каже:

— Знов тобі робота!

Галушка злякав ся, але промовив:

— Рад старать ся, ваше высокоблагородіє!

— Мусиш продати 25 примірників отсієї книжки.

То й була книжка з піснями.

Галушка повеселійшав.

— З великою охотою! — сказав він. — Здирство мені не страшно!

Забрав він 25 примірників, повіз до дому; а тоді згадав про Дяченка, що певно й йому накиннули продавати, поїхав до його і сказав:

— Братіку! Я ніколи не забуду, як ти мене з бід визволив. Давай мені усі твої примірники, я продам, а тобі

гроші віддам. Я нікого не помидую, з живого й з мертвого одулю, а не зістанеть ся ні одної книжки...

— Бачу, що вдячність та вірність ще не зникли на сьвітї, — промовив Дяченко.

Тоді вони розгорнули один примірник тієї книжки, омийшли підділ свого повіту, знайшли й свої пісні, — їм трудно було виізнати! До однієї з їх, про деревенських мужиків, було додано таке пояснення (подаємо в перекладі):

„Ця пісня свідчить, що добрі наслідки військової реформи 1874 року вже зробили свій вплив на народ, витрїп розуміє усю нікчемність колишньої неохоти до салдатської служби. Заразом ми бачимо, який великий поступ зробив тутешній народ у справі подїишення своєї мови, і се повинно бути найкрасшим доказом божевільства і заблуду донких хихломанів чи українофілів, котрі й доси марять про Запороже, широкі штани, гопак і горілку. Нехай же вони переглянуть отсю збірку пісень, в яких народ своїми устами промовляє, — переглянуть і — вмруть вї стыду...“

У Чернівцях, 30 серпня 1890.

Із оповідань Антопа Ю. Крушельницького.

І. Ж е б р а к.

Гей, гей, мій пане!... Не так то легко, як ви гадаєте!... Хочете, щоб я оповів вам усю історію свого життя — про мене!... Та щож?... Ви повірите, що я газда — не такий то вже дуже заможний, та всеж газда?... Ви сьмієтеся!... Ну, бачите! Думаєте: „Бреше старий“. Дивитеся на моє лахміте, на мою жебрацьку торбу, тай глумитеся з мене: „Він газда!... Який же він може бути газда — той жебрак!...“ Тим то й нерадо оповідаю своє житє, та коли вже обіцяв, так годі!...

Двайцять літ і з накладом мій батько мав іще вісімдесять овець та двацять моргів поля, а як прийшлося поділити між дітей, то мені припали 3 морги і 15 овець. Тоді ще вільно було пасти де хочеш. Винаймаємо було полонину в скарбі і пасемо вівці і на полонині і в лісі, де лиш є трава.

Тай жилося якое. З поля оплачу податок та прогую худібку, що зароблю в панськїм лісі, чи при скарбовій дорозі, чи таргаку — маю на прожиток — а як то ми й їмо!... От куліш та куліш, — є молоко — гаразд, нема — обійдеся!... Та вже як живу, так живу, а коби з ранку до вечера!...

Аж раз якое чуємо — поставили нового фільвальтера!... Тай таки зараз мали вибрати посла. Наш піп,

дай йому Боже царство небесне, почав у неділю говорити проповідь, та таку, що ми всі мало не плакали. „Тримайтеся, каже, люде, не вибирайте хрунів на виборців, бо посол до сойму, то ваша захисть від ворожої сили!...“ І такої нам іще наговорив, що ми всі як один були би зразу віддали голос на пана адуката з повіту.

А як опісля вибрали адуката - Русина послом, то, нажу нам, люде аж не знали, що собі робити!... Той скаче, той сіпється, той кричить з радости!... Господи! Як пригнали виборці з повіту, то все село не знало, що робити з собою з радости.

Якое два дні потому пішли нані з громади до пана фільвальтера, бо часе уже пускати вівці в полонину.

— Що — крикнув фільвартер — вівці!... Я вам пущу вівці!

— Та ми заплатимо, прошу ласки пана, за полонину.

— Ідїть наймайте собі у пана полонину, або у того адвоката в міста — він вишим послом до сойму — ідїть, похай нас ратувати!... Чи я не казав, на кого вам голосувати?... Тепер по кайтеся!... Полонини не винайму ні на які гроші!...

Громада загугав, коли їй послали принесли таку вість від пана.

— Щож, ходім до пана!...

Пішли.

— Та бачите, мої любенькі, — каже піп, затираючи руки, — бачите!... Щож я вам пораджу?... Я задерся з паном, то й не в силі вам помочи!... Беріть хіба полонину на тім боці, там не скарбова, то вам винаймуть!...

— Так бо-ж то, сгомостечку, мала!...

— Що-ж робити!... Треба збути якусь пайку овець!... Тоді то я збув ся всіх овець.

Богачі наймили ту полонину, але вже з других рук — під Жида.

На рік уже й фільвальтер винаймив громаді полонину, та саму лиш полонину, бо в лісі пасти вже не мож було. А та полонина пята миль від села!... Гоні вівці без пашу тільки світ!...

Та я вже не мав що гнати!...

Десь і гроші розлетіли ся — я продав кусень поля та купив пару волів та корову.

Того таки року вмирає мені жінка. Я до учителя:

— Пане учителю, позичте мені п'ятнадцять банок!...

— А на що-ж вам, Климе?...

— Та ось жінку би поховати!...

Приходжу до попа, а він:

— Видиш, Климе, вмерла тобі газдиня, мати дітям, нехай в Богом спочиває!... Треба їй честь віддати, аби їй було легко лежати на тім сьвіті!... А що?... Поховати тобі з уською парадю?...

— Та вже-ж, — кажу, — а що єгомость правитимуть?...

— Десятку, знаєш Климе, то ще май не багато, бо то й до церкви й з церкви і службу і парастас!... Так що?...

Я зітхнув — та що було робити!...

Поховав я жінку з парадю, справив гостину, дав ще на дві служби тай мусів продати воли.

Приношу гроші вчителю, а він лиш похитав головою.

— Звідки-ж ви розжили ся, Климе, на гроші?...

— Га, звідки!... Продав воли!...

Учитель узав п'ятнадцять банок без проценту, та все лиш хитає головою. Вкінці відвернув ся і утер рукавом сльозу з очей. Я вже давно відійшов від него, а він усе ще стоїть на воротах, дивить ся за мною та хитає сумно головою.

Того року клали ми шопи попови. Коштували вони громаду шість соток. На мене припало заплатити п'ятку; були такі, що платили і десятку, а хто не мав ні грядки поля, лиш саму хату, мусів платити два і пів ринського. Боже мій, Боже! Що ми набідували ся, що громада наклала ся попови!... Бо де-ж то!... Шопи добрі — вали їх, клади нові!... Тай такі поставив, що і піп з міста таких не має — а тут у нас усього вісімсот душ!...

Без жінки стала розмітати ся моя праця! Я вподобав собі молоду дівчину, наймичку. Ми звінчали ся. А щоб розжити ся на гроші, я дав Жидови на застав корову. Корова варта була п'ятьдесять банок. Жид дав мені за неї дваїцять.

Я годував її, мав молоко цілий рік, і сир і масло, бо без того не було, а коли вже втєлила ся, продали ми телятко та поділили ся грінми — то за процент. На-рік треба було пернути жидови дваїцять банок, та я їх не мав. Мусіли продати за п'ятьдесять дві банки корову та поділили ся грінми.

Якось два роки потім не вродило збіже, стала дорожня, варібку не було.

— Е, — гадаю, — нема чим жити, возьму ся на шинці!...

Грядку, на п'ять кірців бульби, остатню, яку мав при чачі, заставив жидови на дваїцять банок.

Ляжни сварила мене, а я кажу:

— Дурна!... По році віддамо Жидови дев'ятнадцять і денить шісток, тай підбором грядку!

— Гі! — накинула ся на мене жінка. — За шістку тай жидови буду уживати цілий рік грядки... Пек ти шинці!... Цур тобі!...

— Га, коли то знаєш, стара, вигоду жид робить і то бачи проценту, що ти знаєш, як воно йде!...

— А щож ти робити-меш?...

— Ку, що тобі!... Ні лиш тих дваїцять банок та шинці так довго!... Я понадого вару, то принесу не то!...

Шинці я до шіста, шинці варібночку книжку, староство підписало... Я в торбу ялівцю тай дві-три ложки — от як задовбав шандар, то маю чим показати ся: „Продаю ялівць!“ Перобіде шандар, я знов прошу милостині, і так шинці на місяць... о, такі добрі гроші!...

Або знов піду в другим таким як я, ходимо від села до села: „Поналили ся!“ — тай люде дають, що можуть. І так я убирав якось сїмдесять банок у місяць...

Я дав дідови десять крейцарів і відійшов. Та зараз почув я понад себе його голос:

— А прошу я, мамки, татки, за худібку, за здоров'я, аби Бог дав щасливий ярмарочок людям та вам!... Не поминайте каліки — аби Бог вас не поминав в царстві небеснім!... А прошу, мамцю любя, мила, моя мамочко, аби наше щастя, Богородице діво, радує ся обрадованна по жонах!...

Якийсь чоловік дав йому нового.

— Бог да прости, татку, за худібку, за здоровля, за душі померші!... Молю ся, благаю!... Мої любі газди, помилуйте каліку, за худібку, за любе здоровля!...

Я стояв іще хвилю, коли однак нагадав собі, як він кривдить свою громаду, позбавляє її робітника, піддержує п'янство, неморальність — мені стало сумно. Я ще раз вернув ся до него.

— Слушайте. діду! А багато вас пускає ся на такий заробок?...

— Ого-го, пане! Тут скрізь по горах є такі! Декуди нема хати в селі, відки би хтось не ходив оттак на заробок!...

— Ну, і дають вам зарібничу карту?...

— Отсе раз!... Чому би ні!... Та то кажуть, що давнійше самі попи людей на таке виправляли та ділили ся грішми, а нині... нині і війт оближе і ті панки з староства, писарі, чи як вони... Тай чому би мали не дати карту!... Говоріть!...

II. На плоті.

— Держи, держи май, хло'!... Бий боржі до берега!...

Керма заскрипіла в стільці, дошка вдарила сильно по воді, однак плоть не прибила до берега — сильний гін води на гряді хопив її та поніс далі...

Стало вечеріти.

По лівім березі Лімниці попривязувані плоти, сплавники порозкладали на березі ватри та гріють ся.

— А ци ви вже вігонили воду? — питає Андрій тих, що прибили до берега.

— Ба!...

— А де вода?...

— Є!... Та недалеко ще!...

Андрій, що стояв при кермі з переду, крикнув на свого заднього товариша, щоби брав ся на ліво.

Вони остатні виїхали з Осмолоди, коли вже вода опала, і ось заплили всього милю, „вигонили вже воду“ і мусять прибити до берега.

Задній кінець плоті вдарив о берег, сплавник вискочив на землю, зловив ключку і тягне плоть до себе. Ще а досить кроків плила плоть долів, поки вкінці зупинила ся.

Вони ибили палюк в землю, зачепили на него ключку, що придержувала плоть на місци і посідали на березі. Поклали ватру.

— Гі! — кже Андрій, оглядаючи ся кругом, — вибирали лемик, що нема чим ні раз затопити... А йди-ко, Гриво, до он тої сухані та врубай на топлю.

За хвилю ровгоріла ватра, сплавники поклякали проти неї та стали сушити на собі одіж.

— Гі!... Си плоть іде так паскудно!... Я ще так на гвощі!...

— Гі, Гриво, а кілька люде беруть набору на трійку, а ми ні?... Намалили як дурні.

— Та чорт його знає, що Жиди пустять так скоро пливати!... А кажи я: збиваймо довгі цалівки! А ти ні: „куртш та куртш!“ От маси куртш, тай усього двійка...

— То, а гадав, що в куртшу зібеш чвірку, а то в трійку не пшани...

— Айд!... Тай вінадо нам по шість шіток за день!...

— Та вода!...

Андрій схопив на плоть, набрав сакви, виймив горня, зачепив його в ріку та приставив до ватри.

— Тай цуноко ниніки били клявзу, що не було як і пополуудунати!... А тютюн є в тебе, Андрію?...

— Нема!... Ось шо іно в люльці.

Виймає люльку в ташки, тютюну лиш на дні. Встроїв її в ватру, запік, наклав до неї вугля тай став пивати...

— Но дурно то якийсь вігадав, що питає сі пан: „А ти шо, хло', напхав вугле в люльку?..." „А, бо нема, пане, тютюну!..." Таке і в тебе, Андрію!...

— Гі!... Та таке!...

Скинів окріп, Андрій посалив його, засипав кукурузної муки, переколов — викототив та приставив до ватри, щоби висмажила ся кулена.

— В тебе ще май багато муки, як бачу?...

— О!... Май багато!... Я взяв на три дні, гадав, що завтра будуть бити клявзу, а то нині!... Тай лиши-ла ся мука...

— Ти брав у неділю у Гершка?...

— Або не знаєш?... Чоловік возьме в неділю чвертку та другої неділі віддай за сю чвертку, та бери другу, тай так увесь вік!...

— Та бо і дре ошуя Гершко!...

— Ба!... Та чому не дре?... Він би і душу віпер з христїнина!... В Рожнітові купує муку по п'ятнадцять ші-сток за чвертку, а в Ясени вже по сімнадцять за гроні, а на віру то вже не дасть від дев'ятнадцятох.

— Наш брат не жне нічим, хіба кулешу уварить, та є молоко, то добре, а має свою бульбу, то зварить юшки, тай таке!... Та жид уже на тій муці та на ходаках то дре, як може!...

— А ти не вариш їсти?...

— Е!... Я відержу до вечера!...

Розкинули ватру, виймили паль із землі, плоть від-били від берега.

Вода прибула, плоть гонить швидко, де-де лише отре ся зі споду о камінь, де-де на гряді піде під воду.

Була се двійка з коротких цалівок. Вони не мали вже коли збити хочби трійки, бо в горі пустили нечаяно клявзу і вода позривала плоти до берега, так що мусїли їх скоро гнати. Андрій і Гриць успїли ще на свою двійку наки-дати цалівок, що стали їм за трійку — однак не були вони звязані вужевками, тож розсували ся, де лиш вода пішла горі плотю. Долів поприбивали ще до берега деякі плотї та трами з брусів.

Нараз відбив ся перед ними на воду один трам. Вода велика — незадовго дїгнали вони своєю плотю трам.

Переполох відбив ся на їх лицах. Руки дрозжать, — ось-ось вдарить плоть о трам...

Вони беруть ся на дїво — минають плесо — вода взяда їх на гриду. Тарах!...

Вужевки потріскали, цалівки розсувають ся, розпли-ли ся по водї...

Передня часть розсунула ся вся — Андрій пішов під плоть...

Виплив... ударив руками об воду... пірнув...

Сплавники з траму скочили за ним — витягли на трам...

Голова закровавлена... плоть зачіпила за довгі кучері... шрвала їх...

Перевертають його горі спиною — трясуть у воздуху — виливають воду...

Розбирають — черено розпорене... Плоть приперла його до каміня під подою, роздусила...

Гриць бігас по борозі — ломить руки... Він збирає цалівки, що їх вода розкинула, збирає і збирати-ме ціле лїто... а ні, то жид продасть корону, вижене його з хати... його жінку, дітєй...

А на той час, поки збирати-ме дошки по водї, мусить їсти, і жінці і дітям їсти дати і на все те брати у Жида, на віру та на віру...

III. На базарі життя.

— От і сонїнько вже з полудня, а тут чоловік ні-чого ще не вторгував. Їхав шість миль на ярмарок, гадав, возьму деяку десятчину, а тут маєш, пять коновок продав зо вєсього краму та два цебрики!... Кинь-ко, Гриню, коня-там іще канку сїна!

З такими словами звернув ся Іван до свого сина, що лежав на землі коло коновок, скіпців та цебриків, та роздивляв ся кругом.

Гринь у перве на таким великим ярмарку. Його все чудує, він немов огомшений. Дивить ся на людей, на крам розложений кругом і сам не знає, що бачить, кого бачить, чи се снить ся йому, чи на яві?... Він протирає очи та знову вдивлює ся цікаво в сей зачарований вир, що так і крутить ся кругом його.

Слова батька прочунали його. Встав, загорнув руками сїна з воза, кинув перед конї і знову ляг на своїм місци.

Іван опер ся о драбину воза, виймив люльку ізза пояса, набив тютюном, зачиркав сїрник до штанів та став раз-по-раз пикати, щоби розгорів тютюн.

— Га! таке то вже! — промовив далі сам до себе, підвів ся на драбину, ноги спустив в долину, сплюнув тай став пикати люльку.

— О, казала собі жінка купити хустину, а тут і муки нема за що купити, не то що!... А той нехрист Жидиско, чорти його бабу, вже лиш кілька коновчин має. Ну, спустив дешевше тай купує народ, а що купує?... Які вони?...

Він задумав ся. Хитає головою, дивить ся на свої коновки та пикає раз-у-раз люльку, хоч вона вже давно погасла.

В його уяві промайнули ті дні, що їх просидів за роботою, промайнули ті ночі, що їх не доснав, щоби лиш покінчити все до чиста перед ярмарком. Жінка було гримне на него: „Лягай-ко, Йване, спати, шкода сьвітла!“ — а він їй зараз: „От цить, дурна, продам коновки, то й тебе вберу й дітям справлю чобітки на зиму, щоби не бігали як песьята босі по снігу!...“ Вона вірила всему, обертає ся до стіни на постелі, за хвилю хропіла, а він набивав далі клеветцем обручі. — А тепер!... Що скаже Марина, як він привезе весь свій набір до хати! Яке йому буде лице, коли діти за чобітками питати-муть, жінка за мукою?...

За такими думками пересидів він на возі до вечера. Коли вже смеркло ся, почав складати на віз коновки, та сказав синові закладати коні, аж ось наближає ся кілька Жидиків. Стали торгувати коновку: оглядають одну, кладуть, беруть другу, знову їм щось не до вподоби. Йому вже далі за много тих жидівських видумок, та все ще поки-що мовчить, хоч і підозріває їх, що прийшли закнати собі з него: поторгувати і не купити.

— Адіть, адіть, газдо, — крикнув якийсь мужик, — а гляньте-ко, як там Жидок тікає з вашою коновкою!...

Він оглянув ся — і справді!

Жидики почали тікати та він наздогнав одного та заїхав йому з всеї сили межі очі.

— А ти злодію! Юдо! ти красти!... А на тобі красти, а на тобі красти, а на тобі ще раз красти!...

Вся злість, яка кипіла в ньому нині, вилляла ся на сего Жида — Іван став його молотити мов пук со-

ломи, не бачив, що вже кров виступила на лиці його жорстни.

Збігли ся Жиди, обступили кругом Івана, оборонили Жидика. Іван боронить ся проти юрби розлючених Жидів — змахну ся сюди-туди, та вже й Жиди почали де-де тікати, коли з'явив ся сторож безпеченства, поліцай.

— Пустить, пустить, що тут?... Вступіть ся!...

— Той злодій той, він... Беріть його, пане поліцай, ни ровбишача... убив, убив хлопця, — почали кричати в усіх боків Жиди.

Іван перехрестив ся, видивив ся на поліцаю та на Жидів, хотів щось сказати, та поліцай зловив його сильно за руку і тисне на поліцію.

— Та до?... як що?... Пустить, пане!...

— Я тебе пушу!... Пожди! ще шибениця тебе не мине!...

— Так паноньку, бійте ся Бога, кого-ж я вбив? Як що ни мене кудись волочите?... Я господар, у мене жінка, діти!...

Його очі обернули ся там, де стояв віз. Наляканий син витяв коні та рушив морцій в міста.

Загоріли по місті лампи. Ось уже й до поліції недалеко — хвиля, і він опинить ся за кратками. Покличуть в суд і він сидіти-ме кілька місяців у криміналі. А може й рік!... На сю думку стиснуло ся його серце жалем. Він у перше сидіти-ме у криміналі!... А жінка!... а діти!... Його відцурають ся в селі, за ним діти показувати-муть пальцями: „Ади, ади, пішов кримінальник!...“

З лица уступила кров, очі засьвітили злобно... Поліцай крикнув з болю, зловив ся руками за лице, застогнав Жид, другий повалив ся на землю. Счинив ся крик, гамір, одні кричать: „Ловіть, ловіть його!“ — иньші питають: „Що, що такого, де, хто?...“

Добру ще хвилю стояли всі на тім місці, далі накинули ся Жиди на поліцаю, як він тримав хлопа... А поліцайови самому сьвіт не милий, він побіг обмити закровлене лице...

Другого дня став Іван оповідати свою вчешашню пригоду в місті. Всі аж заходять ся від сьміху, а далі каже один старий господар:

— Які вони пани ті поліцаї, чи як їх там кликати!... Їм не заїдь буком межи очи, то душу випруть з християнина!...

— Так, так, куме Пилипе! — підхопив другий дїдусь та хитас головою. — З ними по людськи, то вони тебе з'їдять з чобітьми!...

Його право.

Присвячую своїй матері.

У дворі постукались... Ольга, уся похоловши, кинулась підчинити — хто може бути?... Вона нікого не сподїнала ся...

Увійшла висока, стара жінка, з гордою постатю і рівним станом, окутана як подорожня, у довгому кожусі і подвійній теплій хустці, що були покриті, немов сріблом, іскриним, білим іноєм...

— Мамочко, то ви?! — не тямлючись, скрикнула Ольга, припадаючи до матери. — Я й не чула, як ви приїхали... Чую тільки: стукає... Я злякалась... і сама не знаю, чого... Я тепер усього боюсь... Ох, мамочко, яке-ж щастє!... І не сподївалась!... Та ще у такий день... на саме Рїздво!...

Вона без ліку цілувала матір у лице й руки, уся тремтючи від радости, втираючи радісні слези, що бігли по її обличю помимо її волї...

Стара, при помочи дочки, стала розкутувати свою хустку, здїмати кожух, теплі чоботи, і, між ділом, уривчасто відповідала:

— Та так... і не гадала... Не годить ся у такий день виїздити з дому... Та... діло єсть, — скінчила вона якось чудно, скидаючи на доньку свої чорні, блискучі, проникливі очи...

— Що таке?! що скоїлось?! — стурбовано, аж побілівши на виду, спитала ся Ольга, пильно дивлячись у лице матери.

— Та нічого... не турбуй ся!... — відповіла стара. — Мені тільки треба буде з тобою побалакати...

— Що таке, мамочко?... Кажіть! — Ольга тремтіла і не зводила з матери стурбованого погляду.

— Нехай, потім... дай спочити! Така далечина, поки добилась до сего хутора!...

— Простіть, мамочко! — схаменула ся Ольга. — Я тепер така стала нервова... У невпинній турботі... Усього боюсь... усе немов сподіваюсь якої біди... Так і здаєть ся, от-от десь налетить...

— Від твого чоловіка усього можна дождати! — неждано, мов кинула стара, і пішла у другу комнату.

— Татянка спить? — спитала ся вона нишком, зупиняючись біля порога.

— Спить... давненько вже... вона рано лягає... Хочете подивити ся?

Вони увійши у простору, чепурненько прибрану комнату, напів освічену прикрученою лампою під зеленим абажуром, що розливала м'яке, приємне світло навкруги, даючи усій обстанові якийсь вираз тихого спокою.

У комнаті стояли побіч себе два ліжка — велике і маленьке... Обидві жінки тихо приступили до маленького ліжка і мовчки, у глибокім, невимовнім почуванню безмірної любови і віри, гляділи на манісіньке сотворіне, що тихо спало тут, розкинувшись на подушках... Ольга схилилась і обережно стала вкривати тепленькою ковдрою рожеві, мов квіточки, голенькі, пухкі ніжки... Її тягло поцілувати ще їх, але вона остереглась, щоб не збудити дитини... Воно так мило спить!...

Стара затримала тяжке зітханє, що вирвалось з її грудей. і якомсь чудно з боку глянула на молоду матір... Вона немов мала щось сказати, та не сказала, і тільки гірко стиснула уста...

Вони увійшли у столову. Ольга стала готувати чай і закуску для матери.

— От, якби я знала, що приїде такий дорогий гість, я напекла-б і наварила! — казала вона, клопочучись. — А то що-ж, я сама... Татянка мала, їй не богацько треба... І як то ви надумали, мамуню?... Таке щастє!...

Стара мовчала, сидячи у глибокому кріслі, і відкинувши втомлено голову на його спинку...

— А що Катруся? Маруся? — питала ся Ольга.

— Нічого... ніщо їм не дієть ся! — недбало відповіла мати, гадаючи про щось иньше...

— А тато?... Усе сердить ся, що я покинула чоловіка?...

— Сердить ся... він боїть ся за тебе...

— Ох, мамочко, хіба-ж можна було жити з такою свідницею?... — забонтажилась Ольга. — Адже-ж ви знаєте, який він!...

— А тає може бути гірше!...

— Ви боїтесь? — у Ольги захопило дух.

— Боюсь! Ного прапо, — тихо вимовила мати.

— Яке „його прапо“? — первово, крізь слези, скрикнула Ольга. — Що суд йому присудив?... Який то суд?... Я по можу жити з своїм чоловіком... він погана людина... він мене мучить... Я кидаю його... І суд відбирає в мене дитину... віддає її тому катови... що й її так буде мучити!... Який же то суд?!... Де тут правда?!... І по закону природи дити наложить до матери...

— А по людському закону до батька, — відповіла в тяжким смутком стара. — Не жінки писали той закон!... Ми по тих законах тільки кари приймаємо, а писати їх не можемо! — І за тим задавленим голосом додала: — Я чула... він хоче відібрати в тебе дитину. Я за тим і приїхала, щоб сказати тобі...

Ольга, мов несамовита, гляділа на матір.

— Я не дам дитини, — далі вимовила вона.

— Дитино моя, ти не розумієш, що говориш!...

— Не дам!... він її не візьме!...

„Вона збожеволіла!... Боже милосерний!...“ — Стара кинулась до Ольги, обхопила голову її руками...

— Доню моя, схамени ся!

Тут Ольга заплакала.

— Мамочко, тож моя дитина... моє дитя... моя Татяночка! — ридала вона на грудях у матери. — Тож я її зродила... Я-ж її вигодувала, виняньчила... Я-ж ночи не доспадала... не доїдала... не допивала... Я-ж ходила за нею

у недугі... Я вмирала, як і воно вмирало, і оживала, як і воно оживало... Я віддаю йому свою молодість, своє здоров'я, своє щастя, свою красу, своє жите... Я все йому віддаю, все!... Чуєш: не він, а я!... Я! я! Я її мати! Вона моя! власна моя! Моя плоть, моя кров, моя душа! Вона цілком моя! Не віддам я йому, не віддам!... То моя дитина!... Ніхто не має права відібрати, ніхто! Воно моє, моє!...

Вона вже не ридала, але кричала істерично, кидаючись по кімнаті, ламаючи руки...

Стара в одчаю не знала що їй робити...

У сей час заплакала дитина з другої кімнати. Ольга у мить втихла і кинулась до неї. Стара також пішла.

Ольга несамовито цілувала заплакану дитину, обливаючи її некучими сльозами...

— Дитя моє! дитя моє! — тільки й вимовляла вона оті два слова — два слова, що були для неї уся суть життя її...

Дитя заспокоїлось та знов заснуло. Заспокоїлись, або краще сказати, заспокоїли себе трохи й обидві змучені жінки. Вони прийшли тепер до тієї думки, що ледви чи чоловік буде мати охоту відбирати дитину? Тільки тягар собі на шию узяти... Вже-ж, коли думав відбирати, то відібрав би зараз після суду... Тай суд той був мабуть тільки так, аби пімстити ся, налякати. Вже-ж у його повинно бути серце. Хоч дитину пожаліє... воно звикло до матері... То, видно, брехні — ота „чутка“...

Так балакали вони між собою, обдурюючи одна одну і самих себе. Їм треба було сердечного спочинку... не вдержали-б сили.

Становилось пізно... Час було лягати спати... Ольга положила матір у другій кімнаті, і сама стала готуватись... Але вона не лягала... Зоставившись тепер на самоті, вона почувала, як уся її турбота прокидається, обгортає її, стає некучою, непереможною... Вона не може вже ні сидіти, ні лежати, ні просто бути на однім місці, і все ходить тай ходить сюди й туди по кімнаті, здригаючись уся, тільки що стукне, холоднучи і замираючи від ляку. Всі її страхи стали перед нею, мов у дійсності бачить вона перед собою

страшну, варварську сцену, як у неї відбирають дитину, як воно кричить, рветь ся, хапається за неї слабкими рученятами... Вона не дає...

Ольга кидалась до дитини і припадала до ліжка голою у повимовній тузі... Боже, що їй робити?!... Вона руки на себе наложила-б, аби не терпіти такої муки.

Але... що воно? Вона схонила і стала слухати... Серце в неї змерло... Чути немов здалека дзвінки... Усе бланше... бланше... Сюди їде... То він!...

Вона кинулась до матері з криком... Але мати міцно спала — не чула...

Вона кинулась вперед, уся тремтячи як осиковий лист, вихопила слячку дитину з ліжка, окутала у що попалося, покинула щось на собі і вискочила в дому... Нема часу гнати — він наближається ся...

Її відрапу осіяло ясне світло місяця на білому, іскряному снігу, що лежав усюди навкруги... Вона швидко перейшла через сад і вступила в ліс, у роскішний, сосновий ліс, пишню прибраний для свята у срібло і діаманти...

Ніч була тиха й ясна, як день, але холодна і мовчазна, як могила...

Вона йшла з боку похід лісом над дорогою, що немов широке, біле полотно, лежала перед нею... По обидва її боки, як чудова, природна колонада, стояли високі, рівні сосни, кидаючи темні, довгі тіні на снігу, і їх мережані, білі верхи, зближаючись між собою у кінці дороги, робили величну, тріумфальну арку, під котрою їй треба буде йти...

А там — у горі — високо понад сям холодним, білим лісом, стояв золотий місяць, такий тихий і спокійний у своєму небесному лоні...

Вона усе йшла та йшла, не знаючи куди і за чим іде, не чуючи ні холоду ні втоми, і маючи одну тільки думку у голові — „втекти“, втекти подалі, щоби сховати від лихого ворога своє щастя, свій дорогий скарб, своє дитя, що тихо спало на її руках, не розуміючи страшної напасти...

Недалечко, між деревами, заблищав огник — мабуть хатка лісничого, і вона почувала немов небесні звуки величної, гуртової пісні, що так дуною і пішли у тиші голубої ночі по білому лісу...

Різдвяна колядка... Вона знає її... Колись і вона, молододю дівчиною, без горя і турбот єспівала її... Їй навіть здавалось, вона чує отсі дивні слова присьпіву:

Ой радуї ся, земле,
Син Божий народив ся!...

Син Божий народив ся, а правди нема на землі!...

А вона все йшла та йшла... Але тут відразу, зовсім близько — як ізза угла вискочило — почувилсь гуркіт і дзвінки... Видно сюди повернули... Боже милій!... Несамовито притиснувши дитя до похолошого серця, кинулась вона на бік, поміж дерева...

По дорозі, мов злий дух, з гуркотом, стуком і дзво-
ненем пробігли парою сани, і у блідому сяєві місяця про-
майнуло перед нею страшне, ненависне обличчє...

Наталка Полтавка.

Три в однім човні (крім пса).

Оповідання

Джерома К. Джерома.

ПЕРЕДМОВА.

Вся вартість отсєї книжки не в її літературних прикметах або ширині і глибині гадок, які містить у собі, а в її незрівняній правді. В ній оповіджені випадки, що приключили ся справді. Їх тільки прикрашено, а поза тим полишено все зовсім вірним. Джордж і Гарріс і Монморансі, то не твори поетичної уяви, але особи з крови і кости — а особливо Джордж, що важить більше двох сотнарів. Може в иньших творах думки глибші і більше знаня людської вдачі, може иньші книжки більше оригінальні і великі, все-ж таки нечуваній, немилосерній правді отсєї книжки ніщо не зможе дорівняти. Міркуємо, що зпоміж її иньших прикмет отсю саме поважний читач оцінить найприхильнійше; отгим і наука, що з неї виходить, набере ще більшої ваги.

I.

Три інваліди. Терпіння Джорджа і Гарріса. Жертва семи смертельних недуг. Хосенні ради. Лік на недугу печінки у дітей. Привнаємо згідно, що у нас за багато праці

і що нам треба відітхнути. Тиждень на водах бурливого моря. Джордж радить прогульку по ріці. Монморансі підносить закид. Внесенє прийняте трома голосами проти одного.

Було нас чотирох — се-б-то Джордж і Уілем Семуїль Гарріс і я і Монморансі. Сидячи в моїй комнаті, ми курили і балакали про се, як з нами погано — очевидно зі ставовиска медицини.

Ми всі почували себе не добре і се нас дратувало. Гарріс казав, що у него бувають такі завороти голови, що сам не тямить, що робить; потім Джордж сказав, що і в него також крутить ся часами голова і він також сам не знає, що робить. У мене знов була печінка не в порядку. Я знав, що в мене як раз лихо з печінкою, бо я прочитав обіжник про патентовані пігулки на недуги печінки, і в тім обіжнику були описані всілякі симптоми, по яких кождому легко пізнати, що у него печінка не в порядку. Всі ті симптоми я найшов у себе.

Цікава річ, що все, коли тільки доводило ся мені читати оголошенє про патентовані медичні ліки, я приходив до пересвідчення, що недуга, про яку там мова, у мене небезпечно розвита. І за кождим разом діягноза виходила схожа з моїми почуваннями.

Я зайшов раз, тямлю, у Британський музей, прочитати дещо про якусь легку хворобу, на котру я тоді недомагав — вітрову пропасницю, чи щось таке иньше. Я взяв книгу і прочитав, що мені було треба; потім машинально став я перекидати картки і на пів сьвідомо читати про недуги взагалі. Не тямлю вже, в яку хворобу вчитав ся я насамперед — в якусь страшну, мабуть убійчу, та переглянувши лиш до половини показчик „зловіщих симптомів“, я почув себе хорим.

Я сидів хвилию прибитий горем; потім отупілий з розпуки я став далі переглядати лист за листом. Приходжу на тиф, читаю симптоми, бачу, що у мене тифоїдальна горячка, що я хорий на неї вже від кількох місяців, хоч сам не знав, як і коли занедужав. Переходжу до слабости сьвятого Віта — бачу, як того вже надїяв ся, що і вона є у мене — починаю річ розважувати серіозно і рішаю ся

розслідувати її до дна — врешті почавши з самого початку, приходжу вкінци до пересвідчення, що острый напад тої слабости не мине мене до двох неділь. Я дізнав ся з відрадою, що слабість Брайта у мене була розвита лишє слабо і при такім стані річей я міг з нею жити літами. Холера найшла ся у мене з небезпечними примішками; а дифтерією я мабуть уже прийшов на сьвіт. Перестудиювши я тяжкою бідою всі слабости позбучно, я міг со-існо сказати, що у мене не було лиш одної хвороби — блідачки.

Спершу мене се трохи вразило: воно неначе виходило на шенягу. Чому у мене не було блідачки? За що мені теріти таку гірку кринду? Всеж таки перемогли менше прикрі почування. Пригадавши собі, що маю всі знані в медицині слабости, я почав ставляти до себе менші вимоги, і порішив обійти ся без блідачки. Не знати, коли нанитав я собі подагри в її найострійшій степені. На сухоти тернів я очевидячки від дигинства. По сухотах не було вже замітних недуг і я подумав, що зо мною ще не так погано.

Я сів, задумав ся. Мені прийшло на думку, який то інтерес представляю я сам собою для медицини, яким чудовим надбанєм був би я для науки! Маючи мене під рукою, студентам не треба би було ходити по шпиталях. Їм треба би лиш оглянути мене добре і диплом готовий.

Потім став я роздумувати, як довго ще мені жити. Я став обзирати себе, мацати живчик. Спершу зовсім не міг я домацати ся його. Потім несподівано почав він бити. Я виймив годинник і рахував. На мінуту начислив я сто сорок і сім. Я попробував серце. Годі було його почути. Воно заніміло. Мені прийшло на думку, що воно мабуть було цілий час на своїм місци і било ся, лиш я не міг його найти. Я обмацав себе з переду всего, від живота до голови, попробував по однім і другім боці і трохи з заду. Всеж таки годі мені було що небудь почути або замітити. Я попробував поглянути на язик. Виставивши його як можна найдальше, я примкнув одно око, а другим старав ся йому придивити ся. Моє око могло доглянути лиш кінчик,

а з того, що я бачив, у мене лише зміцнило ся пересвідчення, що я хорий на вітрову віспу.

Я увійшов до читальні щасливим, здоровим чоловіком, а виходив зівялим, схорованим старцем.

Я прийшов до свого лікаря. Се мій старий знайомий, що бере мене за пульс, дивить ся мені на язик і говорить про погоду зовсім за дармо, — коли мені видаєть ся, що я хорий. Отже мені здавало ся, що тепер його винадгороджу. Докторови як раз потрібно практики. Ось я на його услуги. На мені одному найде більше цікавого, як на тисячі-сімсот звичайних, буденних хорих, що мають по одній або по дві слабости. Приходжу отже просто до него і він питає:

— Ну, а вам що хибує?

А я кажу: — Не буду тобі, мій любий, марнувати часу розказуванем того, що мені хибує. Житє коротке і ти міг би минути ся, заки би я вспів скінчити. Я лише скажу, чого мені не хибує. У мене ні сліду блідачки. Чому се так, не вмю тобі сказати. Певна річ лише, що блідачки у мене нема. Зрештою все иньше найдеть ся.

І я розповів йому, яким чином я про се дізнав ся.

Тоді він порозцінав мене, оглянув від стіп до голови, взяв за живчик, застукав у груди, коли я найменше того сподівав ся, — зовсім неблагородний поступок з його боку, думаю — а врешті приложив мені до грудей голову.

Потім сів за стіл, написав реценту, зложив її, передав мені, а я поклав її в кишеню і вийшов.

Реценти я не читав. Я заніс її до найближшої аптики і дав виконати. Аптикар прочитав її і віддав мені назад.

Сказав, що не має того у себе.

— Адже-ж ви аптикар! — кажу я йому.

— А вже-ж! — каже. — Коли би у мене був склад корінних товарів і заразом ресторан, я міг би вам служити. Але що я лиш аптикар, прикро мені, що не можу.

Я прочитав реценту. Вона звучала:

„1 фунт біфстека з 1 літром гіркого пива що 6 годин.

1 десятимилева прогулька що раня.

Що вечера точно о одинайцятій лягати спати.

А притім не морочте собі голови річами, котрих не розумієте.“

Я послухав ради, і можу сказати, що вона вийшла мені на добре, бо уратувала мені житє і я живу до нині.

В отсїм випадку, вертаючи до обіжника про патентовані пігулки проти недуги печінки, у мене були, без всякого сумніву, передовсім симптоми „неохоти до якої небудь праці“.

Кілько мені через се прийшло ся витерпіти, ніхто не в силі інсказати. Я слабував на се від найменшої дитини. Отсея хороба не покидала мене, коли я був хлопцем, ні на один день. Ніхто тоді не знав, що винна тому неділка. Знання медицини не було ще поступило так, як нині, і тоді складали се на лінивство.

— Гей, ти лодащо, — казали, — встань і бери ся до якої роботи, не їж дармо хліба, чуєш? — Не знали, видко, що я був хорий.

І не давали мені пігулок, а дулі під ніс. І, чудно скавати, отсеї дулі мені часто на якийсь час помагали. Знаю, що тоді дуля мала нераз більший вплив на мою печінку і приневолювала мене зробити те, чого жадали, скорше, як тепер ціла коробка пігулок.

Самі знаєте, що воно так дієть ся — отсеї прості, старомодні ліки нераз помагають лінше, як теперішні коштонні.

Сиділи ми так з пів години, описуючи один одному свої слабости. Я розповідав Джорджеви і Уїлемови Гаррісу, як я себе почував, встаючи рано з постелі, а Уїлем Гарріс оповідав, що йому хибувало, коли він лягав у постіль. Джордж, ставши на коврі коло печі, пояснив нам живо, з великою силою і плястиккою, як почував він себе в ночі.

Джорджеви видаєть ся, що він нездоровий. Але ви знаєте, що йому справді ніколи нічого не бракує.

В тій хвилі застукала до дверей п. Поппетс, спитавши, чи ми готові до вечері. Ми усміхнули ся сумно один до одного і сказали, що справді може би дещо перекинути. Гарріс сказав, що крихта чогось поживного в животі часто здержує слабість. Панна Поппетс принесла вечерю і ми засіли до котлетів з чосниковим сосом і пиріжків зі смаженою булкою.

Тоді було мабуть зі мною погано; знаю лише, що по вечері я з пів години не мав найменшого апетиту — і, чого зі мною не бувало — не мав охоти на сир.

Сповнивши сей обов'язок, ми знов наповнили склянки, позакурювали люльки і вернули назад до попередньої теми про наше здоров'я. Що саме з нами було, ні одному з нас не було ясно. На всякий спосіб в однім ми всі були одної думки, що наше здоров'я підконала надмірна праця.

— Нам треба спочинку! — сказав Гарріс. — Спочинку і цілковитої зміни способу життя. Надмірне напружене духових сил викликало загальний розстрій цілого організму. Зміна окруження і можливість не думати якийсь час, приверне нам духову рівновагу.

У Джорджа є свояк, що представляє себе яко студент медицини, отже і він сам набрався звичаю викладати все медичинським способом.

Я признав Джорджеви правду і порадив винайти який затишний і старосьвітський куток, далекий від гамору людей, і перевести погідний тиждень серед запашних нив, в якімсь забутім закамарку, як у країні чарів, далеко від бурливого сьвіта, на яким недоступнім острові Темзи, куди не доходять несупокійні хвилі життя дев'ятнадцятого віку.

Гарріс сказав, що з сим була би морока. Йому відоме таке місце, яке у мене на думці — де всі лягають спати о восьмій вечером, а часописі не дістанете ні даром, ні за гроші.

— Ні, — запевняв Гарріс, — коли бажаєте зміни і спокою, годі придумати щось ліпше, як море.

Я виступив рішучо проти прогульки по морю. Прогулька по морю добра, коли ви їдете на кілька місяців, однак на тиждень вона лиш дратує.

Ви виїздите в понеділок з сим пересьвідченням, що зазнасте приємности. Прощаєте з легким серцем знайомих, що лишають ся на березі, закурюєте люльку на найдовшій цибусі і походжаєте по помості, неначе-б ви були капітаном Куком, сер Франсі Дреком і Христофором Колумбом у одній особі. У вівторок вам стає жаль, що поїхали. В середу, четвер і п'ятницю ви раді би розстатися з сим сьвітом. В суботу ви вже можете випити склянку чаю,

сидіти на помості і відповідати зі слабим, солодким усьміхом, коли чемні люде питають вас про здоров'я. В неділю ви здужаєте вже стати на ноги і перекусити щось тверде. Аж коли в понеділок рано, з клучочком і парасолем у руці, підходите до містка, щоби вийти на беріг, починає прогулька подобати ся вам на правду.

Я сам відкрив знаменитий спосіб против морської хвороби. Він залежить на тім, щоби колихати ся в такт рухів ярабля. Треба стати посеред помоста і в міру рухів ярабля подовати ся так, аби задержати все прямовісне подолання. Коли піднімаєть ся перед, ви хиліть ся, доки не доторкнете ся майже носом помоста. Коли-ж піднімаєть ся сь зад, ви хилитесь горілиць. Воно дуже добре на годину-дві; не-ж таки годі нам хитати ся оттак цілий тиждень.

— Отже їдьмо горі рікою! — каже Гарріс. — Ужимо доволі, каже, сьвіжого повітря, руху і спокою; ненастанна зміна околиці буде нам розривкою, а мозольне послюванє видине користно на апетит і сон.

Гарріс замітив, що Джорджеви не потрібно й думати ще про яке небудь средство на сон. Воно було-б і небезбечно. Мені, каже, не зовсім зрозуміло, яким чином Джордж мав би ще більше спати: адже-ж доба зимою і літом має тільки двацять і чотири години; спати ще більше вийшло-б йому на те саме, що і вмерти, а зискав би ще на харчу і мешканю.

Все-ж таки, сказав Гарріс, прогулька по ріці була-б йому найбільше до вподоби. Мені вона сподобала ся також і ми з Гаррісом признали Джорджеви, що його гадка добра. В отьому признаню виражало ся немов-то зачудуване, що Джордж спроміг ся на такий помисл.

Одного лише Монморансі ся гадка не пересьвідчила. Монморансі не міг стерпіти ріки і на очі.

— Для вас воно як раз, — казав, — для мене ні. Мені нема там що робити. Я не розумію-ся на красі краєвидів, а при тім не курю. Коли побачу щура, ви не задержите ся, а коли засну, почнете пустувати на човні і ще мене скинете у воду. Коли хочете знати мою

думку, то я вам скажу, що в моїх очах се чисте боже-вільство.

Тимчасом нас було трох проти одного і внесене перейшло.

II.

Нарада над пляном. Приемности кочованя під голим небом в погідні ночі. Теж саме у слоту. Рішавмо зробити угоду. Перші вражіння Монморансі. Невпевність, чи поживе він довше на сьому світі, показуєть ся безпідставною.

Ми виїняли карту і стали радити над пляном прогульки.

Порішено вирушити на другу суботу з Кінгстен. Гарріс і я поїхали-б рано долі рікою, підплили човном до Чельсі, а Джордж, що не годен вийти з Сіті перед другою годиною (він ходить у контору передрімати ся що дня від години десятої до четвертої, з виїмком суботи, коли його будять і позбувають ся вже о четвертій), зійшовсь би там з нами.

— Чи кочувати-мемо під голим небом, чи будемо заїздити на ніч до гостинниць?

Джордж і я заявили ся за кочованєм. Се буде так дико, свобідно, так патрархально.

Звільна, по заході сонця рожеве проміне гасне тихо посеред студеної, понурої мраки. Пташки, як сплакани діти, вмовкають, і лише жалібний стогін водяної курочки і острій крик деркача роздаєть ся по водах, де в сумерках конає денне світло.

З темних лісів, по обох боках ріки виповзують звільна тихою ходою борці ночі, сірі тіни, випирають недобитків світла і переходять незамітним кроком по дугах і очеретах, що шумлять понуро. Ніч, засівши на темному троні, розпускає чорні крила над світлом закутанім в сумрак, і в палаті освітленій блідими зірками, обіймає власть над царством сну.

Ми підпливаємо човном у якийсь темний кут, розпинаємо шатро, варимо і споживаємо вечеру. Потім набиваємо

і закурюємо смачно люльки; ведемо любу розмову лагідним шепотом, а ріка хлюпоче тимчасом при нашому човні, розповідає нам дивні старі казки і таємниці, та колише нас до сну отенми пісоньками, що співала їх уже тому тисячу літ, зяки що її голос завяв був і захрип; а нам, що полюбилн яко її новинищу, журливу мову, і тільки ночей пропели на її лоні, видаєть ся, що розуміємо сей спів, хоч не легко було-б нам розказати словами отсю чудову байку.

— А що-ж буде, як прийде дощ? — каже Гарріс.

На Гарріса нема способу, справді! В него нема ні крахти цощі — піякіських тужних поривів до „недосяжного“. Йому не „вбираєть ся ніколи на плач, не знати чому“. Коли його очи зайдуть слезами, можете присягнути, що се або під сьніжкої цибулі, або він чимось захлиснув ся.

Коли-б ви стали вечером над морським берегом з Гаррісом і скавали:

— Чуси? Се сьнівають русалки посеред шуму хвиль, або водяні демони заводять жалібні сьніви над білими тілами утоплениць, що лежать заплутані у водоростах, — він взяв би вас за руку і сказав:

— Его, старий друже; ти перестудив ся! Ходи-ж зі мною! Тут подалеко, зараз за скрутом, дістанемо найліпшої „шкотської“, якої ти не контував ще, вона тобі добре зробить!

Гарріс знає все таке місце, зараз за скрутом, де дістанете щось дуже добре випити. Я пересвідчений, що коли-б ви зійшли ся з Гаррісом в раю (припустім, що така сторона існує), він повитав би вас зараз своїм:

— Який я радий, що тебе побачив, старий друже; я тут винайшов, зараз за скрутом, дуже добре місце, де дістанеш справді знаменитого нектару.

Все-ж таки його практичний погляд на кочованє під голим небом придав ся нам в сім випадку дуже. Кочувати на дощи, в студінь, річ не дуже то й мила.

Ось вам вечір. Ви перемокли до кости, води в човні на два пальці, а на вас нема сухої нитки. Виходите на беріг, де трохи менше болота, висідаєте, виносите з собою шатро і берете ся з другим привязувати його.

Воно намокле і тяжке, висовгуєть ся з рук і валить ся на вас, обмотує вам голову і доводить до розпуки. Тимчасом дощ лє без ушину, як з коновки. Не легка се річ розіпняти шатро в погоду, але в слоту — се робота гідна Геркулевих рук. Вам видаєть ся, що другий, замісьць вам помагати, просто удає дурного. Лише що повело ся вам свій бік яко-такo прикріпити, він потяг полотно до себе, і вся ваша робота нінащо.

— Ну, а там що таке? — питаєте.

— А що у вас? — відповідає. — Не можете привязати?

— Не сіпайте-ж, — кажу, — все поспеував! Ви осел нездарний! — кричите у відповідь.

— Не правда, я не поспеував нічого; то ви свій бік держіть як слід.

— Але-ж кажу вам, що з вами кінця дійти годі! — кричите захриплим голосом і маєте охоту схопити його в свої руки. Рівночасно потягаєте у свій бік, так, що всі його кілки виймають ся.

— Ех, безглуздий тумане! — воркотить він до себе, потому за одним замахом перевертаєть ся ваш бік шатра. Ви кладете молоток і підходите до него, аби сказати, що думаєте про таку роботу, а рівночасно і він пускаєть ся йти, порозуміти ся з вами. Ви ходите один за другим довкола і кленете на себе взаїмно, доки шатро не звалить ся на одну купу і ви стаєте проти себе над його руїнами око в око, скрикуючи рівночасно:

— А, то ви там? І що-ж? Не казав я вам, що таке буде?

Тимчасом третій, що вичерпував воду з човна, аж йому набрало ся в рукави, і кляв також останніх десять мінут, цікавий знати, чого ви там сперечаєтесь і чому те нещасне шатро ще не розіпняте.

Врешті, якимсь чудом, вам удає ся його зліпнити і ви зносите під него річи. Нема мови про се, аби розпалити огонь, отже засьвічуєте спіртову лампку і сідаєте довкола неї.

Найважнійша страва у вас на вечерю, то дощівка. У хлібі два рази тільки води, що мякушки, в пантеті

також доволі, а з консерви, масла, салати і кави зробила ся одна зупа.

По вечері замічаєте, що ваш тютюн вогкий і курити годі. На щастє є у вас флящина, що додає відряди і сили, а потягнувши з неї добре, почуваете в собі на стільки житєвої енергії, що лягаєте спати.

Тоді снить ся вам, що нараз поклав ся вам на груди слон, а вибух вулькана занїє вас на морське дно, враз зі слоном, що хропить собі у вас на грудях. Ви будите ся і вам приходить на гадку, що мабуть стало ся щось страшне. Під першим пражінєм ви думаєте, що настав кєнець сьвіта. Потому приходить вам на гадку, що се неможливе, а сюди викрали ся влодії або убійники або палії, і отсю думку висловляєте вигально прийнятим способом. Помочи нї звідки і ви чуєте, що понихають вас ніби-то тисячні товпи і дусять вас поволи.

І ще хтось находит ся в клопоті. Ви чуєте, що його ледви чутиї стогнаня доходять вас ніби зпід постелі. Готові, на великий випадок, продати своє жите дорого, вимахуете руками і ногами на всі боки, і кричите що сили, аж на-решті щось розетунає ся і ваша голова видобуває ся на сьвіже повітє. На два кроки перед собою замічаєте напів одягнуену стать якогось драба, що намірив ся вас убити і коли ви готовитесь до боротьби на жите і смерть, нараз приходить вам до голови, що се Джім.

— А, се ви? — каже він, пізнаючи вас в тій самій хвилі.

— А вже-ж! — відповідаєте, протираючи очи. — Що те все має значити?

— Мабуть нещасне шатро завалило ся, чи що? — відповідає. — А де Біль?

Тоді ви добуваєте з себе остатки голосу і кличете Біля. А руїни шатра коло вас дрожать і хитають ся і ви чуєте, як той самий голос, що ви його чули спершу, стогне:

— Освободіть мені голову, чуєте?

І вилазить на сьвіт божий Біль, мокрий, обмураний болотом, розстрєбний до крайности, в непохитнім пересьвідченю, що те все зроблено навмпєне.

Цілий ранок, завдяки нічній перестуді, ви сидите мовчки, як закляті. Кождий лютий несказано і воркотить підчас сніданя на другого проклони.

Порішено отже ночувати під голим небом в погоду, а у слоту, або коли-б заносило ся на зміну погоди, переводити ніч в гостинниці або корчмі, як годить ся чесним людям.

Монморансі повитав отсю постанову дуже радісно. Для него романтична самота не має найменшої вартости. Йому любий гамір, і то чим більше прошибає уха, тим йому милійший. На вид Монморансі приходять вам на гадку, що се небесний ангел проживає на землі в тілі малого фокс-террієра. На його морді малюєть ся вираз благородного огірчення ходом земських справ; звісна річ, що сей вираз витискав слези з очей чутливих пань і панів.

Спершу, коли він прийшов на мій хліб, я думав, що не довго прийдець ся йому попасати у мене. Я часто сїдав і придивляв ся йому, коли він сидів на дивані і мені приходило на гадку, що сей пес не потягне довго. Йому судило ся відійти живим на небеса і се його не може минути.

Однак, коли мені прийшло ся заплатити за пів копн курят, котрі він подушив, ратувати його з нараженем жптя із сотки уличних бійок і витягати силоміць за карк; коли якась відьма принесла мені до очей задушеного кота і назвала мене убійником; коли сусїд виганьбив мене, що я пускаю без каганця лютого пса і йому з тої причини прийшло ся пересидіти більше як дві години у власних сїнях, звідки не важив ся вихилити ся зі страху перед псом, а сторож, без мойого відома, влучивши його ловити щурів, заробив трийцять шілїнтів, — я прийшов до пересьвідчення, що йому все-ж таки призначено пожити тут довше.

Ниншпорити по закамарках, добирати собі громаду найбільших волоцюг з цілого міста, тягати ся з ними по заулках і шукати собі зачіпки з приличними псами, то у Монморансі ідеал „житя“. Отим то, як я вже замітив, він приняв гадку про гостинниці, корчми і заїзди з нечуваною утіхою.

Подаднвши таким способом справу снания на повне вдоволенє нас усіх чотирьох, стали ми радити над сим, що в таких випадках забирати з собою. Ледви ми приступили до отсего питання, Гарріс заявив, що на нині доволі базікави і нам треба вийти, тим більше, що він, зараз за скрутом, нинайшов чудове місце, де дістане найзнаменитшої „шкотської“, яку там продають.

Джорж сказав, що має спрагу. Я не пригадую собі, коли у него не було спраги. А що мені також здавало ся, що скляничка горячої „уїски“ з цитриною зробить мені не зло, підложено аспїданс, за згодою всіх, до завтрішнього дня і жи, ввлявши каплюхи, вийшли.

III.

Приготовани. Як Гарріс розумів роботу. Як голова родини берець ся завішувати образ. Бистра замітка Джорджа. Голкомі ранивої курелї. Запаси на випадок перевернення.

І так другого почера ми зійшли ся знову, аби порозуміти ся і поробити приготовани.

— Перша річ — каже Гарріс — треба рішити, що нам забрати з собою. Ти, Джім, возьмеш кусник паперу і будеш списувати; ти, Джордж, подай мені цїнник домашних знарядів і віктуалів, і нехай мені хто найде кавалок оліїця, я хочу зладити реєстр.

Ось вам і Гаррісова натура: підіймаєть ся праці, а потім снихає її на других.

Він пригадує мені все бідного вуйка Поджера. Вам не довело ся ще ніколи бачити таке безголове дома, яке повставало тоді, коли він брав ся до діла. Принесено зі skleпу олійний образ, оправлений в рами і покладено поки-що, заки його завісять, в ідальні. Вуйко Поджер приходить і питає, що з тим робити, а тітка Поджер каже:

— Лиши-но ти се мені! Нехай з вас нікого не болить голова, що з тим робити! Я сама вже дам собі раду!

Тоді він здіймає сурдут і бере ся до роботи. Дівчину посилає купити за сікспене цьвахів, а за нею виправляє

одного з хлопців, аби сказав, що то мають бути „бретналі“. І так, по черзі, всім дає якусь роботу.

— Тепер ти, Біль, подай мені молоток! — кричить. — А ти, Том, лійку! Мені придалась би драбинка і може й крісло з кухні принесе хто! Ага! Джім, побіжи-но до пана Іоглес, кланайся йому від мене і спитай, чи вже ліпше йому на ноги, та попроси при тім, щоби позичив водяної ваги. А ти, Маріє, не відходи, бо мені треба тут когось, аби держав сьвічку. Як лиш дівчина верне, треба, аби скочила ще за крайкою. А ти Том! — деж той Том? — ага, ходи-но сюди! Тебе треба, аби подати образ.

Потім бере образ у руки, пускає, рами розлітають ся, а він сам хоче вправити шибу і протинає собі палець. Починає отже нишпорити по цілій комнаті, шукаючи рукавички. Рукавичку найти годі, бо вона була в сурдугі, що він його скинув і поклав сам не знає де, і тепер цілий дім порасє ся коло того, аби найти його сурдугу.

— І ніхто в цілім домі не знає, де подів ся мій сурдуг? Слово чести даю, що таких нездарів, як ви тут усі разом, то пошукати! Адже-ж вас тут шестеро: і ви не в силі найти сурдугу, що я мав його перед десятьма хвилями! Га! З того всего...

Потім встає і замітивши, що він цілий час на сурдугі сидів, кричить:

— Вже, вже, обійдеть ся без вашої помочи! Я найшов уже сам! Просити вас найти що небудь, то так як би казав пошукати що котови або псови.

І коли зійшло йому з пів години на завязуванню пальця, принесено нове скло, драбину, крісло, прилади і сьвічку, він бере ся до роботи знову, а ціла родина, з додатком покоївки і послугачки, стає довкола нас — до помочи. Двом треба держати крісло, третій має його підсадити, четвертий подати цьвах, пятий надставити під руку молоток, а він бере цьвах і випускає його з рук.

— На маєш тобі! — каже роздратованим голосом. — Тепер знову цьвах паде!

Ми прилякаємо всі і на рачках шукаємо за цьвахом, а він тимчасом стоїть на кріслі і воркотить, чи не завзяли ся ми видержати його тут цілий вечір.

Врешті находить ся цьвах, але йому загірив ся десь за той час молоток.

— Де мій молоток? Де я його положив? Господи! Семоро вас тут робить і ви не знаєте, де я подів молоток!

Находимо йому молоток, але тепер він не може доглянути зробленого на стіні значка, де мав прийти цьвах, і нам усім, по черзі, треба ставати на крісло коло него і дивити ся, чи котре з нас не побачить значка. Коже підкринє його в иньшій місці і він одного по другім зрештять йолуном і каже алазити. Він бере міру і мірить ще раз, шмірконус, що треба взяти трийцять один і три пеньких цалів під угла, хоче розрахувати собі те в голові, але помилуєть ся і шпадеє в крайню лютість.

Пробуємо розрахувати те саме в памяти всі, і прийшлиши кождий до иньшого результату, висьміваємо одно одного. Серед загального безголовя забуваєть ся оригінально число і вуйкови Поджерови треба мірити на ново.

Сим разом він послугуєть ся кавалками шнурка і, в критичнім моменті, коли старий нудяр нахиляєть ся з крісла під сорокиятим степенем, аби досягнути три цалі далі, як йому звідти можна було досягнути, шнурок вимикаєть ся йому з рук, а він сам паде на фортепьян, при чім роздають ся справді благородні звуки від удару його голови о всі клявіші.

Тітка Мария каже, що не може дозволити, аби діти, що стоять довкола, прислухували ся його словам.

Врешті находить вуйко Поджер значок, прикладає у відповідній місці вістре цьваха лівою рукою, а в праву бере молоток. Але зараз за першим замахом трапляє в палець, із криком випускає з рук молоток комусь на мозіль.

Тітка Мария замічає лагідно, що на другий раз, коли вуйко Поджер буде мав забивати цьваха, зволить її заздалегідь увідомити, аби мала коли зібрати ся і виїхати на той час до своєї мами.

— Гей, жінки, жінки, ви зі всего любите робити велику справу! — відповідає вуйко Поджер, надробляючи міною. — І що-ж великого; я люблю заняти ся такими дрібницями!

Потім бє ще раз, і за другим разом цілий цвях входить у стїну, а за ним і молоток до половини, причім вуйко Поджер трохи не розбиває собі носа до стїни.

Тепер віднаходимо міру і місце ще раз і робить ся нова діра. Аж коло півночі висить образ на своїм місці, але криво і непевно, причім стїна виглядає на кілька ліктів довкола ніби обдерта греблицею, а всі, з виїмком вуйка Поджера, втомлені і знеохочені до крайности.

— А, то ви тут, — каже, зіскакуючи тяжко на мозіль послугачці і поглядаючи з очевидним вдоволенням на твір своїх рук. — Не одна була-б щаслива, аби мала кого, щоби їй зробив таку роботу!

Гарріс, як виросте, буде такий саміський; я все йому се кажу. Не згодившись на те, аби він брав на себе таку працю, я кажу: — Ні; ти бери папір, олівець і реєстр, а я беру працю на себе.

Перший реєстр, зладжений нами, був до нічого. Не було найменшого сумніву, що горішньою Темзою не поплив би корабель тої величини, якої би потреба, аби забрати все, що нам видало ся доконче потрібним. Отже ми подерли реєстр і стали позирати один на одного.

— Знаєте що, — каже Джорж, — ми самі не знаємо, чого нам треба! Не над тим нам треба думати, що можемо забрати з собою, а над тим, без чого годї виїхати!

Джорж буває иноді доволі розумний. Ви майже ухам своїм не вірите. На мою думку се мудрість у повнім того слова значію, та не лиш в отсїм випадку, але взагалї що-до подорожі горі рікою в наших житю. Кілько то людей в отсїй подорожі накладає на човен тільки, що він мало не затопить ся під вагою того всего, що їм видаєть ся доконче потрібним до життя і вигоди, а тимчасом є лиш безхосенним крамом.

Покинь усе те, чоловіче! Нехай лодка твого життя пливе свобідно, несучи лиш те, що тобі придаєть ся: за тишне огнище і прості вигоди, одного або двох приятелїв, що варті того, аби їх називати приятелями, когось, хто би любив тебе і кого би ти любив, кота, пса, одну або дві люльки, що з'їсти і в що одягнути ся, і пити, трошки більше як треба, бо спрага, то річ небезпечна. Тодї ти

почуєш, що так легше кермувати лодкою, що вона не так легко перевернеть ся, а й тоді ще менша з нею невігода. Що є добре, те виплине на верх. У тебе найдеть ся час і думати і робити, час розвеселити ся в погідних хвилях життя і прислухувати ся до Еольських звуків музики, яку руки божка видобуває з людських сердець на сїм світі, — час... Перепрашаю, дуже перепрашаю! Я розбалаван є!

Ну, і ми передали реєстр Джорджу.

Візьмемо з собою шатро, почав Джордж. — У нас буде човен під дахом! Воно і простїйше і вигіднїйше!

Гадка видавала ся не вла і ми на неї пристали. Не знаю, чи доводило ся вам коли небудь бачити щось подібне. На човен заспляють ся зелїані обручі, на них розпинаєть ся полотно і прив'язує ся його довкола, від керми до носа, так, що човен перемінюєть ся на невеличкий дощик, чопурненський, хоч трохи хритїсний; однак кожда річ має свою томну сторону, як казав один чоловік, котрому умерла тоща, а до него прийшли по заплату за похорон.

Джордж сказав, що тут треба кождому з нас взяти покривало, лягну, кавалок мила, щітку і гребінь (між нами кажучи), но щіточці до зубів на кождого, мидницю, пуделко порошку до зубів, прилади до голеня і кілька мочнатих простирал до купелї. Я запримітив, що люде, вибираючи ся де небудь в сусїдство води, роблять до того величезні приготования, але коли туди приїдуть, не дуже уживають купелї.

В отсїм випадку ми говорили так, немов би мали замір купати ся що раня. Джордж казав, що нема більшої роскоші, як прокинути ся досвїта в човні і пірнути в бистрі хвилї. Гарріс запевняв, що ніщо не додає такого апетиту до сніданя, як купіль натще серця. Джордж замітив, що коли Гарріс має наслідком того їсти ще більше як їсть, то лїпше, аби не купав ся зовсїм. І так, казав, доволї вже буде праці тягнути для него поживу горі рікою.

Білизни не радив Джордж брати більше, як по дві пари флянелевих, бо коли збрукасть ся, не трудно нам буде випрати її самим.

Радив також не забути про білизну для переміни на випадок як би ми перевернули ся з човном, а також про хустинки до носа і чоботи з тої самої причини.

IV.

Справа припасів поживи. Невгоди нафти. Користи зі сира в дорозі. Замужня жінка покидає родину. Дальші осторожності на випадок перевернення. Я укладаю річи. Інтересна прикмета щіточок до зубів. Джордж і Гарріс укладають річи. Грізне поведене Монморансі. Лягаємо спати.

Коли зійшла мова на припаси поживи, Джордж каже:

— Почнім зі сніданя (він передовсім практичний). До сніданя потреба нам самовара (Гарріс замітив, що то річ непрактична, але ми порадили йому, аби не був ослон і Джордж говорив своє далі), чайника, банячка і спиртової лямпки.

— Тільки не нафтової! — перебив Джордж з вимовним поглядом, а я і Гарріс потакнули.

Раз ми були взяли з собою нафтову лямпку, але се був перший і остатній раз. Ми пережили тиждень ніби в нафтовім склені. Нафта витікала. Мені і не снило ся, що така річ, як нафта, може течи. Ми держали її на переді човна і звідти вона перетекла аж до керми, так, що перейшло нею все, аж до самої води, що також перейшла нафтою і занечищувала повітря. Раз заносило нафтою від сходу, раз від заходу, то знов з півночі, а може і з полудня, та про те все, чи походив той вітер від арктичних снігів, чи з піскової пустині, на нас дихало поганим нафтовим сопухом.

Отся нафта не давала нам полюбувати ся і сходом сонця, а вже світло місяця пригадувало рішучо нафту.

Ми хотіли позбутися того запаху в Марльо. Висівши з човна, ми утікали перед ним через місто, але він пішов

у слід за нами. Ціле місто смерділо нафтою. Ми переходили через цвинтар і нам видавало ся, що мерці поховані в нафті. Головна улица воняла нафтою. Нам годі було зрозуміти, як люде можуть тут вижити. Ми ішли милями Бірмінгемським гостинцем; дарма, весь край смердів нафтою.

При кінці отсеї прогульки ми зійшли ся около півночі під столітнім, сухим дубом і зложили торжественну присягу (клили ся ми цілий тиждень, як звичайно, але в цьому випадку присяга мала виїмкове значіне), що не возьмемо більше, поки жити, нафти з собою, хіба на випадок слабости.

Отим-то ми тонор вдовольили ся денатурованим спиртом. І се ще по зонсім добре наливо. Ви дістаєте денатурований шитет і денатурований торт. Все-ж таки спирт, навіть у більшій кількості, ліпший від нафти.

Вирочім радив Джордж брати на сніданє яйця, паприковану солонину, бо їх легко зварити, зимні консерви, горбату, масло і конфітури. На друге сніданє, казав, будемо мати бісквіти, студене м'ясо, хліб, масло і конфітури, лишень аби не брати сира. Сир, так само, як нафта, надто чутливий. Для него треба окремого човна. Він виходить з коробки і виповітряє собою все довкола. Ви потім самі не знаєте, чи їстьо лагуміну з яблук, чи німецькі ковбаски, чи сметанкову зупу. Те все подобає на сир. Сир має рішучо та сильний запах.

Мені приходить на гадку мій приятель, що купив у Ліверпулі дві плесканки сира. Були то чудові, вистоялі і м'яккі сири, зі силою запаху в двацять коней, котрою можна було безпечно гнати машину зо три милі, або звалити чоловіка з ніг на віддалене двісті йардів. Я був тоді в Ліверпулі, а що мійому приятелеви випало вертати ся до Лондону аж за яких три або чотири дні і він бояв ся, що сир йому зопеусть ся, питає мене, чи не завіз би я йому того сира до Лондону.

— Але-ж дуже радо, мій любий, — кажу, — дуже радо!

Я вступив до него і забрав із собою сир у повозку. Була се старезна дриндуля, запряжена підбитою, сліпою і дихавичною кобилою, котру властитель у хвлях доброго

гумору величав у розмові конем. Я поклав сир на дашок і ми рушили з розмахом, якого не постидалась би найліпша в світі парова машина. Їзда йшла весело і любо, як при звуках похоронного дзвона, доки не доїхали ми до скруту. Тут повіяло на коня запахом сира. Він сполошився і порекнувши зі страху, пустився зі швидкістю трьох миль на годину. Вітер дув і далі в його бік так, що заки ми доїхали до кінця вулиці, він гнав зі швидкістю чотирьох миль на годину, полохаючи калік і поважні матрони по дорозі.

На станції треба було двох послугачів і візника, аби зупинити його. І хто знає, чи се було-б їм поведено ся, коли би один з них не був на стільки догадливим, що заткав йому хусткою ніздрі і засвітив під носом кусень грубого паперу.

Я купив бідет і вийшов зі своїм сиром сміло на платформу, при чім люде з пошаною уступали мені з дороги. Поїзд був переповнений і я попав у відділ, де вже сиділо сім осіб. Якийсь старий, непривітний джентльмен спротивився тому, та про те я увійшов і сів. Помістивши сир на полиці, я, сідаючи, усміхнувся любо і сказав, що нині парний день. Минуло кілька хвиль і старий джентльмен почав непокоїти ся.

— Страшна задуха! — каже.

— Годі дихати! — підхопив його сусід.

Потім відсапнули раз і другий і, зміркувавши, що тому винна коробка на полиці, встали оба мовчки і вийшли. Потім встала стара, заживна дама, і, помітивши, що се чиста соблазнь, аби знущати ся таким способом над матірю дітям, забрала куферок, всім вузликів і вийшла також. Інші подорожні сиділи якийсь час, аж один з панів, з урочистою міною, що сидів у куті, і судячи з його одягу і цілого вигляду, подавав на підприємця, сказав, що те все пригадає йому умерлу дитину. Три інші подорожні хотіли вийти рівночасно і збили ся у дверях.

Я усміхнувся до понурого джентльмена і сказав, що лишимо ся мабуть у відділі самі. Він усміхнувся любо і помітив, що деякі люде роблять з дрібницями надто великі короводи. Все-ж таки і йому було якось невідрадно, коли отже прийшла станція Крю, я запросив його закро-

пити чим небудь горло. Він пристав і ми з трудом добили ся до буфету, де нам прийшло ся тупати, кричати і вимахувати парасолями найменше пів години. Врешті надійшла нанночка і спитала, чого нам треба.

— Чого ви нантєсь? — звертаю ся до товариша.

— Чарку горівки, будьте ласкаві, місе! — каже.

І винивши се, він вийшов найспокойнїйше і сїв до иншого пораділу, що вже на мою думку була проста безличність.

Від Крю їхав я вже сам, хоч у поїзді була глота. Коли ми переїздили черев різні станції, люде, бачучи, що мій пораділ порожній, пробували увійти до середини. „Де ти, Маріє, ходи-но, тут що місця доволі!“ „Добре, Том, ми там вправ сїдаємо!“ — відкликають ся.

І приставивши з другого кінця поїзду тяжкі куфри, добувають ся всі параз до дверей. Одно з них отвирє двері і підняв гору східцями, але хитається і паде назад на руки тих, що ждуть на долинї. І так приходив і нюхав кождий, і потім вертав і душив ся в інших відділах, або доплагчував і їхав першою класою. З Ейстон завїз я сир могому приятелю до дому. Коли увійшла до комнаты його жінка, покрутила носом абентожена і каже:

— А се що таке? Кажіть правду: я готова на найгірше!

— Се сир! — кажу. — Том купив його в Ліверпулі і просив мене завезти з собою домів.

Я заіримітив, що сам тут нічого не винен, а вона виявила, що вірить тому і побалакає з Томом, коли верне.

Приятель задержав ся в Ліверпулі довше, як був задумав. За три дні, коли він не приїздив, кличе мене його жінка до себе:

— Не казав Том нічого, що з тим сиром робити?

Я відповів, що він велїв держати його в вогкім місці і нікому не рушати.

— Нікому і не снить ся його рушати! Чи він той сир нюхав?

Я кажу, що мабуть нюхав і додаю, що йому на тім сирі багато залежить.

— Як думаєте, чи розсердить ся він, коли я дам кому соверена, аби взяв той сир і закопав його глибоко?

Я кажу, що се могло би вразити її мужа до живого.

Нараз засвітало їй в голові. — А може ви зволите взяти сей сир під свою опіку? Я відошлю вам його!

— Добродійко! — кажу. — Мені запах сира любий неказано і подорож з ним з Ліверпуля згадувати-му до смерти, як приемне закінчене веселої прогульки, та все-ж таки на сім світі треба памятати і про других. Властителька дому, в котрім я маю честь мешкати, вдова, а до того ще мабуть і сирота. Вона найбільше боїть ся „звертати на себе увагу“. Чую, що коли-б я тернів у своїй хаті сир вашого мужа, то вона назвала би се „звертанем на себе прилюдної уваги“. А я знов не хочу, аби хто казав, що я заподіяв вдові або сироті яку пакість.

— А-но, то добре, — сказала жінка могого приятеля, зриваючи ся з місця, — я кажу вам лишень, що забираю дітей і виношу ся до готелю на цілий час, доки сира не з'їдять. Довше з тим сиром під одним дахом мешкати годі.

Вона справді додержала слова і лишила хату на опіку послугачки; коли отсю жінку запитали, чи може видержати такий сонух, вона відповіла зачудувана: „Що за сонух?“ А коли її привели близько до сира і казали понюхати, заявила, що чує делікатний запах мельонів. З того можна було висновувати, що для неї від того запаху не було небезпеченства, і її лишили дома.

Рахунок за готель наріс до п'ятнадцяти гвіней, а приятель, обрахувавши всі видатки дізнав ся, що сир випадає йому по вісім шілінгів і шість пенсів за фунт.*) Признав, що любить сир неказано, однак усе має свої границі. Рішив ся отже позбути ся тих ласощів і викинув їх у канал. Тимчасом перевізники почали нарікати і йому прийшло ся вилловлювати його назад. Казали, що від того сонуху завертаєть ся їм голова. Потім одної темної ночі заніс його на цвинтар. Але грабар найшов сир і наробив крику.

*) Се-б-то на наші гроші по п'ять гюльденів.

Казав, що се хтось наносів ся, аби порушити мерців в гробу і відобрати йому кавалок хліба.

Мій приятель позбув ся врешті сира таким чином, що вивіз його до одного надморського міста і закопав під борогом. Подорожні казали, що повітре не було тут ніколи пород тим таке остре, а сухотники і хорі на груди в'їдали ся там цілими кунами.

Отим то, хоч і як люблю сир, я утішив ся, що Джордж не хоче його брати в собою.

— Обійдемо ся без сира! — каже Джордж (лице Гарріса захмурило ся в тія хвилі). — Ліпше покріпити ся що вечора чимсь странным, пожинним і смачним о годині сьмії і спожити на одним заходом обід, підвечірок і вечеру.

Лице Гарріса виногодило ся. Джордж радив паштет з м'яса і оnochів, студону печеню, консерви, овочі і ярину. З виници вибрали ми знаменитий сируп, виробу Гарріса, що роппускав ся у воді і пригадував лімонаду, крім того досить горбати і фляшкы горівки, як казав Джордж, на випадок перенервонія човна.

Вирочім я замітив, що Джорджови гадка про перевернені човна заїхала в голову як фіра сїна. Вона нічого доброго не піщувала тим, що вибирають ся в подорож.

Але я не жалую, що ми взяли з собою горівку.

Вина анї цина ми не брали. На ріці вони зовсім неадалі. Від них стаєт сонні і лїнівні. Склянка вина добра, коли ви виходите вечером на місто і зазираєте за панночками. Але коли у вас тяжка робота, а в голову пече сонце, не раджу вам шти вина.

Ми зладили ще того самого вечера реєстрик річей, які нам треба забрати — а було їх чимало — і розійшли ся домів. На другий день, у п'ятницю, ми знесли все, що треба і взяли ся вечером складати. На одєжу призначили ми старий куфер, а на їду і всякі причандали два коші. Ми відставили стіл під вієно, зложили все на купу посеред комнати, посідали довкола і позакладали руки.

Я заявив охоту укладати. Паковане, се моя слабість. Я чую, що паковане, то одна з тих річей, котрі я знаю ліпше, як хто небудь иньший. (Сам не раз дивую ся, кільки

я тих річей знаю). Пояснивши се Джорджови і Гаррісови, я замітив, що найліпше було би, аби вони ціле паковане здали на мене. Отсю заяву прийняли вони з таким легким серцем, що се виходило майже на безличність. Джордж виймив люльку і розпер ся у фотели, а Гарріс простяг ноги через стіл і закурив папіроску.

Того я не надіяв ся. Я, звісно, думав, що буду роботу „вести“, Гарріс і Джордж увихати-муть ся під моїми приказами, а я буду їх лиш иштуркувати, то сям то там викрикуючи: „Деж тобі до того! Подай-но отсе сюди! Адже-ж се така проста річ!“ Сказати-б, я буду їх приучувати. Мене вразило, що вони се не так зрозуміли. Ніщо мене більше не сердить, як дивити ся, що хтось сидить з заложеними руками, коли я гірко працюю.

Я мешкав з одним, що мене отим усе доводив до божевільства. Він вам був годен лежати на софі годинами, водячи за мною очима, де я лиш рушив ся, дивити ся, що я роблю. Казав, що нема для него більшого вдоволення, як водити так за мною очима. Я був йому живим прикладом, що житє, то не солодкий сон, що сходить на барашкованю і позіханю, але благородна задача, що вкладає на нас важкий обовязок і поважну працю. Він нераз не міг вийти з дива, як йому зійшов час, заки ще мене пізнав і не мав нагоди бачити, як я працюю.

Але я не з такієських. Мені годі висидіти, коли бачу, як другий томить ся і працює. Я не видержу, аби не ветати, не допильнувати, і позакладавши руки в кишені, показувати, як що треба робити. Така енергія вже у мене з роду і на се нема ніякої ради.

Я все-ж таки не сказав ні слова, тільки взяв ся до пакованя. Тревало се, здаєть ся, трохи довше, як я думав спершу, однак я упорав ся з сим врешті, сів на куфер і позашіпав його.

— А чобіт не залакуєте? — каже Гарріс.

Я пообзираєв ся і бачу, що забув про них на смерть. Однак що за людина сей Гарріс! Звісно, де-ж би він звернув увагу, заки ще куфер замкнули і позашіпали! А Джордж усьміхнув ся тим своїм бездушним, тупим, злобним усьміхом, що аж підносить! Вони оба тільки дратують мене.

Я відчинив куфер і запакував чоботи; тимчасом у хвилі, коли я вже мав замикати, прийшла мені до голови погана гадка. Чи запакував я свою щіточку до зубів? Сам не знаю, яка тому причина, але я ніколи не можу дійти з тою щіточкою до ладу.

Щіточка до зубів переслідує мене засдно в подорожі і не дає мені спокійно жити. Мені снить ся, що я її забув, на мене иштупають студені поти і я встаю в ночі и постелі шукати за нею. Рано ховаю її ще заки мав час ужити, потім мені приходить ся її виймати і то все аж із самого снаду. Вкінці вбираю ся, забуваю її, і не маю ніякої ради, як пертати ся по неї в остатній хвилі із стації і привозити заниту у хустку до носа.

Не трудно вгадати, що тепер перевернув я все до гори нагору і не міг її найти. Я перемішав усе цілком так, як поно було ще перед сотворенем сьвіта, коли панував хаос. Звісно, що щіточку Джорджа і Гарріса мав я в руках найменше двацять разів, але власної не надібан. Я виймав одну річ за другою і витрясав. Врешті вийшла ся в чоботі. Прийшло ся пакувати ще раз.

Коли я був готовий, питає Гарріс, чи запаковане мило. Я кажу, що мило ані свербить, ані болить, чи мило є, чи нема. І я витріснув куфер, поваціпав, тимчасом показало ся, що в середній лишила ся моя пушка на папіроси і треба відчиняти ще раз. Нарешті пять мінут по десятій я упорав ся з куфром; лишили ся ще коші. Гарріс сказав, що до ниїзду лишав ся нам не цілих дванайцять годин, отже ліпше, аби решту зробив уже він з Джорджом. Я згодив ся і вони взяли ся до роботи.

Вони взяли ся до роботи дуже жваво, очевидно, аби показати мені, як треба робити. Я не відзивав ся ні словом, лише ждав. Коли Джордж скінчить на шибеници, найгіршим пакером на сьвіті буде Гарріс. Я лиш дивив ся на купи тарелів, чарок, ринок, фляшок, склянок, паштетів, ярипи, яєць, тіста, консервів і міркував собі, що те все аби-чим не може скінчити ся.

І справді. Почало ся з того, що збили чарку. То був їх перший подвиг. Вони зробили се лиш на те, аби показати, що уміють, і аби зацікавити мене.

Потім Гарріс поклав порічкові конфітури на консерви і роздав їх, так, що прийшло ся виймати консерви ложечкою від гербати.

Тепер прийшла черга на Джорджа: той знову наступив на грудку масла. Я не казав нічого, сів на краю стола і придивляв ся. Се лютило їх більше, ніж усе, що я міг сказати. Се їх бентежило і дратувало, так, що толочили річи, відкладали поза себе і не могли їх найти, коли було треба. Паштет запакували на спід, на него клали річи важкі, що влазили в паштет.

Сіль порозсипали по цілій комнаті, а масло! Я ще не бачив, як жив, аби двоє людей виробляло таке з грудкою масла за півтора шілінга, що вони. Скоро вже Гарріс відліпив його від своїх пантофлів, пробували вложити його в банячок. Але воно не влізло ся, а що пішло, годі було виймати назад. Вони видовбали його врешті, і поклали на кріслі. Тепер Гарріс сів на масло, воно приліпило ся до него і оба стали шукати за ним по цілій комнаті.

— Я готов присягнути, що поклав його ось тут на кріслі, — каже Джордж, дивлячи ся, що воно порожнє.

— Я сам бачив перед хвилию, що ти його там поклав, — каже Гарріс.

Потім зачинають обходити комнату, на ново шукаючи за маслом. Врешті сходять ся на середині і здвигають плечима.

— Чогось подібного я ще не чув, — каже Джордж.

— То річ просто незрозуміла, — додає Гарріс.

Тепер заходить Джордж з заду Гарріса і знаходить масло.

— Ну, адже-ж воно було тут цілий час, — каже з обуренєм.

— Де? — каже Гарріс, обертаючи ся.

— Стій же! — кричить Джордж, кидаючи ся за ним на здогін.

І вони відліплюють масло і складають у чайник.

Очевидно, що без Монморансі тут не обійшло ся. Він не вижив би, як би не вліз кому в дорогу і не почув прокльонів. Коли йому вдасть ся вихати ся де небудь, де його найменше потреба, де він простим нещастем доводить чоло-

ніка до розпуки, так, що кидає в него, що в руки попало, тоді він щасливий в почутю, що той день не змарнований.

Його найвисша ціль і мета — підбігти кому під ноги і підбити. Коли йому се удасть ся і прокльони сиплють ся на него годинами, він стає таким гордим, що годі стерпіти.

Він вештає ся по всім усюдам і клав ся раз-у-раз на річах, котрі саме випадало пакувати; і годі було вибити йому з голови, що коли Гарріс або Джордж витягають не що небудь руки, їм хочеть ся схопити його за мокрий, студений ніс. Він пхав ся з ногами в консерви, розносив до чю, брав паштетові кашки ніби-то за щурі і, коли Гарріс мав час досягнути його пательнею, скочив у них і знів и них шось три штуки на смерть.

Гарріс казав, що я додаю йому відваги. Мені ані сміло ся. Такому псови не потреба зовсім додавати відваги. Він з роду вже такий сміливий вдає ся і робить сам, що вважає потрібним.

О дванадцятій годині були ми з пакованєм готові; Гарріс сів на великім коши і казав, що не вірить, аби що могло стокти ся. Джордж казав, що коли яку річ розбито, то хіба вона була вже перше розбита і отся гадка зовсекогда мабуть його сумліне. Додав також, що готовий поклясти ся спати. Ми всі були готові покласти ся спати. Гарріс мав почувати у нас і ми пішли на гору у спальню.

Ми кидали жероб, кому спати на постелі, і Гаррісови припало лягати зі мною.

— Ви волите з краю, чи від стіни? — каже.

Я кажу, що взагалі волю спати від стіни.

Гарріс замічає на те, що се старий дотеп.

— Коли вас збудити? — каже Джордж.

— О семій, — каже Гарріс.

— Ні, — кажу, — о шестій, бо маю ще писати листи.

Над сим ми трохи посперечали ся, а врешті рішили встати пів до семої.

— Збуди нас, Джордж, пів до семої! — кажемо.

Але Джордж не відзивав ся і показало ся, що він спить від давна. Ми поставили отже коло него мидницю, так, аби він рано встаючи пошпотав ся на неї, і полягали самі спати.

V.

Пані Поппетс будить нас. Джордж лінох. Як дурисьвіти ворожать погоду. Наші подорожні причадали. Молоді опришки. Коло нас счиняють ся збіговиско. Ідемо поважно до Уотерлю. Богу духа винна прислуга землічича, не пхає носа до чужого проса. Пливемо врешті у човні в широкий світ.

Рано будить мене пані Поппете і каже:

— Чи ви знаєте, що вже доходить девята?

— Хто доходить? — викрикую, зриваючи ся на рівні ноги.

— Девята доходить, — відповідає вона крізь дірку від ключа. — Я бояла ся, аби ви не заспали.

Я кличу Гарріса і розповідаю йому, а він каже:

— Я думав, що ви хотіли встати о шестій.

— А вже-ж, хотів. Чому-ж ви мене не збудили?

— Як мені було вас будити, коли ви мене не збудили? Тепер будемо на воді аж по дванайцятій. Мені дивно, що вам ще взагалі хочеть ся вставати.

— Гм, — кажу, — се для вас правдиве щастє! Коби не я, ви лежали би тут ціліських двацять чотири годин.

Ми воркотіли так до себе ще з десять мінут, доки не заглушило нас грімке хроніне Джорджа. Від часу, як ми були разом, отсе він перший раз давав про себе знати. Він, що питав, коли нас збудити, лежав тепер горілиць з роззявленим ротом і колінами під бородою.

Не знаю сам чому, але бачити чоловіка в постелі, коли я вже на ногах, то моя розпука. Мені годі дивити ся, коли хто марнує дорогий час, хвилини життя, що пропадуть безповоротно на зьвірачий сон.

А тимчасом Джордж, з поганого лінивства, тратив дорогоцінний час даром, бо коштовні хвили його життя, з котрого прийдесть ся йому здавати пізніше рахунок, минули йому безхосенно. За той час він міг напихати себе яйцями, паприкованою солониною, дразнити пса, або женихати ся з покоївкою, замість лежати тут без памяти, як колода.

Се була прикра гадка. Здаєть ся, що зродила ся вона нараз у мене і в Гарріса. Ми порішили ратувати його і в тім благороднім замірі забули про власну сварку. Підійшовши ближше, ми стягнули з него покривало, Гарріс почастував його пантофлем, а я крикнув йому до уха так, що він прокинувся.

— А вам що таке? — замітив він, піднімаючи ся.

— Вставай, заспана колода! — скричав Гарріс. — Чверть на десяту.

— Що! — кликнув, вискакуючи з постелі в мидницю. — Що за біс отсе тут підставив?

Ми сказали, що він мабуть несповна розуму, коли не догадує мидниці.

Ми одигли ся, і аж тепер пригадали собі, що щіточка до зубів, щітка і гребінь занаквані (я чую, що ся щіточка ажжено мене в гріб); прийшло ся отже йти на долину і вишукувати їх. Коли ми з сим упорали ся, Джордж забаврити. Ми сказали, що нині обійдесть ся без голєня, бо ні для кого, ні для кого иньшого куфра відмикати не думасмо.

— Не дурійте! — каже. — Як мені показати ся таким в Сіті?

Звісно, що до Сіті такому йти не зовсім годило ся, але що ми тут звинили? Гарріс сказав своїм простим, грубим способом: „Нехай Сіті сушить собі отсим голову.“

Ми зійшли на діл снідати. Монморансі запросив до себе в гості двох неїв і вони забавляли ся на порозі гарканс і бійкою. Ми прогнали їх парасодем і засіли до котлєстів і студеної печені.

Джордж розвернув часопись і прочитав у голоє про випадки на човнах, ворожби погоди, що мала бути слотлива, студена, мрачна, з громами, східним вітром, і загально непевна у полудневих графствах і над Лондоном. Барометр спадав.

На мою гадку, з усього глупого, простого мантійства, що виписують часописі, ворожби погоди найбільше безличні. Вони передвиджують зовсім певно те, що було вчора або передвчора, але як раз противне тому, що має бути завтра.

Пригадую собі, як марно зійшов мені один осінній день через те, що я повірив був часописи. „Нині сподіваємося на напрасної зливи з грозами“ — писало в понеділок; отже ми замість поїхати, лишаємося цілий день дома. А інші тимчасом переїздять собі поперед нас повозами і каретами, раді і веселі; сонце світить, на небі ні хмарки.

— Гей, — кажемо, стоячи у вікні, — тож то помокнуть бідолахи!

Нам ставало смішно на думку, як вони перемокнуть і вернуть домів гріти ся і сушити коло печі і ми виймали книжки або укладали свої збірки мушель і водоростів. Коло полудня, коли сонце заливало світлом комнату і дома ставало горячо, ми не могли вийти з дива, чому не надходить отся злива і буря з грозами.

— Побачите, що то буде з полудня! — казали ми один до одного. — На них не остане ся і сухої ниточки! Аж сміх збирає!

О першій приходять господиня і питає, чи не вийдемо де в таку гарну днину погуляти.

— О, що се, то вже ні! — кажемо з важним рухом голови. — Не маємо найменшої охоти перемокнути; о, що ні, то ні!

А коли пообідна пора вже майже минала, а про дощ ані слуху ні диху, ми потішали себе гадкою, що він пустить ся саме тоді, коли всі вертати-муть домів і не маючи де сховати ся, перемокнуть тим гірше; але дощу не було ні каплі. Минув чудовий день, а по ньому наступила ще красша, тепла і місячна ніч.

На другий день читаємо, що має бути „ясно і парно“. Прибравши ся в найлекні сукні, виходимо з дому, тимчасом не минає і пів години, як починає ся правдива злива з вітром, що не перестає до вечера і ми перестудивши ся тяжко, лягаємо з ревматизмом у постіль.

Взагалі погода — річ для мене незрозуміла. Я її ніколи не годен зміркувати. Барометр тут до нічого. Він зводить не гірше, як часопись.

Такий барометр застав я тамтої весни в готелю Оксфорд. Він, коли я там заїхав, показував на „сталу погоду“. Тимчасом на божому світі лив цілий день такий

дощ, що годі було голову вихилити з дому. Се мені було ясно. Я потряс барометром і він підскочив на посуху. Того дня заїхав до мене Бутс і сказав, що барометр мабуть покаже погоду день наперед. Мені видавало ся радше, що він віщує погоду на дві неділі тому назад, але Бутс на се не погодив ся.

На другий день я потряс його знову. Він підняв ся ще вище, а дощ лив ще дужче. У вівторок я додав йому відра і він показавши по порядку: ясну, сталу погоду і посуху, задержав ся, підкинувши ся на цвяшку. Ніч на занеодби нічого, що до чесного барометра належить. Але більше показати було йому, мимо найліпшої волі, годі, хіба що прийшлося би йому дуснути. Він хотів очевидно показувати далі і віщувати посуху і сирагу, соншні удари, селям і тако інше, тимчасом цвяхок поклав своє veto і примусив подолати ся посухою.

Тимчасом дощ лив струями і від ріки, що прибула, ціла долиня частина міста була під водою.

Бутс сказав, що колись конче наступить довша погода, і показав на напись на перху барометра:

Не журім ся вперед отсим, що завтра буде;
Несподівано швидко чоловік забуде.

Того літа ми не діждали ся погідної днини. Може бути, що сей інструмент показував погоду, яка мала бути на другу весну.

А впрочім хто цікавий знати наперед погоду? Вже вона сама допкулить нам доволі; по що гризти ся нею яко завдалегідь? Найрадше слухаємо ворожби такого пророка, що в дуже слотливий день рано, коли нам саме найбільше залежить на погоді, погляне оком бистрого знавця на небо і каже:

— Бог з вами, пане! Воно прояснює ся. Перетре ся незабаром, лише що не видко!

„Вже він ліпше знає!“ — кажемо, і попрощавши його чомно, виходимо. Неімовірна се річ, як старі люде розуміють ся на погоді.

І ми вдячні тому пророкови, хоч воно і не думає протирати ся, а противно цідить щораз то гірше.

„Нехай і так,“ — думасмо, — „він хотів як найліпше!“

Противно, до чоловіка, що ворожить непогоду, ми маємо гірку уразу і нехить.

— А що, прояснює ся? Як думаєте? — кличемо привітно, переходячи коло него.

— Ой, якось не видко, пане; заслотно ся мабуть нині на цілий день, — каже він, хитаючи головою.

„Вже старому розум відобрало!“ — кажемо ми на се. — „І звідки він се може знати?“ Коли-ж його понуре віщованє здійснить ся, стаємо ще більше сердиті на него, немов би він справді завинив що небудь.

В отсім випадку було надто погідно і ясно, аби се, що Джордж прочитав про погоду, спаданє барометра, атмосферичні забурєня, що перетягали на-вскісь через Европу, зріст натиску — могли нас збити з пантелику. Замітивши отже, що тільки даром тратить час, бо не може нас роздратувати, він схопив папіроску, котру я лише що скрутив був старанно для себе, і вийшов.

Тоді ми з Гаррісом, доївши, що ще було на столі, витаскали наші пакунки на браму і стали ждати на повозку. З пакунків, зложених на одну купу, зробила ся спора копиця. Був там великий куфер і менший куферок, два коші, чимало клунків з білизною і одінем, кілька плащів, що не перемакають, загортки, два чи три парасолі, завитий окремо кавун, бо нїде не влазив ся, кілька фунтів винограду в одній пачці, японський паперовий парасоль і пательня, котру прийшло ся завиннути також окремо, бо нїде не влазила ся.

Разом було на що подивити ся, і мені з Гаррісом, хоч ми самі не знали чого, почало ставати якось стидно. Повозка не під'їздила, натомісць уличники, що переходили улицею, ставали і ззирали ся на нас.

Перший з'явив ся Біттів урвитель. Коли він показав ся, видко було, що йому десь дуже пильно, та про те він, заздівши мене, Гарріса і Монморансі, станув і видивив ся. Ми з Гаррісом зморщили грізно чоло. Більше чутливу людину було би се вразило, але Біттові хлопці не з тих.

Він, не зважаючи на непривітний погляд, підійшов на сажень від брами і взявши в губи стебло, почав нам прислухатися. Очевидно, рішив ся розглянути річ до дна.

За хвилину надійшов другим боком улице хлопєць під крамаря.

— Гой, ти, партер 42 випроваджує ся!

Хлопєць порейшов улицею і станув по другім боці брами. Потім станув хлопєць від шевця і підійшов до Біттів. Послугач з цукорні заняв місце напротив.

— А не помруть вони з голоду, що? — спитав шенчук.

— Коли би нам прийшло ся їхати малим човном через океан, ми не пустились би понно в порожними руками.

— Вони не їдуть через Атлантик, — перебив Біт, — вони випроважують ся по Стенлі.

За той час счинило ся мале збіговиско і одно одного питало, що се має значити.

Одна частина (молода і безжурна) казала, що то весіле і показувала на Гарріса, що він мабуть пан молодий. Старші і поважнійші навпаки* прихилили ся більше до гадки, що се похорон, а я брат небіщика.

Нарешті показала ся порожня повозка (на сїй улице, порейдять повозки, особливо коли їх не треба, по три на мінуту і не дають вам перейти через дорогу) і всївши на ної, снакувавши всі свої причандали і відогнавши в трудом кілька собак, що присягли собі очевидно ніколи з Монморансі не розлучити ся, ми рушили в дорогу серед насмішок юрби, при чім Біт кинув за нами на прощанє морисною.

О одинацятій станули ми на стації Уотерлю і спитали, куди відходить поїзд за пять мінут. Очевидно, ніхто не знав. На Уотерлю ніхто взагалі ніколи не знає, до, коли і звідки який поїзд від'їздить, ані взагалі нічого не скаже про такі справи.

Нарешті довідали ся ми від послугача, що сей поїзд підходить мабуть з горішньої п'латформи. Він казав, що йому видаєть ся, немов би він його знав. Ми пішли отже на горішню п'латформу і спитали машиніста, чи не іде він до Кінгстен. Той сказав, що сего він і сам певно не знає,

але догадує ся. Ми віткнули йому в руку пів корони і просили, аби їхав о 11:5 до Кінгстен.

— Ніхто тут не буде знати, — кажемо, — хто ви і де їдете? Ви знаєте дорогу, що вам шкодить їхати до Кінгстен?

І ми заїхали до Кінгстен полуднево-західною лондонською залізницею.

Пізнійше ми довідали ся, що їхали ми поспішним поїздом екзетерським, а на Уотерлю шукали за ним даром цілими годинами і ніхто не знав, де він задів ся.

В Кінгстен, зараз біля моста, ждав на нас човен і ми туди звернули свій хід, там поклали свої причандали, там і сіли.

— Готові? — спитав перевізник.

— Готові! — кажемо, почім Гарріс заняв місце з переду, я з заду човна, а Монморансі прибитий і недовірчивий помістив ся в середині і ми виплили на води, що мали нас двигати на собі дві неділі.

VI.

Кінгстен. Хосенні згадки про давню англійську історію. Хосенні замітки про різьблену дубину і життя взагалі. Сумна пригода Стівінгса молодшого. Гадка про давнину. Я забуваю, що у мене в руках керма. Інтересні наслідки.

Двірський парк в Гелтен. Гарріс провідником.

Був се чудовий ранок, як хочете, пізною весною або раннім літом, коли бліда барва трави і листя стає темнішою, і пора року подібна до молодої дівчини, що дрожить від дивних, свіжих почувань, котрі будять ся у неї на порозі жіночого віку.

У яркім проміню сонця рисували ся мальовничо звісні заудки Кінгстену, що сходять аж до самої ріки, а блискуче зеркало води з роєм човнів, покритий травою беріг по сім боці і чепурні відлі по тамтім, Гарріс похилений при веслі, бліді зариси палати Тудорів, — все те складало ся на такий погідний, ясний, живий і спокійний образ, що хоч було ще дуже рано, на мене найшла якась задума.

Я марив про Кінгстен або Кинінгестун, як звали його ще за часів, коли тут короновано саксонських королів. Тут перевозив ся через ріку великий Цезар, а на її стрімких берегах стояли табором римські легіони. Цезар, подібно як пізнійше Єлисавета, вештав ся мабуть тут по всіх усядах. Тільки що він дбав трохи більше за свою повагу, як добра королева Біс. Він не вступав до гостинниць.

Вона була благословенством для гостинниць — отся королева-дівчиця. Ледви чи найдеть ся в проміні десяти миль від Лондону яка гостинниця, куди би вона не заглянула або не висіла, не поснідала або і не переспала ся. Цікавий я тепер, — припустім, що Гарріс ставши зовсім иньшим чоловіком, був назначений президентом міністрів і умер, — чи над всіми гостинницями, де він бував сталим гостем, поставлено би таблиці з написом: „Гарріс випив тут склянку пива. В літі... 88 випив тут Гарріс чарку шкотської. Звіден викинули Гарріса в грудни... 86.“

Ні, таких написів прийшлось би ставляти за багато. Славні стали би ті коршми, що він до них не заглянув. „Одиний дім у полудневім Лондоні, де Гарріс не пив ні разу.“ Нарід збігав ся би туди побачити, яка тому причина!

Чимало води улило до нині в Темзі від часів, коли саксонські королі і князці погинули при звуках боєвої музики, а Кінгстен утратив свою давню велич і значіне.

Тепер ще лиш старинні будинки нагадують ті часи, коли Кінгстен був улюбленим місцем перебування королів і їх гулящої дружини. Його будовано ще „за добрих часів“. Ріжнобарвний череп затверд з віком як камінь, а дубові сходи і доси не скриплять, коли по них іти.

Мені приходять на думку величаві, дубові сходи в однім із кінгстенських будинків. Тепер містить ся там склеп, однак у давнину вони належали мабуть до когось знатного. Раз зайшов туди за чимсь мій приятель і звернув увагу на чудову різьбу сходів. На се господар взяв його під руки і завів до великої, ясним тапетами покритої світлиці. Саля була собі нічого, але мій приятель все-ж таки не бачив на ній нічого интересного. Тоді го-

сподар підійшов до стіни і постукав в неї пальцем. Вона видала глухий звук дерева.

— Дубина, — каже. — Чиста дубина від підлоги до стелі, така самісінька, як на сходах.

— Великий Цезаре! — скричав мій приятель. — Невже-ж ви заліпили обоюми різьби?

— А заліпив, — каже — і то ще з чималим коштом. Звісно, треба було стіну вперед вигладити. За те комната повеселішала. Спершу виглядала надто понуро.

Отсей чоловік казав правду; тут лише сумне от-що: у того, що на різьбленій дубині не розуміє ся, цілі комнати викладані нею, натомість той, що за нею розпадає ся, не дістане її за ніякі гроші. Таке вже мабуть правило на сьвітї. Кождий має те, чого йому не треба, а не має того, чого хоче. У жонатих є жінки, але вони ними не вдоволені. Молодому парубкови навпаки годі дібрати собі пари. Бідолахи, що не мають з чого вижити самі, мають по дванайцяттеро дітей. Богачі, що лишають великі маєтки, вмирають бездітними.

Аж прикро стає, коли про се подумати.

У нас у школі був хлопець, котрого всі прозивали Зендфорд і Міртен. Але він писав ся Стівінґс. Такої незвичайної людини мені не довело ся ніколи більше бачити. У него було мабуть шире замилуване до науки. Він здіймав нечувану бучу, коли йому не дозволяли сидіти в постелі і бубнити греку: від французьких неправильних дієслів годі було просто відірвати його. Він набив собі в голову стати потіхою родичів і гордощами школи. Не марив ні про що иньше, як збирати у школі нагороди, а пізнійше стати великим чоловіком. При тім потульний був і Богу духа винен, як мало хто.

Однак два рази на тиждень він западав на мірену і не міг іти до школи. І взагалі не було такої хвороби, на яку би він не занедужав. У спеку перестуджував ся, на Різдва слабував на вітрову віспу. По шести тижнях посухи у него з'являв ся ревматизм; виходив у падолистї на мраку і діставав соняшний удар.

Одного року вирвали бідоласі всі зуби і вставили нові, бо терпів на болі цілої щокви. Болі виступили ще сильнійше в усі. Дрож не покидала його ніколи, хіба часами в горячці, а відморожував собі що небудь вічно. В часі великої холери в 1871 р. був у цілій парохії лиш один випадок тої слабости: слабував малий Стівінґс.

А тимчасом ми, що готові були дати девять десятків годин за один день слабости і родичів зовсім не чудували поступом в науці, не могли заслабнути навіть на хрипку. Ми мучили ся в спеку, мерзали в студїнь, їли без памяти і замість захорувати лишень виглядали щораз то ліпше. Ніщо не було в силі захитати нашого здоровля, доки не надійшли фєрії. Першого дня фєрій ми перестуджували ся, діставали коклюш і иньші слабости, що не покидали нас до кінця. З хвилию, як зачинала ся школа, нам ставало локше.

Тако то наше житє! Ми ніби та скошена трава, що нисхне на печі і згорить безслідно.

В тій хвилі Гарріс випустив з рук весла, встав зі свого місця, перевернув ся горілиць і накрив ся ногами. Монморансі завив, перевернув salto mortale, а кіш, що стояв на верха, підскочив так, що все з него висипало ся.

Мово со трохи здивувало, але я не стратив рівноваги духа і питаю доволі привітним тоном:

— Гей! що там нового?

— Що нового?! Нехай тебе...

Ні, роздумавши, не повторю того, що сказав Гарріс. Признаю, що він мав причину нарікати, але годі простити йому грубі, нечемні слова, що особливо не пристали чоловікови з його вихованем. Я задумав ся про що иньше і забув на смерть, що у мене в руках керма, в наслідок чого ми застрягли доволі глибоко в намулі. Поки-що не легко було розібрати, що ми, а що болото. Однак ми якось дали собі раду і виплили на чисту воду.

Все-ж таки Гарріс заявив, що з него веслованя досить: тепер черга на мене. Отже я взяв ся до весел і ми поплили в сторону Гемтен-парку.

Гарріс спитав мене, чи я був коли в лябіринті Гемтен-парку. Він оповідав, як раз приняв ся він показувати там

другому дорогу. Переглянувши плян того лабіринту прийшов до пересвідчення, що се занадто проста річ, аби варто було платити за вхід до неї два пенси. На його думку сей плян був певно лише забавкою, бо до правдивого лабіринту не був подібний ні крихти і радше збивав з дороги. Він ішов туди із своїм свояком і казав до него:

— Підемо лиш на се, аби ти міг сказати, що був у середині. Але річ се зовсім проста. Дурному казати, що се лабіринт. Лиш завернути при першій-скруті на ліво і вже вийшов. Зайдемо на десять мінут, а потім підемо де поспідати.

Лише що вони увійшли, подибали кілька осіб, котрі казали, що ходять туди три чверти години і мають лабіринту по самі вуха. Гарріс сказав, аби йшли за ним, коли хочуть. Він лише що увійшов і зараз хотів виходити. Вони сказали, що се дуже чемно з його боку, придучили ся і йшли за ним.

По дорозі подибували чимало людей, що мали охоту вийти, аж нарешті пристали до них усі, що були в лабіринті. Люде, що втратили надію вийти коли небудь і побачити ще своїх, набирали на вид Гарріса відваги і приставали до дружини, благословлячи його. Гарріс казав, що ішло за ним що найменше двацяттеро людей, а одна жінка із дитиною, що була там ще від раня, просила його подати їй рамя, аби не стратити його з очей.

Гарріс завернув в улочку на право, але дорога видавала ся йому довгою, а його свояк замітив, що сей лабіринт не такий то дуже і малий.

— А вже-ж, — каже Гарріс — найбільший в Європі!

— Певно, що так, — відповів свояк — бо ми зайшли вже добрі дві милі!

Гаррісові самому було неясно, але не казав нічого, аж нарешті надибали кусник медівника і свояк Гарріса присягав ся, що бачив його перед десятьма мінутами. Гарріс сказав: „Але се не може бути“; однак жінка з дитиною відповіла, що се як раз правда, бо вона відбрала той медівник дитині і кинула його, ще заким зустріла ся з Гаррісом. Додала також, що воліла би радше ніколи

не бачити Гарріса і назвала його обманцем. Се збило Гарріса з пантелику і він винявши плян, став пояснювати свою теорію.

— Плян може би і придав ся, коби знати, де ми тепер саме стали!

Гарріс не вмів того сказати, але замітив, що найліпше вернути до іходу і зачати з початку. Зачинати з початку нікому не припало до смаку. Але вернути назад згодили ся всі і обернувши ся, рушили за Гаррісом в противний бік. Минуло других десять мінут і всі найшли ся в самій середині.

Гарріс пробудив кванти людям, що се було його наміром, але гурт мав таку непривітну міну, що він волів зложити се на карб припадку.

Принайменше було тепер звідки зачинати. Вони знали, де стоять, порадили ся пляну, а що річ виглядала зовсім просто, рушили третій раз в дорогу.

По трьох мінутах зайшли знов до середини.

Тепер годі їм було і рушити ся в котрий небудь бік. Куди завернуть, вертають знов на місце, і то так правильно, що деякі чекали в середині, заки інші обійдуть їх довкола і вернуть. Гарріс виймив плян ще раз, але на його вид громада понадала лише в гіршу лютість і радила йому покрутити собі з того пляну папільоти. Гарріс рад-не-рад мусів признати, що став до якоїсь міри непопулярним.

Нарешті у них не стало терпцю і вони стали кликати сторожа. Надійшов сторож, виліз на драбину і кликав, куди їм іти. Однак усім так покрутило ся в головах, що вони не могли нічого второнати, отже провідник казав їм зачекати на місци, він сам прийде до них. Вони збили ся в купу і ждали. Він зліз і пішов.

Нещасте хотіло, що то був сьвіжий провідник, котрий недавно прийшов до служби. Пійшовши, він не міг їх найти і блукав так довго, доки сам не збив ся з дороги. Від часу до часу показував ся десть по другим боці живоплота, бачив їх сам і ішов до них, однак за пять мінут з'являв ся

в тім самім місці, де був перед тим і питав, де вони тепер.

Не було иньшої ради, як зачекати, доки не верне з обіду котрий старий провідник і аж той вивів їх з матні.

Гарріс признав, що се дуже гарний лабіринт. Ми умовили ся, що намовимо Джорджа зайти туди, коли будемо вертати домів.

(Далі буде).

З англійського переклад

Іван Петрушевич.

ІЗ ОПОВІДАнь СТЕФАНА ЖЕРОМСКОГО.*)

І. Т І Н И.

Придавлений звук фортепяна забренів ще раз, неначе зітханє злетів поміж дерева і потонув у шумі листя. Стало тихо. В однім вікні палати хтось спустив темну заслону, в комнаті з балконом роздав ся короткий, веселий сьміх і знову стало зовсім тихо. Велика хмара дивної форми, золотаво біла, неначе виткана з пречудово блідих полемів, виринула з глибини хмар, що клубили ся над крайнебом, і пішла в гору сама одна. Заховане сонце хилило ся вже до землі, покритої спілою пшеницею і житом.

Далеко-далеко, за нивами жовтими, як старе тускле золото, за чорним пасмом близького гаю було ще видко синій ліс, неначе солодкі мрії.

У глибину парку заходили нишком перші марні, сірі тіни. Поміж ялицями осідали вже безформні осередки і видко було вже там якісь довгі і сірі пасма. Тополі, буки, липи і густі корчі втягали в себе невидимий сумерк і тільки одна сосна відтручувала його з-горда зеленою краскою препишних чубів. У ту пору в широких сїнях палати луною розляг ся скорий хід. Суджені одно одному молодята показали ся в дверях, минули гранітові сходи і увійшли в алею.

*) Із збірки: *Utwory powieściowe*, Warszawa 1898.

Марко Осип Катерва вернув ся був тільки кілька днів тому з довголітньої вандрівки по Німеччині, Іспанії і Франції, де по трохи для моди, але більше з власної вподоби студював філософію і штуку. Він ішов обіч своєї судженої Лілі, помалу і несміло. Був то високий блондин, з подовгастим, майже худим лицем, з великим носом і гарними очима. На собі мав довгий темнобронзовий сурдут, ясні вузкі штани і високий капелюх. Тілом нахилив ся троха вперед, але благородна, розумна, інтересна голова піднімала ся гордо і по молодечому.

Того дня появил ся він в домі свояка, котрого доньку трохи не від коліски обі родини призначили йому за жінку. Але справді він отее перший раз пізнав сю свою „жінку“. Ще як був хлопцем і в молодечих літах на вид чорної, худой дівчини брав його нечуваний страх, відраза і охота утекти туди, де перець росте. Пізніше так чогось було йому соромно перед mademoiselle Lili, що певно і слова до неї не промовив, а коли вкінці пробув шість літ у чужих краях, то й само істноване сімнадцятилітньої Пенельопи, серед мужеських утіх і духових дослідів, вишло йому з памяти. Тепер же, вернувши з чужини, застав її у розцвіті літ і вроди. Вона мала волосе чорне, як крила ворона, очи сині, брови прості, рісничі довгі і великі. Лише долішня губа висувала ся троха вперед. Була се рдинна признака, що на лиці Лілі була радше характеристичною прикрасою, як диссонансом. Її біле лице було покрите ледви замінним, слабеньким пушком, як у пташини, а волосе якое дивно блистіло, якби мало свій окремий блиск. Долоні з гарними пальцями були м'які, неначе шовк той, що вкривав її тіло. Гарна шия і принадні, вузкі плечі біліли у витягій сукні, перепоясаній рожевою стяжкою під самими грудьми. Ся сукня спадала звільна мов тоїа до кісток. Ноги, обуті в мешти, викроєні з переду і такі плиткі, що злетіли би з ноги, коли-б їх не придержував шкряний ремінець, ступали тихо по жовтім піску. Лілі мала спущені очи. Ішла поважно, трохи не побожно, мов під вінець. Її дівочі сні, розкішні мрії, веселість і сьміх — усе кудись щезло, коли лишилася сама з Марком.

Одна тільки думка засіла в її голові: „Отсе мій муж“.

А „муж“ також не був певний свого ходу і почувань. Коли тільки глянув на постать тої, що йшла поруч него, мішав ся у розмові і говорив речі, зовсім незгідні з його власними думками. Блискучі кучері, що довгими сухими нитками вили ся коло уший, пук волося скручений ззаду голови, золотавий мох на освітленім лиці, темна смужка здовж горішньої губи, рухи повні чару і вродженої елетанції — впливали на Марка так, що він не міг запанувати над собою. В собі ніс він дивну тривогу, неначе збурене доріг, зірване мостів, якусь загальну руїну. Часом сой неспокій бував такий милий, що й сказати годі, иньшим разом була се тільки стародавня охота утекти. Бажаючи вібрати до купи і неначе придавити чимсь тяжким розпирхлі ночування, молодий чоловік говорив, безнастанно говорив. Теми приходили йому в голову страшенно трудно, отже ханав кожду і вбирив у реченя довгі і тяжкі до зрозуміння. Неаполь, Рим, Париж, Монахів, Вірцбургі, і знов: Вірцбургі, Рим, Париж...

Лілі слухала, тільки деколи піднімала свої очи на розмовника і приглядала ся йому короткі хвилини з глибоким поважанем. Деколи, на мінутку, і на її лиці знати було непевність, неспокій, але небавом вона знову слухала з щирою увагою і цікавістю. З цікавості вона й дивила ся на лице Марка, як на якусь дивну появу, як на щось незвичайне. Аля прастарих і дуже великих дерев вела до води. Суджені розмовляли про звичайні події, про знайомих, свояків, про відносини і жите глибокої провінції. Лілі подавала подробиці сего житя, але з її слів не виходив ані образ ані опис.

Вона наводила дрібні і важні пригоди, говорила про людей, котрих Марко не знав. Ішли берегом ставу, в котрім вода блистіла, сьвітила і неначе стужіла. Там відбивали ся їх постаті, як у дуже добрім зеркалі, а сей образ притягав їх очи і пхав думки в зачарований край роскоші, повен сьвітла і запахів. Тоді гарна хмара стала вже на самім верхку небес і відбивала ся у срібно-синявій воді. Своім виглядом нагадувала неначе жінку на вколінках, котрій золотаве волосе закрило лице і спадало аж на ко-

ліна. Відбитка сего привиду в воді не мала тінний анї перед собою, анї побіч себе і посувала ся в ясній поверхні та будила в чоловіці згадки про особу, що колись її вже бачило ся, але певно у снах або невловимих мріях.

— Як тихо пливе хмара... — шепнула Лілі в задумі.

Марко показав рукою на воду, глянув у очи своєї товаришки і усміх явив ся на його устах, усміх несподіваний, що приходить не знати відки і яким правом, родить ся, як ся хмара, і так само гарний. Такий самий зацвив і на устах Лілі. Її очи блиснули чарівним блиском, мов би небесний привид приглядав ся собі і в них. Під довгими рісницями виринули на чистих, білих повіках сині тини, що пропадали, коли підносила очи, личко загоріло ся блідим румянцем, неначе першою краскою вечірньої зорі.

— Правда, що подібна до жінки на вколішках? — сказав Марко, показуючи рукою золотавий привид.

— Має прегарне, довге волосє.

— Не таке, як твоє... золоте, не таке, як твоє...

Лілі підняла рісниці, за котрими немов перелітали крила тінний і з тривожним соромом у серці ждала на щось.

— Та хмарка — казав молодець — то неначе одна з фантастичних мрій землі. Ти не замітила, що хмари все пригадують нам щось із творів природи, або людей, або з їх думок?

— Замітила... — відповіла вона непевним голосом.

— Взагалі природа все і всюди повторює образи свого вигляду, що існує деінде. Ся гарна брила хмари, що бере на себе земську постать, яка зводить нашу увагу, показує ся в воді, в твоїх очах і думках.

— В моїх очах?

— В твоїх очах. Великі скелі і далекі простори відбивають ся не лише на площах, що лежать поземо або простовисно, але і в каплі води. І мало того — говорив він живо, — нераз на поверхні, яка бересть ся, коли розбити деякі мінерали, видно бланки, злучені з собою, мов листки, корони, квітки. Щож се нам каже?

— Або я знаю... — сказала Лілі дуже засоромлена.

— Воно каже нам, що і там у каміннім краю природа повторює ще раз мягкі і рухливі форми квіток і рослин.

— Ах, так!

— З одної царини своїх творів іде вона з відбиткою тих самих форм до другої, безнастанно дбаючи про те, щоби вкінці в розумі чоловіка, в одній із складних частин своєї величі, повторити себе остатній раз і зробити себе предметом для себе самої. Тепер ти бачиш, Лілі, що коли в чоловіці се невимірне царство сотворіня находить кінцеве розумінє самого себе і коли наша думка є частиною самої природи, то і природа мусить мати сю нашу гадку і розуміти себе нашими думками.

Коли він се говорив, Лілі не зводила очей з його лица. Повіки в неї були трохи примкнені, а прегарні ніздрі злегка розширені. На білім чолі, неначе хмарка у соняшний день, визначувала ся поміж бровами тонка лінія. З цілого її лица так і видко було намаганє зрозуміти те все, що говорив суджений. Ся увага, сї намаганя давали Маркови справдішнє вдоволенє. Коли дальше по дорозі заглянув дівчинні в очи і побачив там майже екстазу, відчував таку дивну роскіш, неначе-б змислами доторкав ся незвісного житя, чогось чужого і таємного, що є розбудженою душею. Вони йшли рівною стежкою над берегом ставу, не намятаючи, де вони і що роблять.

Молодий філософ розсеновував дальше свої гадки про математичну правильність, якою переймають ся сотворені твори, про те, що коли-б її, сєї „душі сьвіта“, справді не було, то чоловік, обдарований мудрістю, мусів би її найти на те, щоби всі явища природи уняти у форми для показу правил, що кермують ними, і звязи їх поміж собою. Комбінації, котрі він, як се лучало ся, один раз почув з катедри, і котрих правду сказавши, зовсім не намятав би у щоденнім житю, а притім вся система філософа з Єни, здавали ся тоді йому такі ясні, як небесна планета, якої голим оком не побачиш, оглядана крізь телескоп.

За ставом головна алея піднімала ся до гори. Чим дальше від палати, тим більше дорога була поросла тра-

вою. З одного і другого боку тягла ся дика гущавина аж до підогнилого і заплісненого паркану. Ще висше піднімав ся ліс, що покривав цілу гору, на вершкунотрої сторчала руйна неначе ариянської церкви. Від сліпої улиці вела доріжка в бік у глибинь прогалини, що вела в поле. Туди нахиляли своє галузе і листе великі дуби, граби, і клени, а за ними снували ся вже тіни, що немов шукали доріг, догідних для недалекої ночи.

Суджені минули се місце, ішли далі під гору, аж вкінці побачили край дуброви.

По лівій руді від стежки жито було вже ажате і стерня світила ся в остатніх блисках заходу. Знід утятих жовтих стебел добували ся перця зеленої трави і листки конюшини. На краю плоских ґрунтів нудили ся на межах старі бодеяки і кидали тїнь самотні груші. З правої сторони тягнув ся виширш великого лану овес, що вже жовк, але ще був напосний зеленю. Суха мила жара дихала на лица їх, коли виходили з вогкої прогалини. Стадо польових коників грало жваво і гармонійно веселу обжинкову мелодию, в котрій нема ані одного смутного тону, лише все дзвенить веселістю і одушевленем. Понад стернями на локоть від землі мрів на сонци румяний пилок, мов горячий віддих спілого збіжя.

Лілі привитала милий образок радісним усміхом. Її лице горіло багром, уста були кармінові, очи стали чудово темні. І фільовоф загубив звязь думок Шеллінґа, а натомиць почув у собі дивну, просту втіху, що його змісли кинула неначе у вир солодкого танцю. Він глянув на Лілі і забув про цілий світ. Її шия і плечі біліли як сніг у сусідстві препишного волося, облитого кровавим сонцем. Сам не знав чому, а завернув ся до проваля, мов би соромив ся світла і широкого поля. Беріг проваля, обернений до заходу, кидав на дорогу одностайний мур тіни. Панночка йшла несвідомо слідами судженого. Ледви ступили кількадесять кроків, найшли великий, мохом порослий камінь, що лежав поміж пнями двох тополь; від тополь ішов довкола острый але милий запах. Марко сів перший і мовчки глянув на Лілі.

Вона не знала, що робити.

Стояла хвилину в непевности... Тоді Марко взяв її руку, притиснув до уст, потім підійшов до неї і заглянув їй в очи... Вона вже не була годна дивити ся на землю, ані куди-інде. Її очи стрітили ся і злучили ся з очима судженого. Їх уста, шепчучи якісь силяби, зійшли ся і прилягли до себе. Лиця у них поблідли, повіки були замкнені, серця били ся в грудях. Вони не знали, що час минає, що ніч простирас скоро своє чорне сукно на проваля, долини і уабіча горбків. Марко бачив крізь рісниці тільки білі плечі Лілі, тому відірвав свої уста від її уст, схилив голову і горячі губи притис до дівочих грудей. Вона не боронила йому того поцілунок, не боронила й тоді, коли тремтливими руками відхилив берег сукні і хотів його стягнути з плечей.

Її повила холодне омертвіне. У стисненім серці чула одно, що що тільки схотів би зробити той, що його голова спочивала на її грудях, вона згодилась би тому, що се він робить. Вона з тих пестошів не черпала ніякої розкоші, тільки таке шалене боготворене Марка, що се видирало їй майже останки віддиху з її грудий. Тривожними устами доторкнула ся його волося і, тратячи свідомість того, що з нею діє ся, пірнула вся у тиху дрімоту, у благословенну безодню щастя.

Нараз шорсткий доскіт збудив їх обоє. Вони підняли задумані голови і кільканайцять кроків від себе побачили селянина, що йшов дорогою. Він вертав провалем, відбувши панцину. Його солом'яний капелюх білів на тлі дерев, але почорніла від поту і пороху сорочка вже майже гинула в сумерку. Побачивши молодят, що сиділи на камені в тіни тополь, він скоренько зняв капелюх, згорбив ся ще дужче, очевидно для показу поважання, і дивлячись просто вперед себе, великими кроками минув їх.

Марко і не глянув на робітника. Він увесь уважав на те, як проявляли ся почування Лілі. Білки її очий, в котрі спливав неначе відблиск, неначе слабенька, синява зоря голубих зіниць, були тепер поперегинані множеством червоних жилок. Губи її були розхилені і немов роздуті від набіглої крови.

Тоді в його настрою склав ся оригінальний переворот: він був певний Лілі, чув силу самолюбної влади над її особою і мимоволі, без охоти і без наміру, навпаки з глибоко схованим докором, цинив її, як свою добич. Тривожна симпатія, тужлива покора, і солодка на пів болісна чутливість щезли з його серця, мов каплі води, що впали на горбок сухого піску.

Вони встали скоро і відійшли звідтам. Коли минули ворота парку і йшли широкою дорогою до палати, сонце вже заходило. Лише остатні промінні освічували їх лица. Над ставом, де чорні дерева немов застрягли верхами в низ у темній уже, тихій і понурій воді, Лілі кинула очима, шукаючи відбитки золотої хмари. Вид мертвої і холодної глибини стиснув її за серце. Ясна хмара вже пропала... Деся високо, поміж деревами щебетала ще маленька пташина, але так тихо і сонливо, якби своїм діточкам оповідала на добраніч казку про страшну бабу Ягу з кігтями і великим носом. Вернувши до палати, Лілі щезла, лишаючи судженого у великій салі, слабо освіченій восковими свічками, в товаристві двох відвічних резидентів.

Один із них жив у Парижі, коли на гільтину вели „обивателя Капета“ — і правильно драгував сим прізвиськом товариша по печені, завзятого рояліста. На щастє оба говорили багато, і ддятого Марко перебув вечір майже мовчки.

Підчас вечері дві старі учительки Лілі, місс Флік і мамзель Листович держали вихованицю поміж своїми кістками і слідили за кожним поглядом фільзовофа такими очима, як два страшні карли, що пильнували воріт гарему, коли Дон Жуан, перебраний за гуриску, входив туди під проводом чорного „Баби“. Мимо того догляду Лілі розмовляла з млим очима та обдаровувала його усміхом, який цензура, і не дуже певна свого, могла без ніякого сумніву уважати поцілунком.

Опинившись у гостинній комнаті, Марко не скинув з себе одежі. Він кинув ся на софу і дозволив увійти до себе безмежним громадам задуми. Його комната була в углі партеру в мурованій офіцині. Мале вікно виходило на веранду, що висіла над пустим газоном поміж палатою а офі-

циною. Газон мав форму еліпса і виглядав майже так, як якась полонинка в лісі. Довкола стояли великі дерева, адавало ся, такі самі споконвічні, як і се місце. Зібрали ся тут граби, дуби, липи, каштани і високі смереки, в ночі подібні до іотицьких веж. Була якась неказана краса у тім, що паркова пуца не вступила на сей чистий майдан, порослий лише низькою травою. Марко ще від дитини любив се місце. Нездарним сімнайдцятилітнім поетом ходив він сюди складати рими і думати. Йому здавало ся тоді, що старі дерева думають над тайнами життя і смерті, дивлячись довгі літа на голий ґрунт, де вросло їх коріне, на ґрунт, що вислонює себе віковичною мовчанкою, що, як екунар, пойдє усе земне і гноїть лише на те, щоби ви-кормити самі дикі свої фантазії, — дерева. Тоді привиджувало ся йому, що липи і буки мають свої власні лица, губи й очі, що дивлять ся на небеса, звідки рано-вранці приходить сонце, звідки добуває ся скорий вихор, звідки сунуть хмари, що витрясають із себе живучу воду, і звідки злітає нагла а несподівана блискавиця, що в млі ока ударяє, розколює і убиває столітні дуби.

Після гарного вечера ніч була темна і безмісячна. Рідкі, сірі хмари покрили небозвід і перепускали тільки слабенький блиск знізд, схованих для очей. Безнастанний вітер ходівав половинами вікна, що їх придержували дротяні гачки. У мутнім просторі видко було верхи і бічне галузе недалекої тополі і ще дві високі корони гарної ялиці.

Дальше чорніла рухома, як хвиля, настобурчена лїнія верховітя, злученого поміж собою. Цілі великі оберемки галузья колисали ся від вітру так сильно, мов би надходила буря, то знову так тихо, що можна було розпізнати шепіт кожного дерева зокрема. В одній стороні чути було безнастанний, тихий трепіт твердого і грубого листя над-вислянської тополі, деінде шелестіли делікатні і чуткі листки берези. Від згідного шелесту сей нічний гамір, змагаючись, зростав аж до глухого шуму смerek і до стого-ну відног, що немов сьпівали про смуток і недалеку смерть.

Марко не спав, але й не був при повній свідомості. Він бував думками в уяві, такій сильній і хисткій, що зовсім заносила його в далекі сторони, хоч ані на хвилину він не втратив з очей руху гадузя, розколисаного вітром. Він бачив дуже добре мале німецьке містечко на рівнині поміж горами. Він немов дивився на глиняні дахи його будинків, почорнілі і покриті мохом, зелені жалюзії і старі стіни, перемокли від дощів. Згадка про один такий дім у тісній уличці залягла йому в серці. Майже пів року харчувався він там у тихій кнайпі „Zur Krone“. Господар, старий нездара і п'яниця, мало дбав про студентів і про добрий харч, не журился і родиною, жінкою, синами і трьома доньками, гарними, як три газелі. Середуща Fräulein Sophie мала великі, задумані очі і довге-довге волосся. З цілої громади веселих лобузів подобався їй лише Марко. Може для того, що був несміливий, може для того, що був для всіх добрий і чемний... Одного разу, коли входив на другий поверх, де вже була зібрана ся гуляща компанія, стрітив він Sophie саму одну. Схопив її в обійми і став цілувати її гарні уста.

З того часу повтаряло ся те саме аж до кінця.

Небавом він виїхав і забув усе так зовсім, як се лиш чоловік з високого роду і маючий забуває подібні молодечі пригоди. Коли й пригадував собі часом дівчину з „Zur Krone“, то хіба лиш як нагу, розкішно нахилену любовку. Звідки-ж тепер Sophie показала ся йому, як щаслива панночка зі скромним усміхом на молодих устах, що тягла до себе не тільки змисли, але й цілу душу?

Се зовсім не був докір совісті, але якесь зрозуміне річей, захованих у темноті. Душа гарної дівчини прийшла з сумерків, станула перед ним, як жива істота, і відкрила всю гидь свого нещастя, всю тратедню опущення і сирітства такого безмежного, що Марко аж затремтів. Тоді також залунав йому в ухах плач зведеної дівчини, плач, якого в дійсности не чув, бо виїхав був, не попрощавшись, потайки. Заслухавшись у ту чудацьку медьодню, він оглядав свій учинок, неначе мару предмету, відбитого у воді, і придивлявся йому зі спокоем дослідувача. Він був певний, що се небавом зникне і дасть місце чомусь иньшому.

До оглядання всіх подробиць, усяких прикмет сего явища спонукувала його та пильна цікавість, справдішня жадоба знання злого і доброго. І дійсно, думка про Sophie уступила ся. Остала ся тільки в усї луна безнастанного тихого плачу її в ночі.

Дивлячись на гадузє дерев, відрисоване у мрачнім повітрі, Марко думав. Чув, як крізь сон, що він зовсім подібний до дерева, котре не знає, яке місце, який простір з правого чи лівого боку пня займуть його відноги, де буде стояти його вершок.

Він чув, що новісім не свідомий того, яка пристрасть нищитиметь ся його душі і в яку сторону звернеть ся. Чи плодом її буде добро, чи зло, чеснота чи злочин? Чи в його серці ховають ся і вийдуть колієсь з нього вчинки чесного чоловіка, чи вчинки злодія? Так думаючи, безнастанно старав ся пригадати собі уста Лілі, її брови, очі і рісничі, її любовний запал.

Що він був одушевлений нею, се відчував він дуже докладно, а про те не мав такої сили, щоби се одушевлене викликати в захисту. Коли з натугою старав ся думати про Лілі, то все перед очима ставала йому не Лілі, лише тамти, зведениця. Отя немов примха і хитрість справдішньої любови, неповність основи власної душі, стали томити його і переймати якимсь дивним острахом. В сю мрію, мов вістре ножа вбивала ся одна думка, яка страшно непевна, яка безсильна є власть чоловіка над собою, над інстинктами душі. У такій боротьбі серця з викутими і вигладженими від частого уживання правилами розуму провів Марко частину ночі.

Вітер не втихав, лише за далекою стіною дерев почало ся неживе, руде свитанє, мов світло свічки. То пізний місяць сходив у мокрих туманах. Тоді, мов на поладженє всего, прийшла Маркови иньша думка. Бувши в Парижі, він бачив у зоологічнім огороді велику камінну миску повну води, в котрій лежала ціла громада крокодилів. Один із них, великий, сірий розбишака з писком, як вістре великого списа, приглядав ся людям, лежачи чомно без руху, у плиткій воді, як колода. Марко пригадав собі тепер вигляд його очий, а радше страшну недостачу якого

небудь вигляду. Були то великі сліпаки без блиску, давно погаслі, що дивили ся не знати як, бо ані дико, ані цікаво, а про те так якось, що сей погляд на завсіді, аж до смерти оставав ся в очах і в мізку. Були се дві кулі з олова, що мали силу бачити, бачити все до споду як найдокладнійше, хоч зі страшним недбальством. Марко тремтів, нагадавши собі ті сліпаки і в їх мові найшов формулу для своїх зворушень.

„Се очи щоденної вдачі сотворінь, моєї і Лілі...“ — думав він з гіркою розпукою в серці.

Дуже добра конценція, з якою бажав познайомити сужену, лежала як поломана машина, котру поторощив один удар дручка варвара. Він схопив ся з софи, станув у вікні, втягнув в груди вогке, острє і холодне повітре. Мертві тіни лежали спокійно при відземках дерев, котрих верхики колисали ся у жовтавім сьвітлі затуманеного місяця. З гущавини вилазив і обнимав чоловіка, мов ледові обійми, туман сїрий як попіл. Марко забажав побачити Лілі, хоч би тільки вікно комнати, де вона спить, хоч би лише мур, за котрим бєть ся її серце. Він почував таку тривогу, якої мусіла зазнати покинута Sophie, дізнавшись про втечу милого. Отже висунув ся за вікно, зійшов на мураву і серединою газону пішов до палати. Підійшовши до неї, побачив, що місячне сяєво не блищить лише в однім вікні в низу будинку. Він був певний, що там є комнатка Лілі. І справді побачив він її в тім вікні. Вона сиділа без руху, з головою спертою на руках. За приходом Марка вона тихо, дуже тихо назвала його по імені. Станувши коло неї, він узяв її за руку і притиснув без опору до грудей.

Вона була лише в білому, завинена в тонкий шаль, як імла.

Марко стояв секунду, окружений думками і з хитрістю шпіона слїдив свою душу, чи вона доступна для зради і кривоприсяги, чи гідна вона і видержить в любови, що горить у його грудях для Лілі. Він похилив голову і холодними устами доторкнув ся чарівних очей, що дивили ся на него. Тоді саме гірка слеза впала з його рісниць на лице дївчини. Лілі сильним і скорим рухом підняла голову, видивила ся і напняла свій розум, серце і цілого духа, щоби зрозуміти, чого плакав її сужений...

II. Легенда про „лісового брата“.

Рудольф фон Шпербах зупинив коня на самім березі високорінні і, пустивши з рук поводи, вислав очи на звіді вперек красвиду, що розлягав ся у його ніг. По лівій руці піднимав ся верх Гохецель, на право бігли горбаті огнива хробтів, з заду муром стояла смерекова, глухоніма пуша Шинцу; в низу гранатовими пасмами і купами тягли ся зєн, що збігали по хвилястих терасах підгір'я аж до поди озера, що синіло далеко-далеко, ледви оком заглянути. Кінь сторожив ухами і виравним поглядом міряв доріжку, що подекуди показувала ся низько, поміж деревами. Він кілька разів пробував конитом ступити на мягку мураву, але лицар здержав його за поводи і кінь станув на місці. Далєко у підніж'я великої групи глєрнєньських Альп було видко червоний дах замку Міртшенштайн і його остронорхі сїрі вежі поміж темною зеленю.

Однак не про спочинок у своїм каміннім гнізді думав у ту хвилину задуманий лицар. Він станув на стременах, заслухав ся уважно в гірську тишину, дуже пильно переглянув що раз цілу околицю, а потім завернув на місці, вїхав у ліс і рушив просто на хребет гір. Кінь побіг скоро. Шолом їздця блискав на сонці, що хилило ся вже поміж дерева, довгий меч дзвенїв, ударяючись об стрема і острогу. Сей шолом і меч, то були старі і милі товариші походів нана з Міртшенштайну. З батька на сина в його роді переходив старий шолом простої роботи, що показував докладно будову чашки прапрадіда роду Шпербахів, званого Кудлатим Медведем з Іастер. Зад шолома спадав майже простою лїнєєю зверху в низ, а перед мав широкий отвір від бров аж по шию. Не оден молот ударяв по тім шоломі, не оден камінь, не оден убійчий удар меча вдаряв по ньому, а таки ані одна чашка не трісла під ним; — тому то Рудольф волїв його, як медіолянські шоломи пречудової роботи, і любив його носити, бо був у нїм певний свого житя. Як звичайно, мав він того дня на собі кафтан з простої але добре виправленої шкіри, легку дротяну сорочку, штани з грубого ремєня і ходаки, прикрашені дов-

гими колючками. У його сідла висів прикріплений простий дук у формі хреста, сагайдак зі стрілами і великий топір з яблукватим обухом. Бо хоч Рудольф блукав тепер по лісах і горах зовсім без ніякої мети, але він не забував, що тихою долиною може перекрадати ся якийсь купецький віз, або на стрімких полонинах можна стрітати пастуха, що не хоче платити данини — і тому носив сю конечну збрую при собі.

Кінь бігцем вибіг на верх хребта. Вида ся там стежечка, витоптана козами в мокрій землі, а покрита шорсткою травою. На узбіччях росли величезні, старі ялиці, обвішені сивим мохом. Тут і там страшні гірські бурі повіривали з землі великі дерева, звалили їх верхом у низ і з землі добули кольосальні відземки з засохлими коріннями. Подекуди тихо шепотіли дрібні потоки, що бігли скоренько у якесь стрімке провалє, щоби звідтам кинути ся з диким шумом на осліп у глибокі прогалини.

Уже кільканадцять днів барон з Міртшенштайну вочив ся в сій околиці. Саме тому два тижні мав він незвичайну пригоду. Раз спав він за дня у найбільшій комнаті свого замку. Довгий час уже падали були зливи або дрібні безнастанні дощики, від котрих чоловік стає лише лінивим. Того дня Рудольф був сонний від самого ранку, тому й не показував ся сам на сьвіт, лише вислав кількох чурів з провідником Радлобом збирати данину від пастухів, котрих у таку слоту можна найлекше підійти, окружити і приневолити до данини. З твердого сну збудили його нараз шепоти і гутірки. Він зірвав ся скоро, сів на постелі і, протерши очи, в углі комнати коло широкого комина побачив молоду дівчину, що сиділа на камінній підлозі і дивила ся на него великими очима. Кризь округлі шибки з грубого зеленого скла, оправлені в оловяні рами, заходило у комнату так мало понурого сьвітла, що Рудольф ледви міг розпізнати лице свого гостя. Але він здогадав ся небавом, що се значить. Його найлюбійший слуга, Радлоб, дуже часто з видертим податком привозив з виправи і таку добичу, украдену в ночі з кошари вівчарів або зловлену арканом, як худобу. Барон станув коло дівчини і підніє її руками з землі. Потяг її силоміць до

сьвітла, заглянув у чудове личко, майже чорне, осмалене від гірських вітрів, у її великі чорні очи, вимацав її груди малі і тверді мов яблука, мускули рук і ніг сильні, як скручені ливви, і на радощах засьміяв ся на ціле горло. Вона звичаєм пастуших дівок мала волосє висмарошине сьлом і сьлетене на голові у великі вузли. Була на ній гола, бо „кнехти“, коли хапали її, вязали постороньками і тягли звязану при кони, подерли на ній кафтан а ширшавою, волосєм на верх оберненої шкіри і спідницю з грубої пошнаної тканини. Почувши сьміх пана, Радлоб підхилив дьорі і станув у порозі, вишкіривши зуби. Рудольф махнув на него рукою і забалакав до дівчини. Вона цілком не зрозуміла його і почала з криком говорити щось гонором Романів, потомків Цезарових військ, що замешкують наєстуні села на горах довкола домени Іастер. Її римський профіль, величаві очи і кров, що кипіла під снідою шкірою, почали його бентежити. Коли він так динив ся на неї з роскішко, вона скоком кинула ся на нього, кулаками вдарила його в груди і кинула на постелю, а потім плечем вивалила вікно з рам і хотіла скочити на камінне подвірє. Але він схонив її в саму пору і вже розмахнув ся, щоби заголомшити її сильним ударом, коли нараз вона здержала його своїм поглядом. Сей погляд неначе пробивав його наскрізь, мов вістре кинжала. Його нараз напала якась неохота до сеї дівки. Він відвернув ся і хвилину не знав, що робити. Потім крикнув на Радлоба, щоби йому зараз сіддали коня. Коли підкови задзвеніли на подвірю, він узяв дівчину кріпко за плечі, спровадив сходами на подвірє, привязав мотузом до сідла, скочив на коня і виїхав за браму. По дорозі ані раз не глянув на неї. Аж коли станув у долині Лентшу, кинув на неї оком. Вона не зводила очей з його руки і топора, що блищав коло сідла. Її округлі, сніді плечі тремтіли безнастанно; вона все дзвонила білими зубами, як вовчими клами, і піт каплями стояв на її чолі. У вузкій прогалині долини Рудольф відв'язав незамітно мотуз від сідла, кінець його кинув на землю і здержав коня. Дівчина дивила ся знід лоба на кождий його рух і трясла ся ще гірше, як би лякала ся, що ось тепер він схопить несподівано топір і роз-

валить їй голову. Але помітивши, що барон сидить на коні без діла і зовсім не дивиться на неї, вона як лисиця заїздила у вільхову гущавину... По хвилині лицар бачив уже лише слід її стіп на мокрім піску стежки і розколсане галузе корчів, у котрих вона щезла. Тоді взяла його дивна цікавість побачити, куди вона пішла. Він зліз з коня і, ведучи його за узду, шукав зі сьміхом її сліду. Але хоч він мав немало вправу у слідженю звірів і людей, то тепер не найшов ніякого знаку, по котрім пізнав би, куди вона утекла. Отже вернув на дорогу, скочив на сідло і поїхав до дому.

З того дня він похмарнів. Спершу думав про ту дівчину нерадо, навіть з огидою, але рівночасно брав його і якийсь тихий жаль і біль і сором і неспокій. З дня на день сей сором немов ширився, як нечиста і непромивана рана. Потім склалося з Рудольфом фон Шпербахом дивне диво: він забажав тої дівки, від котрої несло козячим гноєм, забажав так, що хоч умирай! Він, хоч би не знати як дорого прийшлося, хотів побачити знову її сніде, худе лице, гнучкі рухи стрункого тіла і ті очі, в котрих, як у сумерку, блищала хитрість, ненависть і відвага, вихована над пропастями. Розпалюваний сею твердою постановою, днями і ночами волочився він по пущі. Що дня заїздив у те місце, де пустив бранку з мотуза і дивився на дикі води, що кипіли серед скель. Глухий стогін піни, що скажено біла об граніт, рев розлюченого потоку, що виривався з камінної тюрми — давали йому деяку полешку. Ідучи хребтом у густійший ліс, Рудольф що хвилини розхильював галузе малин і густі корчі та слухав, чи не відізвуться калатавки коров або чи не заграє хто на розі, бо пастухи скликували себе рогами. Подекуди на верхах являлися малі гірські лисини з пожовклою уже травою, а з них видко було великі полонини. З хмар вийшов був уже Ілерніш зі своїм білим верхом Вренелістертлі, подібним до похиленого стола; незміримий Тиді з хребтом, згорбленим від великого ожеледця — і цілий ланцюх дивних почвар. Всі трясалися у тумані, що піднімався з них від соняшного проміння, — неначе страшне чудовище, що сопе задихане.

Нерівна стежка, що губилася в травах, скрутилася на одній такій полянці знов ік верхови. Над нею висіла ліщина і покривала її зовсім тінею. Похилившися на ший коня, Рудольф заїхав у ту уличку. Сонце передивалося там крізь гущавину листя і білими, рухомими плямами капало на високе, соковите зіле, заховане у фіолетовім сумерку. Нараз у глибокій тишині лицар почув сьпів, що доходить здалока. Небавом його кінь станув перед дверми загорода, що задньою стіною припирає до високої, сірої скелі, яка сама одна сторчала поміж деревами на верху гори. Двері були відчинені і великий, золотий промінь впадав ними у середину. Рудольф зеунувся з коня, підійшов ізза угла на пальцях і заглянув у глибину домівки. Там побачив він діда такого старого, що його лису чашку покривала немов жовтозелена плісня: він стояв навколішках на землі, обернений плечима до дверей, і сьпівав, простягнувши руки. Долоні його були сильно стиснені, неначе з якого болю. На ногах мав сей дід дерев'яні ходики, на плечах коротку і обшарпану сукману, що сягала ледви до колін, з найгрубшої тканини, яку виробляли для пастухів монахи в Люцерні. Лидки мав цілком голі і порослі густим волоссям. Рідке волосся, що виростало за ухами і на потилиці, як срібні нитки лежало на брунатнім ковпирі. Ся хата була курна і майже зовсім порожня. Купка вугля тліла на середині гладко убитої долівки, під стіною лежала вязка сухого сіна, а коло дверей стояло кілька корбок з вільхової кори, наповнених суніцями. Довгу хвилю приглядався Рудольф дідови. Цікавий знати, чи нема чого в хаті, що можна би зрабувати, всунув голову і заступив вхід своєю особою. Тінь упала на долівку і стіну. Дід піднявся і, сьпіваючи далше, підійшов до дверей. Тоді барон побачив його лице старече, та все-ж доволі черстве і прикрашене на щоках легенькими румянцями здоровля. Чорні, проникливі очі сьвітилися як діаманти в його навислих повіках. Нараз перестав він сьпівати, приступив скоро до лицаря і сьнтав його остро:

— Хто ти такий і чого тобі треба, брате?

— А ти що за один, старий грибе? — крикнув Рудольф, уходячи в хату.

Коли станув у хаті, головою досягаючи стелі, дід глянув на нього, на його старий шолом, прижмурих очі і похитав головою.

— Шолом Кудлатого Медведя з Іастер. Справді його... — шепотів він. — Звідки ти маєш його, молодий лицарю? Чи ти може й сам є той розбишака з Міртшенштайну?

— Так єсть, я барон на Міртшенштайні, котрого ти, підлий хлопе, осмілився назвати розбишакою! — зверещав Рудольф, хапаючи діда за ковчир сукмани.

— Пусти мене, бароне на Міртшенштайні, — сказав дід з усміхом. — Ти розбишака, дупій і чужоложник! До мене приходять уже здавна люде зі скаргами на тебе. Ти відбираєш у них не лише податок, що тобі належить ся, але крадеш їм худобу і безчестиш їх жінок. От тільки вчора приходив до мене зі скаргою на тебе цілий рід. Твої слуги пірвали дівчину...

— Ти знаєш, діду, де вона? Ти знаєш?... — перебив йому барон.

— Знаю і забороняю тобі!...

Але ще не вспів доповісти свою думку, коли лицар ухопив його руки і, потрясаючи ними, говорив:

— Веди мене до тої дівки, веди мене зараз! Не зроблю тобі нічого злого, коли мене послухаєш, або лоб розітну тобі на двоє, коли спротивишся мені.

Тут старий дід вирвав ся з рук сильного лицаря, випростував свої похилені плечі, підступив скоро до стіни і зірвавши з неї малий залізний хрестик, станув перед дверима хати і громовим голосом крикнув:

— Отсе хрест Спасителя сьвіта! На його невинну муку проклену тебе, звільню слуг твоїх, підданих і хлопів від послуху, відлучу тебе від шляхти, забороню бувати в церкві, щоб ти здох з голоду і собаки тебе розірвали, як невірного!

— Ти мене прокленеш? Ти мене? — кричав Рудольф, блідий як труп. — Ти, хлопе...

— Аж сюди зайшов я, втікаючи від ваших злочинів, ви опришки і дерешкіри! Тут у тій пущі служу Богови. Коли прилюдно не покаєш ся...

Лицар назадусь вицофав ся з хати і хотів скочити на коня. Смертельна тривога вовком кинула ся на нього, коли дід згадав прилюдну покуту.

— Ні, не втечеш ти! — кричав дід, ідучи за ним. — Верни ся зараз і покай ся, інакше проклену тебе.

Стривожений і розлючений Рудольф схопив за ручку меча і зі вловіщим блиском у очах ішов звільна на діда.

— Ти гровиш мені проклятем?... Хто-ж ти такий, що гровиш мені? — шепотів тихо.

— Я Рехо, барон Шнербах, стрий твого батька...

— Рехо... — вишепотів Рудольф, винускаючи в тринозі меч на землю. — Рехо пішов був у похід до Льомбарди з цісарем Оттоном і там... пронав. Землю і людей піддан монахиням у Бенкен.

— Я пронав для вас, розбишаки, і прийшов сюди, щоби боронити перед вами тих, котрих ви обкрадаєте. Подивись на мене!

Ошмілий лицар глянув на діда і мусів признати, що мав перед собою барона Рехо, зорю алеманського лицарства. Ступив кроком ближше до него і простяг руку, але змилий дід сказав остро:

— Покай ся!

— Діду! — сказав Рудольф, кидаючись йому в ноги і цілуючи його стопи.

— Відпережи меч, кинь лук на землю, здійми ходаки і шолом! Пійдені, босий, з відкритою головою до Люцерни і там відправиш покуту.

— Діду... — мовив Рудольф, не відіймаючи губ від ніг старця.

— Встань і ходи! — відповів Рехо.

Коли сонце зняло ся над високі верхи, пустинник Рехо їхав на кони барона Рудольфа та шепотів тихо молитви. Перед конем ішов босий і безоружний пан на Міртшенштайні дорогою впоперек великої пущі в сторону гарних Митенів, що стояли як колюми на далекім крайнебі.

III. На помості корабля.

На помості корабля, що їхав з Бруннен до Флюелен, товпило ся багато туристів. Були там представителі народностей: французької, німецької, італіянської, англійської й інших. Проміне досвітка розкотило ся понад горами і огорнуло цілий край, як неказане зворушене. Бая Уріротшток стояла серед нічних хмар, мов таємничий захист у димі кадил. На право і на ліво блищали ледові верхи против сонця. У глибині, при самих водах лускала ще захисту ніч, прогнана звідусіль. Смереки, ліщини і берези над берегом ховали її між собою, скільки могли. Похиливали галузе аж до самої води і, онімілі з подиву, дивили ся на власну подобу, що родила ся у глибокій воді. Довга пристань, неначе мертва, нерухома, фіялкова таблиця лежала під летучим туманом. Брудні і легенькі мраки вставали з прозорих течій і ходили понад водами. Здавало ся, що далеко-далеко, у синій долині, окутаній туманами, блукають і кружляють над тихим озером тіни і мари, що провиджували ся Шіллерови, котрий тут думав.

Одної хвилини на одностайній барві води явила ся пречудова, яснозелена пляма із сильно зарисованими берегами і гнала скоро як свобідна лодка Телля. Корабель, поринаючи у воді, потрясав її приспаною поверхнею і тягнув за собою немов опущені крила з розколисаних хвиль. Ті блискучі, проміністі, малі хвилі ішли назадусь, що раз помалійше, у сторону чорних берегів, та пестили ся посподу одні з одними.

Цілий перед помоста був повен швайцарських дітей. Була то школа з якогось села кантону Аппенцель, що відбувала звичайну літню подорож уперек свого краю. Були тут хлопці і дівчата різного віку, сини і доньки рільників і дрібних міщан, пастухів і купців, робітників і служби, зарібників і нуждарів. Усі були вже доволі втомлені, обгорілі і покриті порохом. Провадив їх учитель, *hajb* з рухами парубка, з веснянковатим, ординарним лицем, що заросло безбарвним волосем. Але було в тім лиці щось таке, по чім можна було і в купі людей пізнати недагога. Видко

було з него привичку говорити щирю і певну правду, все і всюди. Сей примус, сей гарний овоч високої культури, змиває протягом літ, як невтомима вода тверду землю, прикмети індивідуального характеру, вроджені погані боки темпераменту і назначує лица дивним усьміхом, який можна оглядати лише на старих образах Бернардіна Люїні. Се ті наївні лица, що не вміють говорити неправди.

Така школа, де лиш можна, машерує, місцями їде зелізницею або пливе кораблем. В північних околицях звиджує фабрики, величаві вартати, музеї, церкви, гарні міста над озерами, оселі житя, знаня і праці; відлюдні села, старі руїни і вкінці мертві пустині на високих горах, де понурій ожеледець спить у вічній мовчанці. Старші збирають у свої зелені коробки зіле й комах, — молодші на полях Нефельс, Морґартен, Семпах слухають викладу пригод і вчать ся легенд, що лунають неначе зітханя людскости.

Коли перейдуть високий іотардський верх, коли зйдуть у гарну долину Тессіну, люде, що розмовляють чужою мовою, чорні а живі Італіянці, приймають їх отвертими руками, бо то їх брати.

Коли по довгій подорожи найдуть ся в сумній долині Родану, в місцевостях, де люде говорять по французьки, — і там приймають їх з любовю, бо то їх брати.

Коли корабель виминав Іртілі, розляг ся гарний сьпів тих дітей. Звернені лицами до високого утесу безсмертної скелі, вони сьпівали:

„Von ferne sei herzlich gegrüßet,
Du stilles Gelände am See...“

Пасажири в чужини скупили ся довкола малих сьпіваків і радо слухали згідного хору. Тут і там вихоплювало ся з купи слово похвали. Якийсь Німець плескав тихо, якась худа дама зі зворушенем шепотіла до товариша: *Oui, c'est beau...* Перґамінове лице Англійця мінило ся від сердешного усьміху. З боку стояло кількох молодих людей. Їх лица були дуже смутні, а зїниці заслонені слїзми.

— З польського переклав

С. М.

ІЗ ПОЕЗИЙ ЖОРЖА РОДЕНБАХА.

Чари минулого.

Минуле — любий мрець, що плачемо за ним,
Що любимо його над все, хоч кинув нас;
Що тягне наші сні, хоч крізь докорів дим,
В той час, коли ми з ним жили ось тут ура.

В лазур, куди летять ті пташки, білі душі,
В лазур і дух його безсмертний полетів;
А труп в труні, котру коронки вкрили й плюші,
В труні збудованій з колиски наших снів.

І як в тісну ту кліть кладуть часом мерцеві
Все, що любив він тут, забутки сумовиті, —
Так ми зложили там всі іграшки розбиті,

Всі дїтські вбранячка цвітисті та рожеві,
Що в них до зеркала пишались, щастєм п'яні, —
От тим-то від тоді ми ходим чорно вбрані.

З французького *) переклав

Іван Франко.

*) Із збірки „La jeunesse blanche, Paris, 1886“.

ПОЕМА ПРО БІЛУ СОРОЧКУ.

Ой у вирій журавлі летіли,
По над Відень ключем простягли ся,
Закликали журавля одного:
„Годі, годі на гнізді сидіти,
Ходи з нами у вирій летіти!“

То не в вирій журавлі летіли,
То збиралось славне лицарство.
То збиралось у похід далекий
На турецьку землю ген за море.
То король німецький молоденький
Закликав лицарів хрещених,
Сам провадить Німців, Таліянців,
Щоб турецьку гордість примирити,
Загрибуцу руку вкоротити.

Вже збиралось славне лицарство,
Наче хмара Відень обступило.
Тут спочинуть між хрещеним людом,
Поки рушать в Буду по Дунаю.
Спочивають, коники сїдлають,
Закликають лицарів із Відня:

„Годі, годі по дворах сидіти,
На турнірах копії ломати,
Величать в піснях красу жіночу,
В струни брязкати, мід-вино спивати!“

Нуте, нуте до сьвятого бою!
 Притремб ми роги Музулману,
 Проженемо Турка з Вифлеєму,
 Іззаблїсне славний хрест Христовий
 На соборі у Єрусалимі,
 І здобудем скарби незлічені,
 Що нагарбав Турок по всім сьвіті“.

Жив у Відні лицар у ту пору
 Олександр, знатний і побожний,
 Мав він вірну жінку Юліяну,
 Жили любо, як голуби в парі.
 Аж одної ночі із півночі
 Прокидаєсь зо сну Олександр,
 Прокидаєсь, тяженько зітхає,
 Далі так говорить до дружини:

„Юліяно, вірная дружино,
 Незвичайний сон мені приснив ся:
 Мов лечу я в криницю безодну,
 Пориною в студеную воду,
 Пориною аж на дно глибоке.
 Там знахожу зерно золотєє,
 І воно на верх мене виносить.
 Тричі в ночі я зо сну будив ся,
 Тричі мені сон той самий снів ся.
 Видко горе він мені віщує,
 Видко чимсь ми Бога прогнівили.
 Слухай, любо, на що я наважив:
 Приберу ся я в сталеву зброю,
 Пристаю до славного лицарства,
 Пристаю до Генриха міцного,
 З ним піду я бисурмана бити.
 Як загину — Бог гріхи відпустить,
 А як буде славна нам побіда,
 То й на мене тая слава спаде.“

Ізлякалась вірна Юліяна,
 Сльози ронить, біле личко клонить
 І до мужа тєє слово мовить:

„Олександре, господарю любий,
 Не ходи ти в той похід далекий!
 Серцем чую, щастя вам не буде.
 Не по правді король поступає,
 Султанови присягу ломає, —
 Ся неправда на вас всіх пометить ся.
 Як у тебе гріх є на сумліню,
 Можеш дома Господу молить ся.“

Олександр їй на се говорить:
 „Люби жінко, не против ся тому!
 Серцем чую, що се божка воля;
 Що Бог судить, того не минути.
 Ти живи тут тихо у господі,
 Доглядай порядку в нашім домі,
 Від усього злого бережи ся,
 А за мене, любо, не жури ся.“

Юліяна тихо сльози ронить,
 Сльози ронить, голосно зітхає,
 Поки сон їй не еклевив повіки.
 В сні їй ангел божий показав ся
 І промовив ось якеє слово:

„Юліяно, не против ся мужу,
 Та поший йому сорочку білу,
 Хай усе її на собі носить:
 Доки будеш ти для него вірна,
 Доти буде та сорочка біла.“

Юліяна супокійна стала,
 Приняла ся ту сорочку шити.
 А пошивши мужови приносить
 І словами любо промовляє:

„Олександре, господарю милий,
 Ідь із Богом, де Бог тебе кличе!
 Я тут буду за тебе молить ся,
 Буду вірно тебе дожидати.“

А отсе тобі сорочка біла,
Щоб її носив ти у поході.
Поки буде ся сорочка біла,
Щоти буду я для тебе вірна.“

Тихо, тихо Дунай хвилі котить
З міста Відня аж до міста Буди,
З міста Буди аж до Білгорода,
З Білгорода аж у Чорне море,
А за морем бисурман панує.
Як ті хвилі поплило лицарство
До схід сонця на зустрічу горю.
Із лицарством лицар Олександр
В яеній зброї на воронім коні.
Провожала його Юліяна
По Дунаї штири милі шляху,
Провожала, плачучи прощала.
І стояла довго на дорозі
На шпильочку кручі камяної,
Поки військо було видно в долі,
Поки зброї блискали до сонця,
Поки чути, як їх коні ржали,
Від копит їх земля стугопіла.
А як щезли в вечеровій тїни,
Юліяна до дому вернула,
Цїлу нічку молила ся Богу,
Супокійно стала мужа ждати.

Ой рожево сонічко сходило,
Та запало за кроваву хмару.
То не сонце так рожево сходить,
То лицарські стяги з вітром бють ся.
А з переду король молоденький
Наче квітка помежи квітками,
Весь у зброї посеред лицарства.
Весь він радість, певність і надія,
В бій рушає, мало не сьїває,
Рад на крилах за Босфор летіти,
Впасти градом на карки турецькі,
У Нікеї завтра ночувати.

Ой рожево сонічко сходило,
Та запало за кроваву хмару.
Пишно війська дійшли до Дунаю,
Мов три ріки золотохвилясті;
Пишно стали в Константинополі,
На могучі човни посідали,
А надія дула їм в вітрила,
Тверда віра їх вела на беріг,
Далі, далі в бисурманську землю.
Та не те їх за Босфором ждало.
Край Анкири и бисурманським краю
Свій остатній табор таборили.
Обступила їх турецька сила
І закрила, паче сонце хмара.
Гей, погіб там король молоденький,
Полягло лицарство коло него.
Хто не згинув на кровавім полі,
Той кайдани двигав у неволі.

Олександр тож в полон попав ся.
Хоч у бою він хоробро бив ся,
Та не мав на своїм тілі рани.
Тільки шаблю Турки поцербили,
Яеній панцир на нїм порубали,
Збили шолом з голови на землю
І без зброї вхопили в неволю.
Не багато там взяли в неволю,
Всіх заледво штириста й чотири.
Всім їм руки назад повязали
І погнали в путах до Нікеї.
А за ними Турки з батогами,
Перед ними аги й баші люті,
А на списах голови лицарські.
А передній ніс на вістре вбиту
Королівську голову кроваву —
Султанови найлюбійші дари.

У Нікеї баші і візирі
Бенкетують чотири неділі.

А на пятій бранців паювали.
 І дістав ся бранець Олександр
 Османови з міста Трапезунта.
 І погнав його Осман жорстокий
 У далеку, незвісну країну,
 У кайданах, але не самого,
 З ним ще вісім бранців християнських.
 І велів їх у ярма впрягати.
 Велів ними переліг орати.

Так минуло ціле боже літо:
 Олександр у ярмі хилив ся,
 Плуга тягав, важкі скиби краяв;
 Та сорочка все на ньому біла,
 Мов би тільки нині рано вбрана.
 Здивувались погоничі Турки,
 Османови теє диво кажуть.
 І велів він бранця відпрягати,
 Перед себе привести негайно.
 Олександр Осману вклонив ся;
 Сей до него теє слово мовить:
 „Олександр, бранче-християнине,
 Що за диво: робиш ти все літо,
 Плуга тягнеш, тяжкі скиби краєш,
 Сам счорнів ти, мов земля сьвятая,
 А сорочка в тебе сніжно біла,
 Хоч її ти не скидав ні разу?“

Відмовляє бранець Олександр:
 „Ой Османе, є тут справді диво.
 Є у мене вірна дружина
 Юліяна в славнім місті Відні.
 Як в дорогу мене виражала,
 То дала мені отсю сорочку
 І сказала: „Господарю милий,
 Ось тобі нова сорочка біла,
 Щоб її носив ти у поході.
 Поки буде ся сорочка біла,
 Поти буду я для тебе вірна.“

То Осман почувши теє диво,
 Кличе свото бега Галанбега
 І такі йому слова говорить:
 „Галанбеже, витязю мій вірний,
 Ізбирай ся в далеку дорогу
 Аж до міста Відня над Дунаєм.
 Донитай ся там до Юліяни,
 Що є жінка Олександра бранця.
 Не пожалуй золота ні срібла,
 Не пожалуй дорогих дарунків,
 А найшаче хитрої підмови,
 Щоб ти жінка шлюб свій ізломала,
 Із тобою пічку почувала.
 Коли мудро сев діло справиш,
 Дам тобі я срібла, злата много,
 Ще й свого коня вороного.“

Галанбег не гаяв ся ні хвилі,
 Щоб сповнити Османову волю.
 Він до Відня живо прибував,
 Шле нісланця у двір Олександрів,
 Юліяну на розмову просить.
 Юліяна гостя к собі просить
 І до него словами говорить:
 „Ой ти гостю з далекого краю,
 Що за вісти мавш ти для мене,
 Що мене ти на розмову просиш?“

Відмовляє Галанбег на теє:
 „Чи се ти є пані Юліяна,
 Вірна жінка Олександра того,
 Що є бранцем у турецькім краю
 У Османа баші в Трапезунті
 І в ярмі там чорну землю оре?“

Защеміло в Юліяни серце,
 Закрутились у очицях сльози,
 Та здержала лютий біль у собі
 І спокійно бега запитала:

„А скажи по правді, гостю милий,
Чи той бранець здоров у неволі,
Чи там має хоч сорочку білу?“

Відмовляє Галанбег на теє :
„Не хорує муж твій у неволі
І сорочки не зміняв від року,
Та як сніг вона на ньому біла.
Ти-ж послухай, пані Юліяно,
Що тобі перекажѹ від него :
Ізломай ти шлюбную присягу,
Перебудь зо мною сюю нічку,
То клену ся тобі Магометом,
Швидко вийде муж твій на свободу.
А не схочеш ти сего вчинити,
То загине муж твій у неволі,
Не побачиш ти його до віку.“

Защеміло в Юліяни серце,
Закрутились у очицях сльози;
Та здавила лютий біль у собі
І спокійно бегови сказала :
„Гостю любий, пережди сю днину,
Най сю справу добре обміркую.
Бо важке як камінь твоє слово,
Як полин гірке для серця мого.
Завтра рано дам тобі я знати,
Чого маєш ти від мене ждати.“

Юліяна цілу ніч не спала,
Сльози ронить, ревне Бога молить :
„Боже милий, дай мені пораду,
Що чинити, щоб не поблудити?
Сеж я в темнім борі заблудила :
Відси пропасть, а відти безодня.
Шлюб зломати — мужа слобонити?
Мужа втратить — зберегти присягу?“

Аж над раном добре нагадала,
Галанбегу карту написала :

„Гостю милий, не дай того Боже,
Щоб сповнила я твоє бажанє,
Осквернила мого мужа ложе
І зломила те, що шлюбувала !
Як я вірно додержу присяги,
То сам Бог на мене ласкав буде,
Мого мужа виведе з неволі.
А як нині присягу зломаю,
То себе згублю і мужа свого“.

Се еписала, зривз відіслала,
А сима щось нинше нагадала.
Роздобула все чернече вбранє,
Взяла свої гуелі чарівніі,
Серед ночи дїм свій попрощала,
Геть із Відня рушила в дорогу.
А дві милі за містом у гаю,
Там стояла капличка малая.
Там зайшла раненько Юліяна,
Скинула жіночі пишні вбори,
Надигла чернечу довгу рясу ;
Обгила жіночі пишні коси,
Почепила бороду старечу,
Через плечі гуелі повязала,
Свої вбори в землю закопала
І пішла на схід по над Дунаєм.

Вандрувала три дни без пригоди,
Стала третя нічка западати,
Що за гамір в городі зробив ся?
Сурми грають, яєні зброї сьвітять,
З під копита в коней іскри скачуть.
І юрбами люд біжить цікавий
На проїзжих Турків поглядіти.
Бучно їде Галанбег із Відня,
В коло него двадцять яничарів,
А прислуги ще й у двоє більше.
Заїжджають на ніч до господи,
Засїдають до вечері живо.

Аж ось чути гуки на рундуці:
Плачуть гуслі мов мала дитина,
Не то плачуть, не то промовляють,
То гудуть неначе пчїлка в маю,
Розбивають тугу наче хмару,
Піднимають веселість у серці.
Встали Турки, кинули вечерю,
Їм музика слух заповонила.

Галанбег ось на рундук виходить
Поглядіти, хто так дивно грає.
Коли бачить — черчик подорожній.
То до него чемно він підходить
І словами приязно говорить:
„Будь здоровий, черче подорожній!
А куди се Бог тебе провадить?“

Відмовляє черчик подорожній:
„Будь здоровий, пане мій ласкавий!
Я мандрую з далекого краю
До сьвятого місця Палестини,
До божого гробу на поклони“.

Врадував ся Галанбег немало
І черцеви тєє слово мовить:
„Чесний отче, їдь ураз зо мною!
Будеш ти нам у дорозі грати,
Наші душі грою звеселяти,
За се маєш три заплати в мене:
Першу плату — коня верхового,
Другу плату — страву у господі,
Третю плату — захист у дорозі“.

Юліяна радо се приймила,
З Галанбегом рушила в дорогу.

Вандрували чотири неділі,
Аж прибули в Іконію місто.
Тут говорить чернець подорожній:
„Ой мій пане, беже Галанбеже,
Ось тут наші шляхи розійшли ся:

Мені в право до божого гробу,
Тобі в ліво до Османа твого“.

Відмовляє Галанбег на тєє:
„Чесний отче, вволи мою волю,
Їдь зо мною до Османа мого!
Звесели ти його душу грою —
Певне того не будеш жалїти“.

Не перечить черчик подорожній,
Їде з бегом до Османа нашї.
Як до міста полем доїжджали,
То побачив черчик подорожній
Відних франців при роботі в ярмах,
А між ними й Олександра свого.
У ярмі він аж дугою гнєть ся,
Звисли руки від тяжкої муки,
Почорніло личенько румяне,
Лиш сорочка все на ньому біла,
Мов би тільки шинї зрана вбрана.

Прибував Галанбег у місто,
То Осман його до себе кличе
І з далеки сьміхом зустрічає:
„Галанбеже, витязю мій вірний,
Знаєть тобі не дуже пощастило,
Не здобув у Відні ти побїди,
Срібла злата заслужить не здужав
Ані мого коня вороного!
Ще сорочка в Олександра біла,
Нї крихітки не забрукала ся“.

Відмовляє Галанбег по правді:
„Ой Османе, мій ласкавий пане!
Хоронив Аллах мене в дорозі,
Та я в Відні не здобув нічого.
А про те я не жалїю ходу
Ані труду в далекій дорозі,
Ані кошту, що на нїй потратив.
Бо побачив я велике диво —

Жінку бранця твого Олександра.
 Її вроду я хвалить не буду,
 Бо хто може вихвалити гідно
 Дня віщунку, золоту зірницю
 До схід сонця в пурпуровім блиску?
 І хто може вихвалити гідно
 Веснянії пахощі чудові,
 Жайворонка металічні трелі,
 Тихий чар криниці лісової,
 Холод гаю, чи тишу півночі?
 Та не так її чарує врода,
 Як той блиск невинности сніжної,
 Що ним постать вся її яснїє —
 Як той запах чистоти сьвятої,
 Що вбиває всяку думку грішну,
 Всякий порив низький в нашім серці,
 Не пускає й помислу брудного,
 Щоб хоч раз до неї доторкнув ся.
 Та найбільші в її оці чари,
 І видніє рівна, сильна воля,
 До добра незломна постанова.
 Вір мені, Османе, любий пане,
 Я-ж не є хлопчина головусий
 І з жіноцтвом діла мав чимало!
 Та коли сю жінку я побачив,
 Око в око з нею зустрінув ся,
 А в душі мав сьвідомість погану,
 Що її повинен підмовляти
 На негідне, на ганебне діло —
 То такий я стид почув у серці,
 Мов на матір руку піднімаю“.

Усміхнувся Осман на тую мову.
 „Ой мій друже, беже Галанбеже,
 Справді диво мусіло там стать ся,
 Що тебе поетом ізробило!
 Та се що за чоловік з тобою?“

„Ой Османе, мій ласкавий пане,
 Се є чесний черчик подорожній,

Що мандрує до божого гробу.
 Він музика, пане, пречудовий,
 Всю дорогу веселив нам душу,
 Розгоняв своєю грою тугу.
 То я, пане, взяв його з собою,
 Щоб і ти знав солодощі тії,
 Щоб пізнав ти його тонів чари“.

І полїв Осман черцєви грати.
 Полили ся чародійні тони,
 Положили серце у Османа.
 І не міг від них він відірвати ся:
 День би слухав і цілую нічку,
 Пив би їх, мов сираглий зимну воду.

Так минули чотири неділі.
 Промовляє черчик подорожній:
 „Ой Османе, мій ласкавий пане,
 Час мені вже тобі поклонити ся,
 У дорогу дальшюю збирати ся,
 У дорогу до божого гробу“.

Відмовляє тут Осман черцєви:
 „Жаль мені з тобою розставати ся,
 Та не можна й силою держати.
 А за те, що своїх тонів чаром
 Чарував ти моє серце доси,
 Розгоняв мою тоску так часто,
 Веселив мене в тяжких годинах,
 Я даю тобі богаті дари:
 Срібло, злото, дорогу одежу,
 Вороного коня верхового
 І сторожу ще для супроводу“.

Відмовляє черчик подорожній:
 „Ой Османе, мій ласкавий пане,
 Не даруй мені ти срібла, злата,
 Бо я Богу шлюбывав на бідність.
 Не для мене дорога одежа —
 Буде з мене сеї рясї досить.“

Не прийму я й коня верхового,
 Бо я Богу шлюбував ся пішки
 До сьвятого гробу мандрувати.
 І не шли сторожі ти зо мною —
 Бог моя сторожа найпевніша,
 Другий сторож — порожня кишень,
 А ще третій — гуслі ті співучі.
 Та коли твоя велика ласка
 Чим слугу свого вдарувати,
 То даруй мені одного бранця
 З тих, що там за містом в плузі орють.
 Тай ще дай нам лист на обезнеку,
 Підпиши імя своє на ньому
 І привісь султанськії печаті,
 Щоб нас Турки вільно пропустили,
 Кривим оком на нас не гляділи“.

Полюбились ті слова черцеві,
 Полюбились Османови дуже.
 Зараз каже дрібно лист писати,
 Злоті букви по рожевім полю,
 Шнур шовковий крізь папір продіти
 І печать велику прикріпити,
 А потому Галанбега кличе:
 „Ой мій друже, беже Галанбеже,
 Йди на поле з тим черцем у парі,
 Дай йому там бранця до вибору:
 Кого хоче, той його най буде?“

І подав ся Галанбег у поле
 Там, де в ярмах бідні бранці ходять.
 І говорить Галанбег черцеви:
 „Чесний отче, ось тобі ті бранці,
 Кого хочеш, щоб тобі пустити?“

Відмовляє тут чернець розумно:
 „Ой мій пане, беже Галанбеже,
 Не моє тут діло вибирати;
 Кого хочеш, сам пусти зо мною!“

І говорить Галанбег черцеви:
 „Відпущу з тобою Олександра,
 Того бранця у сорочці білій.
 Не для него се зроблю, їй Богу,
 А для жінки його Юліяни“.

Познімали з Олександра шлії,
 Розкували з рук і з ніг кайдани,
 І подав ся він з черцем в дорогу
 В Палестину до божого гробу.
 Як при божім гробі помолились
 І сьвятому місцю поклонились,
 Подали ся до рідного краю.
 А як вже до Відня наближались,
 Мали в город ще дві милі шляху,
 Та засіли разом спочивати
 При каплиці в зеленій діброві.

„Олександре — так чернець говорить —
 Друже любий, треба нам розстать ся,
 Бо тут наші шляхи розійшли ся.
 Ти на ліво в Відень подаси ся,
 Я на право в монастир свій мушу“.

Гей заплакав Олександр ревно
 І черцеви в ноги поклонив ся.
 „Чесний отче, вічне вам спасбі,
 Що мене з ярма ви слобонили!
 Жити буду чи вмирати буду,
 А до віку ваш невольник буду,
 Все що маю, нехай ваше буде“.

Усьміхнув ся черчик подорожній.
 „Не обіцєю, Олександре брате,
 Більше того, ніж можеш здержати.
 Адже в тебе є сімя лицарська,
 Є дружина вірна, молодая!“

Відмовляє Олександр гірко:
 „Чесний отче, жаль мені на неї,

Що почувши про мою неволю,
Не подбала мене слобонити.
Не хочу я більше жити з нею!
В маастир у черці пострижу ся,
Щоб тобі по Бозі быть слугою“.

Усьміхнув ся черчик подорожній,
Олександра він бере за слово :
„Олександре, брате мій коханий!
Коли се твоє лицарське слово
І твердая, чесна постанова —
Присягни ся тут в отсій каплиці,
Підпиши ся тут на сїм папері,
Що на ньому є печать турецька :
Підпиши ся, що моїм слугою
Хочеш бути, доки будеш жити“.

Олександр пристає на теє,
У каплиці щиро присягає,
На турецькій карті запис пише,
А списавши віддає черцеви.

Тут оба сердечно попрощались,
Своїм шляхом кождей подали ся :
Олександр на битий гостинець,
Що до Відня по під гори веть ся,
А чернець у гаю заховав ся.
За хвилину в каплицю вернув ся :
Зняв із себе весь убір чернечий,
Видобув свої жіночі вбори,
Вмив лице криничною водою —
І не стало тут черця старого,
Появилась Юліяна краля.
То прибравшись у жіночі вбори,
Помолившись у каплиці щиро,
Вона живо простими стежками
У свій двір у Відень поспішила.

Там її свекруха зустрічає,
Олександра старенькая мати,

Зустрічає і словами лає :

„Ей красуне, жінко віроломна,
Де се ти так довго пропадала?
Нема в тебе Бога ні сумліня,
Що таємно дїм свій полишила,
Ціле літо без вісти блукала,
Певно любка иньшого шукала“.

Відмовляв втішно Юліяна :

„Мамко любя, не турбуй ся мною!
Вже я знаю, як себе правдати.
Та послухай, що є в нас нового!
Маю звістку певну через люде,
Що сьогодні верне Олександр,
Любий муж мій, а твій син коханий,
Із неволі з турецького краю“.

Та свекруха гнівно відмовляє :

„Волів би він там і пропадати,
Нїж тут має на таке вертати!
Не на радість він тобі явить ся
І не радість він собі зметане“.

Та ось чути гомін вулицями,
Здвиг народа валом напливає,
Олександрів палац обетупає.
І лунають крики по під небо :
„Олександр повернув з неволі!“

Вибігають його зустрічати

Юліяна і старая мати.
Юліяна з ним витать ся хоче,
Як подоба шлюбній жінці з мужем,
Та свекруха її відпихає
І словами гнівно промовляє :
„Стій, негідна жінко, віроломна!
Не посьмій до него доторкнуть ся!
Нема в тебе Бога ні сумліня.
Ти безстыдно шлюб сьвятий зломала,

Ціле літо з дому пропадала,
Десь за иньшим любасом ходила“.

Затремтіла, зблідла Юліяна,
До свекрухи жалісно говорить :
„Най вам, мамко, Бог не памятає,
Що мене ви так позневажали
Перед домом, перед всім народом!
Олександрє, любез подружє,
Не хочу витати ся з тобою,
Не промовлю словечка до тебе
І не з'їм з тобою ложки страви,
Поки суд нас не розсудить правий.
Видай завтра пишную гостину,
Запроси веїх крєвних і знайомих :
Перед ними я до ока стану
І поставлю своїх сьвідків вірних,
А тоді вже най мене веї судять“.

Се сказала, сльози повтирала
І сховалась у свої покої.
Олександр мамі докоряє :
„Мамо, мамо, що ви наробили
Любій стиду, а мені турботи!
Юліяна чесна жінка, мамо,
Я на се найліпший доказ маю.
Ще як з дому у похід ішов я,
То дала мені сорочку білу,
А при тому єї слова сказала :
„Доки буде ся сорочка біла,
Доти, любий, буду тобі вірна“.
І я мав на собі єю сорочку
Рік, матусю, і ще й три неділі,
І погляньте, вона й доси біла“.

Стара мати гнівом запалала,
В Олександра вирвала сорочку,
І говорить : „Чари, синку, чари!
Ти не вір їм, правди добивай ся!

Ось пожди лиш, я сорочку тую
В церкві зложу на сьвятім престолі,
Хай лежить там усю ніч до рана —
Оттоді напевно щезнуть чари
І побачиш, що то з неї буде“.

Не перечить Олександр мамі,
Бо в самого серце повпе жалю,
Повпе жалю й темної зневіри.
Бач, дружина, хоч як була щира,
А за него в ярмі не подбала,
Що й все літо з дому пропадала!

Ніч минула, рано засвітало,
Ба, вже сонце в гору підняло ся —
В Юліяни у покоях тихо.
Вже зібрались в Олександра в домі
Пишні гості, графи та барони,
Вся родина, други і знаомі.
Олександра щиро веї витають,
Про далекі сторони питають —
Та не має радості в сьвітлиці
І на серці в кожного мов камінь.

Час уже би суд розпочинати,
Та не має нані Юліяни,
Не виходить із своїх покоїв.
Та ось входить Олександра мати
Вся блідая, лиш блищать ся очи,
А в руках держить брудну сорочку.
Ту сорочку в гору піднімає,
І до сина стиха промовляє :
„Бачиш, сину, що знайшла я нині!
Щезли чари на сьвятім престолі,
Ось що стало з білої сорочки!“

Затремтіло в Олександра тіло,
А за серце мов кліщами стисло.
„Горе — зойкнув — горе мені мамо!

Не на радість я вернув з неволі!
 Та що діять! Що робити буду!
 Краще правду раз переболіти,
 Як неправду в паузі ховати.
 Бо неправда, як гадюка люта,
 Розвинеть ся, в саме серце впень ся!"

І велить покликать Юліяну.
 Та даремно до її покоїв
 Стука мати, стукають і слуги —
 У покоях тихо наче в гробі.

Аж ось чути — на рундуці грає:
 Плачуть гуслі, як мала дитина,
 Не то плачуть, не то промовляють,
 Кождим тоном за серце хапають.
 Стрепенув ся нагло Олександр
 І до гостей сквапно промовляє:
 „Гості любі, свояки кохані,
 Подождіте хвиличку на мене!
 Бо я добре сю музику знаю,
 Бо се грає той чернець побожний,
 Що мене він вивів із неволі.
 То хочу я його запросити,
 В своїм домі чесно вчасувати“.

Олександр на рундук виходить,
 І черцevi кланяєть ся в ноги,
 Його руки горячо цїдує
 І слізми гіркими обливає.
 І черця він просить до свїтлиці,
 Садовить на почесному місці,
 Сам покїрно за ним становить ся,
 Щоб черцevi як слуга служити.

То чернець по гостях поглядає,
 Олександрю тебе слово мовить:
 „Олександрє, господарю милий,
 Чесних гостей в твоїм домі много,

Але деж твоя дружина вірна?
 Чом вона між гїстьми не ясніє,
 Чом не служить гостям, як звичайно?“

Олександр сльози утирає
 І до мами стиха промовляє:
 „Кажіть, мамо, замки розбивати,
 Приведіте Юліяну конче!“

Поснішає стара мати живо,
 Кажє слугам замки розбивати.
 Ще живійше до гостей вернула
 І говорить голосно до сина:
 „Дармо, сину, замки розбивати!
 Всї покої я перешукала,
 Та не має в жаднім Юліяни.
 Видно знала, чим та пахне справа
 І ще нічу на втеки вдала ся!“

Жах пішов холодний по всїм зборі.
 Зитремтіли лицарі старії,
 Всїх за серце мов кліщами стисло.
 Ганьба, ганьба, ганьба Юліяні!
 Сама вчора суду зажадала,
 Та не сьміла суду дождити.

Олександр мов прибитий гнеть ся.
 Тут чернець побожний виступає,
 Супокійно з пазухи виймає
 Той рожевий лист пергаміновий,
 Що на ньому підпис був Османів
 І вчорашній запис Олександрів.
 На столі той лист він розвертає
 І говорить ось яке слово:
 „Олександрє, господарю любий,
 Чи се той є лист пергаміновий,
 Що тебе ним випустив з неволі
 Осман баша в місті Трапезунті?“

„Чесний отче, се той лист рожевий,
І тобі за него вічна дяка!“

„Олександр, ще скажи при свідках,
Чи се твій є запис на тім листі,
Що шлюбеш ти мені служити
Невідступно, доки будеш жити?“

„Чесний отче, справді се мій запис —
Власноручний підпис мій на ньому“.

„Олександр, ще скажи при свідках,
Чи стоїш ти твердо ще в тім слові,
Чи бажаєш може вільним бути?“

„Чесний отче, що мені та воля,
Як не стало раптом серця мого,
Як не стало вірної дружини!
Ой, розбила моє серце скрута,
Погасила сонічко роспука,
Ізрадила мене Юліяна,
Ізрадила й кинула самого!
Не хочу я тут ні хвилі жити,
Йду тобі я в монастир служити“.

„Олександр, добре нагадай ся,
Щоб не було каяття за пізно!
Твоя жінка слова не сказала,
Як же можеш заочно судити?
Чи се вже таке є певне діло,
Що втекла вона злякавшись суду?
Може свідків лиш пішла шукати!
І чи се вже незрушима правда,
Що зломала шлюбную присягу?“

Відмовляє Олександр гнівно:
„Чесний отче, маю доказ, маю!
Бач, моя сорочка почорніла!“

Відмовляє тут чернець суворо:
„Чи се певно та сама сорочка?“

І чи сам ти не згрішив душею
І вона за гріх твій почорніла?“

Заіскрилися в Олександра очи
І за серце вхопила досада
І він скрикнув: „Годі, отче, годі!
Щезла віра й жаль із серця мого!
Вбий же, Боже, ту невірну жінку,
Най до віку втіхи не знає,
Най до смерти не знайде спокою,
Най амнію жре її рознука
За ту ганьбу, що мені зробила!“

Застогнав тут черчик подорожній,
Застогнав тут мов від злої рани,
Руки зносить, поглядом благає:
„Стій, нещасний, угамуй ту мову!
Сам себе ти нею побиваєш!
Сам не знаєш, бідний, що говориш,
Сам не знаєш, до кого говориш!
Придиви ся ти мені близенько,
Прислухай ся до голосу мого!
Та не вже мовчить у тебе серце?
Не вже так воно закаменило,
Що мене пізнати воно не може?
Олександр, друже мій єдиний!“

Тєє мовить, бороду зриває,
Відкидає геть каптур чернечий,
Відкриває свої білі груди,
Олександр, кидаєсь в обійми.

Олександр слова не говорить,
Лиш з очей горячі сльози ронить,
До грудей подружє любе тисне,
Та їй в очи глянути не сьміє,
Сльози ронить, тяженько зітхає,
Далі тєє слово промовляє:

„Горе, горе! Знать тяжка неволя
Мої очи сильно засліпила,

Мої уха сильно заглушила,
 Мое серце в камінь застудила,
 Що тебе я не пізнав від разу,
 Юліяно, жінко моя мила !“

Тес мовить і голову клонить,
 Юліяни ноги він цілує,
 А з ним разом його стара мати.
 А всі гості, графи та барони
 Юліяну величати стали.
 І пішла по світі її слава,
 І не згине, доки світа стане,
 Доки в світі є ще добрі люде,
 Доки пісня серце їх чарує.

Ось вам пісня, ось і величанє :
 Нема цвіту кращого на світі,
 Як жіноче вірнеє коханє.

З А Р У Ч И Н И.

КНИГА

Д. Відоусенка.

—**—

Стояв похмурний осінній день. Дощу не було, але повітря повне було тією неприємною вохкістю, що проймає наскрізь. Врудні, олов'яні хмари ліниво сунули у горі, накидаючи на все сірявий, сумний колір. Потемнілі хати так непривітно виглядали з під мокрих стріх, неначе й вони, wraz з усією природою, переживали тяжку втрату літньої ясної доби. Замість колишньої зеленої розкоші садків де-не-де тедіпалось на деревині пожовкле, мокре листє.

Селом їхала чимала бричка, запряжена трьома кіньми. Такі брички добре відомі на Поділію і називають ся „нетичанками“; їми звичайно їздять старосьвітські панки-дідичі та батюшки, що не потягли ся ще до модних дрбжок та фаєтонів. На бричці з двох боків вбирали в себе очи дві поважні постаті, як видно — пан-отця та його дружини, а по середині між ними сидів молодий панчик у величезному кашкеті з кокардою та червоними кантами (випустками); кашкети єї носять укінчені семинаристи, що займають по селах учительські посади, та хотять придбати собі більшої поваги сими ознаками „начальничого“ стану.

У всіх трьох був якийсь надзвичайний, навіть трохи сьвяточний вигляд. Особливо була збентежена матушка. Через те, як вона метушила ся час від часу, та аж нахи-

ляла ся наперед, неначе бажала допомогти бідолашним конятам, що ледве тягли бричку по грузькій дорозі, — знати було, яка її брала велика нетерплячка. Напружений її настрій передавав ся навіть фурманови, що з незвичайною для попівського наймита енергією погукував на коней та похльостував їх батою, турботно придивляючись разом, чи не порвала ся де мотузяна справа.

Зовсім иньший характер мав сьвяточний вигляд паничика в кашкеті. Обличчя його було довге, сухорляве та якогось сірого коліру; сивим коліром однаково визначали ся і його лице і очі, і навіть борода та вуса, що встигли вже засіяти ся по обличчю. Він не виявляв разом з иньшими подорожніми енергічної, веселої нетерплячки, навпаки: він був дуже серйозний і навіть замислений. Думки ледви чи тішили його своїм змістом, бо сам він якось похнюпив ся, згорбив ся і навіть кашкет з кокардою та кантами, що в звичайні часи так бадьоро здіймав ся у гору, тепер на-сунув ся мало не на самий ніс і зовсім стратив свій звичайний задиркуватий вигляд.

— Що се наш жених так похнюпив ся? — звернув ся до молодика батюшка, що почував себе тут спокійніше за всіх і міг навіть помічати за иньшими. — Так се ви наче не свататись, а на похорон їдете. Е, погань, паничу, не годить ся так! Та я-б на вашому місці ходором ходив тут, а ви мало не румсаєте.

— Та дай ти спокій чоловікови! — обізвалась до його матушка, що була дуже знервована і ладна була причіпитись до чого-б не було. — Чоловік на таке діло йде, то й мусить обміркувати все, як слід. Не кождий, як ти, може ходором ходити, їдучи свататись! — додала матушка вже з серцем і не без прикрости.

Той якось ніяково дупнув очима і, винувато усміхаючись, дивив ся у бік. Пригадав він собі, як сам їхав колись свататись, як справді не геть-то замислював ся над тим, і щиро пожалкував тепер, що „не обміркував тоді всего, як слід“...

— Та й чого вам справді журити ся? — почала сама матушка, звертаючи ся до хлопця. — Що-ж то, ми добра вам не зичимо, чи що? Ви-ж знаєте, що ми не веземо вас аби-куди?

— Воно то так, а все-ж якось...

— Та чого-ж вам ще? Вони-ж люде не бідні, — дадуть все що слід. Тисячів дві або й три навіть, я голову дам відтяти, що дадуть. Та тож Іванівка — парафія на всю округу. Дітей у їх більше нема, то й все буде нашо. Та я знаю о Терентія: він не скривдить рідної дитини!

— Коли-ж я її всего раз тільки й бачив...

— А Господи! чи тож конче треба, щоб зо всією церемонією їздити й бувати, приглядати ся? Бачили її, подобавсь нам, — ну й годі! Ви спитайте, чи довго от хоч би й ми в своїм старим знали ся перед шлюбом? А про те жипімо! — і матушка спробувала ласкаво поглянути на „свого старого“.

Батюшка на сім слові знов повернув голову у бік, ніби вглядав ся в чиесь подвірє, і затаїв не зовсім легке зітханнє. Замовкла й матушка. Фурман погукував на коней. Жених теж мовчав. Він сам не міг розібрати, що творилось в душі його, — так там усе було неясно, темно, хаотично. Все-ж він розумів, що його сваха надто вже грубо дотикала ся до таких інтимних сторін душі його, які він в усякому разі вважав заповідними. Ніяк не міг він спекатись такого вражіння, що він грає досить стидку роль безгласного сотворіння, якому, наче на ярмарку, підшукують пару. І в серці його ворушилось неприємне, навіть вороже почуттє до матушки, яку раніше він вважав за великого авторитета в матрімоніальних, ба навіть і взагалі в сердечних справах; він обурював ся і його підбивало сказати своїй свасі щось незвичайне, неприємне.

Але матушка сего не помічала і провадила своє далі.

— Доки-ж вам справді оттак вичікувати? — говорила вона. — Уже-ж три роки буде, як ви скінчили семінарію. Не вік же вам учителювати! Треба й женити ся та йти на парафію, а то так і мохом поростете; який, вибачте, дідько тоді й піде за вас. А Соню я знаю; вона дівчина хороша, господиня. Ви не дивіть ся, що вона трохи засиділась в дівчатах. Ви думаете, мало її сватати? Та коли-ж ні, все не до вподоби, все перебирала, якогось принца сподівалась. От і діждалась того, що всіх відбила

від себе, ніхто й у двір тепер до неї не плюне. А чим, здасться, не дівчина? Ви може думаете, що вона така стара вже? Йй Богу, йй тепер усього двадцять третій рік іде. Вона-ж на наших очах і вродилась і виросла, — я-ж знаю!

Довго-б ще матушка провадила свої вмовляння, коли-б коні не довели нашу компанію до обійстя Іванівського батюшки. В'їзджаючи на подвірє, матушка все-ж уважала за потрібне зробити коротке резюме всіх своїх попередніх балачок.

— Глядіть же, Петро Даниловичу, — звернулась у останнє до панича матушка, — не повертайте назад оглоблів. Ми зробимо все, що від нас належить, то й ви не псуйте справи. Покажіть, що ви розумієте своє щастє.

Але Петро Данилович, видно, погано розумів своє щастє. Коли під'їхали вони до самого ганку, то він так скулився, неначе хотів весь увійти у своє пальто і там глибоко-глибоко заховатись, — що сам сват батюшка жалісливо похитав з співчуттєм головою.

— „Яко овча на заколеніє веде ся, і пред стригущим его безгласен,“ — пригадав хлопець слова сьвятого письма, йдучи за матушкою до хати, і зараз же зачервонів ся з сорому за такі думки свої. Він рішучо підвів обличчє і старався дивитись просто себе спокійно і гідно.

— Не ведуть же мене силоміць на кару, — підбадьорював він себе, роздягаючись в сїнях, — а сам я з власної волї хочу женити ся. То чого-ж се я такою мокрою куркою повожу ся? Якже погано, аж стидно, йй Богу! Ет! — подумав він з таким обуреннєм, що й не помітив, як се в його вирвало ся в голос.

— Що там? — спитав його батюшка.

— Та не могу пальта скинути. Намокло... злукавив він.

Увійшли в салю. Там зустрів їх господар, що встиг уже надягти новий підрасник і непомітно обсмикував рукави.

— А, сусїди дорогі! Аж ось на силу діждали ся вас! — говорив він, витаючись з батюшкою та з матушкою і скося поглядаючи на панича.

— Та, знаєте, де нам їздити куди! То господарство отсе нікчемне, то усякі там треби, і так увесь час лине, — відповідав гість-батюшка і, поїдувавшись тричі з господарем, повернув ся до панича.

— А се наш добрий знайомий, учитель з Бучаківки, Петро Данилович Березовський, „окбнчивний“.

— А! — промовив мимохіть господар, витаючись в паничем. — Прощу сїдати, — звернув ся він до всіх.

— Та й яка-ж негодь тепер, прости Господи! — почав батюшка-гість. — От дорога!

— Его! Та за те на хлїб добре. Сходить гарно! А у нас як?

— Та й у мене, хвалити Бога, нічого собі! Підіймає ся по трохи!

І почалась звичайна розмова про господарські та парифіальні справи.

Жоних мовчав і ледве завважав на ту розмову. Він чув лиш дещо з того, про що балакали батюшки, і думав про свої особисті справи та ждав, що то буде далі.

* * *

Одноставний, спокійний гук балачки навїяв на його мрії. Думки його линули одна за другою і він почав пригадувати весь свій вік парубочий.

От, скінчивши семінарію, він приїхав до дому. Дома зустріли його з великою радістю та повагою, далеко більшою, ніж коли иньше; батько його був дяком, то й пишав ся, що син його укінчений богослов. Тихо, непомітно проминуло літо. Петро Данилович то відпочивав від десятилітної науки, то помагав батькови в господарстві та писанню усяких „клірових відомостей“. Одержавши посаду учителя церковної школи, він з початку осени поїхав учителювати. Тут трапив ся з ним випадок, що зворушив усе життє його і відняв у його спокій на довгий час. Навіть тепер, коли згадував він про се, щось боляче затремтіло в самій глибині душі його.

Прибувши на посаду, поїхав він заявитись „наблюдателеви“ (доглядачеви) церковних шкіл. Його, як укін-

ченого, прийнято дуже прихильно. Там він і побачив її — ту саму жіночу істоту, що вперше примусила серце його забитись якимсь незвичайним, невідомим до того часу для його чуттем...

Наблюдалева дочка була гарна, проста, весела дівчина. Молодому богословови, що майже не сачив до того часу жіноцтва, дуже мало треба було, аби вона зробила на його сильне, глибоке вражіння. Молоді мрії зараз найшли собі дійсне справження в особі гарненької наглядалевої дочки і, вертаючись до дому, він мусів признатись собі, що Галина Марківна, наглядалева дочка, зворушила всю його душу. Тим то й радів він так, що його запрошено на празник до наглядалевого — на Михайла. Там він знов побачить „її“!

Нетерпляче ждав Павло Данилович празнику. Нарешті настав той бажаний день — і Павло Данилович збирається на перший у своїм життю баль.

Ще зранку йому якось ніяково; він сподівається чогось надзвичайного і, що далі, що більше наближається час виїжджати з дому, тим більше зростає його непевність і навіть страхання чогось невідомого.

От він уже їде. Їхати недалеко — всего кілька верстов — і він наближається до бальної будівлі. Огні горять, чути музику. Йому ще більше ніяково; йому здається, що його не приймуть, що над ним насміються, що з ним має трапитись щось надто непрямне і він уже щиро жалкує, що поїхав. Тимчасом бричка стала перед ганком і він автоматично злізає, проходить через натовп селян, що зібрались подивитись на баль, входить до хати.

Сцена витання з господарями та гостями обійшлася як слід, і він випивши як за напасть шклянку чаю, стоїть уже в юрбі паничів біля порога салі і збирається танцювати. Йому ще не доводилось танцювати так прилюдно, він танцював досі лиш з товаришами в клясі і тепер непевний був, чи вийде що в його.

— І ти вже коло порога, в „запорожському військови“? — обізвав ся до його один товариш. — Чому-ж не танцюєш?

— Та нехай рукавички напну! — відповів він.

Але рукавички давно вже облипли на руді його і він лиш про людське око совгав по них пальцями. Він не міг наважитись до танців, обурював ся на себе за свою соромливість і все-ж не зважав ся почати.

Нарешті помітив він, що „вона“ тільки що відтанцювала і стояла на розі салі, не маючи де сісти. Неначе якась стороння сила штовхнула його і він попрямував протю до неї. Дівчина вглянувши, що він просить її танцювати, приїтно усміхнулася йому і поклала руку на плече. Він хотів підпоїсти їй таким самим привітним усміхом, але важіє того якось напружено скривив губи.

Танцюючи він почував, що його ноги були наче не його, а чийсь чужі, та що й до того деревляні. На силу скінчив тур, що удав ся йому безконечним, і посадивши дівчину, попрямував до „запорожського війська“, певний, що на його всі дивлять ся. Він ніби недбало втирав піт хусточкою і непомітно поглядав на сторони, як то другі дивлять ся тепер на його. Але скоро помітивши, що геройський його вчинок мав одно субективне значіння і зостав ся без жадного впливу на інших, він трохи заспокоїв ся.

Скільки мук пережив він у той вечір, скільки тяжких, сердечних мук! Він почував, що Галина Марківна безконечно дорога для него, але не міг нічим виявити свого почування. З болем у серці бачив він, як залицялись коло гарної панночки інші паничі, що були й не кращі за його, але більше вдатні до залицяння, танців, жартів, — і він не міг змагатись з ними. Часами й він підходив до неї, балакав з нею і вона була приязна з ним так само, здається, як і з іншими, але він добре тямив, що не звернути йому на себе її уваги...

Не в такому настрою повертав ся Павло Данилович від наглядалевого, як колись. Йому було тяжко, невимовно болячо. Він песимістично доводив собі, що він ні до чого не здатен, що не може досягти і обороняти свого щастя, що нічого йому і жити такому на сьвітї; він зневажав самого себе, навіть гидував собою.

По якимсь часі знов побачив він наглядалеву дочку, але й ся зустріч мала ті-ж самі наслідки. Тої-ж

зими після нового року Галина Марківна віддала ся за його-ж таки товариша і він мусів затаїти в собі на віки своє невдаде почуття.

Три роки минуло з того часу. Він силкував ся забути свою нещасну пригоду. Але часто в клясі, коли він механічно викладав ученикам своїм яку небудь арифметичну справу, перед очима його так і промайнуть бувало чорні, блискучі, з іскрами сьміху оченята... І дарма силкують ся тоді бідні ученики зрозуміти арифметичну тайну; не багато в той день понесуть вони відомостей до дому.

Але за три роки пишній образ красуні встиг таки збліднути в душі хлопця. Він по трохи втягав ся в життя, несвідомо переймав ся тими самими думками, якими жили і всі навкруг його. Яких небудь сталих потягів до ідеальних інтересів у його не було, то й процес сей скінчив ся дуже натурально і без жадної боротьби. Петро почав гадати про те, що час уже йому шукати парафії та дружини. Так иньші роблять, так мусить робити і він.

Недавно зустрів ся він на якимсь вечерку з Софією Терентівною, до якої він тепер приїхав свататись. Вони ледве сказали одно одному кілька слів, і самі ніколи не гадали, що може доведеть ся їм укупі вік звикувати. І сего, певна річ, не було-б ніколи, коли-б не заїхав наш панич випадково до сусідки матушки, що мала дуже велику охоту всіх сватати, і коли-б та матушка отсе не привезла його сюди.

— А ваш настоятель уже обсяв ся? — перепинив його думки господар, щоб бути ввічливим та розважати гостя.

— Та вже, здаєть ся... У нас усі вже обробились, — відповів той.

— Клопоту тепер з тим господарством, клопоту такого, що й не обженеш ся, а чи велика користь з того — спитаєте? — розважав далі гостя господар. — Чи повірите, по два злоті дають мені за пшеницю! — звернув ся вже він до батюшки.

— Та я сам продав на тім тижні по золотому прося! — заметушив ся той. — Отсе так! Догосподарувались!

— І то ще добре, чекайте, що воно буде ще! — песимістично завважав господар і поглянув на двері. — Чому се й досі ніхто з жіноцтва не входить до салі?

Матушки, що привезла сватати панича, теж не було в салі. Вона скоро вийшла в жіночі апартаменти оповістити кого слід про головну мету свого приїзду.

— Здрастуйте, Лукіє Степанівно! — виталась вона з господинею. — На силу отсе зібрались до вас. Вибачайте, що так довго не були! Самі знаєте, що за всяким клопотом не завсіди й можна. Та за те ми тепер не самі приїхали: привезли вам і гостя!...

— Якого? — ніби недбало питала Лукія Степанівна, цілуючись з гостею.

— Гарного панича — „окончившого“! — промовила гостя, поглянувши на господарську дочку, що теж була тут. Паничка не то здивовано, не то злякано подивилась спершу на гостю, після на маму.

— Спасибі вже на тому, що й самі не цураєтесь нас! — вимовила господиня з більше солодкою приязнею в голосі.

— А ти, Соню, чому не привитаєш ся з Наталією Федорівною? — звернулася вона до дочки, що не могла що отямитись від несподіваної звістки.

— „От і знов... Починаєть ся!“ — промайнуло в голові дівчини.

— Здорова, Соню! Якже ти погарніла! Як ягідка доспіла, — натякнула гостя, на-пів прихильно, на-пів лукаво дивлячись на дівчину.

— Вибачайте, Наталіє Федорівно, що ми такі як куховарки засмальцьовані, — перебила господиня. — Ми вже, коли ласка ваша, одягнемось трохи задля гостей.

— А, одягайтесь, одягайтесь! Я вам заваджати не буду! Піду хіба послухаю, про що наші старі гомонять.

— Ну, Соню, — почала мати, коли гостя вийшла, — хвалити Бога, трапляєть ся чоловік, то й треба його держатись. Бач, відбила людей своїм вередуванням, та й не дуже тепер заглядають до нас. Коли й сему відмовиш, то й не загляне вже ніхто. Сьвіти тоді сивим волосом до самої смерти.

— Та хіба-ж, мамо, тільки й щастя, щоб вийти заміж? Та краще вже цілий вік так бути, ніж з нелюбом жити!

— Говори своє! — перебила мати. — Щож ти будеш сама робити?

— Я-ж просила вас, мамо, пустіть в сільські учительки, не зав'язуйте мені віку своїми руками!

— Що? Щоб я тебе пустила в учительки, наче яку останню? Та скоріше я живу тебе в труну положу, ніж дозволю тобі се! От що вигадала, в учительки! Наслухалась усякої дурниці від тих божевільних студентів, та й сама разом з ними збожеволіла. Та забудь собі про се й думати! Але що тут нам балакати: нас ждуть гості. Одягай ся і виходи зараз мені! Чуєш?

— Мамо! мамо! Не губіть мене!

— Слухай, Соню, я з тобою більше розводитись не буду! Наговорила ся вже досить попереду, аж обридло! Кажу тобі в останнє, що потурати твоїм вигадкам я більше не стану! Я думала, сподівалась, що ти сама порозумнішаєш, але сему, як бачу, краю не буде! То й годі вже, кажу тобі просто! Коли ти ще раз відмовиш кому небудь, або не підеш за отсею, що там приїхав, то попам'ятаєш мене! Ти ще мене не знаєш! Бери-ж, одягай ся!

Мати повернула ся та й вийшла з комнати, ще й дверима гуркнула. Видно було по всьому, що сперечались тепер з нею годі.

Дівчина схилила ся на комоду, закрила лице руками і тяжко-гірко ридала. Все тіло її тріпалось, як у підстріленої пташки в передсмертній агонії. Вона здержувала ридання, а вони виривались з грудей з таким важким хлипаннем, наче там обривалось саме серце. І справді, серце в неї рвало ся від болю. Перед нею одна за другою хутко проносились картини всего життя її, наче в калейдоскопі; бувають же часи, коли за кілька хвилин переживаєть ся усе життя.

От пригадуєть ся їй розкішний літній день. Було сьвято; сонце повертало вже на вечір. На ній, ще маленькій дівчині, було таке славне рожеве убраннє, що так її подобало ся. Вона сплела у квітнику віночок, поклала на

голову. Мати саме тоді показала ся на ганку і вона прозогом кинулась їй на шию.

— Царівно ти моя, королівно! — говорила мати, цілуючи її. — За кого я віддам тебе? За царевича, чи за королевича?

— Ні за кого не хочу! Я з тобою завсіди буду, мамо!

— Гляди-ж, не кидай мене! Не кинеш?

— Ні! — відказувала дівчинка і міцно пригорталась до лона своєї любшої матери, та цілувала її в уста, в лице, в чело, в очі.

А тепер? — „іди за отого, що онтам приїхав!“ — не знаючи навіть, що він і який він...

І тяжкі ридання ще гірше думать дівчину.

Знов стає далі перед очима її друга картина. Велика селя пансіону духовної школи, де вона вчила ся. Неділя. В салі багато людей; то родичі та знайомі школярок поприходили їх навістити. Стоїть стриманий гомін та стукіт. Вона вже у пятій класі і теж ходить по салі з своїм знайомим семінаристом та балакає з ним. Він старший за неї, більше і навіть так багато знає, так хорошо говорить про все, їй так мило його слухати. Непомітно ллєть ся, пливє їх розмова про книжкових героїв, про їх лєну або лиху долю, про людське щастє та бідунаннє. Скільки наївности було в тім рожевім марінні і разом скільки невимовно солодкої принади!

А тепер? — „Та забудь собі про се і думати!“

І ще гірше здригались груди її від тяжкого ридання...

А то знов проходить перед нею ще иньша картина.

Вечеріє. Садочок. Вона гуляє з тим самим семінаристом-сусідою, тепер уже студентом, і між ними йде жвава, горяча розмова — про працю на користь рідного народу. І так просто, так ясно, так хорошо все було тоді! Вона була щаслива. Вона любила, несьвідомо для себе самої любила сього товариша свого дитинного віку. І слова його глибоко-глибоко, у саме серце западали її і впливали на неї до ентузіязму. Якби охочо віддалась вона на саму тяжку працю! Чого-б не зробила, чого-б не досягла вона поруч з „ним“? А тепер? — „Наслухалась усякої дурниці

від тих божевільних студентів, та й сама збожеволіла разом з ними!“

— Де-ж ви ділись, мої мрії, моє щастє? — вимовляла вона. — Де ви?

Їй здавалось, що серце її обірветь ся від болю, що груди розірвуть ся від гіркого ридання. Вона кинулась на подушки і, припавши до них, хотіла так задушити свої ридання. А вони не спинались і слези лились... То вона видивала їми свої найкращі думки, ховала на віки свої найкращі заміри, бажання...

Трохи згодом вона затихла. Вона наче вирвала з душі, видивала все, що було, і тепер в неї все там спустошило: ані щастя, ні болю, ні думки. Все затерпало, задеревіло.

* * *

Коли увійшла у комнату мати, вона була спокійна та холодна, як мрамор. Лишень червоні очі, що з'являли сліди недавніх сліз, могли свідчити про те, яку душевну муку пережила вона.

— Що-ж, ти вдягаєш ся? — спитала мати вже без крику і пильно вдивляючись в її бліде обличчє.

— Зараз буду, — відповіла вона і підійшла до шафи.

Мати допомгла їй розкрити шафу, знайти одєжу і одягти ся. Дівчина механічно, пасивно робила все, що казала їй мати. Одягла ся, зачесала ся, напудрила ся, — все було як слід.

Вийшла в салю, привиталась з батюшкою і стала перед паничем. Вона не могла собі уявити його живою істотою; його послала їй сліпа доля, і вона мимоволі вважала його за якесь бездушне з'явище нерозумного фатуму. Тим-то вона так спокійно, пильно вдивлялась в його, неначе то був не живий чоловік, якому могло бути ніяково від такого погляду.

Ледве стиснувши паничеви руку, вона сіла на стільці по другій половині комнаты і почала механічно слухати те, про що говорилось. Між батюнками тягла ся ще безконечна розмова про архиєрея.

Петро Данилович, як і перше, не брав участі в розмові. Тепер він цілком віддав ся думці: як би і з чого почати бесіду з панною? Він розумів, що головна дієва особа тут — він, що усі иньні тільки другорядні персонажі, виведені лишень задля його; а між тим він нічим не виявляє жадної діяльності. Се його дуже бентежило і він почував себе погано. Нарешті він наважив ся і рішучо поставши, попростував до панни.

— Ви давно вже живете на селі? — спитав він, сідаючи біля неї.

— Та вже сім років! З того саме часу, як скінчила пансіона.

„От тобі й спитав!“ — схамонув ся Петро Данилович. — Та якже ж можна було так питати: я-ж натякнув її сим, що вона засиділась в дівчатах. Ото втяв!“

— Ну, і певно нудьгуєте тут, тягне все десь вас у город? — питав ся він далі, щоб поправити своє попереднє подоладнє питання.

— Ні! Города я зовсім не знаю, бо жила в йому тоді ще, як була в школах; та тоді я його, можна сказати, й не бачила навіть. А до села я звикла і люблю його.

„Гьфу! Яку-ж я знов дурницю спитав ся!“ — вилаяв себе знов Петро Данилович. — „І з чого я взяв, що вона повинна любити город?! Сам я такий городянин, чи що? От вшкварив з дуба!“

Тим самим чином вела ся між ними розмова ще декільки часу. Після, коли почали вони згадувати той баль, що був на тім тижні і на якому вони познайомились, батлячка пішла вже трохи легче і не так часто гальмувала. А все-ж не виходила вона із сфери річей зовсім сторонніх для обох їх. І він і вона знали, що одно за одним помічають, наглядають, і се відіймало від їх розмови той елемент щирости, який так зближає людей у розмові.

Тимчасом подали закуску. Усі посідали так, що паничеви з панною треба було сісти поруч. Розмова за столом теж велась між старими осібно, щоб дати змогу молодим перебалакати. Матушки обмірковували найраціональнійший спосіб, як солити огірки, щоб вони були тверді та хру-

пали, коли їх їсти, а пан-отці по кількох чарках перейшли до дуже пекучого питання — церковних шкіл.

— Та й морока з отими школами, чисте горе! — палко промовляв гість, що встиг уже трохи зачервоніть — чи від палкої розмови, чи від чого иньшого. — Хоч ти йому вроди ту школу, аби була — та й годі! Де-ж ми коштів, питаю, дістанемо, щоб заводити школи? Та ми-ж і так жебраємо зо всіх боків у мужика, — то ще й на се жебрати, просити, благати в його: „Зроби се, любко, за-для мене?“ Та він навмисне не зробить, коли буде знати, що се він мені робить за ласку.

— Так, так! — говорив господар більше спокійним тоном. — Скільки не намагаю ся, більш сорока карбованців так і не дають учителеви. А наблюдатель допікає: „Чому, каже, не дають більше, коли село у вас велике? Чому не дають?!“ Піди та й спитай їх, чому не дають: бо не хочать! І не дадуть, — і нічого їм не вдієш!

— А ти відвічай за все! — додав гість. — Наче я або ви винні що тут! Ну, та й який же може бути вчитель на сорок карбованців, коли добрий свинопас мало не стільки бере?!

— Ет! Одно слово! — похитав головою о. Терентій. — А може-б ви ще чарочку випили, — помагає від катару; сам на дубовій омелі настоював, — відколи пю, зовсім мені иньше.

Випили ще по чарочці протикатарної настойки і ще більше паду прибуло до розмови. Молоді-ж сиділи мовчки та вдавали, що слухають балачку, а справді кожде думало свою думу.

— „Отсе після закуски треба довести справу до краю, — думав хлопець. — Здаєть ся діло просте й видне, а гляди-ж, наче якийсь страх розбирає, немов на екзамен виходиш. Та чого я вагаю ся? Таж женитись мені треба? Се я давно порішив! Кращої дівчини я не знайду! Так подобаєть ся вона мені, хоч всего її другий раз бачу! Хороша, здорова, розумна, — їй-Богу, розумнійша навіть за мене! Яким же я дурнем поведив ся з нею, особливо з початку! Та й не диво: як я вчив ся в семінарії! Так, аби лиш перетягали з класа в клас. А читав я й зовсім

мало: ані трохи не дбав про те, щоб розвинути ся. Без-премінно, як одержу парафію, треба буде виписати газету та ще який духовний журнал. Який би? „Странник“, „Душеполезное Чтеніє“ або — найкраще — „Вѣру и Разумъ“: се журнал серіозний, навіть філософський, аж не розумієш часом до путя, що він провадить. Треба, треба!“

— „Та про що се я? — схаменув ся Петро Данилович. — Думаю про якусь там „Вѣру и Разумъ“, а тут вправ... Ало що-ж се я, справді? Чого страхаю ся? Хиба що гарбуза страшно? Гм! Чи піде вона за мене? Сваха присягаєть ся, що піде. Та й мабуть, що так, бо більше ніхто й не трапляєть ся. Ну, то й сміливо підступай, Петро! Після закуски безпрямінно треба!“

І хлопець скося позирнув на свою сусідку.

А та сиділа бліда, вперши очи в тарілку. Час для неї тяг ся страшенно довго, їй невимовно тяжко було сидіти, але вона все-ж бажала, щоби та закуска ніколи не скінчилась, бо після неї... І дівчина мимоволі закривала очи, коли думала, що буде після того.

Нарешті закуска скінчилась. Дівчина, вставши зза стола, підійшла до фортеяна і сперлась на його, дивлячись бов жадної думки в якісь ноти.

До неї підійшов Петро Данилович.

— Ви граєте на фортеяні? — спитав він у неї.

— Так, трохи... Для себе.

— Знаєте, що я вам маю казати, Софіє Терентівно? — промовив знов панич трохи перегадом.

— Що? — мимохить вирвалось у дівчини. — „О, вже!“ — промайнуло в неї в голові, і вся вона похолола.

— Чи підете ви за мене? — спитав Петро Данилович якимсь глухим, не своїм голосом. — „Що — се я? — враз подумав він. — Як се в мене вийшло? Невже-ж справді?“

— Піду! — відповіла панна, не змінюючи пози, без жадної думки в голові...

Хлопець не знав, що йому робити. Тут вперше почув він, що десь у глибині душі його підіймаєть ся й росте якесь невимовно велике чуття і заповняє всю його душу. Йому чогось гидко, соромно самого себе, неначе він про-

шпетив ся у чомусь дуже поганому, неначе він тяжко скривдив якесь слабе, невпнне, беззахистне сотворінне. Він неначе сам бачить, як він погано усміхаєть ся, як у його нервово скривили ся губи. Сам не знаючи для чого, він узяв руку панночки, підніс до губів і поцілував. Рука була холодна, як лед.

— Еге-ге! Он воно як! — вигукнув сват, побачивши се.

— От ви як! — защебетала й сваха. — Давно-б так; а то сидять собі, наче й не вони. Подивись тільки на їх та вір їм після того!

Молоду пару обступили. Свати поздоровляли, батьки благословляли її. Молоді стояли ні в сих, ні в тих. У неї на блідих щоках повиступали червоні плями, а він усе так само ніяково усміхав ся, наче в чому прошпетив ся. Петро Данилович хотів уже зігнати той дурний усміх, але він ніби застиг на устах у його і не сходив.

Коли вся церемонія скінчила ся, старі знов відділились у окремих гурт і залишили молодих балакати на одинці.

Пройшла з година часу і жених вийшов у свою ролю. Він забув своє перше почуття невдоволення на себе, звернувши все на свою бурсацьку соромливість, скоро заспокоїв ся і був навіть задоволений, що все так стало ся.

— Вас не здивувало се? — питав він у молодой, вже любязно усміхаючись до неї.

— Ні, — відповіла та, аби що небудь сказати.

— Воно спершу може таки здати ся дивним, що ми, так мало знайомі, і... посватались. Але-ж хіба для справжньої симпатії безпрямінно потрібні усї звичайні заходи так званого залицяння?

— Та певно! — відповіла невважливо дівчина.

Петро Данилович був зовсім задоволений собою. Він довго ще говорив з своєю молодю на сю тему та так добірно, красномовно, що й сам не сподівав ся сего від себе. Він забув лишень, що провадив те саме, що так недавно говорила йому матушка-сваха і проти чого ще недавно обурювалось чисте, чесне почуття його.

Після вечері, геть за північ, свати з женихом поїхали.

— А що? — не втерпіла спитати матушка, скоро сіли на бречку і рушили від порога. — Я не казала?

Молодий не відповів нічого і лиш задоволено усміхав ся у нічній темряві.

— А як вам Соня подобалась? — приставаля таки сваха.

— Та нічого собі! — повагом, авторитетно промовив жених. — Тільки серйозна дуже, мовчить усе, — додав він, видимо, імпонуючи своєю тверезою об'єктивністю навіть в справах сердечних.

— То нічого! Хіба краще, коли веть ся дзитою? Се, принаймні, людина вже повна. Вона буде вас шанувати та любити краще від якої, прости Господи, вертихвостки! Та ви повинні Богу що дня дякувати за таку жінку! — мало не з обуренням закінчила матушка.

— Се ще хто знає! — фатовато промовив панч.

І довго ще вмовляла та впевняла його матушка, та розмальовувала йому, як його буде дружина любити та шанувати, як вона мало не молити-меть ся на його.

Петро Данилович майже не сперечав ся. Він задоволено, з неовною вірою слухав усе те, бо сам був тої-ж думки, і лиш часами, з якоїсь показної соромливости вступав в опозицію з матушкою; але якби міг хто помітити під нічною темрявою вираз його обличчя, то спостеріг би, що опозиція та була дуже нещирою. Обличчя хлопцеве аж сяяло певністю та задоволенням. Навіть кашкет з кантами прийняв свій впевнено-задирукватий вигляд, і карда знов підняла ся в гору.

А в хаті, з якої що іно виїхала ся задоволена компанія, йшла иньша розмова.

Випровадивши гостей, Софія Терентівна пішла просто до своєї комнати, сіла на ліжку і хвилин скілька сиділа, стиснувши голову руками. Усе, що стало ся, здавалось їй до сего часу одним тяжким сном. Але доперва як все зникло з очей, зрозуміла вона значінне того, що скоїлось з нею за останніх кілька хвилин. З якимсь непевним острахом рівняла вона сьогочасне становище своє в дотеперішнім і з розпукою казала собі, що все стало ся без повороту, без жадної надії на відміну.

Знов підступали їй до горла пекучі сльози, знов задувало по комнаті глухе, важке ридання. Коли-б тільки та подушка, до якої припала дівчина, могла що зрозуміти, про яке-б велике горе вона довідалась! Тут був — і біль несправджених молодих надій, і сум зламаних чистих замірів та поривань, і безпросвітний відчай загубленого на віки життя...

Увійшла в комнату мати і стала над дочкою, сумно дивлячись на неї.

— Чого ти, Соню, чого ти, серце? — звернула ся вона до дочки. — Чого ти плачеш?

— Мамо, мамо! Що ви зо мною зробили? — ридала вона.

— Сеж хиба я? — промовила мати в сльозами. — Хиба-ж я ворог тобі, хиба-ж ти не рідна, не мила для мене? Думаєш, мене серце не болить, на тебе дивлючись? Та що будеш робити: все-ж одно, треба коли небудь. Треба, серце моє, треба! Не плач же, сльозами нічого не вдієш! — казала мати, схиляючись до дочки на подушку і плачучи враз із нею.

І в комнаті чути було гірке, задушене ридання дочки та тихе, щире хлипаннє матери; обидві вони оплакували і на віки ховали свої надії.

А в другій комнаті чутно було гуркіт посуду, що попрятували наймички після бучних заручин.

4 цвітня 1898.

МІЙ ПОХРЕСНИК.

ОПОВІДАННЯ

Стефана Пятки.

I.

Іду я собі в великім пості з „поклонів“ вечером до дому, та ніби молю ся на сон грядущий. Приходжу під спону лісу*), а в моїй хаті вже сьвітить ся; жінка вернула боршо в церкви і сьпіває з челядю „Веспітої“. Зупинив ся я, заслухав ся, стою при лісі, не йду до хати. А на дворі темно, тільки зорі на небі миготять і вітрець фучить собі, аж моя старесенька верба сварить ся і сусідова стоділчина поскрипує...

— Івалт! івалт! — кричить хтось коло корчми... Бють когось... Хтось гатить наче ціпом по сирім вівсянім снопі і не відпочиває. Павх!.. павх!.. молотить на акорд. А молочений дре ся на весь сьвіт. Чийсь знайомий голос! А, се голос бідного дротаря Савки... Він достойменно так кричить, коли йде по хатах. Алеж той чоловік навіть не знає, куди двері отвирають ся в корчмі... То певно мій похресник Гаврило Цаник „женить ся“: заніс до Жида мішок голини**) з батьківського сусіка, замаківчив брагою

*) Ліса — ворота городжені з хворосту.

**) Голина — тверде збіже в прогиставленю до вівса.

головище і комусь віднімає роботу силу. Нескоротана година з кметевим сином!.. Ні весіля, ні хрестини не обійдуться без лиха; всюди він накоїть, усюди ним дявол верже і лиха натворить. Вигодував же собі мій обмежник потіху на свою старість, вигодував! Волос волоса на його голові шукає, так йому одинак синівськими руками обчімхав! А які величні хрестини справляв старий своєму первородному! Скільки здекуції наплатився, щоби Гаврильцьо не ходив до школи! Скільки соток видав, заким його викупив з війська! Страх, що він на него росипався... А тепер має з него славу: нищить Гаврило батьківське добро, нищить працю і то ще й як нищить! Де може що урвати, чи в сусіку, чи в стодолі, чи на поді, чи в коморі, чи в хаті, все хапає і несе до корчми!

От так собі думаючи, стою при моїй лісі, жду, чи борзо той крик перестане. Якось притихло, щось надбігло коло мене ницьки, наче вівця замотиличена, і просто під стодолу поміж житні околоті. Хто то побіг?... Пес не пес, безрога не безрога, ні, то щось на двох ногах почалапцало...

Біжить і щось друге, бігмеж то біжить і то просто на мене. Скочив я незамітно під пліт, а тото щось таррах! колом по плоті, аж мене по шапці засягнуло. О малий волос, а з моєї голови було би тільки черепа.

— Та що ти, дуногубе, робиш? — крикнув я і вхопив за дубовий кіл, щоби другий раз не захотів іще ним ліпше поправити.

— Та бачите що — повідає мені рівнодушно мій похресник Гаврило Цапик, — я гадав, що то Федір Півкорець або Микита Найда... не побігли вони туди?

— Щось побігло, синочку, туди по під мій сад у поточину, але не знаю хто. Бігай, то їх доженеш...

Та що я мав казати навідженому гадайки? Від біди і полу врізуй...

Старакотів мій похресник колом по плоті, аж вікна забренькотіли, пігнав за гадай сьвіта.*)

Відхилила моя стара бережно сінні двері і питає: „Хто там?“

*) Бог зна куди, у безвісти.

— Я... я... не бійся, Дух святий при тобі! — одвічаю.

— То ти, старий?.. Чи не стид тобі хлопячий дур по ночі виправляти? Страшити мене й челядь?..

— Гарний мені хлопячий дур — кажу їй і розповідаю, як то моя грішна душа ось-ось була би мусіла пересолити ся на той сьвіт.

Зазираю лісу, хочу ще глянути, хто там спрятав ся під стодолу між околоті, та тут я задебелів таки на місці: на півночі засвітало, кровава луна пів неба освітила, пітер посо горою іскри понад самим селом. Горить деє, сильно горить! Усе бачу довкола, навіть мою стару з кочоргою на сіннім порозі... А під ліси до порога в мене шмат великий, кільканадцять теліг з великими драбинами можна помістити. Що раз лучше провиднює ся: уже й кушень люшні під задвірною коморою бачу...

— Осторожно з огнем! — зарипіли оба церковні сторожі рівночасно, ось тут мені за плечима.

— То ви, нанашку? — питає мене оден. — Ми вас хотіли збудити. Дивіть, Попелі горять.

— Ні, то не Попелі, лише Борислав — одвічає другий — бо багато машин трусить.

І дійсно, машини ревіли безперестанно, а від того реву по горах такий відгомін, наче дияволи з пекла поблудили і скликають ся до куни, аж похрипли.

Виліз і той, що спрятав ся в мої околоті, суне просто до нас, а стогне і храпить, мов недорізана добичина.*)

— Йой голова!... йой груди! — каже. — Нічого не виджу, нічого не знаю, що зо мною діє ся... Де я?... Заведіть мене, хто в Бога вірує, до моїх дітей, до моєї жінки...

Пізнав я зараз, пізнали й сторожі, хто то?... Савка Боженька, бідний дротарище. Вертав з роботи до себе і на свою біду перший раз короткою дорогою по при корчму. Гаврило Цапик посварив ся за якусь дурницю з товаришами. Пустився з корчми за Півкірцем і Най-

*) Добіче або добичина — скотина.

дою, наскочив на потемки на бідного Савку і відняв йому здоровле не знати за що і по що!

Упав Савка на землю. Що з ним дість ся? Ніч, пільма, лежить хлопище під ногами, храпить... Треба нести де на видік, придивити ся, що йому хибує. Вніс я зі сторожами Савку до своєї хати. Отче предвічний! тільки просто в деревище класти. Одіж уся в крові, два скруті дротя при ремени в крові, а на голові аж чотири рани, хоч руку пхай! Кров уже не тече, тільки слезить потроха з одного місця, де не скипіла. Ніяко смертельного держати у себе, коли має свою хату. Велів я запрягти коні, завіз нещасного Савку до його хати, та ще за те набрав від його жінки, порядно набрав! До смерти не скажу того нікому. Хтось з тих замаківчених гонивітрів дав знати, що то я Савку забив, як вертав з поклонів, а невіста з великої розпуки як чешила ся до мене, то я ледво з кіньми утік.

Вернув я до дому і вже цілу ніч не спав. Жаль мені було бідного Савки: шестеро дробу, мати старенька і сестра сїдуля каліка з двома горбами, все те осиротить, коли потахне, і то ще неповинною смертю. Чоловік, що не знає, де двері в корчмі отвиряють ся, поніс таку тяжку кару з рук замаківченого Гаврила Цапика, мого похресника! По що, Господи, таких невіжих цапів на сьвіті? — спитав я напослед і почав бити ся сильно в груди, що така грішна гадка з відкись приплила мені до голови...

II.

Пріїхав досьвіта Дувидків комісар, пан Карніцький, забрав мене з кількома нашими Швабами на телігу і завіз просто до Борислава на те згарище, де в ночі горіло.

По дорозі розповідав нам, що пять домів згоріло, сорок родин лишило ся без даху, переважно шинкарів, а в додатку і один доктор з численною родиною. — Мій „капчук“ — каже пан Карніцький — велів мені майстрів скликати і дерево обрабляти, аби зараз по асекураційній комісії можна брати ся до будівлі.

Добрий панище, той Дувидків комісар Карніцький: мене завсїгди бере з тими Швабами до роботи, а вже що щирій, то щирій: видіш*) би остатню рубатку**) з себе стигнув і бідному дав... Часом розповідає мені — і нічого не соромить ся — що Дувидкові села належали колись до стрійка Карніцького, а тепер він мусить комісарювати у Жиди. А не любить Жидів страх! Свого пана дідича інакше не називає, лише „мій капчук“. Та що з того?.. Мусить служити і скакати, як Дувидко заграє, а то все ради насуцного.

Підїзимо до згарища, а тут адвиг такий, ігла не впала би на землю; все біжить до пожарища; весь хрещений і нехрещений народ зглотив ся, як в салаши вівці, і чогось сьміє ся. Пронхав ся і я на простовільне місце, дивлюсь на той майдан покритий купами румовища, і своїм очам не вірю. По згарищу ходить мій похресник Гаврило Цаник, розпорнує угле в тих місцях, де ще курить ся, збирає перегорілі цьвахи, і ховає за пазуху. Одяг на нім як завсїгди сьвяточний: гуня тільки що з ігли, заперезана червоним чересом, чоботи „насовані“ до ноги, з поморщеними „польськими“ холявами, а з під „кайстрової“ крисані буйні чорні кучері аж вилискують ся, такі вимазані-вилізани, лиш би йому дружбити. Де він тут воскрес? Яка доля занесла його сюди? Певно мусів довідати ся, що Савка ледво буде жити, отже хитро-мудро утік із села, щоби міг сказати: „Мене тої ночі не було в селі, як дротаря забили“. А далеко утік, дуже далеко! Майже цілу милю від своєї загорода. І ходить по згарищу, глинає довкола себе і немов не бачить нічого; аж до самого шандара підїшов, і того не бачить, як шандар ладить ся пхнути його кольбою в груди і не слухає, як люде молять шандара: „Нехайте, ждїть пане, нехай збирає більше, побачимо, що він з тими цьвахами зробить!“

На що йому тих цьвахів, по що тої жужелиці? — гадаю собі. А соромно мені, що тільки божого миру з мого похресника глумить ся. Чи він справді одурів від пере-

*) Видіш — в підгірській діялекті мабуць.

**) Рубатка — сорочка.

пою, чи тільки вдає з себе дурного? Підійшов би до него, сказав би йому: „Іди геть, не роби з себе публіки!“ Та бою ся: ануж знов приступить до него лихий, ануж кине ся на мене, зневажить або й заїде своїми здоровенними п'ястками між очи.

Назбирав мій Гаврило Цапик тих цъвяхів кілька пригорщів, аж обі пазухи повідставали, і ще збирає. Поправив крисаню „на бакир“, лізе ще в яму з заваленої пивниці. Яма по шию, люде з пагірка все бачуть, що мій похресник там робить.

— Тепер... тепер... дивіть ся добре!.. то була докторова пивниця!... Він щось з відтам витягне! — говорять собі люде і з великої радості мало в руки не плещуть.

Нипає Гаврило по тій розваленій пивниці, лазить по углях, другої мари глядає. Витягнув якийсь залізний горнець, заглядає в него і носом покручує... тарах! кинув горшком на згарище самому презесови иожарної сторожі під ноги. Норпає дальше в углю, роз'ятрив огонь, закурило ся, горить, полуме бухнуло з ями і лиже купу бочок оброплених, добирає ся до сусідної жидівської хати.

Звайкали Жиди, кинули ся в ростіч. Пожарна сторожа пустила сильну струю води з сикавки просто на мого похресника; гасять пивницю, а попри пивницю вже й Гаврила обливають.

Вискочив Гаврило Цапик із ями, а з сикавки вода йому і в очи і в рот і в уши бе так сильно, дихнути не дає, втікати годі. Знитив ся, порачкував за купу бочок а з відтам до комина...

— Не руште божевільного! — молять люде поліцаїв.

Ні, не слухають поліцаї: витягли Гаврила Цапика з комина і от так собі, як поліцаї, мацають мого похресника, ніби жартом „ревідують“. А він не дає ся. Обалив від разу трьох, виліз одному на груди, держить колінами, а других гацмолить п'ястками, де може засягнути. Ба, вже й до шаблюки добрав ся: відірвав поліцаєви разом з ременем і грубшим кінцем як чередар пугою вививає, і все: трає!... трає!... то по голові, то по зубах, а сам такий лютий, аж залінив ся.

— Віват! — кричать Жиди.

— Славно! — вереденять ся наші.

Діждали ся божі людонькове комедії без грошей.

Прибігла пожарна сторожа, поліція, шандари, спромогли Гаврила Цапика борше, ніж я того надіяв ся: скували моторного летіня залізними путами, положили як зарізаного барана на оброплені бочки — ревідують. Знайшли у него за пазухою ті перегорілі цъвяхи, знайшли ще якусь коробочку. Коробочка ніби срібна, ніби бакванова, а в коробочці протичка, що то нею лікар запускає якусь там ганьбу недужим за шкуру...

Зловили влодія! Вночі, в часі пожежі покрадено багато ріжних річей; золоті, срібні годинники, шуби, свічники, докторови щось кілька тисяч зі столика, і нікого не вловили, аж його одного, мого похресника, придибали в краденим.

Витягнули Гаврила на різницьку телігу, а він ще мочє собою, ще кинув одного з воза на землю; аж привязали його посторонками до дошки, ще кілька сімо на него і так повезли сухорєбрими шкапами до комуни.

— Куме Пилипе! — говорю я поліційному фірерови — тут, видіш, наш брат нині є, той із Синевідська.

— Абож я того вишираю ся? — одвічає мені Пилип. — Коли хочете подивити ся на него, то йдіть до комуни, він там бриндзю і сливки продає.

— Бриндзя і сливки — марниця, я хотів вам пригадати, що ви також мужицька дитина. Я за-про нашого похресника. Адже й ви належите до тих трийцятеро, що в імени „Гавриіла“ відрікали ся в притворі церковнім „Сатани і веїх слуг его“, пригадуєте собі?.. Дві неділі ми сьпівали многая літа новохрещеному Гавриілови... А вже що пили, то пили... Старого Цапка, його діда, жіноцтво так обіляло горівкою, як гарну дівчину в обливаній понеділок, що не хотів пити... Не карайте так тяжко нашого похресника, допоможіть йому вилабудати ся з недолі, ви також його нанашко.

— Шлячок тяженький нехай трафить такого похресника і його дурну голову! — каже мені кум Пилип, фірер. — По що йому та докторська протичка?... Скажіть, витолкуйте!... Хиба в свою замаківчену голову хотів собі встро-

мити? А знайшли в него ту холеру, нічого ще такого не стало ся: тут ще не таких злодіїв пускають, аби тільки біда з очей щезла... А той зараз до чоловіка з п'ястками... Дивіть ся на мій кабат, на штани!... Другий раз маю на собі... Подер до хтému... Двом поліцаєм витовк зуби, одному поломав шаблю, ще й до шандара на багнет садив ся... Що я тому пораджу, що розуму в него нема й на полику, лише худобяча бутна сила? Пожди, паничику, так не йде... Потямиш ти нинішній день до гробової дошки... Тут один із тих, що його заковували, має такі залізні перстінці, що як візьме на руку і всадить ними вола межі очи, так він зараз здохне... Мабуть і його тим щупнув під груди!...

— Та де ви його тепер спрятали?

— До комуни повезли, а потому до калитки на сховок. Та от ходіть, подивимо ся...

III.

Тепер коло комуни стало глітно, ще більше ніж коло згарища. Рої пейсатих аж мало на дахи не лізуть, аби видіти спутаного їоя. Сам Пилип, фірер, робив собі й мені дорогу. На порозі „згальтував“ нас шандар, але зараз пустив до середини. Входимо, сидить мій похресник в першій комнаті разом з податковими грабежами, і три поліцаї стережуть його наче не знати якого розбійника. Заглянув я в другу комнату, а там панів тьма: нотар, адвокат, доктор, директор, судия, якісь Німці, Жиди, Поляки і один, ніби Русин, почтар, чогось межі них заблукав ся. Вони частували ся вином і купували від свата Синевідського сливки і бриндзю; на мого похресника ніхто й не дивив ся.

Посунули поліцаї мого похресника дальше під стіну, а кум фірер Пилип до них кричить:

— В кут!.. дальше в кут!.. Не бачите, що тут телефон?... Хтось може буде кликати.

Дивлю ся, що то за телефон? Мала скринчина прибіта до стіни, в переднім затвари в самій середині кру-

гла ніби табакирка, ніби пушка, а по боках висять два товкачики на зелених мотузках... Отсе назвав мій кум телефоном і ведів зпід него посунути Гаврила дальше в кут, аби не посеувати.

Сидить мій похресник в куті, вже не той бундючний сільський заподія, але немічний дід-прошак при дорозі, а виглядає — Спасителю предвічний!.. спосочений, весь у крові, а гупі тільки шмати, поморщені холяви з „ревідуцу“ порівані, а лице, що головня!... Руки попухли, зелісні нута в'їли ся в тіло, а на голові над самим чолом пліш, наче хто окропом винарив.

Заглянув я на похресника Гаврила, глянув і він на мене, та немирним оком.

— А що, нанашку, добро я сиджу? — питає мене Гаврило.

— Ой добре! одвічаю. — Ворогів наших сохрани Госноди від такого доброго.

— Бодайже й ви такого діждали ся! — бажає мені мій похресник.

— А я за що?.. Та ти збирав цвяхи на згарищу... На що тобі було тої жужолиці?..

— А щоби й на нашу голову такий розум зайшов.

— Ну, дивіть ся, люде добрі... Зачепи ся з бідою! Скажи йому в найщирішого серця, а воно тобі ось як! Та лихо би його й зачінало, не я... Сам мене зачіпив.

Зареготали ся поліцаї, глумлять ся з мене старого, і ще Гаврила піддратовують: — Сип нанашкови! Сип горичого! Ану! Ану!

— Маєте за своє — говорить кум Пилип. — Добре вам так... Не обставайте за дурним Цапком. У мене на таких похресників лиш одно съвятить ся: грим! з відси й звідти, і ще під бороду на додаток...

— Брате Пилипе, не гримай, бо перегримаєш — відзиває ся на те аж з другої комнати сват Бойко Синевідський. — Подиви парубкови на груди... Чотири сині шпінки, від чого вони?.. Чейже не від скоботів?

Я здивував ся: Бойко продає товар, торгує ся, жартує з дотепними панями і з другої комнати підслухав нашу розмову з похресником.

Задзвонило в тім телефоні так само від себе. Вибіг з другої комнати сам бурмістр з грубим черевом, покрутив чимсь мов дід на дірі, взяв за товкачики, заткав ними уши і питає: „Хто там?“ і слухає...

Пани всі також обступили кругом тоту скринку, також надслухують, а я між ними коло самого бурмістра вчинив ся.

— То вас, пане почтмайстер, кличе ваш товариш зі Східниці, щось хоче говорити — каже бурмістр.

Де Східниця, а де Борислав, Ділом перегороджені, а тут пани розмовляють ся... Не комедия то, га? — гадаю собі і притулив ся до стіни, пари з себе не пускаю...

Взяв почтар товкачики, заткав ними уши і знов у тоту пушку говорить:

— Пять домів згоріло... Доктор?.. Помістив ся тимчасово у Лендербанку... Три комісії, тому так гамірно і в додатку Бойко Синевідський з бриндзєю і сливками... Та є... Так... Бавимо ся добре... Дувидко?... Ні... то бурмістр фундує...

— Питайте, панцю, чи не потреба сливок або бриндзі — каже почтарови сват Синевідський.

— Ходіть сюди і питайте самі — каже почтар.

— А не велите за тото платити?

— Ні, не велю...

— Так, то добре, я запитаю.

Бере мій сват за товкачики, суне мені один у руку і каже приложити до уха, а другий собі також прикладає.

Пани стоять, ждуть, цікаві знати, що Бойко зробить з тим телефоном.

Я з свата очей не спускаю, буду робити все, що й він робить.

— Хто там? — кричить мені хтось у ухо.

— То я, Бойко Синевідський, той самий, що вам виноград в осени продавав — каже сват.

— То я, Михайло Протичка, той самий, що дома ставлю, де треба — відзиваю ся і хочу також показати, що й я світовий, за комином не виріс.

А пани в регіт... „Славно! славно!“ — кричать і плешуть у руки, а грубий якийсь совітник чи комісар

аж на купу грабежів вивернув ся горлиць, фіркає короткими ступернаками і сьміє ся мало не трієне, а все: „ойойой!.. ойойой!.. задушу ся“...

— Ви, свату, не говоріть, лише слухайте — поучає мене Синевідський. — Розмовити ся можна тільки через отую трубочку.

— Нехай буде й так — гадаю собі і слухаю, а тото пани до уха ниче крізь сито:

— А чого ви так сьмієте ся?.. Маєте сливки боснякці?.. А бриндзи сьвіжа?.. Нехай купить пан почтар для мене двісті фунтів сливок і п'ять бриндзі... Для тутешнього докторя також тільки... А на дорогу засьпівайте „Чабана“...

— Платіть, паночку для східницького товариша двісті фунтів сливок і п'ять фунтів бриндзі, а для доктора також тільки — каже Бойко.

— Плати!.. плати!.. ха-ха-ха! — кричали всі почтарови і сьміяли ся...

— Та вже заплачу, — каже пан почтар — але перше гукніть йому ще раз „Чабана“, щоби аж в ушах задзвонило...

Розпродав проворний сват Синевідський свій товар, сховав гроші в калитку і фунти в мішок, ладить ся в дорогу.

— Мушу спішити — каже — бо час не стоїть, а там мої ждуть десь на мене. Одного ще прошу вас, чесні паночки, пустіть отсею парубка на волю, а він вам колись за те ще не таку штуку покаже, як нині з тими цьвяхами.

— Яку штуку, яку? — питають.

— Як колись будуть викидати його з хати на улицу, то він буде розглядати ся по людях і розважати: з кого вони навіджені сьміють ся?.. Він, бачите, не догадає ся, що то народ з него глузує, що він уже не в своїй хаті, а під чужим плотом!..

Попрошав сват Синевідський панів, попрощав ся з братом Пилипом, пішов дальше торгувати.

Розпутали мого похресника Гаврила, завели до арешту, а двері лишили відхилені без сторожа, тільки поліцаї

вазирали крізь вікно із своєї „вахцири“, так собі з цікавості.

Не закрив довго місця мій похресник Гаврило в незамкненім арешті: навіть на двері не уважав, що відхилені, лише вирвав віконце разом з рамами, сульну́в до різницького хліва, а звідти на вулицю, і в ноги!...

— Лапайте! лапайте! — кричали люде за ним, але ніхто не лапав, уся поліційна сторожа поховала ся навмишне, лише вічно п'яний полевий сторож „обшару дворєкого“ щось ніби пустив ся за ним бігти, але зашпотав ся і упав. А в тім по що було лапати його? Злапала його вже лиха доля, добре злапала!..

Вернув мій похресник Гаврило Цапик у село і тільки його й ноги носили: як положив ся, так цілий рік хитванів, на хвилю не перестав кахукати. Старий возив ся з ним і по Львові і по Кракові, по всіляких докторах, і нічого не помагало. Пізнійше вернув ся до своїх давніх: звозив баби Бог вість з якого сьвіта, навіть тоту Жидівку з під Стрия і того ворожбита із за Старого міста до хати привіз, і все то на ніщо здало ся. Смерть, бачите, не до кожного однаково бере ся: одного наче та мати мівельним пальцем свою дитину полоскоче, і вже по нїм; а по другім літами топче і вязнить душу в нужденнім кістяку. Так було з моїм похресником: кілька разів говорили в селі: „уже вмер, уже вмер“, а він іще жив.

Раз в середопістю вертав я з роботи пізно в ночі і побачив, що в мого кума сусіда омежника щось дуже ясно і в хаті і в сїнех. Уже не йшов я до себе, лише просто скрітав у його вулицю. Коло ліси стрітив ся з гробарем.

— А що, вже? — питаю.

— Уже — каже гробар. — Нині в саме полудне в обох церквах дзвонили.

Вступив я до сїней, а тут Савка Боженько, дротар, дошки гнєє. Вступив до хати, змовив молитву, поцілував хрест і глипнув на усоншого на лаві... Господи! довгий кістяк від стола аж до прилавка, на цілу лаву, а страшний, страшний!... Тільки зелений барвінковий вінець велів догадувати ся, що то парубок у найкращій весні житя.

Скінчив дяк кафтисму, відмовив з людьми Трисвятоє і Отче наш і зачав жалібним голосом „Памятайте християне“. Я глянув на старих батьків і не міг усидіти в хаті, не міг дивити ся на тих нещасних, покулених у куті на запічку. Утік я до сїней і став помагати Савці гнєювати тортиці.

— Хто би був погадав, що я ще буду ходити по божім сьвітї? — говорив мені Савка. — Покійний, нехай и Богом спочинає, тому не був винен, темно було, трафив на мене і пропало... Я на лихо собі раз в моїм житю пероходив коло тої дідьчої корчми, ну, — а в ночі кожда корона чорна... Вічний йому память!

Образки з гуцульського життя Марка Черемшини.

I. Святий Николай у гарті.

- Пе-с-ст! уже йде!
— Кудя?
— До нас.
— Де?
— Пе-с-с-ст! Онде, вже на Приймаковім перелазі.
Васи', скоч ше на під.
— Чого?
— Накрий термітев одежину, привали каменем дошку!
— Вже привалив.
— То скинь кожушину, бо возме.
— Ні, я втечу.
— Неня сховала опинку?
— Сховала.
— А ема ек?
— Попелом притурисив, не заздрить.
— Де'!*)
— Шо?
— Дайте ше свій капелюх мені.
— На, тікай!

За вориням показала ся фігурка вся в чорному одію, а на голові шапка з чорно-жовтою мотузкою на долішніх

*) Де, скорочено замiсь дедю — тату.

краях і з кругленьким тузиком на переді. Тузик виходить понад рівне дно шапки. Під лівою нахою подовгаста книга, а правій руді бук. За фігуркою йдуть два люди. Один носо спору низку мужицького плахти та одіня, другий го-діруч.

— Дома Курило Сівчук?

Тина...

— Курило Сівчук дома? — грімкійше крикнула фігурка.

— Чіму-би не дома, проше ласки божої тай панцкої — відповни ся з пивенької, майже боввіконної хати хрипливий, придушений голос. Слідом за тим скригнули чорні, замуровані двері і випустили на двір чоловіка середнього росту. Його худо, поморщено лице, кучма нерозчесаного волоси, сухоробрі груди, що їх не обіймає собою темна, латана сорочка, виторті, червонаві холошні і худокбсті, босі ноги говорили самі за него, що він є. Він не потребував представляти ся. На його стан зложили ся віки нужди і винятували на ньому грубими буквами: мужик.

— Я дома, проше ласки божої тай — повтаряв Курило Сівчук, схиляючи ся в низ.

— Чому не віддививси ся, як тебе кличуть? — сердито спитала фігурка.

— Та ек-же ні? Я дома, проше ласки...

— Будемо тебе забирати за податок.

— Що-ж діяти, проше ясного пана тай здикутора.

— Худобу маеш?

— Маржинки дасть Біг, проше пана! Вже давно не кушіли-сми скороми.

— Що-ж маеш рухомого?

— Хороми!?) Ей де! Хоромів нема, проше пана, штири голі стіні тай по всему. Відно си діє, пишний та годний та чемний панчіку!

— Брешеш! Присяжний! ходім до середини.

— Або-ж я спираю ласкавого пана?

Пан екекутор штовхнув палицею в двері, що до половини вже були отверті. Двері заскрипіли і відхилились

*) Хороми — сіни.

аж до самої стіни. Екзекутор зігнув ся і переступив поріг, за ним увійшов присяжний, а відтак Сівчук. Другий присяжний лишив ся із своєю вязкою на дворі і прилагоджував посторонки на новий пакунок.

— Деж твої річи? — питав невдоволений екзекутор.

— Бідно си діє, ясний та добрий панчіку, штири стіні тай... Самі здорові, видите, Бог би вам дав панованє!

— Я нічого не виджу.

— Га! нічю-ж-бо й видіти панцким очам: біда тай клопіт!

— То твоя жона?

— То, проше ласки пана, жінка.

Курилиха Сівчучка, що доси стояла неповоручно в чорній сорочці без опинки, поступила один ступінь ближше ід чоловікови свому і глянула на скісь екзекутори в очи.

— Нічю нема, файний та добрий панчіку, без опиночки ходжу.

— Таки нема нічю, хоч гинь — додав Сівчук.

— Де-ж ви спите?

— Шінуючи чесну голову панцку тай сьвіті образи тай нас ірщених,*) ми спимо на землі, а діти на лавици.

— На чім спите?

— Таки на землі.

— А подушки де?

— Га! Подушок дасть Біг, на кулаці спимо.

— Брешеш!

— То, шьо очі видють, то є; я не спираю шукати.

Екзекутор перейшов ся скорим ходом по хаті і стукнув палицею в один, другий і третій кут. Він бачив, що йому нема що звідси взяти: під передньою стіною довша дошка на трьох стовпцях — то лавиця; під примежною стіною коротша дошка на двох стовпцях — то „стіл“; на середині хати яма на ватру присипана попелом — то піч. Бачив се добре, але з привички „шукав“. По хвилині зупинив він свій погляд на стіні, що під нею стояв „стіл“. Там висів образ. Тло його чорне, закурене, тільки темно-жов-

*) Ірщени = хрещені.

тві пасмушки нагадували лице, голову і ясність над головою якогось сьвятого. Одні лишень рами, що видко вийшли в під майстерського, гуцульського долота, додавали йому поваги і приманювали око. Сівчук узрів, що „пан“ вдивлює ся в образ, і почіхав ся в голову.

— То якісь кавал балваня, — пробуркотів сам до себе екзекутор.

— Ні, проше пана, то не Палагна, то сьвітний Николай.

— Але рами ладні.

— То що мій прадід їх різьбив.

— Звідки ти маєш той образ?

— То так, проше пана, з діда-прадіда.

— Присяжний! Здойми той образ!

— Та як-же це, панчіку? Спадайте на рани божі, лишіть сьвітого, — просив Курило.

— Спадайте на рани божі, пишний та файний пане екзекутору, комісаруку наш любий, — голосила Курилиха.

Присяжний не ждав, зняв хутко образ і виніс на двір. Тільки порох закурив ся і навутинем обведений простокутник лишив ся на тому місці, де стояв образ.

— Та як-же бов образа в хаті, проше ясного пана? — надьжав ся Курило.

— Не осоружте нам хату, комісарю чесний, — заводила Курилиха.

— Шкода гаданя! Ще й хата піде на ліцітацию, як по заплатни податку; я права не скасую, — гримнув пан екзекутор і вийшов на двір.

— Присяжні! До Гриця Саїна!

Пішли...

На дворі вже добре вечеріло, коли Курилиха Сівчучка з маленькою донькою Анничкою розкопувала серед хати яму і видобувала з неї „начіне“: два глиняні горшки, пять деревляних ложок, стільки-ж червонявих мисочок і кулешінник. Юрко відвалив камінь з пригнилої тертиці на даху і витягав із задненого поду одежину та подавав Василькови і Петрикови, що бігцем заносили її в хату.

— Вже все, Васильку? — питав батько синка, котрому подавав постолі з онучами.

— Все, дєдику! Ваш сардак тай сорочка, ненин кїптар, опинка тай сорочка, наші кожушинки тай сорочїчки, обї верїтїї, вузлик муки, бербеничка з огїрками, Анничина фустка тай вашї, адї, постоли.

— Йди-ж принеси води на кулешу, а я напрєчу дров з Петриком.

— Добре, дєдику!

Тодї, як богач Приймак видоїв своїх шїсть овець і нїс в дїйницї скором до хати, сидїли його сусїди Сївчуки за „столом“ тай доїдали горячу кулешу і мисочку огїрків, а серед хати дотлївало в ямі вугля.

— Нене, я пїду спати, прокажїть оченаш, — просила мала Анничка, що накормившиє дрімала при „столї“.

— Вклекни, синку, тай склади ручки.

Анничка клякнула, зложила ручки і піднесла свої оченята д' горї в те саме місце, де стояв доси образ. Там була гола стїна. Вона повела оченятами по всїх стїнах, а образа не найшла. Допитливим поглядом дивилась вона нени в очи, а відтак проговорила жалїсно:

— Ненько! Де свїтий Николай?

Василько й Петрик глянули на стїну і собі заголовили:

— Дєдику, ненько, де свїтий Николай?

Важко вчинилось Юркови; він споглядав на жїнку, а жїнка споглядала мовчки на него. Зїтхнули тяжко і відповіли дїтям обоє разом:

— Свїтий Николай у гартї!*)

— Взяв здекутор?

— Аєкже, небожета: свїтий Николай у гартї!

II. Хиба даруймо воду.

Тому, що добра була покїйничка, справив Тодосїй Кузьмак обїд за ненину душу в четвер, умисне у скоромний день. Пришли самї газди. Не пилували ся до дому, харчували, то молили ся, то згадували небїжку добрими

*) В гартї — на складї фантів т. є. в громадській канцелярї.

словами, то знов харчували і говорили Отченашї так аж поза полуденок. Саме тепер вийшли на толїчку, поставали та балакають, але вже не про небїжку; голосно балакають, відай і сердито. Може й посїдають собі тут на смерекових борвонах, а може й нї. В недїлю сходять ся вони тут випадливо і сїдають тай так балакають. Сегодня були на обїдї, то так як-би недїля, весь день пїде. Нї, таки й не забирають ся сїдати, вимахують руками і щораз голоснїше переговорюють ся. Чогось таки сердитї...

— А то, бїгме, окаянс: терей робїтника з хати, кунуй таблицї та рисаки, плати штроф, тай ще води не пий, — реметував Ілаш Бокатїй.

— А я пам що казав, ек ще лишень зачєли були власти отту гамарню, остатна-би їм з нев година! — приповїдав сердито Штефан Приськів. — Га-а? Я не казав: не даймо ґрунт, най собі на вулицї кладуть школу? Ну, а тепер ска клопоцїя? Обїгнати си гляба!*) Лишень штроф, тай штроф, тай штроф!

— Що який штроф! — доповїв хтось з гурту, що притакував бесїдї розлючених бадїків.**)

— Таки послїдну сорочку з тебе здеруть, ек не заплатиш! — кричав Ілаш.

— Сбдухи з тебе виженуть! — перебив Штефан Приськів. — От май гон-там мїй Андрїйко, а тото дитина, анисто кумо Іла', лєдвн від-землї відросло...

— То таки приземок, — перехопив гурт.

— Ну, то видите; оногди я витїсую собі сворнї, а та примха, звичейно ек дитина, де не посади, там виросте, вхопила менї з пїд руки вісний нїж тай ану майструвати. Я через чєс обзираю си: нема ножа тай дитини нема. Агїй, гадаю собі, єке мале а єке спритїшне.***) Йду поза обїрник, а воно сидить скулене коло довбнї, нїж на землї, а саме вам таке на твари, ек чїсанне полотно. — Мой, хло', що тобі таке? — кажу, а воно нїчо. Я глип, а в него сорочїчка кровавїська. — А це відки кров? —

*) Годї.

***) Бадїка — голова сїм'ї.

****) Спряточне — цїкаве, здїбне до працї.

кажу, а воно нічо, лиш бліде тай бліде. Хап я його за руку, а на руці вам плесо: кров, тай кров, тай сама кров. Рахую пальці, а пальців на руці неть без одного...

— Порубало си! — підкинув Ілаш.

— Най си нреч каже, порубало си! — повторив гурт і покивав головами.

— Таки при самій долони, ек-би відмірив, бо то вважаєте ніж гострий, а в дитини кість ека? Шахнув раз, тай палець відлетів.

— Аек-же, то тіло ек храбуєт,*) крий Боже лишень від прички.**)

— А я собі міркую: бити біду, ци не бити? І одно жель і друге не добре, бо то вважаєте так ек своє тіло. Беру я тай ніби сварю, а сам собі думаю: Слава Господеві, не буде з тебе, неборе, ні шкідник ні жовнір!

— Добра причка лучила си, хотьби й мому Філіпови така! — сказав Ілаш.

— Йй, най Бог криє, бадіку Ілаше, вас від усекої прички тай усіх нас ірщених! — протестував руками приземкуватий Юрко Бросюк. — А як би так був відтев собі руку, тай годуй каліку на цале жите?

Одні з гурту притакували Юркови, а другі невгавно слухали бадіки Штефана, що оповідав дальше:

— Спер я губков дитині кров, відшукав у термітю***) палець тай несу його до профецирки, най дивить си. — Я прийшов, кажу, замендувати вам, пані профецирко, що мій Андрійко вже до школи не ме ходити. — А вона каже: — Екі ви, чоловіче, дивні, та то вам ліпше, ек ваша дитина буде знати лумара. Тепер скрізь треба письма, а у воську що буде робити ваш Андрійко? — Ні, кажу, мій Андрійко не піде до воська. — Або ви знаєте, ци не піде? — Знаю, кажу. — Тут усьміхнув ся Штефан Приськів таким усьміхом, що малює на лиці вдоволене із самого себе.

*) Молоде листє капусти.

***) Причти, пригоди.

***) Тріски.

— Бодай вас, бадіку, неволя втєла, екі ви сьмішні! — прожартував дехто.

— Таки знаю, кажу, тай витігаю з дзьобні Андрійків палець. А дивить! — А вона вам глипнула тай застороніла. Поблідла тай ані дихне.

— Ей, бадю, з'уміла си! — задивував ся Ілаш.

— А тепер, — кажу, — знаю ци не знаю?

Штефаново лице роз'ясніло ся дужше від усьміху, а права рука піднесла ся в гору, наче-б також дожидала відповідної відповіді на ввадане питанє. На лицях згуртованих бадіків промайнує тож легкий сьміх.

— Ідїть гет чоловіче, — каже пона мені крізь силу. Там ожно йй стало. Кипув я йй палець, пішов д' хаті тай нічо день, нічо другий, і тиждень нічо. Аж позавчера сиджу собі в хаті та кручу воловід, а то рип: входить здекуційник. Плати, каже, за хлопця штроф, або забираємо!

— Ей надочку, а то, брє, погана душа подала на штроф! — сердито відгукнувсь Ілаш враз із гуртом.

— Тьфу на таке, кажу, таже мій Андрійко відрубав собі палець. — То ййц, каже, най собі про мене ногов пише; платїть! Я вже обвєсобив ся*) тай кажу: — То ек тото, школи вже старша від воська? — Старша ци не старша, платїть — каже. Беру я тай платю, аби не зафантували.

— То не с одлук права; наш найеснійший тато не дав таке право, — з цілою певністю доказував обурений Ілаш. На його чолі уставили ся зморщкы в простих лініях. То не такі зморщкы, що хвилево виступають на погідному, рівному чолі пана, коли він сердить ся на свого слугу за невдатну услугу, а такі собі прості, своєрідні зморщкы мужицького чола. Із пересердя вони нераз уставляють ся простими лініями, але не щезають ніколи.

— Мой, безпалкого йй до воська не возьме, не то до школи! — крикнув Семен Дранчук.

— Лиш глипне, махне руков, тай: пашов, каже, кулешу їсти! — додав Гриць Климів.

*) Валостив ся.

— То не по правді, куме Штефа'!

— То драча, куме Іла'!

— Драча! драча! — відгукнулись бадіки.

Дехто затиснув кулак і мов би намірявсь ударити спільників тої „драчі“, дехто сплеснув в долоні і заломлював руки. А Ілаш лютував даліше:

— Або то по правді, що в моїй керниці води нема, від коли у школі викопали керницю? Сьогодні йде моя Палагна зачерати, а то сухо ек на приділку. Міркуйте собі, люди!...

— Та то й у мене також вода дес пропала! — крикнув Ілаш.

— І в мене, і в мене нема води, і в мене! — повторяли бадіки.

— А хтож закрив нам воду, ек не школа? Доки там не було керниці, то вода скрізь була. А то собачі бештифранти*) примістили екусь залізну каблуку, що лиш носіпай, тай уже чюрить вода із усіх жил.

— Школа закрала нам воду! — гукнув Ілаш.

— Школа закрала нам воду...

— Мой, бадіки, а ми цьому терпіти-мемо? Бог дав воду для всіх, не лиш для школи. Засипмо керницю коло школи, за цесе права не буде!

— Таки так, що не буде! — загув гурт. — Ходім, засипмо тай уже. Най не кров ізза ніхтів. А то, бадю, навіть воду нам украли, мой брє, воду нам украли!...

Насамперед вихопив ся з гурту один бадіка. Підійшов люто пару ступнів, пристанув, оглянув ся, чи не йдуть за ним иньші і гейби на зазив викликував голосно: „Мой брє, воду нам украли!“ За ним наміривсь другий, третій, четвертий і повтаряли теж саме, оглядаючись на иньших. Нарешті рушили всі із толоки і попрямували до школи.

Заким ще сонце пішло на відпочинок, зупинилось на одному гірському шпидю, так як зупиняє ся на порозі мати, коли при відході в далеку сторону прощаєть ся із своїми діточками. Його золоте проміння, то світляні ниточки, що придають ся на низанки для мрій палкої надії. На них

*) Хитруви, майстри.

називують свої мрії старі й молоді, багаті і вбогі, пані й мужики. Кожному бажаєть ся иньшої речі, тим і мрії у всіх неоднакові. І соняшне промінє грає усякими красками, що незаметно зливають ся в одно чудове сяєво. А мужикові мрії чорні; щож, йому всеюди дієть ся кривда, тому й не видко їх між иньшими. Богацькі та панські шкряпають їх собою. Люди-ж знають звичайно тільки ясні, золоті мрії. Золотими красками надії любовала ся молода учителька, що недавно сировадилась до сего села, в котрому „шкільни керниці закрала людям воду“. Вона з повним оптимізмом почувала гірку долю народа. Працювати, невгамовно працювати для його добра і вчинити його щасливішим, то була її мета, її ідея. А мрії? Мрії стелились золотим промінєм над тим самим рідним народом, але народом, що двигнув ся завдяки її праці із тьми тьменної. Вони так і сяють перед нею і ще дужше загрівають своїм теплом її ідею. І не притахають вони, а могли притахнути. Темнота, яку розігнати вона бажала, могла пригасити їх. Але вона впадала свій народ і не попадала в розпуку, коли зустрінулася в його темнотю. Її вважають люди на селі своїм порогом, але то промінє. „Все те ізза неарячости“ — думала собі. Нераз доводилось їй відчутти наслідки тої неарячости: от недавно приносив Ілаш відтятий палець свого сина як документ на уніільненє від школи — і вона во-мліла була тоді. А Семен Дранчук жадав від неї волосє із голови на підкурєне сина, що мов би то перелякав ся її в школі, — але то марниця. Щезне темнота, а тоді опинить ся вона в яєній країні радощів. Тільки праці, праці!

І вона працювала...

Сьогодні вона веселійша, ніж звичайно. Діти щебечуть на її питання, як молоденькі пташенята в лузі. Радіють діти і вона собі радіє. А сонце прощаєть ся із високого шпидя; зараз зайде і завтра вернеть ся, бо так му-сить.

Наука скінчилась, діти помолились, але не кваплять ся домів, як кожного дня. Ніби шапок шукають, ніби пані учительці ще щось сказати хотять на відхіднім.

— Прощу пані, — промовив несміло Філіпко Бокатій, — нам тут так добре, що і йти не хоче ся!

— Дуже красенько, дорогі діточки!

— Пані дуже добрі, — проговорили всі разом.

— Прощу пані, — говорив даліше несміливим голосом Філіпко, — прощу пані, чи я буду попом?

— Будеш, синку, лише слухай мене так даліше, — відповіла з усміхом учителька.

Філіпко почервонів, кинув ся цілувати руки учительки і вийшов, а за ним теж саме робили і його товариші.

Учителька станула при вікні і споглядала радісно за дітворою. Перед нею виступили її мрії, що стелились на соняшнім проміню, але їх перервали на хвилину невизначні хоть голосні крики надходячої громади.

— Засипмо, таки засипмо, права не буде, наш найсвітліший тато... — кричали бадіки один навперед одного.

Учителька не чула слів, чула тільки голоси; їй здалось, що се батьки ідуть звідкись-то підохочені. Так нераз бувало.

Дітвора побігла на зустріч крикливим бадікам. Звісно, діти, цікаві. Але крики притихли, бадіки звільнили хід.

— Дедику,*) — лебедів Філіпко, пригортаючись до Ілаша Бокатія, — мені казала пані, що я буду попом!

— Дедю, дедику, вам прийшов фірлідунок,**) стоїть так, що Штефан Приськів має термін на петницю, від завтра за дві неділи, — розповідав безпалкий Андрійко.

— Де, дедю, завтра прийдуть до нас пані, казали, що принесуть ліки нашій Настунці, — щебетав маленький Петрик Бросюків.

— Де, де, де, де, де... — загомоніли діти, що урадувались зустрічі своїх батьків і ділились з ними своїми радощами. — Наші пані така добра!...

А батьки? Вони стали як не ті. Позирали то на дітей, то на себе, то спльовували, то чіхались поза уха. Самі не знали, що робити; вони засоромились.

*) Тату.

***) Повістка, завізване до суду.

Учителька, побачивши їх так супокійними, жалувала, що поред хвилиною в думці посуджувала їх, буцім-то вони підохочені. Жалувала і веселійшала.

— Це, куме Штефа', то — то — хіба — даруймо, — піднімався по хвилі замаруджений Ілаш.

— Та я так же так міркую, куме Іла'.

— Ласко, ласк, бігме, даруймо! — говорив Юрко

Бросюк.

— Таки тик, що хіба даруймо воду! — озвались інші.

І бачи протаня в собою стали скоріше розходити ся в дітвора, кождий у свій бік — тай кланялись низенько учительці, що стоїла при вікні і даліше снувала свої мрії.

ІЗ ПОЛЬСЬКИХ ПОЕТІВ.

ІЗ АДАМА МІЦКЕВИЧА.

„Геть з моїх очей!“ — Покорю ся відразу.
„Геть з серця!“ — І серце присилую я.
„Геть з тямки моєї!“ — Ні, сего наказу
Не вповнить тямка моя ні твоя.

Як тінь стає довша, чим дальше по небі
Йде сонце з полудня над сам океан,
От так моя постать чим дальше від тебе,
Тим важчий на тебе насуне туман.

На кожному місці і в кожду хвилину,
Де гравсь я з тобою чи плакав в тиші,
Я буду при тобі, бо всюди частину
Лишив я своєї душі.

Зайдеш у задумі в самотну комору
І брязнеш невмисно по арфи струні,
То зараз згадаєш: „Як раз в таку пору
Йому я співала ті самі пісні.“

Чи грати-меш в шахи і злії пригоди
Твого короля заженуть до вира, —
Подумаєш зараз: „Такі були ходи,
Як наша остання скінчила ся гра.“

Чи сядеш на балю спочить на мінутку,
Заким підтанешний ще бас загудів,
І місце порожнє побачиш в закутку, —
Подумаєш: „Він там зо мною сидів.“

Читати-меш повість, де явно чи скрито
Коханую пару розбила юрба, —
То згорнеш ту книжку, вітхнеш сумовито,
Подумаєш: „Боже! се й наша судьба!“

Коли-ж їй дав автор закінчене гоже,
По вглядях коханцям дав щасте й талан, —
Ти сльнчку згасивши подумаєш може:
„Чому-ж так і наш не скінчив ся роман?“

В тім блисканка в пітьмі пічній замигоче,
Від жалосту листи просять ся тиша,
Путяч доєх истогно, в вікно затріноче, —
Подумаєш: „Може його се душа.“

Тик в кождому місці і в кожду хвилину,
Де гравсь я з тобою чи плакав в тиші,
Я буду при тобі, бо всюди частину
Лишив я своєї душі.

ІЗ АДАМА АСНИКА.

I. Голос, що кличе в пустині.

Інколи в бурю враз прориваєть ся
В уха юрбі безупинній
І вожакам, що брехні поклоняють ся,
Голос, що кличе в пустині.

Сей та той кинеть ся жахом наповнений,
Збрідне м'яке йому леже,
І затремтить, мов убійник ізловлений, —
Та зрозуміти не може.

І замирає неясний нікому
Голос, що кличе в пустині, —
Знов спить злочинець на ліжку м'ягкому,
Але покути не діє й до нині.

II. Приходиш до мене.

Приходиш до мене, не мовиш нічого,
А тільки показуєш рани свої,
Смертельною блідістю лица неживого
І кровю забризкані шати твої.

Жалібнії очи звертаєш на мене
І зір твій у серце вбивавш мов ніж,
Аж смерти обличчя грізне і студене
Я чую при собі яснійш і яснійш.

В душі моїй стид і роспука гуляє,
Терплю я всі муки конаня,
І регіт проклятих довкола лунає,
І тріскає серце з стражданя.

ІЗ ВІКТОРА ГОМУЛІЦЬКОГО.

I. На Канонії.*)

Жив я в ту пору на Канонії
В сусідстві неба,
І слухав зблизка сфер гармонії,
Моливсь до Феба.
І жив безжурно, як вчить наш тато
Поет Горацій,
Любив я книги, любив дівчата
І муз і грацій.

Хоч там поеми мої неагірші
Брали під пляцки,
Що ніч писав я скажені вірші
А la Словацький.
І замісь сліпнать без відходу
Над *corpus juris*,
Я славив усміхи і вроду
Варшавських „гуріс“.

Раз мене спутав зір сусідки
Любовним лихом —
(Де вже не ставить Амор сітки!
Навіть під стрихом!)
Та не буває для поетів
Любов без шкоди:
Тоді дряннув я сім сонетів
І штири оди.

Жите при мріях бігло стиха,
Немов іділля;
Не завдавала серцю лиха
Горда Марілля.

*) Канонією називають один квартал у Варшаві, де живе біднота.

Хоч моїм сьпівам вторив бувало
Мявкіт кіточий,
То все до сьпіву (їдячи мало)
Був я охочий.

Обік дітей кормив громадку
Швець кривонога;
До стелі підносив він дратву,
Голос до Бога.
В бою в бідю, що йшла з ним вальсом,
Жин і дер польку;
Той швець мене що геть поред Смайльсом
Учин „Self-help“-у.

Зліна сувідю миш и артисту
На мандоліні;
Грип ніч пошесто, та пивши чисту
В кожній годині.
Що ночі бренькан, вишно чи парно,
В клітці влиденній;
Со мені приклад був, як то марно
Згибав геній.

Третій панок був, мав свободу:
Вмерит, братку!
Що рана нив холодну воду,
Склинок в десятку.
Носив зелені окуляри
І чорний плястер,
Держав канарків штири пари
Курих все кнастер.

Досить бувало жартів, утіхи
В кружку тім нашим:
Нераз до пізна реготи, сьміхи
Трясли піддашем.
Клив емерит із струновладця,
А швець з поети, —
Так, родом з ріжних сфер, мирять ся
Тіни край Лети.

II. Ель моле рахмім.*)

Було се на подвірю Іцкової хатки
В літній вечір. Дістав ся я туди лиш крадьки.

*) Словами «Ель моле рахмім» (Боже повний милосердя) починаєть ся жидівська пісня по покійнику. В часі шлюбного обряду, коли одно з наречених є сирота, сю пісню сьпіває «хазен», то-б то сьпівак. (Увага автора).

(Відчуває і ділить, не єдинос віра!)
 В низу шапок, халатів збилась купа сіра.
 Женив ся Іцко шматник з ватниці дочкою.
 Цікаві й гості двір весь залагли юрбою.
 Було негарне місце, люде всі звичайні.
 Сполошені три гуски гегали край стайні,
 На ганку проти сонця схли брудні перини,
 З кухні бив запах диму, риб і смаженини.
 В кутку дві верби мерли на сухоти хорі.

Мов світло в шабас, в небі так горіли зорі,
 Блакить де-де всиглала хмар легеньких вовна
 І ніч була мов царським маєтатом повна.

Іцко під пурпуровим, ветхим бальдахимом,
 В святочнім строю, світлом облитий і димом
 Стояв — смаглявий хлопець, пів муж, пів дїтвак ще.
 В Жидів любов хапає чоловіка натще,
 Веде на осліп в темний вир, мов серед ночі,
 І кидає зненацька в обійми жіночі.
 В юрбі були буденні постаті, з якими
 В крамах, торгах стрічать ся звикли ми що днини:
 Тандитники, фактори, купці, шаповали.
 Їх лица бородаті в духоті палали;
 Їх світлом золотили воскові „гавдулі“ —
 Свїчки, що враз зливали свої блиски чулі,
 Мов меч у Херувима з блискавок увитий.
 Часом схлялялись чола, мов лан житом вкритий.
 Шваркотали, та скептик не знайшовсь між ними,
 Котрому би ті форми видались сьмішними.

Платком закрили в Іцка вид; один жвавїйший —
 Не сьвященик, а простий Жид, лише блідїйший
 І сумнїйший від иньших, озирнувся і звільна
 Сьлівав щось. Невесела пісня та весільна.
 Їй хлопців рудаких вторували крики
 І всего тлуму шемрїт пів-щирий, пів-дикий.

На образ сей цікаво я глядїв — і зимно.
 Іцко, хоч в блисках сьвітла, що чадило димно,
 Поважний на сьмітю, мов храма се пороги, —
 Для мене був лиш Іцко, лиш шматяр убогий.
 І иньші всі звичайні, прозаїчні сильно,
 Мов люде, що кохають однаково пильно
 Свої пейси і віру і своє курманє.
 Хоч місяцеві блиски й сьвітла миготанє
 Їх лицям додавало відтїнків таємних,
 Та не було в них туги, поривів надземних.

В тім сьпів замовк, в просторі затонув глухому.
 Відперто з брязком вікна весільного дому,
 До плачучи сидїла молода з жінками.
 Ось хапєт понад нею замажав руками
 (Сам бородатий, очи жевріють ся ясно) —
 Згадав про її батька, що вмер передчасно
 І не дїждав ся бачить сего сьвята нині.
 Тут плеч великий зняв ся, а він в тїй хвилині
 Серед жіночих хлипань і войків і шуму
 Затяг жалїбну пісню, похоронну думу:
 „Бать моє рихлім.“

Зрану, хоч сльїми не вбога,
 Пала спокїйно пісни, несучи до Бога
 Сердечний біль, розсудком тлумлений ще в собі;
 Так плаче єнн дорослий на батьківськїм гробі.
 Та ось, набравшись суму, що від гробу нє,
 По іскорї терила віри і надїї,
 Міцїла і в вир болю кишена без гранї,
 В шлїках слезах тонула і в жінок риданї.
 Вже по одну могилу, гробів мїліони
 Оплакує і в болю вєть ся і загони,
 Старїї кладовища, рєсно сльїми росить,
 Жидївськї кости, що їх по вєім сьвітї досить
 Рєсєнно, як зернит піскових в пустини,
 І те, що неї сїйба та може жарно згине,
 І те, що на могилах инїй буряи палїє,
 І те, що у потомках дух батьків малїє,
 І що та піч неволї довга та безкрая!
 Вже по стїєнялась, рвалась, мов вода шумная,
 Коли рєно по бурї, вся від піни біла.
 Сьлівак в очах мав іскри, груди його тремтіла;
 Чоло відкрив, над лїве ухо зсунув шапку,
 Піт капав. Сьпів порушив і калїку бабку,
 Наралїчем розбиту, труп живий жіночий:
 Її скляні, мертвецькї заросились очи.
 Всї плакали, зняла всїх туга невдержима.
 А як спїнула пісня і Єрусалима,
 Ту матір, що хоч сьє вдалєка, мов перла,
 Та для дїтей найперших вже від віку вмерла,
 Спїнула безпощадне доленьки зпущанє,
 Наруги, бідність, муки, вигнаня й блуканє,
 І щастє, що пропало і вже бїльш не встанє, —
 Віль дужшав і ятрились гїрше серця рани,
 По всїх розпука люта шибла духом диким
 І вибухли зневіря окрикком великим.

Я слухав сьпів; відчуті мав я вже спромогу.
Ті люде, що так важко жалують ся Богу,
Минувшим славним горді, сліз відвічних повні,
В очах моїх зробились величні й шановні.
Вже щезли плями й лати, вже мене ні трошки
Не бридили халати, пейси, Іцки й Мошки,
І щезла вся буденність з лиць тих бородатих,
Я опинивсь — на яві — в краю мрій богатих.

Подвіре... Ні, долина се в квітках леліє
Ген десь у стіп Ливану, що в блакиті мріє
І гаєм темних кедрів знай шумить-сьпіває.
Долину срібним сьвітлом місяць обливає,
Пустиня навіває запалом кохання,
А пальми вахлярами темними холодять.
Між небом і землею ангели проходять.
З гори глядять Бгова і всьміхаєсь радо,
Благословить долину і людей і стадо.
А люд молитву шепче, кланяєть ся пану;
В повітрі віє запах нарду і шафрану,
Ріка мов вуж сріблястий звившись тоне в морі,
І наче сьвітло в шабас, так палають зорі.

III. Під обухом.

Тебе любив я, чар твій, хист,
Вершин гущаву, де вітри грають,
І кожду квітку, кождий лист,
Гаю! Гаю!

А нині серце змучив гріх
І вітер стогне, як плач по раю,
І вже-б тебе я любить не міг,
Гаю! Гаю!

Колись любив я твій кришталь,
Що рвав і мрії в журчане бистре,
І розливав мій сум і жаль,
Дністре! Дністре!

А нині-б я в глухому сні
Сховавсь в холодне лоно бистре, —
От тим то ти страшний мені
Дністре! Дністре!

Лан колосистий, запах трав.
Вдихав здоровле в серце кволе,
Я славив плід твій, цвіти рвав,
Поле! Поле!

На моїй ниві хонта росте,
Зерна нема, стебло лиш голе —
То й ти для мене чорне, пуге,
Поле! Поле!

Коли піднять ся дух хтів мій,
Я біг на верх ваш, в сині простори,
До ближше неба, ясність, спокій, —
Гори! Гори!

Днось не шукаю в небі знаків
В тожні ті воми заривши ся пори,
Нині-б на вас я піднять ся не сьмів,
Гори! Гори!

Хоч і важкий ти хрест мені дав,
Ще ж і віриш: Він допоможе;
В вітні ж сьвітла в тебе благав,
Боже! Боже!

Нині в божожних блуджу млах
І думка рветь ся й тіло не може,
Навіть до тебе вгубив я шлях,
Боже! Боже!

В АНДРІЯ НЕСМОСВСКОГО.

I.

Мені снилось, що я птах,
Що перетяю в сонці шлях,
Понад бурі, понад гори,
Понад землі, понад море.

Мені снів ся щастя май
І свободи ясний край
І братерство, любі речі...
Снились мрії молодечі.

II.

Що завтра дасть? Ті самі мли,
А в млах ті самі сні.
А сьвіжий ранок коли загляне,
То пустка духа ще ширша стане
І сліз ще сьвіжих не мало кане.

Що завтра дасть? Ті вічні сні,
Ті вічні сльози, вічні мли...
І тільки в мізку думи новії
Будуть снувати коло надії,
Як коло сьвічки нетлі нічній.

III.

Вони вам говорять, що юність, то май,
А гонять вас шляхом могил!
Вони вам говорять: любити, то рай,
А пера обдерли вам з крил!

Вони вас так любо стискають рядком,
А лютість з очей їм пала;
Вони вам чоло оплітають вінком,
Аж кров потече вам з чола.

IV.

Остатній танець плив, баси ревіли,
Дівчата мліли, паничі шаліли;
А в наші серця мов в альбом вписала
Огністу строфу нічка карнавала.

Пустий, порожній був балевий гомир,
Та на устах у нас заблуснув промінь
І сполучив їх поцілуй любовний
В салонї, що був гостей, свідків повний.

Вже світло гасло, було пусто в сали,
А ми собі усе ще присягали
Любов і вірність при грімкій басолі;
Та більше ми не бачились ніколи.

V.

„З чола нам давненько знав чести вінець“ —
Шепочете — й личко паліє.
Гей, сміло, хлопята! Таж світ нині весь
В розпустному танці шаліє.

По що нам, хлопята, та гордая честь
Худая в лавровому листі?
По що нам тягар той носити, як хрест,
По спідленя стежці спадистій?

VI. Кузня.

Гуркочуть колеса, дим чорний влубить ся,
Вісь світла цикльони кують в глибині;
Тріщать вже старий світ, та поки звалить ся,
Його на новім осадять бігуні.

Гуркочуть колеса, бють важко цикльони,
Їх очі від диму слезами зайшли...
Аж стіни трясуть ся! Бий міцно! Гей, хлопці,
Брак жару? Все щастє мечить під кітли.

Гуркочуть колеса, жар буха, сталь прище,
Остатні надії вже з димом пішли.
Гей сміло, цикльони! В велике огнище
Кидайте розпуку свою під кітли.

VII.

Входить осінь блідолиця
І жонтих листю місить корони,
Мовить: „Вийди подивити ся,
Нині я мене похорони“.

„Вітер думку грав сумно,
Вір пісні сльіва тужії —
Твою вбєну вложу в трумно,
Похоронаю твої мрії“.

„Не піду я на могилу
Там де хор сьвінєс сумно,
Там де носу я гріб варили,
Людєвкі мрії склали в трумно“.

Шенчо осінь блідолиця:
„Нї, сєй погріб тут у тобі!
В твоїм серці звяло листа,
В твоїх думках гріб при гробі“.

Мімочка заручена.

Есків

В. Микулич.

Під псевдонімом Микулич (Мікуліч) пише в російській літературі п. Лидія Веселитська, Українка з роду; її родина — заможна й признана шляхотською, вийшла сюди з Герцогівини. Вона родилась 1857 р., училась в інституті і на „педагогічних курсах“ (рід жіночого університету), недовго була замужна за офіцером. Першою важнішою її працею було оповідання: „Мімочка невѣста“, що вийшло 1883 р., але не звернуло уваги, хоч було і зісталось властиво найліпшим з усього написаного авторкою і виказувало справдішній талант. Увагу її розголос зробила друга частина сеї трильоїї, надрукована аж 1891 р. — „Мімочка на водах“, мабуть завдяки більш ефектовній фабулі й кавказькій обстанові; авторку признано одною з визначніших сил російської белетристики. Третя частина: „Мімочка отравилась“ (отруїлась) (1893) і дві пізніші повісті: Зарниці (Зірниці), 1894, і Вѣтка сирени (Галузка бозу), 1898, вийшли слабші: перша попсована позитивною фігурою губернатора — принципіального чоловіка, в котрого закохала ся Мімочка, дві останні теж показали, що авторка далеко сильніша в сатиричному роді і стає слабкою, невиразною там, де хоче малювати симпатичні для неї фігури.

М. Г.

I.

Мімочка — заручена! Мімочка знов заручена, і на сей раз, здасть ся, вже зовсім серіозно. Вона приймає гратуляції; вона робить візити своїкам, дістає від них подарунки. Тіточки з цікавостею і з заінтересованєм вислідують її про подробиці приданого; вуйки складають найліпші бажання, жартують з Мімочки, дрочать ся з нею; при тім Мімочка а легка черволиця і спускає свої невинні очка.

— Ви дуже любите свого нареченого? — питають Мімочку.

— Я що дуже мало знаю мого нареченого, щоби любити його, але я його поважаю — відповідає вона.

Ой яка Мімочка! Ніхто не сподівався, що вона відповість так розумно. Всі тіточки признають, що вона відповіла дуже розумно, а до сеї пори Мімочка не виявляла ніколи більшо розуму, ніж належить мати такій гарнонькій панночці, як вона.

Вона поважає свого нареченого. І, справді, Спіридон Іванович ніби гідний її поважання. Се чоловік маючий, а помалюю ранішою і на досить значній посаді — вже не молодий, але ще й не дуже старий; він негарний, лисий, правду скажеш, занадто грубий, але ще жвавий хоч куди і сміло міг би посватати й богату.

— І за що, справді, Мімочці таке щастє! Я знаю, що богато її ровесниць і приятельок, а особливо їх мамуні, готові тріснути з зависти і злости, що не їм дістав ся Спіридон Іванович, і говорять, що ніби то його безстыдно ловили, ніби самі пропонували йому Мімочку, накидали... Але, Боже мій, чого не говорять ваздрісні жіночі язика! — Замість того, щоби повтаряти такі абсурдні здогадки, тішмо ся ліпше щастєм Мімочки, тішмо ся ним з цілого серця, так, як то роблять її добрі тіточки.

— Ну, слава Богу, слава Богу, — каже тітка Софі, — я так тішу ся. Я сподіюсь, що вона буде з ним щаслива. Се й добре, що він немолодий: Мімі ще така дитина — її й треба чоловіка старшого, поважного...

І всі знаки повишували з князівською короною.

Ще заким оголошено заручини Мімочки, її папа поговорив щиро з нареченим. Він признав ся, що інтереси його тепер так заплутані, що він не може нічого дати за Мімочкою... Але він брав на себе всі видатки урядження гніздочка для молодих і на далі обіцяв помагати їм по можности, віддаючи доньці часть своєї пенсії.

Наречений, хоч і подякував папа за щирість, горячо впевняючи його, що вибираючи Мімочку він не мав на меті ніякої користи, однако не міг укрити певного розчарованя, почувши, що Мімочка не має посагу. Він зовсім не сподівався того і вітверто заявив, що се змусить його — не зірвати з нареченою — о, розуміть ся, ні! — але відложити весіле на неозначений час.

З черги і наречений признав ся, що переживає тепер досить неприємні матеріяльні трудности. Розуміть ся, ті трудности не можуть гризти його дуже, доки він нежонатий і не має родини, бо вуйкові копальні всеж таки не втічуть від него, але він таки уважав би себе підлим і нечесним чоловіком, як би дозволив собі оженитись з небогатою дівчиною в теперішніх обставинах, себ то, не дїждавшись, коли вже не смерти угляного вуйка, то бодай якого такого авансу в службі. Князь додав, що в недалекій будучині має надію дістати баталіон, що йому було б дуже приємно дістати баталіон в Н., веселім і гарнім місті, де житє не дуже дороге, і де він міг би якось уладитись і виходити на своє з молодою жінкою, розуміть ся, не без можливої помочи папа і бездїтного вуйка. Коли-б тільки папа схотів ужити свого впливу і приятельських відносин на користь будучого зятя — то може бути, він мігби приспішити весіле Мімочки і запевнити добробит молодих...

На закінченє наречений, як чесний чоловік, заявив уже зовсім просто, що оженить ся тільки в такім разі, коли йому дадуть згаданий висше баталіон. Папа міг помогти в тій номінації. Се було трудно, але для щастя доньки одиначки можна було й потрудитись. Трудн і стараня папа вінчав успіх. Жених дістав баталіон і поїхав до Н. відбирати його. День весіля був уже визначений; бракувало

до него ще тільки дві неділі. Але несподівано мусіли його відложити з причини жалоби.

Відний папа нагло умер, умер в гостині, майже при картанім століку, чи на удар, чи на серце — не знаю сказати. Нареченому зараз таки дали знати телєграмою про пощестє, яке трафилось; але він навіть не приїхав на похорон. Се вже тоді неприємно вразило всіх свояків Мімочки, а особливо її маман, в серце котрої закралась трівожні підозріння. І її підозріння показали ся оправданними. Переїздивши до Петербурга, наречений змінив зовсім своє поводженє з нареченою і в будучою теңцею. Незадовго показало ся, що він шукає тільки причини до зірваня. Прошував її і закарєтє і підєльмшкунанєм над нареченою, пробував і учити і пихонувати її на поно, але Мімочка мала такий ангельськи-терпеливий характер, що не уважаючи на неї анходи нареченого, йому не удало ся з нею посварити ся. Тоді він узяв ся до маман. Тут справа пішла в лад і непорозуміння взяли скоро небезпечний оборот. Зачало ся з натяків, шпильок, недоговорювань; потім обі сторони приступили до шпїрї розмови.

Наречений доказував, що папа обіцяв давати Мімочці ще року два тисячі чотиреста рублів.

Маман доказувала, що папа ніколи не робив подібної обіцянки.

Па се наречений відповідав, що коли так (то значить, коли його хотіли обманути і що й в очи називають брехуном), то йому, як чесному чоловікови, лишаєть ся...

Маман не дала договорити чесному чоловікови його погрози і заявила готовість віддавати молодим усю свою пенсію, тільки з тим, аби вони взяли її до себе. Князь дістав в Н. в уряду гарне помешканє, і йому було-б дуже легко відступити куток маман.

Але вислухавши те, жених категорично заявив, що він оженить ся тільки тоді, коли маман віддасть усю свою пенсію Мімочці, а сама буде жити як схоче і де схоче, тільки не з ними і не у них. Він бачив занадто богато прикладів того, як теці пеують родинне щастє своїх дочок, аби не бажати охоронити Мімочку від можливости неприємних колізій в будучности, тим більше, що, мабуть,

було вже досить ясно, як він особисто не годить ся характером зі своєю будучою belle-mère.*)

Нахабність князя так обурила татап, що вона поїхала поскаржити ся на него сестрам, просячи їх ради і помочи. Тітки були також обурені і зачудувані, почувши з уст татап, що „той жебрущий князюк“, той гвардейський фротер, той, *пassez moi le mot***), пройдисьвіт не хоче, мабуть, у щасливити Мімочки!

Тітки горячо взялись до справи примиреня. Вони їздили одна до одної, іритувались, засапувались, говорили, що аж у горлі виспало, здвигали плечима, розкладали руками, строго розбирали і критикували справу всесторонно, умовляли жениха, умовляли татап і жалували і потішали нещасливу Мімочку.

— Не розумію, на чім те все скінчить ся — говорила тітка Софі — але мені здаєть ся, що ліпше би їм тепер розійтись... Як хочете, але він показав ся неблагородним чоловіком. Баталіон дістав, а женити ся не хоче!

— Но, знаєш — відповіла тітка Марі — говорячи по щирости, воно й зрозуміло, що ся женичка не дуже то й манить його. Щож Мімочка?... Вона миленька, то правда... Але всеж таки, щож то за партия? Він міркує, що найде далеко ліпшу... І він не оженить ся, побачите. Розумієть ся, що все його говорене, то тільки покривка. Ясне, як день, що він по просту не хоче женити ся.

— Але треба конче примусити його оженитись — говорила тітка Жюлі. — Не можна-ж так безкарно компромітувати дівчину.

Скінчилось на тім, що тітки мало не посварились межі собою, а татап усе таки отримала від жениха довге і вимовне посланіє, в котрім він заявляв, що час уже закінчити ті неприємні непорозуміння. Останніми часами він досить ясно пересьвідчив ся, що й наречена до него байдужна, і що в будучности не мож буде обминути неприємні колізії з її матусею; і для того він уважав би себе підлим і нечесним чоловіком, наколи-б зваживши те все,

*) Теща.

***) Вибачайте за слово.

но рішив пожертвувати своїм чуттям і вернути Мімочці її слово, просячи її уважати себе від нині зовсім вільною і бажаючи їй всего, всего найліпшого. На закінчене жених додав, що нині виїжджає з Петербурга до Н., і звідти безпроводочно відішле меблі і внїші Мімоччині річі, давно вже шлепані запопадливими родичами до її будучого гніздочка. В р. s. було, що на випадок, якби татап схотіла продати меблі, і як би згодила ся відступити їх за... (була подана невеличка цифра), то жених з охотою купить їх і безпроводочно вишле гроші.

Татап ледви дихаючи з іритації і обуреня, прочитала той лист сестрам.

Тіточки потішали і заспокоювали її.

— Ну, може бути, що се ще вийде на добре — сказала тітка Софі — по щирости, він мені ніколи не подобив ся. Я нанеред знала, що з того сватаня нічого доброго не вийде.

— Ні, будьмо безсторонні — відповіла тітка Марі. — Він має добрі прикмети... Тільки, як розпещений чоловік, він, адеть ся, трохи остоїт... І карієровнич також... Сеж уже з самого початку було видно. Я, признаюсь, що ще тоді, коли почула, що побіжчик увив ся старатись за той аванс, сказала своєму чоловікови: як хочеш, il y a du bonhe.*)

— Та нехай його! — закінчила тітка Жюлі. — Не тільки світа, що у вікні. Мімочка може зробити ще далеко ліпшу партию. Добре, що він виїхав з Петербурга. Принаймій все уложить ся і забудеть ся. Нема чого понадати в розсудку. Повірте мені, що все вийде на добре.

І як же, справді, не сказати, що все йде до ліпшого? Слава Богу, Мімочка знов заручена, знов приймає іратулянції...

На сей раз визначений не лише день, але й година шлюбу і година ся вже така близька, що коло брами стоїть уже карета тітки Жюлі, запряжена парюю її вороних, готових понести Мімочку до церкви „Удѣловъ“ де вже збирають ся запрошені.

*) Се не чиста справа. **) Домен.

А сама Мімочка сидить перед туалетною в своїм рожевим дівочім покою і, дивлячись у зеркало, уважає на рухи фриз'єра Гюстава, що фризус її гарненьку головку.

На ліжку, за розгорненою рожевою фіранкою лежить біла сукня, тюльовий вуаль і вінок помаранчевих квіток.

II.

Коли Мімочці було чотири роки, вона не мала поняття ані про „Стрільця“, ані про „Чижика“, але вже співала „Il était une bergère...“ і „Malbrough s'en va-t-en guerre“. На семім році вона вже миленько щебетала і шепетлявила по французьки. М—He Victoire, її няня, вичула її до сеї пори французької азбуки і кілька нових співанок. Потім їй подарували казки Перро і Беркена, що познайомили її з історією „Синьої Бороди“, „Кота в чоботах“ і „Осялячої шкіри“.

А яким херувимчиком виглядала Мімочка зі своїм делікатним личком, білим як лен волосем і повненькими голими ручками і плечиками, прибрана як ляльочка в біленькій сукеночці з широким пояском! Не можна було не любити її і не говорити їй, що вона чарівна дитина. І Мімочка охотно вислухувала те все, спускаючи очка, граціозно присідала і була вже кокетна.

Коли вона стала старша і опанувала всіма чотирма „conjugaisons“, її навчили на половину з блудами читати й писати по російськи, по німецьки і по англійськи і прийняли їй учителів: танців, каліграфії і рисунків. Попробували були й музику, з разу фортепян, потім арфу, потім скрипку... Але ніяк не могли натрафити на інструмент, на методу і на учителя, призначених Богом на те, щоби зробити з Мімочки віртуозку, і по трох роках зовсім закинули ті музикальні проби, бо показало ся, що Мімочка до того за надто слабого здоров'я.

Вкінці, для увінчання Мімоччиного виховання, її віддали на два роки в пансіон m—He Дуду, чи в пансіон m—He Додо, чи в інститут, чи навіть відіслали до Фран-

ції в якийсь „convent“.*) Я добре не пам'ятаю, що саме зробили з нашою Мімочкою, але пам'ятаю, що мати не хотіла чи не могла обмежити ся „домашнім вихованєм“ і віддала кудсь доньку.

Скінчивши або напів-скінчивши курс (по найбільшій часті Мімочки не кінчать курса задля слабого здоров'я або по причині попереджених обетавин), Мімочка вернула до дядьку дорослою панною і надягла довгу сукню. Вона була прismsя в виду, граціозна і розпещена. Вона уміла гонорити і читати по французьки; уміла і писати на тім мові на стільки, що досить легко могла зрадіувати і запрошено на чашку чаю і лист в інтересі до кравчині. Учлася вона в пансіоні і що чогось, але що те „щось“ було непотрібно, неважно і неінтересно, то вона й забула його.

Та скажіть же в рукою на серці, чи потрібне гарній жінці яко знанє крім знаня французького язика? Чи її потреби, її амбиції, її діяльність вимагають конче яких відомостей? Потрібно Мімочці сукні, обуви, чи потреба зачесатись, умоблювати і прикрасити своє помешканє, завести у себе добру кухню і гарну столову заставу — знанє французького язика удекинуть їй порозумінє в модисткою-Французкою, а Французами: фріансром, кухаром, декораторем, що неї готові не тільки виконати її накази, але в потрібі й піддати їй добру раду, раду... Треба Мімочці амбіалити своїх гостей — чи на якій иньшій мові, скажіть, можна прismsійше і свобіднійше вести бесіду про погоду, про перегони, про оперу?... Потрібно Мімочці лектури, легкої прismsної лектури, що не віддаляє з прегарного світа балів і кокардок, що не викликає захмурення, що не будить думки і серця, лектури легкої, як легонькі фальбанки на спідничці її балевої сукні, — французька література дасть їй маленькі, чистенькі томикки, може й з не зовсім чистим змістом, але за те з гарним друком на гарнім папері і з інтересними особами!

Ви може думаєте, що Мімочка зле і мало учила ся, що їй зовсім не до книжок? Противно, вона „страшно“

*) Монастир.

любить читати. Після строїв і виїздів вона найбільше в світі любить *chocolat mignon* і французькі романи.

Не думайте також, що Мімочка тому любить французькі романи, що вона не патріотка, або що вона забула російську азбуку. Зовсім ні. Вона-б і рада читати по російськи, алеж нема що! Коли-б запопадлива матан і хотіла дати доньці яку російську книжку, то що могли-б ви поручити їй крім читанок Філонова і Галахова, а вони розумієть ся, не можуть зайняти фантазії панночки в тім віці, коли вона, натурально, марить про любов, про віддаване...

Матан якось раз піднесла се питанє при сестрах, і тіточки тільки potwierдили її власну гадку, що по російськи зовсім нема що читати, тай не потрібно.

Тітка Софі заявила, що вона була предплатила „Модный Свѣтъ“ і жалувала того, бо він не витримав порівняннє з французькими видавництвами того рода.

Тітка Марі діставала „Отечественныя Записки“ і сказала, що співробітники того журналу пишуть таким тривіальним язиком, що рінучо треба їх читати з діксіонером. „Мені говорили: Щедрін, Щедрін... І мій чоловік зачитуєть ся, одушевляєть ся... Я колись то поспробувала трохи читати — нічого не розумію!... Но, а la lettre*) нічого!... Якась свиня... „Подопльока, подопльока“... Я й сказала чоловікови. Но, кажу, не знаю: чи я вже така дурна, чи то Бог знає що таке!“

Тітка Жюлі читала „Русский Вѣстникъ“ і хоч признала, що в тім журналі графляють ся добрі романи, але все таки вона не поручала би читати їх Мімочці, тому, що останніми часами що роман, то доконче соціялісти на сцені... А хтож не знає, до чого веде знайомість з соціялістами?...

І тіточки розсудили, що не потрібно Мімочці читати по російськи, коли є стільки добрих французьких книжок.

Але, скажуть, що й у нас є писателі. Та, припустім, що є. Одначе, щож би таки з них можна дати в руки Мімочці?

*) Буквально.

Може „Обрывъ“ Гончарова? „Наканунъ“ Тургенєва? „Гроу“ Островского? „Анну Каренїну“ гр. Толстого? „Голодновыхъ“ Щедрїна? „Карамзиновыхъ“ Достоевского?

Та чи бачили ви Мімочку? Чи бачили ви єю нещастну жіночу істоту, єю Міранду, що не знати, чи влетіла вона в хиари, чи з модного образка?

Ні, дїшче похай уже Мімочка читає Октава Фейлє, в його чистим як жеродьна вода стилєм, з його поетичними героями і героїнами.

Коли Мімочці напсучуть ся Октав Фейлє, вона найде в французькій літературі і пишній матерїал. Нехай читає Понсон-дю-Терайли. Казки, скажете. Нехай і так; але за то єю інтересні, чарїні казки.

Як весело під балю до балю, межі примірюванєм ноної сукні і прогулькою за рукавичками, відпочивати на мягкой, иназенькій софіці, в яєнім рожевім покоїку, заставленім лалючками, шкатулочками, букетами, бонбонєрками, їсти *chocolat mignon* або *chocolat praliné* і читати Понсон-дю-Терайли! Весело бігати по освітлєних газом улицах Парижа, повитнєть дошкола озера або волопада Бульонського лієн, чути ті нещастанні вистріли поєдників, слїдити пригоди любови переступної, але гарної і єлетантної, розривати кайдани переступників, дучити залюблєних...

Весело, серце завмирає зі страху, або знов сильно бєть ся коли ви з граціозно піднятим тренєм перебігаєте чероз темні, незнані заулки, заглядаєте в закутки розкішних кокоток, спочиваєте на їх аксамітних і атласових софках, прає з ними робите собі купелі з молока, купаєте ся в шампані, прикрашаєте себе коронками і брилянтами, бєшькотуєте, єшлєте грїшми, сентиментально залюбляєте ся в якім гарнім, простєнько прибранім паничи, незаконнім єнії, що вкінци покажєть ся віконтом, маркізом або навіть принцом і, розумієть ся, мідіонером. Нехай те все і казки; але бодай се не такі понурі казки, як „казка про Анночку Любочку“!

І Мімочка, межі строями візитами насичуєть ся тоєю легкою літературою і непримітно трує ся нею. В тій гарній хвили,

коли поет порівнав би її серце, що як раз будить ся, з пупінком, готовим розцвієтись, в її душу западає образ Анрі, Армана або Моріса. Той Моріс не їсть, не п'є, не підпадає ніяким непоетичним слабостям або хоробам. Одиноке, що позваляє йому автор від часу до часу, се легке скалічене (результат одного з безчисленних поєдинків), наслідком котрого Моріс являється перед читательками з чорною опаскою на руді і з цікавою блідістю на лиці. Автор не дозволяє йому також ніякої діяльності, ніяких певних занять, так, що весь час чарівного героя присвячений любові і жінкам. Розуміється, він має всі можливі прикмети і таланти; він прегарно їздить верхом, прегарно плаває, стріляє, приневодює влюблятися в него всіх жінок, яких тільки надібає на своїй дорозі, затемнює благородністю і хоробрістю всіх мужчин, кидая на всі боки монетками, повними золота, і дістає спадщину за спадщиною. Образ Моріса, його бесіда, його манери, вчинки лишаються в серці Мімочки, що wraz з іншими жертвами героя залюблює ся в нім.

III.

І так скінчивши, чи на пів скінчивши курс, Мімочка вертає до дому дорослою панночкою і надягає довгу сукню.

Житє витає її приязним усміхом. Мімочку зачинають „вивозити“. Вона танцює, забавляється... По балах наступають представлення, по представленнях — концерти, пікніки, каруселі... В перервах межі тим — лектура, *chocolat mignon* і мрії про Моріса.

Тимчасом матан, що перейшла тяжку школу життя і знає, що „не вік доньці метеликом по полю літати“, вже й зажурилась питанням про се, як би то гарненько забезпечити Мімочку. Матан марить найти для неї чоловіка багатого, сьвітового, з рангою, як можна то й титулованого і з колігациями. Мімочка повинна зробити сьвітлу партію. До того-ж веде ціле її вихованє. Інакше по що було платити скажені суми учителям танців і каліграфії, по що було возити дівчину за границю, по що було посилати її

на курси *m-me Дуду*? Подумайте тільки, кільки те все коштувало! Так, батько мати Мімочки можуть бодай сьміло сказати, що вони не жалували нічого для вихованя і осьвіти своєї доньки одиначки.

Мімочка знає добро всі найліпші склепи в Петербурзі; може бути, що вона знає й париські, віденьські і лондонські сидени, вона уміє видавати гроші, уміє одягатися, уміє знайти ся в товаристві. Тенер треба знайти для неї чоловіка, що дає би їй повну можливість поглядати своє знаєчє и повний блиск, що окружив би її відповідною обстановою і був гідний приймати з рук матанї своє орижеральну рослинку, аби пересадити її на ґрунт сьупружого житя.

Мімочка хоче й сама. Вона що марить про любов, про Моріса, але вже знає, що головне — то гроші, що без окінажа, без „відповідної“ обстанови і без строїв її буде не до любови.

Мімочка знає, що вона панна на виданю; але вона знає також, що вона „ще молода“, що вона „дитина“ і доки вона дитина, вона танцює, усміхається та грає вахляром і своїми невинними очками.

Хитрий народ, ті женихи! Тяжко підійти їх. Ах, коли-б Моріс був між ними, він оцінив би Мімочку; він би би її, не заглядаючи у монетку бідного папа. Але йдїть по, вишукайте того Моріса!... А час летить... Хі-їїна і залізо стають уже конче потрібними для бідної дівчини. Ті балі, ті безсонні ночі — все те так мучить.

І от, представте собі, читателю, що настає хвиля, коли перша сьвіжість уже пропала — Мімочка зачинає міворити і бриднути; знайомий лікар, котрому навкучило вже записувати на дармо арсенік, залізо, пепсин, висилає панну на заграничні купелі; грошей на дорогу нема де взяти; кравчині не хотять шити на кредит навіть простої, подорожної сукні... Потім представте собі, що в таку, і так уже неприємну хвилю в родині трапляється якась катастрофа, або хтось з батьків небезпечно захорує, або наженуть зі скандалом папу зі служби, наслідком викрита

яких незаконних штучок, або він умирає, лишаючи родині мізерну пенсію і величезні довги... Чи мало трапляється всякої всячини... І нема річи, про котру можна-б заручити, що вона не стане ся.

В життю нашої Мімочки такою катастрофою була смерть бідного папа. Він умер, лишивши жінці півтора тисячі пенсії і довги, яких сума в останні часи значно побільшилася ся наслідком видатків на віно. Матап по просту не знала, що робити з тими кредиторами, що повилазили зі всіх кутів. Наречений зрадив, покинув, і купивши за пів дурно Мімоччині меблі, зовсім замовк. З боку, вже трохи пізніше дійшла до матап чутка, що ніби то він оженив ся з донькою Н—ського губернатора.

Подожене бідних жінок було страшне з кожного погляду. Дома буквально не було ані копійки. Матап рвала волосе і проклинала негідника жениха, що їх „зруйнував“. Тіточки потішали, жалували, але межі собою не могли не винуватити злегка й бідну матап.

— Розуміть ся, становище Annette страшне — говорила тітка Марі — але якже тут не сказати, що вона сама винна? І на що було робити таке віно, коли вони й так були в потребі? Дома нема що їсти, а Мімочці справляють біля, як би якій принцесі! І кому вони задумали заїмпонувати тим?...

— Розуміть ся, що вони самі винні — потакнула тітка Софі — але все таки мені жаль бідної Мімочки. Вона така розпечена; а хто знає, що її ще чекає в життю! Мабуть скінчить ся тим, що вона буде мусіти йти за гвернантку.

— Я дала нині сто рублів сказала на закінчене тітка Жюлі — але я не можу що дня давати. Як би поразувати те все, що я вже подавала...

Мімочки особисто біда майже не діткнула: вона мала як і перше всі „доконче потрібні“ туалети, шовкові панчохи, chocolat mignon і французькі романи. Але подразнено-понурий вигляд матап, її слезливі розговори з тіточками, сцени з зухвалими Французками, що все жа-

дали грошей і грошей, не могли не робити неприємного враження на молоду дівчину.

І Мімочка нудила ся і вередувала. Вона не хотіла звикнути воліти, бо їй сказали, що воно несе зуби, і намірене не їти роблених для неї кривавих біфштеків, намірене не їти нічого, крім chocolat praliné. Вона перестала читати романи, перестала плести frivolité, перестала часом й гуляти свого псека і бавити ся з ним, словом, перемудра всі свої заняття і — нудилась. Тепер Мімочка цілком дивно дожила на софії, заложивши руки під голову, або байдукою дивилась через вікно. З причини жалоба вона не плакала. Їй було нудно! Мімочка жалувала віршиці і наречених. Не тому, щоби він їй дуже подобав ся, а ні! Боги то межі знайомими тансерами подобав ся їй далеко більше... Що й до того їй сказали, що він „поганець“ і вони не могли не повторяти сего, для того, що пришила у всім вірити матап і тіточкам. Але чи поганець чи не поганець, їй було таки жаль, що вона не вийшла замуж. Коли-б ви знали, до якої міри їй наскучили тепер усі ті натяки, винуваття, співчуття!... Наскучили їй і дівочі білі і рожені сукні, золоті хрестики і шнурочки перел на шії... Так близькі були вже чіпчики, брилянти, алсамітні сукні і свобода від оніки матап, і раптом усе те розлетіло ся, розійшлося!... Мімочка нудилась, передувала і бажала якого будь виходу, якої будь переміни спосі долі.

Бажала виходу і матап, що заявляла ночи на молитні, в слезах і мріях про нового жениха-счастеля, про несподівану снадщину, про вигране двох сот тисяч.

IV.

Якого-ж виходу могла бажати сама Мімочка? І що може чекати в життю бідну дев'ятнадцятилітню дівчину? Нехай Мімочка не гніваєть ся на мене за слова „бідна дівчина“. Я знаю, що ті слова звучать не гарно, нагадують може гвернантку, телеграфістку... Та й не до лица така назва едснантий панночці в кафтанчику від Брізак і в капе-

люшку від Бертран. Але поверховність буває зрадлива. Я сподіваюся, що й сама Мімочка не рішиться заперечити мені се, що вона без віна, молода особа, qui n'a pas le sou.*)

Отже, що може чекати в життю бідну девятнадцятилітню дівчину?

Припустім: вийти за такого самого бідака, як вона, за чоловіка молодого, чесного, енергійного, щоби її любив і варт був любови і поважання, а не мав ані домів, ані маєтностей, ані акцій, ані облігацій, не мав інших жерел доходу крім своєї праці... Полюбити його, стати його жінкою, приятелькою, помічницею, сперти свою гарненьку головку на його плече, з довірем спертися делікатною ручкою на його сильну руку і йти з ним по дорозі життя, розсвітлюючи і огріваючи йому сю дорогу своєю любов'ю і ласкою?... Принести в скромний куттик робітника свою красу, молодість і грацію, забути себе саму серед клопотів про свого вибраного і з своєї знов сторони стати змістом, клопотом і нагородою чужого життя?...

Але почекайте... Ви кажете, що він не має інших жерел доходів, крім своєї особистої праці. Припустім, що ваш молодий чоловік заробляє багато, припустім навіть стільки, щоби Мімочка не одягалась як жебрачка в старомодні сукні. Але як би він умер — з чим вона зістанеться? Як би то був чоловік уже старший, він міг би бодай лишити їй яку-таку пенсію; а молодий чоловік, но, скажіть же, що він може лишити? Дітей найімовірніше... Деж вона подінесться з тими нещасливими дітьми, котрим не записують ані домів ані маєтностей, котрим не лишають нічого, крім праці? — Ви згодитесь, що праця — то такий капітал, з котрого процентів Мімочка може ще користати, доки він у руках її чоловіка, але як чоловік умре і капітал буде мусіти перейти в її власні ручки — то я не дуже вірю, щоби вона була вдоволена з такої спадщини.

Не думайте одначе, щоби Мімочка була вже занадто лінива, захланна і без серця. Може бути, що вона і рада-б полюбити і зректися роскоші для коханого чоловіка. Чиж

*) Без крейцара.

вона не марила про Моріса? Але вона могла би принести таку жертву тільки тоді, як би подибала молодого чоловіка... но, хоч такого, як „le jeune homme pauvre“ у Октава Фейде. Пам'ятаєте, як він біднийський умирав з голоду і гриз пучки і листя тюльрійських яворів, видавши перед тим свої останні гроші на дороге мило, цукорки і обрабочки для своєї сестри? Скільки варта ся одна прикмета! Чи може жіноче серце не оцінити такої великодушности, такої делікатности! А як беруть за серце делікатні манери того молодого чоловіка, його великосвітський такт і обрешани при скромній суспільній позиції! Так і відчували, що се він тільки поробран ся en jeune homme pauvre і сваро тільки справа прийде до розвизання, він навіть дориводані черевички і солом'яний капелюх скромного урядника і покажуть ся без порівняня багатшим, ніж його наречена.

Чи ж би Мімочка надумувала ся полюбити його? Ані хвилини! Але ви признаєте, що не так то легко полюбити російського бідного молодого чоловіка, що не дістане ніякої спадщини, що не носить рукавичок, можливо й не говорить по французьки, а як говорить, то з лихим виговором!... а до того ще думає, що жінка повинна серйозно учити ся і працювати, — що заробляє свій кавалок хліба лекціями, літературною працею, може навіть є писарем в яким бюро або служить на залізниці чимсь мало що не бременом (аджож бувають і такі молоді люде!). Припиште, що коли вже вирікати ся екіпажа і гарного поміщика, свого товариства і виїздів, Брізак і Бертран, тонкого біля, може навіть chocolat mignon і французьких романів, то чоловік, якому те все приносить ся в жертву, повинен бодай бути її гідний, чимсь заслужити її. А наші убогі молоді люде такі грубі, неокресані і d'un terre-à-terre!*). Щож в таких разі можна найти в них принадного?

Отже, Мімочко, „хто убогий, вам не пара“. І тамап ніколи не допустить вас, по її словам, „множити жебраків“. Вона знає, як то жити з малими доходами!

*) Тривіальні.

Друга перспектива: відкинути надію на заміжжя і погодити ся з гадкою зістати нікому непотрібною старою панною. (Се для гарненької Мімочки, що вже від семи літ знала, що їй до лиця, і плакала, коли їй завязували на голову не ту стяжечку, яку вона хотіла!)

Але припустім, вона зрече ся надії на заміжжя. З чо-го-ж жити в такім разі, як істнувати, коли, борони Боже, умре татан (а вона певнісінько колись умре), і вже не буде кому журити ся туалетами Мімочки і її виживле-нем, не буде кому продавати і заставляти річей, відправ-ляти кредиторів, позичати і слезливо випрошувати грошей від кривих і знайомих. Мімочка — така дитина; вона пропаде сама... Жити їй власною працею? самій заробляти на кавалок хліба? стати лікаркою, каснеркою, бухгалтер-кою?... Але Мімочку виховували зовсім не в таких ідеях!...

Про медицину ліпше вже не будемо зачинати бесіди. На саму думку, на саму згадку про невинно опущені очка Мімочки я не рішаю ся пропонувати їй таке нескромне занятє, як наука анатомії. А її нерви!... Знаєте, що Мі-мочка така труся, що що вечера, заким ляже спати, вона нишпорить з засьвіченою свічкою у себе під ліжком, під фотелями і кріслами, аби переконатися, чи не сидить там Рокамболь, сер Вілліамс або який страшний жебрак. Вона заглядає навіть в печі. Вона всего, всего боїть ся! Як же ви присидуете її привикнути до виду страждань крові, смерті?

Не менше абсурдно представити собі Мімочку канцеля-ристкою, припустім, хоч в заряді якої залізничі — пред-ставити собі її в кімнаті, заставленій столами, канторками, за котрими сидять самі страшенні, незнайомі муштини. Всі-ж вони позалюблюють ся в ній, усі будуть їй надсакувати! І взагалі, сидіти їй від десятої години рано до п'ятої ве-чером в одній кімнаті з муштинами... — думайте як хочете, але се не уходить! Не думайте, що Мімочка таки вже ніколи не сиділа в одній кімнаті з муштинами. Вона навіть уносила ся в їх обіймах при чарівних звуках модних вальсів, ви-конуваних Розенбергом, Шмітом або Лальквістом. Сказати по правді (і під секретом), молодий івардієць навіть не

рав цілував її в затишних кутиках перед і по „осьвід-ченням“. Але, по перше, вона нікому про се не говорила крім своєї приятельки м—Не Х. і Дунаші, своєї покоївки, так що татан і взагалі ніхто і не припускає сего; а по друге, він же все таки був нареченим. Тай в кінці, коли-б навіть усі ті, що танцювали з Мімочкою, цілували її — по перечу, се було би зле, дуже зле — але всеж таки, мені здасть ся, се було би менше ніяково, як сидіти їй цілими днями в якимсь бюрі. Всі ті дансери бодай люде її круга, прияті і товаристві її знайомих, а хтож їх знає, що вони всі одні в тім бюрі?... Може вони які Жиди, ящона... А хтож заручить, що і там не будуть цілувати Мімочку? Вона ще така дитина!...

Може Мімочка могла-б давати лекції, *congrit le sahel*?*) Але лекції чого — французького язика? — Вона прочитала Понсон-дю-Террайля і Ко., прочитала і Бодьб і Мальб, прочитала Октава Фейле і Дюма-Фіса, але про граматику вона має дуже неясне понятє, а під учительки вимагають знаня граматики. І по-тім давати лекції — се знов значить бігати самій по уацях, ризикувати, щоб її могли взяти Бог знає за кого... Гідна Мімочка така гарненька і делікатна, що коли коло неї нема підпідної товаришки, а за нею льокая, то її можна взяти Бог знає за кого!

Мімочка не вмє ані шити, ані краяти, її того не учили; та й не стати їй справді кравчихою! Вона умє тільки вирізувати абажури і плести *frivolité*. Алеж плете-нем *frivolité* багато не заробиш.

Одним словом очевидно, що всі ті говорення про жіночу працю, про жіночу самостійність показують ся по-рожною балаканиною. Та й по що мудрувати, коли призначенє і обовязки жінки вказані їй Богом і приро-дою. Вона повинна бути жінкою і матірю, товаришкою муштини, що з його ребра вона для него сотворена. Отже, Мімочко, чекайте, шукайте і ловіть собі же-ниха, розумієть ся — певного і заможного. От маєте третю

*) Давати лекції за білетами.

перспективу, третій (і мабуть одинокий можливий для вас) вихід з вашого теперішнього становища.

Є женихи, котрих сама доля призначила для Мімочки, для бідної, але розпещеної, вихованої в роскоші і не привичасної до бід дівчини. Ті женихи бувають двох категорій. Або се богаті старі кавалери, що розтратили в бурливій молодості і сили, і здоров'я, і розум, і чуте, розтратили все, крім грошей, які їм занадто легко дісталися, що скоштували всего, що могли їм дати ті гроші, а не скоштували тільки посідання своєї „власної“ невинної, молодої і гарненької жінки, котру в кінці купити ніколи не за пізно. Або се знов старі кавалери, що противно до перших зачали жите і кар'єру від бід і нужди, несмілі, вираховані, що собі в молодості всего відмовляли, що зібрали правдами і неправдами бажаний капіталець і діждались нарешті бажаної ряті, становища, часу і віку призначеного ними на супружество з молодою і гарненькою дівчиною.

Небо не лишаєть ся глухе на молитви матан і посилає їй Спірідона Івановича. Через тіток і кумась ведеть ся сватане, уряджують ся обзорини; розумієть ся, все відбуває ся як найвідповіднійше.

Спірідон Іванович може бути дурний або розумний, добрий або недобрий; він може бути чоловіком моральним або неморальним, поганим або гарним — все се неважні деталі; а важне і несумнівне се, що він чоловік солідний, старший, досвідчений і заможний, лисий, отяжілий, хорий на жолудковий катар і раватизми, а може й на подагру...

Невже вийти за него за муж? Матан обстає за Спірідоном Івановичем. Мімочко, вірте матан: вона розумнійша і більш досвідчена ніж ви; вона знає жите. А ви, що ви знаєте? Романи?... *La vie n' est pas un roman**), кажуть вам; незадовго і ви самі пересьвідчите ся, що се правда. І Мімочка піддаєть ся. Вона дає свою згоду, кокетно насміваючись зі Спірідона Івановича і задалегідь

*) Жите не є романом.

побідно притупує кінчиком пантофелька, під котрим вона має намір тримати свого будучого чоловіка.

V.

Сватане відбуло ся отсим способом. Тітка Жюлі, поміж різними, цілком і оперою, вишукала деє Спірідона Івановича і познайомилає з ним. Коли вона в кінці переконана є, що його курська мастність не заставлена і дає певний дохід, а також, що Спірідон Іванович не має ніяких сербонних зобов'язань (коли не рахувати пристаркуватої балетниці, а котрою його назвала тільки привичка та й четверо досить милих дітей), вона наткнула матан, що мабуть має на оці де що відповідне для Мімочки.

Матан поїхала до сьв. Сергія і наймила молебень.

Незадовго потім тітка Жюлі порозенчала своїм знайомим запрошенн на вечір з танцями. Матан упередили, що буде Спірідон Іванович. Мімочці справили чудесний стрій сьвєте, що був варт, аби його докладно описали на шпальтах якої „*chronique de l'élégance*“. Стрій дуже удли є і був гідно оцінений всіми присутними на вечорі. Се був перший виступ Мімочки тої зми; її жалоба що йно скінчила ся. Поголоски про її весіле, що так несподівано розійшло ся, і про злий поступок її нареченого ще не затихли і переходили з уст в уста з додатками і прикрасами. Чи то наслідком сего, чи по просту тому, що того вечера Мімочка була особливо гарно одягнена, але всі якось звертали на неї більше уваги, ніж звичайно. Всі наче змовились любити ся нею і говорити їй компліменти. Мімочка танцювала найбільше з усіх, трохи оживилась против звичаю і дійсно була королевою вечера.

Сідаючи на крісло після тури вальса, що закрутила їй голову, злегка задихуючись і червоніючи делікатним румянцем, вона почувала звернені на себе зі всіх боків приємні погляди, і ся сьвідомість усьпіху робила її ще милійшою.

Спірідон Іванович грав в карти; але перед вечерею і він увійшов на салю і станув у дверях дивлячись з приємністю на танці Мімочка йому дуже сподобалась. Він того вечера був в добрім гуморі і мав щастє в картах. Зі свободою старого кавалера він зачав голосно і щиро одушевлятиє грацією і принадністю сеї гарненької ляльочки і навіть заявив, що коли-б він тільки міг скинути з плечей хоч півтора десятка рочків, то не надумуючись, зараз таки осьвідчив ся-б їй.

Матан, що цілий вечер вартувала Спірідона Івановича, підхопила ті необережні слова і серце її забало ся радісною надією.

В мазурі Мімочка, за радою тітки Жюлі, вибрала Спірідона Івановича, що стояв у дверях, і перейшла ся з ним по сали серед загального одушевлення. Всі усміхали ся, дивлячись на них: чи то тому, що гарненькій Мімочці прийшла фантазия вибрати такого старого і негарного кавалера, чи тому, що Спірідон Іванович в його літах, в його ранзі і при своїй дихавици пустив ся в танець не вмючи танцювати; чи, в кінци, по просту гості тітки Жюлі відгадали її наміри і вже витали в тій парі будучих наречених, — але як би там не було, всі усміхали ся і тішили ся, дивлячись на них. Усміхав ся і сам грубий Спірідон Іванович, обливаючись потом і дихаючи, як льокомотива, усміхала ся і етерична Мімочка.

При вечері їх посадили побіч себе. Милый Спірідон Іванович щиро і навіть трохи зі страхом упередив був тітку Жюлі, що він зовсім не привик до товариства „порядних“ жінок, а особливо молодих, невинних панночок. Тепер сидячи поруч з Мімочкою любував ся й дальше нею, жартобливо і з надмірним поважанем залицяв ся до неї і забавляв її, трохи не говорячи „агу“ „птутю“ і „лялю“, аби тільки натрафити на відповідний тон і бути зрозумілим.

А Мімочку, подразнену танцями і вицитим вином, дуже тішило залицяне і увага того сьмішного, грубого добродія в густих еполетах; вона цілком оживилась, розчервоніла, і навіть розговорилась протів звичаю.

Вона розповіла Спірідонови Івановичу, що вона дуже любить танцювати, і що минулу зиму вона провела дуже нудно, бо ніде не була з причини жалоби по папá; за те тепер вона вже натанцюєть ся!... Потім Мімочка розповіла, що вона також дуже любить маленьких песиків, і що вона мала такого душку-песика, маленького, мадсонського; він мав ся „Faufreliche“ — і він адох! Мімочка цілий тиждень плакала. Се було найбільше нещастє в її житю. Вона так любила сего песика! А тепер тітка Марі подарувала їй другого песика. Сьй трошки більший, але також чудий і він мотє ся „Turturette“. І він уже стає на своїй званні!...

Спірідон Іванович запропонував толєт за здоровле „Turturette“... Мімочка сьмілалась, кокетувала, пила шампаня, тручаючись чаркою зі Спірідоном Івановичем і ноблескуючи адегки онаніліми очками, щиро говорила, що ще ніколи їй не було так весело!

А матан дивилась на них з другого кінця стола і розсизналалась.

На другий день рано зворушена матан прийшла до тітки Жюлі для пероговорів. Переговорили і про маєтність в Курєській губернії, і про балетницю та її дітей, і про вчерашнє захованє Спірідона Івановича. Рішено було поности на него серіозний атак. Тіточка Жюлі великодушно обіцяла помагати і повела справу так зручно, що за яких дві-три неділі бідний Спірідон Іванович був вповні обнутий, обсочений і лишалось тільки визначити день весіля.

Матан не тямилась себе з радости. Перше може вона й марила про щось ще сьвітліїше; але тепер в її страшнім, безвихіднім положеню, після всіх тих пероналок і неприємностей з першим женихом, Спірідон Іванович видавав ся таким скарбом, якого вже й не сподівали ся найти. Та й добре розваживши, чим же він не жених? Генерал, богатий, мабуть добрий чоловік... Хиба що балетниця і її діти!... Але-ж не можна вже, щоби таки все було зовсім гладко. Коли він тільки не буде тратитись

на тоту родину, то властиво Мімочці й не треба на те звертати уваги.

І татап і Мімочка геть таки заклопотались лагодженням посагу. Наречений спішив з весілем і не можна-ж було поважному чоловікови казати чекати, як якому молодикови! Ще й до того татап і сама занадто вже намучилась з першим женихом, аби не бажати тепер кувати зелізо, доки горяче.

Головні часті посагу — біле, футра, срібло — вже були. Треба тільки було випорювати княжу корону. Але сукні треба було по часті перешивати, по часті шити на ново. За шіснайцять місяців перерви поміж заручинами мода поступила сильно наперед. Тіточки і вуйки поговоривши і порадивши ся межі собою, поробили Мімочці нові подарунки. Не скупив ся з подарунками і Снірідон Іванович.

Все йшло дуже добре. Матап триумфувала. Мімочка заживала арсенік, пила пірофосфорово-зелізну воду, примірювала нові сукні, приймала іратуляції і то вітворювала то замикала пуделочка і футерали від Вальяна, Арндта і Бостля, любуючись брилянтами, сафірами і ізмарагдами, які їй даровано.

Всі тішились її щастем, всі іратулювали з душі, сердечно, щиро — бажали їй всего, всего доброго, і повторяли хором: „Но, слава Богу, слава Богу!“

VI.

І от визначений не тільки день, але й година шлюбу...

Фризура Мімочки готова. Гюстава виводять з покою. Мімочка одягає шлюбну сукню, украшену гірляндами і букетиками помаранчевих квіток, з довгим треном з білої тяжкої шовкової матерії, підшитої також білим ліонським атласом — чудесна сукня спроваджена від m—me Lesserteur. Мімочка трошки заклопотана приглядає ся в зеркалі. Станик лежить чарівно.

Ще тільки припняти вуаль і квітки; monsieur Gustave знов бере ся до роботи.

Його наглядь. Здаєть ся уже дружба приїхав. Так, так, дружба що йно приїхав... Молодий уже в церкві... Вже час!

Зараз, зараз Мімочка буде готова. Я дивлюсь на неї і само собою мене опановує певне зворушене; сама собою я вибігаю гадками наперед і бачу вже ясну церков, де кунки святочно одігнених свояків і знайомих балакають і переглядають ся очікуючи молодої; бачу і грубого Снірідона Івановича, що сяє ордерами, чистенькою лиспю і новими густими ополстами.

От в юрбі робить ся рух, розмови стихають, усі голови повертають ся назад. На крилосі починає ся поважний сьнів, і Мімочка понагуєть ся на порозі церкви. Вуйко Федор Федорович з шарфю Білого Орла *) подо її під руку помагає вийти. Яка вона гармонька! Сирадді, квітки флер д'оранж і білі тюзові хмари по прикрашали ніколи елєгантнішої і чарівнішої головки. „Гряди, гряди, голубице“...

Але чи знаєте ви, куди ви „грядете“, бідна голубице? Подумайте, Мімочко, чи би не стримати ся вам, доки ще не за пізно?...

„Но що?... І про що тут думати? Всі так виходять. Треба-ж колись зробити собі крок. Адже треба? Куди-ж сирадді дівесь?“!

— Але ви бліді, Мімочко; ви спускаєте вії, і всьюна сьнічка дрокить в логка у нашій маленькій ручці... Нам страшно? Вам стыдно?

— Ні, але якось так дивно і ніяково...

В церкві мабуть холодно... А може то станик з легка тисне... Щось таке дивно, непрємне...

І що й до того всі дивлять ся!...

Але я маячу. Мімочка зовсім не в церкві. Вона ще у собо в цюкою і стоїть перед великим зеркалом; вона не в силі відірвати ся від оглядана нової сукні.

Туалета її скінчена. Вуаль і квітки незвичайно до лица молодій, і всі кажуть їй се; але Мімочка вже не усміхаєть ся своєю звичайною, все однаковою усмішкою.

*) Високий ордер.

Вона злегка зворушена. На лиці у неї вступає рожева плямка, рука злегка дрожить, протягаючись за рукавичкою. Чому се їй так холодно?

Зворушені також і всі, що оточують її. Покоївка Дуняша кривить ся, ковтаючи сльози. Люлюшка або інакше Turlurette пищить і гавкає, ображена тим, що її відганяють від трена Мімочки. Молоду обступають, оглядають зі всіх боків, поправляють на ній сукню, вуаль, подають їй перфуму, рукавички...

Час уже, Мімочко, час! Ідіть тепер на салю; треба ще вас благословити. Молодий уже в церкві... спішіть ся; вас чекають...

Погляньте-ж іще в останнє на вашу дівочу кімнатку, погляньте на вашу рожеву кімнатку, де ви заїдали chocolat mignon і читали французькі романи, і попрощайтесь з нею! Ви вже сюди не вернетесь. Що то чекає вас у новім життю?

Мімочку поблагословили. Манан злегка заплакала, обіймаючи і цілуєчи поблідлу доньку. „Може тобі не добре, Мімі?“ — „Ні, ні, нічого“...

Мімочка сходить зі сходів. Перед брамою на тротуарі стоїть уже група цікавих: заплакана покоївка Дуняша, кухарка, служба з сусідніх домів, стороння публіка...

Тітка Жюлі, хлопчик з образом і молода сідають у карету. Льокай замкає дверці і скаче на кізля.

Незабаром карета щезає за рогом Літейної.

Бувайте здорові, Мімочко; бажаємо вам щастя!

Ви може сподівались, Мімочко, що я піду за вами до церкви, і далше, і далше... Ні, глядачів на вашім шлюбі досить і без мене. Погляньте тільки на те збіговище людей, що тиснуть ся за дозволом поліцаїв на широкім тротуарі Літейної здовж цілого ряду карет. Погляньте на тих швачок, покоївок, „пань“ молодих і старих, що задивились ідучи з узликами і пуделками в руках; вони не можуть перемогти покуску подивитись на ордери і еполети ваших вуй-

ків, на ясні елегантні туалети ваших тіточок, а найважнійше — дочекати ся вас, вас, Мімочко — аби бодай одним очком поглянути на головну причину цілої паради.

Вони чекають вас... Чи бачите, як вони стають на пальцях, як витягають шиї, коли ви зближаєтесь. Може вони й знають що про вас; може одна з тих „пань“ подає тепер другим найвірнійші або найневірнійші відомости про вас; може, дивлячись на вас, вони обмінюють ся висказами співчуття в роді тих, які підхопив і підслухав у них великий автор „Анни Кареніної“.

„Яка милонька ся молода, убрана як овечка! Що хочете, кажіть, а таки жаль дівчат!“

Переложила
Марія Фрунзеєвска.

ДО НЕБА.

Оповіданє

Оттона Туомі.*)

Подоружуючи в найглухійших місцях краю, мені прийшло ся раз шукати захисту від зливи в невеличкім відокремленім хуторі. Я увійшов у хату. Від хмар, що закривали небо, в ній було так темно, що я якійсь час не міг нічого розрізнити, і судячи по тишині, що в ній панувала, думав, що нема нікого. Але придививши ся я нараз запримітив у куті кімнати поза столом щось дивне. Предмет був подібний до людської голови, але був два рази більший і особливо калікуватий: в горі широкий і увінчаний кучмою кудлатого волося, в долину раптом звужав ся в формі переверненого дзвона.

Я здригнув ся. Я-ж був у пустинних місцях, де люде не надаремне забобонні; там трапляєть ся, що дітей за-продують чортови, там вірять у відміну народжених самим дідьком і його чарами. Мені здавало ся в пітьмі, що передімною як раз така надприродна істота, з самою тільки людською головою. Але я запанував над своєю уявою, повісив свій мокрий плащ на гачок і аж тоді підійшов ближше до стола, щоби придивити ся ліпше до дивного предмета.

*) Тепер, коли культурний світ із співчутєм слідить за політичним житєм Фінляндії, на часі буде пригадати, що сей симпатичний культурний народець розвинув у себе й оригівальну, симпатичну літературу. Вона має право на нашу увагу тим більше, що її доля була подібною до нашої: не що давно культурною мовою тут була шведська, і тільки в другій половині сього столітя розвиваєть ся „хлопське“, протонародне фінське письменство. Отто Туомі (Хейблом), що його оповіданє подаємо тут, належить до молодшої генерації робітників сего письменства. *Ред.*

Так, се була людська істота. Але яка!

Величезна калікувата голова була причіплена до ху-дого малого тіла, що було би за мале навіть для вісьми-літньої дитини. До того ще й синя була викривлена ве-ликим горбом; неймовірно тонкі руки з дуже довгими пальцями були неприродно вивернені долонями на верх; одна нога була також викручена стопою майже зовсім на-рад. Але лице було дитиняче, не дуже калікувате і лише синько в долину витягнене; тільки мутні, без життя очи запертали страшно і дивили ся просто на мене. Каліва сидів на лавці за столом і мав на собі тільки замашну сорочку. Не дуже приємно було зіставатись самому з тою істотою!

— Чи не чужий тут? — нараз спитала вона.

Я вдрігнув ся — я чомусь не сподівав ся, що каліка може заговорити, але прислухавшись до його м'якого дитинчого голосу, я заспокоїв ся.

— Так, я тут чужий — відповів я.

— Видно чужого захопила на дорозі ся злива?

— Так, трохи змочило. Ти мабуть дитина тутешньої родини?

— Так воно й є! Я наймолодший. Всіх нас шестеро: Хейкі, Юнну, Яфот, Стіна... Чекай не, хтож іде порядком після Стіни? Якось я забув... Але як Стіна вернеть ся а сінокоса, ми її запитаємо. Я останній з черги, значить, наймолодший. Тому мене й люблять найбільше з усіх: батько й мати, братя і сестра — всі мене люблять. Мені дозволяють спати з батьком і мамою в коморі за сїнями, иньшим сього не дозволяють. Раз навіть батько брав мене з собою до міста на ярмарок і там мені дали цілу купу медівників і оріхів.

— А чи не возив тебе батько до доктора?

— Возив, саме того разу й возив.

— А щож сказав доктор?

— Він тільки постукав мою голову і сказав батькови, що з тої штуки нічого доброго не буде...

Я перервав випитуванє, болячись, щоби не зробити йому прикрости, але він сам зачав розповідати про свої хвороби і усміхав ся при тім з дитячою байдужністю.

— У мене, бачиш, така велика голова, що навіть батькова кучма не залізе — пояснив він. — Крім того моя голова тверда, як дерево. Постукай, тай сам пере-свідчиш ся.

— Я можу повірити й так.

— От я постукаю головою до стіни, то й почувеш, яка то моя голова.

І він з розмахом стукнув головою об стіну так, що задудніла. Я порадив йому не робити таких досвідів, і дививсь на него зі співчутем. Він мовчав якийсь час, водлячи мертвими очима навколо себе. Потім він нагло засміяв ся.

— А ти мабуть і не помічаєш, що я сліпий? — сказав він. — Я зовсім нічого не бачу, не бачу й тебе. Давнійше я був видючий, але се було давно...

— Чи не здасть ся тобі, що було веселійше, як ти міг бачити?

— А певно, було веселійше! — скрикнув він. — Я міг тоді бачити нашого коня! Сього коня ми звемо кіпока; він має білу голову. Дуже сердитий кінь, але бігає най-скорше з усіх. Тепер мене иноді возять їм, але я вже його не бачу! За те мені дали балабончик від його хому-та. Ось він... Чуєш, як гарно бренчить? Клінг-кі-лі! хиба не гарно?

— Гарно.

Хтось увійшов із сіней. Хлопчик послухав і спитав:

— Чи то ти, Стіна?

— Я.

— Диви, тут є чужий. Він сидить тут коло мене на лавці. Ага, так що то я говорив?... Я мав перше ліпший балабончик, ще ліпший як сей. Скажи мені, чужий, чому вони так приємно бреньчать?

Я пояснив йому уряджене.

— Чуєш, Стіна? В балабончику є невелика кулька; то вона рухаєть ся в середині. І як гарно звонить! Там-той балабончик повісили тепер коникови на шию.

Знов він якийсь час сидів мовчки. Його лице виявляло скору перемену почувань. Я був цікавий довідатись, кільки йому літ.

— Йому всего тільки тринадцять літ — сказала Стіна.

— Правда! — згодив ся хлопець. — Мені було вісім літ, коли я осліп... А тепер я принесу показати тобі наші нові дзвінки. Хочеш, чужий?

І не чекаючи відповіді, він зсунув ся з лавки на землю, причім обнажили ся його цілком зісохлі ноги. Поплявало ся, що він не міг ходити, а лазив як піврічна дитина. І недалеко він заліз. Його нараз вхопили корчі, випрутили йому руки і він унав на-взнак, голосно ударивши головою і горбом до підлоги. З затисненими зубами він подав ся на землю і жалібно стогнав. На поміч йому прибігла сестра і стала притримувати його, доки тривав на-рошення.

— О так то — заговорила вона, коли корчі у хлопця надтази — до цього того лиха на него що від часу до часу кидаєть ся чорт. Ідуть на нім біднім як на кони..

І вона старанно обтерла плахтиною піну, що виступила на губах брата. Хлопець прочунав, але був такий амучений пароксизмом, що ще якийсь час пролежав на землі.

— Піднеси мене, Стіна, і посади на лавку! — попросив він опісля слабим голосом.

— Зараз, зараз, дитино. От так! На лавці тобі буде ліпше.

Він довго сидів на лавці, звиснувши безсильно ноги, і по лиці його було видно, що він старав ся щось собі пригадати.

— Ага, так — пригадав він собі. — Чужий ще є?

— Так, я ще тут.

— Ти бачив, як нечистий їздив на мені? Як він ударив мою головою об землю — страх!

— Хиба тебе не боліло?

— Я не памятаю. Він кидаєть ся на мене з тамтого кута — такий чорний, страшний — і кидає мене на землю... А потім я нічого не памятаю.

Я не знав, що сказати. Мені було тяжко на душі, і глибоке співчуте стискало мені серце. А на дворі дощ ще побільшав і лив, як з ведра. Подекуди зачинало навіть протікати через стару стріху до хати. Чути було гуркіт грому. Хлопець послухав і сказав:

— Яка злива, та й ще з громами! Се Бог загнівав ся і ніслав на бідних людей дощ в самі сінокоси. А все-ж таки Бог дуже добрий і милосердний. Він би простив косарям їх провину, але се вже така установа, що зимою мають бути завирухи, а літом бурі і зливи. Бог дуже, дуже добрий.

— Ти звідки се знаєш?

— Мама говорила. Вони говорили також, що як я умру, то Бог возьме мене до себе до неба.

— А хиба ти хочеш умерти?

— Ще й як! Я-ж піду до неба. Там Бог виправить мені голову і дасть нові сильні ноги, там нечистий не буде мене мучити. Я маю два цінні в особній скарбонці. Я їх пожертвую Богу...

В тих бідних місцях навіть для него гроші були найліпшим зі всего, що він знав!

Відходячи, я положив йому в руку гріш. Він цілий здригнув з радости, коли своїми довгими слабими пальцями намацав срібло. Його лице виявляло при тім велике одушевлене, і він був такий зворушений, що не міг сказати ані слова.

Я вийшов, але зараз мусів вернути за своєю палицею, що забув у куті.

Хлопець крутив як і перше гріш в пальцях і думаючи, що увійшов хтось з його родини, зачав розповідати радісним голосом:

— Хейкі, слухай... Мені дали грошей! Се мені дав чужий чоловік, що перечікував у нас бурю. І я нікому не дам тої монети. Я її дам Богу, коли він возьме мене до неба... Коли мене більше не буде мучити нечистий... і коли...

Я вийшов зовсім зворушений і з душі забажав, аби нещаслива дитина як найскорше пішла до неба, де їй Бог направить голову і дасть нові міцні ноги, і де нечистий не буде її мучити.

I. Галабурдник.

Блаженні сторожі моральности тільки що поветавали в могил і радісно витали один одного на добрий-день, — коли в тім луєнув перун у здорового дуба, а грім затрусив усіми небесами.

Але се ще були байки! Бо отсе в тій самій хвилі петав і в гробу ніколи непобіджений генерал Гонке і почав наговорювати такі страшні речі про значіне свободи, що блаженні сторожі моральности що духу повлазиди знов у свої старі гроби.

А Гонке порозбирав усе на камує — землю і всі небеса.

— Свобода! — роніи він як сто тисяч гармат.

Але того рону не було вже кому слухати, бо всі небеса з усім, що належало до них, уже не існували. Гонке стояв у пустому просторі.

Він динути ся дуже, але се не помогло йому нічогоїєнько.

Що пропало, того не вернеш!

Ніщо не може так богато зруйнувати, як рев про свободу. Всі небеса з усім, що належить до них, він по просту вибивав.

Бо свобода не бажає собі нічого більше, як — нічого.

Гонке! Жаль мені тебе! Де ти тепер?

Гонке і сам повно вже не живе.

О Гонке! Генерале Гонке!

II. Червоний як рак.

На великих парадних сходах стояв пан — і раптом почав застановляти ся над самим собою.

Він пообзирив себе і побачив, що всео на ньому червоне, ракового коліру.

— Що се? Чи я варений рак?

Такі слова висковзди ся з уст пана, що застановляв ся над самим собою.

— Добре, — промовив він далі, — але в такім разі всі мусять поробити ся червоними раками!

І він пішов у свою високу палату і хотів перемінити всіх своїх приятелів.

Але се не вдалось йому.

Три в однім човні (крім пса).

Оповіданє

Джерома К. Джерома.

VII.*)

Ріка в святочній одежі. Джорджова шапка. Клопін з дамою в модній сукні. Грїб панї Томас. Людина, що не має смаку до гробів, домовин і черепів. Дивацтво Гарріса. Що він думає про Джорджа, про бачк і про лімонаду. Дав врештї доказ чималого дотепу.

Гарріс розповів мені свою пригоду в лябїринті, коли ми переїздили через спуст. Зійшло нам на сьому чимало часу, зваживши, що се один з більших спустів, а човен наш був сам один.

Я нераз ставав і приглядав ся сему спустови, коли воду мало-що було видно зпід глоти ясних капелюхів, чепурних шапок, блискучих циліндрів, пестрих парасольок, шовкових хусток і шалів, білих і барвистих стрічок. Коли було дивини ся на спуст з берега, він виглядав ніби величезна коробка, де накупано повно різнобарвних цвїтів і перемішано їх так, що застелили воду барвистим килимом.

*) Гл. книжку IV.

В погідну неділю ріка виглядає так цілий день: доки оком засягнути, чекають своєї черги човни за човнами. Вони під'їздять під самий спуст і випливають назад, так, що під палати парламенту до церкви в Гемтен вода покрита жовтими, синіми, помаранчовими, білими, червоними і рожевими плямами. Всі мешканці з Гемтен і Маульсі прибирають ся у веслярські одяги, збирають ся над спустом в півми, фліртують, курять і приглядають ся човнам; жінки смалять, що цілий сої вид, з шапками і куртками шукни, різнобарвними привабливими сукнями жіноцтва, розжортовані півми, човнами, що вештають ся сям і там, об'їзди вітрилами, на тї новачного красивиду і розбурханой води, то одна з найгарніших картин, які мені доводило ся бачити в отсій частї даннього, понурого міста.

Кожний чонурить ся тут як може. І Джордж справив собі на отєю прогульку нову шапку. Ми питали, якої саме вона має бути барви. Йому не легко було найти на се відповідь. В сїлені сказали йому, що се була шапка в іустї орієнтальнім. Джордж настромив її на голову і спитав, щої ми думки. Я сказав, що вона мене просто згрязла, а Гарріс осудив, що вона придала би ся на весні, аби її повисити над градками як страхонуда, але чоловікови вона новієм не до лица. Се Джорджа роздратувало, але в такім раї по що він питав нашої думки?

Бою ся лиш одного: на нас будуть іззирати ся люде в цілого міста.

І дівчата виглядають нераз у човнах не зле, коли вони прибрані як слїд. На мою думку, нема нічого кращого, як гарний веслярський убір. Коби тільки наші панї розуміли, що то справді веслярський убір, а не убір на виставу за скло. Виїхати на прогульку з жінками, що весь час тільки й думають про свої строї, значить зопсувати цілу забаву. І я раз напитував собі лиха з двома такими дамами, що вибрали ся з нами на пікнік на човні.

Вони обидві прибрали ся чудово — у шовки, оксаміти, штучні квіти, застязки, яєні черевички і білі рукавички. Все те було придатне для фотографічної студії, але не на прогульку човном. Се були модні веслярські костюми, вирізані живцем із французького модного жур-

нала. Наближувати ся в них до правдивої землі, повітря або води було божевільством.

Вони набили собі голову передовсім тим, що човен нечистий. Ми видули і обтріпали для них лавки з найменшої порошокни, але вони і тоді не няли нам віри. Одна потягнула пальцем у рукавичці по дощці і показала пучку другій, вони обі зітхнули важко і посідали з таким видом, як мучениці з перших часів християнства, коли намагали ся переносити найбільші муки мовчки. При веслованю без якоїсь там краплі не обійдеться ся, а тут вийшло таке, що досить було краплі води, аби ті костюми збавити нінащо. Плями годі було з них вивабити і вони понівечили ся раз на все.

Чим легше пробував я веслувати, тим труднійше було мені встеретти ся хляпаня. Дівчата не нарікали ні словечком, але притудили ся одна до одної, зціпили уста і від кожної краплі здригали ся як у пропасниці. Був се величній вид німого терпіня, але мене він дратував до крайности. Я передав весла товаришеви, що весь той час дивив ся на мої успіхи з погордою.

Той схопив сміло за весла і не минуло десять хвиль, як обі панночки, не вважаючи на парасолі і загортки, перемокли нїби по ряснім дощи.

Не ліпше поводило ся їм і при сніданю. Їх прошено сїдати на траві, але трава була запорошена. Пні дерев, під котрими раджено їм відпочивати, виглядали просто так, немов би й не виділи ніколи щітки.

Врешті, по всьому вже, каже до них товариш Бау:

— Тепер, мої ласкаві пані, треба вам помити начине! Ходіть-но лиш ближше!

Вони спершу не розуміли, в чому діло. Врешті догупавши ся кажуть, що не вміють.

— Ох, я вже вам покажу, — каже Бау. — Ви полягаєте просто на — се-б-то понахиляєте ся над берегом і пополощите гарненько склянки і тарелі.

Старша сестра бояла ся, що вона може прибрана не зовсім відповідно до такої роботи.

— Се дрібниця, — каже Бау байдуже. — Поніди-найте сукні і буде все в порядку.

І показав їм, як се робити. Се, мовляв, половина забави на пікніку. Вони не перечили.

Коли думаю тепер про отею пригоду, мені цікаво знати, чи той чоловік був справді такий простодушний, чи може — та ні, в його очах було стілько наївної, дитячої широти!

Коло церкви в Гемтен Гарріс напер ся висідати, аби побачити гріб пані Томас.

— Хто се, отея пані Томас? — питаю.

— А мені підки се знати? — відповів Гарріс. — Се лише пані, що має дуже гарний гріб і я рад би побачити його.

Я спротивив ся тому. Сам не знаю, чи у мене вдача не така, як у людей, але ви гробами мені ні трохи не тужно. Я знаю, що се найвідповіднійша річ, коли ви зайдете в яке село або місто, допитати ся до кладовища і любовати ся гробами. Однак я ніколи не позволяю собі на отею присмиість. Мене ніщо не тягне лазити довкола понурих, холодних церков за старими дихавичними старцями і відчитувати нагробні написи. Навіть вид кавалка порогинної міді, що стирчить з каменя, не в силі наповнити мою душу правдивим щастем.

Поважні гробарі не приходять з обуреня, що я крайню байдуже дивлю ся на жалібні написи, не одушевляю ся оповіданнями про місцеві сім'ї, а при тім не вмію скрити того, що мені пильно вийти з такого місця.

Одного гарного, погідного ранку я присїв на невисокім каміннім мурі, що окружав малу сільську церковцю, і закуривши люльку поглядав з глибоким супокоем на любу, тиху картину: на отару, сїру церков, оброслу вінками новоїв, зі звичайною різьбленою деревляною брамою, на ясну дорогу, що снувала ся білим пасмом поміж рядами високих вязів, на хати, пошиті соломкою, що виглядали зпоза чепурно стрижених живоплотів, на срібну стрічку ріки в долині, на сині ліси, що мріли далеко на горах.

Се був чудовий краєвид. Він так і дихав іділлічним чаром поезії, що наповнив і мою душу. Я почував себе добрим і чесним. Я чув, що у мене нема найменшої охоти бути далі лукавим грішником. Мені хотіло ся перебрати ся

сюди і замешкати тут, не творити більше зла і вести бездоганне, непорочне життя, діждати ся на старість срібно-сивого волося і т. и. і т. и.

Я прощав у тій хвилі всім товаришам і своякам їх лукаву злобу і благословив їх. Вони не знали навіть, що я благословив їх. Вони, як звичайно, жили собі певно зовсім не дбаючи про все те, що я робив для них. Та всеж таки я чинив се і бажав із щирого серця, аби вони дізнали ся, що я вчинив для них, бо мені хотіло ся зробити їх щасливими. Я весь потонув у отсих величній, щирих думках, коли нараз із отих мрій збудив мене острій, пискливий голос, що кричав:

— Добре, пане, добре, я вже йду! Добре, паночку; не сніміть ся!

Я оглянув ся і побачив старого, лисого як коліно чоловіка, що шкитильгав до мене на виправці через цвинтар, а в руці ніс величезну вязку ключів, позвонюючи ними за кождим кроком.

Я стрів його непривітним, майже згірндним поглядом, але він ішов просто до мене, і кричав по дорозі:

— Йду, паночку, йду! Я трохи не домагаю на ногу. Не такий уже я швидкий, як давніше. Ось, паночку, сюди зайдіть!

— Геть мені з очей, навісний дідоведе! — кажу.

— Адже-ж я біг, що снли стало, пане, — відповідає. — Моя жінка лише що в сій хвилі вас задріла.

— Геть! — повторяю. — Лиши мене в спокою, поки я добрий, а то перескочу через мур і поторощу тобі кости.

Він здивував ся.

— Так ви не цікаві, — каже, — оглянути гроби?

— Ні, — кажу. — Мені хочеть ся сидіти ось тут на сім ралавім мурі. Щезай мені з очей, і не дратуй мене! У мене збудили ся в серці гарні і благородні думки і я не думаю рушати ся звідси, бо мені так краще і ліпше. Ти мені поперед очі не вештай ся і не доводь мене до розпукки своїм базіканем про навісні гроби і не розганяй мені найкращих мрій. Пропадь, скрути де недалеко вязи;

може хто тебе пів дармо поховає; я йому готов за те ще доплатити.

Він остовнів на хвилю, протер очі і поглянув на мене носамовито. Я видав ся йому спершу таким людяним; що се діє ся зі мною?

— Ви тут чужі? — каже. — Не живете в сих сторожах?

— Ні, — кажу. — Не тутешній на твоє щасте!

— Отже нам треба подивити ся на могили, гроби, де спочивають люди — знаєте, у трунах!

— На село людей дурити, — кажу вже вражений до живого. — Я на твої ні нічні гроби не цікавий. Бо і щож мені твої гроби? У мене є власні, родинні. Адже-ж мій дядько Поджер має в Кінзель-Грім-Сіметері гріб, що звісний величю на всю околицю. В гробі мого діда в Бау може помістити ся нараз вісім люда, а бабу Зузана спочиває на цвинтарі у Фімлі в мурованім льоху з кам'яним пам'ятником, на вотрім вирізьблено щось подібно до чарки на каву, а довкола него вимощено стежку пів ліктя широку найліпшим білим каменем, що коштував сотки. Коли мені стане тужно за гробами, я піду передо всім на ті могили. Що мене обходять иньші? Коли вас поховують, я прийду на ваш гріб. Але більшо мені для вас зробити годі.

Сторож залив ся ревними сльезами. Казав, що на однім гробі лежить кавалок каменя і хтось раз розповідав, що горішня його часть мабуть є останком цілої людської статі, а на иньшій камені заховали ся слова, котрих ніколи ніхто не був в силі відчитати.

Я все ще стояв твердо і непорушно і він промовив зломаним голосом:

— Ну, отже не хочете побачити пам'яткове вікно?

Я не був ласий і на се, отже він вимірив ще один, останній удар. Підійшов ближше і промимрив хрипливим голосом:

— На долині в крипті я сховав кілька черепів. Ходіть, можете їх побачити. А варто, гей варто, паночку. Ви такі молоді, щасливі, чому не скористати з такої нагоди? Ходіть-но, погляньте на черепи!

Тут я не видержав і почав утікати, і ще за мною на здогін летіли його слова:

— Гей, варто хоч кинути оком! Верніть ся, погляньте на черепи!

Ну, а ось Гарріс банує за гробами, могилами, пам'ятниками і написами і не може собі дарувати, що не видів гробу пані Томас. Казав, що гадку побачити гріб пані Томас нестив від самого початку, як лиш піднято плян прогульки — і лиш задля неї одної пристав до прогульки.

Я нагадав йому Джорджа і се, що нам треба затягнути човен на п'яту до Шіперт, аби з ним подибати ся тамки. Се відвернуло його увагу на Джорджа. Для чого Джордж барашкує собі цілий день, а нам приходиться ся двигати самим увесь сей крам і ждати на него? Для чого і Джордж не міг би тут приложити рук? Для чого він не міг на нині увільнити ся і виїхати з нами? Хай його грім трісне! Який там з него пожиток? Кілько разів там прийду, ніколи не бачу, аби він що небудь робив. Сидить вам ціліський день за скляною шибою і вдає, буцім би то працює. Що за хосен з того, що він сидить тамки за тим склом? Я працюю гірко на кавалок хліба, чому він не має працювати? Що кому з його роботи і взагалі з отсих банків? Гроші ваші беруть радо, а коли відтак виставите чек, відсилають вам його назад, помазавши записками: Нема готівки, звернути підписаному. І се має бути прислуга? Так вони прислужили ся мені тамтого тижня два рази. Більше того не стерплю. Вийму свою готівку. Коби він був тут, ми могли би пійти і побачити сей славетний гріб. Я дуже сумніваю ся, чи він взагалі буває в банку. Вештає ся мабуть десь з лїниветва, а нам треба за него робити. Мені треба би висісти і закропити чим горло.

Я звернув його увагу, що ніякого шинку нема довкола на м'ялю, і він тоді накинув ся на ріку, нарікав, що ріка до нічого, що хто пливе рікою, то йому вже хиба умерти зі спраги?

Коли Гарріс оттак розговорить ся, найліпше лишити його в спокою. Виговорить своє і замовкне.

Я пригадав йому, що в коши є сконцентрована лімонада і ведро з водою і треба се тільки змішати, аби одержати знаменитий, холодний напій.

Тоді розкривав ся на лімонаду і „такі иньші“ мізерні пополочинні, як вода з малиновим, порічковим або агrestoним соком. Від того, мовляв, тільки нестравність захопини, що точить тіло і душу і стає почином більшої частини злочинів у Англії.

Та конець кінцем признав, що випити треба, виліз на лавку і перохилив ся, аби виймати флянку. Вона стояла у коши на самім споді, найти її було не легко, так, що йому треба було перохилити ся далі і далі, а що рівночасно хотів кермувати і в очах йому закрутило ся, повернув стерном не в той бік що треба, човен заїхав у беріг, він перевернув ся, попав головою просто в кіш і став там цапки, придержуючи ся руками за боки човна, а ногами вимахуючи в повітрі. Зі страху, аби не вивернути човна, він не сьмів ворухнути ся, доки я не схонив його за ноги і не поставив на дно, але отся пригода роздратувала його до крайности.

VIII.

Безстидний мудрагель. Яка на него рада. Грубо-самолюбні інстинкти властителей поріччя. Надбережні „віхті“. У Гарріса будять ся нехристиянські почуття. Децо про комічні пісні. Вечерниці high-life. Два молодці без вихованя роблять нам стид. Добра порада. Джордж купує гітару.

Ми зупинили ся під вербами Кемтен-Парку і засіли до снідання. Чудове се місце: порослий зеленою муравою беріг в тіни буйних верб, що звисають мальовничо над водою. Лише що ми взяли ся до третьої страви — хліба з конфітурами, коли з'явив ся перед нами якийсь джентльмен у камізолі без рукавів і питає нас, чи нам звісно, що ми допустили ся надужиття? Кажемо, що у нас не було часу розелідити отсе питанє, як належить, і тому годі нам видати рішучий суд у сій справі; однак, коли він запевнить

нас словом джентльмена, що ми справді допустили ся надужити, ми готові йому остаточно повірити.

Він дав нам потрібне запевненє, ми йому подякували, але що він усе таки не уступав ся, немов-то ще невдоволений, питаємо, чи може йому ще чого треба? А Гарріс, щира душа, як звичайно, просить його до хліба і конфітур.

Догадую ся, що той чоловік належав хіба до якого товаришта, котре під присягою зарекло ся їсти хліб з конфітурами. Він відкинув предложенє зовсім грубо, немов би то вражений такою покусом і заявив, що його обовязком є викинути нас звідси.

Гарріс сказав, що коли обовязок, то обовязок, і спитав, яким саме чином задумує він сповнити той обовязок. А треба вам знати, що Гарріс виглядає, як то кажуть, несогірше: росту надлюдського, будова кремезна, костиска як у медведя, отже наш гість змірив його від стін до голови і сказав, що піде лише порадити ся зі своїм паном, а потім просто скине нас у воду.

Звісно, що тільки ми його й виділи, і йому хотіло ся тільки дістати шлінга. Літом над берегом снуєть ся чимало таких дурисьвітів, що живуть з туманеня потульних людей. Все кажуть, що їх посилає властитель. Найліпше подати такому свою адресу, нехай уже сам властитель, коли справді йому на тім залежить, запізве вас і докаже, яка шкода стала ся йому через те, що ви посиділи хвильку на його траві. Але люде по більшій часті такі податливі і боязливі, що радше піддадуть ся першому-ліпшому мантиєви, ніж би здобути са на крихту енергії і відправити його ні з чим.

Властителі винуваті тут також: вони з кожним роком роблять ся більш самолюбними. Коби їм так змога, вони загородили би Темзу від берега до берега, так як се вже стало ся з меншими річками і старими коритами. Вони забивають у воду палі, перетягають від берега до берега ланцюхи і на кождім дереві, на кождій галузці прибивають остереженя. У мене на вид тих остережень просто бурить ся кров. Мене збирає охота здирати одно таке остереженє за другим, торошити його на голові того, хто його прибав

і розчерпивши йому голову, застромити таке остереженє на його гробі.

Я висловив отєї свої почутя Гаррісови, а він сказав, що се ще байка. Йому не лише хочеть ся убити того, хто прибав таке остереженє, але він висік би радо цілу його рідню, всіх приятелів і свояків і лустив би їх з димом. Оттого мені видало ся вже за багато і я сказав йому се, але він не дав собі говорити нічого.

— Зовсім не за багато! Я справив би ся з ними як треба, а потому засьпівав би ще на їх гробі комічну пісню.

Мені прикро було чути, що Гарріс піддавав ся так своїм кровожадним поривам. Нам не годить ся ніколи зволяти, аби почутє справедливости зводило ся на просту метивість. Мені не легко було заценити Гаррісови більше християнські погляди на сю справу, але він врешті змяк і приобіцяв, що дарує жите приятелям, рідні і своякам, і не буде сьпівати на їх гробах комічних пісень.

Коли ви не чули ніколи, як Гарріс сьпіває комічну пісню, то вам не легко прийдесть ся оцінити, яку прислугу піддав я людству. Гаррісови не вибеш з голови, що він має хист до сьпіваня комічних пісень. І навпаки, ніхто не в силі вибити з голови приятелям Гарріса, що мали нагороду його почути, того пересьвідченя, що у него хисту до сьпіваня комічних пісень не було, нема і не буде, і що йому не треба ніколи зі своїм сьпівом показувати ся між людей.

Коли Гарріс є в товаристві і його просять сьпівати, він відповідає: „Знаєте, я умію тільки комічних пісень!“ І коли почуєть, яким тоном він се каже, ви певні, що досить раз почути його сьпів і потім можна спокійно умерти.

Коли зговорить ся про комічні пісні, приходить мені на гадку доволі интересна пригода, якої я був раз сьвідком. Вона видає таке сьвітло на внутрішнє жите людського духа взагалі, що її варто тут оповісти.

Було се в дуже добрім, високо освіченім товаристві. Ми були одягнені чепурно, бавили ся любою розмовою, і почували себе всі дуже щасливими — з виїмком двох молодих студентів, що саме вернули з Німеччини, людей доволі простих, котрим забава була не в смак і видавала ся

дуже вкучною. Вони просто не доросли до нас. Їм було далеко до нашої бистрої, досірної розмови і до нашого висного смаку. Їм було між нами ніяково. Їм не годилося бути між нами, се всі признавали пізнійше.

Ми грали твори старих німецьких майстрів. Розмовляли про філософію і етику. Забавлялися фліртом — з любов'ю повагою і достоїнством. Ми були навіть веселі — в великопанському стилі.

По вечери прочитав хтось французьку поему і ми не могли найти слів на її похвалу; відтак одна пані заспівала по іспанськи таку патетичну баляду, що кількох з нас заплакало.

Тоді встали сі два молоді люде і спитали, чи чули ми коли комічні пісні пана Slossen Boschena, (що лише що прийшов, і був саме на горі у їдальній).

На скільки ми могли собі пригадати, ніхто з нас не чув ніколи нічого подібного.

Молоді люде заявили, що се просто найкомічніша пісня, яку знає література і що, коли ми схочемо, вони готові спровадити пана Сльосен Бошена, аби її заспівав. У тій пісні, казали, така сила комізму, що коли пан Сльосен Бошен заспівав її перед німецьким цісарем, той зі сміху занедужав і його відвели просто в постелю.

— Ніхто, — казали вони, — не в силі співати її так, як пан Сльосен Бошен. Він задержує при сьому таку непохитну повагу, немов би читав яку трагедію, а се очевидно лише збільшає вражінє комізму. Він не зраджує ані словом, ні рухом, що співає комічну пісню — інакше вражінє було би неповне. Вся незрівнана сила того співу лежить в його серйозній, майже патетичній міні.

Ми заявили велику охоту почути сей спів, аби насміятися доволі. Вони вийшли на гору і привели пана Сльосен Бошена.

Він згодився очевидно співати дуже радо, бо зараз підійшов і сів, не кажучи ні слова, до фортепяну.

Акомпанював собі сам. Годі сказати, аби прелюдія заповідала комічну пісню. Була се поважна, чарівна мелодія. Від неї віяло поза плечі холодом, але ми шептали

один до одного, що се такий німецький звичай і готовилися любоватися співом.

Я сам не розумію по німецьки. Мене учили тої мови в школі, але за два роки, від часу, як я покинув школу, вона вивітрила мені з голови до крихти і я почув себе немов-то на-ново народженим на світ. Однак ось тут мені по колюче хотілося показувати своє неумцтво. На щастє прийшла мені в пору щаслива гадка. Я вліпив очи в молодих студентів і пильнував, що вони роблять. Коли вони сміялися нишком, і я дусився від сміху; коли вони вибухали реготом, і я сміявся на голос. Від часу до часу я підсмішкунував собі сам, на власну руку, буцім-то заприятинив якусь смішну подробицю, що не звернула уваги прочих. Се була в моїх очах не аби-яка хитра штука.

З часом я замітив, що не лишень я один не зводжу очей зі студентів. І прочі сміялися нишком, коли студенти дусилися від сміху і реготалися голосно, коли студенти вибухали сміхом. А що студенти підсмішкунувалися, реготали і заходили від сміху трохи не цілий час, то час сходив надзвичайно любо.

А тимчасом по німецьким професорі не знати було подолени. Поперед усього, коли ми почали сміятися, на його лиці виступило таке зачудуванє, немов би то він надивився всого, тільки не сміху. Нам се подобалося невичайно; в отей його повазі лежала половина комізму. Коли ми не переставали сміятися і далі, у него замість зачудуваня появилася непокій і обуренє і він змірив нас усіх суворим поглядом (з виїмком обох студентів, котрих не міг видіти, бо вони стояли за його кріслом). Сего вже було для нас занадто. Ми казали, що ще трохи, а помремо зі сміху. Вже від самих слів приходиться загигати, а тут ще отся непохитна повага — ах, того вже за багато!

При останній строфці він перейшов сам себе. Він окинув нас виразом такого нечуваного обуреня і ненависти, що не будь ми приготовані на німецьку школу, нам могло зробитися страшно. В останніх акордах його чудової мелодії зазвеніла така безконечно жалібна нута, що,

коли би не певність, що се лиш вибрик комізму, нам не тяжко було заплакати з жалю.

Він скінчив, заглушений по просту сьміхом. Ми запевняли його, що такого сьмішного не чули ще з роду нічого. Ми не могли вийти з дива, яким чином по тім всім можна було думати, що у Німців нема почутя гумору. Ми допитували ся професора, чому він не переведе отею пісню на англійське, аби і простий нарід міг її зрозуміти і пізнати, як виглядає правдива комічна пісня.

Тоді пан Сльосен Бошен встав і вийшов понурий як ніч. Він сипав на нас німецькими прокляттями (я сказав би, що німецька мова придатна до того чудово), тряс ся зі злости, затискав п'ястухи і ганьбив нас по англійськи, як знав. Казав, що з роду не зазнав ще такої зневаги.

Показало ся, що се не була зовсім комічна пісня. Вона розказувала про молоду дівчину, що жила в гарценьських горах і жертвувала своє життя за спасенє душі свого милого. Він умер і здибав ся з нею на тамтїм сьвіті. В останній строфі він її зрадив і утік з пильшою душею — не знаю вже докладно, як, але тямлю, що се було дуже сумне. Пан Бошен сказав, що сьпівав се раз перед німецьким цісарем і той заходив ся від плачу як мала дитина. Всі се признають, казав пан Бошен, що більше сумної і патетичної пісні немає у німецькій мові.

Наше положенє було дуже-дуже трудне. На се не було що й казати. Ми пообзирали ся за молодими людьми, що були всьому виною, але вони винесли ся перед кінцем пісні, аби не звертати нічиєї уваги.

І так скінчили ся отсі вечорниці. Я не тямлю, аби коли розходили ся люде так спокійно без усяких жартів. Ми навіть не сказали одно одному добраніч. Ми разом тихою ходою зішли по сходах і придержували ся в тіни. Ми пошепки попросили у служби своїх капелюхів і загорток, відчинили собі самі двері, вийшли тихо на вулицю і попрощали ся, пильнуючи, аби не йти в один бік.

Від того часу я ніколи більше не інтересував ся німецькими сьпівами.

Під'їхавши до Безінґстоке ми зараз на спусті побачили шанку, подібну до Джорджової. Під'їхавши ближше ми і пересьвідчили ся, що се справді Джордж.

Монморансі почав брехати що сили, я кричав, Гарріс ронів. Джордж замахав шанкою і відгукнув ся. Стражник приступив ближше зі своєю жердкою, певний, що хтось упан у поду, але завів ся прикро.

У Джорджа в руках була дивна, шкірою обшита коробка. В одного кінця плоска і кругла, а з другого закінчена простою ручкою.

— А се що таке? — питає Гарріс. — Пательня?

— О, ні, — каже Джордж, поглядаючи з диким блиском очей. — Ті пательні, то чиста пошесть сего року. Не найдеш одного, аби без неї вийхав в дому. Се гітара.

— Я перший раз чую, що ти граєш на гітарі! — кричить Гарріс одним духом.

— Ну, то значить, я ніби не граю; але я чув, що се має бути річ неказано легка! Я взяв зі собою школу гри на гітарі.

IX.

Приходить черга на Джорджа. Накісна вдача і злоба моряцької ливни. Чорна невдячність човна з двома парами весел. Лінше їхати, чи везти? На що здала ся пара коханків. Одна старша панї цєває дивним способом. Малий пожиток з великого поспіху. Ще найлітше, коли везуть вас дівчата.

Скоро лиш Джордж понав ся нам у руки, ми запрягли його до роботи. Не треба й казати, що він за роботою не тужив. Він, мовляв, набідував ся вже тяжко у Сіті. Гарріс, з роду мудрагель і чоловік твердого серця, каже:

— Га, тепер прийдець ся тобі бідувати для відміни на ріці. Хоч би гірше, аби інакше. Відміна добра у всьому. Тепер прийшла черга на тебе.

У него зворушило ся сумління, — подумайте, Джорджове сумління! — і він рад-не-рад згодив ся, хоч всеж таки запримітив, що може лінше було би, якби він лишив ся

у човні і приладив чай, а ми аби за той час тягли човен горі рікою, бо заходи коло чаю — робота тяжка і прикра, а ми виглядали помучені. Однак ми на се не сказали ані слова, тільки вишхали його з човна і подали йому ливву.

Ливва, то річ дивна і несамовита. Зложіть, звиніть її так старанно і уважно, як пару нових сподень, а за п'ять хвиль, коли візьмете її в руки, зробить ся з неї один тасмничий ковтун. Хоч сядь тай плач. Нехай ніхто не думає, що се йому в докір, але я пересвідчений твердо, що коли він візьме першу-ліпшу ливву, розтягне її півперек чистого поля, відверне ся на трицять секунд і оберне ся назад, побачить, що вона скорчила ся вся на одну купу, поскручувала ся, позамотувала ся у такі гузи і ключки, що кінці найти ані суди Боже. Мало вам пів години, аби, проклявши у розпуці всіх і все, довести її до ладу.

Ось вам мій загальний погляд на ливви. Звісно, не перечу, що трапляють ся і виїмки. За се їм слава і честь. Може і є де ливви, що ратують славу цілого свого роду, сумлінні, поважні ливви, що їм і не снить ся залутувати ся в ключки, коли їх відступити на крок. Повторяю, що може де і є такі ливви. Я рад би в цілої душі, аби були. Однак, на жаль, мені не доводило ся ще доси ні одної такої надбати.

Отсю ливву виймив я перед самим спустом. Я не давав її до рук Гаррісови, бо він не знає, що то значить уважати. Я звинув її обережно і поволи в моток, звязав по середині, зложив у двоє і поклав легенько на дні човна. Гарріс підняв її по всяким правилам і подав Джорджови. Джордж узяв її сьміло, і держачи далеко від себе, почав її розвивати, як розповивають сьвіжо народжене немовля. Не всів ще розвити і десяти ліктів, як ціла ливва стала подібна радше до незручно зробленої плетінки під ноги, ніж до чого небудь иньшого.

І знов повторяєть ся одна і та сама історія, як і все. Той, що на березі силує ся розвинути її, думає, що ціла вина спадає на того, хто її звивав. Той, що на ріці, думає своє і каже, що йому видаєть ся.

— Що то ви там довбаєте коло тої ливви? Чи не задумали ви, чого доброго, зробити з неї сїть?

— Вже то кому, як кому, але вам лише ливви звивати. Невже-ж не було у вас на стільки глудзів, аби звинути її по людськи? — воркоче той, що має з ливвою судний день. Він кладе її на стежці і обходить довкола, аби підняти кінець.

— І то варто передати що кому в порядку? — кричить тамтой. — Чому не дивите ся, що робите? Де ваші очі і руки? Бодай вам прийшло ся стрички на шибеници розшукати!

І оба впадають в таку влість, що трохи один одного на тім мотузі не повісить. Минас десять хвиль, перший починає в розпуки вити і казити ся, скаче як божевільний, вренті хоче розмотати ливву таким способом, що ханас за норшу-ліпшу ключку і тягне за неї що сили. Звісно, отсим затыгає її ще ліпше. Тоді вилазить з човна другий, аби йому допомгти, і тепер один одному лиш перешкоджує. Оба тягнуть за той сам кусник ливви і не можуть вийти в дива, де вона так тісно затыгнена. Врешті їм вдаєть ся розшукати, вони відвертають ся і бачуть, що їх човен поплив з водою.

Ніколи не забуду міни таких двох людей, як вони стояли над берегом з ливвою і дивили ся в слід за човном, що поплив сьвітами.

На ріці трапляєть ся чимало забавних випадків з човнами, коли їх тягнуть на ливві. Найчастійше доводить ся бачити пару молодих людей, що заняті живою розмовою, ідуть жваво, а тимчасом той, що в човні, яких сто кроків з заду, даром кричить на них, аби стали і вимахує в розпуці веслом. Щось там трафило ся; виховзло ся весло, або випала закована жердка, або упав кому у воду капелюх і пливе собі долі водою.

Спершу він просить їх делікатно і чемно, щоб стали.

— Гей, станьте-но хвильку, чуєте? — кричить привітно. — Мені капелюх упав у воду.

Потім: — Гей, ти, слухай, чи тобі вуха заступило? (Вже менше любязно сим разом).

Відтак підскакує, вертить ся, як несамовитий, і, по-синівши від крику, клене, аж страшно слухати. А хлопці на березі стають, викривляють ся йому і мечуть в него грудками, коли він безсильний переїздить біля них помалу.

Коли по вечери розмова зійшла на сю тему, Джордж розповів нам інтересний примір, як то двоє таких, що тягнуть човен, можуть забути на смерть про свої обовязки.

— Одного вечера, — оповідав Джордж, — віз я ще з трьома товаришами тяжкий човен до Міденгед і недалеко Кукем, за спустом, побачив молодого парубка і дівчину, що потонувши очевидно в дуже інтересній для них розмові, ішли звільна стежкою понад беріг. Вони обоє держали перед собою жердку, а до тої жердки присилена була довга линва, що тягнула ся кінцем у воді. Певна річ, що колись до тої линви був причіплений човен. Однак яка доля подибала його і тих, що в ньому їхали, годі було відгадати. Певно тільки, що молода панна і молодий панич, що везли сей човен, не дуже сим і журили ся. У них у руках була жердка і линва і більше їм до щастя не було треба. Я хотів уже крикнути на них і збудити їх із солодкої замороки, коли нараз засвітала мені в голові чудова думка і я схаменув ся. Я витягнув заковану жердку, досягнув нею кінець линви і притягнув до човна. Ми завязали на линві ключку, засилили її за щоглу, потім поскладали весла, посідали на лавочках і позакурювали люльки. І так сей молодий панич і молода панна тягнули нас, чотирьох неробів, на тяжкім човні аж до Мерляв.

Джордж запевняв, що не бачив ще ніколи такого глибокого смутку, як у погляді тої молодої пари, коли вони зміркували, що цілі дві милі везуть чужий човен. Джордж догадував ся, що коли би не вплив лагідної жінки, молодий пан був би не вдержав язика за зубами і було би не обійшло ся без грубших висловів.

Перша спостерегла ся дівчина і поглянувши поза себе сплеснула в руки і закликала:

— Бог з нами, Генрі, а деж тіточка?!

— І відшукали вони коли свою тіточку? — спитав Гарріс.

Джордж відповів, що не знає.

З усіх пригод на човні найбільше потіхи буває з дівчатами. Того вражіння варто закоштувати. Треба найменше зо трое дівчат. Дві тягнуть, а одна бігає довкола них і скрегоче як сорока. Наперед усього вони позалутують ся. Линва обкрутить ся їм довкола ніг, так, що їм треба сідати в траві і розплутувати себе, поки не зашморгне ся котра за шию, як синиця на сильце, і мало що не задушеть ся. Врешті вони розплутавши себе і линву починають гнати з човном, що трохи не розібють його. Звісно, що перобігши сто кроків, вони задихані раптом сідають і регочуть ся на траві, а тимчасом вода вносить ваш човен на середину і жакі ви маєте час зміркувати, що дість ся, обертає його в протинний бік.

Вони стають зачудувані.

— Ну, і дивіть-но ви, а той занлив просто на середину!

І знов підвезуть вас, але нараз приходить котрійсь на гадку підонняти собі загортку; вони стають і з човном знов та сама історія.

Ви скачете, хапаєте за весла і кричите, аби не ставали.

— Не ставайте! — кричите.

— Зачекайте? Ага, треба зачекати!

— Не ставай-ай-те, їдьте далі!

— Підп-но, Емільцю, спитати, чого їм треба, — каже одна. І Емільця приходить і питає.

— Що вам треба? — каже. — Чи може що стало ся?

— Ні, ніщо не стало ся, лише не ставайте!

— Чому не ставати?

— Бо годі кермувати, коли станете! Адже-ж треба човен усе держати на право!

— Як держати?

— Треба їхати, аби ішов просто!

— Ага, знаю, я їм скажу! А що, веземо вас добре!

— А! а вже-ж, чудово, лише не ставайте!

— Се така легка річ! Я думала, що се страшно трудно!

— Деж там трудно! Тільки треба рівно везти!

— Розумію! Подайте мені червоний шаль, що під подушкою.

Находите той шаль і подаєте його, а тимчасом приходить друга і хотіла би мати і свій шаль і бере на здогад шаль Марії, але вона його не хоче, тільки посилає її за гребінцем. Минає так двацять мінут, заки ви рушите з місця і їдете далі, аж тут нараз заступає їм на стежці дорогу корова і вам приходить ся вилазити з човна, аби нагнати корову.

З дівчатами не навтямить ся вам їхати, аби як далеко.

За хвилю Джордж розплутав ливву і ми рушили до Пентен-Гук. Тут ми застановили ся над важким питанєм, де стати на ніч. Порішено спати сеї ночі у човні, бо годі було ночувати ось тут, або їхати аж до Стенс. Ще було завчасу ставати на ніч і ми рішили ся їхати просто до Реннімід, півчверта милі в гору, де по обох боках ріки ліси і є де знайти спокійний захист.

(Конець буде).

З англійського переклав

Іван Петручєвич.

Із поетичної спадщини Василя Мови (В. Лиманського).

Пов. Василь Мова (Лиманський), що вмер 1891 р., відомий у нас як автор по многих, але замітних і змістом і формою поем, що друкували ся в давній „Правді“, „Світлі“, „Ділі“, а особливо в „Зорі“ вже по його смерті. Со один із тих наших літературних діячів, котрим теперішнє положенє української справи і укр. слова в Росії хоч і не вистудило серця і не витрутило пера з руки, та про те підібрало можливість дати свою працю на користь патріотичній і дізнати собі від того загалу чи осуду чи заохоти до дальшої праці. Як Руданський, працював і Мова на нині українського слова потай, публікував за життя дуже мало, по бажанню, видно, друкуватись за границею, а не виходячи собі ласки у російської цензури, до котрої кілька разів подавав свої українські писаня, та все без щастя. Тільки по його смерті українська публіка дізнала ся про досить показну літературну спадщину сего писателя (див. „Зоря“, 1892, стор. 199). На жаль тодішні обіцянки, що свояки й знайомі приступлять до опублікованя сеї спадщини, доси не сповнені. До Галичини прислано, здасть ся, тільки збірку поезій, переписану ріжними, декуди дуже нетямущими руками, п. з. „Проліски, віршовані твори Вас. Сем. Лиманського з 1863 по 1888 рік“ і драму „Старе гніздо і молоді птахи“. Із „Пролісків“ опублікував більшу частину поменших творів В. Лукич у „Зорі“, розуміеть ся, крім тих, що були друковані вже давніше. Ось зміст сеї збірки:

1. Слово до громади, писане невідомо ким.
2. Троїсте кохання, пісні про кохання, зраду та зваду, поема написана у-перве в Харкові 1863 р., та перероблена, як дізнаємося з авторової замітки, в 1878 р.
3. Ткачиха, поема, з датою: Люботин, харк. губ. 1866 р., та пізніше також перероблена.
4. Переклади з „Слова о полку Игоря“ (пять розділів, починаючи з „Тужби Ярославни“), з датою: Харків 1866—1867. (Друковано в „Зорі“ 1893 р.).
4. Самотні пісні і думи, цикл дрібніших ліричних творів. Тут є:
 - а) На прощання з Україною („Ой виїду я в чисте поле, на могилі стану“), з датою 1869 р.;
 - б) „Під стріхою убогою живе дівка красна“ (чотири куплети, без дати; друковано з датою 1868 р. з пропуском двох останніх рядків у Луні, ч. I, Київ, 1881, стор. 55);
 - в) Три деревини (без дати, друковано в „Сьвітї“ 1882 р.);
 - г) Козачий кістяк (з р. 1875, друковано тоді-ж у „Правді“);
 - д) „Буря віє, вітер свище“ (з р. 1876, друк. в „Сьвітї“);
 - е) „Не пустуй, моя голубко“ (з р. 1876);
 - ж) Думи засланця (з р. 1865 і 1877, друк. в „Зорі“ 1896 р.);
 - з) На Дніпрі, частина великої поеми „Дніпрянські думи“, про котру говорить впорядчик рукопису: „Твір зістав ся не виправленим ні що до змісту, ні що до форми. Ганьба шляхетсько-польської і деспотично-московської державности, докори на обидва боки за історичні кривди і протести проти польської і московської зажерливости на духову самостайність українського народу, все те зробило сей твір зовсім негодним до друку як по сей, так і по той бік (?) кордону і через те знеохотило до належної виправки віршу.“
- и) На балі (без дати, друковано в „Зорі“ 1894 р.);
- і) На прогулянці (з датою: Єйск, 1880 р., друковано в „Зорі“ 1896 р.);
- к) Під хатою (Єйск, 1878—89 р.);
- л) На провесні (з датою 1882—90 р.);
- м) В роковини смерті Т. Шевченка (з д. 26 фебр. 1884 р., друковано в „Зорі“ 1895 р. і „Дѣлѣ“ 1886 р.);

- н) Заповіт засланця (Катеринодар, 1890 р., друковано в „Зорі“ 1893 р.);
- о) Гук до товариства молодечого віку (Катеринодар, 1886—90 р., друковано в „Зорі“ 1895 р.);
- п) До земляків роботяг (Усть-Лаба, 1873 р.);
- р) М. П. Старицькому (Єйск, 1882 р., друк. в „Зорі“ 1892 р.);
- с) Ол. Як. Кониському на 25-літній ювілей літературної діяльності его (Єйск, 1885 р., друк. в „Зорі“ 1891 р.);
- т) До Ол. Пч. (Катеринодар, 1886 р.);
5. Твори соціально побутового змісту. Сюди мала ввійти поема „Ткачиха“, подана в збірці на другім місці і далі „На степи, пісні про долю переселенців“, з датою: Єйск, 1883 р.
6. Надкопана пісня, написана в липні 1883 р.
7. „Гарно співаєш ти, люба дівчино“ (без дати). Два перші куплети сеї пісні були надруковані в „Зорі“ 1895 р. н. з. „Домашній співачці“; пісня має 4 купл.
8. „Ой не плач, не плач, дівчино“ (без дати).
9. „Ой чия то нанючка співає“ (без дати).
10. До альбому Хр. Д. А. (без дати).
11. Переклади з Лермонтова (Ой виходжу у ночі я на дорогу, Сколюган і хмара, Гірські верховини, Мов би надгрібник занодбаний).

Ось і вся поетична спадщина Лиманського, уміщена у збірці „Проліски“. Ті твори не однакової вартости, та всі вони свідчать про не аби-який талант, визначають ся нераз сьвіжими малюнками схопленими з життя, і сьмілою думкою, котра иноді навіть заглушує голос чути і творчої фантазії. Пок. Мова довгі літа займав ся складанням українського словника, — от тим то і в його віршах нераз видно любителя народніх диялектів, стрічають ся поольотіями та силувани звороти. Віршова форма дасть ся йому не легко і він звичайно довго та вперто мусів бороти ся з нею, перероблюючи та виправляючи свої твори по кілька разів. Друкуючи сим разом поемку „На степи“ ми писавлюємо бажанє, щоб як найшвидше видано всю збірку віршів В. Мови окремою книжкою. — *Ів. Фр.*

І в гучній, веселій зграї
По двору утішно грає...
Так химерують бідолахи
І ті химері — їм розвага,
А приваблива надія
І годує їх, і гріє...

IV.

Гей злиденні роботяги,
Необачний блудяги!
Занежайте ваші мрії,
Клиньте гарні ті надії,
Що так душу вашу надять, —
Вони швидко вас ізрадять.
Ті ґрунти, що вам бажались
І в думках вам уздрівались,
Ті стени, ліси безкраї —
Вже давно другим дістались,
Їх для вас тепер немає!
Вже давно їх розібрали...
Розібрали — генерали!
Тії саме генерали,
Що в кріпацтві вас держали,
За ґрунти з вас викуп брали!
Бо вони-ж таки й труждались:
За „отечество“ стражались,
В бенкетарстві знемощались,
По писарнях працювали,
На картярство утрачались!
Все служили, працювали,
Царським скарбом поживлялись,
І в чини великі вбились,
І до ненсій дослужились
Ще й степами поділились!
Поділили ся лісами,
Поділили ся луками
І усім завододіли,
Що в Черкес відвоювали!

Розібрали, розібрали
Гарні землі генерали!
Всі до цента розібрали,
Вже й купцям продавали!
Вже купцям продавали,

Й силу грошей відібрали,
Та уже й помарнували!
Вже і знов земель бажують
На новії зазирають —
На ухвимські, на уральські,
На ташкенські, на байкальські,
На сибірські і бухарські,
На киргизські і татарські!

Розібрали, розібрали
Пишні землі генерали,
І для тих нема там міста,
Що не мають чого їсти;
І тепер там ніде стати
Тим, що хочуть працювати;
І тепер там ніде жити
Тим, що мусять хліб робити!

V.

Але наші бідарі
Ще про жак ґрунтів не знають
І все далш і далш рушають.
І малі, і старі
Вже на силах підупали,
З хліба вибились, захляли...
На дітях мертвецька твар:
Їх роса холодна мочє,
Пилюга їм сліпить очі,
Їх печє південний сквар!
Їм ні їжі, ні спочину,
Їх корчій трясє що днини,
В їх життя вже — на горіль!
Батько й мати стогнуть з лиха —
Стогнуть мовчки, плачуть тихо —
Притискають в серці біль.
Ось над Доном вони стали
Й немовлятко поховали;
Як до Еї*) дотяглись,
Знов їм смерть хлопця вхопила;
Край Чолбас дочку зарили...
Трьох дітей уже збулись,
Із двома тільки zostались,
І у путь ізнов побрались,
За Кубань перевезлись...

*) Ея, Чолбаси, Кубань — ріки на дорозі переселенців.

VI.

Гей, стени, поля широкі!
Гей безмірні пустирі!
Принитають вас труженні
Хлібороби-бідарі!
Принитають, оглядають,
Вибиріють, де-б то статъ,
Де-б землі останні сїли
За той хліб сьвятий віддять.
Але дарма дух радїє
І груди хворі роздима.
Тая їм пїльної містєни
Вже і клинника нема!
Сирїє, куди не кинуть оком,
Сирїє припавшєї ґрунти:
Там останки пїль черкєських,
Там козацькїї юрті,
Там доржавства генеральськїї —
Сила стєну, лїсу їй від —
І пустують вони марно,
Омина їх людськїї рїд —
Омина, не мавши кошту,
Боячись орандарїв,
Що пванєкують бїдоту,
Душати темних владарїв.
Де ж їм статъ? куди поткнутись?
Де ще шїлий мїстєр?
Там, де багнїща та плавнї
Розлигли ся без кїнця!
Там, де гори в голїх скєлях
Досєднють божїх хмар,
Там, де в віку в вік сябрують
Вогкїєсть баги і лютїї сквар;
Де гулі свинота дика,
Де панус хижий звїр,
Де корчїї, лиха хвороба,
Душе рїд людськїї на вмір.

VII.

Проминуло скварне літо,
Осїнь хмарить почалá;
Господар в вогкїї землянці
Сидить мовчки край стола.
І панус в хатї тїша,
Тїша мертва навкругї,

Голосу дїтей не чути —
Всі померли, до ноги!
Тїлько долї під кожухом
Стогне жінка та дрїжить —
Вже давно безпасна мати
В корчїї лихим лежить!
Господар же їй не рухнєть ся —
Мов завмер і скамянів...
Чи він спить? чи думку дума?
Чи в журби цїлком замлїв?
Нї, не спить він сном природним,
Не в живї думки втопивсь,
Він в себе самого втуривсь,
Йому в задрячку сон приснивсь.
Йому вадрїлась Україна,
Явма вбачивсь рїдний край,
Хата драна, дїтки любї —
Лихо їй щастя, некло їй рай.
Ось він — парубок веселїй,
Ще він лиха не зазнав;
Під гїлястою вербою
Свою любку він обняв...
Скїльки щастя, скїльки втїхи,
Скїльки ясних, любих мрїї!
Скїльки в будущинї манить
Гарних, радїєних надїї!
Ось він знов уже женатїй;
Хата вбога — та своя;
Праця тяжка, їсти намаль,
Але дух іще буя;
Іще гарнїї години:
Ясне сьвято, ситнїсть страв,
Любї пєстошї жїночі.
Вїдпочин від скрутних справ.
Ось ізнов він — уже батько,
Народив ся йому син...
Всі клопоти, скрути, злиднї,
Все забув він в день родин.
В гору дух йому підняв ся,
Радїєсть в серці йому гра;
Він гостей частує ширю,
Жичить синовї добра...
Ось ізнов йому манячить
Низка иньших вже картин:
Скрутнї часи, боргування,
Нєщадущїї Жидовїн:

Відробітки, жак худоби,
Тяганина, бійка, глум,
Нарікання й сльози жінки,
Плач дитячий, злидні, сум...
Ось картина ще страшнійша,
Серце з ляку завмира:
У кутку в холодній хаті
В кульку збилась дівчора:
„Мамо, дюдя! Тату, дюдя!“
Кажуть дітки дріжачи;
„Мамо, пани! Істи хочем!...“
Кажуть знову скиглячі.
А тут засобам убогим
Вже цілком прийшов кінець,
Вже нема ні крихти хліба,
Ні цурпалочка дрівцець!
Та нема і віде взяти,
Хоч гукай, хоч вовком вий!
Нічим діток ратувати,
Хоч об стіну лобом бий!...
Ось нарешті, мов би снище,
Йому вадрілась довга путь:

Холод, голод, спека люта,
Знемащилі дітки мруть...
І скорботного бездольця
Невимовний жах бере,
І волося в гору лізе,
Розум тьмить ся, серце мре...
Гей, злидений роботяго,
Тільки дарма ти страждав!
Для дітей всю міць поклав ти,
Ім життя цілком віддав;
Задля їх із родовища
Ти у путь важку пустивсь,
Дні і ночі пішки плентавсь,
І тепер усіх рішивсь!
Помилив ся на рахунках
І на доленьку лиху,
Розгубив їх одинцями
Ти на довгому шляху!
І тепер про людське щастя
Ти на вік покинь думки —
Забирай убогі клунки
Та ставай у батраки!

Бійск, 1888-го року.

II. На провесні.

Знову весна розгостилась,
Знову вже тануть сніги,
Знов ручаї у ярі покотились,
Знов пучнявють дуги.

Знов і в душі розбудились
Теплі чутоби гуртом.
Знов вона вся розтопилась
Щастям, любовю, добром.

Тільки в тих чистих чутобах
Чуєть ся й болізнний сум,
З серця встає, мов із гробу,
Низка притіснених дум.

Всім бо весняна година
Щастя і втіхи приводе,
Тільки не має утіхи Україні,
Їй і весною негода.

Р. 1882—90.

Камінний хрест.

Студии

Василя Стефанюка.

Присвячую о. Кирилови Гаморакони.

1.

Від коли Івана Дідуха заприятали в селі газдою, від тоді він мав усе лиш одного коня і малий візок з дубовим динделем. Коня вапругав у підруку, сам себе в борсану: для коня була ремінна шля і нашильник, а на себе Іван накладав малу, мотузяну шлю. Нашильника не потребував, бо лівою рукою спирає може ліпше, як нашильником.

То як тягнули снопи з поля, або гній у поле, то одніко і на коня і на Івані жили виступали, однако їм обом під гору посторонки моцували ся як струнви і однако з гори волочили ся по землі. До гори ліз кінь як по леду, а Івана як коли би хто буком по чолі тріснув, така велика жида напухала йому на чолі. З гори кінь виглядав, як би Іван його повісив на нашильнику за якусь велику провинну, а ліва рука Івана обвивала ся сітею синіх жил як ланцюхом із синьої сталі.

Нераз ранком ще перед сходом сонця їхав Іван у поле пільною доріжкою. Шлії не мав на собі, лишень ішов з правого боку і тримав динель як би під пахою. І кінь

і Іван держалися крепко, бо оба відпочали через ніч. То як їм лучалося сходити з горба, то бігли. Треба було і коневі його кінську волю зробити. Бігли в долину і лишали за собою сліди коліс, копит і широчезних п'ят Іванових. Придорожнє віля і бадилля гойдалося, вихолітувалося на всі боки за возом і скидало росу на ті сліди. Але часом серед найбільшого розгону, на самій середині гори Іван починав налягати на ногу і спирав коня. Сідав коло дороги, брав ногу в руки і слинив, аби знайти того місце, де бодяк забився.

— Та цю ногу сапов шкребчи, не ти її слинов промивай, — говорив Іван з пересердя.

— Діду Іване, а батюгов того борозного, най біжит, коли овес поїдає... Се хтось так брав на сьміх Івана, що видів його придибанки зі свого поля. Але Іван здавна привик до таких сьміхованців і спокійно тягнув бодяк далі. Як не міг бодяка витягнути, то кулаком його вгонив далі в ногу і встаючи казав:

— Небі си, вігннеш тай сам віпадеш, а я не маю чьнеу з тобов панькати си...

А ще Івана кликали в селі Переломаним. Мав у поясі хибу, бо все ходив схилений, якби два залізні краки стягали тулуб до ніг. То його вітер підвіяв.

Як прийшов з войська до дому, то не застав ні тата, ані мамі, лишень хатчину завалену. А всего маєтку лишив йому тато букату горба що найвишого і що найгіршого над усе сільське поле. На тім горбі копали жінки пісок і зївав він ярами та печерами під небеса, як страшний велитень. Ніхто не орав його і не сїяв і межі ніякої на нїм не було. Лиш один Іван узяв свою пайку копати і сїяти. Оба з конем довозили гною під горб, а сам уже Іван носив його мішком на верх. Часом на долішні ниви спадав з горба його голосний крик:

— Е-ех, мой, як тобов гринну, тай по нитці розлеттиш си, який жес тьжквий!

Але відай ніколи не гримнув, бо шкодував міха і поводи його спускав з плечей на землю. А раз вечером оповідав жінці і дітям таку пригоду.

— Сонце пражит, але не пражит, аж вогнем сипле, а я колінкую з гноем на верх, аж шкіра з колін відпаде. Ніт ізза кожного волоска просік, тай так ми солоно в роті, аж гірко. Ледви я добив си на гору. А тут такий вітрець дунув на мене, але такий легонький, що аж! А підіт же, як мене за мінуту в попереці зачепило ножами шивкати — гадав-сми, що мину си!

Від сеї пригоди Іван ходив усе зібганий у поясі, а люди прїзнали його Переломаний.

Але хоч той горб його переломив, то подїтки давав добрі. Іван бив палі, бив кіля, виносив на него тверді шипки трави і обкладив свою частку довкола, аби осїнні і повні дощі не сполікували гною і не заносили його в руки. Вік свій збув на тім горбі.

Чим старів си, тим тяжше було йому, поломаному, сходити з горба.

— Такий несїй горб, що стрімголов у долину тручьне!

Нераз як сонце заходячи застало Івана на верху, то несло його тїнь з горбом разом далеко на ниви. По тих нивах залігала тїнь Іванова, як велитня схиленого в поясі. Іван тоді показував пальцем на свою тїнь і говорив горбови:

— Отос нї, небоже, зібгав у дугу! Але доки нї ноги носєш, то має родити хлїб! Не меш за дурно їсти сонце і дощ нити!

На нивних нивах, що Іван собі купив за гроші припасені з войська, робили сини і жінка. Іван найбільше коло горба заходив ся.

Ще Івана знали в селі з того, що до церкви ходив лиш раз у рік, на великдень, і що курей зїцїрував. То так він їх научував, що жадна не важила ся поступити на подвірє і порпати гній. Котра раз лапкою драпула, то вже вгнула від лопати або від бука. Хоть би Іванних хрестом стелила ся, то не помогло.

Тай хіба ще то, що Іван ніколи не їв коло стола. Все на лані.

— Був-сми наймитом, а потім вібув-сми десїть рік у оську, та я стола не знав тай коло стола минї їда не їде до трунку.

Отакій був Іван, дивний і з натурою і з роботою.

2.

Гостей у Івана повна хата, газди і газдині. Іван спродав усе, що мав. Сини з жінкою наважили ся до Канади, а старий мусів вкінці подати ся.

Спросив Іван ціле село.

Стояв перед гостями, тримав порцію горівки у правій руці і, видко, каменів, бо слова не годен був заговорити.

— Дькую вам файно, газди і газдині, шо-сте ні мали за газду, а мою за газдиню...

Не договорював і не пив до нікого, лиш тупо глядів наперед себе і хитав головою, як би молитву говорив і на кожде її слово головою потакував.

То як часом якась долішня хвиля викарбутиць великий камінь з води і покладе його на беріг, то той камінь стоїть на березі тяжкий і бездушний. Сонце лупає з него черепочки давнього намуду і малює по нім маленькі, фосфоричні зьвізди. Блимає той камінь мертвими блисками відбитими від сходу і заходу сонця і камяними очима своїми глядить на живу воду і сумує, що не гнітить його тягар води, як гнітив його від віків. Глядить з берега на воду, як на утрачене щастє.

Отак Іван дивив ся на людей, як той камінь на воду. Потряс сивим волосєм, як гривною кованою зі сталевих ниток і договорював:

— Та дькую вам краснó, та най вам Бог даст, що собі в него жьдаєте. Дай вам Боже здоровє, діду Михайле...

Подавав Михайлови порцію і цілювали ся в руки.

— Куме Іване, дай вам Боже прожити ще на цїм сьвітї та най Господь милосерний щасливо запровадит вас на місце тай допоможе ласков своєв наново газдов стати!

— Коби Бог позволів... Газди, а проше, а доцьгніт же... Гадав-сми, що вас за стів нообсажую, як прийдете на ве-сіле сїнове, але инакше зробило си. То вже таке настало, що за що наші діди тай тати не знали, то ми мусимо знати. Господна воля! А законтентуйтеж си, газди, тай вибачийте за решту.

Взяв порцію горівки тай підійшов 'д жінкам, що сиділи на другім кінці стола від постелі.

— Тимофіхо, кумо, я хочу до вас наптити си. Дивю си на нас тай ми, як якисе казав, молоді літа нагадуют си. До, до, до-о? Ото-сте були хлопенна дївка, годна-сте були! То-сми за нами неодну нічку збавив, то-сте в данци ходили як сношанка — так рівно! Ба, де, кумо, тоті роки наші! Ану-ко пережійте тай вибачийте, що-м на старість данец нагадав. А проше...

Гануун на свою стару, що плакала межн жінками і виїмив в плазухи хустину.

— Стара, ни, на-ко тобі платину та файно обітри си, аби в тут ніких плачів не видів! Гостий собі пилнууй, а плакати ще мавш доста чьнесу, що так си наплачеш, що очи ти біточут.

Відійшов до газдів і крутив головою.

— Шос бим сказав та най мовчу, най шіную образи п хатї і нас яко грешних. Але рівно не дай Боже нікому доброму на жіночий розум перейти! Адї, видите, як плаче, ти на кого, на мене? На мене, газдине моя? То я тебе вікоріунав на старість із твої хати? Мовчи, не хлипай, бо ти сини кіски парав обмичу тай підеш у ту Г'америку як Жидїнка.

— Куме Іване, а лишіт же ви собі жінку, таже вона нам не норіг тай дітем своїм не воріг, та її банно за родом тай за своїм селом.

— Тимофіхо, як не знаєте, то не говоріт анї дзелонь! То її банно, а я туда з віскоком іду?!

Заскреготав зубами як жорнами, погрозив жінці кулаком як довбнею і бив ся в груди.

— Озміт та вгатїт ми сокиру отут у печінки, та може той жовч пукне, бо не вітримаю! Люде, такий туск, такий туск, що не памньнтаю, що си во мнов робит!

3.

— А проше, газди, а озміт же без царамонїї та будьте вибачні, бо ми вже подорожні. Тай минї старому не дпвуйте си, що трохи втираю на жінку, але то не за дурно,

ой, не за дурно. Цего би ніколи не було, як би не вона з синами. Сини, уважьєте, письменні, та як дістали якеє письмо до рук, як дістали якує напу та як підійшли під стару, тай пилили, пилили, аж перерубали. Два роки нічо в хаті не говорило си, лиш Канада тай Канада. А як ні дотиснули, як-ем видів, що однако ні мут на старість гризти як не піду, тай-ем продав усе що до крішки. Сини не хотьи бути наймитами післі мої голови тай кажут: „Ти наш тато, тай заведи нас до землі та дай нам хліба. бо як нас розділиш, тай не буде з чим кивати си“. Най їм Бог помагає їсти тот хліб, а мині однако гинути. Але, газди, а мині переломаному до ходів? Я зробок — ціле тіло мозиль, кости дрихлаві, що заки їх рано зведеш до купи, то десіть раз йойкнеш!

— То вже, Іване, пропало, а ви собі туск до голови не припускайте. А може як нам дорогу покажете, тай усі за вами підемо. За цим краєм не варт собі туск до серця брати! Ця земля не годна кілько народа здержати тай кількі біді вітримати. Мужик не годен і вона не годна, обоє вже не годні. І саранчі нема і пшениці нема. А податки накипають, шо-с платив лева, то тепер неть, шо-с їв солонину, то тепер барабулю. Ой, з'зоили нас, так нас ймили в руки, що з тих рук ніхто нас не годен вірвати, хйба лиш тікати! Але колис на ці землі буде покаянїє, бо на-рід поріже си! Не маєте ви за чим банувати!...

— Дькиую вам за це слово, але його не приймаю. Певне, що на-рід поріже си. А тож Бог не гніває си на таких, шо землю на гиндаль пускают? Тепер нікому не треба землі, лиш викслів та банків. Тепер молоді газди мудрі настали, такі фасрмани, шо за землев не згоріли. А дивіт-но си на ту стару скрипку, та пускати і її на гиндаль?! Таже то дуплава верба, кини палцем, тай маком сънде! Та гадаєте, шо вона зайде на місце? От, переверне си дес у окіп тай пси розтыгнут, а нас поженут далі і подивити си не дадут. Вітки таким дітем має Бог благословити? Стара, а суда-ж!

Прийшла Іваниха старенька і сухонька.

— Катерино, шо ти собі, небого, у свої голові гадаєш? Де тьи покладу в могилу? Ци риба тьи має з'зісти?

Та тут порьидні рибі нема шо на один зуб узьити. Аді!

І натягав шкіру на жіночій руді і показував людям.

— Лиш шкіра та кости. Кудя цему, газди, йти з печи? Була-с порьидна газдиня, тьижко-с працювала, не гайнувала-с, але на старість у далеку дорогу вібралає си. Аді, видиш, до твоя дорога тай твоя Канада? Отам!

І показав її через вікно могилу.

— Не хотїла-с іти на цу Канаду, то підемо съвітами і розніємо си на старість як лист по поли. Бог знає, як в нами буде... а я хочу в тобов перед цими нашими людьми широщити си. Так як слюб-сми перед ними брали, та так хочу перед ними широщити си в тобов на смерть. Може тебе так кинут у море, шо я не буду видіти, а може мене кинут, шо ти не мож видіти, та прости ми, стара, шо-м ти порав договорив, шо-м може тьи коли скривдив, прости мині і перший раз і другий раз і третий раз.

Цілювали си. Стара впала Іванови на руки, а він кивав:

— А то тьи, небого, в далеку могилу везу...

Але сих снів уже ніхто не чув, бо від жіночого стола надбіє плач як штер, що в помежи острих мечів повіяв і похвалил усі голови мужиків на груди.

4.

— А тепер ступай собі стара межі газдині та пилнуй, аби кожду своє дійшило та на, напий си раз, абим тьи на піку шидів шену.

— А вас, газди, я ще маю на два гатунки просити. Дес може сини пустьи в село на пошту, шо нас із старов уже нема. Та бим просив вас, абисте за нас наймили службу тай абисте си так як сегодне зішли на обідець та шказали очинаш за нас. Може Пан Бог менше грїха припишо. Я гроші лишу Яковови, бо він молодий тай слухний чоловік та не сховає дідів ірейцір.

— Наймемо, наймемо і очинаш за вас вікажемо...

Іван задумав ся. На його тварі малював ся якийсь стид.

— Ви старому не дивуйте си тай не сьмійте си з дїда. Минї самому гей устид вам це казати, але здає ми си, що бим грїх мав, як бим цего вам не сказав. Ви знаєте, шо я собі на своїм горбі хресток камінний поклав. Гірко-м го віз і гірко-м го на верьх вісажував, але-м поклав. Такий тьижкий, шо горб го не скине, мусит го на собі тримати так, як мене тримав. Хотїв-єм кїлько памьнїтки по собі лишити.

Студив долонї в трубу і притискав до губів.

— Так баную за тим горбом, як дитина за щцков. Я на нїм вік свій спендпв і окалїчїв-єм. Кобим міг, тай бим го в пазуху сховав, тай взїв з собов у сьвіт. Банно ми за найменшов крїшков у селї, за найменшов дитинов, але за тим горбом таки ніколи не перебаную.

Очи замиготїли великим жалем, а лице задрожало, як чорна ріля під сонцем дрожить.

— Оцеї ночи лежу в стодолї та думаю, та думаю: Господи милосерний, ба шом так глїбоко зогрїшив, шо женеш нї за сьвітовї води? Я ціле жите лиш роб тай роб тай роб! Нераз як днинка кїньчила си, а я впаду на ниву тай рівно молю си до Бога: Господи, не покинь нї ніколи чорним кавалком хлїба, а я буду все працювати, хиба бих не міг нї руков, нї ногов кинути...

— Потїм такий мене туск напав, шо-м чиколонки грїз і чупер собі микав, качївн-єм си по соломї як худобина. А потїм нечїсте цукнуло си до мене. Не знаю і як і коли вчинив-єм си під грушков з воловодом. За малу філю був-бим си затыг. Але Господь милосерний знає, шо робит. Нагадав-єм собі за свій хрест тай мене гет відїшло. Ий, як не побїжу, як не побїжу на свій горб! За годинку вже-м сидїв під хрестом. Посидїв, посидїв довгенько тай якос ми лекше стало.

— Адї, стою перед вами і говорю з вами, а тот горб не вїходит ми з голови. Таки го вижу тай вижу, тай умирати буду тай буду го видїти. Все забуду, а його не забуду. Співанки-м знав тай на нїм забув-єм, сиду-м мав тай на нїм лишив-єм.

Одна сльоза котила ся по лицї, як перла по скалї.

— Та я вас просю, гавди, аби ви, як мете на сьвіту недїлю поле сьвітїти, аби ви ніколи мого горба не минули. Будь котрий молодий най вібіжит та най нокропит хрест сьвїченон воднїцєв, бо знаєте, шо ксьондз на гору не піде. Прєю я вас за це дуже грешно, аби-сте минї мого хреста ніколи не минали. Буду за вас Бога на тїм сьвітї просити, ани зробїт дїдови його волю.

Ик коли би хотїв рядном простелити ся, як коли би добримн, сивимн очима хотїв на віки законати в серцях гостей свою просьбу.

— Іване, кумо, а линїт же ви туск на боцї, гет його віданїсто. Ми вас усе будемо нагадувати, раз на завше. Пулн-сто порьодний чоловік, по дізли-сте натарапом на нї-кого, нікому-сте не пореорали, ані не пересїдали, чужого зоронца-сте по порунтали. Ой, нї! Мут вас люде нагадувати тай хреста нашого на сьвіту недїлю не минут.

Отак Михайло розводив Івана.

5.

— Вжо-м нам, паново гавди, усе сказав, а тепер хто нї любить, та тот буде пити зо мнов. Сонечко вже над мо-гилєв, а ни ще порцїю горівки зо мнов не віпили. Заки-м ще в свої хатї і мнє гости за своїм столом, то буду з ними пити, а хто нї навидит, тай буде також.

Почала ся пїятика, тота пїятика, шо робить з мужи-кїн подурїлнх хлопцїв. Незабавки пїаний уже Іван казав закликати музику, аби грав молодїжи, шо заступила ціле подїрс.

— Мой, масте так данцувати, аби земля дуднїла, аби одной травнїчки на току не лишило си!

В хатї всі пили, всі говорили, а ніхто не слухав. Восїда йшла сама для себе, бо треба її було конче ска-зати, мусїло ся сказати, хоч би на вітер.

— Ик-єм го віпуцував, то був віпуцуваний, котре чорний, то як сріблом посипав по чорнї, а котре білий, то як маслом снїг помастив. Конї були в мене в ордунку, цїсар міг сїдати! Але-м грошїй мав, ой, мав, мав...

— Кобим учинив си серед такої пустині — лиш я та Бог аби був! Абим ходив як дика звір, лиш кобих не видів ні тих Жидів, ні панів, ні ксьондзів. Отогди би називало си, шо-м пан! А ца земля най западає си, най си і зараз западе, то-м не згорів. За чим? Били та катували наших татів, та в ярем запрягали, а нам уже кусня хліба не дают прожерти... Е, коби то так по мойому...

— Ще не находив си такий есквертант, аби шо з него стынг за податок, ой, ні! Був Чьих, був Німец, був Поляк — г..., пробачьийте, взьиди. Але як настав Мадзур, тай найшов кожушину аж під вишнев. Кажу вам, Мадзур біда, очи печи тай гріху за него нема...

Всякої бесіди було багато, але вона розлітала ся в найріжнійші сторони, як надгнилі дерева в старім лісі.

В шум, гамір і зойки і в жалісливу веселість скрипки вривував ся спів Івана і старого Михайла. Той спів, що його нераз чути на весілях, як старі хлопці доберуть охоти і заведуть стародавніх співанок. Слова співу йдуть через старе горло з перешкодами, як коли би не лиш на руках у них, але і в горлі мозилі понаростали. Ідуть слова тих співанок, як жовте осіннє листє, що ним вітер гонить по замерзлій землі, а воно раз-на-раз зупиняє ся на кождім ярочку і дрожить подертими берегами, як перед смертю.

Іван тай Михайло отак співали за молодії літа, що їх на кедровім мості здогонили, а вони вже не хотіли назад вернути ся до них навіть у гості.

Як де підтягали в гору яку ноту, то спускали ся за руки, але так кріпко, аж сугасти хрупотіли, а як подибували дуже жалісливе місце, то нахиливали ся до себе і тулили чоло до чола і сумували. Ловили ся за шию, цілювали ся, били кулаками в груди і в стіл і такої собі своїм заржавілим голосом туги завдавали, що врешті не могли жадного слова вимовити, лиш: Ой, Іванку, брате, ой, Михайле, приятелю!

6.

— Дьидю, чуєте, то вже чьне віходити до колії, а ви розспівали си як за добро-миру.

Іван витріщив очи, але так дивно, що син побілів і подав ся назад. Іван поклав голову в долоні і довго щось собі нагадував. Устав ізза стола, підійшов до жінки і вани її за рукав.

— Стара, гай, матір, инц, цвай, драй! Ходи, убе-remo си по нанцки тай підемо панувати.

Вийшли обое.

На уходили навад до хати, то ціла хата заридала. На би хмара плачу, що нависла над селом, прірвала ся, на би горе людсько дунайську загату розірвало — такий був плач. Жінки валомили руки і так сплетені держали над старою Іванихою, аби щось в гори не впало і її на місці не ронданило. А Михайло ймив Івана за барки і шатено термосив ним і порощав як стеклий.

— Мой, як-се гавда, то фурии тото катране з себе, бо ты віводичкую як к...!

Але Іван не дивив ся в той бік. Ймив стару за шию і пустив си в нею в танець.

— Польки мині грай, по нанцки, мам гроші!

Люде надеревіли, а Іван термосив жінкою, як би не мав уже гадки пустити її жину в рук.

Вігнали сини і спломіць винесли обоїх із хати.

На подпірю Іван танцював дальше якоїсь польки, а Іваниха обчочила си руками порога і приповідала:

— Ото-сми ты виходила, ото-сми ты вїгрязла оцими ногамі!

І нею рукою показувала в повітря, як глибоко вона той поріг виходила.

7.

Плоти по-при дороги тріщали і падали — веї люде виIRONАДЖУВАЛИ Івана. Він ішов зі старою, згорблений, в цайговім, синім одію і що хваля танцював польки.

Аж як усі з'ушинули ся перед хрестом, що Іван його поклав на горбі, то він трохи прочунав ся і показував старій хрест.

— Видиш, стара, наш хрестик? Там є вібито і твоє памоно. Но бі си, є і моє і твоє...

☞ ⦿ Серед бурі. ⦿ ☞

Драма на 5 дій

Бориса Грінченка.

—*—

Л Ю Д Е:

Василь Коваленко, полковник Калницький.
 Оксана, його жінка.
 Свирид Пилипенко, її батько, сотенний осавула
 у Ханенка.
 Горпина, слуга в полковника Коваленка.
 Степан Лясковський, сотник
 Лаврін Крицький, писар полковий
 Андрій Старовський, судія полковий
 Михайло Білоченко, обозний полковий
 Хома Жидинський, хорунжий полковий
 Роман Горденко, осавула полковий
 Денис, козак, кремезний дід
 Дід Остап, старий козак, увесь білий
 Карпо }
 Крутько } козаки не молоді
 Два окличники
 Татарин, кат
 Козаки й народ (жінки й чоловіки)
 Грицько Доленко, козак }
 Сотник козацький } з Ханенкового боку, в та-
 Козаки } борі під Калником.
 Жовніри польські в таборі під Калником.

Калниць-
кий.

у Калнику.

Діється 1671 р. в осени у місті Калнику.

П Е Р Ш А Д І Я.

Світлиця в полковника Коваленка. Вузькі й довгі вікна з невеликими шибками в олов'яних рамах. Двері просто глядача, праворуч і ліворуч. Кахольна груба з мальованих кахоль: козацький полковник з шаблею в руках верхи, Татарин біжить позем, пані з хусточкою в одній руці і з квіткою в другій, дівчина по полу йде, стіпає сів, стеновий орел видирає з лоба очі мертвому козакови, велика хата цупа, різнобарвний олень біжить. — усе те змальовано на кахлях, на стіні по одному малюнку: на стінах порозвішувано зброю, два портрети. Кругом стіни — дивні з емалью, килимками позастелювані. Де нема лав — полиці з дерев'яною посудом: бачишть кубки дзвонисті й срібні і простого яєно-критгаласі, стиглі червоні яблука, великі таци, срібні тарілки. У куточку маленька полицка, а на ній кілька шпалон, тонких фаянсів. Ближче до глядача стіл, біля його під стіною лави, а шпалон боки — дивні.

ПЕРШИЙ ВИХІД.

Оксана, пані полковника, струнка, чорнява, молода молодниця з товстими очима, вбрана у шовкову запаску і у вишивану сорочку; поверні сорочки корсет, корункою обшитий; вона стоїть біля вікна і сльозить. Увійходить баба Горпина — невеличка, сухорлява стара жінка і прислухується.

Оксана (сльозить):

Закувала воулонька, закувала:
 Горо-ж мій молоденькій, що сама я!
 Чогось мій на сарденьку та й не легко:
 Сеть у мене рідний батько, та далеко.
 Ой вирну я а рожі квітку, з винограду,
 Та пошлю я до батенька на пораду.
 А батенько тії квітки не приймає,
 Бо він мене, молододі, не пізнає...

Горпина. А ти вже знов про батька щось...

Окс. Так що?

Горп. Сумуєш ти...

Окс. Не можу-ж я забути:

Вже-ж батько він!

Горп. Та служить ворогам.

Окс. Нахай йому за те Господь пробачить!

Со гріх тяжкий... Він завєди до Ляхів
 Прихильний був, — того і віддавати
 За Василя мене він не хотів...

До він тепер? Не відаю, не знаю...

А пісня ся ні трохи не сумна:

Вона-ж оттак кінчається, бабусю:

Ой вирву я з рожі квітку, з винограду,
Та пошлю я до милого на пораду,
А мій милий тую квітку та й приймає,
Бо він мене, молодую, пригортає!
(Підбігає й обіймає Горпину).

А также, так, бабусю, пригортає!
Вже-ж пригорта!...

Горп.

Пустуєш ти усе!

І як йому тепер ще пригортати,
Коли кругом Ляхи нас облягли,
І треба нам завзято боронитись.

Окс.

Бабусенько, голубочко моя!
Я-ж тільки так!... сама я добре знаю!
Ні в день йому спокою, ні в ночі:
Все шанців, бач, не хоче покидати:

Горп.

Прихилить ся, хвилинку задріма,
Та й знов туди... І де береть ся сила?!
На теж він є полковником у нас...
Так де вже тут сьміятись, пригортатись:
Молити ся, журити ся тепер...

Окс.

Бабусенько, і я-ж молю ся щиро,
І я журюсь, що обняла наш край
Така біда; та по всяк час сумною,
Понурою не можу бути я...
Та й на що те? Боротись ліпше, легше,
Коли на бій всьміхаючись ідеши,
І сонечко-надія сяє ясно...
От, прийде він намучений, сумний,
Закурений важким гарматним димом,
А я його візьму та й звеселю,
То й віримо, що лихо піде геть.

Горп.

Як би то дав Господь наш милосерний!...
Ох-ох-ох-ох! Неначе хтось іде?

ДРУГИЙ ВИХІД.

Василь Коваленко, полковник, увіходить з писарем Лавріном Крицьким. Коваленко високий, з чорними вусами, не дуже довгими, сам чорнявий, з ясним, трохи гордим поглядом; убраний у козацький жупан кармазиновий, короткий, простий, при

боку шибля; він тільки-що вернув ся з шанців. Писар Лаврін Крицький зовсім молодий, гарний з себе, білявий, з маленькими вусами, идягнений у довгий жупан, підперезаний кольористим поясом; зверху кунтуш, він його скидає, увійшовши.

Криць. (вклоняючи ся). Я доброго здоровля зичу пані!

Окс. (вклоняючи ся). Здорові й ви! Сідайте, прошу, в нас!

Ковал. Оксаночко, у нас тут рада буде,
Так щоб ніхто сюди не увійшов.

(Проводить в другу комнату, в праві двері. Горпина виходить у ліві).

ТРЕТІЙ ВИХІД.

Оксана. Крицький.

Окс. Що стало ся? Якісь новії вісти?
Чи що лихо?

Криць. Нове? Лихе? Ба, ні!

Від порогів нема нового лиха,
А під своїх, — се гірше за Ляхів.

Окс. Кажіть же, що!

Криць. Суть вороги між нами!

Окс. Між ними? хто?

Криць. Ото-ж то й є, що хто?

Як би я знав! А то по місту всеюди
Вже пуцено такую вість, немов
Полковник наш не вдужа боронитись,
Не вмів він... що скинути-б його
Та нішого когось настановити,
Що мусимо скорити ся Ляхам,
А булаву Ханенкови віддати...
О, прокляті!...

Окс. Яка брехня!... Василь?

Не вмів він?

Криць. Та що вже говорити!

Всі відаєм, що душу віддає
І силу всю за справу пан полковник,
Що розумом, лицарством — перший він.
Та через те-ж ті зрадники й жадають

Геть скинути його, — аби самим,
 Не гаючись, Собіському схилить ся.
 Коли того не буде, хто один
 Здолає тут оперти ся тій силі,
 Що навкруги мов хмара облягла,
 Змагаючись стоїтати нас під ноги, —
 Тоді вони вже запанують тут!
 От, пані, чим полковник винен став ся.

ЧЕТВЕРТИЙ ВИХІД.

Увіходять: **Степан Лясковський**, сотник, чоловік років 35, не поганий з себе, вуси біляві, трохи в гору закручені; **Андрій Старовський**, судия полковий, років йому з 50 або й трохи більше, обличчє досить грубе, сите, увесь кремезний, чорні короткі вуса; **Хома Жилинський**, хорунжий полковий, пиндючна козацька постать; увіходячи, витають ся.

Добридень вам, вельможна господине!

Окс. Здорові й ви!

Лясков. Деж пан полковник є?

Окс. Увійде він, — от тільки зараз вийшов.

ПЯТИЙ ВИХІД.

Увіходять: **Михайло Білоченко**, обозний полковий, худий з обличчя, але кремезний, старий, сивий козарлюга з довгими вусами; **Роман Горленко**, осавула полковий, ще молодий, звичайне козацьке обличчє, говорить завжди палко і щиро. Витають ся:

Витаємо в господі вашій вас!

Окс. Витаю й я, — добридень вам, панове!

ШЕСТИЙ ВИХІД.

Полковник **Коваленко** увіходить, а **Оксана** зараз же виходить.

Ковал. Сідайте-ж бо, панове, прошу вас!

(Усі сідають, окрім писаря; той тимчасом переглядав книжки на полиці, а тепер, узявши в руки одного фоліянта, перегортає його зацікавлений).

Білоч. Пан писар щось до книг узяв ся дуже.

Криць. Не можна-ж бо! Новенька книга тут!

(Читає: „Небо нове з новими звіздами сотворено...“
 Іоанкія Галатовського).

Я ще у вас її й не бачив, пане!

Ковал. Ще по весні її мені привів
 Один кунець во Львова; тільки й досі
 Як треба я не прочитав її
 За справами військовими. Я потім
 Вам дам її, — тепер ідіть до нас!
 (Облишивши писар книгу, сідає до гурту).

Собієвний Ян, гетьман коронний польський,
 А в куні з ім Ханенко, що себе
 Тож гетьманом над нами називає,
 Прислали нам отсе сього листа,
 А у листі тако нам написали,
 Щоб віддали на ниньську ласку ім
 Ми Калинк наш... Листа ви всі читали...

Що подіте на лист той відповісти?

Старов. А щож би ми могли відповідати?

Он скоро вже два тижні буде, — всі

Ми тут бсмось, а діла все чорт має...

Що дня тіснійш, міцнійш стискає нас,

Мон обручем во стáлї, лядська сила.

Нас жмоня тут востала ся мала,

В їх — військо все. Гетьман наш Дорошенко

На адужав потуги дати нам...

Ковал. То в дних одно: або Ляхам скоритись,

Або гуртом у бої полягти.

Се подаю вам до уваги нині.

Старов. Деж сила в нас, щоб ще змагатись нам?

Як скоримось, то змидування буде,

А скоро ні — загинемо усі

Ів статками, маєтками своїми.

Білоч. Лицарська річ у бої полягти.

Горл. Загинемо? Так ліпше вже загинуть!

Ще сила є! І пороху та куль

Багато в нас.

Жилин. А в ворогів ще більше.

Білоч. (до Старов.) Не стане куль — червінцями тоді

Стріляти-мем, — їх де в кого багато.

Горл. Ха-ха-ха-ха! Се пан обозний втяв!...

- Старов.** Ну, не на те червінці, щоб стріляти!...
А як нема вже змоги, то корись!
Та й скоримось ми не кому чужому, —
Ханенкови, — і той у нас гетьман...
Однаково — Ханенко, Дорошенко...
- Ковал.** Ба ні, не так! Пан полковий суддя
Сказав таке, чого казати не личить:
Забув, хто єсть у нас тепер гетьман!
Ні, не одно Ханенко й Дорошенко.
Бо гетьманом Ханенка ізробили
Ляхи, не ми. Він здав ся їм на те,
Щоб булаву відняти в Дорошенка,
Бо сей не з тих, що вклонить ся Ляхам!
Ханенко, се — попихач у Ляхів!
Він важучи свого народу волю,
Його права съвятї за ніщо,
Все продає за панську зрадну ласку,
Аби він сам у злотї панував!
Гетьман Петро — хай Бог йому уділить
Предовгий вік — за правду він стоїть,
За те, щоб ми, не кланявшись нікому,
В своїй землі по своєму жили.
І мислить він про край, про посполите
Усіх добро. Не хоче він народ,
Що визволивсь, купивши волю кровю,
Віддати знов старим панам в ярмо.
З'єднати ся повинна Україна
Під одною рукою вся, — тоді
Ми будемо серед народів дужі
І високо підіймемо свій стяг.
- Білоч.** Не скоримось Ханенкови, ні, ні!
Горл. Не зрадімо свого краю й волі!
Криць. Не подамось!
Жилин. Не змога-ж далі так!
Горл. Ні, змога є! Міцні ще шанці й замок.
Жилин. А те забув, що з міста є хідник
Ще давній той: аби Ляхи назвали,
То нищечком і влізуть у ночі.
- Ковал.** Завалено уже тайник землею.

- Білоч.** Допильнував того я в ранці сам.
Горл. І живність є, — голодні не вмеремо...
Криць. А може ще й підійде Дорошенко
З потугою...
- Старов.** До в чорта вже йому
Нам допомгти, коли й самому скрутно.
Лископ. Не угрожуюсь! Дозвольте знати річ!
Даж видно є, що зникла наша сила?
Ні, мусимо ми боронити ся знов!
Ні, мусимо боротись до загину
І за свого стоїти гетьмана!...
Подушаєм! Ми-ж коники, панове!...
- Старов.** А ти-ж киши...
Лископ. Що тяжко нам боротись?
Кавал! Так що? Поборемо усе!
- Старов.** Але-ж бо ти...
Лископ. Кажу, щоб бити ся й далі!
Старов. (помовчавши трохи). Як так, то й так...
Жилин. Як сотник, так і я!...
(Павва).
- Ковал.** Так будемо-ж до смерти боронити ся!
Признаюсь, нам по щирости тепер:
Коли-б ми тут усі постановили
Послухати ся єього до нас листа,
Скорити ся, то вже повів би иньший
Вас кланятись Ляхам, а я-б узяв
В останнє вже тоді у руки шаблю
Та й кинув ся-б на ворогів хоч сам.
Бо лінше є за волю в бої вмерти,
Ніж стати ся невільником-рабом.
Бо тільки труп — той сорома не знає,
А хто живий, той не стерпить ярма.
Криць. Ні, не стерпить! І ми того не хочем.
Білоч. Якби-ж усі такі були, як ти!...
Горл. З тобою всі поляжемо, — веди!
Ковал. За щирість сю спасибі вам, панове!
Сморкасть ся, — на шанці треба йти.
Що й післанця ми мусим відіслати. (Всі встають).
Нема чого відписувати їм:

Так відкажу — нехай не дожидаєть!
Ми скоримось хіба як у землі
Лежати-мем. Ходіть тепер, панове!

(Виходять усі, Коваленко позаду, але в ту мить відчиняють ся
двері з другої комнати і увіходить Оксана).

СЬОМИЙ ВИХІД.

Коваленко. Оксана.

- Окс.** Василечку, стрівай!
- Ковал.** (зачиняє двері і вертаєть ся). А що тобі?
- Окс.** Я, звісно, все з тієї хати чула!
- Ковал.** А щож, чи так відповідать на лист?
- Окс.** Іще-б не так! Який ти смілий, гарний!
З тобою я нічого не боюсь.
Коли-б не се, а в-двоє більше військо
Нас облягло, — не страшно і тоді:
Бо що воно перед тобою зможе?
- Ковал.** Хіба вже я нелюдську маю міць?
Ні, є кінець усякій людській силі.
І навіть той, хто дужчий за усіх —
Той зломить ся.
- Окс.** Зломитись — не схилитись,
Не кланятись звитяжцям-ворогам!
І ти такий! За те такий і гарний
І дорогий, коханий, любий мій!
(Припадає до його, він пригортає її й цілує).
- Ковал.** А що, як би Ляхи нас подоліли?
- Окс.** Тоді-б поліг в останнім бої ти.
- Ковал.** А ти?
- Окс.** А я? Чудний бо ти, Василю!...
- Ковал.** В неволю ти потрапила-б тоді.
- Окс.** В неволю — я?! На що так глузувати?
Ні, смерть — то мить, неволя — цілий вік...
Я до життя готова і до смерти:
Де будеш ти, то буду там і я.
- Ковал.** Голубочко, душі моєї сонце!
Мій світоньку! З тобою — все ясне,

Без тебе — ніч... ніч темна і похмура...
Без тебе я... і жити-б я не міг!

Окс. (швидко пригортаючи ся до його).
О, цить бо, цить!... А то тебе від себе
Не зможу я пустити!...
(Цілує його, а потім відштовхує алегенька від себе).
Ну, вже йди!

Ковал. Іду, іду, бо справді забарив ся...
(Іде, але на порозі схиляєть ся).
А підеш, яка в нас новина?
Грицько знайшовсь.

Окс. Невже? А до?

Ковал. В Ханенка.

Окс. (сумно). І він туди!...

Ковал. Я з шанців сам пізнав
І в післанця питавсь, — і той так каже.
Ну, вже піду... Я скоро і вернусь. (Виходить).

ВОСЬМИЙ ВИХІД.

Оксана сама. Проходжує ся по хаті, потім сідає біля столу.

Окс. Грицько знайшовсь... і бить ся за Ханенка...
І винна я... Укупі ми зросли
І плакали й сміяли ся укупі...
Він покохав мене і певний був,
Що будемо ми вдвох із їм подружем...
Та може так воно й було-б, як би
Не стрівсь Василь... Маленька зірка гасне,
Як засія на небі сонце... так...
Як віддалась за Василя, не стало
Тоді Грицька: ураз кудись він зник...
А се тепер у ворогів з'явив ся...
І щирий він, і гарний, добрий був...
Ми вкупі з їм ділили сміх і сльози.
Він батькови був тільки приймаком,
Але мені він братом був із малку.
І жалко так, що з ворогами він!...
Як сталось се, що він тепер з Ханенком?

Як все тепер поплуталось: хто був
Учора наш, той з ворогами завтра.
Се помилка його, і певна я:
Коли-б його могла я де уздріти, —
Вернув ся-б він, їх кинувши, до нас.
(Схиляється головою на руки і замислюється).

ДЕВЯТИЙ ВИХІД.

Оксана. Баба Горпина.

Горп. Чи вернеть ся небавом пан Василь?
Окс. Ви хочете, бабусенько, вже спати?
Лягайте, спіть! Чого ще вам товклись?
Сама я тут вечерю наготую.
Горп. Так я піду...
Окс. Ідїть, бабусю, спіть!
(Горпина виходить. Оксана знову сидить біля стола, замислившись).

ДЕСЯТИЙ ВИХІД.

Увійходять тихо чоловік середнього зросту, в звичайній мужичій одязі, білявий, вуси, без бороди. Увійшовши озираться ся, не важучи ся нічого робити. Оксана почувши його, підводить голову і відразу встає.

Окс. Се хто такий? (Придивляється ся). Ой, хто се? (Пізнає).
Боже правий!
Чол. Не пізнаєш?
Окс. Ні, я пізнала... ви...
Се, батьку, ви...
Пилипенко. Се я! Чого-ж злякалась?
Поблїдла чом? Хиба я дикий звір?
Окс. Та ні, се так... се я... не сподївалась...
Я думала, що вас немає тут...
Пил. Та не лякайся! Я не прийшов ганьбити
Тебе за те, що ти за Василя
Твого пішла, від батька втікши нишком,
До ворогів пристала...
Окс. Батьку, ні!
Не вороги вони мені, а рідні.
Той ворог нам, хто наш плюндрує край:
Не я, а ви, мій батьку, з ворогами.

Пил. Мовчи уже, коли ще не клону!
Я не про те тут маю розмовляти.
Окс. А я про те: покиньте, тату, їх;
Верніте ся до нас! Вас привитаєм
Як рідного, коханого ми всі...
Любити-му, корити-мує!... Верніть ся!
Пил. Обдиш, кажу! Не в тім сьогодні річ!
Повинна ти мене обатурвати.
Сюди вночі я тайником улїз, —
А поки я ходив, то тайника
Васинано, — воставсь и мов у настії.
И цілий день у бурині лежав,
А се добравсь по темному до тебе.
Окс. Але чого-ж ви опинились тут?
Пил. А що тобі? За ділом опинив ся.
Ратуй тепер і випусти мене!
Окс. А якже вас я випущу? Всі брами
Скрїзь замкнено і вартові стоять.
Пил. То одури тих вартових як знаєш,
А випусти відєїль мене мерції!
Окс. Та як же я їх одурити можу?
Пил. Ти помудруй! Ти знаєш лїнше се!
Окс. Дурить своїх? Ні, я того не хочу.
Пил. А-ну обдиш ти вигадки дурні!
Окс. Не вигадки — не можу я зробити.
Пил. Не зробиш ти, — я проклену тебе!
(Лютув.) Я задавлю тебе! пускай мене!
Окс. Не можу я!
Пил. У, проклята тварюка!
(Проходить по хаті і вертається ся. Спокійніше)
Та слухай же! Розваж же, нерозумна:
Коли мене не випустиш вночі, —
Піймають же мене і покарають.
Окс. Я Василя прохати-му, щоб він...
Поможе він...
Пил. На його я не вірю.
Та й він не сам: є присуд військовий, —
І завтра я на шибениці буду,
Чи голову катюга втне мені.

Окс. Ой, Господи!
Пил. Та пожалій же батька!
 Вже раз його скривдила тяжко так,
 Тепер його ти віддаш на страту.
 Пролетєть ся кров моя і упаде
 На голову тобі: ти вбила батька!
 Моя душа на божий стане суд
 І я Йому, Єдиному, на тебе
 Поскаржу ся.

Окс. Ой, Боже! що чинити?
Пил. Поскаржу ся: у неї не було, —
 Скажу Йому, — жалю в жіночій серці.
 Вона могла кривавий батьків труп
 Без голови вбачати на помості;
 Вона мене убила, се вона;
 Карай її, мій Господи Єдиний!

Окс. Ні, не кажіть так, тату, не кажіть!
Пил. Казати-му! У тебе серце добре,
 Я-ж — батько твій, зростив тебе, кохав...
 Тепер прошу: ратуй мене від смерті!...

Окс. Стривайте бо!... подумаю... (Мовчить). А, так!
 Надумала.

Пил. Надумала? Кажі-ж бо!

Окс. Тут поблизу в саду у нас є хвіртка
 Маленька у мурі... ключ у нас...

Пил. Веди-ж мене! веди мерщій, не гай ся!

Окс. Стривайте бо, — неначе хтось іде... (Прислухуєть ся).
 Василь іде! (Бере його за руку). Отам сховайтесь поки.
 Я все зроблю, що сила буде, — йдіть!

(Виводить батька в другу комнату, сама вертаєть ся).

ОДИНАДЦЯТИЙ ВИХІД.

Оксана. Коваленко увіходить.

Ковал. Оксаночко, тут не було Карпа?

Окс. Не бачила його...

Ковал. А мав він бути...

А може він в пекарні дожида?

Ти глянй, піди! Нехай сюди увійде!

(Оксана виходить).

ДВАНАЙЦЯТИЙ ВИХІД.

Коваленко (сам, дивить ся у слід Оксані).

От Бог послав мені отсей клейнод!...
 І утомлюсь, і знеможусь без міри,
 А зирнемось, очима всьміхнемось, —
 І до вже та і втома і знебога!
 Коли-б її у мене Бог відняв,
 То хоч і вмри, бо що життя без неї?
 Холодний світ без радощів і втіх,
 Без щирости, без правди... кров та бійка
 Щодонная... гризеть ся в братом брат...
 А на що се? Волицня річ — лицарство!
 Я все життя із шаблею прожив,
 А часом так подумаш: мій Боже,
 Тож кров!... тож смерть!... тож горя скільки, сліз!...
 Хай Бог простить, бо бюсь за правду й волю...
 Та знає Бог, що се тяжке життя,
 І посила душі людській на втіху
 Прочистую, ласкаву та ясну
 Жіночюю подружню душу люблю, —
 Так і мені Оксаночку послав.

ТРИНАЙЦЯТИЙ ВИХІД.

Коваленко. Карпо, козак не молодий, увіходить.

Карпо. От я прийшов. Який же загад буде?

Ковал. Та загад сей такий: як хочеш ти,
 Так і берись, а ні — нехай хто инший.

Кар. Кажіть — який?

Ковал. Та от цидулу сю
 Гетьманови Петрови доручити.
 Тут більш на смерть, ніж на життя ідеш.
 Давайце лист!

Кар. Ти лицар щирий, брате!
Ковал. Так слухай же, як муєш ти зробити:
 Ти вдягнеш ся у свиту й вийдеш зараз
 В маленькую лівую браму, — там
 У низ іди; зійшовши на долину

Йди до млина, мірошника знайди
Петра Гайду, йому віддай цидулу:
Хай він мерщій до Дорошенка йде...
Він знає вже, — скажи, що се від мене...
Віддавши лист, вертайсь назад сю ніч.

**Кар.
Ковал.**

А як його не буде дома часом?
Тоді ти сам у Чигирин іди
І там віддай цидулу гетьманови.
Ось на тобі червінця на коня... (Дає).
Ідь день і ніч... Мені тебе не вчити,
Ти знаєш сам... Не першого тебе
До гетьмана з листом я ординую,
Але нема ні вісточки відтіль,
Всі посланці погинули без сліду.
То сторожкий ти будь та бережкий,
Щоб сам живий і щоб зробив ти діло.

**Кар.
Ковал.**

А як же я вийду до міста знов?
Ми підемо з тобою вдвох до брами,
Там вартовий і випустить тебе.
Як вернеш ся-ж, то мусиш ти сказати:
„Брід перейшов“ — се гасло тільки ти
Та вартовий та я і будем знати —
Воно тобі відчинить браму знов.
Тепер же тут ніхто не може знати,
Що ти пішов: те знаєш ти та я
Та вартовий: певнійша справа буде,
Коли ніхто не знати-ме про се.

Кар.

Нехай і так... Так може-б пан полковник
Не брамою звелів мені іти,
А випустив мене в садка у хвіртку?
Так тут ніхто мене-б уже не вздрів.

Ковал.

Не можна так: кущі-терни край брами,
І легко ти сховаєш ся у їх,
Тут — голо все, то скоро вийдеш, — зараз
Тебе Ляхи постережуть і вбють.
Тепер ходім, — я проведу до брами.

(Виходять обидва).

ЧОТИРНАЙЦЯТИЙ ВИХІД.

Пилипенко, а згодом Оксана.

Пил. (обережно визирає в двері і бачивши, що нікого нема, уві-
ходить). Уже пішли... Ідїть собі здорові!

Який швидкий: „Нехай ніхто не зна!“

А я й почув, і знаю ваше гасло!

Потрапив я сюди в щасливий час:

Підмогою чи зробить ся з Лясковським,

А знаючи, як увійти сюди, —

Все я зроблю!... Коли-б то вийти швидче!...

Окс. (уніходить швидко). Ходіть мерщій! Василь уже пішов.

Пил. Ходім, поди!... А се тут недалеко?

Окс. Та тільки сад маленький перейти.

(Виходять. Сцена який час порожня).

П'ЯТНАЙЦЯТИЙ ВИХІД.

Лясковський, а потім Оксана.

Лясков. (уніходить і бачучи, що нікого нема).

Нема її. І де вона поділась?

Піймав я час, що він на шанцях десь...

Побачити її саму хотілось...

А от — нема!... А може там вона?

(Вибирає в одні двері і в другі).

Ніде нема!... Невже немає дома?

Окс. (вбігає швидко). Ой, хто се тут? Се ви... Злякалась я...

Лясков. Хиба мене ви боїте ся, пані?

Окс. Та ні, не те! Не сподівалась я...

Лясков. Ну, коли так, то се ще мало лиха...

Я так і знав, що будете самі,

Так я й прийшов із шанців, щоб сказати...

(Спинаєть ся).

Окс. Сказати — що?

Лясков. Багато є казати,

Та усього не виявиш відразу...

Окс. Сідайте-ж бо! (Сідає сама).

Лясков. Еге, сідаймо... так... (Сідає).

Так з чого-ж я почну? Хиба з такого?

Інакше я тепер живу, ніж жив...

Окс. Чого-ж то так?

Лясков. Того, що вас побачив.

Окс. Ви кажете, добродію, таке,
Що я його не вмію розуміти...

Лясков. Так зрозумій, що я тебе люблю!

(Оксана зривається з місця, Лясковський теж встає).

Ні, не тікай, дай все мені сказати!
Не вільний я! Коханню обняло
Мене, його подужати не можу...
Мовчав я все, але тепер такий
Надходить час, що годі вже мовчати.
Ще день чи два — поляжемо ми всі.
Тебе-ж люблю: не можу попустити,
Щоб смерть тебе забрала в час страшний.
І можу я тебе поратувати,
Але-ж за те благаю в тебе я:
Не погордуй моїм коханням, пані,
До мене будь...

Окс. Ні, годі, годі вже!
Мені було-б від вас піти відразу,
Не слухавши тих божевільних слів.
Коли-ж уже лишилась я, то мушу
Сказати так: як зважили ся ви
Таке гидке мені казати й грішне?
Поцтивости моїй, чесноті ви
Як зважидись таку вчинити кривду?
Ідіте геть і більш не важтесь ви
До нашої приходить господи,
А кривду сю — хай вам дарує Бог!

Лясков. Розгнівалась і слухати не хочеш...

Окс. Ідіте геть! — я вже сказала вам
І більше вас я слухати не буду.

Лясков. Гарзд! дарма! послухаєш колись!
І що тепер здається нецнотливе,
Лякає так, — вже здасть ся не таке,
Як смерть тобі над шийю зависне.

(Виходить).

ІНІСНАЙЦЯТИЙ ВИХІД.

Оксана (сама).

О, Господи, яка гидота се!
За віщо він мене образив, скривдив?
Помітив що в мені такого він,
Що зважив ся прийти мені казати,
Щоб кинула під ноги честь свою?
Які слова чи погляди, чи вчинки
Мої йому ту зважність надали?
Не знаю я, а кров кипить з образи!...
Казати се Василькови, чи ні?
А якщо-ж, що ні! Є клопоту багато
У його й так, — так на що сей новий?
Йому тепер спокою в душу треба...
І добро се надумала ся я,
Що зважилась про батька не казати:
Сказала-б я, — що-б мусів він тоді?
Коли-б віддав на суд у раду батька, —
То повна річ, що присуд був би — смерть;
Коли-б його пустив із міста нишком, —
То мусів би тоді Василь немов
Ірадити своїх, а се погано
І мук йому без міри завдало-б;
Тепер же все зробилось тишком-нишком,
Не зна Василь, не зна про се ніхто...
Тоді колись, як знімуть сю облогу,
То розкажу я Василеві все,
Тепер же — ні! На віщо турбувати?...

СІМНАЙЦЯТИЙ ВИХІД.

Оксана. Коваленко увиходить швидко.

Ковал. Ну, ось і я! Діждала ся мене?

Окс. (кидається до його й припадає йому на груди).
Василечку! мій орле ти, мій сьвіте!
Єдиний мій, найкращий, дорогий!
Ти все мені! моє життя, мій раю!...

Ковал. Ні, ти мій рай, моє життя і сьвіт!...

(Припадає до неї устами).

ЗАВІСА.

Д Р У Г А Д І Я.

ПЕРША ВІДМІНА.

Сьвітлиця в господі у сотника Лясковського, вбрана підхоже до того, як і в Коваленка, але менша й простіша. Ніч, на столі сьвічка.

ПЕРШИЙ ВИХІД.

Лясковський сидить за столом, перед їм стоїть Крутько, немолодий козак.

Лясков. Так мовиш ти, що хилють ся до нас?

Крутько. Та ще і як! Я з панського розказу
Усеїм одно у вуха все турчу,
Що в нас тепер полковник сей поганий...

Лясков. Ну, а про те... про мене закидав ти?

Круть. А як же-ж ні! Кажу, ласкавий пане!
Нам сотника Лясковського, кажу,
Полковником годить ся обібрати.

Лясков. То що-ж вони?

Круть. Багато пристає
На вашу мосць, а иньші Коваленка
Обстоюють.

Лясков. А ти їх припечи:
Ти нагадай сьому, як пан полковник
Його колись покривдив, — накарав
За те, що він... Ні, не кажи за що,
А за ніщо, кажи... Тому закинъ,
Що міг би він уже значнійшим бути,
Але сього полковник не дає,
А буде він тоді значним, як стане
Полковником Лясковський. Ще кому
Ти просто дай горілки, щоб напив ся,
Чи таяра йому ти в руку вкинъ,
Коли не пе...

Круть. Я-ж і роблю так саме.

Лясков. Усякому ти щось лихе скажи
Про Василя, — вигадуй там що знаєш,
Та тільки так бреши, щоб не вклепавсь.

Круть. Та знаю як, — мене сього не вчити.

Лясков. Хто наріка на сю облогу, — тим
Скажи, що се через його упертість
Та через те, що недотепний він:
Коли-б не він, — давно-б кінець облові.
А хто кричить, що треба йти на смерть,
Тому скажи: Василь віддатись хоче
Лихам і вже в Ханенком наклада.
Тим і людей мордує він, щоб врешті,
Знемігши ся, всі легше підлягли.

Круть. Уже декому й казав, і вірять добре.

Лясков. А коли хто і віри не пойме,
То все яксь народить ся невіра
До Василя: „А може щось і є?“
Подумас непомірний часом

І вже не так повірить він йому,
Як тринить ся, що треба буде віри.
Круть. От тільки ще той клятий дід Остап:

Він серед нас велику силу має,
Шанують всі його, що лицар він
Уславлений і ранами окритий,
Ковалцький звичай знає всі...
Я закидав йому: „Дурниця!“ — каже, —
„Ти не влети дурниця!“ — Коли-б же він
Та прихилився, — за їм би й ті шгнули,
Що що тепер хитають ся вони.
Лясков. А ти йому червінчика...

Круть. Не візьме!

Та я його злякаю: я впевню,
Що зраджує полковник. Як повіре,
То ворогом страшним тоді йому
Він зробить ся.

Лясков. Роби вже як там знаєш!
Полковник я, — хорунжий в сотні — ти.
(Дає гроші).

Ось на іще побрязкачів блискучих, —
Багато сим прихилиш ти. Іди!

(Крутько кланяєть ся і виходить).

ДРУГИЙ ВИХІД.

Лясковський (помовчавши).

Полковницький пірнач... блищить він гарно...
 Ото тоді пануй і роскошуй!
 Дурні! дурні! клопочуть ся, гризуть ся,
 За рідний край говбрють, за народ...
 А що мені той рідний край? На віщо?
 Як добре жить, то там і рідний край,
 А як що зле, — на чорта він іздавь!
 Про волю ще народною торочуть...
 Все чорт зна що! Йому горілки дай,
 Упсть ся він, то й байдуже про волю:
 Лизати-ме він чоботи тобі.
 Тоді вона, та воля, є в людині,
 Коли брязчать червінці у руках,
 Тоді усе, що тільки заманеть ся,
 Все зробить ся! Такої волі й я
 Добуду ось... Коли-б же пощастило!...
 Щоб більше він на шиї не сидів,
 Огидний сей!... Тоді уже й Оксана...
 Ой-ой-ой-ой! То ласощі такі,
 Що тільки їх хоч трошки нагадаеш,
 То так тебе мов опече всього.
 А як вона нагнівалась на мене,
 Тоді немов ще краща стала враз.
 Вже сердьсь тепер: твоя ще поки воля!
 А скоро я приборкаю тебе, —
 Не сердить ся ти будеш, — цілувати!

ТРЕТІЙ ВИХІД.

Старовський та Жилинський увіходять.

Старов. та **Жилин.** Добри вечір!**Лясков.** А прошу до госпбди!

(Старовський та Жилинський скидають кереї).

Сідайте-ж бо! (Усі сідають). Давно вже челядь спить,
 І нас ніхто почути тут не може,
 То вільно нам розмовить ся в сей час.

Старов. Надумав се пан сотник щось цікаве.**Лясков.** Цікаве — так! Ми муємо гуртом
 Порадитись, щоб знати, що чинити,
 Бо справа се великої ваги.**Жилин.** А-ну, кажи, послухаєм про справу.**Лясков.** Мої до рук потрапив лист один...**Жилин.** Від кого-ж лист?**Лясков.** Від гетьмана Ханенка.**Жилин.** Ханенко? Йо?**Старов.** Невже?**Лясков.** А то-ж, кажу.**Старов.** А щож стоїть написано в цидулі?**Лясков.** Хай пан суддя читас сам її! (Подав листа).**Старов.** (розгортає й дивить ся спершу на підпис).

Ханенко, так... Ну, будемо читати!

(Читав:) „Мой велце шановний, ласкавий добродію, пане сотнику Калницький! Ординуємо з сим листом нашим певного чоловіка, сподіваючи ся, що сим тебе і інших обачнійших з старшини вашої до перестанку пролиття крови християнської нахилимо. Поневаж уже два тиждні твоя кров проливасть ся і ще більше її пролито має бути, як звичайним робом до Калнику вступимо. Рач ваша милость на тое уважно глянути, же ніякої надії на утримання міста вашого мати не можете і чи нині, чи за кілька день поддати ся мушите. Ліпше вам будеть на ласку нашу оддати ся, аніж карання сродного за упартость дознати. За дурницею полковник ваш уганяючи, того вчинити не хочеть, то могл би ваша милость, полковницький пірнач до рук узявши і розважнійших із старшини вашої до себе приєднавши, тое вчинити. А що такий вашої милости і товариства учинок без нагороди доброї мастками чи золотими червоними не лишив ся би, то в тому певний будь. Також і полковницького пірнача з рук вашої милости ніхто видерати не мав би. Рач же, розваживши тое, мені пильну а пильну і щирю одповідь подати. Михайло Ханенко, рука власна. Року Божого 1671-го, Октобрія...“

Отсе і все. (Мовчать який час усі).

- Старов.** А що сказав пан сотник
Тому, хто дав йому сього листа?
- Лясков.** Що, відповім не зараз, трохи згодом...
Порадитись із вами я хотів, —
На те я вас тепер отсе й покликав.
- Старов.** А сам же ти як думаєш про те,
Що пан гетьман нам подає до вваги?
- Лясков.** А щож тут ще? Казав я вам і перш,
Що все одно — нам витримать не сила.
Не схилилось, — то шню нам нагнуть;
Послухаєм — зазнаємо ми ласки.
Нема чого стрибати ув огонь,
Коли його і обминути можна.
Змагаючись, як наш дурний Василь,
Ми і людей занастим, і місто;
Віддавши ся-ж ми зарятуєм все,
Та і самі не будемо без зиску.
Ви згодились попереду на те,
Що як уже побачимо, що годі
Змагать ся нам, то скинем Василя,
Коли на те до нас він не пристане,
Та й скоримось Ханенкови. Сей час
Уже прийшов: не витримаєм далі.
І склалось так тепер нам добре все,
Що вже не ми, а сам гетьман Михайло
Прохає нас: то се ще й ліпше нам:
Ми можемо так більше вторгувати!
Тим я й кажу: берім, коли дають,
Бо час мине, то може все пропасти.
- Жилин.** Та се то так... та штука є одна...
- Лясков.** Кажі — яка, то може і зарадим.
- Жилин.** Ну, дасть гетьман маєтків... талярів
По сотні-дві... І ще тобі до того
Полковництво...
- Лясков.** Написано про се...
Хлба не в лад?
- Жилин.** Ні, не про те, а ось що:
Вам добре двом: полковницький пірнач
Уже давно вві сні пан сотник бачив, —

- Тепер його й рукою досягне.
І пан суддя теж плату добру має:
Полковника ненавидить він так,
Що добре-б дав, аби пометитись можна...
За віщо се — не відаю того...
- Старов.** Він ворогом мені давно вже став ся:
Образою великою вразив
Моно він раз...
- Лясков.** Яка-ж була образа?
- Старов.** Прилюдно він назвав мене колись
Утисником і ще зганьбив словами.
- Лясков.** А за щож се?
- Старов.** Та за дурницю все!
Там козаки-сусіди єсть у мене,
Дейнеченки... сунлігу подали,
Що ніби я їх утискав, що ніби
Я батождім їх бив, — а те усе
Шкарадная брехня! Та ще й на кого:
Ще й на суддю! І він мене тоді
Утисником назвав, ганьбив... забути
Не можу я. Давно я записягсь
Пометити ся, полковництво відняти
У його й все...
- Жилин.** Ото-ж і буде так!
От пан суддя і має нагороду!
Опріче тих маєтків, талярів,
Одні бере пірнач, а другий помету.
А щож — мені?
- Лясков.** Маєтність, гроші...
- Жилин.** Ге!
- Те маєте і ви та ще і надто,
Мені-ж нема додаточка того.
- Лясков.** Як так — бері! Про те всі будем дбати,
Щоб сотником ізроблено тебе.
- Жилин.** Отсе гаразд! Так ліпше й приставати.
Та тільки вже щоб слова не ламать!
- Лясков.** Не зломимо! Як я сказав, то певне.
Та тільки щось мовчить наш пан суддя,
Що думає — не хоче нам сказати.

Старов. Я пристаю.

Жилин. Отсе так і гаразд!

(До Ляск.) А деж сей лист пан сотник взяв? від кого?

Лясков. В ночі я йшов учора. Аж дивлюсь:
По хлопському убраннї хтось підходить,
Дав листа... Я в його розпитавсь:
Він ізнайшов отой тайник підземний
Та й вліз сюди. Я наказав йому,
Щоб зараз він назад вертавсь, а в ранці
Засипали ми тайника того.

Жилин. Бач, бісові, — знайшли-ж тайник, а наші
І байдуже.

Старов. Бо так він обваливсь,
Заріс увесь кущами й деревою,
Що всі його забули вже давно.

Лясков. А сей, бач, знав про його: він у місті
Колісь бував. І знаєте ви — хто?

Жилин. А хто? Кажі!

Лясков. Полковниці се батько.

Старов. Невже? Свирид? Бач, де він обізвавсь.

Жилин. А хто-ж він є? Про його я не знаю.

Старов. Він з Винниці був міщанин, — там є
У його двір... Водив ся з козаками
Ще здавна він, ластивсь і до Ляхів...
Став козаком, пристав до Дорошенка.
Лясков. Тепер же знов з Ханенком наклада.
Він там у їх за осавуду в сотні...
На вигадки премудрий, так його
Туди і шле Ханенко, де не шаблі,
А хитрощів зажити треба їм.

Жилин. А як же наш йому зробив ся зятем?

Старов. Так і зробивсь... У його ся дочка
Одна була.. та ще приймак... За пана
Богатого віддять її хотів,
А тут Василь підскочив та вернув ся
Із гарбузом, бо був тоді малим
Хорунжим він у сотні... Так Оксана
Сама тоді вже утекла із їм.

Розлютувавсь Свирид і відцурав ся
На вік дочки...

Жилин. Так он се через що

Він хоче сам занастити зятя!...

(До Ляск.) Того-ж ти так на радї обставав
За те, щоб нам з Ляхами бить ся й далі.

Лясков. Так лишне ми захистимо себе:
Як будемо кричати скільки сили
Про ворогів треклятих та про бій,
То й вірити нам будуть, скажуть: певні.
Ми-ж нищотком ізробимо своє.
Та що і те: коли-б сам Коваленко
Ляхам піддавсь, — пропали баринні!

Старов. А як же ми умовим ся з Ханенком?

Лясков. Я завтра сам із Калника піду
В ночі до їх і там з самим Ханенком
Погоджу ся.

Старов. Се буде добре — йди!

Лясков. А мій Крутько підкручує тут добре:
Багато вже до нас прихильних є.

Старов. Нам їх тепер ще більше буде треба:
Як Василя приборкаєм, то все
Ізробимо, а з їм — то важча справа.
Силкуймо ся, щоб прихилить народ.

Лясков. Тепер же ми ходім іще на шанці,
Щоб бачено, що пильні й щирі ми.

Жилин. А щож, ходіть! Обійдемо, та й спати.
(Вдягають ся й виходять. Завіса спадає).

ДРУГА ВІДМІНА.

Ніч. Майдан серед Калнику великий. Будинки старосвітські: вікна вузькі, по-
кривки сонтові й соломяні, високі й острі. Ніч не місячна, але досить видно
'Чути, як перелікуєть ся варта: »Вартуй! вартуй!« — гукає з одного боку
»Вартуй!« — одніють ся з другого, а ще десь далі ледви чути: »Вартуй!«

ЧЕТВЕРТИЙ ВИХІД.

Як відслонюють ся завіса, то на майдані порожньо. Трохи згодом
чути ходу. Виходять Лясковський, Старовський та Жилин-
ський, ідучи через майдан від Лясковського до шанців.

Лясков. То правда є: сього Ханенка знаю.
Він так як пес виля своїм хвостом

Туди й сюди! Та нам про те байдуже, —
Аби свого хоч з чортом досягти.

Старов. Против ночі не поминай його!...
Лясков. От вигадки! А що се, галас наче?
Ба, ні, се сьпів.

Старов. І справді щось сьпіва.

Лясков. Який се біс тепер сьпівати сьміє?

П'ЯТИЙ ВИХІД.

Чути гуртовий сьпів, пісня наближаєть ся, голоснійшає. Виходить гурт — чоловіка десять — козаків — усі на підпиту. Безладно ідуть, сьпіваючи:

Гей гук, мати, гук,
Де козаки шють,
І веселая та доріженька,
Куди вони йдуть!
Куди вони йдуть,
Там борн гудуть,
Поперед себе та вражих Ляхів
Облавою пруть!
Зібрались вони
Під рясні дуби,
Та чекають отамана
На раду собі!
Отамане наш,
Не дбаєш за нас, —
Ось і бач наше товариство
Як розгардіяш!...

Лясков. А чого-б же воно, бісові сини, не було розгарді-
яшем, коли ви отак упивши ся, серед ночі галасуете?

І-ий козак. Отамане наш! Ми-ж хоч і випили ся, так за
твої-ж і гроші. Їй же Богу, та й годі! Ти-ж їх сам
нам давав, та ще й казав: „Нате вам, хлопці, бо я
сотник добрий!“ І ми хлопці добрі, а в Жидівочки
Рухлі горілка прихована... Так ми за твої гроші й тее...
За твої гроші й за твоє здоровля, бо ти-ж у нас
сотник добрий... Ти-ж давав...

Лясков. Давав, бісова патяко, давав! Але хіба я вам казав
упивати ся?

2-ий коз. Та ми, пане отамане, се й без наказу знаємо.

Лясков. Хоч би вже трошки пили, а то так!

3-ій коз. Сама душа міру знає! Чоловік не скотина:
більшо відра не випе!

Лясков. Та що й зїнасте на все п'яне горло! Цитьте мені
впраа, а то як почує полковник, то він ізведить вас
до гармати прикувати.

3-ій коз. А нам начхать на полковника, бо ми любимо
сотника.

І-ий коз. Щоб и вдох — любимо! Давай и тебе, пане сот-
нику, поцілую! (Обнімаючи, цілує). От добрий сотник,
не гордий!

Дехто з козаків. А, не гордий, ні!

3-ій коз. І випити дає.

Лясков. Чувсте-ж, хлопці, — цитьте, не ячіте! Ви-ж зна-
єте, який полковник лютий! Мені-ж вас жалко!

2-ий коз. Ой, спасибі тобі, братіку, що ти нас жалієш!

Лясков. Ну, йдїть же, хлопці, та лягайте спати! Та ни-
щечком, щоб вас ніхто не чув!

Козаки. То й підомо! Чому не піти? (Виходять).

ШОСТИЙ ВИХІД.

Лясковський. Старовський. Жилинський.

Старов. На віщо се ти гроші їм даєш?

Лясков. Та кат їх знав, що так вони напють ся!

А чим таких на свій прихилиш бік?

Дай випити, то зараз і не гордий,

І добрий він, а там і потягли

На радї всі за того, хто не гордий...

Ще поки хай уже собі попють,

А згодом ми приборкаєм се бидло.

СЬОМИЙ ВИХІД.

Ті, що й були. Козак вбігає.

Старов. Он хтось біжить...

Лясков. Гей, слухай ти! стривай!

Куди біжиш?

- Козак.** А хто се тут? Пан сотник...
Гей, пане сотнику, біда!... біда!...
Лясков. Яка біда?
Коз. У нас Ляхи у місті.
Жилин. Та не бреш! —
Коз. Коли брешу, то хай
Я не джду і праведного сонця!
Старов. Та деж вони взялись?
Коз. А чорт їх зна!
Мов із землі — так виройлись зразу.

ВОСЬМИЙ ВИХІД.

Ті, що й були. Білоченко. Крицький з козаками.

- Білоч.** (вбігає з козаками). Де вороги?... Казали, що Ляхи...
Криць. (з другого боку з шаблею в руках, за їм теж козаки).
Хто про Ляхів гукав? А де полковник?
Лясков. Не відаю!
Коз. (вбігає). Ляхи!
Білоч. Та деж вони?
Коз. На варті я біля лівої брами
Стояв... тоді... Ой, дихать не дає!
Із вечора звелів ще пан полковник
Того пустить у місто, хто в ночі
Постукавши, такеє скаже гасло:
„Брид перейшов...“ Я тільки упустив —
Дивлюсь: Ляхи... Пан Горленко там з їми —
Але йому вже сили не стає,
Прислав мене, благає він поспілку...
Лясков. Так он як се! Так се вже зрада в нас!
Ляхів пустив полковник сам у місто.
Білоч. Що плещеш ти?
Лясков. Хиба-ж ти сам не чув?

ДЕВЯТИЙ ВИХІД.

Коваленко вбігає з шаблею в руці.

- Ковал.** Що стало ся? Гукали — ворог в місті?
(Чути стріляння).
Лясков. (до Жилинського та до Старовського).
Кричіть бо ви мерщій, що зрадник він!

- Старов.** А ти-ж де був, що ти того не знаєш?
Ковал. Був дома я...
Жилин. А чом же вороги
Ввійшли до нас, твоє сказавши гасло?
Ти сам звелів, щоб вартовий пустив!
Ковал. Не розберу ніяк, про віщо мова.
Лясков. Не розбереш? Про те, що зрадник ти!
Ковал. (и притиском, повагом). Що ти посьмів мені сказати зараз?
Лясков. То, що ти чув! Ти варті наказав
Впустить того, хто гасло певне скаже.
Він упустив, і увійшли — Ляхи.
Ковал. О, Господи! Невже? Мерщій до бою!
Старов. Ні, пострівай! Ти зрадив зараз нас,
То зрадиш знов, — не пустимо вже більше!
Жилин. А яке-ж, що так! Його спинити треба.
Лясков. Попавсь тепер! Не викрутиш ся вже!
Старов. Не вільний ти, бо учинив ти зраду!
(Чути стріляння і бойовий галас).
Ковал. Не зрадник я! Я сьвідчусь Богом — ні!
Як сталося се — і сам тепер не знаю,
А тільки я нічим не завинив.
І потім сам я викрию всю справу.
Жилин. Не слухайте! Беріть його! в'яжіть!
Ковал. Мене в'язать? А, бісова нащeko!
Мовчи мені! Панове молодці!
Хто думає, що я вчинив би зраду?
Білоч. Брехня усе! Не віримо тому!
Криць. Не вірю й я!
Голоси. І ми! і ми не вірим!
(Чути стріляння).
Лясков. Не вірите! А він Ляхів пустив
І зараз всіх віддасть нас на поталу.
Полковнику! Не вільний більше ти, —
Віддай пірнач і підеш до в'язниці.
(Бере його за плече).
Жилин. (хапає Коваленка за руку).
Віддай пірнач! в залізо! до тюрми!
(Чути стріляння).

Ковал. (метнувшись і відіпхнувши сотника й Жилинського).

К чортам усі! Ви чуєте, там бють ся!
На завтра суд! Тоді мене судить!
Тепер же час не судній, треба битись.

(Високо шаблю піднявши, гукає:)

Гей, козаки, панове молодці!
За мною всі! Вмремо за нашу волю!
(Кидасть ся до бою, а за ім усе козацтво).

Козаки. Не подамось! Вмремо, не подамось!

(Лясковський, Старовський, Жилинський якийсь час вагають ся, але потім і вони вибігають за иньшими).

ЗАВІСА.

(Конець буде).

СТРИЧА.

НАРИС

Автора Леонко.

Давомили дивони на вечірню і люде йшли до церкви, коли на скрутї гостинця почув ся туркіт коліс. Худі конї, поїв великий як Ноїв ковчег, Жид візник, видимо фякер, один із тих, що їздять між нашими невеличкими містами і залізничними станціями. В селї, що лежало при гостинці, не апортали уваги ні на фякра, ні на пана, що сидїв у ньому і пильно роздивляв ся довкола.

Бун то мущина молодий, тридцятилітній, з інтелігентним лицем, гарний собою. Від него так і несло коли не аграриною, то тим великоміським, столичним житєм.

Тим дивнійше, що його так дуже обходила кожда хата в селї, кожде деревце при дорозї, що так пильно придивляв ся до всего, так цікаво водив своїми сивими, мудрими очима. А коли ті очі спинились на старій церковці та на приходській домі, що стояв поміж розлогими липами, то здавалось, що подорожний хоче пробити ними ті білі, тихі стїни, та заглянути між них до середини.

— Прону пана! — озвав ся візник жидівським, сильно хоркавим голосом. — Тут добра коршма і „заязд“, треба понасти!

— Понасти? — відповів подорожний, мабуть гнівний, що нечемний Жид вирвав його з зовсім иньшої сфери гадок і споминів. — Знов попасати! Що миля попас!

— Яка що миля? — боронив ся Жид. — Ми вже вїхали три, і не попасали.

— Не люблю я отих ваших плюгавих коршем і заїжджати до них не буду. Стань трошки! Слухай-но, хлопче, — обернув ся до якогось хлопчини, мабуть школяря. — Скажи-но мені, хто в вас сьвящеником?

— Га? — відповів хлопець і хотів іти далше.

— Хто в вас пан-отцем, питаю? — повторив нетерпляче подорожний.

— Не знаю! — відповів хлопець.

Тут змішав ся в розмову візник.

— Ото дурний хлоп, а він не знає, хто в них ксьондзом.

— Ксьондзом у нас молоді єтомость. Чому би не знав! — відповів хлопець з міною ображеного чоловіка і пішов собі далше.

Доперва якийсь старший господар пояснив, що небіщик пан-отець померли і що тепер настав до них молодий сьвященик, зять покійного, той, що оженив ся з панною Галею.

Як називає ся, також не знав. — Якось так дивненько: Юр... Юр... Недовго, тай ще люде не знають.

— Може Юрчак? — поміг йому подорожний.

— То, то, то! Юрчак, паноньку, Юрчак!

— Чорнявий, низкий, правда?

— То, то, то! Чорнявий, низкий. Такий як я, а може трохи низший.

— Ну, то той сам! Завертай на приходство! Спасибі, газдо! По дорозі дивував ся, що Галя вийшла за Юрчака, пригадував собі, яка вона була ладна і мила дівчина і заявив сам перед собою, що до Юрчака не мав ніколи довіря.

Віз тихо вточив ся на подвірє, а бувалі коні від разу скрутили під стирту пахучого, сьвіжого сїна. Подорожний зліз з воза, стрілав порох з одежі, поправив капелюх і пустив ся до хати.

На подвірю було тихо. Так тихо, як буває лише на селі в неділю. Правдивий день спочинку. Навіть пси кудись поділись і не витав його ніхто. Хиба бузьок на високій стодолі клекодав довгим клювом і віти старезної липи нахилились легенько. Увійшов в огородець. І тут тихо.

Стежки постругані, мало витоптані, по них воробці скачуть і цвірінькають. В траві жужжить комаха, а з грядок розливає ся запах реzedи і левкоїв. Поміж липами стоїть мовчазливий дїм.

І було в тім образку щось таке тихе, таке сумне, а вразом і дороге, що він став як вкопаний і дивив ся. Відчинене віконце легенько колихалось, але крізь него не виглядав ніхто. В хаті було тихо. Аж ось почув ся ледви помітний шелест. Чнясь хода. Хтось відчинив фортепиані і поклав руки на клявіші.

Помішані, немелі акорди, нескінчені і ледви початі мелодії, а потім переходи, ще кілька тонів, павза і сумна а голосна музика Брамса.

Гість тихо підійшов на ганок і став біля стовпа, обвитого зеленим листям дикого винограду. А музика все пліла і пліла крізь відчинене вікно і наповнювала собою город і вливалася з запахом цвітів, з блакитю неба, з гармонією літного, погідного пополудня. На него робила вона дивно вражінє. Чув прецінь всілякі концерти, недавно чув Падеревського, але сей несподіваний, сільський концерт очарував його, оновив тугю, навів спомини, зворушив серце.

Короткий пятый танець скінчив ся. Останні звуки заморли самі в собі, не вибігли крізь вікно, не розплились у просторі; сконала та дивна музика в атонації своїх власних тонів, як вечір конає в атонації красок.

Тихо. І знов реzedа і левкоя, знов лагідна, вже не полуднеба, жарка блакить, знов велика симфонія природи. Забутись можна. Та того він не хотів. Кождої хвилі могли відчинити ся двері і міг вийти хто. Він опамятав ся і положив руку на клямку.

На вид гостя від фортепяна підняла ся жінка. На її лиці видно було сьвіже зворушенє, викликане грою. На свідому лиці палали румянці і в великих, як море глибоких очах, горіли дивні огні. Але сей вираз змішав ся з виразом здивованя. На чолі між бровами появилася легенька морщинка гніву, уста затались, як би сердились, що пам'ять не може пригадати імени прихожого мушцини.

Він, чи не він?

Гість склонився легко і стояв мовчки. Мовчки обнимав її своїм зором. Була та сама. Та сама, що перед літами. Лише стать її вирівнялась, розвинулась і, дивна річ, не втратила ні крихітки давного, молодечого чару. Несло від неї сумом вечірної години, чарами лісової глуші, мелянхолією місячної ночі. Пізнав її — і вона пізнала його. То був — він... І тепер замість морщини гніву появився на її лиці вираз завзятого до конечної самооборони перед грізним, ненадійним ворогом, що йшов на неї добре знайомою, хоть призабутою, непобороною силою.

— Пані пізнали мене? — спитав по хвилі, коли мовчанка стала томити його і її.

— Так, се ви, пане Іванський! Які-ж рідкі гості! Витайте!

В її словах чути було силуваний спокій.

— Просимо ближше! — і подала йому на привитане руку. Іванському здавалося, що та рука з гани і що огонь з неї пішов йому по жилах. Підніс її до уст.

— Сідайте! Прошу! Ось тут тютюн, робіть сигарку, а я зараз прийду.

— Тільки не заходьтеся, пані! Я лиш на хвилю вступив і зараз іду.

— Спитайте перше, чи я вас пушу. Що би мені мій муж сказав! Ви-ж прецінь приятелі!

— Так, приятелі, — непевно і глухо відповів Іванський.

— Мій муж править вечірню, а потім має похорон, але то все не potrиває довго і за годинку він верне. Не втікайте-ж мені! — сказала встаючи і вийшла.

Іванський лишився сам. Хотів охолонуть з перших вражін, та не міг. Сьвітовий, бувалий чоловік, що з жінчинами привик поводити ся так легко, так певно, не траючи своєї переваги, тут, на вид тої сільської їмості стратив певність себе, складав випробовану збрую. І може перший раз в житю пізнав, що над освіту, над огляду, над велику штуку життя є щось ще більше — само жите.

Вертав з заграниці, де кінчив науки. Їхав на добре, навіть високе місце. По літах блуканини по морю його човен завертав до спокійної пристані, до щасливої буду-

щини. Та він чомусь не вірив в тій хвилі, щоби його будучина могла бути щасливою. Він — і щастє! І почав проклинати ту годину, що привела його сюди, до сего дому. Зликався самого себе. Міг зрадити ся з тими гадками перед нею, міг представити себе бідним, нещасливим чоловіком, а того він ніяк не хотів. Встав і почав роздивлятися по комнаті.

То була та сама, добре знайома комната. Перед літами було в ній так весело, так ясно. Лунали сьпіви, гомонили живі розмови, часом гонили пари у жвавім танці. Його батько мешкав у сусідстві, а тут мешкали Галині родичі. В пачації оба дома зливали ся в один. Тижнями перебуванн Іванський у Галинних родичів, з її братами, а нею.

До поділо ся те все? І спомини тих щасливих часів стали налітати в комнату одні наперед других. Втискали ся крізь вікна, висували ся з кутів, зза образів, зпід підлоги. Тихосонько спускали зо стелі і щільно, щільно заповнили собою цілу комнату. Іванський не міг оборонятися, став біля фортецяна і згадував.

Так застала його колишня панна Галя. Глянула на него, а йому здавалося, що прошибла його наскрізь, до споду душі.

— Ровновіджете-ж тепер, що вас принесло до нас, — сказала тим самим силувано-спокійним голосом і вказала йому місце поруч себе.

Замість відповіді пригадав слова пісні: „Ой щож тебе принесло, принесло, принесло-б? Чи ворон кінь, чи весло, чи весло, чи весло-б?“

— Принесла мене, прошу пані, іронія долі. І здається мені в тій хвилі, що та сама люта доля каже мені, живому чоловікови, жити на цвинтари, тут, де похована моя молодість, де лиш спомини стають як бездушне, нагробно камінє.

Глянула на него тим самим проймаючим поглядом.

— Як бачу, ви все поетизуєте! Ні сьвіт, ні жите не змінили вас!

— На жаль, справді не змінили! Я гадав, що жите велика школа і що в тій школі я навчив ся бути чоловіком

практичним, мудрим. Я-ж учився так пильно!... Та з соромом признаюсь перед вами, що моя наука пішла на марно. Але перед вами мені вільно признатись. Ви прецінь моя добра, давня знайома, моя товаришка, моя... Як нині тямлю, як свій перший стишок прочитав я вам перший, вам перший і самотній звірював ся з усіх своїх молодечих мрій, з усіх поривів. Разом ми читали книжки, разом снували рожеві пляни на будуче. Разом...

І вони стали згадувати. Згадували щиро, як діти, не числячись зо словами, не скриваючи свого зворушення. Вона призналась йому, що по його від'їзді було їй дуже сумно, що пильно ловила всякі вісти про него, але ті вісти були чим раз скупійші і скупійші, зовсім перестали доходити до неї... Потім померла мати, лишив ся батько сам, старий, немічний. В їх хаті зробило ся сумно, як у гробі. Потім... потім приїхав Юрчак і вона вийшла замуж.

Останні слова вимовила тихо, ледви помітно. Навіть не сколотила ними тої великої тиші, що їх обгортала собою. А був у тій тиші і густий запах резеди і левкоїв і вечірня, літня, важка задуха і тої перловий, вечірній сумрак, що напливав як хвилі, як море і обнімав їх і вязав з собою. Чули, що тратять силу і свідомість і піддають ся тій таємній млі, що нараз виринула поміж ними...

На церкві озвались дзвони. Вона зірвалась перша. Зворушене відняло їй мову і лише глянула на него, немов би тим поглядом хотіла ратувати себе і його, отверезити, додати сили і волі. Потім скоро вийшла з комнати. Коли вернула, була бліда, але спокійна. В сірій, під шийку застягнутій сукні, з гладко прочесаним волосем, струнка, задумчива як раз пристроювала ся до того вечера і до тих ще сірійших споминів...

На струни упав важкий педал і здавив тони, що по довгій спочинку загомоніли так сильно, так голосно, бурливо...

З церкви вертали люде. Кождої хвилі міг вернути отець Юрчак.

Спокійно засіла до фортепяна і знов заграда свого улюбленого Брамса. І була в тій її грі велика туга і жаль

такий, що перестає бути тихим, меланхолійним жалем, а робить ся лютою, майже божевільною розпукою.

Відчинили ся двері і увійшов муж.

— Сьвят, сьвят, сьвят! — кричав, ідучи на зустріч гостеві. — Кілько літ! Кілько літ! Вітай товаришу! От тобі несподіванка!

Аж тепер звернув увагу на свою жінку.

— Дай же спокій з тим своїм гранем! Покійні родичі будуть мати великий гріх за той фортепян. Кажу тобі, товаришу, чиста м'юка. Лучше піди в пекарню та приладь канду!

Жінка встала і вийшла, він говорив дальше.

— Прощу я тебе, на що мені той фортепян? Заплатили за него щось 500 г. Чи то не шкода? Двацять ріпських проценту, а в господарстві навіть більше. От гдуна видумка.

На сю тему говорив, поки не вернула жінка, а за нею служниця принесла підвечірок.

— О! Так, то розумію! За се тебе люблю! Але перед кавою подай нам наливки. Знаєш, тої з суніць та ожки... Знамениті наливки робить моя жінка, — додав не без гордоців.

Але гість не відповів нічого. Мовчки вдивляв ся в лице отца Юрчака, червоне, повне, мокре від поту. Внутрішнє вдоволенє малювало ся на тім лиці, якесь, так сказати, фізичне щастє било з тих його маленьких, сїрих очей. Так і видно було, що між тілом і духом у тої людини заключено тривкий мир. І жадна з помирених сторін навіть не гадала починати війну. По що? Їм було дуже добре з тим миром.

— Розповідж же нам тепер, товаришу, — почав Юрчак, відеуваючи порожню склянку, — яким способом прибував ся ти в наші глухі сторони з такого далекого, великого сьвіта?

Іванський рад-не-рад повторив те, що розказував перед хвилею пані Юрчаківій. Але повторив сухо і без серця. Юрчак звичайним способом піддержував бесіду.

— Ага! Так, так! Ну, і що дальше?

— Значить ся, ти що-йно добиваєш ся до щастя! — почав, підждавши аж гість скінчив. — А ми, братику, без погоні за щастем давно щасливі! Само нам до рук упало. Правда, жінко?

Жінка не відповіла нічого. Він з пестощами погладив її по лиці, а Іванському здавалось, що то його гладять пильником по серці.

— А тепер, товаришу, підемо оглянути господарство. Добре? Вечір як на те дуже милий.

Гість став випрошувати ся, але господар конечно хотів похвалити ся своїм щастем.

— Ось тобі стайня на худобу! В цілім деканаті нема такої худоби. Чисті швіци. Торік маршалок заплатив мені за річну ялівочку 100 г. Не віриш? Поспитай жінки. А то мої параднери. Військові вправді, але коні, коні!... Коло діла треба вміти ходити. Як бачиш, дешево, а добре. А то моя стодола. Сего року вона заледви четверту часть мого збіжя помістить, бо треба тобі знати, що кромі свого, се-б-то ерекціонального поля, я ще наймаю. Кажуть: ріля не виплачує ся. Сьмій ся! Ще й як виплачує ся. Лише треба вміти ходити коло неї, треба бути господарем.

Слово „господар“ вимовив ще з більшими гордощами, як тоді, коли хвалив жінку за її наливки. Оглянувши подвірє, вертали назад до хати. Гостинний господар говорив дальше:

— На другий рік, на місці отсеї рудери стане дімок, як пуделочко. Покажу тобі пляни. Все вже готове. Конкуренция розписана, умови з доставцями заключені, словом — усе. І се, братчику, не кождий з нас потрафить. Не один весь вік капарає в кучі, прости за слова. Бувають приходства гірші від моєї стайні. Не віриш?

Іванський навіть не брав ся перечити. В тій хвилі він був зайнятий зовсім чим иньшим. На мову говірливого товариша навіть не звертав уваги. Обходила його зовсім иньша мова — та, що плила зі струн, з під її пальців.

В неприсутности мужа вона дальше грала, а Іванському здавало ся, що той чорний, мертвий інструмент, то її одинокий лїк, одинока дошка ратунку, одинокий повірник бідної, нещасливої душі. І йому зробило ся дуже

важко на душі, хотїлось плакати, проклинати, піднімати протест до неба, кликати цілий сьвіт до боротьби.

— Знаєш, товаришу, мені веде ся добре. Одним словом — добре, а було-б ще лучше, як би мав жінку господадиню. От що! Я не нарікаю на неї. Спокійна, тиха, невибаглива. Балів не забагає, ані строїв, ані візит. Але як то кажуть, чоловік і жінка повинні навіть сон один мати. Правда?

— Правда! — відповів Іванський, на силу вдержуючи своє зворушенє. — Добре кажеш! Чоловік і жінка навіть сон один повинні мати.

Сіли на лавочці під липою і віддихати чарами ночі. З хати доходили до них звуки фортепяна. Раз повільні, сумні, молянохотїйні, то знов сильні, бурливі як той біль, той смуток, що перестає бути смутком, а змінє ся в безкопачну, безбережну, майже божевільну розпуку.

На дворі робилось зимно і темно, щораз темнїше, дуже темно...

ІЗ ПОЕЗІЙ А. С. ПУШКІНА.

І. М А Р А.

Хмара хмару крутить, гоне;
Місяць потай вирина,
В сніжних хвилях світло тоне,
Смутне небо, ніч смутна...
Іду, іду в дикім полі,
Дзвоник плаче дзень-телель!
Страшно, страшно мимоволі
Серед безвістих пустель...

— Гей, рушай! — „Кат має міці;
Коням, пане, тяжко страх:
Хуга бє мене у вічі,
Замело геть чисто шлях.
Збились... Ех, тропа змилила...
Що подієш в ніч сліпу?
Водить нас нечиста сила
Та кружає по степу.

„Гляньте: ген голосить, грає,
Присне, свище, наганя;
Ось тепер у прорву пхає
Торопленого коня;
Там небулою верствою
Затемрявить ся мана,
Там жариную малою
Мигоне в півті й скона!“

Хмара хмару крутить, гоне,
Місяць з хмари вирина;
В сніжних хвилях світло тоне,
Смутне небо, ніч смутна...

Ні, кружлять либонь до волі —
Змоги брак... І дзвоник змовк.
Стали коні... „Що там в полі?“
— „Хто їх зна: чи пень, чи вовк!“

Хуга стогне, хуга плаче,
Коні пнуть ся напрямом,
Ген нечиста сила скаче,
А очей, мов тих сьвічок...
Коні з храпом знов пустились,
Дзвоник аразу — дзень-телель!...
Вачу: темні сили збились
В білій млі німих пустель.

Неподобні, нечисленні,
В блимах місячних вони
Закрутились, сили темні,
Як ті листя в осени.
Безліч їх! Куди вганяють?
Квилють, плачуть... Хто їм люб?
Чи болотника ховають,
Чи справляють відьми шлюб?

Хмара хмару крутить, гоне,
Місяць потай вирина,
В сніжних хвилях світло тоне,
Смутне небо, ніч смутна...
Гра нечиста сила роєм
Недосяжній висині,
І зловістним гуком-воєм
Серце шарпає мені.

ІІ.

Чи я по торжищах блукаю,
Чи увіхожу в людний храм,
А чи а юнацтвом ніч кружляю,—
Я віддаюсь своїм гадкам.

Я мовлю скрізь: пролинуть роки,
І скільки тут не має нас, —
Всі в склепи відемо глибокі,
І чийсь уже наблизивсь час.

Чи бачу в полі дуб могутій, —
Я мислю: полетію лісів,
Переживеш мій вік абутий,
Як пережив своїх батьків.

Чи дитинятко я милую, —
Кляну: одорова будь, рости!
Тобі я місцем постатку:
Мені — час тліть, тобі — цвісти.

Що божий день і що годину
Мене все думка обляга
Про неодхильну домовину,
Про час, коли її черга.

І де мені судила доля
Сконать, — чи в морі серед хвиль,
Чи в січі лютій серед поля,
Чи на степу, де гра коவில்?

І хоч безчулій труповині
Байдуже, де-б не зотлівать,
А всеж до рідної країни
Волін би ближче я лежать.

І хай до склепу вхід жалобний
Життя новітне покраша,
І свій байдужий та холодний
Красою вічною пиша!

ІІІ. В Я З Е Н Ь.

Сижу я в темниці, дивлю ся з-за ґрат:
Край муру теж бранець — орел, мій співбрат;
Журлино махає педужим крилом,
Крісано щось дьвоба, як раз під вікном...

І рве ти шматує, та ворить в вікно,
Немов би замислив зі мною одно,
І клекогом вабить зір темрявий мій
І хоче промовить: „Тікаймо мерщій!“

Ми вільні птахи: гей, час і пора!
Туди, де з-за хмари біліє гора,
Туди, де синіють за мною моря,
Туди, де гуляєм — лиш буйний та я!“

Переклав М. Старицький.

ІV.

... Знов одвідав я
Куточок той землі, де я прожив
Одлюдником два роки непривітних.
Уже тому літ десять, і багато
Змінило ся для мене у житті,

І сам, покірний спільному закону,
Я одмінивсь; та ось ізнову тут
Минувши мене поймає жваво, —
І вчора ще, здасть ся, я блукав
В отсих дібровах.

Ось низенька хатка,
Де з нянькою моєю жив я бідно.
Бабусі вже нема, вже за стіною
Не чую я її сутужних кроків,
Ні ранкових її обходів...
А в вечері, під завивання фуги,
Казок її, що вивчив я на пам'ять
З дитячих літ, та не нудних ніколи...
От горб дісистий, що над ним я часто
Просижував без руху і дививсь
На плесо, споминаючи з журбою —
Ох, иньші береги і иньші хвилі...
Між нив злотистих і левад зелених
Воно, блакитне, розлилось широко:
Через його неспізанані хвилі
Пливе рибалка й тягне за собою
Убогий невід. Маячіють села
По берегах плоских, а там за ними
Скривив ся млин, що ледве-ледве крила
Переверта за вітром...

На межі
Маєтків предківських, на місці тім,
Де круто шлях здіймаєть ся у гору,
Дощами весь поритий, три сосни
Стоять: одна оддалеки, дві иньші
Близенько рядом... Тут як верхи я їх
Минав при сьвітлі місячної ночі,
Відомим гуком шелест їх верхів
Мені вітання слав. Отим шляхом
Поїхав ниньки я й перед собою
Побачив знову їх; вони ті-ж самі,
Той самий же знайомий вуху шелест;
Та біля їхніх пнів перестарілих,
Де все було колись порожне, голе,
Зросла тепер діброва молодая.
Сім'я навколо товпить ся зелена,
Як діти, під наметом їх. А подаль
Стоїть один приятель їх похмурий,
Немов старий безженний і край нього
Скривъ пустка, як і перш.

Добрідень, племя
Незнаєє та молоде! Не я
Побачу твій могутній пізний зріст,

Коли моїх переростеш знайомих
І голову старую їх закриєш
Від погляду мандрівця.. Та нехай
Онук мій гук ваш вчує привітний,
Коли йдучи із бесід приятельських,
Думок веселих та приемних повний
Він помине вас у темноті ночі
І спогада про мене.

В різні роки
Під наш намет, Михайловські діброви,
Зливали ся я... Коли у перше ви
Побачили мене, тоді я був
Веселим юнаком. Безжурно, ласо
Я до життя лиш приступав. Роки
Пролитували — і ось ви прийняли
Утомленого шайду. Я іще
Був молодий, та вже лиха доля
В першій боротьбі мене підбила.
Я був огірчений. Сумуючи не раз
Я шіркував про молодість свою
Загублену в безовочних змаганнях
Про прикрасі заслужених докорів,
Про приязнь, що яневагою платила
Зашла душі ймовірної й чуткої, —
І почуття гіркі кипіли в серці...

V.

Шалених літ погасле раювання
Вишке мені, як те похмілля зрання.

Та як вино, турбот минулих рій
Тим дужчий, чим старійш в душі моїй.

Мій шлях сумний! Пророчить працю й горе
Мені будущини хвилясте море.

Та вмерти, друзі, не збира ще хіть!
Я хочу жить, щоб думать і терпіть.

Я певно ще скоштую насолоди
Серед скорбот, турбот і негоди...

Гармонією знов уплюсь часами,
Нид вигадом весь обіллюсь сльозами,

І може ще мій захід хоч на мить
Усьмішкою любов озолотить.

VI. НАДГРОБОК.

Надгробок я собі зробив нерукодільний;
 До нього люду шлях не замете доба;
 І чолом вище він здійняв ся непохильний
 Олександрійського стовба.

Ні, весь я не умру! Дух в лірі заповідній
 Мій прах переживе, — його уникне тлін,
 І славний буду я, покіль в землі й нерідній
 Поет лишить ся хоч один!

Про мене поголос майне по всій моїй країні
 І всяк назве мене у ній язик живий:
 І гордий внук Славян і Фіно і дикий яні
 Тунгуз, Калмик той степовий.

І довго буду я народу тим коханий,
 Що добрі почуття я лірою будив,
 Що волю славив я в вік дикий, безталанний,
 До слабших ласку ворушив.

Накаву Божому кори ся, Музо дужа,
 Не вимагай вінця, образ же не лякайся;
 Приймаючи хвалу й обмову, будь байдужа
 І в божевільним не змагайся!

Переклав *І. Степанко*.

АНДЖЕЛЯ БОРДЖІЯ.

ПОЕМА

Мандряга Фердинанда Маса.

I.

Коли дідич Феррари, Дон Альфонсо д' Есте, вводив в триумфом свою суджену, Донну Люкрецію, котру вважали донькою папи, в її нову резиденцію, їхала вона верхом посеред пишної дружини, яку провадив її муж, на білім як сніг кони під багряним бальдахином, що держали над її головою професори університету.

Достойні мужі йшли повагом по чотири з одного і другого боку бальдахину; коло них ішло ще по вісім інших професорів, щоби заступити тамтих при несеню позолочених дручків і таким способом прислужити ся також та доступити чести. Від часу до часу то сей то той із професорів піднимав задуманий погляд на блискучу появу з ніжним румянцем та розпущеним волосем. Професор природописи оглядав і розважував незвичайну краску її лених очей і замітив, що її годі описати словами; тимчасом професор моральности, дідусь з чесними морщинами, запитував сам себе поважно, чи може таке водити ся між людьми, щоб на страшнім дні такої повної гадюк минувшини могло вирости таке веселе і безжурне сотворіне, або чи може Донна Люкреція після якихось незвісних законів є лише диявольською відміною. Третій професор, математик і астролог, уявляв княгиню звичайною жінкою, що лише задля незвичайних обставин і з причини дивних констеляцій збила ся

з дороги, але під доброю планетою і в нових обставинах буде жити, як кожда жінка.

Четвертий, молодий професор з кучерявим волосем і сьмілим лицем, поїдав своїм огнистим поглядом цілу хистку постать княгині від карку аж до п'яти. То був Геркулес Строцці, професор права і, не вважаючи на свій молодий вік zarazом найвисший судия у Феррарі. Коли-б се не була його княгиня, то він як фьлорентийський републиканець силоміць приволік би її перед свій трибунал; а так він лише не міг начудувати ся сему блискучому, безправному триумфови над законом і обичаями по таких поганих учинках і кривдах.

Не зважаючи на такі думки, але легко відгадуючи їх, бистра і мудра, як звичайно, молода триумфаторка надавала своїм усьміхом блиску і щастя всему сьвяточному походу. Але і в неї поза принадною маскою крили ся поважні гадки; вона розважала сю важну годину, що вела її у Феррару і руйнувала міст поміж нею а її страшною минувшиною. Ся минушина буде ще лякати її і потрясати гривами Фурий, але вже не простягне за нею рук, коли вона сама з острахом не оберне ся і не озирне ся, а таку силу вона надіяла ся взяти над собою.

Була се ніжна ростинка, що виросла в тежраві гріху, хистка постать у безсоромних залах Ватикану, що свого першого чоловіка нозбула ся кривоприсягою, а другого просто від своїх грудей загнала на меч страшного, але їй більше любого брата. Хоч і заходила деколи по звичаю в круті монастирські ганки, щоби відбути механічну покуту, та про те не могла ніколи навчити ся і найпростіших понять моральности, немов слів чужої мови; вони були по просту недоступні для її душі. Що найбільше яклий монах наганяв їй часом страху своїми проповідями або доводив її до того, що вона нагло червоніла ся, але за те такого монаха казав батько її кидати в Тибер за кару. Від свого безбожника батька унаслідила вона спосіб відмолджувати душу, і тому вставала що дня зранку як не та сама, мов по купелі, забувши все, що було вчора. Таким чином вона легко позбувала ся того, чого чесна душа не вміла би спокутувати і найтяжшими покутами, а що вона

чинила для власного упадку. Коли по якім страшнім учинку вона й чула за собою якісь голоси, що переслідували її немов хід духів, то замикала уха і своїми молодими ногами все умудряла ся втекти перед ними.

Тільки її незвичайний розум пересьвідчував її, коли часом порівнювала римські події зі споминами всего иньшого живого і вмерлого сьвіта, або коли почула яку думку під мужчини, або коли замітила, що якась невинна людина алякала ся, побачивши її, — лише її розум відводив її завжди від проклятя її життя, якого вона не відчувала, відводив помалу, але так основно і певно, що вона з тугою, що для більшою, бажала почати нове житє і покинути Рим, як злий сон позад себе.

Її горлічі бажани, хоч вона їх не виявляла, заспокоїв її третій чоловік, дідич Феррари. Побачивши се спокійне, задумане лице, вона сказала собі: „Тепер я допняла свого. Свій мене виграє. Він певно знає мою минушину і не дурить себе ні на хвилину, хоч яка я собі гарненька. Треба мати відвагу, щоби при такій злій славі, яка ходить про мене, і при його горожанських чеснотах, обміняти ся зі мною перстеньми. Коли-ж він зважив ся взяти мене за жінку на добро свого краю та щоби міг повними пригорцями черпати зі скарбу сьвятого Петра — менше в тим, задля чого він оженив ся зі мною, — то такий чоловік, як він, сьміло одним почерком вимаже мою минушину і не буде мені пригадувати ніколи, хіба що знову провиню ся... Але я буду берегти себе. Він пізнає мої прикмети, буде чудувати ся, як я вмю правити краєм — Донна Люкреція правила вже князівствами, а коли її батько випадив декуди, то й апостольською церквою — буде чудувати ся моїй певній притомности духа, моїй справедливости, моїй сердешности... Я ніколи не дам ні найменшої причини, щоби підозрівав вірність і послух своєї жінки... хіба що тес, хіба що — — поміж веселими бровами у неї появилася морщина — — хіба що батько зведить — або він сидить у Римі — або брат покличе; але той гниє дось у инчанській тюрмі.

Вона усьміхнула ся до народа, щоби скрити перед ним свою соромну залежність від батька і брата, з якими

в купі виглядала як яка невольна потвора. Потім збрала до купи всю свою силу і, кріпко завзявши ся, відкинула від себе всі ті думки.

В тій хвилі похід станув перед замком; з грубих мурів замку по ливні спускав ся на землю ливоскок. Вона побачила сю штуку і сказала собі: „Ти зсуваш ся і не впадеш, і я так само не впаду.“

То був Амор, що в низу ливни зіскочив на землю, прикляк перед нею на одно коліно і подав їй міртовий вінок з величальними словами: „Непорочній Люкреції!“ Серед окликів народа вона увінчала себе і вся заняла ся радісною хвилею.

Тепер блиснули блискавиці з заборол червоної вежі, що нараз загриміла і вся оповила ся димом. Дон Альфонсо дуже любив стрільбу — самі гармати — і чи треба було чи не треба, ніколи не мав доволі стрілянини. Але грімкий вистріл пушки сполошив непривичного коня Донни Люкреції. Він станув дуба, і княгиня зсунула ся легенько з сідла в обійми професорів; тимчасом прегарна дівчина з кучерявим волосем і блискучими очима, що їхала зараз за нею, без страху здержала наляканого коня і втихомирала його.

Коло тої дівчини один сухий кавалер стискав зелізними литками боки свого коня. Сей глумливий чоловік, то був Дон Ферранте, що заступав брата Дон Альфонса при його вінчаню в Римі; Феррарці звали його просто ворогом людського роду. Він поклав собі метою — розповісти своїй сьогоднішній товарищиці на свій лад дещо про Феррару і княжий дім, до котрого й сам належав, і зогидити їй те все.

Але Анджеля Борджія, близька своячка княгині і її дружка, що проводила її до Феррари і позаду сеї чарівної жінки несміло виступала на сцену світа, їхала на своїм кони певно.

Ціле видовище розвилось сьогодні незвичайно величаво: ясне небо, блискучі одяги, загальна радість, світлі збори вибранців і щасливців сеї землі, чарівна музика, пишні коні, чудові жінки, залюблені юнаки, у всіх гаряча кров, — цілий світ, що вбирає ся і з усміхом оглядає

себе в зеркалі, вся та радість і багатство лежали тепер перед нею і все те затрюював їй глумливий чорт, що їхав поруч неї.

— Подивіть ся, молода пані, — так глумив ся він собі — як гарно паде Донна Люкреція і як її наново підсаджують на коня всі чесноти і наука — він показав при тім на професорів. Я так само думаю, як сей дурисвіт, і вважаю також її непорочність. Вона у своїй родині жила самотою і торіла не одно від батька і брата. Отже і виходила ся руки Дон Альфонса, щоби тут — він показав на подалекі вежі і башти Феррари — найти собі ліпше товариство. Але Донна Люкреція помиляєть ся. Хоч ми і не прирівнюємо себе до Його Святости або до ясного Чошара, а про те ми єсми князя; він же собі зїленько не дбає, ну, то й ми в него вдали ся, очевидно о скілько кождий з нас, як ляк, потрапить і на скілько має сили.

— Ви дивустесь, що я тут у дружині князя балакаю так свобідно! Не дивуйтесь, панно, така вже моя вдача, щоби прилюдно лягтись і лихословити; на се дав мені дозвіл сам князь, мій батько, і то доти, доки я потайки не зроблю против нього конспірації, а охота до конспірації у нас в давніх давеш уже в крові родини.

— І знайте, відважна дівчино, отсим ви мене й приєднали вправ до себе, що ви не нудна та не скрита, тільки любите правду так як я і не боїте ся людей — коли на те прийде, то вам і на торзі не сором. А отеї, що їдуть за нами — він показав зневажливо дальші пари дружини — хто вони такі? Прибрана збрідь, злодії і повії! Лукавці і причепи! Не гідні того, щоб на них святе сонечко світило — винявши очевидно ті сотки мулів, що несуть придане Донни Люкреції. Се чесні і заслужені сотворія. Але кільки то ми мали заходу, я і брат кардинала, якки ми сей посаг вирвали з кіхтів святаго отця і церкви! Одначе я сказав собі: Або — або! — так як мені велів князь, мій батько. Далеко лекше вдало ся нам піддурити його Святість тим, що наш батько Геркулес дав під себе пані молодій. — Дон Феррарте засміяв ся. — Ми набалакали святаго отцеві багато про наші славні

флявіанські маєтки, що ними вправді завідує наш феррарейський фіскуе, але граф Контраріо процесує ся за них. Знайте, що сей приемний граф Контраріо — то найзавзятіший противник і переможець у цілій Італії! Для того то князь Геркулес, наш ошадний батько, найбільше втішив ся сею женитьбою. І так усе полагоджено, як Бог приказав! А з якою то охотою писав я по заручинах для післанця, що ждав: „Посаг дають. Папу перехитрено. Донна Люкреція заручена і то зовсім не потайки!“ То значить, я хотів сказати: тепер вона не має в кишені білих порошоків. І справді, я думаю, що сьогодні вечером брат Альфонсо може спокійно покласти свою голову на подушку разом з тим золотим волосем — він показав кінчатою бородою на Люкрецію під бальдахном.

Сі натяки на вбійства Борджії при помочи отруї витисли у дівчини слезу з ока, але вона зараз скинула її з довгих рісниць. — Ваш язик лукавий, Дон Ферранте! — сказала вона.

Анджелія Борджія походила з побічної лінії славного іспанського роду; стративши батька і матір трагічним способом, як багато дітей в її часах, вона вироста і виховала ся разом з иньшими шляхетськими дівчатами в однім монастирі церковної держави. Як люблена своячка пани зазнавала вона все особлившої ласки від монахинь і вела перед поміж подругами.

Дивні, найсуперечнійші річи діяли ся тоді на світі та мучили людей, так що італіянські дівчата, хоч як звичайно дивлять ся відважно на жите і самі переживають усе, тратили тоді і голови і серця. Молоду Анджелю вчили й образами і проповідями моральної краси і досконалости; представителем усього того на землі був старий дід, на котрім, як сказав сучасний султан, спочивало християнство, а сей дід, лагідно сказавши, був таке страшне ледащо, що сестри плакали над його безбожністю, а декотрі з гірших подруг Анджелі потайки глузували собі з нього.

Одначе Анджелія лякала ся того і не могла перемогти себе, щоби глузувати собі з суперечностей життя.

Тому вона стала накладати на себе покути і бичувати себе для добра свояка, святаго отця, і своєї тітки

Люкреції, про котру в монастирі шептали також потайки, назираючись на неї з острахом та з відразою. Але небагом розумні сестри відовчили її того бичовани, пояснюючи їй, що шкода її заходів, бо на таку масу гріхів усяка покута за мала.

За те зростала в Анджелі потреба завзято бороти ся против розширеної скрізь нікчемности і з ніжним румянцем на щоках та з огнем в очах будила ся в ній якась лицарська хоробрість, не після взірця терпеливих святих жінок, лише радше після прикладу відважних дівчат у шоломах, иньх було понню у тодішній поезії, після тих бездоганних царівен, що соромили ся свого слабого пола і вміли робити та боронити себе, не аневажаючи притім грацій.

Тим способом чесна з роду Анджелія зроста на сильну і смілому дівчину, таку, яку в тім століттю величали в піснях слонем вітаго — козир-дівкою.

Так то склало ся одного дня в діті, що з темної дуброви, яка чорною стіною окружала апенїнську скелю в монастиром на ній, виїхала на білим кони ясна лісова русалка зі своїми подругами, чи може не русалка, а богиня Діана зі своєю дружиною, або краще сама ясна Донна Люкреція зі своїми панями, і заступала до брами.

Справді, се була поня. Привитала ся з ігуменею, поцілувала її в руку, а ігуменія поблагословила її. Потім паняла собі представити монахинь і новачок і до кожної, як до її чину і становища, промовила ласкаве слово милосердним голосом, що ще довго дзвенів, хоч вона вже мовчала. Вкінці взяла Анджелю на бік, і проходяючи ся з нею понід руку поміж лаврами в саду, сказала їй весело, що вона заручила ся за наслідника престоло Есте і що набере її з собою, як свою своячку і свою двірську паню до Феррари. „Кузинко, — усміхнула ся вона — я тобі дам часте. Ти подобаєш ся мені і я тебе задержу при собі, поки не віддам заміж.“

Так само ласкаво, як своячку, привитав її у Ватикані, куди поня вийшла з непевністю та з острахом, старший брат Люкреції, бравий молодець з зеленкуватими очима. Барашкуючи собі сміло з кузинкою, він сказав: — Я не поїду разом з вами до Феррари, бо маю деяку роботу тут; але я поручаю вам Дон Джулія, котрого застанете там, —

він молодший брат Дон Альфонса. Се є скромний, але дуже талановитий молодий чоловік, лише біда, що ще занадто любить бавити ся. Дуже добре було би, і я бажав би йому сего, аби його яка чесна жінчина взяла в полон.

А тепер Анджеля їхала за Мадонною Люкрецією і щораз нові вистріли з гармат віщували, що вже брама недалеко.

Дон Ферранте мусів спішити ся, коли ще перед вїздом у город бажав своїй молодій товаришці вибити зовсім з голови своїх братів; але він узяв ся жваво до діла.

— Мене дивує, — казав він — як Донна Люкреція буде могла жити разом з моїм братом, а своїм будучим мужем. Люде кажуть, а коли не всі люде, то хоч мужчини таке видумують, що вона якесь незвичайне, крилате сотворіне; він же найзвичайніший із смертних людей, що з ранку до вечера думає тільки про їду та впливає пушки у горнілах! Венера разом з закоптілим від сажі Вулканом! Та чей воно буде не зле, так як колись там було. Вона буде чудувати ся його мальовилам на фаянсах, а він через те буде щасливий. Але нехай вона пильнує ся, — говорив він далі і його глумливий голос став грізним, — нехай пильнує ся! Дон Альфонсо найбільше мстивий із нас усіх, лише жде на добру нагоду, коли пімсту назве своїм правом. Та ні, я кривджу брата кардинала. Його пімста найстрашніша, бо в нього добра голова, а що він нам усім дуже потрібний, то і не потребує бояти ся претора. Се дипломат нашого дому і нитки нашої політики всі перебігають через його гнучкі пальці і він знає всі наші найгірші тайни. Пильуйте ся, молода дівчино, перед тим яструбом!

Саме той кардинал Іпполіт, державний муж, худа постать у багряниці, що також приїхав у Рим на сватанє і доси ще пробував там, щоби з папою довести до ладу передачу посагових земель, дуже ласкаво займав ся Анджелею та додавав їй охоти, щоби прикрасила Феррару своєю особою.

Непевність і страх напали на Анджелю. Сонце, порох і галас, отруйні речі Дон Ферранте, суха постать кардинала перед очима! Від почутя нещастя і безпомічності

сильна дівчина трохи не зомліла — несвідомо скрикнула тихо. Тоді скоренько обернула ся до неї Донна Люкреція, що їхала з переду; біда блискавиця блиснула з її снятих очей, і вона сказала: — Чим він стрівожив тебе? Знайте, Дон Ферранте, і зятяте собі: хто дошкулює Анджелю, той дошкулює і мені. І нехай вам не забагаєть ся починати зі мною!

Дон Ферранте зовсім не бажав собі того. Він усміхнувся ласкаво. — Я і в думці не маю того, ясна пані! Я, що тільки можу, то роблю, щоби Донну Анджелю приємно забавити і зпекати її ласку для нашої родини.

— Щож би я вам ще гарненького оповів, молода пані? — гонорив він далі, коли княгиня відвернула ся. — Можє про пошдані, розбишацькі очі мого брата Дон Джулія? Ви знаєте його? — спитав він, замітивши рух на її лиці. — Повно чували тільки? Слава ходить про нього! Але позабаром він сам стане перед вами, коли отворите його вязницю, Донна Люкреція і ви.

— Коли отворимо його вязницю? — спитала вона аччудувано.

— Его! Його і всіх інших злодіїв! — пояснив їй Дон Ферранте весело. — Донна Люкреція своєю появою ослобонить усіх влочинців. Такий уже звичай у Феррарі, коли князь женить ся, — се не є ніяка алеґорія. Є тут дійсні влочинці і їх справді випустять, так що нам підчас бенкетів треба буде добре пильнувати дороґоцінності, а в ночи не виходити без смолоскіп і збруї.

— Щож таке заподіяв Дон Джуліо? — спитала вона.

— О, нічого! Він очарував своїми очима одну жінку і пробив шнадою груди її мужа.

— Погано!

— Він дуже нечемний хлопець! Закравши ся у виноградник він, замісь зірвати собі порядно одну галузку винограду, ариває кетяхи обома руками з тичок, скільки може, а лакомости роздавлює солодкі ягоди і замазує собі червоним соком груди і лице.

І в тим молодим розбишакою мав Дон Чезаре гадку познаниймти Анджелю!

Знов загриміли гармати. При звуках цимбалів і бубнів похід увійшов у браму. Професори прискорили хід і незабаром триюфальний похід Люкреції станув перед грубим муром замка, де в низу були в'язниці.

Старий князь приступив ближше, зняв княгиню з коня і з молодятами та Анджелею зійшов по сходах до глибокої брами. Там стояв ключник і на оксамітовій подушці подав Люкреції великий, заржавілий ключ. Вона взяла його і ледви доторкнула ся до замка, як двері обернули ся на завесах і мов яким чудом розскачили ся широко. Громада в'язнів вибігла з тюрми, припала Люкреції до ніг та цілувала її руки. Всі вони перед тим повмивали ся, так що їх горяча подяка виглядала прилично. Але були між ними нуждарі такі, що аж жаль було дивити ся, були й страшні розбишацькі обличчя.

На самім кінці, коли вже в'язниця позбула ся своїх поганих гостей, темними сходами вийшов на гору ще один — гарний юнак з руками, зложеними навхрест. Вийшовши на денне світло, він зняв руки до неба, так як би витав сонце; потім заслонив собі ними очі, неначе-б разило його остре промінє або краса обох женщин, що стояли горі: приклякши на одно коліно перед Донною Люкрецією, він подякував їй словами: — Ясна пані і братова, витаю вас як милосерде, що живе у кождім жіночім серці, і як княжу ласку, від котрої падуць кайдани.

Такими і ще красшими промовами звеличав він молоду княгиню, а потім свої темно-синні очі, що справді під гарно зарисованими бровами були дивно чарівні, звернув на молодшу Борджію і не на жарти зчудував ся острій поставі дівчини, що ледви вийшла з віку підрустка.

— Але, моя заступнице-княгине, — говорив він далі, — кого-ж то ви приводите у своїй дружині? Чи се богиня справедливости, приборкана богинею краси?

Анджеля була вже зворушена дорогою та глузуванем Дон Ферранте; тепер же отся комедія з помилуванем грішника грішницею і пусті фрази обурили її. А ще коли заглянула у глибінь сих чудових очей, то від гніву і роздратованя аж потрясло нею. Своєю скритою, сильною вдачою вона перемогла себе, і, скидаючи з себе в'яке вдаванє, вся її

істота вийшла на верх без заслони. Її добрий погляд звернув ся на його очі, і щось неозначене появило ся на її чудово зарисованих губах.

— Що скажете, пані? — спитав Джуліо.

І тут Анджеля не могла вже здержати себе. Виразно, перед сотнями свідків, дзвінким голосом, що його було чути на цілу площу, сказала вона: — Шкода, дуже шкода має, Дон Джуліо! Бійте ся суду Господнього!

Настала велика мовчанка.

І ще раз промовила дівчина до Дон Джулія:

— Шкода має!

Дивно диво! Феррарці зовсім згодили ся з чутєм і думкою Анджелі про нечесні і небезпечні вчинки княжого сина; разом з нею жалували, що він упав так низько, і розуміли її жаль, бо й вони любили його задля його краси і чемности.

У громаді зняв ся гамір і дуна: „Шкода його! Добре каже! Се правда! Шкода його!“

Але Донна Люкреція взяла Анджелю за руку, так як старша сестра молодшу, що провинила ся чимсь.

— Як ти можеш так забувати ся? — сказала вона і повила в собою неспокійну дівчину, що із сорому та зворушеня вибухла судорожним плачем. Дон Джуліо, що доси стояв непорушно, сам не знав, що й думати про се.

II.

Там, де широкий парк Бельрігардо сходить ся з феррарською рівниною і не є відділений муром, на останній захованій лавці в тіни вічно зеленого дуба сиділо двоє людей, що, судячи з їх постави і лиця, прощали ся з собою.

Молодий чоловік, одягнений у чорний венеціанський одяг, то прикладав руку до серця на знак вірности, то придивляв ся Люкреції, що сиділа тихо і похилена, неначе би бажав собі на віки запам'ятати її.

— Так ви йдете, Бембо, — сказала вона, — я вас не задержую; зробіть же мені се, про що я вас просила, і не кажіть того нікому. Ви відходите, а кілька то часу буде вам потрібно, щоб забути мене!

— Донна Люкреція, — відповів Венеціанець зворушено, — доки я вас буду пам'ятати і любити, я справді не знаю, бо не знаю і години своєї смерті.

Він сказав се з такою сумною ніжністю в голосі, що княгиня відповіла зворушено: — Щоб ви мене не забули, я дам вам щось на пам'ятку, мій приятелю, — і вона прикликала до себе струнку, темну дівочу постать, що проходила ся берегом ліса, щоб не перешкаджати пані, або щоб остерегти її перед небажаними свідками, коли-б ті надходили.

— Сідай собі коло мене, Анджеля, — сказала вона, — і відотни мені один кучер з могого волоса. — Вона отворила кишеню при поясі, виняла звідтам маленький, острий ніжик з золотою ручкою і подала його Анджелі, котра й відтяла з голови м'який кучер, так як веліла пані.

Княгиня шукала тепер, у що вложити би сей кучер, але не знайшла нічого, лише у тій самій кишені було ще видане сімох покутних псалмів, оправлене в шкіру, золочене і з витисками, що було улюбленою підручною книжкою тодішніх двірських пань. Не отягаючись, вложила вона свій кучер у книжку і подала Бембови на спомин. Сей притиснув книжку до грудий, потім до уст і подякував за таке солодке зерно в гіркій шкаралущі щасливою усмішкою, в котрій ледви помітно пересунувся легенький глум.

— Пишіть мені, — сказала вона потім, — і посилайте певними післанцями все, коли здогадаєтесь, що з мною круто і що мені потрібно вашої поради. Оставайте при мині, хоч і в далекій далечині! Я знаю, що ви мене не покинете, помігши мені раз заснувати нове щасте у Феррарі.

— Аж радісно було дивити ся, — відповів Бембо, — як ваші розумні руки будували його. Ваш будинок бездоганний і тривкий; не легко його рушити. Я лиш з гірким сумнівом питаю себе: Чи для вашої безпечности потрібно від мене такої жертви, щоб я оминав Феррару і позбавлював себе приємности бачити вас, що неначе золоте сонце освічує і роз'яснює ціле моє житє?

— Так велів мені батько! — відповіла вона безжурно.

Чемний Венеціанець стягнув брови.

— Зв'язки вашої крові і демон вашого дому — се наше нещастє, — зітхнув він. — Тому так нерадо покидаю я вас. Але ліпше, коли я піду собі геть. Ваша безпочність, Мадонна, основує ся на довірю Дон Альфонса до вас. Нашу душевну любов ледви чи буде він підозрівати, він же-ж такий холодний; але все-ж таки ліпше... звісно, хто любить, той жертвує себе.

— Так справді ліпше! — potwierдила вона тихо.

— Поввольте мені ще, любя пані, сказати на відході свободне слово для вашого добра! — просив він. — Обставини лежать перед вами у світлі вашого быстрого розуму, але сей ясний днь сягає лише до сутінку, де починає ся ваша любов до батька і брата.

Люкреція поблідла і її очі остовніли, як погляд Модузи.

— Не гнівайте ся, Мадонна, — сказав Бембо. — Аджо я знаю, як ви невинною дитиною попадали у ті страшні силки! Я мушу говорити, щоб вам було добре. Пригадайте лиш собі: вже літа минули від вашого приїзду сюди, ваш муж став самовладним князем, ви вже вкорінили ся у Феррарі і здобули собі любов народа, — і от умер ваш батько. Тоді ви стали без міри тужити за ним і без кінця плакати, поки я не прийшов та не шепнув вам до уха: „Ви визнаєте сими потоками сліз Дон Альфонса і забуваєте ті погані обставини, з яких він вирвав вас.“

Люкреція слухала його уважно, і розум її на перестір її пристрастному серцю муєв признати, що його правда.

— Коли ваша гадка про покійного сьвятого отця така аспіраціона, то тепер, по його смерті, з того не грозить уже для вас ніяке лихо. Але иньша річ з вашим страшним братом Чезаром: він живе і не стратив ще доси своєї амійної сили. Се чоловік молодий, що певно нині чи завтра перонидує свої кайдани і вихопить ся з Оркуса, щоби вперохобити цілу Італію. О сю чорну скелю готова розбити ся наша лодка; дай Боже, щоб не розбила ся! По-

ворот Чезара, се для вас судна година. І ви — він задумався, чи має їй подати гіркий лік, але з рішучою любов'ю сказав: — Горе вам, ви підете, коли вас покличе Дон Чезар. Ви послухаете диявола, як самі оповідаєте, що ваш батько на смертній постелі сказав: Ти покличем мене і я прийду.

Люкреція перехрестила ся.

— Дорога пані! — Бембо збирався кинути ся їй в ноги, але здержав себе, бо саме в ту хвилию Анджелю що проходжувала ся сюди й туди, обернула ся до них.

— Заклинаю тебе, Люкреціє, — шептав він, нахилючись до неї, — скоро прийде сей небезпечний час і ти почувеш, що тратиш пановане над собою, то стань перед князем на вколішки і признай ся, що хочеш переступити його заборону, бо він певно під загрозою карн смертн заборонить своїм підданім вдавати ся з Чезаром, котрого поява потрясе Італією, як землетрясенє... Але я закликаю вас надармо, Мадонна! Бо я знаю, ви не здержите себе і князеву заборону потопчете ногами.

— Справді? — спитала Люкреція, мов у нестямі. Але таки здавало ся їй можливим, що зробить се, бо вона знала свою вдачу.

— Пані, — говорив Венеціянець, хлипаючи, — коли тільки дізнаю ся, що Чезар вирвав ся з вязниці, то на крилах вітру злечу до Феррари і обійму вас, щоб тільки ви не попали йому в руки. Коли-ж би я прийшов запізно, то пригадайте собі мою раду, скоро прийдете до себе та отямитесь. Бережіть себе і перед князевою карою сховайте ся на його серці. А коли ви ужите якихсь посередників для своїх зносин з братом, то жертвуйте їх без ваганя і віддайте князеву на пімсту! Князь любить вас...

— Я думаю, що любить, — сказала Люкреція в задумі.

— Зовсім певно любить, — мовив Венеціянець. — Недавно при гостях назвав він ненароком імя Чезара і згадував, що ходить неясна чутка про його втеку з вязниці. При тім придивлявся він вам пильно... Ви сиділи спокійно, тільки тремтіла ваша рука з чашею, з котрої ви пили. Він придивлявся вам довго, але ласкаво і неначе з розумною розвагою, що є відповідне для вашої вдачі

і о скільки ви можете дечому спротивити ся. Він певно здержить вас і виратусь, коли доля не порве вас силоміць.

Княгиня, що знову зовсім повеселішала, сказала тепер з дивною легкодушністю: — Вашого турбуваня про мене я не забуду. Але досить про мене, приятелю. Дайте мені радше раду для отсеї там, — і вона глянула в сторону Анджелі. — Небезпека для неї близша, як і для мене. Ганьте лише!

Яксь хижка птиця вилетіла з ліса і кружляла понад долинами. Різночасно зашелестіло в корчах, і худий чоловік, одягнений у багрянцю, приступив до Анджелі, але, побачивши Бембо коло княгині, відвернувся і привитав ся перше з княгинею.

— Ви застали нас, оміненціє, — промовила княгиня спокійно, — при тім, як мій дорогий венеціянський гість, боа котрого мені буде прикро, прощає ся зі мною.

— Ви покидаєте нас, Бембо? — спитав кардинал щиро. — Мені також прикро. Куди-ж ви йдете?

— До Урбіно, оміненціє.

— І першого до нас знову?... Бо ви належите до нас, і ми боа нас не можемо обійти ся, так само як і без тої, що її хотять підіслати під нас.

Княгиня притягла дівчину, що стояла недалеко від неї, до себе на зап'яку і вирила її руку у свою, так як би брала її в своє посіданє.

— Ми творимо тут добре сплетений, барвний вінок, — говорив він далі, — і була би нам кривда, як би хто витяг з нього одну квітку, ні, не те казати — найсолодший пупінок.

Люкреція видивила ся великими очима на кардинала, розважачуци, чи тепер, коли ще Бембо є свідком, не було би на часі, витягти на денне світло одно лихо, що здавна чатувало в темряві, і знищити його сим світлом киненим на нього.

Притомна, як звичайно, вона не надумувала ся довго.

— Кардинале, — сказала вона, — коли ви, згадуючи тих, що покидають нас, мали на думці і її ось, то внайте, що я сама захожусь коло того, аби вона відійшла від нас. Вона вже на порі під вінець, а я тут не находжу

жениха для неї. Тимчасом граф Контраріо, котрого ви знаєте і котрий хоче взяти її за жінку, має всі ті прикмети, яких я як опікунка Анджелі жадаю від її мужа. Така моя воля; але я радо послухаю і вашої думки в тій справі.

Бембо хотів незаметно віддалити ся, але Люкреція здержала його поглядом. Вона знала, що кардиналова вдача непевна і бояла ся якої несподіванки від нього.

Кардинал, здавало ся, не відчував того, що княгиня викликала його на слово. Коли Венеціанець сів собі коло пань на горбку покритім муравою, він вибрав собі помаленьку на против них вигідне місце в тіни під каштаном, котрого пень розгалужував ся при самій землі, отінюючи буйними гілляками мураву, усів собі на одній гіляці і коннувши звішеною ногою ящірку, що перебігала дорогою, почав спокійними словами:

— Так як я знаю графа Контраріо, то він ніколи не був і не є відповідний для дівчини з роду Борджіів, бо він бідний чоловік, зложений з гірких чеснот і вічної суперечности; він гора праведних принципів, що родить миш скупарських рахунків; він зовсім нездібний любити жінку задля неї самої, велично і щедро. Я певний, що сватаючи отсю красуню, отсе любе дитя, він має на думці якийсь грубий рахунок. Ось я вам напишу се на сій табличці!

Він виняв табличку, став писати оловцем і притім говорив те, що писав:

„Граф Еttore Контраріо сватає сердешну Анджелю Борджію, бо веде з феррарським фікусом унасліджений по батьковий процес за значні маєтки, положені на феррарській землі, і сей процес він у теперішніх феррарських судах правдоподібно програє, коли не вставить ся за ним хтось знатний, на приклад наша ясна княгиня; за один її усміх закоханий судия Геркулес Строцці продасть душу і честь. Але наша княгиня і її невільник Геркулес удобрухають ся, коли славний граф зажадає руки сеї невинної істоти, яку Донна Люкреція хоче випровадити з Феррари, через те, що сю молоду дівчину любить дуже горячо і божевільно кардинал Іпполіто, вона-ж, як правдива жінка, несвідомо і безнадійно кохає найбільшого нікчемника, якого носить земля. Без внутрішньої боротьби не дуже відважний

граф не рішиться ся вкочити поміж єї два розбушовані огні. Але може його лакометво буде сильнійше, як його трусливість. Чи ви думаете инакше про нього, княгине?“

Люкреція дивувала ся сим безличним словам і сему очайдушному пояснюваню справи; хоч вона й сама не дуже підмінно думала про сю справу і особи, але не признавала ся, бо не хотіла.

Тимчасом, заким вона веспіла відповісти, Іпполіто промовив знову; з тремтячих рук Анджелі випав був ланцюшок, сидений ною з легких стеблин трави, так от він вігнув єя по нього, підняв і сказав:

— Як ота ілотітка, так силітас ся намір з наміром, щоб нас, Анджелю Борджію, продати; але як я вас знаю і люблю, ви порвете єї кайдани, мов отсю нікчемну плетінку! — А далі шептав пристрасно: — Бо Анджелю воліла би, коли-б її який демон з любови пірвав у пекло, аніж бути сумою чийогось рахунку. Так я кажу, а що ви на те, братова?

З грізним і сумним лицем обернув ся він до Люкреції. А вона відповіла твердо:

— А я віддам її за графа Контраріо. Він обчислює все — нехай і так — але обчислює так, як того вимагає життя, а не почесно. Й-ж він буде миліювати ліпше, ніж я. А що-ж ви хотіли би почати з Анджелею, кардинале? Вашою жінкою вона не може бути, доки ви маєте на собі єю багрянцю; її-ж ви не скинете з себе задля дівчини!

— Хто знає, княгине! — відповів він з маловажаєм. — Ваш брат заміняв її за князівство, а я вважаю Анджелю ще красивим добром! І не боюсь того, що вона прихилить ся до вашого протегованого Контрарія. Вона не переможе себе — нехай лише спробує, не піде се гладко! Хоч би тільки від мене — то не втече!... Бо вона в душі годить ся зі мною і признає, що я добре описав його. Таке буденне лице противне їй. Так ось мені й байдуже про сего чесного графа. За те я маю иньшу муку і сьвіт мені крутить ся, як колесо Іксіона. Послухай мене, дівчино!

Анджеля здивованими але відважними очима видержала його хоробливо биетрий погляд.

— Коли ти мене не хочеш любити, то я забороняю тобі також любити он-того, інакше смерть і йому і тобі!... Якже-ж ти страшенно почервоніла!... Я ненавиджу того, котрого ти ховаєш у своєму серці! Вирви його звідтам!... Він тільки поганить сю чисту схованку... Я не можу того стерпіти!... Пригадай собі, хто ти, і відверни ся з погордою від того, що лає і забуває тебе в обіймах Корамбі, чи як там зоветь ся його сьогоднішня пестійка! Слухай мене, бо інакше буде лихо!

Саме посеред сеї горячої сцени в сему тінистому закутку появил ся паж і просив панство вернути ся до парку. Цілий двір зібрав ся і жде на княгиню, а князь бажає в своїм кабінеті попросити ся з паном із Венеції, а потім поговорити з еміненцією. Найстаршого судню він саме покликав до його високости, а Дон Джулія запросив на пізнійше.

III.

В тіни пишних дерев ішло мале товариство, передом жінки, за ними в безжурній розмові кардинал з Бембом до середини парку, де вступили в кипарисову алею, що в простій лінії вела до замку. Сей замок, простенький будинок невеликого розміру, піднімав ся на тлі захмареного, оловяного, липневого неба. Саме тоді добудовали з боку новий, укріплений павільон, з котрого мулярі ще не зняли деревляного руштованя.

На ясну, тісну фасаду вели широкі подвійні сходи; тут горі коло рампи двірська дружина, що порозходила ся по парку, побачила невтомного князя, що заставляв увесь двір ждати на себе оглядаючи прибудову, і зупинивши ся коло робітників говорив з ними пильно про будову.

В тіни головної алеї проходжувала ся помалу княгиня. Вона тепер сперла ся на рамя кардинала, витала двір, зібраний з правого і лівого боку дороги, та тягла його за собою.

До них приступив уродливий мужчина середнього росту і почав розмовляти більше з кардиналом, до котрого, здавало ся, був прихильніший, як з княгинею, хоча вона дуже ласкаво поздоровила його.

— Зраз видко, мессер Льодовіко, що приходите а соняшного світла Муз, таке ясне наше лице! — сказала вона.

— Сим разом се радше вилив бистроумного товариства мого приятеля в полудни, що розвеселив мене, — відповіли Аріосто, — а до того, як завсіди, і ваша благодатна поява.

Він предстанив княгині свого товариша, котрий, як дідро вишований чоловік, орієнтальним способом вложив руку на охрест на грудях і поклонив ся поважно.

Перський торговець коврами Бен Емін був у Феррарі полем пошвою. Осіючи на короткий час у Венеції, де в Марчорі шетанив що найкрасний товар, він вибрав ся на прогулянку до Феррари, щоби дворови, охочому до пишноти, продати свої дорогі тканини і, що правда, пізнати ще при тім і Аріоста; з його лицарської поеми — перші пісні її саме недавно вишли були з печатні — він навчив ся пишного тону італіянської мови і взагалі мав найріжнороднійшу користь і потіху. Бен Емін був знавець, що мів на пам'ять своїх великих перських поетів і особливо любив мораль, прибрану в пишну, гаптовану одіжу новині.

— Саж почувана радість, лена пані, — почав Аріосто, — мати діло в освіченим чоловіком з иньшого народу, ємніти ся з иньних звичаїв і обичаїв і тішити ся любим, вищайшим людським обличчям, що визирає зпоза ших хочете ріжниць усе однакове. Але й ті ріжниць великі і дивні. Наприклад — жартував він — се мабуть єврієць розширений звичай, що мужчина дає подарунки жінці, котра подобаєть ся йому. Але мій Перс не такий! Бен Емін думав інакше. Хоч він і незвичайно вподобав собі пишних феррарських жінок і пильно блискучими очима приглядає ся їх скорим, тонким пальцям, як пробують його товар, але чи ви думаєте, що він тій, котра найкрасше усміхаєть ся до нього, шепне: „Возьміть собі, моє сонечко!“ або „Беріть, моя зоре!“ Ні! Навпаки він подає пофмонірні ціни, так що і найсолодші уста кривлять ся. Такий недобрый сей Бен Емін!

Двораки засміяли ся з сего драгованя; але Бен Емін, що зпід своєї чорної баранкової шапки дивив ся хитрими очима, звернув ся з повагою до княгині:

— Чудо Італії! Найкрасша з жінок! — промовив він доброю італіянською мовою. — Я беру тебе за судию. Приїхавши до Феррари, я кинув ся тобі в ноги, простеливши перед тобою мій найкрасший ковер, і благав тебе, щоб ти вступила на нього, як на свій власний. Ти була така ласкава і ввонила моє бажане. Чиж не змаловажив би я тебе, чи не образив би тебе, одну лише таку на світі, чи не була би се правдива державна зрада, коли-б я з невдячним серцем після тебе і коло тебе давав ще дарунки й иньшим, не таким знатним? Я вже й не кажу про те, що се, що для княгині є оправданою чолобитнею, кинуло би підозріне на чесноту жінки з низшого роду. А сего Бен Емін не дозволив би собі ніколи!

Двораки поздоровили Перса з його промовою і кожний подумав сам про себе, що хитрого купця Бен Еміна у Феррарі ніхто не обдурить.

Жара дня в пізнім літі росла і добувала ся поміж густі циприсові корчі; тому княгиня з Аріостом і Персом пішли в тінистий затішок у парку, де вінок високих вязів хитав своїми верхами та сплітав їх у горі мов склепінє. Тут по середині на звітрілім мarmorі стояв бронзовий Купідон з порозриваними крилами і розсипаними стрілами і немов шарпав ся у кайданах. Ся статуя промовляла дивно свобідною мовою столітя, що для замужньої Люкреції вже минув час пристрасти; тут на сїм круглім майдані на камяних лавках жінка Альфонса приймала в літі свій двір.

Тимчасом в опущеній головній алеї зловив один молодий чоловік другого, що хотів перед ним утекти в корчі. Оба були молоді, сильні і вродливі, рослі і меткі — правдиві два королі життя.

— Таки раз зловив я тебе, Джуліо! — кликнув перший і обняв свого бранця за шию. — Мені здасть ся, що князь велів покликати нас обох і ми тепер сю коротку стежку життя йдемо разом.

Він показав на зелену алею з замком на кінці.

— Вона довга, Геркулесе, — вітхнув Дон Джуліо, — і дає тобі доволі часу до величавої промови; та вже пропало, мушу стерпіти.

— Мій приятелю, — почав Строцці. — Я не буду говорити проповідей по часті тому, бо знаю, що з них перевагі користі не багато, а для тебе і зовсім нема, а по часті тому, що мене покликали до князя мабуть чи не за востанню історію, яку встроїв ти у своїм Прательльо. Капітан поліції Цонно здав про неї князеві докладну справу: обігонище, анекдот, уводенє, кров, насильство, кількох убитих.

— Але так воно не було в програмі! Ми мали намір устроїти ідеально сильто Бакха. Коли-б ти був бачив Корамбу а її дикою красою в ролі Ариадни! Чи-ж я може винен тому, що унічанє Ариадни через непорозуміне моїх солдатів замінило ся на рабунок Сабінок і на боротьбу та убійства Кентаврів?

— Ані слова про се, Джуліо! Своєю нечуваною легководушністю ти можеш і найвірнійшого і найприхильнійшого тобі чоловіка роздратувати, і я би вже був давно відвернув ся від тебе в відравою, хоч який ти мені любий, ти гарний анекдот, коли-б ти владівав був лише половину своїх мочинів; але-ж коли взяти їх усіх разом, то се перекладає міру аж так, що я дивлю ся на тебе як на невичайного чоловіка, для котрого нема людської міри. Тому я рішив ся замєсь на ново заковувати тебе в кайдани, подбати про те, аби князь прогнав тебе що найменче на рік із Феррари. Се подаю я тобі до відомости. Ти можеш на ново вступити до венеціянського війська, котрого красше було тобі й не покидати.

— Чи я верну ся до Венеції — поживемо, побачимо, — відповів Дон Джуліо і його молоде чоло захмарило ся. — Тільки прошу тебе: я людяний, не роби-ж и мене непоюда! Я не є ніяке моральне чудовище, яким є от хоч би твоя Донна Люкреція, котрої безбарвні очи чарують тебе так, що без памяти бажаш її, хоч вона ніпочить усі твої судейські реґули і параграфи, кидає об помілю та перемагає твою богиню справедливости! І справдливність у тебе не такий демон, щоб ти лякав ся його.

— Так уже доля судила, що я мушу любити сю безбожну жінку, — відповів судія з вимушеним усміхом. — Але щоб я задля неї забув закон, нарушив сьвяте право, се не може бути! — І він зітхнув, почувачи в зраненім серці, що й він сам, не менше, як і його заведія-приятель, помирає помалу від отруйного укушення змії.

— Кажу-ж тобі, — потішав його Дон Джуліо, роздратований ознаками терпіня у нього, — ти занадто обожаєш сю жінку. Жінка, що лякає і чарує тебе, се вже не та Лукреція, що проходить ся он-там в низу. Ти дивиєш ся і твої очі питають мене! Справді, я дивлю ся на неї простійше. З якого вона роду і як зросла, ми знаємо. Тобі мабуть дивно, преторе, що вона без суду і без кари перебула злочини своєї минувшини. Чи ти не бачиш, що се лиш унасліджена по батькови легкодушність дає їй сей ратунковий пояс, що держить її на версі? А що вона по глибинах убійств весело і безжурно добиває ся до пристані чесноти, то ти її маєш за якусь демонічну велич. Кажу тобі, вона лише принадна з голови до ніг, а врешті зовсім собі звичайна, проворна жінка! Зовсім звичайна жінка! — закінчив юнак зарозумілим сьміхом.

Вони прийшли під замок і вступили на майдан, де під оловяною кришею піднімала ся сіра Нептунова криниця. Нептун стояв на підставі по середині в півколі, де сходили ся сходи, що вели на терасу; тут шуміли і плюскотіли і охолоджували жару течійки води, що їх прислуга морського божка виливала в урн і мушель у величезну шкаралуцу.

Судія хотів найближшими сходами йти наверх, бо знав, що князь жде на нього. Але Дон Джуліо, що бняв його рукою, в тій хвилі обернув ся в сторону темного парку і силоміць потяг приятеля за собою.

Він ще не виговорив ся.

На ясній ріни під їх ногами виразно зазначили ся дві короткі тіни, що немов бороли ся з собою. Строцці побачив сю сьмішну боротьбу і каже: — Подиви ся, як ти перемагаєш мене!

— Отже мій брат посилає мене до Венеції, — сказав Есте, коли вони вступили ще раз у безконечну алею, —

той сам брат, що недавно з політичних причин покликав мене в Венеції!

— Коли-б ти в кутиках його уст замітив був глумливий і зневажливий усміх підчас того, як ти казав, що покориш ся йому в сій хвилі! Я стояв неподалік. Він мусів похизати тебе, щоби приподобати ся пані Юлієви, і зробив се так про людське око: він думав, що ти зрозумієш його і не послухаш наказу.

В загідних очах Дон Джулія блиснув тепер гнів і авантажієть. Він ще не влагіднів так, щоб його не обурило зневага; але снів гнів він покритв усміхом.

— Се було навидто мудро для мене! А до того, ти знаєш, я по полководць, навіть не пояк, — сказав він. — Не люблю проливати крові...

— А проливаєш її так багато, що тобі з рук тече і кровані сліди линають ся за тобою!

— Лише тоді, коли який заведія перебиває мені забану! — піднюв Есте безсоромно. — Але що ти кажеш, Горкуалео! Ви висласте мене знов до Венеції! По чаети я рад тому, а по часті болить мене се, — я раз немов припланий чимсь тут, то знов щось гонить мене далі. І сам не знаю, що поно за загадка.

— О, сю загадку відгадає темноволоса Анджеля! Ти й шукаєш її і втікаєш поред нею!

— Ніколи! — сказав Дон Джуліо. — Мені байдуже про неї. Але від того в'їзду перед двома роками — ти-ж був при тім і виглядав прегарно, несучи золотий дрючок блядяхину, — ну, отже й сам ти чув, як вона осудила і зганьбила мене... З того дня я вже не той став! Мої думки плутають ся і я, мов скажений, шукаю чогось, забавляю ся з дівчатами, ну і маю тільки одно бажанє, щоб вона, що відвернула ся від мене ворожо і холодно, знов обернула до мене своє почервоніле лице і щоби знов зганьбила мене — ще острійше, як перший раз... Але я вже говорю нісенітницї! Вишліть мене до Венеції!

Він відітхнув. — Се буде добре і для нього і для мене, — говорив він далі — коли я на часок уступлю ся брату кардиналови з очий. Він любив мене колись, а тепер починає мене ненавидіти нелюдським способом. Сам скажи!

Недавно зловив мене і кричить мені грімко в ухо: — Джуліо, я забороняю тобі дивити ся на Анджелю, на її лице, на її очи, забороняю дихати її віддихом, інакше смерть твоя!

— Я знаю, — відповів судня, — він нещасний любить сю бідну дівчину сказано. А що він грішник такий, якого сьвіт не бачив, а до того найбільше всемогучий у отсім найгрішнійшій місці, що зветь ся Феррарою, то вона вже давно без пощади попалась би в кігті сему яструбови, як би не...

— І ти не вдаси ся в се, найстарший судня? Ти любителю і слуго справедливости! Ратуй дівчину! Отсе я й хотів тобі сказати, мій Геркулесе, заким беру ся до Венеції. Я того не зроблю, бо ще би їй накоїв лиха — він замовк і задумав ся... так як вона мені! Ти знаєш, що я люблю уживати а не втікати. Отже коли кардинал проголосив мені свою заборону, то в мині збурна ся кров, і я був би кинув йому в лице його божевільною заборону, як би то було ходило про яку мою дівчину. Але я розважив, — він у задумі закрит собі очи рукою — що сеї дівчини я не люблю і що я, знаючи вдачу мого брата, стягнув би на неї тяжке лихо, коли би взяв ся боронити її. І вона не стерпіла би сего, — вона не хоче того. Вона погорджує мною, вона осуджує мене — і прилюдно жалує: „Яка шкода!“

Пригадавши собі єї слова, він говорив далі гнівно: — Нехай кардинал закидає на неї свої сітки, хоч воно страх погано, нелюдяно і мерзено, так як мерзений мені цілий сей сьвіт, коли я не паний або коли не цілую жіночих уст!...

— Успокий ся, — сказав найстарший судня поважно, — не стане ся їй нічого, я того певний, один волосок не спаде їй з голови, бо її хоронить — Люкреція Борджія.

— Нехай і так! Я лишаю її на опіку сеї сьвятої, — жартував Есте, — а сам у тіни міртів сяду собі при сьвіжій жерелі і холодити-му в нїм своє вино... розуміє ся, коли другий брат, Ферранте, не добере ся до мене крізь корчі, та не кине ся коло мене на траву і не затроїть мені ухо

своїми заговорами та зрадливими шепотами; то тоді я сам не знаю, чи вважати його весельчаком, чи злочинцем, чи одним і другим. Недавно просив він по братньому мене, щоби я — як він казав — поміг йому позбутися князя; але будь певний, що як би я був хоч троха послухав його, то він у тій самій хвилі був би зрадив мене. Я його не зраджу, бо поважаю князя і ненавиджу віродомство. Але скажи мені, Строцці, чи ти гадаєш, що Дон Ферранте за два корони готов заповідати яке лихо?

— Се в него тільки злоба без наслідків і шкоди, — відповів судня, — хіба що якась незвичайна пригода або несподіване потрясення дасть дозріти сему диявольському настигю.

— Поладуйте ви се поміж собою, ви хижі зьвірі, — засьміяв ся легкодущий Джуліо. — Вернувши з Венеції, я хотів би побачити, хто лежить трупом на надвірній сцені у Феррарі. Бувай здоров, поклоннику справедливости, і спійши ся! Князь жде.

Він обняв приятеля і відіпхнув його потім від себе так сильно, що той трохи не впав. Строцці пішов скорим кроком до віляї, а Джуліо поволік ся помалу за ним.

Прийшовши до криниці Нептуна, він обмив собі лице, щоб отворозити ся, і підставив чоло, утомлене безсонною нічю, під промінь води, що вцскакував з камінної груди морської русалки. Коли потім обтирає собі голову хустиною, замітив якогось утомленого волоцюгу, що лежав на камінній лавці в вузкій тіні під муром і, сперши голову на руки, дивив ся на нього зпід капелюха непорушними очима. Тепер зірвав ся він скоро на ноги, поклонив ся і привитав ся: — Бю чолом перед вами, Дон Джуліо!

— Лежи собі! — сказав йому Есте добродушно — але посунь ся! Тут досить місця для двох. Я хочу спати, а ти шильнуй мене!

Волоцюга усьміхнув ся, показавши свої білі зуби, і трошки винав штилет з піхви, що висіла у нього на ремні.

— Ти з кардиналових людей? — спитав Дон Джуліо. — Як тобі на імя?

Всі знали, що кардинал мав свою ватагу розбишак і годував її.

— Я прозвав себе Дерикоготь, — відповів той покірно.

— Але як зवेश ся по християнськи?

— Я забув. Тай засмерділо ся було троха моє призвище.

— А нове дав тобі певно кардинал? Як же-ж називають ся иньші з ватаги?

— Вони називають ся, коли ласка послухати, Терниборода, Скалозуб, Гадюкович, Зубкабана, Лютий і Сьміхованець. Разом зі мною сімох — як один. Ми є сім смертельних гріхів кардинала, так називає нас нарід у Феррарі.

— Тепер і я знаю, звідки ви родом, — сказав Дон Джуліо, нагадавши собі сьмішну дідьчу ровту в Дантовім пеклі; з неї то кардинал як поклонник божеського поета дібрав прізвиска для своєї ватаги.

Він засьміяв ся голосно. Дон Джуліо вмів ще сьміяти ся як дитина. Але потім він простягнув руки: — Ох, який же я втомлений!

І поклав ся на лавку, не зважаючи, що коло нього розбишака, уместив ся і заснув.

Розбишака дивив ся на нього і воркотів з любовю: — О гарна молодости!

Утомлений Джуліо спав спершу глибоким сном без сонних привидів, забувши все в перших хвилинах спочинку. Потім помаленьку стали отворяти ся його душевні очи і перед ними промайнула бистро якась довецька дружина, збіговище і стиск якихось бакхантських постатей, божевільні тіла, назад відкинені голови, хтось грав на цимбалах, хтось бив у бубон і кричав: Евоє! Що се? Здалека, з противного боку, спершу ледви брешуть, а потім гудуть, вкінці гримлять труби.

Несказаний страх напав на нього. Несподівано він опинив ся на якихось поважних зборах, в товаристві судив з ріжних народів і часів. По середині сидів сивий і строгий, мов з каменя витесаний, Карло Великий, поклавши величезний катівський меч на колінах; праворуч стояв пророк Самуїл і зложеними на-вхрест руками при-

держував на собі плащ, як тїнь; ліворуч стояв Римлянин Брут, строгий батько, поміж своїми дікторами, що дивним дивом тільки що звязали Джулієвого приятеля, судию Геркулеса. Джуліо спав і дивував ся, що за феррарські провини його і Геркулеса судить аж такий високий суд. Тепер відлунав грімкий голос цісаря Карла, хоч він не рушив і губами: — Джуліо Есте, тепер над тобою йде суд, що тобі його встановила дівчина. Вона сама буде судити.

Ліси нагриміли труби і все провалило ся як у землю.

Скоронько поролетіли перед очима Джулія якісь темні образи: вкінці побачив він себе у траві і дивив ся вдополову на Анджею, що похилила ся над ним.

— Ти дурний, — гонорила вона, неначе би вела розмову далше, — чи-ж може дівчина сказати юнакови: Я люблю тебе? Нона мусить скривати свої чуття і замість винювати свої бажання та признати ся до всего, мусить гнїтати ся та грозити. Тай чиж могла-б яка чесна жінка спокійно і безпечно стати твоєю? А про те власне нечислені твої гріхи, за котрі картаю тебе, привязали мене до тебе. Притягли мене до тебе твої чарівні очи, котрими ти коїш лихо. Вирви їх із лоба і викинь!

Дон Джуліо чудував ся у сні, як отверто і довірливо гонорила до нього Анджея; він ждав з острахом на те, що що стане ся, а коли вона замовкла, страх його несь більшав і більшав. Він хотів вірвати ся на ноги, але якісь невидимі посторонки держали його при землі і він не міг ані рушити ся.

— Ти не хочеш? — почала знов мара-Анджея — але вже годі инакше. — І тут вона замочила палець у місячній, що мала в лівій руці, і капнула йому чимсь чорним перше в одно, а потім у друге око, а він нещасний не міг ані рушити собою, ані відвернути голови. Страшний біль пройняв його, а довкола него настала темнота, темнійша від найчорнійшої беззоряної ночі.

Дон Джуліо завив з розпуки і збудив ся на руках розбишаки, що дивив ся на нього з нетаємним страхом.

— Зле спали, ясний пане! — промовив Дерикоготь.

— Страшно! Мені снило ся, що мене осліпили.

— Я по вашім сьвітлім обличю замічав се, — говорив розбишака. — Кланяю ся вам, ясний пане! Тепер пустіть мене!

Він поклонив ся, але станув, мов би здержаний якою ніжністю, і з задумою відізвав ся придавленим голосом: — Коли ви, молодий ясний пане, даєте віру бідному чоловікови, то я раджу вам: заберіть ся зараз нишком звідси, найдіть собі який монастирець — от сьвятого Андрея недалеко в лісі. Сьвятий — добрий, а братчики держать язик за зубами... Дайте золотого кождому вбогому, якого стрінете по дорозі, зложіть у сьвятого Андрея обітницю, замкніть ся в якій келії і накрийте простиралом свої млі очі, щоб їм нічого не стало ся! — закінчив він з пересвідченням.

— Чи ти віриш у сні? — жартував Дон Джуліо, що скоро опам'ятав ся і був певний себе.

— Вже я знаю, що говорю! — відповів розбишака. — Мені раз снило ся, так само виразно як вам, що я пробив свого швагра. Збудивши ся, я молив ся і робив добрі вчинки, а про те се мусіло стати ся.

Він поклонив ся низько і відійшов. Очевидно рад був як найскорше покинути чоловіка, над котрим — він був певний того — зависло нещастє.

IV.

Дон Джуліо йшов помалу горі сходами, вдивляв ся в небо та з тугою шукав там любої синяви, яку у сні втратив на віки. Але шукав даремно; ціле небо було покрите темними випарами липневої жарі.

Коли він поставив ногу на найвисшій ступні, против нього з сінній дому вийшов непевним ходом найстарший судья, блідий як труп і з зажуреним поглядом. Дон Джулієви стало щиро жалко приятеля; він поклав руку на його плечі, потяг його з собою до поруччя тераси і глянув разом з ним на криницю та на шумний водограй.

— Що стало ся? — шепнув він йому до уха. — Що стало ся з тобою?

Строцці відповів з ознаками болю на устах: — Нічого. Ти виїдеш звідси на два роки до Венеції. Твоя справа вже полагоджена і перед суд не прийде. За свої ортії и Прательльо ти не дістанеш кари. Ще раз один криваний злочин непокараний! Князеви також прикро і він журиш єя нами, своїми братами.

— І кардиналом також?

— Всіми вами. Кардинала назвав він деспотом, беззаконним, але феррарській державі доконче потрібним злочинцем, і приказав мені переслідувати без пощади шибеницями і колосами його розбишацьку ватагу, скоро він ще сьогодні не розжено її. І при тім він заналив ся — оповідав Строцці дальше — та говорив з одушевленням про феррарську державу, які порядки хотів би мати в ній, що бажав би всюди бошумовної справедливости, без уваги на особи, на ласку та на підкупства.

— Судівництво повинно бути таке, як має ваша республіка, — мовив він обернувшись до Венеціанця, що стояв під вікном. Венеціанець саме прийшов був поклонити ся кивочеві на від'їзді і тихенько перевертав якусь книжку, щоб не порожкаджати своїй аудієнції. На князеви слова він чомо не вміхнув ся.

— Вибачайте, Бомбо! — говорив князь далі. — Я знаю, що вам пори и дорогу, бо ви хотіли би холодком у ноги їхати до Риму, щоб не жарити ся на липневім сонці. Простіть мойому повільному, але совісному писареві, що вставляє вас ждати на меморіял, який ви ласкаві за мене передати сьвятому отцеві в руки. Страшний чоловік — сей Юлій. Він не любить мене; поклоніть ся йому від мене. А що ви скажете сему страшному чоловікови, — усміхав ся князь, — коли він питає вас, з якої причини покинули ви Феррару? Він знає, що таких людей, як ви, и не пускаю радо від себе. Так як я, і він уважає вас значним і многонадійним чоловіком; був би сором і доки неосвітити, коли-б не признати вам сего; на кождім італіанськім дворі ви були би прикрасою. Отже скажіть мені, Бомбо, що ви відповіли би його сьвятости?

— Сказав би правду, княже, — відповів Венеціанець своїм солодким голосом. — „Сьвятий отче, сказав би я,

я покинув Феррару, бо поважаю князя і бою ся полюбити княгиню. Жаден смертельний не може сходити ся з нею що дня, і не попасти в сіти, які заставляє вона на людей своєю таємною істотою і чистою душею. Де є границя поміж подивом і пристрастю? Де є той судейський меч, що розрубє тіло від душі? Він убиває, не блиснувши. Але красше мені вмерти від тисячі мук, чим зневажити ясну паню подумям своєї любови, або обрабувати, хоч би тільки в горячкових мріях, свого гостинного приятеля.“

Ось що я скажу до сьвятого отця...

— Відважно сказано і мудро! — перебив Дон Джуліо судню, при чім старав ся схопити рукою течійку води, повернену полудневим вітром в його бік; та вона розсипала ся дощем.

Але судня оповідав далі: — Дон Альфонсо, здавало ся, рад був щирій мові свого гостя і годив ся на його від'їзд. — „Я-б вам такої щирої промови до сьвятого отця не взяв за зле, — сказав він, — у ній не було би нічого поганого, радше було би се гарне сьвідощтво для нас усіх. Напишіть нам коли дещо, Бембо!“ — Але потім він наступив ся і показав на мене. — „Сей чоловік — промовив він — хорий на ту саму недугу, але не є такий мудрий, як ви, і не шукає ліку. Промовте до нього і подайте йому раду.“

— Тоді я підняв гордо голову і відповів: „До того, княже, я не признаю ся устами; а для моїх думок судні не треба. Коли-б так було справді, то я так само вмів би порадити собі, як Бембо. Пустіть мене, княже! Феррарське повітре душить мене. Я ще за молодий, — мені тільки двацять літ — щоб я держав сьвяті віжки Теміди; я ще не готовий металъ, я ще плинна лява. Я ще слухаю ріжних законів і уподобань! Я піду собі в париський університет учити ся, давно вже мене тягне туди; звідтам верну я у феррарську державу дозрівшим і користнійшим, верну добрим правником, котрого ніщо не підкупить і ніхто не піддурить.“

— А князь відповів мені поважно: „Ані мови про те, щоб ви покидали уряд, який тільки що обняли. Під моїм доглядом почали ви реформу нашого судівництва, і я не

стерплю того, щоби прилюдно у Феррарі почату роботу пероривати легкодушно і снізювати її. Куди-б завела нас така несумлінність? А що-до неволі, в якій ви буцім то шикете, то ви перечите її устами, але поглядом і цілим поглядом покажете свої чутя як найвиразнійше. Тому я прошу нашого приятеля на відході, — він узав Венециниці за руку — щоб вам роз'яснив небезпечну боротьбу у нашій душі. Він чоловік такий, що йому можна вірити; бо як Данто у дикім лісі, так він зі страхом утік перед злими веліями. Порадьте йому, Бембо! Говоріть при мені свободно, не ховаючи ся в ніччю. Між нами нема ніяких таємниць, ми внаємо себе і в лиця і в маски.“ — Так мучив нас лютий подат, а ми аж зубами скреготали від муки.

— Справді, се теніильна видумка мужа, щоби при ній один поклонник його жінки картав другого! — засьміяв ся Дон Джуліо. — Тільки мій брат може щось таке придумати! Я помов бачу, як ти тільки дупаєш очима, коли в душі аж кишиш з пересердя, а хитрий як змія Венециноць настроює свою наболілу душу до гіркої реторичної промови. Щож нім сказан?

— Спорну стигнув свої тонкі брови і мовчав хвилинку. Потім наблизив ся до мене і схопив мене ласкаво за руку. — „Геркулесо,“ почав він, „годі мені зволікати; мої ноги вже стукотять перед ворітьми, а мій дух уже в дорозі. Коли-б із сеї останньої хвилини при божій помочи виїшов хосен! Я не маю часу, щоб надумувати ся над словами; а що його високість сам велить з нічим не крити ся, то я без пощади розкриваю всю справу. Твоя недуга невичайно дивна. Велика жіноча краса перемагає тебе по так, як мене, бідного грішника. Ти далеко тяжше хорий; бо твоя недуга береть ся з твого гордого і впертого духа. Твоя строго почуте права засуджує те, від чого твої очі щедливі, від чого розпалює ся огонь у твоїм серці. Отся то суперечність у тобі є твоїм нещастем. Судня закоханий в тій, котру осуджує. Подивись ти на її долю! Ще дитиною попала в нещасні обставини, зросла в них, не прощившись стала винуватою, — така вже жіноча слаба удача! Зрозумівши діло втекла зі страхом з дороги зла

і вхопила ся руки, поданої їй незвичайним, одиноким на сьвітї чоловіком, що є твоїм князем, Строцці, і глибоко розуміє людські душі. Він пізнав добрі прикмети Люкреції і божеським способом потяг її з собою в гору. Тепер вона що дня ступає певнійше, щораз більше подобаєть ся їй чеснота і боротьба, по котрій приходить нагорода. І в таку пору приходиш ти, нещасний, бачиш її в обіймах ангела-опікуна, що підняв її з низин, засуджуєш її знов на пекельні поверхи і кидаєш ся на неї, щоби засуд виконати особисто. Горе тобі, ти пропадеш через неї! Ти обнимаєш її коліна; але вона відкине тебе від себе, і ти сам полетиш у пропасть! Бідний Іксіоне, замість богині ти обнимаєш хмару, і тому лише, що ти зовсім не годен виконати свій злочин, можна тобі простити твої наміри. Спитай свого серця, Строцці!" — і Венеціанець зі слезами в очах стиснув мені руку. — „Чи ти не відчуваєш, яка жюба і чемна теперішня нова Люкреція, що тихо і з розвагою чинить людям добро, не покутує з прилюдною пихою, а вдовольняє ся загальними потіхами церкви. Коли ти придивши ся сій простенькій чемности її, то чи не нападе тебе сумнів, що зневаги і злочини наших часів — а всі ми зневажаємо і нас зневажають — лишили на сій великодушній жінці далеко менше сліду, ніж на інших, і звичайного людського лица мучениці не змінили на демонічне?..."

Голосний сьміх приятеля заглушив його слова. — Сильно сказано! — перебив Дон Джуліо. — Цілі столітя склали ся на таку безсоромну правду і безконечну брехню!

Але тут він затрусив ся легко, бо хтось ледво чутно доторкнув ся пальцем його шиї. Він обернув ся скоренько і побачив змарніле і вороже лице кардинала, котрий вийшов на сходи помалу і незамітно, бо шум води заглушив його хід.

— Мені здаєть ся, що князь жде на нас обох, — сказав Іпполіто, усьміхнувши ся на слова свого молодого брата, які він ще зачув. — Ходіть зараз! — І він зник у віллі.

— Я йду, Геркулесе! — сказав Есте. — Ще тільки одно скажи мені: від чого ти поблід так смертельно? Я як налякан ся, побачивши тебе.

— Отже слухай, як те все скінчило ся, і яке хитре слово сказав князь! Спершу говорив спокійно і суворо: „Ви, Бембо, добре описали княгиню і нічого не приблизити.“ — Він глянув на нас обох. З мого вигляду мабуть не був видолюшений. Щось горіче підступило йому до серця і він набриг на мене з грізними словами: „Сам не омань, Строцці — говорив він — чи ваша пристрасть на ваше нещастє не єхитно коли при нагоді вашого послуху супроти князя і княгині. Звісно, по у правних річах — тут на пошї собі, не підкупні, за такого я вас маю і сам піддам ся нашим засудам. Так на приклад, я пересвідчював, що євїр на спадщину мого фіскуса з графом Контрадіо ви розсудите по справедливости. Тут вас і княгиня не введе на манівці, хоч вона прихильна графови; але приїде час і година, коли вона загубить свій ясний розум. Її брат-вдочинець верне знову до Італії і наробить бучі між нами. Я маборюю моїм підданам усякі зносини з ним. Але моя перша піддана, княгиня, не послухає мене; бо вона не може послухати, се не її сила. Нехай я і найталанитиши кирами загрожую їй, щоб не шукала викруту, вона таки знайде собі... і схочить вас, Геркулесе Строцці. Отут і приїде кінець вашій голові. Тоді я буду судити вас. Не прилюдно, бо се справа родинна і державна, де все треба держати в тайні. Але одного дня найдуть на дорозі вашого труна.“ — Тут Бембо поблід, а ти кажеш, що й я був блідий. — Але князь не зважав на се і говорив по-ишло дальше: — „Бембо, перед Богом і людьми ви мені євїдок, що євї помре без суду. А ти, Геркулесе Строцці, пишай, щоб не попав у руки мої і княгині!“ — Тут вийшов боязливий писар приніс відпис листа до папи і нас пустили. Я провів Венеціанця до його слуг і коний. Він уже сів на коня, і ще шепнув мені: „Шильнуй ся, Геркулесе, сам перед собою!“

Дон Джуліо затремтів. Строцці легенько доторкнув ся його уст і сказав: — їдь же і ти скоренько та щасливо!

— Ще сего вечера!

— Ні, зараз таки, скоро вийдеш із замку! — сказав судья і зійшов по сходах у низ. Тимчасом Дон Джуліо пішов чим скорше за своїм братом кардиналом.

V.

Його застав він з князем у вузкій, високій комнаті, що мала тільки одно велике вікно. То було сьвяте місце, куди не сьмів заходити ніхто з двора. Стіни були покриті плямами і картами, а по середині на широких столі до писання стояв ільобус; тут тепер сидів князь, підперши чоло рукою.

Оба брати станули перед ним і перекинулися скорими, мов блискавиця, ворожими поглядами, роздратовані уже самим видом один одного. І коли князь троха зажурено слухав їх, кардинал засипав Дон Джулія гнівними словами:

— Я жадаю, — говорив він — щоб ваша високість прогнала отсе ледащо з двора; я хочу, щоб він до самої смерти жив здалека від Феррари і не сердив нас своєю нікчемністю та безкарністю. Він осоромлює і обезчещує наш рід! Прожени його, брате!

По такій нечуваній зневазі Дон Джуліо аж затрясся. Він випрямився гордо по таким бичованю; здавалося, що він росте, більшає, а з лиця почала визирати його чесніша первісна душа, що з образою відвертає ся від такого пониження.

— Кардинале, — сказав він, — коли я грішу, то се гріхи мої. І я не знаю, хто більше винуватий, чи той, що по своїй волі уживає сьвіта, чи державний муж, що як отруйник розмірковує злочин і все по вченому уживає та переробляє для своїх цілей.

— Саме такі нісенітниці я беру тобі за зло, ти ледащо непотрібне! — відповів кардинал. — І ще й се, що ти без ніякого вдоволення душі любиш найпростійші забави. Я знаю, що ти, бурлако, називаєш любовю, і тому кажу тобі: Зась від Донни Анджелі! Не доторкай ся її і найлекшим віддыхом, ані гадки найменшої не май про неї, бо — аж погано, що в тебе за думки!

Дон Джуліо відповів зі слізми в очах: — Чого ти тепер тручаси мене в болото, щоб я там загиб? Ти-ж перше хотів мене витягти з нього? Чого ти мене ненавидиш так не по людськи? Ти-ж мене хлопцем любив як батько!

— Я тобі скажу, Джуліо! Коли я, старший від тебе о десять літ, бачив тебе дитиною коло себе, то тішився твоїм отвертим лицем і твоїм ясним духом. Ти був любий, гарний, слухняний і талановитий і через те адавав ся мені одиноким в роду Есте, що вродив ся під щасливою планетою. Я думав собі, що доля подарувала нам тебе на шкатулку нашого дому і держави, на потіху і підпору тисячній; і тому в часі упадку, коли особистість значить усе, а в гордонами дбав про розвій твоєї особистости. Тепер же, після твого дитячого розщину, ти вже юнаком станув на розпуті; і тут ти відвернув ся від чести і праці і пірнув повсім у забави і радощах. Ти вже вспів прогайнувати своє велике добро, і з того не було нікому користи, а вийшла тільки шкода. Ніщо не тягло тебе до себе, ані держави, ані науки, ані воєнної служба, що так розпалює молодих. Ти вбивав дні за днями великими і малими злочинами. Мала і нікчемна в тебе душа. Ти обрабував свою родину, а що ти їй, лобуро, вже не принесеш чести, лише наведеш на неї сором і ганьбу, то я радше волів би, щоб ти агниув, а не жив. Ти-ж сам відрік ся нас, коли свого Пратолла, на котро викинув гроший без міри, не прикрасив нашими славетними гербами, лише пустими і глупими машкарами, такими як ти сам!

— Брате, — відповів Дон Джуліо прибитий, бо совість гривала його, — дай спокій, не топчи мене за те, що я уживав життя по своїй волі і вподобі. Досить Естів служать цю державі! Вір мені, проповіди чесноти зовсім тобі не до лиця! Але в одній справі, Інполіто д' Есте, будь спокійний, — і Дон Джуліо набрав відваги, порушивши справу, в котрій чув себе невинним, — а то в справі моїх відносин до Донни Анджелі! Присягаю ся, — ніби думав, на кого-б то забожити ся, — як мені миле жити нашого князя і брата! Анджелія Борджія, за котру ти так страшенно ненавидиш мене, вона не моя, і байдуже

мені до неї, я не люблю її! Де лиш можу, там оминаю її. Зростом і з лица ся віраго мені не до смаку. Тай вона не може любити мене, бо думає про мене так, як ти. І добре робить, бо я ані трошки не змінив ся з того часу, як вона падькала наді мною перед цілим народом!

Але сі слова ані трохи не заспокоїли кардинала; навпаки, вони тільки ще дужче роздули полемінь його задрости. Він вірив словам Дон Джулія, бо знав, що хоч той провинив ся нераз, але душа в нього незіпсована і правдолюбна, і саме тому сказав собі, що правдолюбну також Анджелю тягло до себе потайки отсе чудесне жерело, у глибину котрого можна було заглянути крізь його блискучі очі; як би не се, то вона не була би так забула ся, щоби вязня на виході з тюрми зневажати при людях і падькати над ним. Його задрість змінила ся в скаженість, коли Дон Джуліо говорив дальше невинно:

— Ні, брате, я не говорю так з любови до неї. — Він для присяги поклав руку на серце. — Бакх мені свідком! Мені так байдуже до сеї дівчини, як до богині Діани! Тільки жалко мені усякої дівчини — щб з нею стане ся, коли ти любиш її так шалено? За жінку ти її не візьмеш — адже ти св'ященик! А звести не зведеш, бо вона чесна і відважна! Щож стане ся? Що ти задумаєш зробити з нею? Ти убеш її!

Його голос був такий сердешний, милосерний, що кардинал попав у скажену лютість.

— Хто тобі каже, лобуре, — лютив ся він, — що я убю її? Хто мені заборонить, — тут він обома руками схопив свою багряницю на грудях, — подерти отсе на шматки і пригорнути Анджелю до серця, як свою жінку? Я ще досить молодий до того, і наплювати мені на всі церковні комедії!...

— Пожди, брате! — вмшав ся в кінці князь у суперечку. — Ти не зробиш того. Що ти полюбив дівчину скажено, се може бути. Се вже така загально-людська язва — хвороба — просто нещастє! Але щб ти задля женитьби так пізно ставав знову св'ітським чоловіком — се був би і сьміх і сором! Ти-ж, такий гордий, не повинен виставляти себе на посьміховище! Що-до Донни Ан-

джелі, сеї доброї дівчини, то нею вайме ся княгиня і прихистить її кудись відповідно до її становища, — до того вона й обов'язана як її своячка. А ти, кардинале, даси Анджелі під такою опікою спокій, уже хоч би з самого поважання для Донни Люкреції, котрої ти і боїш ся і поважаєш її.

— Котрої я бою ся і поважаю! — повторив кардинал бов думки. — А на кого-ж віддасть її Донна Люкреція вимуж? — хотів би я спитати.

— Се вже нехай вона своїм розумом розбере, — відповіли йому. — Я думаю, що було би не зле віддати її на графа Контрарія.

Дивно-ж було тепер чути, як оба пороги-брати згідно і однодушно вибухли глумливим сьміхом на вгадку про графа Контрарія, що мистком і чесністю славив ся в Італії як винятний чоловік.

Але потім кардинал обернув ся з новою скаженістю до брата.

— Нехай! — крикнув він. — Нехай Донна Люкреція робить, що хоче! Може й вона придумает щось инше, або й Донна Анджелія сама собі порадить ліпше. Коли-б тільки не було при тім отсего широдка з Естів, — і він поцаман на молодшого брата. При тім він окидав його такиими убійчними поглядами, що той аж поблід.

Тепер Інполіто дінняв вершка своєї ненависти і в голоні йому закрутило ся; він чув, що тратить пам'ять і може ось-ось помліти. Отже опер ся на поручє князєвого крісла і уриваними словами ледви просичав:

— Коли тобі жите миле, брате, тікай мені з очий! Покинь Феррару! Таки сеї-ж хвилини!... Зараз!... Ідеш?

Дон Джуліо дивив ся на кардинала наляканими очима. Йому вдавало ся, що той остерігає його мимохить, або й щиро перед убійчними вибухами своєї ненависти, і він постановив собі послухати його.

— Я так і зроблю, кардинале! — відповів він і хотів підійти. Але князь зупинив його.

— Тільки не спіши ся! — сказав він. — Аби людям в очі не впало! Не роби нічого такого, що викликало би здогади і поговорі! Тепер іди в товирство княгині! Заба-

вляй її і ніби від нехочу закинь, що знову збудила ся в тобі охота до воєнного життя, а що тепер нема ніяких державних причин против твоєї служби у Венеції, то ти й вертаєш туди знову. Скажи, що я дав тобі відпустку, хоч і не радо.

Дон Джуліо поклонив ся покірно.

В сю хвилину почули вони з надвору острій голос і всі три обернули ся до дверей комнати. То був Дон Ферранте, що просив, аби його впустити, і блеючим голосом деклямував щось, бо він попри всякі иньші дурниці любив часом також говорити віршами.

Як гарно, дивно і про те правдиво!
Ось три брати. любов алучила їх!
В них три мами, красуні всі на диво,
А батько лиш один, немов на сьміх!
Жиють вони так згідно і зичливо,
Трохи не стонуть у руках своїх.
В обіймах кожний задушив би брата,
Така у їх серцях любов завзята.

Четвертий йде з приказом від княгині,
Щоби братів в альтану всі ішли,
Де княжі вчені, як звичайно, й нині
Філософічну бесіду зняли,
Розмотують гадки, як павутине,
І ще кінця нічому не дійшли.
Ідїть же й ви, князі, туди на раду
Та розворуште дотепом громаду!

— Ходи, братчику! Королева Феррари кличе.

Він узяв Дон Джулія попід рамя і гарним рухом руки попросив князя і кардинала, аби йшли наперед.

VI.

Коли поважні постаті князя і кардинала йшли разом довгою дорогою по середині огорода, всі двораки, що проходили там, уставили ся з правого і лівого боку і покірно витали їх. Иньші тихенько позникали на побічних доріжках, що вели кудись у гущавину до якої лавки, що бачила не один злочин.

Хто з них був би годен зрозуміти се, що муж у багряниці з великою головою і з виразними обрисами лица, які широблюють ся підчас великої політичної роботи, мучить ся як який окаєнний у кайданах молодої дівчини, котра підвертаєт ся від нього. Аж вірити годі!

Так думав про себе і князь, а кардинал відгадував його мовчазні думки.

— Не журись, брате, мною і дівчиною! — почав він утихомирювати його. — Я переможу... або себе або її! Тільки Дон Джуліо мусить забрати ся звідси. Ти проженеш мені його, а тими докірливими очима!

Князь гвиннув адиновано на брата, що все ще дрожав в пристрасти. Потім кинув оком поза себе на братів, що йшли за ним, і побачив Дон Ферранте, що зненавидженого Дон Джулія майже силоміць тягнув з дороги у корчі.

— Подлянь, — сказав він до кардинала. — Там заговірник Ферранте тягне невинного Дон Джулія у якийсь захисток, щоби розповісти йому якусь свою глупу змову против нас. Але се вже ти мусиш признати, що до такої ради сердешний хлопець не дасть намовити себе.

— Як коли! — засичав кардинал. Але потім опам'ятав ся і почав укладати фалди своєї багряниці, бо вже наближав ся до товариства княгині.

Жара злищеного дня уцухла троха під вечір під густими деревами. Було дуже жарно, аж млісно, а де зпоміж дерев виділо крайнебо, там, бачилось, грали ся ненастанно тихі огняні карлики.

В сутінку альтани, де Купідо лежав у кайданах, усі відкинули ся з низьких кам'яних лавок, коли оба брати увійшли і лише княгиня і Анджеля при її ногах сиділи тихо. Люкретція мовчки показала князеві місце коло себе на лавці.

Порс Емін стояв оперши ся на бронзового Купідона та забавляв товариство орієнтальними казками, — так бодав догадував ся князь, — а тимчасом Аріосто за плечима Порса додавав йому охоти і допомагав йому часом відповідними італійськими словами.

— Про що йде мова, Мадонно? — спитав князь.

— Про се, пане, — відповіла Люкретція — як то може бути, що деякі ясні душі, наші сторожі і опікуни

зі сьвятим сявом, осьвітчують своїм промінем і іновірні народи, хоч, правда, осьвітчують так, як проміне проломане в зеркалі темної води. Саме до того оповів нам Бен Емін гарний перський приклад.

— Я вже здогадуюсь, який, — відповів Дон Альфонсо, котрому видко подобала ся та розмова. — Лучає ся, що до полудневих казок беруть наших лицарів. От хоч би цїсаря Карла і його палядинів. Правда, що з них уже й наші поети поробили таких казочних героїв, що Персам нічого й не лишило ся придумувати — от хоч би й той там, що свої веселі очі ховає за Купідона, і він тут не зовсім невинний.

— Хибний здогад, мій княже, — усміхнула ся Донна Люкреція.

— То певно була мова про великих Штавфів, — відгадував князь далі, — про Червонобородого і його внука, невірного Фридриха, що в полудневих краях показали таки свої живі лица, — їх і можна було змалювати з життя.

— Ні, не те! — похитала Люкреція легко головою. — Але я мабуть сама завела вас на манівці, зачисливши до людей когось, кому ні дорівняти, ні перемогти його, та втягнувши в нашу сьвітську розмову те, що є найсьвятїше. Анї про Карла Великого і його палядинів, анї про Штавфів не говорив Бен Емін, тільки про самого нашого Господа Ісуса Христа. Простїть, що я така необачна! Я й гадки не маю зневажати церков, з котрою мене злучили мій рід і моя доля, і від котрої я сподіваю ся спасеня, лише на неї покладаючи надїю! Боже милосерде, що в людській постатї прихилиєть ся до найтяжшого грїшника, — отсе зміст перського оповіданя, що глибоко зворушило мене. Але я починаю говорити неясно. Отже слухайте й осудїть самі.

— Бен Емін оповідає: Одного дня прийшов Спаситель зі своїми учениками під браму міста. На шляху на сонці лежав здохлий лєс і ученики оминали його з відразою та з лихими словами. Але Спаситель станув коло стерва і вказав на одно, що щє лишило ся чисте. „Дивїть ся, каже, які в нього гарні, блискучі зуби!“

Двоиракам, що були би волїли оповіданя в родї Боклїчїєвих, не сподобала ся та перська легенда; вона видала ся їм навіть нечемною; але князь мовчав.

Донна Люкреція, що ніяк не хотїла покинути сеї розмови, гонорила зворушенням голосом далі:

— І чи то не дивно, мій княже! Як на дорогім килимі, тканим після рисунку одного з наших сьвятих малярів, видко на відвороті, се-б то у поганських казках, хоч і не цїлий образ Спасителя сьвіта, а все таки хоч багряну краску його милосердя! Поганська казка говорить про того самого Спасителя, котрого обожає і змалюує наша церков як божествоу ирїнцию милосердя. І на найпоганїйших річах доброта находить усе що красу.

І нажкі сльози покотили ся по її лицї.

Двоираки адвинували ся такїй бесїді своєї панї. Видко було, що вона сама себе мала на думці і під напором наглої і непореможної потреби говорити правду, без сорому і нащирости, оттак прозоро показала своє походженє від церкви і свій страшний грїх у Римі. У одного уста в сутїнку стигнули ся глумливо, а в иньшого захмарило ся чело; видко, він думав. „Парно, вона мабуть чує бурю“ — думали вони собі.

Блїде лице княгинї яєніло як мрамор у сугїнку. Альфонсо не промовив анї слова, але дивив ся на свою жінку без гнїву, з любовю і співчутєм. А торговець коврів тішив ся порївнанєм з коврами.

У мовчанці, яка настала, чути було тяжку духоту ще більшо. Далеко відганвали ся часом сичі, скрикував пугач, — і тоді то кардинал, що не мішав ся до розмови, надслухавши уважно і не без пересердя.

Аж ось несподївано виїшов зпоміж дерев Дон Ферранте і відїнав ся своїм немилим голосом:

— Гарна тут, бачу, розмова, — глузував він собі, — певно про оміненцію! Я і в сумерку пізнаю се по прибитих лицях. Шкода, що я прийшов запізно! Менї все таки придалось би трохи моральности, а ще більше брату Джулієви, котрого я тягнув сюди також, але він менї по дорозї десь застряг у рядах бросквинь. Там заховала ся Піка, донька нового огородника, — от він і помагає їй

тепер зривати бросквині для княжої вечері та при тім як звичайно закине се і те, побавить ся троха та скаже дещо на притики, як то вже від часів Адама придумано на потіху нашої чемної людскости.

Отсі слова, не такі нечемні як гіркі, ударили мов блискавиця в магазин з порохом.

Донна Анджеля, що доси притулила ся була лицем до колін княгині, зірвала ся як левця поцілена стрілою і хотіла корчами побігти туди, де за хвилину могла побачити негідного юнака, але темна постать кардинала здержала її. Він станув перед нею і з його уст зірвали ся слова:

— Назарей найшов на поганім стерві ще дещо гарне, але на собаці Дон Джуліо він не найшов би нічого!

Сі слова немов відмінили нараз роздратовану дівчину. Їй здавало ся — і се було дивно — що тільки вона має право лихословити пусстого юнака; коли-ж се зробив кардинал, у ній закипіло від гніву. Вона похитала гордо головою і рушила губами.

— Хіба ви самі, Донна Анджеля, знаєте, за що би його можна похвалити! — так образив він її.

Тоді вперта дівчина відповіла піднесеним голосом: — Дон Джуліо має чудові очі! Се признає йому хоч би яка зависть! Се вже й ви, кардинаде, мусите признати йому!

— Мушу? Справді мушу? — скрикнув Іпполіто, цілий затремтів і відійшов поміж темні дерева. Вийшов з альтани і по кількох хвилинах вернув ся знову, заподіявши страшний учинок.

Що таке стало ся?

Ледви він зайшов у темноту і легко кликнув, з гушавини на череві мов вуж виліз Дерикоготь, що давав перше про себе знати голосами сича і пугача, а против нього з другого боку доріжки появил ся Дурисьвіт і Змиїний плід. То були три найгірші розбишаки з ватаги, яку він розпустив, і вони тепер станули перед ним.

— Чого вам треба, злодії? — накинув ся він на них.

Усі три притисли руками шапки до грудий і шепнули:

— Золота, золота, золота, оміненцис! Ми служили вам довше від інших, отже й заплата належить ся нам більша! А наш скарбник дав нам заплату всім однакову.

Тоді на кардинала напав його злий демон. Він витяг тяжкий мішок з кишені.

— Дам вам отсе! — принаджував він їх — коли ви Дон Джуліо — —

Дурисьвіт зробив рух такий, як би колов кого: — Його, оміненцис!

— Ні, не те! Лише — слова застрягли йому на устах — виводить йому очі.

Спершу не могли розбишаки зрозуміти його.

— Чи ви його знаєте? — спитав він.

— Адаже він мій приятель! — відповів Дерикоготь гордо.

— За кілька хвилин він буде переходити туди. Чуєте?.. Він уже йде!

І справді, на шореткій ріни алеї чути було здалека чийсь хід.

Дерикоготь кинув ся кардиналови в ноги і з гірким жалем простогнав:

— Ох я пощасний! Красно було мені не родити ся! Пане, прикажіть мені заколоти його! В шию або в серце. Тільки не в його любі, гарні очі!... Я того не зроблю! — сказав він потім рішучо.

Тоді Дурисьвіт відіпхнув його на бік. — То ми оба зробимо се, ти плаксо! Тим ліпше, коли не будемо потребували ділити ся з тобою!

Але Дерикоготь не хотів на таке згодити ся. Кардинал кинув на землю свій мішок і вернув стежкою, якою прийшов, у альтану, не озираючись і не наслухуючи.

Тут не лише бронзовий Амор лежав у кайданах, але всі духи вабави були спутані. Всі сиділи, тяжко віддихаючи у духоті, і ледви могли розпізнати один одного, бо вже настала ніч. Тяжка як олово утома і при тім острах перед чимсь несподіваним придавлювали всіх до землі, хоч вони і не мали чого лякати ся, хіба блискавиць і грому бурі, котрої крила в тій хвилі були ще звязані.

Нараз у повітрі проніс ся крик. Такий страшний і жалісний крик, що всім аж серця завмерли і кров застигла.

— Так реве від Фаларіса! — сказав наляканий Аріосто. — Де подів ся Дон Джуліо? — І він вибіг з альтани.

За хвилину вернув ся з нещасним, що чіпив ся його руками і йшов як за поводитарем.

— Брате! княже! — кричав Дон Джуліо, що з болю аж не тямив ся, — де ти? Поможи мені, пімсти ся за мене! Покарай!

— Опамятай ся, бідний брате! Що таке стало ся? Що тобі зробили? — спитав князь і всі обступили Дон Джулія.

— Кардинал велів потайки напасти мене! Він вибрав очи мені!

Всі скричали: — Давайте смолоскипи! Кличте лікарів! — А тимчасом Дон Джуліо рвав за собою Аріоста, що здержував його, і простягав руки до кардинала, що стояв коло князя; він чув, що той стоїть тут. Непевною рукою налапав фалди кардинальської багрянці і, припавши на вколішки, обтулив себе нею, заховав у неї свою кроваву голову.

Він держав ся кардинала сильно і при тім плакав:

— Ой, ой, по що ти позбавив мене сьвітла? По що ти забрав мені все моє добро, моє одиноке добро, яке я мав... через котре я був щасливий?... Адже ти є, чим хочеш, і все маєш! Я-ж тобі не взяв нічого і не завидував нічого!... Я вю ся перед тобою як сліпий хробак! Брате, розтопчи мене! Убий мене на смерть!...

Кардинал злякав ся. Він судорожно вирвав багрянцю з рук брата і відізвав ся неприродним голосом: — Се не я винен!... Жінщина довела мене до того!... Вона похвалила твої очи!...

Сих слів уже не почув сліпий, що зомлів з болю, але вони зовсім розбили серце смертельно наляканої Анджелі.

Прийшла поміч, слуги зі сьвітлом і з ношами. Ціле товариство ровійшло ся не прощаючись, трівожними купцями і рїжкими дорогами.

Темна альтана занустила.

Тепер сьютаний Амор почервонів на хвилину від блискавиці, пітер зашумів лісом і верхи дерев похилили ся. Небаши небо вигоріло неггаваючим огнем і повітре затремтіло від громів. А потім темні хмари внали на землю і страшна влива амилла і залила огород, сьоганений кровю і гріхом.

(Конець буде).

З німецького перекаав

Сенн Маковей.

Три в однім човні (крім пса).

Оповіданє

Джерела Н. Джерела.

Х.*)

Перша ніч під голим небом. В шатрі. Ратунку! Способи на самовар. Вечеря. Райські почуття блаженних душ. Розписуєть ся конкурс на вигідний, сухий острів, по змові в сусідстві Тихого Океана. Веселі пригоди Джорджевого батька. Неспокійна ніч.

У нас був спершу намір їхати аж до острова Магна Карта, що лежить в одній з найкращих околиць Темзи. Ріка вель ся тамки круто затишною, зеленою долиною, а привабливі, мальовничі заливи аж просять ся, аби до них заїхати на ніч. Тимчасом у нас якось то не було такої широй туги за мальовничими краєвидами, як попереднього дня. Нам було все одно: їхати тепер і повз складу вугля або фабрики вугля у Іст-Енд. Нам було байдуже до краєвидів. Идеалом нашим стала вечеря і подушка. Все-ж таки ми тяглись з тяжкою бідою до скруту, що зветь ся Пікнік-Пойнт, заїхали у затишний куток під захистом вяза, і привязали до кріслатого коріння наш човен.

Поперед усього подумали ми тепер про вечерю, (рішено поки-що обійти ся без чаю), але Джордж сказав: годі! На його думку треба було наперед розіпняти шатро,

*) Див. IV і V книжку.

пови ще нам видко ся робити, аж тоді, каже, годить ся нам сідати зі спокійним сумлінням до вечері.

Показало ся, що розіпняти шатро, то трохи більша штука, як ми думали. Задача видавала ся на погляд зовсім легкою. Треба було взяти п'ять великих залізних обручів, повнастроювати їх у боки човна, розиростерти на них полотно і попришивувати його довкола: всего разом роботи ми десять хвиль.

А однак ми перерахували ся.

Ми вили ті обручі і почали застроювати їх. Нікому і не спало си, яка се небезпечна робота. Ще й тепер, коли про се подумаю, не можу вийти з дива, як могла в той пригоди вийти жива нога, аби все те розповісти. То не були обручі, а справжні демони. Наперед ні один не хотів увійти в привичану діру і прийшло ся вишхати їх з усеї сили і вибивати з тяжкою бідою закованою жердкою. Та аж тоді, коли вони позаходили, показало ся, що ми повикладали їх у иньші місця, ніж було треба, і нема ради, лише треба їх повиймати.

Але се не була знов така легка справа і ми намучили ся по добрих п'ять хвиль при кождім з осібна, при чім не знаю, яким чудом обійшло ся без того, що ми не попадали у поду. При кождім обручі на середній були шпильки, що щипали нас у долікатні часті тіла, як раз, коли ми найменше того надіяли ся. Коли-ж ми томили ся в одною половиною, друга заходила нас підло з заду і цюкала немилосерно по голові.

Нарешті довели ми обручі до ладу і треба ще було лише натягти на них полотно. Джордж розвинув його і прив'язав один кінець на переді човна. Гарріс став по середині, аби взяти його від Джорджа і подати мені, а я чекав своєї черги коло керми. І прийшло ся мені ждати чимало. Джордж зробив своє як треба, але Гарріс був у своєму новик і накоїв нещасний лиха.

Як він втяв таку штуку, не знаю, і він сам тепер не потрафить пояснити її. Досить сказати, що якимсь чудом по десяти хвилях надлюдської праці йому вдало ся заплутати ся в полотно з головою і ногами. Він позавивав ся, обмотав і обкрутив так, що вийти не було йому

способу. Очевидно, що він сарака добував ся на волю, як умів (і вона йому, як Англійцєви, по праві належала ся), але при тїм, як я довідав ся пізнійше, пошпотав ся на Джорджа і вони обидва звалили ся на купу, ніби два міхи бульби. Тоді Джордж проклинаючи тяжко Гарріса почав і собі добувати ся на волю, при чїм вони оба заплутали ся до решти.

Весь той час я стояв як дурний. Цїла справа була мені неясна. Мені велїли стати на місці, і ждати, аж полотно дійде до моїх рук, отже ми оба з Монморансі стояли тихо, ані вусом не моргнувши. Ми бачили, що під полотном діють ся якісь нечувані, незвичайні і незрозумїлі річи, але ми думали, що се так треба і не пхали носа до чужого проса. До нас доходили також глухі голоси зпід звоїв полотна і ми додумали ся, що їм там мабуть трохи за тісно; все-ж таки ми порішили не пхати ся ближше, поки справа трохи не прояснить ся.

Ми ждали якийсь час, але їх положенє ставало навпаки щораз то більше безвिकрутне, аж врешті з боку човна показала ся Джорджева голова і заговорила:

— Подай же нам руку, тумане! Стоїш стовпом, нездаро, і дивиш ся, як ми тут трохи що не подусимо ся.

Не в силі відмовити нікому, хто просить моєї помочи, я прийшов і розплутав їх в саму пору, бо Гарріс уже був посинїв на лицї.

Після того всего прийшло ся нам попрацювати ще доброї пів години, заки ми впорали ся з шатром і попрятавши на помостї, сїли до вечері.

Отся вечеря належала ся нам по справедливості. Як човен довгий і широкий, трийцять п'ять мінут не чути було на ньому нічогісїнько, крім брязкоту посуду і скреготу п'ятох гарнітурів зубів, що працювали як п'ятеро жорен. По трийцяти п'яти хвилях Гарріс застогнав важко, витягнув лїву ногу наперед себе, а натомісць загнув під себе праву.

П'ять хвиль пізнійше застогнав так само Джордж і викинув свій таріль на беріг; за три хвилі відтак заявив Монморансі своє вдоволенє у перве, від коли ми виїхали з дому, і то тим, що перевернув ся на бік і витягнув ноги.

Нарешті і на мене прийшла черга застогнати; я подавши ся головою назад втатив нею в розмахом у жердку. Але се не вихлило мене з рівноваги і я навіть не заляв.

Нема-то, як наїсти ся до сита; аж тоді чоловік вдоволений самим собою і цілим сьвітом. Дехто каже з досвіду, що справдішнє вдоволенє і щастє дає чиста совість, однак ситий живїть робить теж саме, але лекше і дешевше. Ніколи чоловік не почував себе таким добродушним і вирокумітим, благородним і великодушним, як коли попоїсть смачно і до сита.

Ми знові тепер півголосом любу, безжурну розмову і Джорджови прийшла на гадку забавна пригода, що трафилась його батькови підчас подорожі до Уольса. Він вступив був до повеличкої господи, надбав тамки веселе товариство і перенїв в нїм за склянкою вечір. Ночувати пинало йому в одному товаришем у маленькій комнатцї, де стояли два ліжка. Вони взяли сьвічку і пішли спати. Однак лише що увійшли до спальні, сьвічка випала з ліхтаря і загасла, а що не мали сїрників, прийшло ся їм роздягати ся на-помацки. Вони пороздягали ся, але замісь полягати, ни думали, один у одно ліжку, другий у друге, вилїзли оба на одну постіль, тільки з противних боків і полягали один головою на подушку, а другий ногами.

Якийсь час не відзивали ся, аж нарешті Джорджів батько каже:

— Осипе!

— А що там? — відповідає Осип з противного кінця постелі.

— Тут хтось спить у мене в ліжку, — каже Джорджів батько, — чиїсь ноги у мене на подушцї.

— Знаєш, нечувана річ, Томе, — каже другий. — Я присяг би, що і у мене в постелі спить хтось.

— Що ж тепер буде? — питає Джорджів батько.

— А що має бути? Скину з постелі тай по всьому.

— Я також, — каже хоробро Джорджів батько.

На одну мить закипіла німа боротьба, на землю гепнули глухо два тіла, а з помоста відізвав ся прибитий голос:

— А що? Не казав я, Томе?

— А якже!

— Тобі як повело ся?

— Ну, аби сказати правду, то саме тамтою зіпхнув мене на поміст.

— Так само, як мене. Щось мені отся коршма починає не подобати ся. А ти що на таке кажеш?

— Як звала ся отся господа? — спитав Гарріс.

— Під „Зеленим дубом“ чи як там, або що?

— А, ну, значить, се не та сама.

— Як то не та сама? — питає Джордж.

— Гм! Се дуже інтересне, — промимрив Гарріс, — а тільки-ж така самісінька пригода трафила ся була також мойому батькови в одній коршмі на провінції. Він нераз розповідав про неї. Я думав, що се може одна і та сама коршма.

Тимчасом повіки злинали ся нам до спаня і ми полягали, де хто міг. Звичайно я роздягнувши ся, скоро лиш приложу голову до подушки, сплю, доки хто рано не застукає у двері і не скаже, що вже пів до осьмої. Але тут було не те. Мої ноги були під одною лавкою, голова спочивала на другій, під боком було твердо, а вода, що хлюпотіла коло човна, і вітер, що шумів у лузі, не давали мені зажмурити ока.

Ніч була чудова. Місяць зайшов і лишив саму землю зі зьвіздами. Те все наводило на душу якусь блаженну відряду. Перед величнім масстатом ночі наші дрібні смушки ховають ся зі стидом. Весь день томив нас неспокій і турбота, серце щеміло від лиха і гірких думок, а цілий сьвіт видавав ся нам прикрим і злим. Аж ніч, немов якась величя, щира мати, кладе свої лагідні долоні на наше розпалене горячкою чоло, звертає до себе наші заплакані лица, усміхаєть ся до нас і хоч не говорить ані слова, ми розуміємо її німу, щирю мову, притулюємо горячі лица до її грудий і біль немов рукою відняло.

XI.

Недогоди раннього вставаня. Джордж, Гарріс і Монморансі ломають сьвоє. Геройська відвага Джіма. Пригода Джорджа в сорочкою. Гаррісова левинця.

Я пробудив ся другого дня рано о шестій. Джордж не спав уже також. Ми даром перевертали ся з одного боку на другий; ані суди Воже вьснути. Коли би нам в якійсь набудь причини не можна було далі спати, а прийшло ся підготівь заран устати і одягнути ся, ми, поглянувши на годинну, буди-б певно понакривали ся з головою і спали до десяти. Але що у нас не було найменшої потреби вставати хоч би ще й на дві години, а зривати ся тепер було чистим божевілляством, то іронія долі зробила так, що нам вилало ся страшнішим смерти полежати ще хвилину.

Джордж розповів нам, що подібна, тільки ще прикріша пригода трафила ся йому, тому півтора року, коли він пинаманн комнату враз із цілим удержанем у пані Джінісе. Одного вечера — розповідав Джордж — його годинник поцесував ся і став на чверти на девяту. Але він про се не вив, бо (невичайна у Джорджа річ) лягаючи забув накрутити годинник і повісив його над ліжком, не галнувши навіть на годину.

Було се в нимі, в пору, коли день найкоротший, а ніч найдовша. Коли отже Джордж збудив ся рано, було ще зовсім темно, то й годі було йому зміркувати, яка година. Він простягнув руку і досягнув годинник. Було чверть на девяту.

— Господи милосерний, змилуй ся наді мною грішним! — закричав Джордж. — Адже-ж мені о девятій треба бути в Сіті. А мене-ж чому ніхто не закликав? Бодай нас громи били! — І се кажучи кинув зі злости годинник, вискочив з постелі, умив ся, одягнув ся, підготів ся майже на-помацки і поглянув ще раз на годинник. Чи під того, що Джордж кинув ним до постелі, чи з якої иньшої причини, він почав іти від чверти на девяту і тепер показував сорок мінут по осьмій. Джордж сховав годинник у кишеню і зійшов на долину. В ідальні було зовсім тихо і темно: огню ні сніданя ні сліду. Джордж

сказав, що се нікчемність з боку пані Джіпінте і рішив ся сказати їй свою думку про сей поступок вечером, коли верне домів. Потім накинув на себе плащ, насадив капелюх, хопив парасоль і пустив ся до дверей. Двері були ще замкнені на засуву. Джордж назвав паню Джіпінте старою недбалицею і обурений, що в свій час годі ще чоловікови видобути ся на вулицю, відсунув двері і вибіг. Гнав так що найменше чверть милі, аж нарешті йому почало робити ся ніяково, що на вулиці так мало людей і ні один склеп ще не отворений. Ранок був, що правда, дуже темний і мрачний, однак не було звичаю спинювати з тої причини весь рух. Йому було спішно до діла, для чого мали би інші спати тільки з тої причини, що ранок був темний і мрачний?

Нарешті дістав ся на Гоборн.*) Ні одна віконниця не відчинена, ні одніського воза на вулиці! Дотепер подибав усього троє людей, між ними одного полісмена, далі віз наладований капустаю і якийсь дрантивий кеб.***) Джордж виймив годинник і подивив ся, котра година? Була девята без п'ятих минут. Він станув і взяв себе за живчик. Потім помацав себе за ноги. Потім, держачи все ще годинник у руці, приступив до полісмена і спитав його, котра година.

— Котра година? — повторив полісмен, зміривши Джорджа недовірливо від стін до голови. — Ось, заждіть лише хвильку, зараз почуєте.

Джордж надставив уха і один з сусідніх вежевих годинників не довго дав на себе ждати.

— Але-ж се тільки третя! — сказав обуреним тоном Джордж, коли годинник перестав бити.

— Ну, — сказав констебль, — а ви думали, що котра?

— Адже-ж девята, — сказав Джордж, показуючи свій годинник.

— Чи ви знаєте, де ваша хата? — спитав остро сторож публичного безпеченства.

*) Одна з головних улиць Лондону.

**) Однокінна повозка на двох колесах.

Джордж подумав і подав свою адресу.

— Справді там? — відповів полісмен. — Ну, я радий би вам вернути спокійно домів, разом зі своїм годинником, щоб я нічого більше не чув про вас.

І Джордж вернув у задумі домів. Дома прийшло йому спершу на думку роздягнути ся і лягти в постелі знов. Однак коли подумав, що треба роздягати ся, потому знов устатувати, мити ся і одягати ся, відійшла йому охота до спани і він рішив ся переспати ся в фотелю.

Однак сеи не брав ся його; більше тверезим не почував себе ніколи в житю. Засвітив отже лампу, виймив коробку з шахами і рошичав грати сам зі собою. Однак гра не испіла зайняти його увагу і виділа ся йому млявою. Покинувши грати і шви книжку. Однак не міг здержати свої гадки при кулі, убрал ся знов у плащ і вийшов перейти ся.

На місці було несказано пусто і непривітно, а до того кожний полісмен, котрого подибав, поглядав на него з очевидним недовірєм, звертав на него свою лїхтарню і проводив його кавалок, так що нарешті йому самому видавало ся, немов би він допустив ся якогось злочину, і звернувши в тісні вулички, почав ховати ся в тіни каменяць або під брами, скоро десь недалеко валунали кроки поліції.

Очигидно, що таке поведєнє тільки ще більше звертало на него увагу властей. Вони все віднаходили його і питали, що там робить о тій порі? А коли він казав, що „нічого“, що він вийшов тільки погуляти (була четверта година рано), вони робили такі очі, немов би не вірили йому, аж в кінці два полісмени відвели його до дому, аби пересвідчити ся, чи він дійсно мешкає там, де каже. Видичи, що він отворив собі двері ключем, вони поставили на другім боці вулиці і ждали.

Увійшовши він хотїв розпалити огонь і заняти ся спіданєм, аби як будь провести час до рана. Однак, здасть ся, до того не вродив ся, бо почавши від лопатки на пугле а скінчивши на ложечці до кави все летіло йому в рук і робило стільки стукоту, що на него били смертельні поти, аби не збудила ся пані Джіпінте і в пересвідченю, що се злодії, не закликала поліцію, бо тоді

оті два детективи певно прибігли би, закували-б його і відвели до поліційної в'язниці.

Тимчасом, роздратований до крайности, пробував він уявити собі цілу пригоду, як він силує ся виправдати себе перед судом, як ніхто йому не вірить, як його засуджують на двадцять літ каторжних робіт у копальнях і як його мати вмирає з жалю. Покинув отже думку про снідане, завив ся в плащ і пересидів у фотелю, доки о пів до сегої не зійшла пані Джіпінге.

— Від того дня я ніколи більше не квапив ся вставати рано; отся пригода навчила мене розуму.

Коли Джордж скінчив своє оповідане, я збудив Гарріса делікатно, кінцем весла. Ми відсунули полотно, повиставляли голови, глянули на воду і поза плечі перебігли нам мурашки. Ми умовили ся були минувшого вечера, що побудимо ся досвіта, і скинувши з себе покривала і біле, скочимо всі відважно у воду і полюбуємо ся свобідним пливанєм. Однак нині рано отся гадка видала ся нам менче принадною. Вода виглядала непривітно і подихала якимсь студеним вітром.

— Ну, хто скаже перший? — спитав нарешті Гарріс.

Ніхто не квапив ся бути першим. Джордж за цілу відповідь подав ся в противний кінець човна і почав натягати скарпетки. Монморансі завив жалібно, немов би на саму гадку про таку купіль йому стало страшно. Гарріс сказав, що нема способу вилізти відтак на човен і пійшов винайти собі відповідні панталюни. Я не міг пристати на таке ломане даного слова, хоч у мене не було найменшої охоти до купелі. Мені прийшло на гадку, що у воді можуть бути пні і водорости, аби отже був вовк ситий і коза ціла, я рішив ся вийти на беріг і умити ся, зачираючи воду в пригорщі. Я взяв рушник, вийшов на беріг і видрапав ся з чималим трудом на вербову гиляку, що нависала над водою.

Була погана студінь. Вітер не віяв, а просто різав, як ножем. Я надумав ся, що не варто обливати себе водою. Краще вернути на човен і одягнути ся. Сказав — зробив. Але заки я вспів обернути ся, крихка гіляка зломала ся підо мною і я шубовсьнув з ручником у руці

в великим шумом у воду. Я ще не стямив ся, що зі мною, а вже, обвинивши ся без міри річної води, опинив ся посеред Темзи.

— Зовсе великий! Джім уже в воді! — почув я голос Гарріса, коли показав голову над водою. — Я був би вдячний ти, що він не відважить ся. Невже-ж ти справді?

— А що, добре? — кричить Джордж.

— Чудомо, — відповідаю захлистуючи ся. — Ви не вдари, що не хочете спробувати. А тимчасом се річ неопційна. Для чого ви не хочете?! Лиш крихту цивільної відваги.

Однак не поумо ся мені намовити їх. Вилізши з води на човен я був унесє закоцяблий від зимна і хочачи убити швидко сорочку, я пустив її у воду. Се розсердило мене до крайности, тим більше, що Джордж розсміяв ся на ціле горло. Я не міг стерпіти того сьміху і кажу се Джорджови, однак він сьміє ся ще дужше. Я ще не бачив, аби хто сьміяв ся так щиро. Мені не стало нарешті терпцю і я прогнав його безглузким дурнем і крайнім ідіотом. Але він сьміяв ся ще голоснійше. Тимчасом, саме тоді, коли я витягав сорочку з води, бачу, що вона не моя, а Джорджова, і я вив її через помилку. Тепер знов навпаки зробило ся сьмішно мені і я з черги почав сьміяти ся. Заходячи ся від сьміху я поглянув на Джорджа, а потім на його мокру сорочку, в наслідок чого схопили мене сьмішоні сназми і я пустив знов сорочку у воду.

— Що-ж? Ти не думаєш виймити її? — застогнав крізь сьміх Джордж.

Я від сьміху не зараз був в силі відповісти йому, аж по хвилі удало ся мені процідити крізь зуби:

— Се не моя сорочка, а твоя власна.

Ніколи до того часу не доводило ся мені бачити, аби чиясь лице так напрасно змінило веселий вираз на попурий.

— Що?! — ревнув Джордж підскачавши з обурення. — А ти тумане непотрібний! Не можеш уважати ліпше, що робити? Що за біс послав тебе одягати ся на лавці? До тобі бути в човні! Ти не вмієш повернути ся тутки!

Я старався обернути все в жарт, але він не дав собі говорити. Джордж часом ніяк не може зрозуміти жарту.

Гарріс порадив зробити на снідане яєшницю. Він сам узяв ся спражити її. З його оповідання виходило, що нема над яєшницю. Він пражив її не раз на прогуляках і на кораблі і придбав собі тим не аби-яку славу. З його оповідання можна було дорозуміти ся, що хто раз засмакував тої страви, не хотів більше нічого їсти, лиш банував за яєшницею, а коли не міг дістати її, вмирав з голоду.

На таке не було що й казати: ми подали йому мовчки спіртову лямпку, ринку, цілий запас яєць, які ще не побити ся і не перемішали ся з чим иньшим і просили взяти ся до роботи.

Мав він трохи клопоту з розбиванем яєць, а радше сказати: не так тяжко приходило ся йому стовкти яйце, як вилляти його в ринку так, аби не потекло йому по споднях і за рукав. Все-ж таки повело ся йому нарешті всипати якого пів тузина яєць у ринку і він розсївши ся вигідно коло неї варив їх мішаючи ложкою.

На скільки я і Джордж могли осудити, не була се легка робота. Він парив ся, кілька разів приближав ся до ринки і потому кидав, що було в руках, на землю, вимахував руками і проклинав цілий сьвіт. І таке саме повторяло ся, кілька разів ми подивили ся на него. Нам видавало ся спершу, що без таких короводів годі обійти ся при вареню.

Ми догадували ся, що се буде яєшниця варена способом уживаням у червоношкурних Індійців або на островах Сендвіч і треба танців і промови, аби її зварити як слід. Навинув ся Монморансі і простяг над ринку ніс; розпалений товщ бризнув на него і він також розпочав танцювати і викрикувати. Одним словом, не пригадую собі, аби я придивляв ся коли до чого з більшим інтересом і напруженем. Ми не могли віджалувати, коли вже Гарріс упорав ся з варенем.

Показало ся, що сьвітлі надії Гарріса не увінчались надто блискучим успіхом. Як на стілько заходу з варенем, не було на що подивити ся. У ринку пішло шість

яєць, а тенор не лишило ся з того більше, як ложечка від каші сналоної, неапетитної маси.

Гарріс вложив цілу винну на ринку і мовив, що яєшниця була би вдала ся зовсім инакше, коли би була під рукою добра пательня і тазова лямпка. Нам прийшло ся вирити ся поки-що яєшниці, поки не розживемо ся на відповідні начиння і прилади.

XII.

Генрих VIII і Анна Болейн. Вільність закоханих. Тяжкі часи для англійського народу. Уподобани Гарріса. Закуско. Коштовна мушкетарда. Періоди боротьба. Меденгед. Познаємо в вітрах. Три рыбаки. Прокляті до десятого покоління.

По сніданю я сидів у глибокій задумі над історичними споминами, що вижуть ся з отсами околицями Темзи, коли Джордж замітив, що я мабуть зовсім уже випочав і годило би ся взяти ся моні до помивання начиння. Радше-рад покинув я мрії і взяв ся за низьку, прозаїчну роботу. Я обшкрябав ринку кавалком тріски, вичистив її ніхтьом в траву, а підтак нитер на чисто мокрою Гаррісоною сорочкою.

Потому переїхали ми на острів Матна-Карта і пристали до місця, що зветь ся „Пікнік-пойнт“.*) Недалеко відси находять ся руїни старого монастиря, коло котрого Генрих VIII. мав дожидати Анни Болейн. Він мав звичай сходити ся з нею також коло Гівер-Касель або де-небудь в околиці Ст.-Ельбенс. В тодішніх часах, здаєть ся, не легко було знайти куток, де би сих двоє молодих людей не сходили ся ніколи.

Чи доводило ся вам коли небудь проживати під одним дахом в закоханими? Жалуйте, коли ні. Вам приходять охота вийти в салюн і ви ідете туди. При отвираню дверей доходить вас якийсь шелест, немов би хтось піднімав щось нагло з землі. Увійшовши видите, ще Емілія стоїть при пікні і дивить ся з великою увагою на противний бік

*) Picnic-point = місце прогульок.

улиці, а ваш приятель Джон Едвард потонув цілою душею в альбомі з фотографіями.

— О, — кажете, зупиняючи ся коло дверей, — я не знав, що ви тут.

— О, справді! — каже Емілія рівнодушно, таким тоном, немов би не вірила вам.

Мовчите хвилину, а відтак кажете:

— Тут зовсім темно! Длячого не засьвітите газ?

Джон Едвард каже: — О, я не вважав навіть, що тут темно, а Емілія каже, що батько не любить, аби по обіді сьвітити газ.

Ви розповідаєте їм кілька новин і розводите ся ширше над справою Ірландії, однак здаєть ся, що отся справа не дуже займає їх. Не почувте від них нічого більше, як: „Ов! Справді! Невже-ж? Розумієть ся!“ або: „Що ви мовите!“ По десятиох хвилях такої розмови подаєте ся нишком до дверей і вимикаєте ся, при чім замічаєте з дивом, що двері зачинають ся за вами самі, хоч ви їх і не доторкнули ся.

Пів години пізнійше збирає вас охота викурити люльку в теплярні. На одинокім кріслі, що стоїть там, сидить уже Емілія; Джон Едвард, коли маємо вірити тому, про що сьвідчить його одяг, сидів очевидно на помості. Вони не говорять нічого, але їх погляд виявив усе, що можна сказати в культурнім товаристві. Виходите звідси не гаючи ся і зачинаєте за собою двері.

Тепер не маєте сьмілості заглянути ні до одної комнати в цілім домі. Ходите якийсь час по сходах то на гору, то на долину, відтак сідаєте у себе в комнаті на постелі. Однак довше так висидіти годі і ви заложивши капелюх сходите до саду. Ідучи стежкою попри павільон, кидаєте в сей бік оком і бачите, що отся нависна пара сидить там у кутку стуdivши ся до купи. Вони бачуть вас і пересьвідчені сьвято, що ви назирцем ходите за ними з яким злобним наміром.

— Ціла біда в тім, — воркочете собі під носом, — що на таку ціль нема окремої комнати, де би вони могли сидіти спокійно. Вертаєте до себе, берете парасоль і виходите на прохід за місто.

Тако притрафило ся певно не одному, коли той заверниголову Генрих VIII. залицяв ся до своєї любі Аносі. „А! се ви тут!“ — скрикували мешканці Бекінгемшайра, надбавши їх разом коло Віндзора або Сейсбері. Генрих сьнаденіши відмовляв, що як раз хотів тут застати „одного“, а Анна казала: „Ах! Яка я рада, що виджу вас! Чи се не сьмішне? Я лише що здибала Генриха на дорозі і він іде в той сам бік, що я.“

І тоді ті, що здибали Генриха, казали самі до себе: „Лише не спувати ся їм ось тут поперед очи, доки не наговорять ся, і вийти поки-що до Кента.“

Ідуть отже до Кента, але ледви зайшли тамки, аж ось коло Гінер-Кассель здикають не кого иньшого, як Генриха а Анною.

— Ось сьвіжий клоніт, — кажуть. — І тут нема що робити. Того вже нам за богато. Ходім до Ст.-Ельбене — се гарний, затинний куточок.

Приходять до Ст.-Ельбене і застають тамки отсю нещасну пару, як цілує ся і обіймає ся. Тоді пристають вони в ровнуку до морських розбійників, дожидаючи, поки справа не скінчить ся весілем.

Околиця Темзи від Пікнік-пойнта до спусту Old-Windsor належить до найкращих на сьвіті. Old-Windsor, то славновісно місце. Тут стояла палата Едварда Визнавця і тут доказана була вина великого графа Годвіна за участь в заговорі на жите королівського брата. Граф Годвін уломав був кавалок хліба і держав його в руці.

— Коли я завинив, — мовив він, — то нехай удавлю ся отсим хлібом!

Відтак вложив хліб до рота, проковтнув його, удавив ся і вмер.

Саме прийшла пора на сніданє і Джордж замітив, що той хліб був мабуть без масла і що взагалі безпечнійше їсти добре мясо. У нас найшла ся студена печеня, на жаль не було до неї муштарди. Не тямлю, аби коли перед тим або потім я забагав муштарди так щиро, як тоді. Я взагалі не дуже за муштардою і мало коли уживаю її, однак тоді я був би віддав усі сьвіти за неї.

Не знаю докладно, кільки саме тих сьвітів може бути у вселенній, знаю лиш, що я готов був у тій хвилі відступити їх усі до одного кому-небудь за ложечку муштарди. Коли чого забавну, а не можу дістати, то не числю ся вже з нічим і з ніким.

Гарріс сказав, що він також дав би цілі сьвіти за муштарду. Коли би так хто був навинув ся тут в тій хвилі зі слоїком муштарди, міг би був набрати від нас сьвітів на ціле жите.

Але що з того! Я готов присягнути, що діставши муштарду ми оба з Гаррісом були би жалували своєї обіцянки. Такі нечувані ціни кладе чоловік нераз в хвилях подразнення, однак коли прийдець ся йому пізнійше застановити ся над тим, видить ясно, що пожаданий предмет де-де не варт такої суми. Я чув, як один чоловік у Швайцарії казав, ідучи до гори, що дав би весь сьвіт за склянку пива, а коли по дорозі трафила ся невеличка господода, він зняв тамки нечувану бучу, що йому казали заплатити за фляшку пива пять франків. Він сказав, що се безстыдне здирство і описав свою пригоду в часописі „Times“.

Коли показало ся, що муштарди нема, на човні запанувала понура, невідрадна тиша. Ми їли мовчки печеню. Жите видало ся нам пустим і непривітним. Нам прийшли на гадку щасливі дні дитинства і ми зітхали тяженько. Все-ж таки наші лиця випогодили ся трохи на вид леґіміни з яблук, а коли Джордж виймив з коша пушку з ананасом, ми почули, що людське жите, будь-як-будь, таки щось варте.

Ми всі три любимо ананаси несказано і тепер придивляли ся цікаво малюнкowi на блясі і при самій думці про ананасовий сос ковтали слину. Гарріс прилагодив собі ложку, аби бути готовим. Тоді ми оглянули ся за ножом, щоб отворити пушку. Ми перекинули все в кошах, перешукали в куфрах, повисипали на дно човна коробки з дрібязками. Ми виносили кождісеїньку річ на беріг і витрясали її тамки. Ножа до пушки не було ніде.

Тоді Гарріс трібував отворити бляху звичайним ножом, але зломав вістре і скалічив ся погано в руку. Джордж

уявив ся до неї з ножицями, але ножиці відекочили і мало що не відобали йому око. Коли вони оба обвязували свої рани, я трібував зробити в бляшанці діру вістрам довгої шордки, але жердка виховзнула ся мені з рук. Я пошпότηв ся на неї і унав по коліна в намул між берегом і човном, а пушка покотила ся тимчасом адоровіська під лавку і розбила чарку на чай.

Наш тоді не стало вже терпцю. Ми винесли пушку на беріг, Гарріс пішов у поле пошукати острого каменя, а я шийце іа човна щоглу. Тепер Джордж тримав бляшанку, Гарріс приложив до неї острым кінцем камінь, а я взяв у руки щоглу, підняв її грубним кінцем високо в гору і — вібравши неї сили — спустив.

Джордж має подикувати своєму солом'яному капелюхони, що ходить до нині по сьвіті. Він сховав його, а радше тійні останки з него, і зимовими вечерами, коли товариші закуривши люльки розповідають свої пригоди, Джордж виймає той капелюх і розповідає незвичайну історію на ново, за кождим разом зі сьвіжими додатками. Гарріс вийшов якимсь чудом з отсеї пригоди тільки з глибокою раною в голові. Після того я взяв уже бляшанку в свої руки і гатив у неї щоглою доти, доки не задихав ся смертельно і на моїх плечех не виступив студений піт. Відтак взяв ся до неї Гарріс; ми збили її на поздовж, збили на півперек, змієли за покотом у всі знані в геометрії види, але діри в ній пробити не були в силі. Тоді Джордж узяв її під ноги і здавив її у таку дивну, невидану грудку, у таку огидну, несьвітську погань, що йому самому стало страшно і він кинув від себе щоглу. Ми посідали тоді всі три довкола на траві і дивили ся на неї осовілими очима. У вічку бляшанки видко було тепер широку шпару, що буцім-то гдузувала собі з нас своїми щербатими берегами і доводила нас до божевільства. Нам годі було видержати і, вхопивши її нервовим рухом, Гарріс шпурнув нею далеко в ріку, а коли вона нарешті щезла нам з очий під подою, ми ще засипали її гріб тяжкими проклятями і, сївши на човон віділлїли, не обзираючи ся аж до Меденгед.

Як раз звів ся корисний вітер, ми підняли вітрила і вилили любо, щасливі, що нарешті спала нам з серця

отся зачарована бляшанка. Нам здавало ся, що ми якісь лицарі з давньої казки, що летять через води містичного озера у незнане царство сумерку, в країну, де сонце сідає на ніч. Однак не судило ся нам заплисти до отсього зачарованого царства. Сумрак западав уже на правду і ми не стямили ся, як наш човен заповорив носом у якусь перешкоду. Спершу не знали ми, що стало ся, бо вид заслонили вітрила, але з голосів, що залунали у вечірній тишині, ми догадали ся, що находимо ся в сусідстві людських істот і що ми до їх щастя зовсім не були потрібні.

Гарріс відхилив вітрило і ми побачили, що дієть ся. На поромі, що ми заповорили у него, сиділи на кріслах три старші пани і ловили на вудку рибу. В наслідок удару вони попадали всі три зі своїх стільців і підносили ся тепер з великим трудом позамотувавши ся в вудки, і відчіпали гачки один від одного. При тій роботі вони кляли нам — не звичайними, буденними прокляттями, але добірними, бисто придуманими, страшними лихословами, що захищували всю минувшину і будущину нашого життя, обіймали наших свояків і все, що з нами стояло в звязку — одним словом, не аби-якою лайкою.

Гарріс сказав їм, що вони висидівши ся до нехочу над водою повинні бути нам вдячними за отсю розривку; тільки те йому прикро, що люди в їх віці пускають так легкодушно поводи свойому язикови.

Ми добили ся ще того вечера до Мерляв і лишивши човен під опікою мостового стражника пішли на ніч до готелю: „Під короною“.

(Конець буде).

З англійського переклад

Іван Петрушевич.

Латинська ода до вельосіпеда.

В Римі почала торік виходити латинська часопись „Vox Urbis, de litteris et bonis artibus commentarius bis in mense prodit.“ Часопись, котрої принагідним співробітником є також наша Лев XIII, интересна головно як куріоз; наші відносини перетолковані на мову Ціцерона і Вергілія виглядають досить комічно. Між иньшими звернули на себе увагу поміщені в 1 і 6 н-рах сеї часописі латинські оди до вельосіпеда, скомпоновані не без таланту і в дотепом якимсь Мавром Річчі. Перша з тих од присвячена мужеському, друга жіночому вельосіпедови. Щоб познайомити наших читачів також і з сего рода поезією „An de siècle“, ми подаємо тут другу оду М. Річчі в оригіналі, долучуючи до него свій по змові вірний переклад.

Muliebris birota velocissima.

Tu quoque velocem birotam, romana puella,
 Insili, et in cursu femina vince viros.
 Vince viros, nulli nasum vel brachia frangens,
 Sed tibi sufficiat rumpere crura canum,
 Quum te circumstant rabido birotamque latratu,
 Et cupiant suras prendere dente tuas.
 Iam zephiri spirant lenes; imitata Camillam
 Da vestem zephiris, atque, age, curre viam.
 Ridebunt pueri, ridebunt forsitan et ipsae
 Dum tua matronae splendida facta vident.
 Et rdebit anus, bucca imbecillis hiante,
 Ostendens turpes et sine dente genas.
 Sed tu firma mane, nullo perterrita risu,
 Teque heroinam denique turba canet.

Te non impediunt currus, electrea virtus
 Quos agit, oh quantis fulgida principiis!
 Nam tu dum curris, currit tua fama per Urbem;
 Certatim invenes te celebrare student.
 Horum si quidam currentem accesserit, ultro
 Ipsa cade, et dextra tum pete subsidium.
 Is dextram cupidus cupidae tibi tendet, et hora
 Quum vobis aderit iungere coniugium,
 Vos bini in birota tandem procedite ad aram,
 Vos, quibus inspirat talia laudis amor.

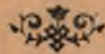
Marius Ricci S. S.

Жіночий швидкий двоколісник.

Нуж і ти, римська панно, скачи на швидкий двоколісник
 І, хоча жінка, в бігу поперегонюй мушину!
 Перегоняй, тільки рук не ломай ані носа нікому;
 Хай тобі буде досить лаби ломать у собак,
 Що оточують тебе й двоколісник і гавканем хижим
 Рвуться зубами ось-ось вхопить за литку тебе.
 Лагідно віє Зефір, тож і ти, як та давня Камілля
 Сукню на вітер пусти, живо в дорогу лети!
 Хай там регочуться хлопці, нехай усміхаються старші
 Дами, що бачити-муть світле майстерство твоє.
 Хай і та баба сьмієсь, нерозумно роззявивши рота,
 Щоб показати гідкі ясна беззубі свої.
 Ти непохитною будь і ніякого сьміху не бійся, —
 Буде сьпівать ще юрба вчинки геройські твої.
 Хай не спиняють тебе ті вози, що жене електрична
 Сила, аж іскри тріщать — чорт зна, принципом яким!
 Бо коли ти так летиш, то летить твоя слава по Римі
 І парубки молоді раді тебе величать.
 З них коли хто на бігу присусідить ся, ти самовільно
 Будім пади і в його рухом ратунку благай.
 Радо подасть він тобі свою руку і швидко настане
 Втішна хвилинка для вас: студою руки зв'язать.
 Разом до шлюбу женіть на однім двоколіснику „тандем“,
 Бож вас у купу звела спільної слави любов.

Переклав

Іван Франко.

Із секретів поетичної творчості.

III. Естетичні основи.

Приступаючи до продовження перерваної торік розмови про різкі елементи поетичної творчості я хотів би присвятити отсей розділ її естетичним основам. Естетика, від грецького слова *aisthesis* — чути, значить властиво науку про чути в найширшій означенні сего слова (*Empfindungslehre*), отже про роль наших змислів у приймаючій вражінні зверхнього світа і в репродукованню образів того світа на вперх. Правда, все те тепер в домену психології, а для естетики лишила ся тільки та спеціальна частина, що відносить ся до краси чи то в природі, чи то в штудії. Отжеж і ми не вдаючи ся в спеціальні психологічні деталі обмежимо ся на вказанє ролі поодиноких змислів і прийятих ними образів у поезії, а також на тім, якими способами поезія, в аналогії або в суперечности до иньших штук, передає своїм слухачам і читачам ті змислові образи, щоб викликати в їх душах саме таке вражінє, яке в даній хвилі хоче викликати поет.

1. Роль змислів у поетичній творчості.

Все, що ми знаємо, є продуктом наших змислів, тоб то доходить із зверхнього світа до наших мізкових центрів за посередництвом змислів. Ми знаємо зверхній світ не такий, як він є на ділі, а тільки такий, яким нам показують його наші змисли; по за ними ми не маємо ніякого способу пізнання, і всі поступи наук

і самого пізнання полягають на тім, що ми вчимося контролювати материяли передані нам одним змістом — материялами, які передають інші змісли, а надто в науковій і поетичній літературі маємо аложений безмірний запас таких же зміслових досвідів, їх комбінацій і абстракцій, а також великий запас чутевих зворушень найрізніших людей і многих поколінь.

Але наш організм не є самим тільки рецептивним апаратом; обік зміслів, що приносять нам вражіння зверхнього світа, у нас є органи власної внутрішньої діяльності, не зовсім залежні від зміслових імпульсів, хоча нерозривно звязані з самою природою нашого організму. Всі обяви функції тих внутрішніх органів називаємо збірною назвою „душа“. Розріжнюємо кілька головних обявів душевного життя: пам'ять, тоб то можливість переховування і репродукування давніх вражінь або взагалі давніх імпульсів та змін в нашій організмі, далі свідомість, тоб то можливість відчувати вражіння, імпульси і зміни як щось окреме від нашого внутрішнього я, — чуте, тоб то можливість реагування на зверхні або внутрішні імпульси, фантазію, тоб то можливість комбінування і перетворювання образів достарчуваних пам'ятю, і в кінці волю, тоб то можливість звернення наших фізичних чи духових сил в якісь одним напрямі.

Коли вдумаємося в кожду з тих функцій душі, то переконаємося, що всі вони оперують материялом, якого їм достарчують наші змісли. А що поезія являєть ся також результатом тих самих душевних функцій, то не диво, що і в ній змісловий материял мусить бути основою. Се все річи елементарні. Далеко глибше в поетичну роботу провадить нас друге питанє: в якій мірі поодинокі змісли проявляють себе в поетичній творчості? В якій мірі поети користають із вражінь, достарчених поодинокими зміслами?

Не всі змісли однаково важні для розвою нашої душі, і вже елементарна психологія розріжнює висші і низші змісли, тоб то такі, що мають свої спеціальні і високо розвинені органи (вір, слух, смак, запах) і такі, що не мають таких органів (дотик зверхній і внутрішній). З психологічного погляду крім зору і слуху найважніший власне дотик, бо він дозволяє нам пізнавати такі важні прикмети зверхнього світа, як обєм, консістенцію (твердість, гладкість і т. п.) і віддалене тіл, тим часом коли вір дає нам понятє простору, свѣтла і барв, а слух понятє тонів і часу (па-

стунетна явищ одних за одними). Смак і запахи, хоч безмірно важні для фізіології нашого тіла, для психології мають далеко меншу вагу. Відповідно до сего і наша мова найбогатша на означенє пражінь зору, менше богата, але все таки досить богата на означенє пражінь слуху і дотику, а найбідніша на означенє вражінь смаку і запаху. Ся мова дає нам тисячі способів на означенє далечини, свѣтла в його нюансах, цілої скалі колірів, цілої скалі тонів, шумів і шелестів, цілої безлічі тіл, але вона досить убога на означенє ріжних смаків а ще бідніша на означенє запахів.

Відповідно до того знаходимо і в поезії ріжних часів і народів зглядно найменше зображеня вражінь смакових і запахових, значно більше вражінь дотику і слуху, а найбільше вражінь зору. Ми подамо тут, так як і в попередніх нарисах, деякі приклади, черпаючи головню з нашої рідної поезії.

На означенє ріжних запахових вражінь має мова дуже мало слів. „Пахне“ на приємні вражіння, — „смердить“ на неприємні, а коли прийдесть ся специфікувати, то додаємо або спеціально предмет, про котрий мова, або певні типові запахи, що більше менше можуть, бодай у чуткіших осібників, репродукувати бодай агадку підносеного пражіння. Взагалі треба завважити, що чим прімітивніше життя чоловіка, чим прімітивніша поезія, тим меншу роль грає запах, тим бідніша мова на його означенє, тим менше агадують про него поети. Можемо се бачити у Гомера, де запахів пражіння означують ся рідко, тай то звичайно тільки прикметниками, тоб то частями мови найменше здібними до репродукції пражіння у слухача. Ориєнтальні народи, старі Єгиптяне, Жиди, Вавилоняне здавна були далеко більше вразливі на запахи і вони в давна грають більшу роль в їх поезії, ніж у Европейців. У старогинетській повісти про двох братів запах волося молодої жінки, котрого жмуток ухопив Ніль і заніс до царської пралії, передасть ся одежі Фараоновій і розбуджує у Фараона поборбно бажанє — знайти властительку сего пахучого волося.

Дуже інтересною являєть ся з того погляду старогєбрейська „Пісня пісень“, де стрічаємо ось які порівнаня: „Твоє імя є мов пахощі кадила“.

Коли король сидить при столі —
Мій олійок розливає пахощі;
Мій любий є обік мене
Мов скляночка повна мирри.

Тут стрічаємо „пахучий виноград“; милий прирівнюєть ся до клубків диму в формі пальми, надиханих запахом мирри і кадила; його любов, се запах пахощів понад усі аромати; у дівчини запах одежі є мов запах Ливану; сама вона, се садок засаджений оливками, шафраном, рожами, цинамоном, миррою і альоесом і всякими деревами, що дають кадило з найкращим запахом.

Повій вітре від полудня,
Вій по моєму садочку,
Щоб він дихав пахощами! —

кличе молодий коханець.

Тільки у деяких повочасних поетів ми стрічаємо подібно або ще більше розвинений змісл запаху і його літературне виизскане. Особливо богате жниво можна би зібрати на французькій поетичній ниві. Як приклад досить буде назвати ті правдиві оргії чи симфонії ріжнородних запахів, які стрічаємо в повістях Золя, прим. запахи ріжних родів сира в „Le ventre de Paris“, запахи ріжних цвѣтів, у котрих дусить ся Альбіна в „La faute de l'abbé Mouret“.

В нашій поезії не стрічаємо такої гіпертрофії запахового зміслу. В народніх піснях запах грає дуже малу ролю, а такі звороти, як „коло мене молодого вандрівочка пахне“ — занадто ще слабкі, щоб викликати у слухачів хоч бліду ремінісценцію конкретного вражіння. У Шевченка майже не стрічаємо образів уаятих з обсягу сего зміслу, коли не числити переспіву псалмів Давидових; що найбільше зазначено у него неприємні запахові вражіння, як „маслак смердячий“.

Вражіння смаку далеко частійше попадають ся в нашій поезії вже хоч би для того, що абстракції тих вражінь у нашій і у многих иньших мовах служать для вислову приємного і неприємного чутя взагалі. „Солодкий“, „гіркий“, „квасний“, „солений“, „терпкий“ мають ріжнородні значіння. В народніх піснях і поговірках раз у раз знаходимо такі епітети, як „любку мій солодкий“, „гірка година“, „на дворі квасить ся“, „солоно продав“, „гірко заробиш, солодко з'їси“. Те саме бачимо і в иньших мовах; досить буде нагадати латинське „Dulce et decorum pro patria mori“, „süßer lip“ (солодке тіло) у старонімецьких міннезінгерів, Міцкевичеве „z ust słodczye wysysać“ („Czaty“) і т. и. В нашій коломийці дівчина співає:

Ой солодка капустиці, а гірко кочиньки;
Ой солодке закоханьки, гірке розлучиньки.

Епітетами взятими з обсягу смаку характеризує свою любов шарубок:

Ой дівчино, дівчинонько, така-с ми миленька,
Як у літі на нивоньці вода студенька.
Як у літі при роботі води сї налити,
Так и тобою постояти тай поговорити.

Дівчина характеризує таким самим способом жите з нелюбом:

Ой полю я, моя мати, гіркий полин їсти,
А ніж маю із нелюбом обідати сїсти.

У Шевченка із сего обсягу стрічаємо мало образів; найбільше памятний і плястичний є мабуть у „Гамалії“, де козацький напад на Скутару порівняно до гуртової вечері:

Не злодії з Гамалієм
Їдять мовчки сало
Без шашлика!

Контраст між свободним і невільним житєм малює Шевченко також плястично і оригінально образами взятими з обсягу смаку:

А їдась би смашинонька кама!
Та киша, бачить, не наша,
А наш посолений куліш,
Як шашли, так його і їж!

Иньші Шевченкові образи взяті з обсягу смаку, як ось „унити ся кровю“, „кров і дим їх упоїв“ і т. д. не мають такої сили і плястики і являють ся більше риторичними прикрасами. І у Шашкевича знаходимо гарне означенє:

І день йому милий і солодка нічка.

Змісл дотику, як ми вже згадали, служить нам до пізнання не тільки форми тіл, їх консістенції, поверхні і температури, але також їх віддалення, корріюючи тут ненастанно змісл зору. Відси походить те інтересне явище, що первісні міри майже всі взяті з обсягу дотику; мірою майже все було людське тіло; наш народ і доси ще жививає таких примітивних означень, як: дошка груба на два пальці, довга на три пяди, вода глибока на два хлопа, відси до него нема і сто кроків. Зрештою і загальнійші міри: локоть, стопа, сяжень (доки сягне чоловік) мають явні сліди міреня

людським тілом. Не диво, що сей змісл, такий важний для психічного розвою кожної людини, дав нашій мові а тим самим і поезії багато інтересних і важних термінів та епітетів, котрими послуговуємося в найріжнійших значінях, пераз не думаючи про їх первісне призначенє. І так говоримо: то тяжка справа, легко мені на душі, се піде гладко, горячо любити, холодна роспука, квадратувий дурень, гладка дівчина, рогата душа, твердий характер, мягка вдача, слизька спекуляція, гороїжити ся і т. п. і при тім в нашій душі виривають образи ріжного рода, але не дотикові, хоч певно, що несвідомо примішують ся й вони, даючи тим иньшим образам певний окремиий кольорит. Нема що мовити, що й поезія мусить користати з тих образів нагромаджених уже в самій скарбівній мові, тим більше, що вони вже поетичні самі собою. І ось ми бачимо їх живцем у народніх піснях:

Ой не питай, пане брате, чи дівчина гладка,
Але питай, пане брате, чи метена хатка.

Нарубок клине матір, що не позволяє йому женити ся з милою:

Бодай тобі, моя мати, так тяжко конати,
Та як міні молодому з конем розмовляти.

Про саму пісню співваєть ся:

Ой легонька коломийка, легонька, легонька,
Колиж ми ся поберемо, рибко солодонька?

Воляк говорить товаришам:

Тяжко міні, тяжко, на серці сумненько,
Відай же я забив свого близенького,
Свого близенького, брата рідненького.

З того самого обсягу взяті також гарні образи:

Розсію я тугу по зеленім дугу,
Розсиплю я жалі по зеленій траві.

Коли говоримо „товариський кружок“, „широкий круг слухачів“, то хоча при тім вражінє дотику круглої форми й не вириває в нашій душі, а радше являєть ся нам вражінє зорове: кільканацять людей, що стоять довкола якогось одного, — а все таки звязок між тими сферами вражінь ще не порвав ся; колиж у народній веснянці ми знаходимо рядки:

Вербовоє колесо, колесо
На дорозі стоїло, стоїло,
Дивне диво гадало, гадало —

то значіня того „вербового колеса“, котре стоїть на дорозі і щось думає, для нас певне; ми мусимо вислухати решту пісні:

Ой щож тото за диво, за диво?
Йшли нарубки на пиво, на пиво.
А дівки сі дивили, дивили,
Що нарубки робили, робили, —

мусимо через льогічні виключеня дійти до того, що верба в веснянках означє дівчину, щоб такою околесною дорогою дійти до того, що „вербовоє колесо“ значить „кружок дівчат“. І коли у Шевченка читасмо:

В полі тяжко, хоча й волі,
Скільки по правді, не було...
Холоно серце, як згадаю,
Що не в Україні поховаять...
Один у другого питаєм,
На що нас мати привела!...
Як би кайдани перегризти,
То грив по троху-б... Так не ті,
Не ті їх ковалі кували,
Не так мліло гартували,
Щоб порогризти...
Так любо серце одпочине...
І слово правди і любови
В стани-вертепи понесли...
Нехай і так! Не наша мати,
А довело ся поважати і т. п. —

то певно, що ми причаровані простотою і силою тих слів, не думаємо про ті первісні, зміслові, а спеціально дотикові вражінє, до яких апелює поет і якими він у нашій нижній свідомості ворухить таємні струни, що викликають у верхній свідомості саме тині акорди, яких хочеть ся поетови. Певна річ, і поет, пишучи ті рядки, не думав пераз про первісне, зміслове значіне таких слів, як поховати, понести, поважати, чистий, праведний і т. п. Він користував ся в значній мірі готовою вже поезією мови, готовим запасом абстракцій і аббревіатур, але все таки треба прияти, що правдиві поети все і всюди з богатого запасу рідної мови вміють вибрати власне такі слова, які найшвидше і най-

лекше викликають у нашій душі конкретно, зміслове вражінє. Але й поза те правдиві поети, свідомо чи несвідомо, б'ють на наші змісли, творять залюбки образи наскрізь зміслові для виявленя своїх ідей, і в числі таких образів дуже часто знаходимо образи взяті з дотикового зміслу. Наведемо лиш пару таких образів із Шевченка. Щоб показати свою змарновану (по його думці) з вини деяких знайомих молодість, поет обертаєть ся до них з докором:

Ви тяжкий камінь положили
Посеред шляху і розбили
О його, Бога боячись,
Моє малеє та убоге
Те серце, праведне колись.

Тут майже що слово, то образ із обсягу дотикового зміслу, а всі ті образи взяті разом чинять сцену повну руху і трагічної сили: ми чуємо і тяжкість каменя, доторкаємо ся ногами шляху, чуємо обєм того малого серця, разом з ним перемирюємо довгу, просту дорогу і разом з ним чуємо біль, коли його б'ють об камінь. Інтересно, як не раз поет якесь велике зорове або слухове вражінє розбирає на дрібні дотикові вражіння і при їх помочи силкуєть ся викликати в нашій душі образ зовсім відмінний від тих складників. Щоб змалювати понурий пейзаж над Аралом, він показує нам

І небо невмите і заспані хвилі
І по над берегом геть-геть
Неначе паний очерет
Без вітру гнеть ся —

як бачимо, чотири образи первісно дотикові! Се процедура аналогічна до процедури тих новочасних малярів поентілістів, що щоб викликати в нашій душі вражінє інтенсивної зеленої барви, кладуть на полотні обік себе точки самої синьої і самої жовтої фарби, значить, викликають бажаний ефект при помочи елементів иншої категорії. Таких образів, узятих із обсягу дотикового зміслу, знаходимо у Шевченка і у всіх правдивих поетів багато. Візьміть хоч би такі рядки:

Поклони тяжкій бючи...
Взяли Петруся молодого
Та в город в путах одвезли.
Його не довго мордували —

В кайдани добре закували,
Переголили про ванає;
Перехрестивсь, оттак убраний,
І поволик Петрусь кайдани —

І побачите, що кожде слово підкрплене мною в ґрунті річи апелює до иншого дотикового зміслу, хоча поет не силкуєть ся тут використати ніяких невичайних, поетичних образів, а тільки оповідає, бичить ся, зовсім сухо, по просту. Та власне для того, що його оповідає має в собі таку силу зміслових образів і що всі ті образи б'ють у одну точку, власне в змісл нашого дотику, ми читавши його чуємо якийсь широкий подих, якусь гармонію, щось певної тишу але сильну течію невеликої ріки. Далі ми побачимо, як поет, бажаючи викликати в нашій душі відмінне почутє, нпр. песною, тріноги, гіпну, то що, громадить і кидає поруч образи такої зміслові, але такі, що шарпають параз ріжні змісли і не дають ушам спинити ся ні на однім.

Доси ми роздивляли роль так званих низших з естетичного погляду зміслів у поетичній творчости. Тепер перейдемо до тзв. висших зміслів, тоб то таких, що мають і поза поезією вироблені спеціальні для себе відділи штуки: слух — музику, а зір — малюнок. Наша задача тут комплікуєть ся, бо обік такого розділення ролі даного зміслу, як доси, нам прийдесть ся хоч по троха означити відносини спеціальної артистичної творчости того зміслу до поезії і музики. От тим то ми присвятимо кождому з тих зміслів окремий розділок своєї праці.

2. Поезія і музика.

Роль слуху в нашій психічній житю безмірно велика. Сьвіт тонів, гуків, шелестів, тиші — безмежний; він дає звірям і людям першу можливість порозумівати ся, передавати собі взаїмно вражіння і бажання. У людей на його основі виробила ся мова, перша і дуже богата, хоч, буквально беручи, на повітрі збудована скарбівня людських досвідів, спостережень, поглядів і чутя, людської цивілізації. Змісл слуху, в контрасті до зміслу дотику, дає нам цілі ряди явищ моментальних, невловимих, летючих, цілі ряди явищ наглих і сильних, що вражають нашу душу; до понятя твердості, постійности, форм, місця він додає понятя переміни,

часу. Не диво, що і в поезії сей змісл грає велику ролю, що поетови дуже часто приходить ся апелювати до него, тим більше, що поезия загалом первісно була призначена для него, була сьпівом, рецитациєю, оповіданєм, грою.

Та ба! З того самого жерела виплила і на тій самій основі розвила ся ще одна артистична діяльність людського духа — музика. Якїж взаємини добачаємо між сими двома творчостями? В чім вони сходять ся, чим різнять ся одна від одної?

Ми вже зазначили, що початок обох був спільний. Тут додамо, що сей початок значно старший від самого істнованя чоловіка на землі, бо вже в зв'язі з сьвітї ми знаходимо і початки мови яко способу порозуміння між собою, і початки музики як вислову чутя. У давніх людей поезия і музика довго йшли рука об руку, поезия була піснею, переходила з уст до уст не тільки в певній ритмічній, але також в певній невідлучній від ритму музикальній формі. Розділ поезії від музики докопував ся звільна, в міру того, як чоловік винаходив ріжні музикальні інструменти, що позволяли репродукувати і продукувати тони і мелодії механічним способом, незалежно від людського голосу.

Та на тім спільнім походженю майже й кінчить ся схожість між поезією і музикою. Нині поезия доходить до нашої сьвідомости тільки в вислужкових випадках через слух — на концертах та деклямаційних вечерках і т. и. Переважно ми читаємо поетичні твори, приймаємо їх при помочи зору. Коли музика апелює тільки до нашого слуху, самими чисто слуховими вражіннями силкуєть ся розворушити нашу фантазию і наше чутє, то поезия властивими їй способами торкає всі наші змісли. Коли музика бє переважно на наш настрій, може викликати веселість, бадьорість, сум, тугу, пригнобленє, отже переважно грає, так сказати-б, на низших регістрах нашого душевного інструменту, там де сьвідомє граничить з несьвідомим, то поезия порушуєть ся переважно на горішніх регістрах, де чутє межує з рефлексією, з думкою і абстракцією і нерав замїтно переходить в домену чисто інтелектуальної праці. Властивою доменою музики є глибокі та неясні зворушеня, доменою поезії є більш активний стан душі, воля, афекти, — звісно, не виключаючи й моментальних настроїв. Деякі слухові явища з натури своєї недоступні для музикального представлення, нпр. вражїне тиші; музика може користувати ся ним тільки в дуже обмеженій мірі в формі пауз, тоб то моментальних контрастів; пое-

зия має змогу репродукувати в нашій душі і се вражїне в довільній довготі і силі.

Та перейдімо до прикладів; вони покажуть нам наглядно, як походить ся поет зі слуховими вражіннями і може позволять нам повести розвізанє границь між поезією і музикою ще пару кроків далі. Візьмімо хоч би перший уступ Шевченкової „Причинної“, а власне ті рядки, де поет малює словами ріжпородні гуки, а яких складаєть ся буря:

Реве та стогне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завива.
Ще треті півні не сьпівали,
Нїхто нїгде не гомонів,
Сичі в гаю перекликались
І ясень раз у раз скрипів.

В першій і остатній парі рядків зібрано тут кілька сильних слухових образів — рев великої ріки, свист і вите вітру, крик сичів, скрип дерева — все ефекти чисто музикальні і доступні для чисто музикального трактованя. Але середня пара рядків? Там також є слова, що апелюють до нашої слухової памяти: півні сьпівують, люде гомонять. Та ба, при однім і другім з тих слів а, сквати б по музикальному, каствник, слівце „не“, котре викажує власне на брак даного вражїня, немов телефонує до нашої душі: „З сим вражїнем дати спокій“. По що запотребило ся се поетови? По що ся „слїна тривога“ — торкнути наш змісл і зараз же сказати йому: нї, нї, сего не треба? Чи може тільки для заповненя люки? Нї! Се дуже інтересний примір, як поет при помочи таких слїпих аляршів до нашого слухового зміслу викликає в нашій уяві зовсім иньший, не слуховий, хоч первісно на підставі слуху вкріплений в душі образ — часу, пори, коли відбунаєть ся подія балляди. Правда, він міг би зробити се коротше, немов конвенційною монетою, сказати; північ, тай годї, але він волів покласти тут нестемплыванє золото поезії, обійти абстракт, репродукувати його змісловими образами. Для музики ся процедура зовсім недоступна.

В тій самій баляді маємо далі знов цілий ряд слухових образів, котрими поет характеризує український ранок:

Защєбетав жайворонок
У гору летючи;

Закувала зазуленька
 На дубу сидючи.
 Защебетав соловейко,
 Пішла луна гаєм.
 Пішов шелест по діброві,
 Шепчуть густі лози..

Тут для мене менше інтересний контраст між тими тонами, які тепер викликає поет в нашій душі, а тими, які викликав з початку твору; сей контраст зовсім натуральний і його можна би ще значно зміцнити; порівняй напр. отсей опис ранка з тим, який є в Квітчиній Марусі, де характеризуючи сьпів соловейка приведено цілий словник оноματοпоетичних слів, значить, поет наробив багато шуму, тріскоту, ляскоту, але забув про найважніше, про чутє і настрої нашої душі, для котрого вистарчить одно слово, так як у Шевченка, але для котрого цілий словник має таке значєне, як коновка зимної води вилита зненацька на голову сентиментальному парубкови. Щире, глибоке чутє берегло Шевченка від усяких таких вискоків. Але, як сказано, не те головно інтересне в тім простенькім описі українського ранка, а те, що поет, зовсім аналогічно до опису бурливої ночі, і тут до змалювання погідного, тихого ранка бере переважно слухові, музикальні образи. Шевченко пераз описував ранок в українськім селі, але ніде в такій мірі не послугував ся музикальними мотивами, як власне тут. Я певний, що се стало ся несвідомо. Видно, що ціла баляда виллила ся у Шевченка з одного імпульсу, з одного сильного душевного настрою; слухова пам'ять, розворушена сильними вражєнями зібраними в першій устуні, тепер силою природної, але несвідомої реакції піддала поетови контрастові, немов суплементарні, але також переважно музикальні образи для змалювання ранка. Поет ділетант, такий, що творить розумом, був би вже давно забув про початок і був би тут розсипав перед нами щедрі кольористичні ефекти, — Шевченко ледво зазначає їх у трьох рядках: „Чорніє гай над водою“, „червоніє за горою“ і „засиніли по над Дніпром високі могили“. Головне тло малюнка — музикальне, так само, як було музикальне тло першого.

Такими слуховими, музикальними образами оперує Шевченко залюбки в одній з найкращих своїх поем, у „Гамалії“, що вся є немов двіма погуком козацького геройства, відваги і енергії. Тут чуємо козацьку просьбу до вітру, щоб „заглушив кайдани“,

до моря, щоб „заграло під байдаками“; тут бідні невольники ба-
 живють перед смертю „почути козацьку славу“, тут козацькі сльози
 „домовляють тугу“; рев Дніпра дуже плястично змалювано
 словами:

Зареготав ся дід наш дужий,
 Аж піна з уса потекла.

Тут „море вігер чує“, „Босфор кликотить неначе скажений,
 то стогне, то виє“. Козацький напад змалювано коротко але
 сильно:

Реве гарматами Скутара,
 Ревуть, лютують вороги...
 Реве, лютує Візантія...

Згадаю далі, як у „Гайдамаках“ Шевченко такимиз музи-
 калльними образами малює свої мрії про Україну:

У моїй хатині як в стєну безкраїм
 Козацтво гуляє, байрак гомонить,
 У моїй хатині синє море грає,
 Могила сумує, тополя шумить,
 Тихесенько „Гриця“ дівчина сьпїває...

Таких уступів у Шевченковій поезії набрав би досить, та
 ми не будемо перебирати їх, а приведемо тут тільки деякі такі,
 де поет при помочи спеціально слухових образів унлястичноє
 инші, більш абстракційні понятя. Ось приміром у „Княжні“ він
 показує при помочи двох слухових образів контраст панської рос-
 коші і людського бідуваня:

Ревуть налати на помості,
 А голод стогне на селі.

Дальше від первісного значєня такі слова, як „слава здоро-
 во кричить за наші голови“, або ті, де поет в пересердю харак-
 теризує мовчанку своїх знайомих:

Ніхто не гавкне, не лайне,
 Неначе не було мене.

Або коли малює жалібний настрої своєї душі: „сьпїває
 і плаче серце“, або коли бажає своїй душі такої сили,

Щоб огненно заговорила,
 Щоб слово пламенем взялось, —

де комбінація слухового образу з зоровим надає цілому реченню незвичайний, яркий кольорит. Те саме треба сказати про такі звороти, як „елем слово потекло“, „арена звірем заревла“. Сподіваний упадок суспільного та політичного неладу в Росії малює поет як упадок старого дуба:

Аж зареве та загуде,
Козак безверхий упаде,
Розтрощить трон, порве порфиру,
Роздавить вашого кумира.

Вже з тих примірів, які наведено тут, можна побачити різницю між поезією і музикою. Різниця є і в обсягу обох родів артистичної творчості і в методі поступування. Бо коли музика може малювати тільки конкретні звукові явища (шум бурі, свист вітру, рев води, голоси звірів) і тільки посередно, сказати-б, символічно різні стани душі: поважний настрій, жаль, благань, гнів, радість і т. и., а недоступне для неї є ціле царство думок і рефлексії, абстрактів, крайобразів, руху і ділання (з висемком таких випадків, котрі можна замаркувати якимись характеристичними звуками, нпр. марш війська, або що), та для поезії не тільки доступні всі ті явища, які доступні й для музики, але надто і ті, що недоступні для неї. Та тільки музика малює все те тонами, котрих скаля і різnorodність є дуже обмежена, але котрих за те вона вживає як до потреби поодинокі або меншими чи більшими гармонійним зв'язками (акордами), викликаючи тим способом в нашій душі такі ефекти, яких не може викликати говорене слово. З сего погляду поезію можна прирівняти до барвистої, але поодинокі нитки, а музику до штучної тканини. Поезія може в однім моменті давати тільки одно вражінє і з самої своєї природи не може чергованє тих вражінє робити скорійшим, ніж на се позволяють органи мови і організм бесіди; натомісь музика може давати нам рівночасно необмежену скількість вражінє і може мінати їх далеко швидше. Значить, вражінє, яке робить на нас музика, є не тільки більше безпосереднє (не вязанє конвенціональними звуками сеї або тої мови), але безмірно богатше, інтензивнійше і сильнійше, ніж вражінє поезії. Але з другого боку воно більше загальнє, обхапс, так сказати, всю нашу істоту, але не торкає спеціально ніякої духової струни; властивож воно торкає живійше тільки деякі наші органи, побуджує кров до живійшого або повільнійшого обі-

гу, буває причиною легкої дрожі або того, що у нас „пробігають мурашки на плечиках“, але висні духові сили звичайно спочивають. Зовсім протинно поезія. Хоча її ділання в кождім поодинокім моменті безмірно слабше від музики, то про те промовляючи не тільки до самого чути, але й до інтелігенції вона ровворушує всі наші висні духові сили, ровбурхує чутє і хоча просочує ся до душі, так сказати, крапля на краплю, то про те викликає образи безмірно яскравійші, яркійші і лишає тривкійші сліди в душі, ніж музика. Певна річ, і поезія викликає в нашім організмі такі самі зміни, як музика і викликає їх перав далеко сильнійше, заставляє нас не тільки третити і шипрати в собі дух, але також сьміяти ся, плакати, почувати тривогу, недоленє, ненависть, погорду і т. и. Та головнє річ тут та, що поезія не втихомирює, а ровбурхує до живійшого ділання наші висні духові функції, і се можна би назвати її характерною прикметою.

Інтересно буде подивити ся, як малює музика певні стани і шворушеня нашої душі, а як поезія. Маючи змогу обертати ся тільки до самого слуху музика має кілька категорій способів, якими породує свої настрій нашої душі. Найвідповіднійшою, найприроднійшою її доменою є репродукованє звукових явищ природи: бурі, шуму дощу, води або листя, криків різних живих сотворінє і т. и. Правда, се найприроднійшу свою домену музика відкрыла не дуже давно і не можнє сказати, щоб зробила в ній великі поступи. Головнє явища природи в музиці поки що виходять не виразні, ледно нащачені або дуже конвенціональні, „стилізовані“, мов цвітні на народніх узорах та тканинах. По моїй думці тут власнє лежить поле для музики будучини. Способи, яких уживає музика для сеї ціли, се добір інструментів і добір тонів, гармонізації в зв'язку зі скріплюванєм або ослаблюванєм, повільним або швидким пероринанєм поодиноких тонів чи цілих тонічних комплексів.

Друга домена музики, безмірно старша від першої, се символічнє музика, музика людського чути і людських настроїв. Первісно поезія була в нерозривнім зв'язку з поезією (прастарі гимни, пісні і т. и.) і мабуть ніколи в повні не відділить ся від неї. Щоб шмалювати людські настрої і чути і викликати у слухачів такі самі настрої і чути, музика крім слів послуговує ся з давна двома головними, чисто музикальними способами: темпом і мелодією. Мелодія, се певнє симетричнє агрупованє музикальних фраз, котрє вже само собою, своїм повязанєм тонів, викликає в нашій

душі напружене, зацікавлене, степенує його і в кінці доводить до стану зглядного спокою і втишеня. Темпо-ж додає тій мелодії виразу, живости або поваги; маємо темпа поважні, сумні, плачливі, набожні, радісні, веселі, гумористичні і т. п. Послугуючи ся всіма тими способами музика, не виходячи з границь артизму, не роблячи ся кляунаською еквілібристикою, може панувати над дуже широкою скалею явищ зверхнього і нашого внутрішнього світа.

Поезія має дуже мало чисто музикальних засобів. Людська мова вживає дуже мало чистих тонів, інтервал її дуже не великий, а при тій чисті тони (самозвуки) підмішані скомілікованими шелестами. Віршова і строфічна будова тільки дуже недокладно може замінити музикальну мелодію. Та за те поезія тим висша від музики, що при помочи мови може панувати над цілим запасом зміслових образів, які тільки є в нашій душі, може при помочи тих образів викликати безмірно більшу скількість і різнородність звурушень, ніж музика. Візьмім наприклад, як малює Шевченко тяжку задуму арештанта, у котрого мішаєть ся і жаль за страченою волею і докори собі самому і тиха ревігнація.

За думою дума роєм вилітає,
Одна давить серце, друга роздирає,
А третя тихо-тихесенько плаче
У самому серці, може й Бог не бачить.

Як бачимо, основний мотив чисто музикальний: змальоване такого то настрою душі. Музик розібрав би сей мотив на музикальні часті: якусь основну, поважну мелодію, до котрої значна домінують ся плачливі, аж крикливі ноти, є там обривок якоїсь радісної мелодії, і знов поворот до основної сумовитости і в кінці безнадійність зазначив би дімінуєндами. Поет осягає ту ціль торкаючи один за одним різні наші змісли. В першій рядку він показує нам рої якихсь невловимих істот, що летять в далечинь; у другій рядку він торкає наш дотик, у третій ми чуємо тихий плач, і т. д. І хоча читач слідкуючи за поетом і не міркує, куди веде його поет, а тільки відчуває поодинокі імпульси його слова, то все таки він і не спостережить ся, як прочитавши ті рядки почує себе власне в такому настрою, в яким був поет складаючи їх, або в яким хотів мати його поет.

Візьмім іще приклад, де поет пробує вдерти ся в чисто музикальний обсяг, в домену неясних почувань, загального душев-

ного мислення, що не проявляє себе ніяким фізичним болем, а про те мучить і знесилює душу мов прочує якогось великого лиха. Музика дуже гарно вміє віддавати такі настрої і викликати їх у душі слухачів; поезія вже тим самим, що оперує словами, з котрих кожде має дане значінє і більшина їх викликає в уяві певні конкретні образи, не надає ся до мальованя таких настроїв, а коли й пробує робити се, то мусять уживати різних способів. Подивімося, як робить се Шевченко.

Я не недужаю нівроку,
А щось такеє бачить око
І серце жде чогось, болить,
Болить і плаче і не спить,
Мов негодована дитина.

Придивімо ся ближше тим чудовим рядкам! У першій схарактеризуємо фізичний стан поета, але як? Аж двома негациями. Ми розуміємо його, але наша уява не одержала ніякого пластичного образу. В другій рядку поет апелює ніби до нашого зору, але ми не дає ніякого образу; зоровий нерв подразнений, зрачок розширюєть ся, але не бачить нічого. В третій рядку поет так само торкає наше внутрішнє чутє: серце жде чогось, бєть ся сильніше, але і тут уява не одержує ніякого пластичного образу. Се напруженє зв'язуєть ся аж до почути неясного болю. Тільки один орган одержує виразніший імпульс — слух. Йому причуваєть ся далекий, сумний, монотонний голос, мов плач голодної дитини вночі. Сей голос сам собою, навіть без попередніх приготовань, міг би викликати в нашій душі сумний і важкий настрій, як би поет міг нам репродукувати його так виразно і сильно, як музик. Але пласно для того, що він не може зробити се безпосередно, він осягає свою мету посередно, иньшими, своїй штуці властивими способами він викликає в нас нервовє занепокоєнє, розширенє пращків, прискорєне бите серця, почує неясного болю, так що одинокий пластичний образ, який він подає нашій уяві — голодної плачучої дитини, набирає великої сили, домінує, так сказати, над усіма иньшими.

Варто придивити ся ще одній процедурі музики і поезії — мильошаню тиші. Перехід від голосних тонів до щораз тихійших, ступенюванє тої тихости аж до границь, до яких тільки може наше уха роаріжнити тон, — се властива домена музики; поезія не має

таких способів і дуже слабо може конкурувати з нею. Ось напр. таке поетичне дімінуендо від вечірнього гомону до цілковитого сонного забуття у К. Ф. Магпа:

Melde mir die Nachtgeräusche, Muse,
Die ans Ohr des Schlummerlosen fluten!
Erst das traute Wachtgebell der Hunde,
Dann der abgezählte Schlag der Stunde,
Dann ein Fischer-Zwiegespräch am Ufer.
Dann? Nichts weiter, als der ungewisse
Geisterlaut der ungebrochnen Stille,
Wie das Atmen eines jungen Busens,
Wie das Murmeln eines tiefen Brunnens,
Wie das Schlagen eines dumpfen Ruders.
Dann der ungehörte Tritt des Schlummers.

Відаючи повне визнання артистичному викінченню і, так сказати, музикальному згармонізованню сего невеличкого малюнка, ми все таки мусимо сказати, що прим. „der ungewisse Geisterlaut der ungebrochnen Stille“ не є якесь нястичне зображення тої тиші, Образ видаєть ся нам силуваним, поет хапає інгредієнції з абстракційного світа, замість вести нас у світ абстрактів по кладці конкретних, близьких явищ. Далеко краще, живійше малює Шевченко мертву тишу кіркізких степів над Аралом:

Не говорить,
Мовчить і гнеть ся мов жива
В степу поживля трава,
Не хоче правдоньки сказати,
А більше ні в кого спитати.

Поет навмисно вкладає в ту траву привид життя, підсуває нам вражінє, що вона не хоче говорити, щоби таким робом не тільки викликати в нашій уяві вражінє тиші, але в додатку ще й те важке почутє, яке огортає нас, коли станемо око в око з кимсь, що не хоче говорити з нами, а нам треба конче сказати щось, а нема кому. Або ось малюнок безсонної ночі, де поет не чує нічого крім власної нудьги:

Приходить ніч в смердячу хату,
Осядуть думи, розібють
На стократ серце і надію
І те, що вимовить не вмю,
І все на світі проженуть,
І спинять ніч; часи літами,
Віками глухо потечуть.

І порівняним, хоч певно несвідомим майстерством, з тим вибєтеретном, якого не осягне і найвисше розвинена інтелігенція, в яко даєть ся тільки могутньому чуттю і геніяльній інтуїції, помини тут Шевченко, як малює поезія такі на перший погляд парадоксальні речі, як тишу і безсонність. Бо справді, тиша, се являється брак вражінь, — то якжеж малювати її при помочи таких чи інших образів? А дивіть на Шевченків малюнок! Він дав нам не один образ, але цілу драму, повну руху: ніч входить у хату, думи сїдають довкола поетової постелі, розбивають його серце і надію, прогонюють усякі бажаня, а в кінци спиняють біг часу, і ми чуємо, як над поетом пливають божевільні простори часу „глухо“, без шелесту, без зміни. Поет спираєть ся на свою ціль; він не тільки передає нам зі страшенною являстикою вражінє нічної тиші і безсонниці, але надто передає нам своє чутє, стан своєї душі під тиском тих вражінь, передає не окремими словами, але самим кольоритом, який він надав своїй малюнкові.

Такий ефект для музики неможливий. Pianissimo, котрим музиканти звичайно маркує тишу, має те до себе, що рівночасно малює лагідні чутя, ясній мрії і ніяк не може малювати таких внутрішніх драм тиші, які часто малює поезія. От тим то музика, що має претенсію малювати людські думки, внутрішню боротьбу різних сил нашої душі, навіть різних пристрастей, тоб то музика, що силкуєть ся вдерти ся в властиву домену поезії, наперед засуджена на невдачу. Так названа „Gedankenmusik“ є утопією; тони ніколи не можуть бути еквівалентом тих таємних рухів, які відбувають ся в наших нервах.

Та з другого боку ясно буде також, яку вартість мають проби деяких, особливо французьких поетів, зробити поезію чистою музикою, будувати вірші зі слів дібраних не відповідно до їх значіння, але відповідно до їх тзв. музикальної вартости. Се поступування вонсім подібне до того, про яке говорить наша приповідка: церкву обідри а дзвіницю полатай. Ті поети мабуть не розуміють того, що гоняючи ся за фіктивною музикальною вартістю слів вони тимчасом позбувають ся тої сили, яку мають слова як сигналі, що викликають у нашій душі вражіня в обсягу всіх змістів. Музикальна вартість поодиноких слів навіть у такій мелодійній мові, як французька, є зглядно дуже мала, і найбільші

віртуози верзифікації досягають тим способом дуже нетривкі ефекти і то коштом далеко важнійшої страти в пластичности і змісті поезії. Візьмім один із найбільше звісних примірів, Верленову архимельодійну строфу:

Les sanglots long
Des violons
De l' automne
Blessent mon coeur
D' une langueur
Monotone.

„Довгі хлипаня скрипки в осени ранять моє серце монотонною втомою“. Перекладені на яку будь иньшу мову, то значить, позбавлені чисто механічної, явкової мелодії ті слова не говорять нашій фантазії ані нашому чуттю нічогісінько; тай у французькім треба бути втаємниченим у спеціальну декадентську містику, щоб знати, що те „lo“ повторюване в трьох перших рядках значить не булькіт горівки крізь вузку шийку фляшки, а осінню тугу, а те on — in — an — on у дальших трьох рядках, то не голос двонів, а прим. спомини минувшини або щось подібне.

Зрештою не треба забувати, що поезія від давніх давен уміла використовувати ті музикальні ефекти, які дає сама мова. Ще у Софокля знаходимо вірш

Τυφλός τὰ τ' ὄφα τόν τε νόν τὰ τ' ὄμματ' εἶ. —

(Ти сліпий на уха, на розум і на очи), в котрім так і чується здавлюваний гнів і погрозу в устах сліпого старця, оте торкотанє, що Німці називають Stottern. Ми в однім із дальших розділів отсеї розвідки поговоримо докладнійше про ті музикальні ефекти самої мови, про тзв. ономатопетичні слова, викрики, злітерації, ассонанси і рими. Тут згадуємо про них тільки для того, щоб зазначити, що французькі декаденти не винайшли тут нічого нового, а тільки своїм звичаєм і силою реакції довели до абсурда річ давно звісну і природну. Зрештою против тої псевдомузикальної манії піднялась уже реакція в Німеччині. Під проводом Арно Гольца повсталала там купка поетів, котра, знов зводячи до абсурда певну доктрину, відкидає все, що доси називалося поетичною формою і мелодією, отже не тільки рим, але й рівний розмір віршів, і ставить основним принципом нової поезії годе слово в його безпосереднім, первіснім, несфальшованім (?) значіню. Не маючи під рукою віршів самого Арно Гольца я приведу тут як

випрок свої нової „форми“ пародію О. Е. Гартлєбена на Гольцові вірші, держану докладно в його новім стилю:

Ich
liege auf dem Bauche
und
rauche Tabak —
Brimmer.
Abscheulich!
Ab und zu
spitz' ich die Lippen
und
pfeif' auf das ganze Familienleben.

Пародія заховала вірно форму Гольцових віршів, а й до змісту не додала ані від него не відняла майже нічого, підчеркуючи тільки деякі нюанси. Ся нова „школа“ робить тепер у Німеччині багато шуму. Взагалі чим менші таланти, тим більше роблять шуму — стара історія.

Іван Франко.

ПАВЛО ГРАБОВСЬКИЙ.

(Ще про його житє і діяльність).

В р. 1897-ім усі наші часописи повторили за „Житєм і Слово“ сумну вістку, що десь там далеко на півночі в Сибірі пропадає щирий і талановитий поет-Українець Павло Граб, котрого російські власти за молодечі ідеали, за самі пориви молодечого серця, бо він ще не мав ні часу ні нагоди ні сили їх виконати, запроторили в північні болота та ліси на довголітню самоту та муку душі і тіла. І ся сумна вістка звучала нам так, як гомін колишніх мук українських патріотів з минулих століть і сего століття, — Павло Граб здавав ся нам епігоном тих мучеників, котрих на-силу забирали з України і велили їм коротати гірке житє в чужині і в неволі. Пригадала ся нам знову гірка доля Шевченка, бо отсе в тридцять літ по його смерті знов оден наш поет з далекої-далекої, холодної та непривітної півночі прислав нам свої пісні, повні щирого бажаня добра для України і смутку замученої душі. Хоч у тих піснях і не було сили Шевченкового слова, але була в них попри иньші добрі прикмети поезії — правда, і ся правда сильно вражала читачів збірників поезій Граба п. з. „Пролісок“ і „З півночі“, а ще більше тих, що з листів Граба знали дещо про його житє. Найкрасні поезії Граба суть ті ліричні, що в них він пише про себе; вони з уваги на причини, з яких повстали, і на обставини, в яких ародили ся, мають не лише особисте значінє для поета, але й більше загальне; вони

Павло Грабовський.

зворушують душу читача і роблять її вражливою на ту недолю, яка мучить поета і його товаришів та товаришок, що не мають таланту, щоб виповісти сильно свої гадки і почування; але ті поезії потребують деяких пояснень, деяких відомостей з життя поета, щоб їх правдивість і силу розуміли всі читачі. Тому то я бажав би познайомити наших читачів ближше з поетом на підставі його листів, які я міг роздобути, його поезій і тих відомостей, які він часами подавав про себе при нагоді в часописах.

Павло Граб називаєть ся справді Павло Арсенович Грабовський. Звісток про його жите не маємо багато, але й ті, які є, поки-що можуть нам вистарчити. Року 1882 Грабовський був вісімнадцяти-літнім хлопцем і вихованцем Харківської духовної семінарії, коли його арештували за заборонені книжки, то що. Він ві на кого не вказав на допиті. За се вигнали його з семінарії та після царського припису віддали на два роки під догляд уряду в рідному селі. Він бідував, мати плакала (була певна, що з нього вийде архієрей); поліційні ревізії не давали йому спокою; він сидів без книжок, марнував час, нікуди не мав права їздити; але їздив часом без дозволу, а за те пересиджував двічі в тюрмі. Відбувши кару 1885 р. він опинив ся в Харкові знову, жив газетярством; потім взяли його до солдат і вислали в Ташкент; однак в Оренбурзі, дорогою, його арештували і вернули до Харкова в тюрму. Його обвинувачували за належність до „народної партії“, що в лютім 1886 р. з нагоди 25-літнього ювілею кріпацької реформи видала поклики та брошури до громади. За те заслали його на Сибір адміністративно на нять років, в Іркутську губернію. Там прожив він рік. Дня 22 марца 1889 р. в городі Якутську постріляли та покололи його товаришів (шістьох убили, багато поранили, трьох повісили після суду, двайцятьох заслали в каторжні роботи в Вілюйськ і пр.). Граб був тоді у городі Балаганському і з кількома товаришами написав протест до уряду; протест був підписаний їх повними підписами, відгектографований і розісланий між громаду. (Часопись Free Russia передрукувала частину сего протесту по англійськи). За се іркутський суд засудив їх у каторжні роботи на чотири роки, але сенат, куди по закону перейшла справа, зважив на їх довге (3½ роки) пересиджуванє в тюрмі і після оборони відомого петербурського адвоката і письменника Спасовича засудив їх на відобране усіх прав стану

і поселенє в найдальших краях Східної Сибірі. Таким способом Грабовський опинив ся у Вілюйську*).

Звідси то з Вілюйська в листі, з котрого ми виняли повисні житєписні замітки, дня 1 падолиста 1894 р. Павло Грабовський пише ще до І. Франка: „Отсе Вам моє поверховне curriculum vitae; не всі, правда, я полічив Вам свої арешти та пересиджування по тюрмах, слідства та вовтузіння — цур з ними! Скажу коротко, що з 18 літ**) я не бачив майже вільного сьвіта, не переставав мандрувати серед усяких пригод та злиднів. Нудьгую; удоровле — плохе; тяжко, а жити хочеть ся, душа просить любови та взаємин... Про те мені лишило ся одно — загибіль. Скажу Вам по совісти, що коли мене можна було заслати, так хіба за думки; бо що міг я зробити активного 18-літнім хлопцем без ніякої осьвіти та досьвіду? Я болів душею, дивлячись навкруги, як болю й нині, — ото вся моя провинна. Симпатії та ідеї тягли мене на село, а натура пхала в город з його цивілізаційними здобутками“ і т. д.

В р. 1896 в літі з нагоди коронації царя Павло Граб дістав дозвіл переїхати в Якутськ і вписати ся в яку небудь сільську громаду членом. Під кінець того року він виїхав з Вілюйська в Якутськ, але хоч мав право їздити по всій Сибірі, генерал-губернатор Горемікін не дозволив йому виїхати з Якутська, не зважаючи ані на його недугу, ані на те, що після двох маніфестів він мав подвійне право на виїзд. Варнаулська міщанська громада Томської губернії приняла його до свого гурту. Люту зиму прийшло ся хорому чоловікови перебути в Якутську і він в листі з 1897 р. з 4 квітня нарікає: „Через силу ходжу і пишу, — в грудях коле так, що не заснеш иньшої ночі. До весни 1898 р. годі мабуть виїхати звідси“. Так він і доси живе у Якутську. А яке се жите — і казати не треба.

„Чимало довелось мені блукати по сьвітах, — писав він у у шлю 1894 р., — чимало лиха, неприязна доля швириала мене посеред житєвого моря; то й не знаю вже, чи діжду ся коли

*) Яка се далека від нас сторона і яка звідтам комунікація зі сьвітом, видко з того, що трьох місяців треба, щоби звідтам прийшов лист до Львова; коли тимчасом з Америки лист іде тільки два тижні.

**) Се-б то від 18-ого року жита.

кінця-краю своїм митарствам нескінченим, чи побачу хоч ще раз свою країну рідну з її горем невсипущим та радощами. Та остання думка що хвилі переслідує мене, острим болем впинаєть ся до серця, охоплює нерозмайною журбою всего. Дика, сувора, безплідна природа навколо; хмурі люди; мертва, жорстока північ поклала свою печать на їх обличчя; тяжка погоня за потрібним шматком насушника скамінила їх серце. Але люде - звичайно люде; вони не знають, не бачили иньшого житя, то й те їм миле... Та як почувати ся тому, у кого там, десь далеко, остало ся все найріднійше та найдорожше, кому все ще причуваєть ся апід стогону неперехідних борів чарівний звук питомої мови, доносить ся джурчанє сріблястих потоків, а в очах миготить принадна блакить теплого південного неба? Як, добродії? О, цур йому й питати! Охопиш руками голову, стиснеш пекучу біль на дні, женеш усяку думку... Так ні... вона мов той Москаль, кажучи словами незабутнього Тараса, так і преть ся, так і змагаєть ся, щоби понівечити остатній проблеск надії невмирущих^{*}).

І отся туга за амарнованим житєм, за Україною, за працею для рідного народу — се головний мотив поезій Грабовського. Але заким приглянемо ся його поезиям, послухаймо перше його власних слів, як він дивить ся на задачі поезії. Отсей погляд причинить ся також до розуміння його поезій.

В „Зорі“ 1897, ст. 57 помістив Грабовський статейку п. з. „Дещо про творчість поетичну“. Характеристичний для нього є майже суворо-поважний погляд на те, кому і чому має служити поезия. Він робить її слугою громади, але слугою таким, що не знає веселости, тільки все думає про „висші добра“ громади. Коханє, краса природи то що — се на його думку не теми для поезії. „Так верзякають тільки дикарі, у котрих нема ще поезії: гору побачив — про гору співає; ліс — про ліс, дерево — про дерево і т. д. Але сучасний співець не повинен вертати ся до того стану первістного, бо який він після того співець, який навіть сучасник? А коли він стоїть понизше від загального рівня, то яким проводирем громадським може бути, або що зуміє цікавого, пожиточного сказати другим? До яких серіозних заходів чи просто думок наверне він читача? Яку струну в людському серцю своїм співом порушить? Яке горе хоч на хвилинку розважить-

^{*}) „З далекої півночі“ в „Зорі“, рік 1894, ст. 459.

ооододить? Який шлях та мету вкаже тому, хто опинив ся на розпутьті, не знаючи, куди податись? Се думки, котрі повинен обміркувати кожний співець; не триндикати без пуття — його діло, а робити гуртову, суспільну роботу...“

Тому Грабовський каже і про себе в поезиях:

Я не свіинець чудової природи і холодного байдужістю її; мій ум порушувать змучені народи, — ім я віддав усі чутя мої. — —	Нехай поети, до вітхнення вдатні, співають пам на всякі голоси про мирові куточки благодатні, — де є страждання, там нема краси!
---	---

Пролісок, 89.

„Штуки для штуки не було, нема і не може бути в дійсно-сти“ — каже він ще у своїй статі — „се пустопорожня, пустодзвінна фраза, не більше. Вона навпаки завсіді прикривала собою найтенденційніші замахы думки, проповідувала найгрубійшу тенденційність у літературі. „Штука для штуки“ — се в устах проповідників значило: заткай уши та затули очи на голосніші потреби житя, тікай від його прози, літай понад миром на крилах легесеньких, принадливих мрій, лоскочи по тихесеньку нерви, з поезії зроби панську примху; — отакій їх закон і вимоги. Не треба, кажуть, тенденційности в штуці! А сї вимоги — не тенденційність, гидка, шкідлива, еґоїстична? Дурниці минули ся. Робити на папа перестали вже і в поезії, не тільки на полі. Поезия му-сить бути одним з чинників поступу загально-людського, а в рідному краю зокрема — загально-народного, средством боротьби а світовою неправдою, сміливим голосом за всіх пригноблених та окривджених! Така її задача!“

Грабовський мав мабуть на думці ідейні поезії, а не тенденційні, коли се писав; він не зазначив добре ріжниці між ідеєю а тенденцією, і тому неначе боронить тенденційних поезій. А може бути, що в нього з того боку й нема ясної думки про надічу поезії, бо і з його власних поезій, тих, де він не „триндикатє“, тільки „робить суспільну, гуртову роботу“ видко, що не все відчуває він ясно душею, коли саме він дбає і про штуку і про суспільну роботу, а коли на гадці має тільки суспільну роботу — без поезії і штуки.

Ориґінальні поезії Грабовського містять ся у двох збірниках „Пролісок“ 1894 р. і „З півночі“ 1896 р. Разом буде їх во дві сотні. Ті поезії самі собою ділять ся на два роди: в одних поет служить громаді, робить суспільну гуртову

роботу, а в других лише про своє життя, свої думки і особисті почування. І от на тих же самих поезіях Грабовського можна показати, що його думки про задачі поезії в теорії виглядають дуже й добре, на ділі-ж мають мало що спільного з поезією. „Поет повинен служити громаді“ — добре! але тут ще діло в тім способі, як він відзиває ся до громади, як він наворачтає громаду на серйозні думки і заходи. Грабовський думає, що тут вистане простий, хоч і віршований спосіб проповідників і ми дуже часто читаємо в його „громадянських“ поезіях давно звісні, хоч і мудрі афоризми в роді таких:

Гей, до купи, певні діти!
Всіх веде мета одна:
шлях любови та освіти
нас на віки поєдна!

Пролісок, 13.

Власне щастя та турботи,
власні думки... кинь гадать...
До громадської роботи
слід життя своє віддати.

Пролісок, 21.

Як щирі народа свого громадяне
за край ми повинні гадать!

Пролісок, 24.

Стіймо поруч, як найкращі,
як одна душа!

Пролісок, 24.

Щоб настав час зданій людського єднання,
щоб ні пана більше не було ні хлона,
треба перейняти швидче світлом знання,
поступом, якого досягла Європа.

Пролісок, 47.

Треба дбати за народну справу,
швидше всім прокинуть ся від сну,
одігнать минувшину криваву,
наближать годиноньку ясну.

Пролісок, 48.

Щоб кругом, мов ясні квіти,
розцвіли надії сі,
треба перше нам освітити
на народнім язичі.

Пролісок, 52.

Запорозько ти козацтво
спот, уклали ся в журбі...
Нинішній час, панове братство,
інші теми на добі! — —

Хлоп-музик, панове братство,
то — підставя в панні діт...
А Січ-мати та козацтво —
хай царствують у труні!

Пролісок, 66.

Народ, покинутий на злидні,
народ, плазуючий у темі,
повинен стратить риси рідні,
безслідно стерти ся з землі!

Пролісок, 86.

Вставайте, Українці! Руйнаймо без лику!
До труду закликую нас!
Не нам розігнати згромаджену мряку —
ми однак наблизимо час!

Пролісок, 74.

Такої „суспільної роботи“ можна вибрати з поезій Грабовського далеко більше. Таких покликів на тему любови народа, любови до невольників, до Жидів (в імя теорії любови до цілої людскости) і т. п. і навпаки ненависти до катів-мучителів, панів, суспільного порядку і т. д. — знає тепер і сама громада без поетів дуже багато. Всі вони і правдиві і більше або менше опридані, але — нехай мені простить шан. автор, котрого високо цію на його інші поезії — отсі його суспільні поезії в великій часті не поезії, а так собі проповіді, з котрих справді може бути хосен, але котрих не можна вважати поезіями. У них автор нова тенденцією забув штуку, поза службою для людей забув красу, поза холодним розумом забув чуте, — у них за велика свідомість. Кождий „рифмач“, що сяк так орудує мовою, може такої суспільної роботи наробити багато — і про те він останеть ся рифмачем-проповідником, а не поетом.

Тут не місце розбирати погляд Грабовського на справу штуки для штуки і на тенденційність у штуці. Про одно тільки треба би його спитати ся: він не хотів би, щоби поезія була панською приххою; робити, каже, на пана перестали вже і в поезії; він хоче тенденційних поезій. Поезія, звісно, штука нічим не гірша і не лінша від музики, малярства то що. Коли жадати від поезії „суспільної роботи“, то треба би сего жадати і від малярства та музики. Якже би виглядала теорія Грабовського, як би її приложили до малярства: „маляр побачив гору — давай її малювати; побачив ліс — малює ліс; так не повинно бути“, або: „не треба нам безтенденційної музики, бо се панська прихха;

вся музика повинна складати ся з воєнних маршів для походів і з танців для заваби". Не треба мабуть і казати, що так вузко розуміти всяку штуку, отже й поезію, годі — і сам бідний нарід, котрого поети беруть в оборону, складає собі пісні не лише про свою біду, але й веселих пісень не вважає панською примхою; — для поезії все може бути метою: і гора і ліс і соловій і калина — і Запорожці і теперішні Українці, і смуток і радість, — тільки треба дивитись на се не із становища тенденції, користности або некористности для громади, а із становища штуки. Один поет добуде і з малого каміня „штуку“, а другому і цілої гори — мало.

Тенденційні поезії Грабовського, яких у „Проліску“ доволі багато — се його данина теоретичному розумінню служби поета для народу. Не можна підозрівати їх щирости, але можна закинути їм саме ту свідому тенденційність, яку поет боронить а яка не зворушує нас і не підносить і тільки робить з поезій — публіцистику.

Посилаючи свій перший збірник поезій „Пролісок“ видавцеві Костеві Паньківському до друку, Грабовський писав: „Убогенький мій Пролісок, але від щирого серця... Не шукайте в нім солодких пахоців, тай не барвистий він до того; звичайно, як усякий пролісок, що ледви-ледви пробив ся знід снігу на мир... Тож вибачте! Заманулось до божого світла — от і склалась збірочка. Вже чогб варта, так нехай і витають. Змішує вона переважну частину моїх самостійних творів; відкинув я поеми, просторі річи епічні та дещо змісту особистого, не руйнувши і перекладів, котрі згодом гадаю видати окремою книжечкою. Все, що в Проліску, написане мною, починаючи з 1890 року; віршів дватри хиба складені раніше, але потім перероблені — остав ся один зміст“.

Таким способом поезії у „Проліску“ треба вважати першими пробами Грабовського; в них справді находимо, як я вже сказав, багато молодечих, теоретичних поглядів на людей і на світ; він ще нераз стоїть на тім, що про свої особисті справи йому, як суспільному діячеві, і не випадає говорити, він занадто свідомо тямить, що повинен або не повинен думати і робити з уваги на громаду і на ідеали; але в тім же збірнику поміж довгими нераз поезіями на тему суспільного щастя ми находимо справді маленькі проліски, прегарні ліричні поезії, що не обнимають цілого світа, не пацькають над долею „людскости“, а так тільки плачуть над

долею конкретних людей, чи то кількох чи й одної таки особи. І от на тих пролісках ми спинюємо ся, вражені і зворушені. Збірка присвячена сестрі-товаришці неволі Грабовського, котру спіткала якась невісна нам лиха доля. Крім того у збірці є згадка ще про инші особи, близькі серцю поета, і ми, відаючи його долю, далеко більше спочуваємо йому у його особистій долі, ніж у його громадських покличах. Смутком сибірського бору, про котрий Грабовський писав, віє з деяких його поезій того рода. Наведу кілька:

1.

Не в обіймах рідні,
у сповідній труні,
ти голубко моя, опочила;
и під ватоних рук
серед пекла та мук,
неї пригоди життя покінчила.

Разом промінь загас...
Задаремно в той час
викликала ти неньку до себе...
Висла пітьма німа...
Ти була не сама, —
три сестри помірала край тебе.

Мовчки труту шили,
попроцались, лягли —
із тобою загинуть до купи.
На останку кати
підійшли, щоб знайти
неї чотири замучені трупи...

2. До Н. К. С. *)

Зирнувши в холодну могилу
ти зертливо часу злила.
Без жалю загублено єшту...
А в мене пак гадка злила,

що понімом навіть не єкне
на тебе пануюче зло,
що смерть над тобою запине
отрутою повне жвало.

3. Над могилою.

І пекло мук і крови море,
иншого може не знайду,
і найлетішше в світлі горе
и бачи, — вірного не жду.

Чи мислив я-ж, щоб ізняла ся
рука на неї всеєвгату,
щоб кров та чиста пролила ся,
щоб пісьма вбила душу ту?

4. На память.

На тіс минули вітні годи,
и далесий край припало йти;
і от під тизаний час пригоди
мні сестрою спала ти.

Мов ангел сяла предо мною,
неначе квітенька цвієла,
мосю зорею ясною,
мосю Музою була!

*) Отсі вірші присвячені памяти Надії Костевої Сигиди, котрої героїцьку смерть Грабовський описав у „Житю і Слові“.

Тебе нема, а все з могили
твій образ світлий устас, —
і знов душа почує сили,
замарить серденько мос...

5.

Горяче душа молилась,
лихом вражена новим:
наді мною ти схилилась,
ніби світлий херувим.

І замовило люте горе,
серце марить, ожива...
Чи на довго? Де ти, зоре?
Боже! Хмара вплива!

6. Квітка (до Н. К. С.)

Прощайся з ясною красою,
бо вже заходять косарі!
Зайшли, — поникла під косою,
зівяла ранком на зорі.

Ронивши слізку, посехася, —
беруть на образи святі;
ти все жива: благоухані
на кипарисному хресті.

7. До матері.

Мамо-голубко! Прийди, подиви ся,
сина від мук захисти!
Болі зі споду душі підняли ся,
що вже не сила нести.

Мамо-голубко! Горюси ти, баку,
стогнеш сама у журбі;
хай я в неволі конаю та плачу, —
важче незмірно тобі.

Вачити більше тебе я не буду,
не дорікай а прости:
та від людського несправного суду
сина свого захисти!

Отсею простою а такою трагічною поезією кінчить ся „Про-
лісок“. Я не наводив тюремних думок Грабовського — вони хоч
далеко сильніші від його громадянських покликів, але їх сам Гра-
бовський притривав своєю другою збіркою „З півночі“. Жаль ска-
зати: що автора трохи не довело до могили, се дало нашій літе-
ратурі незвичайно сильні з кожного боку тюремні думки. І хоч у
них автор так займає ся собою, що йому аж соромно призна-
тись, а проте ті його особисті поезії суть справдішніми поезіями.
У передмові до сеї збірки він каже: „Переважає частина того,
що я зібрав отут до купи, написана в нинішньому 1895 році,
а явилась впливом тих тяжких болів душевних, які переживав
я останнього часу. Тому то такі сумні, тужливі звуки посилаю до
рідного краю „з півночі“ і тому то так богацько в збірничку
особистих мотивів, котрими по моїй думці найменше повинен зай-

йти ся співівець громадянин. Але думка — думкою, а почуванє —
почуванєм. Може мені соромно буде колись згадати про ту сла-
бість внутрішніх сил, про той упадок духа, що сплосили подавані
отсе читачеві мої розпучні співів, може... Цірко подумати, та ще
гірше було би знищити без жалю ті висграждані співів, власними
руками пошматувати своє намучене серце; знайдуть ся людці, що
й без нас „сю панщину відбудуть“, — нехай же відбувають! Ко-
ли-б серед моїх хорих войків щира юнацька душа відшукала для
себе часом і дещо втішного та відрадного, — з мене було-б
досить“.

Так писав Грабовський у червні 1895 р. Він даремно бояв
ся, що критика пошматує його намучене серце; приходиться ся, як
кажу, в інтересі літератури радше тішити ся з його нещастя. Така
уже доля поетів! І даремно Грабовський боїть ся, що в його збір-
ничку багато особистих мотивів; він у тих мотивах — поет, коли
твчасом у віршованих творах на тему недолі людскости він повта-
ряє старі пісні, тай то недобре.

Збірка „З півночі“ складаєть ся з яких 70 оригінальних по-
езій і з перекладів. Який настрій в сих оригінальних поезіях, се
виповів сам поет у своїй „Сповіді“; так і найліпше буде навести
сю поезію для характеристики цілої збірки.

Я нав духом на час, я заслаб в самоті,
весь погнув ся під горя вагою;
враз померкли були ідеали святі,
я не бачив зорі за нудьгою.

Стежку стратила десь журна думка моя,
подалась на сумне кладовище,
зворушилось дрібне, роздратоване „я“,
від усього зробилось найнище.

Я ридати почав, проклинати людей,
я почав на весь світ нарікати,
перестав одрізнять блискіт світлих ідей,
забув звагу — братів ратувати.

Власні болі самі в моїм серці жили,
я зникчменів у власних недугах;
а що ближніх моїх муки гірші опрягли,
то яке міні діло до других?

Тяжко стьози лились, що у мене нема
тай до віку не буде вже друга;
остогидла міні до загину тюрма,
з виду темна не сходила смуга.

І що далі, то більш падав я на шляху,
був німішим на погуки світа,
тільки нішком сьпівав про недолю лиху
та про «марно потрачені літа».

Гей, куди-ж подівались так швидко вони,
палкі пориви, мрії юнацькі,
найпевніші либонь вільних днів звістуні?
Що приборкало крила козацькі?

О, простіть мене ви, непохитні борці,
та погляньте знов приязним зором!
Про знемогу мою, про хвилини отєї
міні навіть і згадуйте сором.

В грудях жвавність росте; думка кличе вперед;
відживають колишні заміри;
перейшов по душі допкульний увперед;
знов я повен надії та віри.

Обійняв би весь мир, словом всіх повитав,
з побажанем удавсь голубливим...
і здасть ся міні, що надовго-б я став
після того міцним та щасливим.

Хай ніколи піде не збувасть ся все,
що у снах зачарованих снить ся;
хай у прірву мене життя вихром знесе, —
знаю: сонце на хвилику мінить ся.

Хочу жити я знов, працювать без кінця
власні жалі порвати в докором.
Згиньте ж, туги мої! Ви не гідні сьпівця!
Про вас навіть і згадуйте сором!

Оттак воно і справді є у цілій збірці, як сам автор розпо-
відав ся, тільки вже надто суворо дивить ся він на себе, памя-
таючи безнастанно свої гасла, які і тут повтаряє:

Ми народились для праці:
геть же всі пориви власні! (29).

Соловейко сьпіва на гіллях, —
не дліть його красною труду,
а до волі показуйте шлях
простим словом убогого люду! (57).

Поет боре ся із зневірем, із собою, раз перемагає себе, инь-
ший раз попадає в чорну задуму, і знов, скоро отямить ся, йому
аж соромно свого упадку духа; він і плаче і просить крізь сльози,
щоб не судили його, не ганьбили його, він навіть відцуруєть ся
ся своїх думок, вложених у недугі.

Не мені цвіли запахи квітки,
мій садок поріє скрізь бугилою...
Нічий милий зір не запав в тямки,
не простяг ніхто за весь вік руки...
В самоті стою над могилою.

Не судіть мене, не ганьбіть мене...
Де людина та загартована,
що поборе в мить все гірке, сумне,
або каменем без жалю шпурне,
чужим стогоном роздратована? (19).

Спостерігши у себе „слабі хвилини“ він оправдує себе і сам
перед собою і перед людьми: неволею, журбою, нудьгою, самотою,
тугою за волею і за любовю, недугою — і просить:

Не судіть же сьпівця так жорстоко,
що пісні його в край сумовиті,
що сльоза туманить йому око,
що він скрізь одинокий на світі! (54).

Як безплідно носити ся з горем!
В піснях висьпівай краще його!
Певню й ми своє серце поборем
і притулим хоч раз до твого. (13).

І поет висьпівує своє горе! Сумний сей сьпів: від часів
Шевченка ми не чули таких сумних невольничих пісень. Грабов-
ський мабуть і сам порівнює свою долю з Шевченковою, бо в його
поезях знати подекуди і вплив Шевченкових поезій, н. пр.

Чи ви живі, чи повмирали;
чи я діждуєсь коли, чи ні,
щоб клаптик часом переслали
наперу братнього мені? (16).

Але се тільки згадки; у Грабовського є свої власні пісні,
не наслідувані, з явними признаками глибокої правдивости: таких
поезій не напише ніхто, хто не зазнавав долі такої, як поет. Ра-
вом взявши сі поезії — то ціла трагедія невольника, що рветь
ся до життя й роботи, паде і піднімаєть ся, других накликає до
праці для людей і сам на собі показує наслідки самоти на чу-
жині та неволі, що переходить цілу скалю почувань: від найви-
шого одумевлення аж до крайнього песимізму. Сі психічні мотиви
складають ся на різні способи в пісні і раз гудуть, як похо-
ронні марші, а раз як жваві марші до походу. Більше, правда,

тут смутку, але й серед найтяжшої зневіри не пропадає в поета розвага :

Сумні літа — їх не шерти;
тяжкий досвід — з ним лягти...
Тільки й долі — чесно вмерти,
хрест без плями донести. (22).

В тих невольницьких поезіях Грабовського менше резонерства, як у „Проліску“, а більше безпосереднього глибокого чуття і їх треба вважати найкрасшими з його поезій. Вони й по формі звичайно дуже гармонійні та сильні, як взагалі Грабовський дуже дбає про форму поезії і справді орудує великим засобом мови, ритмів і римів. Уживає він, правда, часом слів, незвичайних для галицьких читачів, а буває й невідповідних, що тільки псують гармонію вірша, але в тім можна оправдати поета: він же не живе вже так довго між своїм народом і сам собі мусить бути судею в справі мови. Але тих незвичайних слів у нього не багато; він таки майстер у формі поезії, а його знане української мови найліпше пізнати по його перекладах.

У статі п. а. „Московські переклади творів Шевченкових“ („Зоря“ 1896, 93) він писав:

„Ніколи ще не доводилось мені читати прихильних відзивів критики московської про українські переклади з чужих мов; противно: погорда та глузування завсіди були нагородою наших перекладачів. Святий знає, на якій такій підставі виробився серед Москалів погляд, що наша мова придатна лишень до уличної лайки, пьяного базікання чи пташиного воркування закоханих, але цілком убога та недотепна, щоб висловити ті високі думки та почуття, які подибуємо у Шекспіра, Байрона, Шілера то що. Хто з нас не чув такого сьмідливого суду, кому він не натурив уший? Незграбний вираз, ся або иньша хіба одного чи другого письменника ставили ся в провину всьому письменству та мові, давали привід галасувати про нашу загальну недотепність, та вбожество“.

Се мабуть і було причиною, що Грабовський взяв ся перекладати чужих поетів; і він наставив перекладів стілько, що його попри Франка, Ніщинського і Щурата треба поставити, як четвертого головного перекладача поезій у нашій літературі. Своїми численними перекладами, з яких зложили ся збірки: З півночі (частина тільки), З чужого поля (1895) і Доля (1897 р.) він показав також безосновність докорів Росиян, що українська

мови не здатна до перекладів. Він крім того у статі про російські переклади Шевченка показав, які незручні і невірні сі переклади, хоч ніхто не докоряє російській мові убожеством.

Про переклади і пересьпіви Грабовського я не розписую ся широко. Добір їх оправдує сам перекладач у передмовах: не все міг він роздобути у себе на далекій півночі; що попало під руки і подобалось, те й перекладав; про вірність і форму перекладів можна би також дещо сказати — автор не все мав оригінали перед очима і часом не міг дати собі ради з формою, вона виходить часом у нього за штучна, неприродна, — але годі жадати більше, ніж чоловік може дати. Грабовський хотів познайомити читачів з чужими поетами, дав справді дуже багато гарних з кожного боку перекладів і пересьпівів і за се йому належить ся подяка.

Осин Маковей.

З ЖИТЯ І ПИСЬМЕНСТВА.

(Про фейлетони українсько-руських політичних часописей в р. 1898).

Мої товариші з редакційного комітету Літ. наук. Вістника сказали мені недавно:

— Напишіть ви що про фейлетони наших часописей з минулого року. З самого показчика заголовків фейлетонів, який Вістник подав, читачам не багато користи; треба дещо більше сказати про ті фейлетони. Цікаво, чим наші часописи годують своїх читачів.

— А вжеж, — кажу я — се справді цікаво; але що буде, коли на нас погнівають ся всі редактори? Та коли-б тільки самі редактори, а то й їх редакційні помічники і різні автори? Просто напитаємо собі непотрібного клопоту.

— Га! що робити? — відповіли мені. — Се наш обов'язок. Фейлетони газет грають у нашій літературній продукції коли не квалітативно, то квантитативно о стільки важну роль, що поминути їх не можливо. Не дурно за сим обивають ся голоси й з публіки.

Не було иншої ради; я переглянув фейлетони Діла, Руслана, Народної часописи і Буковини з 1898 року, щоби пригадати собі, що вже призабув, а дещо і на ново перечитати, і отсе висловлюю свої гадки. Наперед кажу, що не маю найменшого наміру допекти редакторам, бо з власного досьвіду знаю, що в нас найтруднійше роздобути для газети добрі фейлетони. Але також з власного досьвіду знаю, що як завдати собі заходів, то таки і в нас можна подавати читачам не які небудь

фейлетони, а по змові вибрані і різнородні. Так коли можна щого робити нашим редакторам закид, то лише з того, що вони не мало дбають про фейлетони; хоч з другого боку я зовсім їм не дивуюсь, бо у них пильної щоденної праці так багато, що годі їм орієнтувати ся в літературі і подавати фейлетони по якійсь програмі.

За фейлетони адміністрації наших часописей не платять; платить лише, хоч небогато, Народна Часопись, бо вона урядова і видаєть ся за гроші з фонду для урядових газет, отже має з чого платити; инші-ж газети не мають стілько доходів, щоби могли оплачувати помічників зпоза редакції. А й редакційних помічників мають вони так мало, що се тільки в нас можливо видавати газети при таких малих силах. Редакція Діла складала ся торік з чотирох осіб: двох фахових редакторів, що „пустили ся“ вже давнійше на редакторську „карієру“, одного старшого літерата і одного новинаря-репортера. А часопись Діло, як на наші відносини, величезна; треба добре що дня намахати ся нером, заким її зліпнить ся. І от її видає що дня всего чотирох людей!

Часопись Руслан мала торік двох редакторів: спершу був ним свідчаник-катехит, що в самий найкрасний час до роботи в редакції муєін учити дітей у школі. Потім сей катехит став воєнним канцеляром, а на його місце прийшов бувший директор руського театру в Галичині, котрий ще 1897 року певно не мав гадки бути редактором і не має такої гадки на будуче. До того Руслан мав ще одного репортера, котрий рівночасно заробляв і в товаристві обезпечень, — чоловік, котрому ані снить ся бути редактором.

Редакція Народної Часописи складала ся з двох редакторів, одного фахового, а другого припадкового, що був колись народним учителем, потім кілька літ публіцистом, а тепер є — рахунковим урядником при намісництві. Надумав ся чоловік і покидав редакторський непевний хліб...

Редакцію Буковини обняв по мені молодий, талановитий студент прав, вів її цілий 1898 ий рік, а тепер вступив до уряду — не хоче бути редактором, і видавці „Буковини“ мають знов клопіт, звідки взяти нового редактора. Редактор „Буковини“ не мав помічника, бо видавав часопись „тільки“ три рази на тиждень; коли ще я редагував „Буковину“ і видавав що дня, то мав

помічника, котрого перше мусів учити руської мови, бо був майже Німець (тепер він урядник при залізниці).

Ніхто в нас не хоче бути редактором! Лишають ся по редакціях тільки ті, що за пізно спостерегли, що годі їм уже шукати иньшої долі. Вони осягли вже ідеал редакторської платні 100 зр. місячно (та коли-б сто зр., а то *minores gentes* дістають тільки 30 до 70 зр.) і з резигнацією ждуть на старість, не знаючи, що з ними стане ся, як уже голова зажадає спочинку.

Може й не випадає признавати ся прилюдно до всего того, але годі й мовчати, коли хто хоче говорити про те, як у нас редагують ся часописи. А що я мав честь бути також таким „народним урядником“, то й говорю про обставини в наших редакціях сьміло, певний того, що коли в чім моїм товаришам по перу не догоджу, то вони мені скажуть: „Ну-ну, і в тебе не було ліпше“. Так от я й говорю далі.

Фейлетони, се частина газети така, що її звичайно дістаєть ся зпоза редакції; так бодай буває в иньших редакціях, де умовляють ся з авторами або перекладачами що-до доставки рукописей і мають фейлетони приготовлені цілі місяці наперед, і оригінальні і перекладані. У нас ся частина в газеті складаєть ся цілком припадково: пришло хто рукопись, то добре, а не пришло, то також добре: не треба морочити собі голови з поправлюванєм рукописи. Ох, бо у нас посторонні помічники редакцій пишуть так, що пожаль ся Господи! Анї мови не знають, анї правописи, анї стилю, анї форми, як що написати! Кождий редактор, то передовсім коректор чужих рукописей: поправляй і поправляй, як учитель задач в школі, і нема тому ні кінця ні міри. Коли-б не наші редактори, то багато авторів просто не могли би на свѣт показати ся зі своїми творами: їх висьміяли би за те саме, за що ученикам дають ноту: „недостаточно“. І нашим авторам (я, звісно, не кажу про всѣх, а про переважну частину) не сором посилати свої писаня до редакцій: їм здаєть ся, що так і повинно бути: мова і стиль — се не їх діло. Одну повість я поправляв найменше з 200 годин. Як мені сьмішно було потім читати опічку на сю повість, де критик казав: „Говорили, що автор повісти не знає руської мови; тимчасом з повісти видно, що знає, і то зовсім добре!“ Ну, чоловіче, як би ти був прочитав її в оригіналі! Та хто знає, чи й схотів би був читати, побачивши зараз з початку страшенно багато похібок таких різнородних, що хоч нагороди давай

чи ту різнородність! Тому й не диво, що в нас коректорам уже платять за роботу, але авторам ще ні..

Така сама морока з перекладами. В Галичині так мало є добрих і відомих редакциям перекладачів, що можна їх почислити на пальцях одної руки. Майже на нікого не можна спустити ся; майже ніколи не можна дати навіть перекладу, не прочитавши, в друкарню, — все треба поправляти і поправляти! З таємниць редакції Народної Часописи знаю, що переклади навіть учителів руської мови в гімназії просто були неможливі. Отже ніщо дивного, що редактори волять самі перекладати, як поправляти чужі переклади та очі і мозок томити на страшенно нудній роботі.

Але що робити? Треба-ж давати читачам щось читати, треба сномогати молоді таланти, збогачувати літературу, треба бавити і учити читачів — а що до того всего редакторам і голови не стає, то мусять вони приймати роботи зпоза редакції і друкувати їх. Те все, що я сказав, треба знати на оправданє редакторів. Відносини наших видавництв взагалі незвичайні, від наших редакцій не можна жадати того, чого жадають н. пр. Німці від своїх. За мало у нас передплатників, за мало доходів, за мало сил до роботи — отже в наслідках одна біднота і латанина з дня на день.

Так тепер я переходжу до фейлетонів у наших часописях, оригінальних і перекладаних. Починаю від нашої найбільшої газети „Діла“.

Не для докору редакції, а просто задля справедливости треба сказати, що в сій газеті фейлетони зовсім не ліпші в порівнаню з иньшими нашими газетами. Редакція занята політикою і занадто мало має часу, аби памятати, що її читачі хотіли би може дізнати ся дещо і про духовий рух і в нас і на свѣті, а не лише про саму круту справу Драйфуса. Тимчасом для „Діла“ літературний і науковий рух так якби не існував: нема кому в редакції або й поза редакцією займатися тим, робота „не оплачуєть ся“, бо читати треба багато, а написати прийдесть ся мало, а тут газета — правдивий Молох, пожирає що дня рукописей стілько, що де й настарчиш самих добрих та оброблених та важких?

Коли переглянути показчик фейлетонів у Ділі м. р., то що ми бачимо? Оригінальних праць надруковано в Ділі дуже мало: оповіданє „Гаврило Чорній“ Т. Б о р д у л я к а, передруковані з „Бу-

ковини“ оповіданя О. Кобилянської: Битва і Він і вона, Б. Лепкого Дивак, Данила Трояна Шекс і Галя і поезії та проза Марка Мурава. І стільки всієї оригінальної белстристики!

Про оповіданя: „Гаврило Чорний“ Т. Бордуляка, „Битву“ і „Він і вона“ О. Кобилянської була вже мова в Літ. наук. Вістнику, то я про них не згадую тепер. Лишає ся

Марко Мурава (прибране імя старшого сьвященика в Галичині), що надрукував багато поезій у „Ділі“ і два фейлетони п. з. Хто винен? — і Декадент і демон. Дехто має охоту називати М. Мураву руським модерністом. Через що се, я не знаю, — Мурава написав кілька поезій не зовсім зрозумілих, як „Noli me tangere“, але таке лучало ся і не-модерністам. Прочитавши уважно всі праці Мурава у торішнім Ділі, я бачу, що він риторик; і так його розмова на тему, хто винен, чи антисеміти чи семіти, дуже гарна і написана справді зручно. Друга розмова поміж декадентом і демоном вказує радше на те, що Мурава не має ніякої охоти бути декадентом, — він уважає декадентів з їх самолюбством слугами сатани-демона. В отсій розмові Мурава дуже добре вдав „смарагдовий“ стиль декадентів. — Його поезії переважно патріотичні, а поміж ними н. пр. в „Книжці горя“ є декотрі справді дуже гарні і сильні. Мурава має одну важну хибу, а то, він ще боре ся з формою поезії. Він не маловажить її і складає нераз цілі строфи бездоганно; але буває, що для ритму і риму жертвує нераз льогіку і правильні граматичні форми і наголоси — і через те нівечить вражінє поезії, нераз дійсно дуже гарно придуманої і відчутної. Мурава писав і давнійше (під прибраним іменем Васишин); н. пр. його „Шиночок“ у „Буковині“ є дуже вірний образок з життя.

Данило Троян — так прозвав себе один молодий студент у Львові. Його „Шекс“ — то собача історія, яких уже і в нас було досить. Автор хоче оповісти собачу долю, але що годі чоловікови думати собачим розумом, то й виходить опис долі не то собаки, не то чоловіка. Павло Кирчів описав був давнійше, також у Ділі, собачу долю далеко гарнійше. — Оповіданє „Галя“ ціннійше від „Шекса“. Оповіданє ся, як Галя їде на балъ — не нова історія! Але попри декотрі хиби оповіданя, звичайні у молодих, (н. пр. опис старої панни-тітки з давними дотепами), видко в ній справдішнє житє — і воно читає ся приємно. На автора, можна покладати надії, що виробить ся.

Вогдан Ленкий надрукував у Ділі „Дивака“, оповіданє з життя нещасного маляря на провінції. Воно не найліпше із писань Ленкого, але будучий критик Ленкого повинен звернути увагу і на „Дивака“.

Стільки про оригінальну белстристику в Ділі. Крім того друкували ся тут принагідні промови та наукові статі. На приклад: проф. О. Колесса мав промову на вечерку Шевченка; Діло видрукувало її. Вона інтересна, але не була призначена для Діла, тільки для вечерка. Так само промова В. Масляка на вечерку Шевченка в Станіславові; промова Вол. Левицького в Тернополи; промова В. Масляка на вечерку Котляревського в Перемишлі і т. и. Такі сьвятотчні промови друкують ся що року в Ділі та в иньших часописах — і вони заступають популярно-наукову частину фейлетонів.

До історії 1848 року з нагоди ювілею подало Діло дещо інтересних матеріялів; із иньших принагідних статей важні праці: д-ра М. Зобкова на тему: „Чи можна в нас духовника пенсіонувати против його волі?“, — Стефана Томашівського про облогу Львова 1648 р., — Івана Труша про малярство з нагоди першої руської вистави штуки, — до того дві-три статейки про музику, мону і привонись — і вже все.

Мас ще „Діло“ свого історика, о. Василя Чернецького. Той писав і давнійше про різні села і місточка у своїй околиці і торік також подав маленькі монографії Жовтавців і Мостів великих. Мас ще Діло своїх приятелів: з них Корнило Устиянович жив кілька місяців у Сухум-Кале і описав сю сторону; корабельний лікар Ярослав Окуневський, як давнійше, так і тепер описав пре-гарно дещо із своєї подорожи сьвітами; до того ще кілька листів про Канаду — і знову чоловік даремно переглядає цілий показчик фейлетонів „Діла“ — нема вже що підносити як щось інтересно. На близько 300 чисел великої газети трохи за мало того добра!

А переклади? Найліпше буде подати один приклад: жиє на провінції сьвященик, що ще читає Бульвера, Чокке, Корженьовского... От він перекладає „Остатні дні Помпеїв“ і посилає н Діло; воно друкує Бульвера у своїй бібліотеці найзнаменитших повістей. Але сьвященик має ще переклад Чокке: „Пригоди в ніч під новий рік“ і посилає в редакцію „Руслана“ — Руслан друкує, добре й те... Сего року надрукував Руслан Корженьовского

„Стару панну“ в перекладі того самого св'ященника — і се добре; все таки є чим заповнити газету... Оттак у нас по декотрих редакціях „вибирають ся“ переклади. Люди читають і байдуже їм, що на св'іті крім давніх-давніх письменників Бульвера, Чокке, Корженьовського — є вже й інші письменники, яких також варто би знати...

З фейлетонами „Руслана“, особливо з перекладами, було так само але: і тут що Бог ніслав, те й друкувало ся. З оригінальних праць треба піднести передовсім історичне оповіданє О. Кописького п. з. „Несподіване лихо“. Головна основа оповіданя і деякі подробиці взяті з книжки „Слово и Дѣло“ (Спб. 1884, ст. 55 і дальші). На тлі початків 18-ого столітя на Україні оповіджена доля дячка Лукіяна Нечитайла, що словами зневажив царя і на донос товариша-кацана йде на тортурі та в каторгу. Се й було несподіване лихо для нього, що не дозволило йому оженити ся з любово дівчиною В оповіданю виведені два „св'іти“: Москалі і Українці, давні Січовики. Москалям перепадає не одно слово погорди, Українці виходять гарні.

Сергія Чигира „Питання“ (історія невірної жінки) вказують на вправне перо мабуть не молодого вже письменника. Чигир — очевидно псевдонім.

Олександр Катренко в „Образочку“ так само змалював людяного „хахла“ в противенстві до лютих „кацалів“. Образок гарненький. — Друге довше оповіданє Катренка п. з. „За батькову вину“ має звичайну Катренкову хибу: балакучість. Він справді вміє не раз дуже гарно вдавати старечу балакучість, але біда в тім, що не знає міри і розтягає оповіданя так, що вони стають нудні. В отсім оповіданю завязка кримінальна: батько добробив ся маєтку злодійським способом і погіб, а син покутує добровільно далі за батькову вину. Оповіданє було би інтересне, якби його скоротити хоч на половину.

Данило Лепкий, св'ященик, що давнійше займав ся етнографією, надрукував два оповіданя з сільського життя: Емігрант і Злодійська пасха. В „Емігранті“ оповідає ся не так про емігранта, як про злодія-писаря, що всі гроші, прислані емігрантом з Америки, забирає собі і довів родину емігранта до загибелі. Понурий образок, але правдоподібний. — Другого злодія описує Д. Лепкий у „Злодійській пасці“. Сей злодій є членом хитрої злодійської спілки, що не дає спокою селянам, безнастанно обкрадає їх. Ав-

тор дав тим оповіданям загальний заголовок „З сільських образків“, маючи очевидно намір писати більше про сільське житє. Він оповідає цікаво — і се велика прикмета в письменника.

Юліян Варчин (прибране імя галицького св'ященника), відомий у нас з оповідань в „Бібліотеці для молодіжи“ Ю. Насальського, в „Буковині“ і „Руслані“, надрукував і тепер у Руслані оповіданє: „Така її доля“, себ то доля селянської дівчини, що вийшла за старого за муж і померла. Оповіданя наших сільських св'ящеників мають звичайно одну гарну прикмету: вони правдиві. Вони часом оброблені скоро, але так і видко, що автори пишуть з живого життя. Оповіданя Варчина мають саме ту прикмету.

Не названий автор, але очевидно не молодий, подав у „Руслані“ сатиру на галицькі відносини п. з. „Як я став політиком“ і оповіданє про Івана Смакушевського, злодія, що потім поправив ся. Оповіданя писані без претенсій, з дотепом і місцями дуже зручно.

Лев Лопатинський, редактор „Руслана“ надрукував свою драму „До Бразилії“. Сего року видав він ще свою комедію „Свекруха“ і драму „Беата і Гальшка“. Була би пора розібрати праці Лопатинського докладнійше і тому я лишаю їх критикам.

Богдан Сонішник, чудний псевдонім того самого В. Т., молодого студента, що надрукував у III томі Вістника два оповіданя: За давні кривди і Імось утїкла, помістив у Руслані нове оповіданє „Орел чи нумер“ — з життя сільського бурлаки. З автора може бути добрий новеліст, коли дальше працювати-ме над собою.

Крім названих письменників виступив у „Руслані“ ще молодий письменник Євген Мандичевський з короткими образочками. Треба ще почекати на його дальшу роботу.

З інших праць у Руслані треба піднести: докладну оцінку Василя Щурата на переклади П. Граба „Доля“, широку полеміку з нагоди Літ. наук. Вістника (про неї див. Літ. наук. Вістник том II, 1898), спомини О. К. до історії 1866 р. в Галичині на тлі літєрих листів Т. Лебединцева; дещо про економічний побут селянства на Україні — статя О. К.—ого; родинне і суспільне значінє руського жіноцтва, статя Ол. Барвінського і спомини Юрія Гейца з побуту в Карльсбаді.

Про переклади Руслана нема що й згадувати; їх і не було в нім багато і вони зовсім przypadкові. Без Твайна, розуміє ся, не могло бути, а до того Чокке і Монасан: Як я видавав різничу газету? (річ давно відома з Діла), Кельнер, один бок! (було вже в Буковині), Топельник і Жебрак (можна заложити ся, що се вже також було десь у нас друкване).

„Народна Часопись“ з самого початку свого істнованя від 1890 р. заповняла свої фейлстони передовсім перекладами. Українцям треба сказати, що се за газета? Єсть се невеликий щоденний додаток до польської урядової *Gazet-и Lwowsk-oi*, але розсиланий окремо від *Gazet-и* щоденно десятками примірників по повітових староствах; звідам уже відбирають собі Народну Часопись передплатники або післанці з сіл і потім роздають у своїх селах кому належить ся. Тому що ся газета не платить газетного стемпля і почти а крім того має державну заемогу, то ціна на неї поставлена така мала, що її можуть держати і бідніші люде: всего 2 зр. 40 кр. на рік, так що одно число не коштує і 1 цента. Розсилаєть ся Народна Часопись в числі коло 4000; читає її в більшій части та посередна осьвітою верства між темним селянством а дійсною інтелігенцією. Давнійше Народна Часопись відзивала ся і в політичних справах Русинів, але від двох чи трох літ, мабуть по приказу, вона не мішає ся в політичні справи Русинів, хоч пильно записує в себе просвітний і економічний рух народу. Читачі Народної Часописи, не призвичасні до високої політики, мабуть і не дуже ласі взагалі на політичні статі, за те вони пильно читають фейлстони, редакційну переписку та ріжні поради, заведені від трох літ, як стала рубрика, в Народній Часописи. Редактор сеї часописи Кирило Кахникевич подає своїм читачам не лише крамарські, господарські і всякі иньші поради, але й популярні статі з астрономії, техніки, народознавства і т. п. І так торік були друквані його праці (він підписує ся К. Вербенко): Найстарша і найбільша держава або Хіни, її минушість і теперішність; — Антилі і Багама; — Чудеса світа (про ріжні технічні винаходи); — Дещо з техніки, Монте Карльо і т. и. А до того такі повісти, як Стівенсона: „Остров з закопаними скарбами“, Ківавачі „Конець світа“, Бравна „Ті-трі“ з австральського житя і т. ин. Можна про добір перекладів сперечати ся — редакция дбала, як і давнішими роками, передовсім про те, аби було цікаве і доступне для широкого загалу — але видко тут деяку програму

і старанє подавати читачам розривку і науку. Оригінальної белітристики в Народній Часописи торік не було.

В „Буковині“ минушого року друкувало ся найбільше праць молодих авторів. В рр. 1896 і 1897 було так само; цілі два річники дневника (тепер виходить „Буковина“ тільки три рази в тиждень) були заповнені майже самими оригінальними працями. Свідчило се про потребу газети для молодших письменників, а чому вони не шукали собі притулку в Галичині, на се є причини, про котрі не місце тут говорити. Так і в торішній „Буковині“ появило ся доволі багато звичайно коротких праць молодих авторів і їм варто придивити ся.

Грицько Коваленко подав цікаве оповіданє п. з. „Панич“. Сей панич, глухий народолобець, що як на те прийде, лас селян хамами і пригадує їм, що він дворянин, подібний дечим до „Пана народолобця“ Комарчука, виданого в Женеві. Автор показує сьмішний бік „ходження в нарід“: такі паничі не виратують народу. Се пусті голови, без серця, в котрих на устах самохвальство і народолобні фрази, на ділі-ж вони такі самі пани-дворяне і обрусителі, як усі иньші „опікуни народу“. Варто би видати абірку таких сатир; сам Коваленко написав їх кілька. „Панич“ передрукований з „Привіта дру І. Франку“.

Богдан Лепкий помістив у „Буковині“ кілька оповідань; вони вийшли окремою відбиткою і про них певно буде мова в критичних оглядах; (разом і про „Дивака“ в Ділі), — тому я поминаю їх тут. Поміж молодшими письменниками се один з більше талановитих новелістів.

Сильвестер Яричевський помістив у „Буковині“ кілька нарисів прозою і кілька поезій. Нариси, як: Елзгія по літераті, Довірочна нарада, Едукована, Бубцьо, Хрестини, — то суть веселі і дотепні короткі оповіданя, що неодним вірним спостереженєм нагадують нам жите: сумну долю літерата; віденське жите по товариствах; „едуковану“ панночку, що не розуміє слова „Мельпомена“ і дорікає своему милому, що він крім неї любить ще якусь Мельпомену і т. п. Для тих, що знають галицьке жите, мають ті нариси багато принади в собі, тим більше, що вони писані без претенсії. Є між тими нарисами і деякі поважні змістом, як Боднариси і Палій; особливо в Боднарисі зачеплена цікава тема (нещаслива любов панича-студента і простої міщанки, — паничеви бийдужо, а міщанка, хоч вийшла замуж, карає ся ціле жите), тема,

що надає ся до ширшого оброблення з уваги на два світогляди дівних осіб. З поезій Яричевського треба піднести „Христа на Олімпі“ і „Крокодилів“. Форма в поезіях Яричевського старанна, але вони доволі сухі, риторичні; тому н. пр. усякі поклики, гримкі вірші до деклямацій вдають ся Яричевському гладко, за те лірика виходить у нього за твердо, за сухо, не мьєлодійно.

Денис Лукіянович, що від часу видання його новель, надрукував уже кілька нових оповідань, помістив у „Буковині“ оповідане „З присілка на село“, одно з красних, які він написав. Описує він долю сирітки Калини, що служить у лютої учительки, котра її бє та катує. Її забирають сусідки до себе — і тут починає ся блуканина сироти з рук до рук, з хати до хати, поки знову не опинила ся в учительки. Автор показує при тій нагоді цілу галерию осіб із сільської інтелігенції і селян, мужчин і жінок, змальованих кількома рисами дуже вірно і плястично. З цілого оповідання так і видко живе жите, а не придумане. Що до будови оповідання треба авторови порадити, щоб він дбав більше про стиль і мову, бо він очевидно маловажить сі річи, через що у него деякі речєня виходять неврозумілі, гадки без потреби скачуть одна поперед другої, а се тільки шкодить цілій роботі. Далеко меншу вартість мають два нариси Лукіяновича: Калина і Теміда. В першім нема поезії, хоч се має бути поезія в прозі; у другім грецька мітольоґія попсувала незду гадку. Клопіт з мітольоґією; декотрі молодші письменники (н. пр. також Яричевський) пишуть ся нею зовсім без потреби і не в пору — і тільки калічать живі образки старим крамом.

Марко Черемшина (прибране імя вїденського студента) подав у „Буковині“ образок з великомїського життя п. з. „Нєчаянна смерть“. Коротєнький нарис, написаний якби на підставі якої газетної новинки: старий граф має молоду жінку, свою вихованницю, котра його покидає і доводить до смерти; драматичний занєсовок нарису: вимоги старости і молодости. Більше цікаві поезії в прозі Черемшини. Він подав у „Буковині“ переклади кількох поезій у прозі Й. Шляфа, Ор. Канови, Ж. Рєварда, Р. Шая, і низку своїх під заг. „Листки“: Лєдові цвєти, Заморожені фіялки, Весна, Плач цвєтів, Море, Обнова, Симфонія, Гердан і Осїнь. У тих поезіях намагав ся Черемшина підійти під лад тепєрїшніх модерністів; він фантазує, символїзує, старає ся

словами описати такі нїжні річи, як лєдові квітки, і часом попадає у надмірну, майже нездорову чутливість. Для характеристики сєї нашої „модєрні“ доволі буде навести одну поезію Черемшини п. з. Гердан (гердан се мерїжки зі скляних рїзнобарвних кораліків):

Вона нанизувала гердан! Дрїбнесєнькі як мак хрусталїці насиповала на шовковї ниточки... Звїльна, спокійно, рівно насиповала рїзнобарвний жємчуг...

Вона нанизала його до краю.

Тєпер мерєхтєть він на її русальчинїй русї-косї... той гердан...

Дуга, що красїє на тлі рїєнних слїз, озкєвляє так цухкі, блакїтні основи. (?)

Скїльки-ж то алмазних хрусталїців в ньому іскрїть ся! Той зорею зорїє — швїтом надїї процвїтає, — той огнем жарїє — присєкає жаром чутї-жїтї. той чорним окєамїтом блєстїть млаво на основї рожевого тїа — могильним жальмом-розпукою він зїр ятрїть (?), а той горачим полум'ям аж кєпїть — він долї-волї добуває, — а той... той послїдний там на краю промїння ідеї (?) розливає.....

Дивлюсь на його.... на той гердан: дивлюсь тай бачу.... кого?... його чарївну основу, — її —живий гердан!...

Дивлюсь,завмерле серце озкєває, рїї думок надїїтас.... і я її собі берєсь нанизувати гердан!...

Може бути, що в мене за грубі нерви, щоб я мїг зрозумїти красу сєго гердана і подібних поезій, але коли-б мене хто спитав ся: „Чи тобі таке подобає ся?“, я сказав би просто: нї! І самому авторови, що знає жите в Карпатах, я радив би заправляти спершу свій талан на живих подїях, а не на заморожєних фіялках та лєдових квітках. Для молодого таланту се небезпєчна дорога в початках письменського дорїбку. Легко попасти в манєру.

Сергїй Бердяєв, Українєць, друкував свої поезії в Дїлі і в Буковинї. Сей широко освїчений чоловік, що знає трохи чї не всї європейські мови і пише на всїх мовах, дає українському письменству тїлько свої поезії, з котрих, правда, нікому нема нї-якої шкоди, але й користи також нема. Велике убожєство в мотивах: він просто не має про що сьпівати і на силу одушевляє ся, чим попало: Андре, що поїхав бальюном на північ, Міллером, що помер у Відні на чуму, Толстим, Некрасовим і п., — усе причїплює свої поезії до якогось славного прїзвища і подає на ту тему свої нудні замїтки. Його патріотичні і особисті „поезії“ — такий самий солом'яний огонь. Дивне диво, як чоловік, що при своїй освїті мїг би чим иньшим справді користним збогатити нашу

літературу, не дасть собі сказати, що його поезії — не поезії. Кажуть, що деякі його російські твори мають бути інтересні. Не знаємо їх, отже й не можемо судити.

Нестор Дмитрів, священик з північної Америки, надрукував останніми роками з кільканадцять образків і оповідань з життя американських Русинів. З них кілька було і в торішній „Буковині“: Неділя в Оттаві, Assimilation, Старий батько за морем. Вони з літературного боку мають свої хибі — се радше описи, як малюнки — але вони цікаві для нас новими сюжетами, невиданими в нашій літературі. Автор не має мабуть ні часу ні спокою для оброблення тем. А шкода, бо чи є що цікавіше, як описати нашого селянина на тлі американської культури, або на Канадійських степах у сусідстві культурніших від наших селян Індіан?... Дмитрів написав і більше оповідань п. з. „Тимко Гаврилюк“. З нього пізнати найліпше автора: він хотів би не лише дбати про штуку, але і вчити читачів, до того і тенденцію одну-другу встромить в оповідане — через що ослаблює лише вражінє. Виходить публіцистика, а не белетристика.

Орест Берещанин (прибране ім'я одного учителя гімназії, що вчився в Чернівцях) помістив у „Буковині“ два оповідання: Потішилися і Жебрачок. Жебрачок має більшу вартість, оброблений красше. Берещанин друкував останніми роками деякі свої оповідання в наших газетах: у них була та сама хіба, що в декотрих інших молодих письменників: се була ділетантська робота, — оттак собі, аби щось написати. Такі ділетанти і не жадають, аби на їх роботи дивитися дуже поважно, часом і не пишуть для друку, а так лише аби комусь у товаристві дошкулити, когось забавити, вони вдоволяються успіхами і в тім своїм вузкім товаристві. Але є ще на світі — наші редактори, раді кождому клаптикови паперу і от вони стають добродіями ділетантів, тому що ділетанти — добродії для них.

Микола Костецький (черновецький Русин) помістив у „Буковині“ три оповідання: В молочарни, Родина шевця і На обворинах. Найліпше оброблена гумореска „В молочарни“: характеристика урядника-жениха і ніби гіпохондра-студента вдала ся авторови. В двох інших довших оповіданнях з життя шевця і його родини і з життя богословів знати ще малу вправу в будові оповідань; вони розпадаються на частини, між котрими зв'язь нераз

припадкова. Автор вірно спостерігає життя — ремісничого він не знає, — пишучи очевидно має на думці живих людей, н. пр. богословів; з них міг би він справді поробити цікаві малюнки, але ще повинен попрацювати над формою, над психологічним поглибленням характерів і — над мовою. Його роботи писані на „скору руку“ і се, як у більшості наших молодих письменників, шкодить їм. Треба-ж попрацювати нераз довше і над „дрібничками“, коли з них має вийти що добре.

Іван Синюк, учитель на Буковині, пише мало і самі короткі образки. Черновецька „Руська Бесіда“ видала 1897 р. кілька таких образків разом. У них знати доброго спостерігача природи; є в них споро і поезії і оброблене буває часом дуже гарне. Шкода справді, що він пише так мало. Три нові образки з природи п. з. Буря, Звірячий цвинтар і Пчоли помістив він у „Буковині“.

Евгенія Ярошинська почала була друкувати в „Буковині“ довшу повість з життя буковинських священиків п. з. „В домі протопопи“. Уже початок повісті вказував на те, що повість у значній частині основана на правдивих подіях, але що ті події не добре свідчили про буковинських попів, то ворожі часописи налякали редакцію „Буковини“ і вона не друкувала повісти даліше. Для наших відносин ся подія дуже характеристична*). — Крім того Ярошинська надрукувала ще „Вечірні думки“, соловкаву фантазію без більшої вартости.

*) Подібна пригода приключила ся була давніше Г. Цеглинському з „Аргонавтами“, А. Чайковському з повістю „В чужім гнізді“, Лендинови зі „Зломаними крилами“ в „Зорі“ і редакції Літ. наук. Вістника торік з „Дневником Адама“ Твайна. На все те декотрі священики накинули ся дуже остро і скричали: „Очорнюють духовенство, нарушують церков!“ і т. п. А діло виходило таке, що ті священики просто хотіли би заборонити авторам описувати злих священиків (хоч переяславський клерикальний „Прапор“ описує їх нераз так, що не дай Господи!) і хотіли би тільки самого величання їх та поклонів. Алеж годі називати добрим се, що є але, і годі все промовчувати. І так у нас страшенно багато гнилі в різних кругах життя промовчує ся...

З фейлстонів „Буковини“ треба ще згадати гарне оповідане Гр. Цеглинського, передруковане з американської Свободи п. з. Хоч раз у житю ситий, Зустріч Наталки Полтавки з Літ. наук. Вістника і Покору О. Кобилянської. Отсе й була би вся белстристика, яку принесла нам торік „Буковина“.

Крім того Лев Турбацький, редактор сеї часописи, писав статі про Золя, Л. Толстого, Фр. Паляцкого і І. Франка, і подав рецензії на „Мій Ізмарагд“ Франка, „За батька“ Грінченка і на „Аргонавтів“ Цеглинського. Др. Іван Франко помістив тут у перекладі свою статю з Slovansk-ого Přehled-у п. з. „Русько-українська література“ (з нагоди ювілею). Проф. Стефан Стоцький передрукував тут свою статю з Літ. наук. Вістника про Котляревського і його Енеїду і подав свою другу промову на концерті в Чернівцях на сю саму тему. Юрвій Кміт подав ще свою статю про Котляревського. На картках „Буковини“ відбула ся також звісна баталія з причини перших книжок Вістника, що заняла з кільканайцять фейлстонів. З чужих літератур подані в „Буковині“ в перекладі праці: Анни Фулєр (американське оповідане), Вільгельма Мрштїка, Варт. Сальоці, Т. Рязанцева, Авґ. Стріндберґа, Л. О. Штаммера (Мужицька драма з українського побуту), І. Потапенка і ще деякі менше звісні. Як бачимо, на 154 числа часописи перекладів не багато.

Отсе і був би короткий перегляд фейлстонів наших часописей. Не достає ще показчика американської „Свободи“, якої не маю під рукою, але памятаю, що там крім „Тимка Гаврилюка“ Н. Дмитрова і його канадійських образків та передруків з Літ. наук. Вістника не було для сего мого перегляду багато цікавого. Редактор „Свободи“ о. Стефан Макар (псевдонім Хлопів), звісний з кількох малих оповідань, пише мало белстристики.

Щож показуєть ся із сего перегляду фейлстонів? Нових імен виринуло доволі, та чи багато з них остане ся письменниками? Було так і давнійше — а кілько-ж то замовкло! Сільське жите приборкує молодих талановитих сьвящеників; тяжкі службові обовязки здержують від письменської роботи иньших людей по містах; — ся робота все ще є в богатях авторів тільки розривкою. Вона, правда, платить ся в нас тепер далеко лїпше, як тому дваїцять літ — деякою заплаатою, хоч моральною, єсть

більшо заінтересоване літературними працями — але нам ще далеко до заведеня ладу на літературній ниві.

Велику поміч могли би тут подати редакції наших часописей — передруки красних творів доконче потрібні, тут годї щадити, автори повинні-б жадати передруків, бо і так звичайно не дістають заплати грїшми! — і редакції треба нам просити, щоби на будуче більше уважали на фейлстони. Самі-ж знають, яке велике їх значіне і для читачів і для літератури. Не можна мало-важити сеї рубрики в часописи.

Саша Маковей.

З російської України.

(Як столітній ювілей застав Українців „на печі“. — Перші транспорти Українців „з печі“. — Петербурські товариства. — „Видання общепольных и дешевых книг“ та „имени Т. Г. Шевченка“. — „Общество любителей малорусского слова имени М. Максимовича“. — Відділ Географічного товариства в Києві. — „Общество любителей науки, литературы и искусства“. — „Общество любителей изучения Полтавской губернии“. — „Общество издания народных картин“. — Наше проєктарство і дійсна праця).

Минуло сто літ української літератури. В багатьох місцях в межах Росії і за кордоном відсвяткував ся і ще святкуватиметь ся її столітній ювілей. Читало ся досить рефератів, друкувало ся чимало статей про батька української літератури, про її давню і новішу історію. Правда, капітальних, серіозно-наукових статей з сего приводу появило ся дуже мало. Стало ся се не через брак українських учених сил. Українських учених, себ то учених родом з України, що студіюють в російській літературі питання минулого і сучасного українського життя, — у нас досить. І здавало ся-б, що коли вже не патріотично-горожанський, то просто науковий їх обовязок — освітити перед суспільністю значіне такого великого історичного факту в життю нації, як століте його літератури. Що-ж бачимо? Українські учені сили виявили в сім році, як завсіди і всюди, таку солідарність, неначе вони з'їхали ся на який конгрес і прийняли тверду постанову: відкласти свої учені праці до другого століття української літера-

тури. Але такого й конгресу не було: всі ті „сили“ просто за-лигли спокійно „на печі“.

Проте сто літ — вік сам по собі поважний. Навіть на таку молоду і недорослу суспільність, якою завсіди вважала себе українська суспільність, сі поважні літа мусіли зробити свій певний вплив. Інакше й не могло бути. Столітня історія нашої літератури і нашого суспільного життя подає досить, хоч і поодиноких, але нескраєвих фактів — глибокої свідомости, незламаної енергії в роботі, святаї саможертви. Такі факти на протязі так довгого часу, як ті краплі, що одна за одною добувають камінь, — мимоволі, мусіли вже самою стіхійною силою свого впливу продовбати у психології української суспільности нову рису — потребу спільної, гуртової, громадської праці.

Найкращим закінченем старого століття української літератури і разом найкращим подарунком новому, безперечно, єсть у нас в Росії засноване „Товариства видання користних та дешевих книжок“.*)

Товариство засновано в Петербурзі. Се цілком зрозуміло після відомої девізи: що можна кому иньшому і деінде, то не можна Українцям і на Україні. Знаючи наші цензурні умови, мусимо прийняти, що провести устав сего товариства через відповідні інстанції — було не легко. Тим більше чести енергічним основателям товариства.

Завдання товариства — засновати в Петербурзі діяльний осередок в інтересах культури українського народу і його економічного добробуту. Після § 1. устава, товариство має на меті за-помогти релігійно-моральному розвитку та економічному добробуту українського народу. З сією метою товариство видавати-ме дозволені цензурою дешеві та доступні для народу мовою і викладом книжки релігійно морального, господарського і взагалі практичного, а також і літературно-артистичного змісту.

Членами товариства можуть бути всі дорослі особи, виключаючи учеників, дрібних військових урядників та особи, що обмежені в правах після судових постанов. Члени товариства поділяють ся на почесних, дійсних і членів-сотрудників. В почесні члени вибирають ся особи, що внесли в касу товариства значні

* Устав „Товариства“ затверджено Міністерством внутрішних справ 19 надол. 1898 р.

матеріальні жертви або прислужилися йому як інакше; дійсні члени вносять річно не менш 3 руб.; члени-співробітники не вносять вкладок, а замість того запомагають товариству своєю працею.

Засоби товариства складаються з членських вкладок та з доходів від спектаклів, концертів, вечерків та ин., що споружаються товариством.

Справами товариства заряджують виділ товариства та загальні збори його членів. Виділ збирається не менш одного разу на місяць і має на обов'язку — вибирати твори і рукописи, що надсилати-муться товариству для видання, встановити склади видань товариства, провірювати грошеві засоби та дбати про їх побільшення, зноситися з ріжними особами та інституціями в справах товариства та инь.

Неарозумілі деякі §§ устава що до адміністраційної сторони товариства. Напр. виділ складається аж з 12 членів і 3 кандидатів до них; щорічно з виділу вибуває 4 члени, що замінюються новими; на загальних зборах мусить бути не менш $\frac{1}{3}$ членів, що живуть у Петербурзі. Сі вимоги уставу здаються простим формалізмом, що може лише пошкодити справі. Але се, певна річ, дрібниця, що не має великої ваги.

Товариство, що має на меті видавати для українського народу книжки доступною для нього мовою — річ неминуче потрібна. І кому дорогі інтереси національної освіти народу, той не може не віднести з співчуттям до сего товариства і не виявити того співчуття практично в тій чи иньшій формі. Завдання товариства не легкі. Справа видавництва українських книжок дуже сумна*). На сій нерозораній ниві же товариство велика і трудна праця, що вимагає дугої енергічної заемоги. Практичне переведене desiderat-ів товариства спільною заемою української суспільности найкраще доведе нам, чи доросло воно до справжньої практичної роботи...

Діяльність і поведжене нового товариства вимагають тим більшої уваги, що воно єсть більшом на оці всім обрусителям. Ще не встигло товариство на світ Божий народитися, як піднялася проти нього обрусительна канонада. „Новое Время“ заходилося підняти на сміх товариство з приводу першого його зібрання,

*) Тепер поминаю сю важну і цікаву справу, маючи надію подати ширші відомости про неї в дальших своїх замітках.

обіжало його „товариством росповсюдження української мови серед українського народу“, приписує йому пралором старі запорожські штани і, передаючи наче-б то розмову на зібранню з одним Українцем, верзе всяку нісенітницю на товариство, на українство, і т. п. Певна річ, що такі недоладні інсинуації зовсім не літературні і порядний орґан їх не містив би. Але треба правду казати, що в промові голови товариства, генерала Федоровського, були уступи, що справді викликали непорозуміння. Я, наприклад, не розумію, яке відношене товариства до єврейства; що йому Гекуба і що воно їй? А бесідник не тільки умудрився знайти тут якийсь зв'язок, але й для чогось почав грізно юдофобствувати у своїй промові. На першому зібранню, у першій промові такі речі, здається, були не зовсім тактовні*).

*) В 35 числі газети Спбурґскія Вѣдомости д. Мордовець подав замітку п. з. „Отклоненіє нареканія“, де каже про встановлене товариства для видавання книжок для народу і про перші збори його. „Дня 27 грудня, по богослуженю, п. ініціатор товариства, відкриваючи перші збори товариства, на жаль і здивоване основателів і членів товариства, не повідомивши їх про се, різко і дуже не в пору зазначив своє юдофобство, що ніяким способом не може бути ціллю гуманного товариства, і ся нежданна ніким заява мусіла викликати горячий протест основателів, котрі демонстраційно вийшли із зборів. Але з уваги на святю і високогуманну ціль товариства і з обави, щоб в самим початку не вбити доброго діла, вони здержалися від голосного протесту на самих зборах, заявивши йому (ініціаторови) самим виходом із зборів, що не солідаризують ся з ним“. Далі д. Мордовець пише, що коли чутка про сю пригоду, дякуючи пресі, розійшла ся по Росії, то товариство і він сам почали діставати багато листів. Один такий лист він друкує через те, що дістав його з „захолустья“: „Впв. Данило Лукич! Радісно було нам, коли ми прочитали звістку про встановлене у вас в Петербурзі „Малоруссаго общества изданія полезныхъ книгъ для народа“. Але сумно нам стало, коли ми почувли, що в сім тогаристві прозвучала різка нота юдофобства. Для нас, свѣдомих Українців, що боронимо прав нашого народу, „ниѣсть ни еллинъ, ни іудей“, а єсть людина, нація, що має право розвивати свої духові сили при вільній конкуренції вільних народів. І коли ми, Українці, не будемо, не схочемо бути толерантними, то тим дамо тільки право всім і кождому не бути толерантними і до нас. З нашого села, з Полтавщини, ми шлемо свій протест проти тих членів вашого товариства, що з самого початку заплямили таке дороге і так бажане для всіх Українців святю

В Петербурзі засновано також, як відомо, і друге товариство — „Товариство імени Т. Г. Шевченка“ для допомоги Українцям та Українкам, що вчать ся в висших школах Петербурга. Товариство має на меті вносити платню за слухання лекцій (т. зв. в Галичині „чесне“), роздавати книжки, одежу, їжу, давати притулок та медичну допомогу студентам та курсисткам, відшукувати для них роботу та допомагати грошовими датками. 29 листопада м. р. відбули ся перші загальні збори „Товариства імени Шевченка“. Головою зборів був наш письменник Д. Л. Мордовець. Перші збори були присвячені виборам товариського уряду. Головою вибрано сенатора Марковича і членами виділу — дд. Мордовця, Івашенка, Катеринича, Саладилова та Забіло. По виборах повідомлено збори, що „Императорское человеколюбивое Общество“, спочуваючи завданням товариства, прислало на його потреби жертву — 200 рублів.

В Києві подано на затвердження уряду устав „Общества любителей малорусского слова имени М. Максимовича“. Завдання товариства — плекати і розвивати українську мову і літературу. Більш подрібні відомости про се товариство подам, як прийде резолюція уряду.

В Києві пропонувано засновати відділ географічного товариства. Географічне товариство має вже кілька відділів на „окраинах“ Росії (на Кавказі, в Іркутському, в Омському, на Амурі) і більш 20 літ перед сим мало відділ свій і в Києві (Юго западный Отдѣлъ Географич. Общества). В Києві сей відділ виявив себе дуже пильною і корисною працею; „Записки“ сего відділу до сего часу заховали значінне найцінніших жерел для етнографії та статистики краю. Але „незалежні обставини“, як результат інсинуацій та доносів, зробили те, що корисніших діячів товариства розіслано по всім усядам, а саме товариство перестало

діло відродження нашого народу“. Підписали: земський лікар, земський фершал, земська акушерка, священник, учителька церковно-приходської школи, учитель і учителька народної школи. — Ся пригода дуже характеристична для Українців, що їздять на принципах і теоріях, і заким напишуть одну добру книжку для товариства, то перше пересварять ся теоретично за ангісемітизм. Красше було би, як би замість протестів післали зараз у товариство сотню популярних праць для народу. — *Редакция.*

істнувати. Тепер на Х. з'їзді натуралістів та лікарів, що відбув ся в серпні минулого року, виникла думка засновати відділ географічного товариства для українських губерній і тоді-ж була післана про се петиція від з'їзду. Тепер знов післана про се заява в географічне товариство, підписана 74 особами, що належать до видатних сил тутешнього наукового та літературного кругу; друга така заява готуєть ся і теж скоро буде післана. Таким чином недостачі в робочих силах, що самі просять ся до роботи, не може бути і вся справа тепер — лиш за офіціальним дозволом.

В Одесі засновало ся „Общество любителей науки, литературы и искусства“. 21 січня сего року відбули ся перші збори сего товариства. Збори почали ся рефератом секретаря товариства д. Пекатороса — „Цѣль чтеній для народа“. Референт доводив, що лишень ті читання народні мати-муть цілком користний вплив, які мають відповідну аудиторії національну форму. Ся думка викликала горячі дебати з боку д. Соколовського, котрий завважав, що націоналізм перечить основам християнської моралі, що національний поділ порушаючи загально-людські ідеали, поведе до загибну самих націй, що в будуччині всі нації мають скласти одну сімю, і т. и. Референт відповів на се, що поки всі люди зіллють ся в одну сімю, тимчасом окремість поодиноких націй — факт нестемениий і було-б неразумно нехтовати таким дійсним загально-людським фактом для задоволення абстрактних теорій.

Після дебат, що були перервані, вважаючи на пізню добу, д. Андрієвський прочитав реферат „Къ столѣтїю Энеиды Котляревскаго“.

В Полтаві пропонувано засновати „Общество любителей научения Молтавской губернии“. Дня 6 січня в салі полтавської міської управи відбули ся збори для урядження сего товариства. Вибраний головою зборів ініціатор сеї справи д. Василенко вияснив завдання товариства. Товариство се, після його пояснень, має стати осередком єднання і спілки для всіх місцевих діячів, що хотіли би послужити рідному краю своїми працями та знанням місцевого життя людности. Пропонуване товариство мусить студіювати всі сторони життя рідного — історичного і сучасного. В спільній праці має приймати участь вся місцева інтелігенція — ученики, педагоги, урядники, діядичі та инь. Далі вибрано комісію, котрій доручено остаточно редагувати устав товариства, підписати і віддати на затвердження уряду.

З пропонуванних у останній час товариств треба ще згадати про товариство видання дешевих образів для народу. 30 грудня минулого року були перші збори членів-основателів для утворення устава. Товариство се має засновати провінційальні філії, — між иньшим в Києві та Одесі.

Як бачимо, на Україні тепер повело ся на товариства. Гуртові потяги саме розходили ся, товариства ростуть, як гриби в дощ, так що треба лиш сподівати ся, аби той гуртовий рух виявив ся в чому справді практичному та користному. Засліпляти ся тут оптимізмом жадним чином не можна. Подібні прецеденти по часті вже були у нас. З відповідними завданнями засновані київське та харківське: Общества грамотности, Киевское литературно-артистическое Общество та инь. Здавало ся-б, що в тих товариствах українські сили, коли вони єсть, могли би знайти широке поле для користної національної роботи. Про те — робота їх така млява та недбала, що ті інституції врешті стали новими органами обрусєнія на Україні. Страшно, аби сей гуртовий рух наш не був простим проєктарством, що не дає нічого практичного і лишень засліплює очи ілюзією праці. Сумно і стидно буде, коли ми, досягнувши засновання товариств і маючи певні засоби для роботи, заспокоїмось на тому. Дуже сумно буде, коли ми на порозі ХХ. віку і другого століття сталого культурного істновання свого перейдемо тільки із сфери красних фраз в сферу добрих замірів, та лишень

Може дійдем до питання,
Як нам стати до роботи.

Придбання з того буде не велике. Тільки праця, енергічна, безперестанна праця може довести нам, а разом і всім, що ми складаємо націю, яка має право на істнованне та заслугує загальної пошани.

Праця єдина наш шлях уторує...

Spectator.

Хроніка і бібліографія.

— Член редакційного комітету Літ. наук. Вістника д. Осипа Маковей одержав з міністерства оєвіти літературну стипендію і виїхав на довший час до Відня для наукових студій, зістаючись і на далі постійним співробітником Літ. наук. Вістника. Редакційні обовязки Осипа Маковея перейняв д. Володимир Гнатюк.

— У всіх більших містах, а також у декотрих менших і по селах східної Галичини відбули ся концерти в 38-мі роковини смерті Шевченка. У Львові були три концерти: перший, устроєний товариствами, другий гімназістами з руської гімназії, і третій — руськими учениками польських середніх шкіл. Концерт товариств був зложений з самих творів Шевченка, деклямацій або музичних композицій до слів Шевченка. Відчиту про Шевченка сего року не було, лише вступне слово проф. Ю. Романчука.

— Загальні збори „Товариства будови театру ім. Ів. Котляревського“ відбули ся дня 12-го марца в комнатах „Руської Бєсїди у Львові. На зборах між иньшими змінено статут і переведено вибір голови і його заступника та доповнено виділ чотирма членами. Головою вибрано проф. Ілярія Огоновського а заступником проф. Ілю Кокорудза. До виділу увійшли нові члени: др. Івг. Озаркевич, Мих. Павлик, др. Коцовський і акад. А. Крушельницький. Статут Товариства зближено до статуту проєктованого драматичного товариства, і відповідно до того має воно називатись на далі Драматичним товариством ім. Котляревського. Тим способом переведена фузия сих двох товариств.

— З кінцем місяця лютого с. р. львівське товариство „Просвіта“ мало в Галичині 751 своїх читалень. Найбільше читалень має Перемиський повіт (44), потім Рогатинський (36), Борщівський (35), Стрийський (33), і повіти Львів, Золочів і Бібрка по 27. Треба знати, що крім читалень „Просвіти“ є ще в краю давнійші читальні, основані не на статутах „Просвіти“.

— 26 лютого, в 38-мі роковини смерті Т. Г. Шевченка в Петербурзі, в Казанському соборі відправлено панахиду по покійному поеті в присутності письменників: Пипина, Мордовця, Лесевича, Короленка і ин., а також великої маси шкільної молоді обох полів. Вечерниці на пам'ятку Шевченка відбудуться в Петербурзі в марті.

— 19 лютого на зборах „Союза писателей“ в Петербурзі д. Кулябка мав відчит „Три памятных воскресенья 1861 года“. Друга частина цього відчиту присвячена смерті Т. Г. Шевченка і психічному його настроєві перед смертю. Воля для мільонів кріпаків уже от-от мала вийти, а нещасний поет, що стільки праці поклав на боротьбу з сим лихом народнім, не мав сили прискорити визволення кріпаків і тільки в поезіях міг виливати свої важкі ночуття, свої скарги на важку долю народню. Він болів душею за рідний йому „по плоти і по духу“ народ, та нічим помогти не міг і се страшенно його мучило. Такий був душевний стан Шевченка перед смертю („Сынъ Отечества“, ч. 50).

— Московський кореспондент „Сына Отечества“ помістив у своїй часописі (ч. 44) замітку про трупу М. Л. Кропивницького, що в мясниці пробував у Москві. „Хоча, — каже кореспондент, — українські інтелігенти досить горячі прихильники рідної пісні і театру, а тим паче на чужині, а про те відносини московських Українців до театру д. Кропивницького досить холодні. Причина цьому — репертуар, що складається переважно з отсих пєс: Вій, Запорожець за Дунаєм, Богдан Хмельницький („сензаційна новинка!!!“), Пропавша грамота, Царицині черевички, Мазепа, Тарас Бульба і инші пєси такого-ж самого сорту. „Чудне вражінє, — завважає „Сынъ Отечества“, — дає театр з такими пєсами на людину, що не знає України. Замість народа, щедро наділеного фізичними і духовними силами, народа, що живе, загарливо працюючи, і з охотою прямує до освіти, — глядач бачить перед собою якісь кумедні фігури п'яних осіб, що тільки сьпівають пісень, жеруть галушки та витанцьовують гопака... Поважних змістом пєс, яких є досить в українській драматичній літературі, трупа д. Кропивницького майже не виставляє. Таке поводженє трупи д. Кропивницького — українського письменника і батька українського театру — ілюструє ту деморалізацію, що панує серед великої більшости українських артистів: „рублевї“ інтереси і бажанє догодити некультурній частинї пу-

бліки примушує їх цілком нехтувати ідейною стороною діла і до виненаду українського театру докладати власних рук, — як каже д. Spectator в попередній книжці „Літ. наук. Вісника“ в статі про український театр. — Дня 12 ст. ст. лютого с. р. трупа Кропивницького виставила оперу в 3 діях „Катерина“, перероблену з поеми Шевченка. Автори лібрета і музики на афішах названі А. і Н. А.

— 28 лютого закінчило свої вистави в Києві українське драматичне товариство під управою дд. Саксаганського і Садовського. Граючи в одному місті протягом чотирьох місяців, товариство се зробило першу пробу постійного українського театру, — пробу, що удала ся як найкраще. Театр, за виїмком першого місяця, завсїди бував повний і товариство мало великий і материяльний і моральний успіх. Причина успіху — порядне поводженє артистів, що здобуло їм велику симпатію, і загальне поважанє від Києян. Київські часописи, — за виїмком, певна річ, „Кієвлянина“, — також симпатично держались до українського театру і містили прихильні рецензії. Такий успіх українського товариства виразно сьвідчить, що постійний український театр — річ цілком можлива навіть при сучасних важких цензурних умовах і не дуже широкому репертуарі. За часи пробування в Києві товариство виставило шість нових пєс: Понад Дніпром, Бурлака, Чумаки і Лиха искра д. Карпенка-Карого, Богдан Хмельницький д. М. Старицького і Мазепа д. Тугая. Окрім останньої, всі вони мали чималий успіх серед кїївської публіки. З Києва товариство їде в Одесу, де давати-ме вистави в „Рускім Театрі“.

— „Сынъ Отечества“ в дописі з Києва знов здіймає старе питанє про шкільну мову на Україні. Часопись справедливо завважає, що справа освіти народа на Україні стоїть в дуже ненормальнім і непевнім стані. Українському школяреви доводиться зазнавати таких перешкод, яких не зазнає школяр російський: останній виучується грамоти на рідній мові, а Українцеві треба разом з грамотою виучувати і чужу мову, читати книжки і мовою і змістом для його чужі і незрозумілі. Се становить непереможні труднощі для розповсюдження освіти серед українського народу. Тим то останніми часами ми бачимо на Україні заходи як небудь поліпшити сю справу. Пропоновано було, напр. (1897 р. в Полтаві, на так званих „учительських курсах“) побільшити термін учення — замість 3 років до 4; учителі в Чернігівщині заходжу-

ють ся коло уложеня букварів та книжок для читаня в українських школах; київське „Общество грамотности“ в кінці минулого року зложило навіть спеціальну комісію, що має уложити підручники для українських шкіл („Сынъ Отечества“, ч. 45). — Напевне можна сказати, що всі ті заходи помруть наглою смертю від „независящихъ обстоятельствъ“. Коли російська цензура систематично не пускає дитячих книжок на українській мові (недавно, наприклад, заборонено дитячу читанку „Перший снопок“, що подана з Києва в кінці минулого року) для читаня поза школою, то вже про запроваджене народньої мови в школі — нічого й говорити. А тим часом становище народньої освіти на Україні таке, що без народньої мови всі заходи коло освіти не тільки не приносять користи, а навіть у значній мірі спричиняють ся до деморалізованя народа.

— Статя д. Науменка „Книжная рѣчь у малороссовъ“, що була надрукована в першій книжці „Кіевской Старини“ за сей рік, викликала невеличку бібліографічну замітку в російському журналі, що видаєть ся під наазвиском „Журналъ Журналовъ“ (Журн. Журналовъ“, м. февраль, 260 стор.). Автор замітки, з звичайною російською „развязностью литературнаго молодца“, зробивши невеликий витяг із статі д. Науменка, уквітчавши рясенько сей витяг знаками запитання та здивовання, „одним махом“ розбиває всю аргументацію д. Науменка... кількома стрічками!

Замітка досить характерна і ми її подаємо цілком.

„Авторъ считаетъ, что общерусскій языкъ не можетъ (?) быть удѣломъ Галиціи, Буковины и Угорской Руси. Онъ думаетъ, что единственный (?) выходъ для этихъ мѣстностей есть тотъ, на который ступила народническая партія Галиціи нѣсколько десятковъ лѣтъ тому назадъ — а именно: постепенное созданіе своего культурнаго языка, который выведетъ ихъ на прямой путь къ установленію прочной національной (?) особи среди другихъ славянскихъ и неславянскихъ народностей Австріи.“

Зробивши сей витяг із статі, „обозрѣватель“ каже: „Зачѣмъ нужна автору эта особа въ лицѣ галицкихъ малороссовъ і почему они должны отдѣляться, хотябы и языкомъ, отъ нашихъ малороссовъ — объясненій не дано. Такимъ образомъ должны явиться два отдѣльныя этнографическія племена: малороссы, живущіе въ Россіи, и малороссы, принадлежащіе Австріи...“ Отут би вже й нам треба було поставити кілька знаків здивовання на такі ро-

зумні речі, але автор замітки увільняє нас від зайвого труду, бо кінчить свою замітку фразою: „Странныя, въ самомъ дѣлѣ, желанія!“

— Д. Батурицький подає в „Историческомъ Вѣстникѣ“ дуже цікаві споминки М. П. Драгоманова про відносини до українства славного російського повістяря І. С. Тургенева; споминки сі вняті з італіянського журналу „Rivista Politica e Letteraria“, за рік 1885. До України і Українців, після споминків М. П. Драгоманова, Тургенев мав великі симпатії і прихильність і вельми жалкував, що йому не довело ся ближше познайомитись з ними. „В Українців — каже Тургенев — есть особіний рід ідеалізму і твердості, вельми симпатичний в порівнанні з великоросійським утілітаризмом і легкодушністю“. Тургенев цікавив ся і українською літературою і штукою, і коли Драгоманов раз якось розповів йому сюжет для української опери, то він підшукав навіть якогось французького композитора, що заходив ся той сюжет обробити. Коли Тургенев помер, то Драгоманов на труну його послав вінок „від української печати“. („Историческій Вѣстникъ“, 1899 р., кн. 3, стор. 896—898).

— Славна артистка українська Г. П. Затиркевич-Карпинська покинула сцену, щоб, як вона каже, „не догратись до старости“. Талановиті артисти дд. Манько і Боярська переходять на російську сцену і вже зробили контракт з московським антрепренером Коршем. Все се важкі втрати для українського театру. Г. П. Затиркевич-Карпинська поміж усіма артистками українськими визначалась як найкрасша на ролі комічних бабів та молодиць і утворила справді кілька невмирущих типів (напр. Лімерихи). Останніми часами вона пробувала в трупі д. Сулова, що давала вистави в Одесі. Д. Манько — талановитий артист на ролі комічні, але без жадної школи і з великим нахилом до шаржу; його літературні проби (сентиментальна мьєлодрама „Нещасне коханне“ і комедія „Краще своє латане, аніж чуже хатане“), хоч і з успіхом ішли на сцені, але літературної вартости не мають. Д. Боярська — талановита артистка школи М. К. Заньковецької, на ролі драматичні. Останніми часами дд. Манько і Боярська пробували в трупі д. Кропивницького і грали в Москві.

— Дня 21 лютого на зборах історичного товариства Нестора Літописця в Києві д. Каманін прочитав реферат про нові документи, які появились з приводу 250-літнього ювілею Хмель-

нищини. Поки що референт мав відчит тільки про ті документи, що надруковані в „Памятникахъ, изданныхъ Кіевскою комиссією для разбора древнихъ актовъ“, а про всі інші документи, що надруковані в „Запискахъ наук. тов. імени Шевченка“ і „Запискахъ Краківської Академії Наук“ — обіцяв подати звістку на другий раз („Кіевлянинъ“, ч. 57).

— В Кієві, як відомо, готують ся до XI археологічного з'їзду. В. Б. Антонович саме тепер укладає систематичний каталог археологічної вистави, що буде відчинена підчас з'їзду, і археологічну карту Волині. Дд. Голубовський, Лазаревський, Стороженко і Кивліцький працюють над укладанем історичної карти лівобережної України („Кіевское Слово“, ч. 4000).

— Року 1901 міне 200 літ істновання кієвської духовної академії. Богоявленська братська школа, з якої повстала кієвська академія, заснована ще з початку XVII століття (1615 рік), але академією вона почала звати ся тільки року 1701, по реформі, переведеній грамотою царя Петра I.

— Чернігівське земське зібрання, що скінчило свою сесію 6 лютого с. р. ухвалило дати 20.000 карб., щоби збудувати в Чернігові окремих дім для українського музею, що подарував В. В. Тарновський. Музей складаєть ся з автографів українських діячів і великої сили річей, що колись-то належали гетьманам та українській старшині.

— Харківський „Комитетъ по устройству сельскихъ библиотекъ и народныхъ читалень“ сього року заводить 64 нових бібліотек для народа в Харківщині („Извѣстія ки. маг. Вольфа“, рік II, ч. 5).

— В Петербурзі видано д. Ільїним карту Чорноморіі („Карта Чорноморской губерніи“), уложену по офіціальним даним 1898 року.

— В Петербурзі оголошено конкурс на премію імени Гільфердінга за найл.пшу історію закордонної Русі (Галичини і Буковини).

— Духовний уряд в Росії постановив значно побільшити в сьому році скількість церковно-приходських шкіл в губерніях північно-західного і південно-західного краю, а також і в других губерніях з „иностранческимъ населенієм“.

— Для всесвітньої вистави, що має бути в Парижі в 1900 р., готуєть ся збірник п. з. „Россия въ XIX столѣтіи“ по програмі,

котрої проєкт складала окрема рада при російським міністерстві фінансів. До співробітництва запрошено видатніших російських учених та письменників, як П. Семенова, Карішева, Скалона, Янжула, Чупрова, Менделєєва та інших.

— Д. Драганов помістив у „Новомъ Времени“ (ч. 8262) замітку про переклади А. С. Пушкина на європейські мови; найдовше зупиняєть ся він над українськими перекладами. Першим українським перекладом, як каже д. Драганов, була поезія Пушкина „Два ворона“, перекладена Б. (Боровиковським?) і надрукована року 1830 в „Вѣстнику Европы“ (ч. 140, N. 3, стор. 186). Потім появились отсі переклади: „Полтава“ в переказі А. Г. Ш. (Пігоцького. Надрукована в „Украинскомъ Альманахѣ“ за рік 1831); „Полтава“ в перекладі Євгена Гребінки („Московский Телеграфъ“ за р. 1831, ч. 41, N. 17, стор. 28—129); „Зимній вечір“ Боровиковського („Ластівка“ Гребінки, 1841), „Цигане“, „Поет“ і „Пророк“ Боровиковського (де надруковані — не показано); „Утопленик“ Гетьманця („Правда“ Львівська 1888 р., чч. 10—11), — отсе і всі переклади, які знає д. Драганов. Про переклади Руданського („Віщій Олег“), д. Старицького („Зимовий вечір“), д. Олени Пчілки („Анчар“) він не згадує. За те д. Драганов чимало знає такого, чого мабуть ніхто не знає, окрім його; він знає, що „перекладав Пушкина як і Крилова на українську мову Н. (?) Ө. Квітка-Основяненко“, хоч не показує, де можна знайти ті переклади; він знає, що Боровиковський перекладав Крилова, хоч „Байки і прибаютки“ Боровиковського не мають нічого спільного з російськими байками Крилова; нарешті він знає, що Шевченків „Перебендя“, якого ми уважали досі за одну з найкрасших перлин Шевченкової поезії, єсть не більш не менш як переклад Пушкинського „Пророка“... Зле хтось пожартував з д. Драгановим, котрий, видно, і в вічі не бачив Шевченкового „Перебенді“.

— 20 лютого в Мотронівці помер на 72 році свого віку колишній редактор „Основи“ Василь Михайлович Білозерський („Кіевлянинъ“, ч. 61). Ширшу вістку про покійника подамо пізнійше.

— 24 лютого в Петербурзі помер російський публіцист-історик Вол. О. Михневич. Небіжчик був родом Українець (родив ся в Київщині), але, як і багато інших Українців, всі свої сили і талант віддав російській літературі, не згадуючи навіть про українську.

— В Іправі задумано видавати славянську енциклопедію, що обійме собою історію, географію, літературу і штуку всіх славянських земель.

— Російський міністер внутрішніх справ на скаргу О. Я. Кониського за заборону цензурою його перекладів під заголовком „Квітки в чужого поля“ відповів, що скарга „не подлежить удовлетворенію“.

— Російська цензура заборонила „Добрі бесіди“ („Дещо про сьвіт Божий“ — відома популярна космографія). Заборонено також для ужитку в Росії „Бесіди про часи козацькі на Україні“, видані 1897 року в Чернівцях.

— Дозволено цензурою „Приятелі“ і „Рибалка Панає Круть“, оповідання Ів. С. Левіцького.

— Подано до цензури з Київ: „Що робить ся з людиною“, популярна фізіологія чоловіка; „Береженого і Бог береже“ — популярне оповідане про скотську чуму, і „Дід Євмен“ — белетристичне оповідане О. Я. Кониського.

— В Харкові друкуєть ся дозволена цензурою книжка для народу п. з. „Лихо розуму не тлумить а буркає“ і „Приятелі людини“ Олександра Катренка. — Дозволена цензурою драматична перерібка Гната Хоткевича з „Йом Кіпура“ Короленка.

Записки Наукового Товариства ім. Шевченка, р. VIII, т. XXVII, під редакцією М. Грушевського. Зміст: 1. Галицький „Москаль-Чарівник“, подав Др. Іван Франко, с. 1—22. 2. Знадоби до пізнання угорсько-руських говорів, подав Іван Верхратський (Далі буде), с. 1—68. 3. Miscellanea: а) До історії „руського обряда“ в старій Польщі, под. М. Грушевський, б) Причинки до історії Галичини в XVIII віці, под. Др. І. Франко, в) Посмертні згадки, под. М. Грушевський, с. 1—18. 4. Наукова Хроніка: Огляд українсько-руських часописей за 1898 р., О. Маковея, с. 1—12. 5. Бібліографія (рецензії і справоздання, зміст на с. 51), с. 1—52. 6. З Товариства: а) Засідання секцій і наукових комісій (вересень—грудень), б) Наукове товариство ім. Шевченка в 1898 р. і його наукова діяльність, М. Грушевського, в) Справозданне з діяльності виділу, І. Кокорудза, г) Справозданне касове, К. Паньківського, с. 1—22.

Видавництво товариства „Просвіта“ ч. 226. **Сельські аристократи сорокових літ**, або знесенє панщини в Загорбах. Ко-

медни ві сьлівами в трох діях Т. С. Львів, 1899. Сторін 59, 8-ки. Ціна 15 кр.

Ч. 61. Виданя Руского товариства педагогічного. **Малі герої**. Картини з життя дітей. Написала Віра Лебедова. У Львові, 1899. Сторін 91, 8-ки. Ціна 25 кр.

Видавництво часописи „Свобода“. Ч. 7. **Тымко Гаврилюкь**. Оповідане зь еміграційного життя написавь Несторь Дмитрѡвь. Мt. Carmel, Pa., 1899. Сторін 79, 8-ки. Ціна 15 цнт. Бєть се виданє американьскої „Свободи“, а не львівської.

Бібліотека для рускои молодежи підь редакцією Юліяна Насальського. Випускь XXI. Рѡкъ VI. Томь XXXV. **Справдешии герої**. Начеркь зь минувшости написавь Т(еофіль) М(ри)цѡ. Коломыя 1899. Сторін 189, малої 8-ки.

Якь дбає ц. к. Рада шкѡльна краєва о руску народну школу? Промова посла д-ра Т. Окуневського, выголошена вѡ сѡйжѡ днѡ 4 марта 1899. Львів, 1899. Стор. 51, 8-ки.

Перегляд часописей.

Буковина 1898 р. від ч. 94 до ч. 154 (кінця року)*).

На обзаоринах, оповіданє Івана Костецького, ч. 93, 94, 97—99. — *Vindobona iubilans*. II Віденська вистава ювілейна, Сильвестра Яричевського, чч. 95 і 96. — **Аргонавти**, комедия Гр. Цеглинського, оцінка Льва Турбацького, чч. 97—100. — **Образки з природи** (Бура, Звірячий цминтар і Пчоли) Івана Синюка, ч. 100 і 101. — **Жаба**, нарис Еміля Золі, передрукований з Літ. наук. Вістника, ч. 102 і 103. — **Голоси пристрасти**, поезия С. Яричевського, ч. 102. — **Над Дніпром**, поезия С. Бердяєва, ч. 102. — **Воднариха**, опов. С. Яричевського, ч. 105. — **Лев Н. Толстой**, ч. 107. — **З присілка на село**, опов. Дениса Лукіяновича, ч. 107—112. — **Земля рече**, передрук із „Праці“ і „Свободи“, ч. 108. — **Житє**, ескіз П. Рязанцева, ч. 112. — **Зустріч**, етюд Нат. Полтавки, передрук з Л. Н. Вістника, ч. 113. — **Палій**, опов. С. Яричевського, ч. 115. — **Забутий лист**, опов. К. С. Баранцевича, ч. 116. — **Як людска совість загубила ся**, сатира Щедрина, ч. 117 і 118. — **Дрібні нариси** (Калина,

*) Гл. IV том Літ. наук. Вістника стор. 241.

Теміда) Д. Лукіяновича, ч. 119. — Панич, опов. Гр. Коваленка, ч. 120—122. — Іван Франко, стаття Льва Турбацького, ч. 123—125. — Притча про красу і указ проти голоду, поезії Франка з „Мого Ізмарагду“, ч. 124. — Великі роковини, поезія Ів. Франка, передрук з Л. Н. В., ч. 126. — Докори совісти, опов. Августа Стріндберга, ч. 127—137. — Христос на Олімпі, поема С. Яричевського, ч. 128. — Русько-українська література, стаття д-ра Івана Франка, в перекладі з Slov. Přehled-y, чч. 131—134. — Івась, з німецького, ч. 135. — З культурного життя, стаття Льва Турбацького, ч. 137, 141. Котляревський і його Енеїда, відчит проф. Стефана Смаль-Стоцького у Львові, передрукований з Л. Н. В., ч. 139 і 140. — Чим єсть для нас Котляревський, відчит проф. Стоцького в Чернівцях, ч. 141—143. — З циклю „Листки“ (Гердан, Осінь) Марка Черемшини, ч. 142. — Мужичка драма, оповіданє з українського побуту Л. О. Штаммера, ч. 144—151. — Іван Котляревський в світлі російської і руської критики, передрук із збірки, виданої В. Масляком в Перемишлі, ч. 144 і 145. — До земляків моїх, поезія М. Далекого, ч. 151. — Хрестини, сатира С. Яричевського, Дві путерні, нарис Петра Еґге, ч. 152. — На Різдво 1898, поезія Немирича. Над Дунайською сагою, поезія С. Яричевського. По слові, нарис А. Крушельницького, До пари, різдвяне оповіданє Х. Сибірське Різдво, поезія С. Бердяєва. Трагедія з веселим кінцем, оповіданє І. Потапенка. До руских жінок, поезії Марка Мурави, все в ч. 153 і в додатку. — Наше слово, поезія Мих. Бабинського, ч. 154. — Зима, поезія С. Бердяєва, ч. 154.

ВІДРЕДАКЦІЇ.

Від заграничних передплатників часто дістаємо нарікання, що неправильно дістають книжки Літ. наук. Вістника. Просимо їх не зражати ся сими неправильностями, що діють ся не з вини адміністрації нашого журналу і їх усунути вона не може, а виждавши (бо часто книжки залежують ся в дорозі) й переконавши ся, що книжка пропала, заявляти про се на адресу редакції або адміністратора Ів. Петрушевича.

Із секретів поетичної творчости.

III. Естетичні основи.

3. Змисл зору і його значінє в поезії.

Ми вже сказали, що змисл зору дає найбогатший матеріял для нашого психічного життя, а тим самим і для поезії. Пригадаймо тільки великі контрасти світла і темноти і безконечну скалю колірів, пригадаймо такі понятя, як високість і низькість, красота і бридкість, форма і рух, такі образи як небо, поле, земля, гори, а зроуміємо, як глибоко сягає в нашу душу вплив здорового зміслу. Гарний приклад великої ролі, яку мають образи, взяті з обсягу зорового зміслу, в народній поезії, дають нам важні і характерні epitheta organica, якими радо послуговує ся народня пісня. Користуючи ся богатою збіркою тих епітетів, зладженою Міклошічем (Dr. Fr. Miklosich, Die Darstellung im slavischen Epos, Denkschriften der k. Akademie der Wiss. in Wien. Phil.-hist. Classe, Bd. XXXVIII, 1890, стор. 28—40) я подаю тут ось який цифровий огляд:

У сербських піснях епітетів прикметникових є 97, а іменникових 25; між першими із обсягу зору взятих є 35, між другими 5; із обсягу дотику 2+5, із обсягу смаку 5, із обсягу слуху 1. У болгарських піснях на 58 постійних епітетів 21 узято з обсягу зору, 16 з обсягу дотику, 2 з обсягу смаку, а 1 з обсягу слуху. В російських піснях таких епітетів начислив Міклошіч 64, з них зорових є 18, дотикових 13, смакове 1, слухові 2. В українсько-руських піснях епітетів 38, з них зорових 17, дотикових 10, слухове 1. Загалом можна сказати, що в славянських епічних

піснях на 279 постійних епітетів 173 (62%) взято з обсягу зміслових вражінь, а з тих 96 (55 $\frac{1}{3}$ %) узято з обсягу зору, 65 (37·57%) з обсягу дотику, 7 (4%) з обсягу смаку, а 6 (неповна 3%) з обсягу слуху. Інтересно, що у південних Славян, у Сербів і Болгар, запас епітетів загалом найбагатший, між ними найбільший процент епітетів зміслових, а між ними знов найбільше власне зорових. Те саме треба сказати і про порівняня. Сербська пісня порівнює молодого парубка до гарної китиці квіток; дівчина називає любка своїми чорними очима. Поява героя на обрії описується ось як:

Бачите ви оттой бовдур мряки,
Бовдур мряки з під чорного ліса?
Тая мряка — Королевич Марко.

Поїдка юнака по полю, се полет зірки по небі:

Пак се ману преко поля равна,
Кано звезда преко ведра неба.

Мілош виїжджає на поле, „мов яркее із за гори сонце“. Дуже гарно малює нинша пісня похід юнаків.

Ой то суне хмара від Котара,
А крізь хмару блискавки блискочуть;
А як тая хмара підняла ся,
З під копит так курява зняла ся;
Як крізь хмару блискавки блискочуть,
Так блискочуть зброї на юнаках.

Ще один цитат — опис дівчини вродливиці, характерний і з многих ниньших причин, а головню тою масою зорових образів, з яких зложено малюнок:

Гарна вона, краща й быть не може!
Бо що станом — тонка і висока,
А що личком — біла і румяна,
Наче в ранку виросла до півдня
В тиші проти сонця весняного.
Очи в неї — два щирі клейноти,
А ті брівки — морськії веселки,
А рісниці — ластівячі крила,
Руса коса — шовкове повіємо,
А устонька — цукровий замочок.
Білі ауби — бісера дві низки,
А рученьки — лебедині крила,
Білі груди — два голуби сиві.
Слово мовить, мов голуб воркує,
А всьміхнеть ся, мов сонечко гріє.

Хто не пригадає наших поетичних образів, таких як: біле тіло, румяне личко, чорні очі, чисте поле, платити по червоному по золотому, зелений явір і т. и? В щедрівці сьпівають про дівчину:

На горі, горі сніги, морози,
А на долині руженька цвисте.

Жаль прирівнюється до студеної роси по зеленій траві. Коломийка говорить:

Молодиці як вірниці, дівчата як сонце,
Ой напишу, намалюю, поставлю в віконце,

або висловлює таке саме порівняня краси дівочої з зорею иньшим, більше поетичним способом:

Ой упала зоря з неба тай розсипала ся,
А дівчина позбирала тай підтикала ся.

Дуже інтересний паралелізм бачимо в отсій пісні, де дівчину прирівняно до калини:

Червона калино, чого в лузі стоїш?
Чи цвисту жалуєш, чи стужі ся боїш?
Цвисту не жалую, стужі ся не бою,
Сама я не знаю, як зацвисти маю.
Зацвила би-м біло — люде не пізнають,
Зацвисту червоно — гиле обламають.
Молода дівчино, чого сумна ходиш?
Чи головка больна, чи сьвіту-сь не вольна?
Головка не больна і я сьвіту вольна,
Три ночі не спала, один лист писала
До того жовняра, що-м вірне кохала.

Ми не можемо тут входити в такі інтересні деталі, як нпр. символіка колірів у нар. віруванях і в поезії, символіка цвистів і т. и., що властиво також належить сюди, і подамо ще декілька примірів зорових образів у нашій артистичній поезії, а головню у Шевченка. Кождому, хто читав Шевченкові поезії, мусіла лишити ся в тямці та маса зорових, кольористичних образів, якими він любить характеризувати українську природу, всі оті „кариї оченята і чорні брови“, „вишневий сад зелений і темні ночі“ „синє море“, „червону калину“, „зелені байраки“, „степ як море широке синє“, „небо блакитне“, „чорні гори“ і могили, „що чорніють як гори“, і ті хлопці та дівчата, що „як мак процвітають“. Варто звернути увагу на деякі мальовничі порівняня. І так в часі пічного нападу на Скутару

Неначе итахи чорні в гаї
Козацтво сьміливо літає.

Загально звісне є порівнянє: „Червоною гадюкою несе Алта вісти“. В „Катерині“ читаємо:

А без долі біле личко
Як квітка на полі:
Пече сонце, гойда вітер,
Рве всякий по волі.

Дівчина у него часто є рожевим цвiтом. Катерина „як тополя стала в полі при битій дорозі“. Дитина „червоніє як квіточка в ранці під росю“. Розпука „коло серця як гадина чорна повернулася“. Зима в Московщині: „Як те море, біле поле снігом покотилось“. В загалі богацтво мальовничого елемента додає „Катерині“ незвичайного повабу.

Дуже часто поет послугуєть ся грою колірів у природі, щоб характеризувати зміну людського чутя. Є се звісна поява, що в добрім настрою чоловікови вся природа видаєть ся ясною, всьміхнутою, сьвіжою і веселою, а в пригнобленю понурою, темною, хорою. Хариктеризуючи настрої українського народа по битві під Берестечком Шевченко співає:

Ой чого ти почорніло
Зелене поле, —

де зелений колір очевидно є символом здоровля, сили, краси і надії, які були перед битвою, а чорний символом пригнобленя по битві.

Та не треба забувати, що правдиві поети ніколи не позволяють собі тих кольористичних оргій, у яких любують ся теперішні декаденти та пленеристи пера і чорнила. Їх описи виглядають радше як вказівки для маляря або як прайскуранти ріжних вишуканих фарб, аніж як поетичні креації. А погляньте, як описав Шевченко вечір в українському селі весною — на що вже мотив здібний до якого хочете кольористичного трактованя!

Садок вишневий коло хати,
Хрущі над вишнями гудуть,
Паугатирі з плугами йдуть,
Сьпівають ідучи дівчата,
А матері вечерять ждуть.

І знов бачимо аналогічну процедуру до тої, яку ми видали попереду: поет коли береть ся малювати, то не чинить се виключно

красками, фарбами, котрі у него властиво є тільки словами, счіпленєм таких а таких шелестів і гуків, але торкає ріжні наші змисли, викликає в душі образи ріжнородних вражінь, але так, щоб вони тут же зливали ся в одну органічну і гармонійну цілість. Ось у наведеном висше куплеті перший рядок торкає змисл зору, другий слуху, третій зору і дотику, четвертий зору і слуху, а пятый знов зору і дотику; спеціяльно кольористичних акцентів нема зовсім, а про те цілість — український весняний вечір — встає перед нашою уявою з усіми своїми колірами, контурами і гуками як жива. Натомісь ми бачимо, як поет уживає кольористичних ефектів зовсім не там, де вжив би їх маляр, а для характеристики психічного настрою людей. І так він характеризує кріпацтво: „Чорніше чорної землі блукають люде“; своє житє в неволі:

Каламутними болотами
Між бурянами, за годами
Три годи сужно протекли.

Додаймо сюди ще такі народні звороти, як „у тебе зелено в голові“ (ти ще молодий та дурний), „у тебе на бороді гречка цвiте“ (борода сьвіє, значить ти старієш ся), „чоловік сорокатої вдачі“ (непостійний), згадаймо Міцкевичеве

Zaczerwienił się od złości,
Oblał się żółcią zazdrości, —

а зрозуміємо, який обширний є обсяг зорових образів у поезії.

4. Поезія і малярство.

Так само як слух, має також і змисл зору крім поезії свою спеціяльну штуку, а властиво кілька родів штуки, що їх разом зовемо „плястичними штуками“ (die bildenden Künste); з них найважнійші є малярство і різьба. Лишаючи на боці різьбу, а також такі роди штуки, як архітектуру, танець і штуку драматичну, ми повинні роздивити тут відносини між поезією і малярством, як двома найважнійшими парістями людської артистичної творчости, такими, що дають для творчого духа найширше поле, найбільше богацтво форм і способів. Чим подібні, чим ріжні вони між собою?

Як звісно, малярство силкуєть ся при помочи ліній і красок, відповідно уложених на таблиці (полотні, папері, дереві, блясі, стіні і т. п.) передати нам чи то якусь частину дійсного сьвіта

(людське лице, сцену, крайобраз), або якусь думку виявлену також постанями взятими більше або менше живцем з природи (ріжні аллегоричні фігури, історичні та релігійні малюнки). Сама природа сеї штуки жадає того, що все зображене нею мусить бути не-двигне і незмінне; світло і тінь держить ся все на однім місці, люди і звірі стоять чи лежать усе в одній позиції, в одним ви-равом лица, коліри лишають ся все однакові, хоч у дійсній при-роді все те підлягає ненастанним змінам, рухови та обміні матерії. Можна сказати, що кожний образ, се частина природи вихоплена з негавного виру життя і закріплена на таблиці. Малярство ріжнить ся від дійсної природи своєю не-двигнїстю.

Та се ще зовсім не значить, що твори сеї штуки і на нас роблять вражінє не-двигности та мертвоти. Певна річ, вони можуть робити й таке вражінє, але можуть робити й зовсім противне. Власне до найкращих тріумфів малярської штуки належить — при помочи способів, що властиво віддають тільки спокій і нерухомість, викликати в нашій душі вражінє руху. Інколи ми, самі про те не знаючи, висловлюємо се, коли про добрий портрет мовимо: здасть ся, живий, от-от промовить. Хто бачив хоч у репродукції образи Рєпіна, такі як „Запорожці“ або „Іван Грізний, що вбиває свого сина“, той зрозуміє, що значить сказати: „в тім образі багато руху“, зрозуміє, чому нервові люде мліли зирнувши уперве на „Івана Грізного“, чому дами невільно і несвідомо хапають ру-кою свої сукні опинивши ся перед малюнком Айвазовского, де зображено одну-однісіньку морську хвилю, що немов ось-ось і ки-нець ся на зрителів. І різьба вміє також своїми найкращими тво-рами викликати сю ілюзію руху, і прим. при виді бельведерського Аполлона у нас мимовільно піднімають ся груди, а при виді групи Лякоона корчать ся мускули, мов з болю і обридженя перед гадюками. Так само перед гарними пейзажами ми чуємо не-раз сьвіжий подих холоду, горяче соняшне промінє, а уява переносить нас чи то в холод під намальованими деревами, чи на запилений шлях, чи на кругу стежку, що веть ся ген далеко по склопї гори; ми самі собою вносимо рух у той куточок природи, який закріпив маляр, і власне в тім лежить головне і всім доступне естетичне вдоволенє, яке дають нам добрі малюнки. А яка-ж мета поезії? І вона також властивими собі способами передає якийсь шматок дійсности, закріплює його в вузкій (в прирівнаню до дійсности) рамці, піднімає його також понад водоворот дійсного життя і пе-

редає без дальшої зміни потемности. І поезія має таку саму мету — властивими їй способами репродукувати в душі читача чи слу-хача ті самі моменти життя (рухи, ситуації), які закріпив у пое-тичному творі його автор. Значить, і вихідна точка і мета обох сих форм артистичної творчости зовсім однакові. Можна би додати, що по троха однаковий і спосіб, яким вони осягають сю мету. Адже наша писана чи друквана поезія також в першій лінії обертаєть ся до зору, оперує цілою системою кольорових плямок (літер), що викликають в нашій тямці відповідні їм слова, а поде-куди навіть (при тихім читаню) се посередництво слів зводить ся до minimum і літери від разу викликають в нашій уяві конкретні образи відповідні словам, які творять літери написані в книжї. Правда, поезія поки що менше піддаєть ся такому „скороченому ноступуваню“, як проза; поезія вживає ритму і риму і різнородних способів, які дає мелодийність мови, на те, щоб окрім зору раз у раз відкликати ся до слуху. Але найновіший німецький напрям, розпочатий згаданим у попереднім розділі Арно Гольцом, відкида-ючи всі мелодийні придабашки і оперуючи самими простими сло-вами в їх первіснім, конкретнім значіню, очевидно йде до того, щоб зробити друквану поезію sui generis образковим письмом, де би чоловік зирнувши на слово не потребував репродукувати собі його слухового еквіваленту, а репродукував би просто відпо-відний йому образ конкретного явища.

Та на сьому й кінчить ся подібність сих двох штук. Бо коли малярство апелює тільки до зору і тільки посередно, при помочи зорових вражінє, розбуджує в нашій душі образи, які найзвичай-нійше являють ся в асоціації з даним зоровим вражінєм (нпр. бачимо на малюнку дерева з новгнаними в однім напрямі гиль-ами і вершками, і догадаємо ся, що се є вітер, або бачимо голі дерева і закутаного, скуленого чоловіка і заключаємо, що йому зимно і т. п.), то поезія апелює рівночасно до зору і до слуху, а далі, при помочи слів, і до всіх иньших зміслів і може викли-кати такі образи в нашій душі, яких малярство пїяким чином ви-кликати не може. Та головно, апелюючи від разу до двох голо-вних наших зміслів, до зору і до слуху, поезія лучить у собі дві, на перший погляд суперечні категорії: простору і часу. Вона може показувати нам річи в спокою, розміщені одні обік одних, і в руху, як одні наступають по одних. Се може декому видати ся парадоксальним; ще перед 100 роками Лессінг у своїм „Ляо-

кооні“ твердив зовсім не те, вбачаючи власне головну, бодай чи не одинокую різницю між поезією і малярством в тім, що малярство панує виключно в категорії місця, а поезія в категорії часу (die Zeitfolge ist das Gebiet des Dichters, so wie der Raum das Gebiet des Malers). Але се становище вже давно пережило ся і потребує значної поправки. Досить розміркувати ось що. Малюнок, хоч би який малий, ми приймаємо в свою душу не весь від разу, а частями, восереджуючи зір, хоч би як коротко, раз на однім, потім на другім, третім деталі, виконуючи очима і фантазією певний рух, поки обіймемо цілість. І доки ми дивимо ся на малюнок, наші очі все блукають з одного деталю на другий; щоби скупити в собі вражінє цілоти, ми або відвертаємо ся, або прижмурюємо очі, або відступаємо так далеко від малюнка, щоб деталі щезали, зливали ся в наших очах. Значить, хоча артист усі ті деталі помістив один при другім перед нашими очима, немов би виключно в категорії місця, ми перципуємо його твір частями, в категорії часу і руху. Те самісіньке дієть ся також з поезією. Адже кождий поетичний твір, написаний чи надрукований, лежить також у категорії місця, простору; те, що вмістив у ньому автор, так само певмінне, дане раз на все, покладене одно обік другого, як на малюнку; і перцепція відбуваєть ся тут так само в категорії часу, ми йдемо очима з одного деталю, від одного образа до другого, поки не пройдемо цілість. Тільки що поет дає нашій уяві далеко більшу задачу, малює їй не одну сцену, не одну постать, а звичайно цілі, нерас безмежно широкі панорами, з колірами, по-статями, з рухом, запахом, смаком, дотиком. Як бачимо, Лессінґова антитеза поезії і малярства не може вважати ся вірною; хоч не в однаковій мірі, а все таки обі ті галузи штуки простягають ся в обох категоріях — простору і часу, мають у собі спокій і рух. Ми мусимо вести нашу аналізу глибоше, щоб докопати ся їх дійсної, принципіальної різниці. Найліпше зробимо се, придивляючи ся якому небудь поетичному творови, та такому, що власне робить найбільше „живописне“ вражінє. От приміром загально звісна пісня Генріха Гайне :

Am fernen Horizonte
Erscheint wie ein Nebelbild
Die Stadt mit ihren Thürmen
In Abenddämmerung gehüllt.

Ein feuchter Windzug kräuselt
Die graue Wasserbahn;
Mit traurigem Takte rudert
Der Schiffer in meinem Kahn.

Die Sonne hebt sich noch einmal
Leuchtend vom Boden empor,
Und zeigt mir jene Stelle,
Wo ich das Liebste verlor.

Усе, що містить ся в перших двох куплетах, є немов опис малюнка або немов докладні вказівки для маляря, як має намалювати картину. Вихідна точка—море, човен. Далеко, на краю обрїю, ледво виступаючи з вечірньої мли, маячіє місто з вежами. Море сіре, алегка поморщене від вітру, весляр звільна січе його веслами. Окрім сего останнього, чого маляр не може віддати докладно, а що може зазначити символічно (лїнива, сумовита поза весляря, не дуже високо попад водою піднесені весла), все иньше дуже добре надаєть ся для маляря. Нїякісіньких риторичних прикрас у тих строфах нема, поет промовляє по просту, майже прозаїчно. Він малює словами, не силкуючись на мальовничі фрази, не додаючи від себе нічого або майже нічого. І колиб талановитий маляр пішов за його вказівками і намалював нам отсей самий пейзаж, він міг би самими лївіями і колірами осягти такий самий ефект, який осягає поет у двох перших куплетах своєї пісні, міг би не тільки показати нам такий а такий шматок природи в таким а таким освітленю, але надто навїяти на нас якийсь сумовитий, тужливий настрій. Але тут була би й границя його творчости. А для поета се тільки початок, так сказати, декорація сцени. В останньому куплеті він відкриває нам свої секрети, перескакує на такі стежки, на яких маляр не може бігти з ним назаводи. Візьмім зараз два перші рядки: „Сонце ще раз піднімаєть ся з землі, силпючи промінєм“. Що може з сего зробити маляр? Він може намалювати нам сонце або над землею, або під землею, але воно буде десь уміщене (на скілько маляр в загалі може намалювати його), буде в однім місці, недвижне; пїяким сьвітом він не передаєть нам того вражіння, яке одержує поет, гойдаючи ся в човні на морських хвилях і бачучи в хвилі піднесеня човна на хребет хвилі ще раз сонце понад рівнем землі, раз, на секунду, в усім його блиском. Се одно. Але і се ще не є головна річ. В тім моментальнім блиску сонця поет ще раз бачить місто і ще раз бачить у тім місті те місце, може

вежу того дому, де живе його любка, що відпуралась його. І се поет висловляє простієїнкими, зовсім прозаїчними словами, але в тих словах уже не малярський мотив, а ціла драма. Тут є і акцент горячого, молодечого чуття („das Liebste“), і біль розлуки. Два останні слова, се шпиль (pointe) цілої пєси, в них кидаєть ся певний відтінок, уже не кольористичний, а чутєвий, на цілу поему. Тепер ми розуміємо, що жене поета на море, що змушує його озирати ся на далеке місто на березі, чому як раз він вибрав для свого малюнка момент, коли сонце западає під рівень землі, чому він любить ся тим сірим коліром водяного шляху, чому весляр веслує „сумним тактом“. Останні слова пісні надають усьому иньший, глєбший, символічний змісл, додають малярським мотивам музикальності. Ми починаємо добачати, що властиво маляр із поетового малюнка може передати тільки незугарну копію, мертве тіло. Він намалює нам місто на морським березі на краю обрію, але те місто буде стояти, — у поета воно являєть ся, виринає перед очима і сего не передасть маляр. Він намалює нам море пофалдоване вітром, але не передасть нам того почуття, як сей вітер „тягне“ і що він „вохий“; він покаже нам весляря з веслами, але щобі такт, в яким падають ті весла у воду, був сумний, сего він ніяк не потрафить передати нам. Значить, у чім же тут секрет? А в тім, що поет може в кожній хвилі в домени зорового зміслу перескочити в домену всякого иньшого зміслу, а маляр привязаний тільки до сего одного. Задля сего поет малює иньшим способом, ніж маляр. Бо коли малярєві риси, раз положені на полотно, лежать на ньому недвижно і в нашій уяві лишають тільки недвижні, мов замерзлі образи, навіть коли тими образами символізуєть ся рух, — то поетові риси (слова, вірні), хоч лежать також недвижно на папері, але в нашій уяві репродукують рух, зміну, величезну ріжнородність житєвих проявів. Отсе й є та поправка, якої потребує різка Лєссінгова дістінкція. Не те відріжнює маляря від поета, що те ми одного лежать виключно в категорії місця, а другого в категорії часу, а те, що техніка одної штуки звязана нерозривно тільки з одним зміслом зору, коли тимчасом друга дає можлиєсть апелювати до всіх зміслів.

Іван Франко.

Промова А. Єфимєнкової

відчитана на сьвятї І. Котляревського у Харкові 6 лютого ст. ст. 1899 р.

Невелику що до обсягу літературну спадщину зоставив нам Котляревський: „Енеїда“, „Наталка-Полтавка“, „Москаль-чарівник“ — отсе сливе і все. Невелика вона, ся спадщина, і по змістови, по крайній простоті своїй і по своїм змаганям. „Енеїда“, що її столітні роковини сьвяткуємо ми тепер, є пародія, що правда, надзвичайно висока по своїому простонародному, а навіть грубому на сучасний смак, гумору — але всеж таки лише пародія; „Наталка-Полтавка“ — не більше, як принадно-іділічний драматичний малюнок народнього житя, повний пісень, щось подібне до якоїсь оригінальної оперети; нарешті „Москаль-чарівник“ — дуже живий і веселий простацький жарт — і тільки. Звичайно, таку літературну спадщину ми повинні лічити за невелику. Але і в малій що до обсягу і змагань, і в невеликій що до кількості і змісту літературній спадщині можуть визначити ся величні творчі сили. Чи виявив їх Котляревський? Так, безперечно, він був талановитою людиною; критичний велетень — время — зробив уже свій непохибний присуд над його літературними творами. Те, що прожило сто років і ще має змогу передаватись нащадкам, як живий літературний вжиток, безперечно помічено печатю талану. Сто років — се важкий критичний іспит, котрий побіч з творами народньої поезії витримують не дуже численні твори штучної літератури. І наколи талан Котляревського видержав і сей важкий іспит, то ніякого другого йому і не треба.

Але всеж таки я насьмілюсь казати, що не має печати геїяльності на літературному обличю Котляревського. Маючи без-

перечний талап, він не належав до тих виключних натур, в котрих творчі сили заволодівають усім чоловіком, підклоняють його собі своїм иноді навіть пейсним чоловікови цілям, роблять з нього часто навіть мимо волі своїм жерцем, а буває так, що і жертвою. Ні, Котляревський не належав до таких людей.

Досить сказати, що умер він не жонатим, маючи майже 70 років, і за сей так сказати - б повний речинець, даний природно задля житевої обіходки середньому чоловікови, маючи обставини життя, правда, не розкішні, майже бідні, але всеж таки вільні від матеріальної нестачі, від острих турбовань та скорбот — він всеж таки залишив нам лише те, що залишив.

Але і се мале, се дрібничка, так сказати-б, викинута талановитим чоловіком, мов випадковий плід вільного часу, мов примха творчої фантазії, робить ся підніжжєм задля постаті сього чоловіка, сього капітана з мундуром чи то майора в одставці, прожившого все своє тихе життя в своїй халупчині в Полтаві, лічучись доглядцем дому виховання дітей бідних дворян, куратором божого дому.

Але ось тепер вся Україна, і російська і галицька, ізходить ся в свої інтелігентні центри, щоби сьвяткувати пам'ять сього чоловіка. Полтава споружає йому пам'ятник і тисячі рублів ідуть туди з усіх кінців України від нашого не багатого і не дуже-то щирого культурного миру. Пацове! Чи немає тут непорозуміння якого? Ні, немає тут ніякого непорозуміння і „скринька просто відчиняєть ся“, але не з того боку, з якого ми до неї підійшли. Підійдемо-ж инак.

Сто років пройшло з тієї пори, як ізклалась духова особистість Котляревського, ізклалась натурально, залежавши від свого окруження. Щож се за окружене було? Пригадаємо лишень собі прикмети. Лівобережна Україна чи то „Малороссія“, як її тепер називають, родина нашого поета, відірвалась від державного устрою Польщі за сто років з чимсь перед появою на сьвіт Котляревського. Розпочав ся процес щепіння України до сполушнього устрою російської держави, процес довгий, болючий, якими і завсіди бувають подібні процеси, але до кінця 18-го ст., до того часу, як почав іскладатись Котляревський, процес сей був уже викінченим. „Малороссія“ зробила ся Україною російської держави і дійсністю вже сталось циркулюванє житєвих соків проміж сьєю україною і осередком. Ми уже добре знаємо, на скільки повним був сей процес ріжних глибоких змін в соціальних умовах

українського життя. Богато Українців подібно до московського народу стало кріпаками; вищі верстви, се б-то козака старшина, як найшвидче відріжнившись від народньої маси, розумненько закріпила за собою свої привилеї з'єднавши ся з московським дворянством, чинючи се і на ґрунті загальної культури, мови, школи і літератури. Все міцне — і літературний талант теж — квапилося відріжнити ся від діла усєї знесиленої, зневоленої темної маси народньої, діла, котре здавалося, було вже програним. Українська народність зробила ся простонародем, не маючим культурної кляси, печатного слова, не маючим органів умислового духового життя і навіть будуччини.

Котляревський був дворянином, був задля своїх часів людиною зовсім освіченою і безперечно мав літературний талант. Перед ним лежала широка біта дорога, він мав змогу зробитись новим Шендаром російським, міг слідувати за своїм земляком Капністом, та писати поучаючі комедії, або тендітні романи, котрі давали своїм авторам всеросійську славу і міг... та мало чого не міг би зробити собі на користь, не без вжитку і задля других талановитий чоловік на ґрунті тодішньої російської літератури, чоловік, котрий слав уже взірці всілякої літератури: поетичної і прозаїчної.

Котляревський не пішов по сій бітій і тому легкій дорозі. Окрім літературного талану Котляревський мав ще дещо. Власне щож? Може се було тонке естетичне почуте, котре підказувало йому, що поет є подібним мітичному Антееви, котрий набирив ся сили дотикаючись землі — так і поет є міцним лише в стихії рідної мови; може се був атавізм нереливаня почутя старого українця гордого своєю мовою рідною, чутлива совість шептала йому щось про темну безголосу масу народню? Не знаю.. Несміливим і непевним був перший крок, що зробив його Котляревський на тій дорозі, на яку його вело внутрішнє житє — се-б-то па дорозі літературної творчости рідною мовою. Звичайно, що форма народії, яку уважив ся він дати своїй „Енеїді“, є власне лише відгуком сьєї непевности. З одного боку, в ньому жило міцне, безпосереднє почутя сили, багатства і краси рідної мови; але не треба забувати, що в ньому-ж повинен був ховатись і чоловік тодішньої культури, по якій кодексу мова, нечемного і підлого народу — так кван освічений 18-ий вік — не була гідною задля виразу благородних, високих і красивих почувань. Форма-ж народії як-не-як, була виходом з сьєї суперєки. Щоб там не було, перший

ступень був зробленим, і щоби його зробити, мало було самого лише талану, потрібним було і те, що ми звикли називати моральною силою, чи там громадською відвагою. На появу „Енеїди“ не треба дивитись, як на простий літературний факт, а як на моральний подвиг людини, котра насмілилась стати поперек пануючої течії, котра боролась як з розуміннями свого окруження, як рахунками власного вжитку з острахом перед суспільною доганою і кепкуванням, так і з собою з подвоєністю свого внутрішнього існування. І великий вчинок є тепер по заслугі нагородженням. Котляревський сам сього не знаючи, зробив справедливо велике діло, один з тих великих вчинків, які дістають ся на долю лише небагатьох щасливих вибранців: він з'єднав свою народність з течією загально-людського культурного поступу.

Є в одній з поезій Шевченкових вираз великої сили і значіння:

...На сторожі коло їх
Поставлю слово...

Отсе і треба сказати про Котляревського. Він справді поставив слово на сторожі української народности і її найдорожчих зисків. І аж доти, доки сей вірний сторож „слово“ узброєне печатю, не кине свого уряду — не загине живе діло, біля котрого воно поставлене.

Пошануємо, як слід, вічну заслугу Івана Петровича Котляревського!

З ЖИТЯ І ПИСЬМЕНСТВА.

(Нова „пря“ про українсько-руську книжну мову).

Як відомо, останніми часами в публіцистиці знов вийшла на перх справа українсько-руської мови й її уживання в культурнім житю. Огляд історії українсько-руської літератури дра Франка в часоп. *Slovanský Přehled* викликав замітку київського професора славіста Флорінського (київські Университетскія Іавѣстія, 1898, XI), де він, виходячи з старої тези, що українсько-руська мова є тільки наріччєм „рускаго языка“, приходить до теж старого виводу, що українсько-руська мова „повинна бути передовсім органом безпосередньої поетичної творчости, що витікає з глибини українського (малоруссакого) духа, і окрім того може служити для розповсюдження елементарних відомостей серед простого селянського люду“: подібні книжки для народа на українськїм наріччю повинні служити посереднім ступнем до „общерусской“ книги“. Як бачимо, київський професор розминув ся тут з державною практикою Росії, де й українська „поетична творчість“ звязана дуже цениурними путами, а до „роповсюдження елементарних відомостей“ українській мові майже й зовсім віднята дорога. За те з притиском підносить він, що „змагання сучасних галицько-руських діячів нивести українську мову на ступень языка учебного (в середніх і вищих школах), наукового, публіцистичного й суспільного не можна виправдати ані льогічними основами, ані практичними причинами“, що сї змагання в Росії не можуть знайти „в незначними виїмками, ані снівчутя, ані помочи“, в них бо треба бачити „дивну пробу знищити придбану спільними силами Великоросів і Україн-

ців (Малороссовъ) культурну одність, що служить найпевнішою запорукою дальшого поступу й сили всього русского народа“.

Ся замітка викликала в Київській Старині замітку редактора її д. В. Науменка. Застерегаючи ся против того, аби виходити від фільольогічної систематики в оцінці права на істнованне тієї чи иньшої мови, та показуючи, що духові потреби українсько-руського народу в Росії не легко задовольти в рамках, показаних д. Флорінским для українсько-руського письменства, він збиває його погляд на галицькі обставини, та доводить неможливість уживання тут якої небудь иньшої мови окрім українсько-руської з чисто практичних причин.

Сі статі викликали відгомін в пресі й справа книжної української мови стала предметом публіцистичних дебат, як то наші читачі бачили хоч би з новинки в попередній книжці Літ. наук. Вістника (стор. 64).

Поруч сеї прі на папері, книжна українсько-руська мова стала предметом академічної дебати й на практиці. Як відомо, сього року (в серпні) має відбутися в Києві археологічний з'їзд; бажаючи притягнути до можливо ширшої участі в нім словянські землі, організатори з'їзда розіслали туди численні запитання; між ними дістало такі запитання й наше Наукове Товариство, і поодинокі наші учені. З огляду на інтерес поставлених на денний порядок з'їзда питань (головним предметом рефератів має бути археологія, історія, географія і т. и. Волини, а попри те висунено ряд питань з загальної славистики) члени Товариства заявили охоту до як найдіяльнійшої участі в з'їзді; але регулямін з'їзда був стилізований так, що полишала ся непевність, чи українсько-руська мова буде на нім мати право горожанства поруч иньших славянських мов*), тож на спільнім засіданню історичної й фільольогічної секції Товариства, скликаним в сій справі, ухвалено удати ся до організаційного комітету (в Києві) з запитаннями: чи українсько-руська мова, уживана в виданнях Товариства, буде допущена до уживання в дискусії, рефератах і публікаціях (Трудах)

*) Параграф 29 регуляміну каже: Всеѣ разсужденія и пренія въ засѣданіяхъ Съѣзда, какъ общихъ, такъ и частныхъ по Отдѣленіямъ, происходятъ на русскомъ языкѣ, но ученый Комитетъ можетъ назначить особия засѣданія на французскомъ, нѣмецкомъ и южныхъ и западныхъ славянскихъ языкахъ.

з'їзда? Коли ні, то чи бодай на спеціальних засіданнях реферати на сій мові будуть допущені на рівні з „полудневими і західними словянськими мовами“? Инакше бо члени Товариства, хоч би з чисто практичних причин, не могли-б узяти участі в з'їзді, хоч він як цікавий для них своєю програмою.

На сей лист, висланий від виділу й президій секцій Товариства в середині лютого н. с., дістало воно відповідь, що київський комітет передав сю справу на рішення московського головного комітета. Приватною дорогою відомо нам, що більшість київського комітета стріла бажання Товариства неприхильно і що тільки на рішуче бажання меньшости комітет не відкинув, а передав сю справу на рішення московського комітету. Московський комітет, як довідуємо ся в останній хвилі, глянув на справу спокійніше і не відмовив права горожанства українсько-руській мові; виходячи з погляду, що ся мова не є „особий яззык“, він постановив не вирізняти українсько-руських рефератів в особні засідання, а дати їм місце на звичайних засіданнях зарівно з російськими, тільки в Трудах з'їзда не признав їм міста, зарезервавши їх для чисто русского язька. У всякім разі погляд московських учених користно відрізняєть ся від київської опозиції против культурної українсько-руської мови взагалі.

И навів сі факти як характерні для поглядів у суспільности російської України, не надаючи особливо мериторичного значіння ані тим академічним диспутам про права української мови, ані поглядам київських учених, що по століттю української літератури, привитаному найвищими російськими інституціями (див. Літ. наук. Вістник 1898, XI), відмовляють ще її права горожанства. Річ очевидна, що еволюція людського життя розвиваєть ся в дуже слабій належності від академічних дефініцій та від наукових систематик. Та й не тільки людського — в світовім житю і відносинах генетичні звязки не раз мають другорядне значінне й квалітативні ріжниці беруть абсолютно гору над квантитативними. Пес і вовк стоять в дуже близькім генетичнім звязку, але було-б досить ризиковно уживати вовка для тих функцій, які в людськім житю стали уділом собаки. Бросквина (персик) є не що як культивована вариация міддала, але не знаю, чи оборонці генетичних звязків угодили сяб замісь смаковитого мяса бросквини жувати пунку шкіру міддала, і т. и. Українська етнічна індивідуальність не ставе ані менше ані більше здібною до самостійного культурного роз-

вою від того, чи наукові студії викажуть більшу чи меншу антропологічну чи лінгвістичну близькість її до великоросійської*). Внутрішні потреби до реалізації своїх оригінальних етнічних прикмет у письменстві, науці, суспільнім житті, що керують тим розвитком, через те ані зменшать ся ані збільшать ся. Ще в часи, коли українське письменство що йно робило перші проби, можна було застановляти ся над тим, чи має українська література й наука „достаточное основание“ існувати на божім світі; але тепер, коли українська література й наука давно вийшла з целюшок і зайняла місце серед иньших словянських, розсправляти над тим, чи українська література або наука мають чи не мають існувати — такаж безцільна річ, як застановляти ся над дорослим чоловіком, чи має він право жити на світі, чи з'явивсь „без достаточного къ тому основания“. Нині українсько-руська література стала вже на тім рівні, що може задовольти потреби культурної суспільности — в школі, в суспільнім житті, в краснім письменстві й науці; так воно уже й єсть у Галичині, не вважаючи на всі перешкоди, — завдяки тому тільки, що тут не було формальної заборони українського слова. Пізнійше чи скорше теж саме мусить наступити і в російській Україні; всі заборони — се тільки сумна похибка, дуже шкідна і для тих, кому забороняють, і для тих, хто забороняє, траплячи свою енергію замість розвитку свого народнього життя на поліційні рестрикції; вони можуть тільки адержати, але не знищити змагання до національної культурної роботи. Істнованнє сих змагань показало ся ясно і в самім українським життю в Росії, і в діяльній участі Українців з Росії в галицькій літературі: як відомо, почавши від початків галицького

*) Зрештою сама по собі дієкусія, чи українська мова є „язиком“ чи „наріччєм“ має досить проблематичну наукову вартість; характерно висловляєть ся з цього погляду др. Ягіч у своїй недавній розвідці (Einige Streitfragen, 1898, стр. 33): називати словянські мови діалектами чи язиками, се в науці річ другорядна. Dass alle russischen Dialecte gegenüber den übrigen slavischen Dialecten — wem der Ausdruck Dialect nicht gefällt, kann dafür Sprache sagen, in der Wissenschaft ist das Nebensache — ein ganzes bilden, mit vielen merkwürdigen Zügen einer inneren Einheit ausgestattet, das bildet unter Sprachforschern keine Streitfrage, і на иньшій місці — стор. 24: das Verhältniss der russischen Sprachen oder Dialecte zu einander і т. и.

відродження, тутешня культурна робота йшла з дуже значною участю Українців з Росії; так воно й тепер є — досить пригадати, що в самих лише виданнях Наукового товариства імени Шевченка протягом одного року 1898 взяло участь кількадесять Українців в Росії. „Гони природу въ дверь, она влетитъ въ окно“, і очевидно, що реалізація сеї природи на українським ґрунті у себе дома — се тільки питання часу.

Як раз тоді, як київські учені застановляли ся над питанням, чи бути чи не бути українсько-руській науці, в останнім випуску звістного журналу Archiv für slavische Philologie проф. Ягіч, оглядаючи науковий рух на просторі цілої Словянщини, голубио в сфері лінгвістики, історії літератури й етнографії, дав короткий огляд того, чим українсько-руська наука вже єсть. Сей огляд і подані в нім уваги дуже інтересні з огляду на авторитетне становище в науці автора, бувшого професора петербурського університета і члена російської Академії наук, першого авторитета нині в славістиці, і можуть служити відповідю на подані вище сумніви що до українсько-руської книжної мови. Тому читачі наші, думаю, не будуть нарікати, коли я подам пілий сей уривок згаданого огляду (Bibliographische Übersicht der slavischen Zeitschriften philologischen, literaturgeschichtlichen und ethnographischen Inhalts. Archiv XX, с. 624—638). Автор переходить словянські літератури в отсіім порядку: I. російська, II. українська, III. польська, IV. чеська (разом з словацькою), V. словінська, VI. сербохорватська, VII. болгарська. Про українську пише він ось як (с. 628—9):

„Для студійовання малоруської (kleinrusischen) мови, літератури й етнографії в Росії в теперішніх обставинах самий ґрунт не вдячний. Тут жахають ся всякого прояву в сім напрямі, наче-б то якого небезпечного сепаратизму, забуваючи при тім, що як раз через задавлюваннє силоміць усякого свобідного розвитку українсько-руської народности, котрої істновання прецінь не можна заперечити, може розвинути ся з початку незадоволеннє, а далі й сепаратизм. Що можливо зробити в сих тісних обставинах для студійовання малоруської народної індивідуальности, робить ся в місячнику Київська Старина, що виходить у Києві; заснований 1882 р. він тепер закінчив свій XVII річник. Переважна частина статей мають етнографічний, або літературно та культурно історичний

зміст; фільольогія в тіснійшій значінню тут мало культивується. Головні стовпи часопису — се харківський професор Сумцов і київський Дашкевич.

„Тим часом як ся часопис виходить в великоруській мові (in grossrussischer Sprache), в Галичині тіж самі студії ведуть ся на малоруській, або як звичайно говорять в Австрії — русиньській мові (ruthenischen Sprache) в науковім товаристві, званім „імени Шевченка“, що завдяки енергічній роботі галицьких Русинів і тій моральній допомозі, яка їм в поміч потиху іде з Росії, — заповідаєть ся з часом розвинути ся в русиньську академію наук. Кождий правдивий приятель культурного розвою мусить сим тішити ся; я ніколи не міг зрозуміти, чому се нпр. деякі славісти звичайно ентузіазмують ся поступом Словаків, а навпаки Русинам не сприяють ані трошки. Хто думає, що ся місцева робота, тісно обгороджена язиковими границями, може пошкодити великоруській літературі й науці, той понижає значіння й силу російської літератури. Згадане товариство видає від 1892 р. у Львові „Записки наукового товариства імени Шевченка“. До 1896 р. на їх окладниці писалось: „видавництво присвячене науці й письменству українсько-руського народу“. Редактором I. тому був поданий Др. Юл. Целевич, II—IV проф. Барвінський, від V і далі (до XXV) проф. М. Грушевський. Ся часопис по своему змісту переважно історична і історично-літературна, фільольогія стоїть адебільшого на другім пляні. З історії літератури треба згадати статі Кониського (про Шевченка), дра Франка (про Варлаама й Йоасафа) і дра Колесси (порівняні польсько-русиньські студії). Історію аж до найдавнішних часів студіює Грушевський, від недавна також др. Кордуба. Бібліографія провадить ся старанно. Властива фільольогія і тут відходить на другий плян.

„Сього року товариство розширило свою наукову діяльність ще одною ново-розпочатою публікацією: Збірник фільольогічної секції Наукового товариства імени Шевченка*). Перший том присвячений біографії Шевченка. Ол. Кониського. Надіємо ся, що дальші томи принесуть щось з граматики, лексіки або діалектології.

*) Проф. Ягіч писав се видко перше, ніж його рук дійшли томи двох інших новорозпочатих серій: I т. Збірника історично-філософічної секції й I т. Етнологічних матеріялів, датовані теж 1898 р.

„Видання старших памяток мови й літератури Товариство теж не випускає в уваги. 1896 р. воно розпочало серію під латиньським титулом: Monumenta linguae necnon litterarum Ucraino-russicarum (ruthenicarum). I т. містить богату збірку апокрифів до старого завіту, зібрану дром І. Франком. З язикового погляду не всі тексти можуть бути зачислені до ucraino-russica, але се нікому не зашкодить.

„Етнографія теж входить в круг зайнять товариства Шевченка; для неї видає воно від 1895 р. Етнографічний Збірник, котрого вийшло до кінця 1898 р. пять томів. I т. містить головню галицько-руські кляки, II вірші так званіх лїрників і перекази чорноморських козаків, а також етнографічні матеріяли з життя угорських Русинів; III і IV в цілости заповнені матеріялами з Угорської Руси“.

Доти слова дра Ягіча. Супроти успіхів, зроблених останніми часами нашим письменством, наукою, взагалі культурним життям, неприхильникам національного розвою українсько-руського народу лишаєть ся властиво тільки одна зброя — ігнорованне, ігноранція щира чи удана. Ми й дійсно помічаємо останніми часами уживане — можна сказати форсоване — сеї зброї і в російських, і в польських кругах. Одначе й ся зброя може служити тільки дуже короткий час. Українсько-руська література вже й тепер займає показне місце між другорядними словянськими літературами — як сербо-хорватська, болгарська, словінська. Навіть при теперішніх — дуже тяжких — обставинах свого розвою вона, ми певні, займе незадовго чільне місце між сими другорядними, уступаючи тільки перед російською, польською, чеською. Але внесенне теперішніх ограничень українського слова в Росії, що мусить наступити силою культурного розвою Російської держави і в її-ж власних інтересах, — приведе, надіємось, українсько-руську народність до того місця в словянській культурі, яке її належить чисельно — другого в Словянщині, безпосередно по великоруськім народі, її молодшім, але щасливішим браті.

Д. Науменко, закінчуючи згадану вище свою статю, пригадав звисний афоризм, що нераз згадувався, коли заходила справа про українсько-руський національний розвій: „аще будеть оть человікъ совѣтъ сей или дѣло сіе, — разорится; аще ли же оть Бога есть, не можете разорити то, да не како и богоборцы обря-

щете ся". Я думаю, що столітня історія українсько-руського національного відродження, новна боротьби з найтяжшими труднощами й переслідуваннями, показала аж надто ясно, що маємо тут не дло забаганок чи фантазій поодиноких людей. Люде, що накликають ще до противлення, задавлення сього розвою, супроти того дійсно стають „богоборцями“ — стають до боротьби з тими несьвідомо, але глибоко заложеними в історії народа стихійними змаганнями, що можуть згинуть тільки разом з загибллю самого народа, не скорше.

М. Брушевський.

СУЧАСНИЙ ДРАМАТИЧНИЙ АРТИСТ.

Один із ліпших французьких критиків, Адольф Бріссон, почав від якогось часу в паризькім „Le Figaro“ друкувати ряд сілюетів ріжних сучасних діячів французьких на полі політики, штуки, науки і літератури п. з. „Figures qui passent“. В ряді тих артистично виконаних сілюетів визначаєть ся один — портрет найліпшого драматичного артиста сучасної Франції, Муне Сюллі. Читаючи ті горячі, а при тім з незвичайним смаком написані рядки ми нехотя згадуємо нашу театральну мізерію, згадуємо нашу вбогу галицько-руську сцену, на котрій пераз гарцюють ледво грамотні людці, що не вміють ролі і котрим навіть не снило ся віколи, якою важкою, ненастанною працею, якими студиями люди безмірно більше талановиті і осьвічені доходять до тайників артистичної творчости. Подаємо тут перекладом статю Бріссона; може вона і серед нашої суспільности не буде іскрою, що паде в воду. *Ред.*

I.

Се був чудовий вечір 11 серпня 1888 року. В стародавнім театрі Оранж у перве виступав тоді в ролі Едіпа Муне Сюллі. Він показав ся незвичайним артистом. Маленьке провінціональне місто не знало ще переситу. Кілька літератів також було на тій духовій учті. Вражінє, яке одержали вони тоді, не затреть ся ніколи; се була суміш здивованя, зворушеня і роскомі. Штука і природа цемов змовили ся, щоб очарувати їх. Вони слухали віршів дивлячись на зорі. Блиск неба, легкий вітрець, що лоскотав

їх лица, наповняв їх душу радістю життя, а там на сцені розлягався окрик страждущої людськості. Незрівняний, могутній контраст! Правда, ті скарги передавались їм чудовим голосом, здібним передати з однаковою силою експресії біль, перестрах, милосердя і всі почуття, що бурхнуть у людському серці, окрім хвиба веселості і іронії — голосом спіжевим і рівночасно оксамітно м'яким, котрий навіть в хвилі найбільшого трагізму не перестає бути гармонійним і ритмічним.

Ніколи не проймав він нас так глибоко. Муне-Сюллі піднявся тоді так високо, як ніколи по тім. Він вірив (про що й сам признавався нам), що в сю хвилю є коли не справжнім тебанським королем, то бодай актором сучасником Софокля. Не обчисливши себе з силами в перших актах драми він боявся, що йому забракне сил скінчити її і готовився вмерти в четвертій дії з вичерпаня. Його ожиданє — не сьмію сказати, його надія — не сповнилося. Він пережив те представленє. Воно принесло йому триумф, але не без деякої прикраси. Він хотів, щоб воно відбулося по полудни, а скінчилося разом з заходом сонця. Але мер з адміністративних причин відмовив сему бажаню, що йому видалося якимсь пустим капризом. Муне-Сюллі мусів, хоч не радо, грати при електричній освітленю. А він так бажав грати при сьвітлі сонця! Коли я гадаю сей випадок, так се диятого, бо в нїм відбиваєся душа артиста. Вона має в собі широкий розмах, рветься до неба, ненавидить усе штучне і мірне. Але ті високі змаганя треба пояснити.

II.

З самого малку Муне-Сюллі почував у собі артистичний наклін. П'ятнадцятилітнім хлопцем, з кучерями як у Азіята, з грацією Антіноя, баритоном, що був окрасою салонів у Бержераку, він сьпівав романси і радо віддавав свій талант на добродійні ціли. Раз заслаб його акомпаніатор, і замість сьпіву він виступив з деклямацією і виголосив у Великім театрі віршу Віктора Гюґо „Для бідних“. Ледво зійшов зі сцени, коли нараз на його місці показалася досить незвичайна фігура, у фракку з золотими гузиками, в фіолетових рукавичках, що виголошувала кожде *p* з непоборимою енергією. То був Іляріон Балянд, член трупи „Французької комедії“, що саме прибув з Парижа. Його поважна по-

стать і блискуча деклямація живо вразили Муне. Він поспішив зложити гратуляції сему славному товаришеви і при тім звирився йому зі своїми надіями. Іляріон Балянд згодився дати йому деякі вказівки і довго ще пригадував собі Муне ті лекції. Геть пізнійше, коли він і сам вступив до трупи „Французької комедії“, старий режісер Даван мовив йому:

— Дивна річ! У вас є щось мов семейне свояцтво з нашим давнім приятелем Іляріоном Баляндою.

— Чи справді є? — відповів Муне. — У мене є деякі його прикмети?

— О, не так прикмети, а радше — хвиби! Ось чим ви подібні до него.

Але ті хвиби не перешкодили Муне подобатися публіці. Його перший виступ у Расеновій Андромасі був памятною подією. В ту пору театральні відомости не були так розширені, як нині. Журнали не друкували ані біографій, ані портретів учеників Консерваторії. Про нового дебютанта знали дуже мало: що він був доси невидним актором в театрі Одеон і доводив до розпуки своїх учителів наглими скоками надто фантастичної вдачі. Зрештою в драмі він грав другорядну роль; головною зіркою була нанна Розелія Руссель.

Зразу його приймили холодно. Але опір публіки не зразив його; він навіть не добачав його. Він кинувся в свою трагічну роль з силою сліпого елемента, що порвав окуви. Рев моря, завиванє бурі ані гуркіт громів не доходять до такої фурії, яку проявив молодий Муне в словах Ореста:

На кого се гаде свистить на ваших скраниях?

Слухачі немов чули свист гадюк, бачили, як вони кидалися на свою жертву. Холодна тривога потрясала гістьми Французького театру, непривичними до таких сильних потрясень. А тим часом Муне-Сюллі вийшов за куліси і мов безумний зійшов по сходах до своєї льожі, не дбаючи на оплески і оклики многотисячної публіки. І критика піддалася сему очарованю, хоч швидко перейшла до спокійнішої оцінки артиста. Вона, так сказати, встигла за той порив, до якого попхнув її трагік. І довго вона мала до него тайну нехить, удавала немов поводить ся з ним як із місценою дитиною, вказувала хвиби його гри і не показувала так, як би слід було, його високих прикмет. Певна річ, закиди

не були незаслужені, і се власне чинило їх тим небезпечнішими. Пятнайцять літ се фатальне ненорозумінє придавлювало успіх Муне-Сюллі. Тепер на щастє воно минуло ся. Перед такими креациями, як Рюї Бляс, Едіп, Гамлет, Іоад замовкла нехить. Муне-Сюллі розброїв заздрісних. Тепер він перший і єдиний французький трагик, уже не „голосний“, а „славний“. Даремно зла воля розпускала про него ріжні легенди, щоб показати його в злім сьвітлі. З тих легенд сьміються, але їм не вірять.

III.

Я хочу навести тут де-які із тих байок. Се буде найліпший спосіб, щоб показати їх тенденційність. Досить вам піти за куліси Французької комедії, щоб вам натуркали ними повні вуха. Вам оповідать преповажно історію про „біблію“, про „грецького поета“ сотку дотепів, котрі справді покажуть ся сьмішними, коли підсунути їм блазеньське значінє. Раз Муне-Сюллі шукав латинського міссала (требника), що мав фігурувати в драмі „Сімя в часів Лютера“. Один приятель роздобув йому таку книгу. Муне дуже радував ся, бо книга справді мала зовсім автентичний вигляд. Потім він розміркував, що ця стародавня книга була прецінь надрукована в тім самім часі, коли відбуваєть ся акція в штуці, значить, тоді була зовсім нова. „Треба би — мовив він — щоб та старинна Біблія була також цілком новою“.

І от щирі апостоли давай потішати ся над наївністю трагика.

Иньшим разом загостив до него Грек з милозвучною назвою Епаміонда. Між Муне і Епаміондом завязує ся нерозлучна приятельськість. По кождім спектаклю вони проходжують ся довго улицями. Епаміонд з цілої повної груди деклямує на рідній мові уривки із Есхіля, а Муне впиваєть ся ними так загарливо, немов би й справді розумів їх значінє, хоча бідолаха ніколи не був у Сорбонні! І знов нові вибухи сьміху.

Раз йому докоряють надмірною простотою, то знов йому закидають нескромність. Він, мовляв, позує на якогось архиерея. Раз підчас проби йому трапило ся скрикнути: „Колиж бо я не тут!“ Се значило, що його ум занятий иньшими думками, не міг зосередитись в потрібну силу на дакій штуці. Грубі капіталісти, слизьяки заушники і зівялі кокотки театральні божили ся, що ся заява справила непоборимо комічне вражінє.

Та от я просив би тих насьмішників, щоб вони пішли відвідати Муне-Сюллі після одного гарного представлення Гамлета або короля Едіпа. Північ. Артист, що весь війшов був у свою ролю, тепер дуже втомлений. А про те зачнїть лише розмову про яку тему з театральної естетики! Зараз побачите як він здрігне ся, мов расовий кінь, коли почує остроги. І він почне розбирати свою ролю, доказувати, що її треба розуміти так, а не інакше, розкладати по пунктам з дивним зрозумінєм усі відтіпки, всі звороти, психологічні комплікації, він гратиме її на ново і то тільки для вас самих, а при тім вілле в неї стілько огню, освітіть її таким полум'ям, немов би грав її перед цілим Парижем. До кождого вірша він навяже якусь увагу, котра буде нераз дивоглядна, але ніколи не буває плитка. Муне-Сюллі невичерпаний теоретик. Він посуває ся дуже далеко в своїх гіпотезах. Не вшю сказати чи його спосіб зрозуміння Іоада цілком задовольнив би Расена, або чи Корнель пізнав би в ньому свого Поліевкта, або Молієр свого Юпітера в „Амфітріоні“. Але характер, який він надає сим постатам, показує їх ненастанне поглиблюванє. По його думці в Іоаді пророк переважає над політиком, Полієвкт доходить до віри через любовне терпінє, а Юпітер забавляєть ся Алькменою, як делікатною забавкою, сотвореною його власними руками. Щоб доказати свою інтерпретацию, він винаходить тисячі аргументів. Правду кажучи, він міг би обійти ся без них, йому досить показати ся перед публікою і вона піддає ся його чарам. В Муне-Сюллі вона бачить і бога з Олімпа і архиерея. *Incessu patuit*. Він належить до тих, що назначені печатю духа Божого.

IV.

Щоб довершити оцінку сего незрівняного артиста, загляньмо до його приватного помешканя. Воно відкриваєть ся лиш для немогих вірних приятелів, що радо спішать до него. Як тільки перестуниш поріг, то забуваєш цілий сьвіт. В сьому салоні, де бронзи, старі зброї і орієнтальні тканини мішають свої горячі коліри, в тій тісній їдальні, котра по обіді переминюєть ся в робітню, жив і дише поезія. Здаєть ся, саме повітре насичене нею і чудоні вірші так і літають у ньому. Тут пробуває Муне-Сюллі разом із своєю жінкою, що окружає його тихою, але сердечною

щирістю, і в братом Павлом, котрого відносини до брата зложені з пошани і ніжності. Цілими ночами він читає, пише, роздумує і не лягає спати аж о п'ятій рано. Його вороги не проминули підняти на сьміх сеї нічної праці, в котрій вони бачуть тільки удаване дивацтва. Відний Муне! Він по просту нездібний на таке вирахуване, яке закидають йому. Нема щирійшої людини над него; він, можу сказати, щирій з кістями і доводить нерас свою простодушність аж до наївності. Його геній підносить його понад земне комедпанство. Він має крила, як Лямартен — і літає. Вчора вечір я вастукав до його дверей, і ми розсталися аж о сході сонця. Поет Жан Екар був третій з нами. Ми розбирали його Отелля. Муне-Сюллі признав ся нам, що сеї страшний Муриі справляє йому не мало муки, а деякі місця тексту лишають ся все ще неясні для него. Від одинацятої до третьої ми дискутували про той славний монольоґ у п'ятім актї:

Провина, серце, так провиня вчинку
Сього жада... Не сьмію вам її
Назвать, пречисті зорі! Ся провиня
Жадає... не хочу пролити кров її
Ані вдряпнути тіло те, так біле
Як сніг, таке м'яке, як алябастер.
Та вмерти мусить, бо ще більш одурить.

Яке значіне має кожде з тих загадкових слів? Були деякі ріжницї між поетом і трагіком і для сего останнього вони набирали величезного значіня. Ся невеличка ріжниця робила його дуже нещасливим. Двацять разів він розпочинав сю сцену, переменяючи за кождим разом рухи, інтонацію, вираз лица, силкуючи ся передавати все як найдокладнійше і доводити до нашого почуття найдрібнійші відтінки характеристики. Я подивляв сю масу зусилля і не здержав себе, щоб не висловити того подиву, який воно викликувало в моїй душі.

— Не жалуйте мене, — мовив мені Муне, — але противно, завидуйте мені! Ви ніколи не пробували сего, то й не можете уявити собі тої роскоші, якою наповняє мене ся праця, по вашій думці така важка. Нею я потожсамлю себе з героєм, котрого обрая мені приходиться ся зреалізувати. Я присвоюю собі його душу. Я не вхожу, як то звичайно говорять, в його шкуру; се він сам входить у моє тіло, проникає його, робить ся його паном. За кождим разом, коли я виступаю в новій ролі, щось, якась уявлена істота немов здобуває помалу мою істоту і я даю їй фізичне жите-

Вона дає мені свого духа, а я даю їй своє тіло. Се зілляне не може довершити ся без важного зусилля. Ми немов шукаємо один одного, довгий час гоїмо один за одним. В кінці в одній хвилі наступає удар, вискакує іскра — і ми злучені в одно. І я почувваю себе Отелльо, так як недавно почував себе Гамлетом, Едіпом і Родрігом. Нема такої роскоші, що моглаб зрівнати ся з сим духовним сполученем, котре лишає по собі тільки той один жаль, що ніколи не буває вповні тісне. Йй Богу! Коли надїну плащ Ореста або одїж Отелля, то силкую ся відірвати ся від усеї земної марноти і цілком потонути в мріях і в легенді. Деколи се й удасть ся мені. Се бувають певимовно щасливі хвилини, котрі повинніб бути вічними. Наше ремесло, як бачите, буває або найкраще з усіх ремесел, або найшідлійше, — се залежить від хвилі, в якій виконуємо його.

Я не зводжу очей з Муне. В хвилі, коли він говорить сї слова його очі горять ентузіазмом. Він стоїть, і хоч ріст його не висий середнього, то він видаєть ся маєстатичним, заховавши при кінці дозрілого віку чистоту ліній властиву молодости. Його профіль — королівський, його рухи поважні. Його голос гуде, лагідний і глибокий, з наглими підскоками, що проривають ся мов світло блискавок крізь хмару.

А тепер, відпочиваючи, він деклямує нам деякі архитвори, якось Віктора Гюґо „Oceanopox“ або „La Cugree“ Барбье. Він плаче, реве, стогне. виявляє жорстокість людей, лютість або погідність природи. І нараз ми розуміємо, бачучи й слухаючи його, що поезія справді є найчільнійшою між усіми штуками, бо містить у собі всі, що в ній є разом і музика і чутє і кольорове видженє і красота форм.

— Муне, не зупиняйте ся! Деклямуйте нам ще поезії! Деклямуйте богато, богато!

І він деклямує вколісуючи себе і вколісуючи нас ритмами строф. І до своєї смерти він не перестанє любити і висьпівувати поетів. І коли він постарієть ся, коли покине сцену і перебере ся жити в той середньовіковий замок, який побудував собі в Бержераку, то й там він не перестанє виголошувати тих чудових акцептів. Він буде кидати їх на вітер, між птахів небесних. Оттак і вмере в високім змаганю до ідеалу славний Муне-Сюллі, що був уособленою трагедією і драмою, — останній герой французької сцени.

З французького переклала
Ольга Франко.

Листи з-над Полтви.

ЛИСТ ДРУГИЙ.

Сиджу й пробую собі уявити, що діяло ся-б у Вас, як би опорознила ся посада київського митрополита? Представляю собі заклопотаного обер-прокуратора, представляю собі, як честолюбні єпископи від старших архієпископів до молодших вікаріїв марять про пересування з катедри на катедру; представляю, які тривожні часи переживає секретар київської діакатерпії (еже ест ророгum, diacorum, ranamarogumque obderatio atque oblupatio); представляю нарешті собі, як на київськiм двірці, чекаючи поїзда, священники, для забуття часу, обмірковують шанси різних кандидатів, — але поза те сягнути й ще щось собі уявити фантазія моя не годна, хоч як її підганяю.

У нас инакше, о! у нас инакше!

Протягом цілого півроку від смерти небіжчика митрополита Сембратовича († 4 серпня 1898), справа митрополії не переставала цікавити як найширші круги. Оцінка особи й діяльності небіжчика, як повід висловити свої власні дезідерати в сій справі; комбінації — хто займе місце небіжчика; оцінка сих кандидатів чи наступників, різні дезідерати на їх адресу і міркування про переміни, які можуть бути звязані з певними особами — се все неустанно фігурувало в живих розмовах і газетних шпальтах, не тільки в духовних кругах, а й серед світської інтелігенції, по части навіть серед народніх мас, в газетах всіх партій руських, в газетах польських, не тільки галицьких, але й заграничних, і тільки голосний скандал — крах галицької щадниці (сберегательная

касса) відсунув сю справу, не позбавивши одначе її інтереса й остроти.

І се вповні зрозуміло, і нині в своїх оглядах галицького культурного життя не могу я сеї сторони його поминути.

Галичина була ареною національної боротьби — з непамятних часів (бо вона й на історичну арену виступає як *objectum litis* між державою Руською й Польською), і в сю боротьбу від самого поділу церков домішуєть ся релігійна ворожнеча; національне почуте апелювало до найвищого, до чого могло тоді апелювати — до релігії, і в міру того як національна боротьба загострювала ся, вона ставала все більше релігійною ворожнечою, бо обидві були рівно упосліджені і пригнетені — і руська народність і „грецька“ віра, що через сей союз ставала все більше вірою „руською“. Боротьба Польщі й Руси переходила на боротьбу „польської“ й „руської“ віри, що зарівно боронила ся й історичними традиціями Руської держави й аргументами східньої церкви.

Довершенне унії — з початку формальне, нарешті реальне, дуже небогато тут перемінило, та й не могло перемінити. Раз релігія стала прапором національним і по части соціальним (бо „польська віра“ була разом і польською й папською), то полагдженне догматичних різниць не могло його знищити. На місце боротьби двох вір з'явила ся ворожнеча двох обрядів — руського й польського, дарма, що тепер вони обидва уважали ся католицькими, дарма, що католицька церква признала їх рівно добрими й спасеними. Ба, хто зна, чи ворожнеча власне не стала ще більш заїлою тому, що тепер сї вороги не були вже *de jure* отвертими ворогами, уважали ся союзниками, братами: на місце отвертого бою йшли з одного боку — інтриги, підкопи, з другого — огірчення ставало ще глибшим і гіршим, від коли сама релігія, сама католицька церква не признавала ся до сеї релігійної боротьби. Унія була перепроваджена польськими кругами в дійсности для споушення руської церкви; але римська курія бачила в ній тільки релігійне значінне і мала всі причини бути з нею обережною та оминати всього, що могло її дискредитовати в очах Русинів, вірна принципі: *per vos, mei Rutheni, orientem spero convertendum esse*. В очах Поляків унія мала значінне тільки переходового степеня до латинства, *recte* — до польонізма, Рим же радий був її консервувати для заохочення иньших православних. Приходило ся

Полякам, сим католикам *rag excellence*, хитрувати та лицемірити навіть перед Римом у своїх заходах коло польонізації унії.

Тим менше щирости могло бути в відносинах до унії з боку польської суспільности і церкви. З одного боку робилося все, щоб понизити її, зробити в очах самого народа чимсь низьким, нужденим, з другого боку — через вищу уніятську єрархію ненастанно впливано в напрямі латинізації й польонізації руського обряду. Уніятська церква не була зрівняна з латинською, зісталася непривільегованою; її єрархія, сьвященники зісталися на тім самім рівні, що й поневіряне православне духовенство; латинське духовенство старалося всякими способами понизити його в очах суспільности, — компліменти в роді „руська віра — собача віра“, „руські церкви гірші від жидівських біжниць“, „Pap Bóg pora stworzył dla chłopa, a plebana dla papia“ і т. п. щедрою рукою розсидалися на уніятів по сьвіжим слідам запровадження унії*). Душохпство — хрещення дітей від уніятів на латинський обряд, переводи з руського обряду на латинський практикувалися широко, не вважаючи на те, що римська курія забороняла се кілька разів від самого початку XVII в. Все роблено для того, аби понизити освіту і суспільне становище уніятського сьвященства, а потім аргументовано темнотою сього сьвященства против руського обряду, за латинством. З другого боку через уніятську єрархію старалися зблизити руський обряд до латинського, і разом — можливо спольщити; в сім дуже добримі робітниками було уніятське монашество — василияне (рекрутовані тоді головню з Поляків), що їх латинський клер протегував усякими способами й провадив на визначніші позиції в уніятській єрархії; під їх управою дійсно руська церква прийшла в другій половині XVIII в. до сильного упадку.

Розуміється, така політика польського правительства (до 1772 р. в Галичині) й суспільности та латинського духовенства (що виразно розминала ся, як я сказав, навіть з бажаннями римської курії), мусіла глибоко вражати все, що було між уніятським

*) Див. *Connotatio injuriarum, variorum praejudiciorum per clerum et populum ritus latini clero, populo et ipsimet ritui graeco cum S. Romana sede unito in diaecesibus: Leopoliensi, Haliciensi et Camenecensi Podoliae ab a. 1758 ad 1765 illatarum* — Архивъ Югозап. Рос. I. IV р. 537, 546—7, 557 й ин.

духовенством гіднішого, та наповняти його недовірем й антипатією до польської суспільности й клера. З другого боку ся ворожнеча шляхти й взагалі всіх впливовіших верств мусіла тим ближше звязувати уніятське духовенство з сільською масою, до котрої воно близько стояло вже своїм суспільним становищем і побутом. Ся близькість уніятського духовенства до народа і ворожнеча до Польщі й латинства лишилися в значній мірі живими й по тім, коли за австріяцьких часів піднесено й просьвіту, й суспільне становище уніятського духовенства (зрівняного з латинським), а навіть по часті й материяльне (взагалі австрійському правительству не багато можна закинути на сім пункті, аж доки Поляки не взяли в свої руки Галичини, в 60-х рр., сотворивши дуже міцне „средостѣніє“ між руським народом і центральним правительством). Се й було причиною, що в відродженню Галицької Русі руське (уніятське) духовенство відіграло головню й незмірно важку ролю. Воно репрезентувало Русь. Дійсно, не що давно Галицька Русь була „самі порі і члорі“, а що на „хлопа“ тоді ще не зважано, тож і лишалися самі „порі“ в рахунку. Позабавлена національних інституцій, впливових верств організації, руська суспільність натурально дивилася на церкву як на свою репрезентацию, і також уважало її й австрійське правительство; єпископські ординарияти (консисторії) служили для нього представниками руського народа, руські каноніки мали до певної міри заступати ту шляхту, котрої руському народови все бракувало, аби в аристократичній Австрії він міг бути уважаним за нарід, а не за якихсь паріїв. І дійсно, довгий час в очах самої суспільности — яких 50-60-их, навіть 70-их рр. єпископи та консисторії були провідниками Русинів, авторитетами, національним арепагом.

Але на зверхній репрезентації та авторитеті в очах консервативних або клерикальних елементів справа не кінчила ся. Духовенство грало велику ролю не тільки формально, але й дійсно, „по существу“. Рух 1848 р. опирався головню, майже виключно на сьвященстві; що правда, він швидко завмер, але коли відновився в 60-их рр. і почав на ново змицнати ся, його головною армією було знову сьвященство. Перші руські професори на університетах були сьвященники (Як. Головацький, Ом. Огоновський, Гн. Онишкевич), богослови в реверендах (рясах) чи сурдутах засідали на учительських та директорських місцях по гімна-

зиях, на посольських лавках в соймі, в парламенті, проводили тодішню літературу й публіцистику; духовенство взяло в свої руки роботу коло освідомлення народніх мас й увесь час, як уміло й знало, вело сю роботу; воно робило руську політику, воно засновувало читальні й крамниці по селах, брало першорядну участь в уряджуваню всяких національних маніфестацій більших й менших, в засновавню й розвою культурних і економічних інституцій і т. п. І се все в значній мірі триває й досі. Невважаючи на те, що руська сьвітська інтелігенція почала останніми часами в Галичині множити ся значнійше і „цивілі“ стали відогравати виднійшу або переважну роль в деяких галузях суспільної роботи, духовенство й досі становить ще головний континент в руській культурній організації, у всіх партіях, вийнявши тільки радикальну, що від самого свого початку стала коли не на ворожим, то на неприхильнім до духовенства становищу. Пригляньмо ся тільки деяким сторонам нашого галицького життя.

Почнемо від політики; хоч і як се дивно звучить: духовенство і політика, а про те духовенство й тепер грає першу роль і в політиці, й се дійсно його обовязок — поки нарід не має иньших провідників. До організації останніх виборів, як я вже згадував, ініціативу дало духовенство і перевело їх головню під своїм проводом; маса виборчих процесів против духовенства, арештованне сьвящеників й всякі знущання над ними з боку політичних противників руського народа самі вже дають зрозуміти велику політичну роль духовенства. Але діяльність духовенства не обмежаєть ся такими виїмковими, воєнними щоби так сказати хвилями в житю народа. І звичайне політичне житє спочиває звичайно в руках сьвящеників. Скликаєть ся віче, коли воно не радикальне спеціально, — хто репрезентує на нім інтелігенцію? — духовенство; збереть ся політична нарада, хто на ній зібраний? — сьвященики! Рухаєть ся десь громада, переводить вибори, скидає старостинських заушників, вибирає добрих громадян до управи — хто зорганізував се все, хто є творчим духом сеї переміни? — переважно сьвященик, чи то на чолі сього руху, чи заду його, щоб не дражнити властей, кермує ним. І се не тільки в дрібній локальній роботі (розумієть ся — найбільш важній); зайти коли небудь на якусь „довірочну“ політичну нараду у Львові з цілого краю — певне як не $\frac{2}{10}$ то $\frac{4}{5}$ зібраних — сьвященики. Тої групи незалежних цивілів, що беруть ся до політичної роботи (особливо

адвокатів — кілька років тому голошено, що в політиці починаєть ся ера адвокатів) ледви вистає на провідників, тим часом як переважну частину роботи коло організації й політичного освідомлення мас ведуть сьвященики. Теж саме побачимо, коли перейдемо до сучасного просьвітного або економічного руху між галицькими Русинами. Певно, не менше як 90% читалень по селах було завязано з ініціативи сьвящеників; вести читальню, розумієть ся, труднійше, ніж засновати її, і дуже значна частина сих читалень вістаєть ся на нанері, або ледво животіє; але й із тих читалень, що дійсно живуть і розвивають ся, певно, далеко більше половини живуть і розвивають ся під проводом своїх сьвящеників; звичайно такий сьвященик є голова читальні, спмагає її чим може, часто відвідує або й читає в ній і т. п. Новійший крамарський рух: заходи коло помноження крамарів — селян, селянських склепів (лавок), чи то колективних, громадських, чи удержуваних самими селянами на власну відповідальність (рух сеї має на меті еманципувати село від жидівських крамарів), як також і заснованне селянських і більших окружних щадниць (кас) і шпихлїрів (хлібних магазинів) теж має горячих адептів і проповідників у сьвящениках. Зрештою зайдіть на збори чи Просьвіти, чи Народньої Торговлі, чи Дністра, чи й самого Товариства ім. Шевченка, побачите сьвящеників досить.

На полі літератури й науки останніми часами, завдяки повисшеним вимогам, „цивілі“ взяли перевагу, і натурально — бо сьвященикам на селі чи й по містах, зайнятих своїми справами, трудно на тім полі з ними конкурувати, але завсїди й тут сьвященики займають позицію — особливо в публіцистиці, по часті і в красній і популярній літературі та науці. А дуже важну роль відограють іще, як передплатники й покунці продуктів літературної діяльності. Най у нас яка часопись чи видавництво заманіфестуєть ся ворожо для духовенства, побачить воно!...

Громадська діяльність, політична й просьвітна, стала першим обовязком руського сьвященика і в суспільній оцінці нею оцінюєть ся моральна вартість кожного з них в руських кругах; не питають, чи богату має парафію, чи дуже битий в теології й красномовний в проповідях, але чи добрий патріот і чи „робить у громадї“. Під впливом сеї оцінки робить ся моральна пресия навіть і на більш байдужих членів духовної верстви (а їх, певно, більшість), а буває не рідко й так, що діти сьвященика, доходячи вже

розуміння доброго й злого, сини чи доньки, впливають на батьків у сім напрямі, або пробують робити за них сю роботу на селі.

Ся громадська робота священників тим важнійша, що їх на разі майже ніким заступити, бо світська інтелігенція — се переважно урядники, залежені, настрашені; народні учителі — стероризовані й того гірше, і з них невеликий процент відважаєть ся брати ся навіть до такої безневинної роботи, як закладання й провадження читалень, бо й за се можна бути окричаним москвофілом чи радикалом і перенесеним „на Мазури“ (в західню (польську) Галичину); священник же досить незалежний — його не можуть ані перенести ані віддалити без його волі, та й забезпечений він хоч і не дуже*), а все ж має що їсти. Між самим селянством інтелігенції небогато, бо сільське шкільництво стоїть у нас взагалі дуже лихо... І в результаті все обертаєть ся коло того — яке в селі і взагалі в повіті священство, чи багато між ним патріотів, енергічних і здібних людей, чи ні; в першій разі повіт рухаєть ся політично, просвітно, економічно, в другім — повіт звичайно спить блаженным сном; кілька „радикальних повітів“, де утворила ся сільська свідомість, антиклерикальна інтелігенція, що потрапить сама жити, без проводу священників, в рахунок не йдуть поки що: їх всього лише кілька, та й сей рух не завсіди тривкий, як показали деякі приклади, що часом повіт зрештовуєть ся радикальною організацією, але згодом зовсім підупадає (як Снятинський).

Таке становище й значіння руського духовенства в політичній і культурній житті в Галичині з одного боку було причиною, що вся руська суспільність дуже інтересуєть ся його долею, з другого боку — зі сторони противників її розвою воно викликало цілий ряд заходів до того, щоб звести духовенство з його теперішньої позиції. Від коли Галичина перейшла фактично під повну власть і управу польської шляхти (центральне правительство, маючи залезнену підмогу польських послів у парламенті, віддало за сю ціну Галичину в повну власть польської шляхти, так що міністри не радо мішають ся в галицькі справи), — сі за-

*) Священники мають церковний ґрунт, середно рахуючи — 50—60 моргів (морґ = $\frac{3}{4}$ десятини), а часом і 100, платню (конґруу) — 300 до 400 злр. на середніх парафіях, часом деки натуралії й доходи з парафії, не зовсім незначні: селяне взагалі люблять церкву й радо дають, коли задоволені з священника.

ходи виступають дуже виразно й укладають ся в цілу добре обрешовану систему, хоч може й не всі виконавці розуміють її цілість. При тім страхаючи центральне правительство і римську курию москвофільством і симпатіями до православія уніяцького духовенства, польські верховодники встигли зробити і їх прихильними до своєї системи*). Ми попробуємо зазначити тут кілька головніших моментів із неї.

Почнемо з дуже голосного свого часу факту — реформи Василян. Вище я згадував, яку ролю в руській церкві відігравали Василяне за часів Річи посполитої: рекруговані в значній мірі з Поляків, вони були головними прислужниками латинізації й польонізації уніяцької церкви і для того ними обсаджувано всі вищі ерархічні місця; за австрійських часів вони втратили своє значіння. 1882 р. переведена їх реформа: управу василянських монастирів передано єзуїтам на неозначений час, і від того часу й досі Василяне зістають ся під управою єзуїтів, неважаючи на депутації, протести і всякі заходи Русинів. На чолі реформованих Василян поставлено недавно графа Шептицького — Поляка з аристократичної родини (його мати з славної родини Фредрів), дуже молодого ще чоловіка, що кілька років тому за дозволом папи перейшов на руський обряд і постриг ся; се могло тільки зміцнити підозріння Русинів що до ролі, призначеної на ново Василянам: отворити через них дорогу польонізації й латинізації в саму середину руської церкви. Слідом показали ся змагання розширити як найбільше впливи Василян. Минулого року, ще за життя неб. митрополита, в управу Василян передано львівський дівочий інститут, що перед тим був під доглядом білих священників. Разом з тим в польських газетах почали бити на гвалт, що духовна семінарія львівська має невідповідний дух і напрям, та що її треба віддати в управу Василян. При кінці 1898 р. появилася поголоска, й дуже уперто пропаговала ся, що ректором семінарії буде іменованний оден з Василян о. Філяс. Заразом виринула ще дві кандидатури Василян на єпископські катедри — сьогож о. Філяса на львівського вікарія, чи властиво — дійсного управителя львівської митрополії побіч дуже старого й немічного Куїловського, котрого приготували

*) Треба знати, що польське «средостьбіне» існує в відносинах Русинів не тільки до Відня, але й до Риму, бо уніяцькі єпархії залежать від колегії де пропаганда fide, а на чолі її стоїть польський кардинал Ледоховський.

на митрополію, а згаданого гр. Шептицького на станіславську єпархію. Шептицького дійсно вже заіменовано, іменованню вікарія спротивився митр. Куїловський, а як буде з іменуванням о. Філіяса ректором, іще не знати.

Ми підійшли тут до иньшої важної справи — політики в доборі кандидатів на катедри. Між львівськими митрополитами й перемиськими єпископами цього століття взагалі не багато можна знайти прихильників Польщі; противно деякі усадилися як визначні руські патріоти, от як перемиський єп. Снігурський, перемиський, потім львівський Гр. Яхимович, або такий рішучий неприхильник Поляків як львівський Литвинович. Тільки від 70-их рр., під впливом переми в управі краю, починають виходити на галицькі катедри инакші люди — або Поляки або прихильники „угоди“ з польською політикою — як перемиський єпископ Ступницький, львівський Сильвестер Сембратович, станіславський, а тепер львівський Куїловський і його наступник гр. Шептицький.

Разом з тим велися заходи й безпосередно коло священства. Користаючи з помочи всеяльної тоді ліберальної німецької (чи жидівської) партії розширено право нагляду світських властей за діяльністю священників. Для ослаблення тісних зв'язків з світською інтелігенцією, для звуження духовного обр'ю духовенства мало послужити кілька розпоряджень: богословам заборонено учашати на виклади иньших виділів без спеціального дозволу*); руський семінар у Відні, де руські богослови могли найближше знайомитися з сучасним культурним і духовим життям, розв'язано з поводу того, що звістний славянофіл Раевський (священник російського посольства у Відні) нав'язав зносини з богословами, — отже під окликом боротьби з москвофільством, але дійсно ціль вийшла зараз наверх, бо разом з розв'язанням руської семінарії в Відні заповіджено розв'язання львівської головної духовної семінарії, а заснування єпархіальних семінарій у Львові, Черемислі і Станіславові.

*) Щоб зрозуміти добре значіння цього, треба знати, що виклади теологічного факультета містять в собі самі лише чисто богословські науки, без тих загальних дисциплін, які містять програма духовних академій в Росії (всесвітня й державна історія, історія літератури, філософські науки, і т. п.); таким чином богослов, котрому забороняється ходити на чужі виклади, зістається при тій загальній освіті, яку він виписує з гімназії (спеціальних духовних середніх шкіл в Австрії нема, і на богословський факультет вступають по скінченню гімназій); дозвіл слухати науки на філософичнім факультеті дасться досить скупо.

Таким чином у Львові мали пробувати тільки богослови львівської єпархії, значить, більша частина священства повинна була відбувати студії у малих провінціальних містах, зовсім далека від усякої стичности з університетом, без можливости, хоч би скупої, слухати сторонні, університетські виклади. Сі єпархіальні семінарії досі не увійшли в життя, але новий станіславський єпископ Шептицький, як зачуваємо, горячо спочував сій ідеї. Для львівської-ж семінарії, як я вже згадував, зарисувалася останніми часами перспектива, що її візьмуть у свої руки Василяне.

Се має певний зв'язок з иньшою многоважною справою — справою безженности (безбрачія) священників, целібата. Важність сеї справи кождому ясна: шлюб зв'язує священника з суспільністю, держить його завжди в курсі суспільних змагань й інтересів, робить його більш вражливим і чутливим на людське горе й інтереси, забезпечує його моральність; безженність мала й має на меті відорвати священника від суспільности й зробити його виключно слугою церкви чи єпархії; що до руських священників спеціально — се значило-б їх відірвати від національних інтересів і зробити більш прихильними до нових латинізаційно-польовізаційних напрямів. Се робить зрозумілим, чому безженність в останніх часах дуже сильно пропагується в Галичині з гори і чому вона стрічає таку сильну антипатію в суспільности і в самім священстві. Заходи коло розширення її можна запримітити ріжні. Безперечно, вона сильно пропагується в львівській семінарії, й знаходяться хоч не численні, але й не зовсім невзначні групи богословів, що висвящують себе безженними. В Римі існує спеціальна духовна семінарія для Русинів, де їх по укінченню студій святять безженними — се отже спеціальне „сіменище“, уживши тутешнього (тепер уже маложиваного) слова, безженности. На галицькій синоді 1891 р., скликанім С. Сембратовичом, духовенству була предложена постанова про целібат; але духовенство однодушно спротивилося їй і відповіло постановою, що боронила шлюб; се постанова була навіть потім де в чім ослаблена що до стилізації при публікації синодальних постанов. Се маленька подробиця характерна, бо показує, що не вважаючи на опозицію священства гадка про целібат не пропала. І дійсно клерикальні польські часописи не залишають при нагоді впадок і нападів на женате священство, а і в вищих сферах на женате священство дивляться з кося. Коли в останніх місяцях з руських кіл підносилися кандидатури єп. Чеховича на митрополіта, а ка-

новіка Чапельського на вікарія, ті кандидатури збито тим, що се були удовці, а не безженні священники. І в замірі передати львівську семінарію в управу Василяннам добачають також гадку про ширенне целібату.

В зв'язку з сими заходами коло духовенства й єрархії треба поставити иньші — про скріпленне латинства й польонізма серед самої пастви. Поруч латинського душохватства, що не перестало, не вважаючи на нове розпорядженне курії (в 60-х рр.), що зборняло переходи з обряду на обряд і хрещенне дітей на иньший обряд, — розпочали ся заходи для консервовання „латинників“ в руській часті Галичини. Сі латинники, себ-то римо-католики, по більшій часті — такі похватані, в меньшій — заїди з польських або иньших католицьких країв, на селах властиво по народности Русини, з дуже малими хіба виїмками; по польськи вони не вмюють і від руської людности їх відріжняє тільки обряд. Щоб не дати їм зовсім з'асимілювати ся і польонізувати їх через латинство, в останніх часах розвинуто широку діяльність коло ставлення kościółków, приписних римо-католицьких церков по селах східньої Галичини. Діло в тім що в східній Галичині латинські парафії, при малім проценті латинників, існують зрідка, обіймаючи по кілька або й по кількадесять сел, і у латинників ходити до такого костела з подальших сел нема ані охоти ані спроможности. Щоб здержати їх від ходження до уніятських церков, будуть по селах приписні костели, куди на кілька тижнів раз приїждить священник, а в иньші сьвята мають сходити ся люде й відправляти godzinki самі; при тім всякими способами впливають на них, аби не ходили до церкви. Ревним діячом в будові сих костелків був недавній львівський (латинський) вікарій кн. Пузина (тепер єп. краківський); з недавно оголошеного справоздання одного з сучасних діячів на тім полю кс. Громницького показуєть ся, що останнього року (1898) було зібрано зі складок коло 10 тис. гульд. і роздано з них запомоги на будову 31 костелка в руській Галичині; до сього треба дорахувати великі суми, що ложать на се польські поміщики, й иньші джерела. Заразом в поміч парафіяльному латинському духовенству посилають ся монаші місії, особливо єзуїтські, на котрі тепер звернено зарівножену увагу в руських кругах, а для зміцнення латинства має засновати ся нове латинське єпископство на Покутю — здаєть ся в Коломиї.

Вихованне руської інтелігенції прихильної Польщі й римському католицизму має на меті орден змартвихстанців (Z mąrtwychwstania Pańskiego), заснований польськими патріотами в 30-их роках сього столітя з польсько-месіянстичними цілями. У Львові сей орден має конвікт, куди приймає за дурно хлопчиків Русинів для виховання в агаданім напрямі. Під проводом свого давнійшого настоятеля Смолковского і особливо кс. В. Калінки (звістного польського історика) орден сповняв сю свою задачу дуже зручно, але по смерті Калінки якомсь, здаєть ся, підупав.

Коли до сього додати ще вічні нарікання з боку Русинів на польську суспільність і адміністрацію, що вони підкопують повагу руського священника, зневажають руський обряд, не шанують руських сьвят, взагалі хочуть на кождім кроці дати відчутти нязність „руської“ віри; що священники патріоти підпадають всяким „секатурам“ (переслідуванням) від власти й суспільности, що польські поміщики, маючи право презенти, пильно уважають на „благонадежність“ кандидата з свого погляда і взагалі уживають своїх коляторських впливів в сїм напрямі*), то сього вистане, аби зрозуміти теперішнє загрожене становище руської уніятської церкви.

Переглянувши заходи для ослаблення впливу священника, відірвання його від суспільних і політичних інтересів та всяких пресій на нього в напрямі сучасної польської політики — зі сторони, я не могу замовчати і тих внутрішніх течій серед самого

*) В Галичині кандидатури на парафію «дас презенту» або місцевий «колятор» — поміщик, або намієництво (в селах камеральних — «государственных имуществ»), або конексторія (де поміщик не-християнин, — як тепер множить ся число поміщиків Жидів, що скуповують землю від шляхти); переважно більшість парафій презентують поміщики. Коли опорожність ся парафія, священники, що хочать її дістати, формально подають ся до конексторії, неформально — удають ся до колятора; конексторія потім дає йому пропозицію — представляє ресетр кандидатів, котрі могли-б дістати парафію, і з них колятор дає одному презенту. Коли-б до 6-ти місяців не дав, то властиво його право презентування на сей раз вигасє, але в дійености можні поміщики часом і по кілька літ не дають презенту, випробовуючи кандидата або чекаючи, аби транив йому під мислі, а конексторія чекає. Такий колятор обовязаний до певної часті видатків на будову або перьбудову церкви (конкуренція), а часом зобовязаний ерекціональною грамотою до певних натуральних датків священнику.

св'ященства, котрі можна помітити останніми часами, а котрі ведуть теж до відокремлення духовенства від суспільности, до утрати теперішньої многоважної ролі в суспільно-політичній життю, до замкнення його в клерикальну касту. Сі напрями виходять із хибного розуміння становища св'ященника в суспільній руху й надмірного клерикалізма, що захоплюють ся у декотрих, правдоподібно — меншости св'ященства, але у всякім разі являєть ся досить небезпечним симптомом.

Заговоривши про клерикалізм, я мушу пояснити ся; сей термін не належить до ясно і однаково для всіх зрозумілих, і тим можна пояснити, що мині доводило ся чути від св'ященників: ми мусимо бути клерикалами. Я розумію (як і инші) під клерикалізмом, коли не уміють відграничити сферу церковности від инших сторін людського, суспільного, політичного, культурного життя, та з становища виключної церковности (кажу — церковности, не релігії, бо релігія і церковність зовсім не одно і те саме) пробувають орієнтувати ся в сих сферах. Очевидна бо річ, що уложити в рами церковности ціле людське життя неможливо, як неможливо людині молити ся 24 години денно, як не можна цілий св'іт перетворити на монастир. Удержати в клерикальній напрямі якусь цілу суспільність, можна або задержавши її на дуже низькім рівні духового розвитку, або привичаївши до зверхньої покірности, гіпокризії, себ-то ціною сеї покірности здеморалізувати. Можна задержати в своїй управі певну частину суспільности, нпр. найменш освічені маси, але тоді прийдеь ся за них вести вічну боротьбу з усім поступовішим, свободнійшим, щирійшим в сій самій суспільности. Не забуваймо при тім, що наш нарід належить до двох церков і налягати на церковні ріжниці, пропагувати церковну ексклюзивність — значило-б причиняти ся до відлому галицької Руси від решти України-Руси, річи згубної для нашого народу (а що церковна ріжниця може привести до такого розлому, маємо страшний приклад на Хорватах і Сербях, двох частинах того самого народу, що через церковну й инші зв'язані з сею культурні ріжниці стали собі запеклими ворогами). Очевидна річ, що ані першого, ані другого, ані третього ніякий щирий і правдивий патріот, хоч би він був і св'ященником, не може бажати для свого народу. Супроти того кождий розважний св'ященник-патріот, на нашу гадку, мусить перед своєю совістю поставити ділему: або вісгати ся тільки слугою церкви й олтаря й сказати собі: полі-

тика, національний, просвітний й инший рух — не моя річ, я не мішаю ся до них; або сказати собі: я почуваю перед своїм народом обов'язок робити й на тих полях, бути в своїм селі провідником і політичним і національним, і просвітним, але я буду св'ященником в церковних справах, в справах же політичних, чи просвітних чи яких инших — тільки громадянином, як кождий инший, кермуючи ся інтересами народнього розвитку й поступу. В інтересах нашої суспільности, до того на разі й не маючи ким заступити духовенство на ниві народньої роботи, приходить ся бажати, аби як найбільше св'ященників ішло сею другою дорогою і як найдовше не розривало свого союзу з св'ітською інтелігенцією та не замикало ся в тісній крузі чисто церковних інтересів. Але вже просто жадати має право суспільність наша від св'ященства, аби у всякім разі з тієї ділеми не виходило, не тільки в інтересах народних, але й релігійних.

По сій поясненню я вертаю ся до розпочатого — до тих напрямів в середині самого духовенства, що розминають ся з вище поставленою дезідератою. Я спиною ся на кількох прикладах з ріжних сфер, що можуть вистати для ілюстрації.

Почну з політики. Торік були в повітах Тернополі-Збаражі-Скалаті вибори посла до державної ради. Кандидували два Русини — незалежний др. Франко і правительственный др. Гладшівський; др. Франко був кандидатом радикалів, але й руський центральний комітет не поставив против нього свого кандидата, хоч не підпер виразно і кандидатури дра І. Франка; польських серйозних кандидатів не було зовсім. Щож стало ся? Духовенство взяло дуже діяльну участь в виборчій акції і — агітувало за правительственным кандидатом, хоч само належить до опозиції. Чому? — тому, мовляв, що др. І. Франко є атеїст чи ворог церкви; тому сї політичні проводирі народа в його боротьбі з сучасним польсько-шляхетським режимом віддали свої голоси на кандидата поставленого сим самим режимом. Огірчення між народом і поступовішою інтелігенцією було чимале, і — справедливе; що правда, завинив тут і центральний комітет своєю невиразною політикою, і руська преса, що юдила цілий час на дра Франка; в обороні св'ященників можна сказати, що вони були подразнені вже від давна тактикою радикалів, що часом досить не тактовно задирали ся з духовенством, але очевидна річ, що се не здійсмає відповідальности з тих, що беруть ся проводити народ: вони не-

ренесли церковні інтереси на політичний ґрунт, приложили до політичного діяча клерикальну міру і — опинилися в конфлікті з політичними інтересами своєї суспільности, свого народу.

Перейдім на иньше поле — культурне. Тут дуже характерні відносини зарисувалися між клерикальними елементами галицького духовенства і нашим журналом; вони о стільки типові (бо з певними змінами, в менш характерних формах могли бути сконстатовані й давнійше, і пізнійше, з иньших нагод), що варто трохи коло них спинитись.

Ще йно по перших оголошеннях про Вістник, їм вийшла перша книжка його, надруковано в Душнастирі, львівським духовним журналі в ч. 20—1, 1897 (з 15 (27) XI, с. 488) „Отвертий лист до всіх П. Т. Святичеників членів Товариства імени Шевченка“ від святиченства Олеського конференційного кружка, виданий з тої причини, що в складі редакції появилося ім'я дра Франка: святичеників завізвано, аби постаралися заповідати уміщенню в Вістнику статей антірелігійного змісту, і як би їх інгеренція не мала усьніху — виступали з Товариства. Редакція Душнастира заявила свою солідарність з сим листом і зажадала „прилюдного заявленя, що у „Вістнику“ не будуть міститися жадні антірелігійні статі“. По виході першої книжки зараз же (в 1 ч. Душнастира 1898 р., с. 43—48) появилася стаття о. П. (Філяса, пізнійшого кандидата на львівського суфрагана), де сконстатовано, що страхи святиченства справдилися: в Вістнику появилися „Дневник Адама“ Твейна, в котрім автор доглянув „книжки з Богом об'явленої історії біблійної“, бо тут є історія „виступає обнаженою зі всякого надприродного характеру, а що „з річей Богом об'явлених строїти собі гумореску“ не можна, то автор*) прикладає до Вістника постанову львівського синода про книжки, котрих „не можемо приймати, передплачувати, читати, в домі тримати, яким небудь чином їх спомагати, з ними солідаризувати ся“. Запечатавши тим способом сю справу (по приватному поясненню редактора Душнастира, ся клятва на Вістник, до повноти котрої бракувало хіба наказу спалити коли не редакторів, то

бодай сам Вістник на ринку рукою публичного ката! — ся клятва мала бути тільки пересторогою для редакції!), автор в кінці статі пообіцяв в правді „арегабілітувати в народі честь“ (редакторів), як би вони поправилися, але що редакція, видко, не знайшла в чім каяти ся перед вч. отцем, то справа Вістника була скінчена: в духовних кругах львівських голошено, що Вістник заборонений для духовенства, і агітовано против нього, а клерикальний листок для народу „Посланник“ з нагоди закупни камениці тов. Шевченка повідав *urbis et orbis* (ч. 24 1898 р. с. 10), що се Товариство „в своїм місячнику (Вістнику) ставсь розсадником безвір'я і всякої мерзості і погани яке з безвір'я родить ся. В тім органі відкопується віра неусипно і систематично, плюгавить ся слуг божих в спосіб так гидкий і мерзостивий, що вже й сам діавол не міг би нічого лучшого видумати для свого царства тьми“.

Сильно сказано, нема що казати! Читачам нашого Вістника певно цікаво було-б знати, в яких саме статях доглядили галицькі душнастирі ту діявольську роботу? Сю цікавість можемо задовольнити до певної міри, вказавши ті статі Вістника, що були досі інкриміновані в духовних сферах. Про Дневник Адама я вже згадав. Потім викликало велике роздраження між святичениками і громогосну статтю о. Ломницького в „Галичаніні“ оповідання О. Кобилянської „На полях“, властиво маленький епізод, де оповідається про галабурду счинену в церкві п'яною жінкою святиченика. Я думаю, що оповідання нічого не стратило-б від того, як би не мало сього епізода, але раз авторка вложила його сюди, не виджу причини святиченикам попадати в роз'ярення від нього. Я питаю, чи заперечать вони категорично можливість подібного драстичного факта в темній, малокультурній Буковині? Я підозрюваю зрештою, що й буря піднялася до того тільки, що авторка не написала виразно, що сей епізод не дотикається галицьких уніятських святичеників. Коли в Зорі друкувалися *Per pedes Apostolorum*, де драстично, навіть карикатурно змальовано було негативні сторони в житю задніпряньського духовенства, сим, скільки пригадую собі, галицькі святиченики не образилися. За те на все, що може дотикати ся галицьких, вони показують надмірну дражливість. Святиченик-шляхтич у „В чужім гнізді“ Чайківського, богослови в „Арїонавах“ і тому подібні иньші хоч би як безневинні негативні типи чи подробиці з житя святиченства — зараз

*) Забувши очевидно в тій хвилі наші коляди, що теж часом „обнажають історію з надприродного характеру, або роблять гумореску з подробиць біблійної історії, а проте протягом століть співвають ся в католицьких церквах, не викликаючи ні в ким почуття образи релігійного чуття.

викликають крики, що тут підконують повагу духовенства і т. и. Тут відзивається ся але зрозуміле почуте гідности свого стану; на оправданне можна хіба сказати, що духовенство у нас подражне не тим підкопуванням поваги руського сьвященства, про котре я згадував уже; але такою надмірною дражливістю сьвященство може вражувати й своїх людей. Дбаючи, аби в їх кругах не було слабих і негідних членів, щиро працюючи на народнім полі, духовенство далеко скорше піднесе свою повагу, ніж такими претенсіями на нетикальність в літературі.

Нарешті третє — се оповідання „Муха“ в I кн. Вістника за сей рік, за котре о. Ю. Дуткевич ставив інтерпеляцію на загальних зборах Товариства ім. Шевченка, називаючи се оповідане неморальним. Та коли ся делікатно написана історія публичної дівчини в образі мухи могла замість вражіння дотепної гуморески викликати якісь неморальні гадки або замути чесь моральне почуте, то се вже, мабуть, не вина автора.

Отсе-б були й усі досі занотовані прояви диявольської роботи в Вістнику. Але ся робота, видно, не обмежається Вістником, а проявляєть ся і в нашім науковім руху, що звичайно так тішить щирх синів нашого народу.

В тімже Душпастирі (1898 ч. 3—4) виїхав з нагоди III т. Етнографічного Збірника о. Ю. Д.; згадавши про деякі порнографічні подробиці в поданім тут материялі, вч. кореспондент похвалив ся перед читачами, що спалив сю книжку, а иньшим радить не купувати або купивши, умістити в осібній замкненій шафці, з трущачою головою й написею: „смерть“ *), і закликав до Товариства Шевченка, як воно може видавати „таку погань“!

Думаю, що наведені приклади сих нападок і дезідерат на адресу письменства і науки не вимагають довших коментарів. Кождому ясно, що ані література ані наука не можуть приладити ся до сих вимог, не зрікши ся першої умови свого здорового розвитку — свободи досліду й свободи творчости. Ані науки ані штуки не можна звівелювати до рівеня і вимог шкільних читанок, не можна сказати: вибирайте самі моральні теми, промовчуйте все дражливе, не говоріть жартовливо про поважні річи, не зачіпайте сьвя-

*) Чи не тримає пов. автор в подібній шафці й біблії, де (в старім завіті) є теж річи, що не конче надають ся до читання дітям?

щенства, шляхти, війська, правительства, професорів, і т. д. в безконечність, — бо се все дражить ту чи иньшу впливову чи поважану суспільну верству і т. и. Правда, можна штучно сотворити науку з виключно „благонаміренними“ темами, журнали з читанковим змістом, але сї штучні утвори можуть тільки вегетувати, а підоймою народнього розвитку ніколи не можуть бути. Розумієть ся, суспільність мусить бороти ся з ексцесивними, хоробливими проявами в письменстві чи в штуці, але сих прикмет ніхто неазасліплений певно не добачить в наведених вище, інкрімінованих фактах.

Що правда, в піднесених голосах я зовсім не думаю бачити гадки всього нашого сьвященства; я тямлю, що ані Душпастир ані Посланик не можуть уважати ся такими загальними органами; я тямлю, що найбільш популярний і впливовий клерикальний орган „Прапор“, скільки знаю, — не виїздив ніколи з подібними гадками. Але й піднесені голоси показують, що клерикальний напрям в тім значінню, як я вище пояснив, дійсно має між духовенством своїх репрезентантів, і то навіть між народовцями-патріотами.

Я мушу признати ся, що навіть саму по собі досить безневинну тенденцію — до організованя духовенства в ріжні виключно сьвященчі товариства, кружки і т. д., що дає себе сильно знати останніми часами, я теж не вважаю здоровим проявом, о скільки ся тенденція веде до відокремлення духовенства в осібну клерикальну касту. Свою організацію сьвященство і без того вже мало. Потребу до сконсолідованя духовенства бачили в тій боротьбі, що її я вище описував. Але на мій погляд духовенство мусить шукати опори проти сих атак в як найтіснійшій союзі з народом, з народньою, патріотичною інтелігенцією; коли народ буде чути, що духовенство не є клерикальним status in statu, з своїми осібними цілями й інтересами, а кость від кости і плоть від плоти народнього організму, одушевлене тимж змаганнями для народнього розвитку й добра, — то всякі політики ворогів будуть йому не страшні. Инакше — замикаючись в ексклюзивну клерикальну касту та орієнтуючись у всім виключно клерикальними інтересами, воно мусить зійти на те становище, на яке зійшло нпр. православне духовенство в Росії, католицьке в Італії або Франції — клерикальної касті, що її дуже мало поважають в тих сферах, які репрезентують властиве народне жите, його розвій і поступ, та числять ся з нею не як з позитивною, а негативною силою, ворогом свобідного розвитку й поступу. Ми не бажалиб сього нашому

св'ященству, цїнячи в нїм поступові, патріотичні, народолюбні елементи, знаючи між ним незвичайно ревних і користних робітників на народній ниві, правдивих приятелів народу й подвижників національної ідеї; ми-б бажали протилежно, щоб ці елементи зростали, щоб цілий загальний духовенства йшов у сїм напрямі, зістаючи ся в тісній, нерозривній союзі з народом і св'їтською інтелігенцією на ґрунті народнього поступу, та не даючи себе заманити впливами й приманами, що йдуть з ріжних боків, на шлях клерикальної екслюзивности.

Але годі про се. Річ очевидна, що в таких критичних обставинах останні переміни в єрархії галицької церкви мусїли викликати той загальний інтерес, про котрий я вже згадав.

Неб. С. Сембратович був сам по собі дуже інтересним і новим явищем в історії галицької церкви. Його попередник на митрополії — його стрий Йосиф Сембратович, чоловік правого характеру, в політику не мішав ся й новим впливам що до зближення руської церкви до нольонїзму й латинства був неприхильний. Діяльність Наумовича, що закінчила ся переходом селян з Гниличок на православ'є, перехід численних св'ящеників Галичан в Холмщині на православ'є, в зв'язку з скандальними політичними процесами Москвофілів (процес О. Грабар) дали спроможність звернути до галицької уніятської церкви й єрархії віденські й римські круги, закинути антикатолицькі й антидержавні тенденції руському духовенству. М. Йосифа забрано до Риму й змушено до резігнації (1882), на його місце іменовано адміністратом митрополії, а потім і митрополитом його свояка Сильвестра. Сильвестер родивсь 1836 р., в Лемківщині, на західній границі Руси, що визначає ся зарівно кепською рущиною як і сильним національним почутєм; воно було і в небіжчику безперечно. Освіту свою він закінчив у Римі, пізніше був професором львівського університету, здобувши тут ренутацию доброго богослова. В національних справах він хилив ся більше на сторону народовців, ніж москвофілів, 1879 р. видав молитовник в народній (більш-менш) мові, але в пізнійшій боротьбі з фонетикою став по стороні етимологістів, і ми тепер маємо дві урядові правописи — фонетику в св'їтських урядах і етимологічну в духовних. В загальних справах був він сильним клерикалом і в своїм журналі „Сіон“ остро нападав з сього становища на українсько-руську літературу взагалі й Шевченка спеціально. В церковно-політичних справах був

прихильником нового напрямку — зближення руської церкви до латинства і союзу з теперішньою польською суспільною єрархією. В рік його вступлення на митрополію переведено реформу Василяя; 1891 р. відбув ся згаданий синод, котрого головою справою мало бути запровадження целібата; в Соймі виступав він горячим речником польсько-руської угоди, а 1896 р. забрав ся був до організації клерикально-правительственной партії духовенства, але провінціальне духовенство (як я згадував в I листі) як оден муж заявило ся против того.

Його інтенції в польських кругах дуже цїнено, але закидали йому брак енергії: що не вмів попровадити духовенство в напрямі своєї політики; такий був осуд діяльности небіжчика взагалі кажучи в польських орґанах. Дійсно серед духовенства як і серед суспільности руської взагалі церковна політика С. Сембратовича була дуже непопулярна, і як раз на часи його угової політики припадає розбудження опозиційного духа й національної роботи серед Русинів взагалі й духовенства спеціально. В польських кругах очевидно мали таку гадку, що духовенство можна звести з сеї дороги на уговоду розпорядженнями і карами, тому по смерті небіжчика почали шукати кандидата тогож напрямку, що й небіжчик, але „з енергією“. Такого кандидата, очевидно, угледіли в згаданім уже вище ґр. Шептицькім. Але що з причини молодости сього кандидата відразу на митрополію його пропонувати не відважили ся, тож виступили з комбінацією — перевести на митрополію старого станіславівського єпископа Юліяна Куїловського, а йому додати за вікарія о. Шептицького, як будущего наступника. Але, як казали, о. Шептицький не згодив ся бути вікарієм, й йому постановили тим часом дати станіславівську єпархію.

Руська клерикально-правительственная партія бажала бачити на митрополії перемиського єпископа Константина Чеховича, віце-маршалка галицького сойма й предсідателя клубу руських правительственных послів. Сю кандидатуру досить прихильно приймали й опозиційні народовці. Але всі заходи руських правительственниковів не привели до нічого: польські партії взяли гору, митрополитом іменовано єп. Куїловського.

Юліян Куїловський родивсь 1826 р., в родині руського св'ященика; 1848 р. пристав до польського повстання в Галичині; коли воно упало — разом з иньшими товаришами пристав до угорського повстання проти Австрії, потім емігрував. В Парижі від-

дав ся теологічним студіям, приставши до міспонарського кружка, що мав на меті боротьбу з православ'єм, і став священником 1857 р. Діставши амнестію, вернув ся в Галичину, був перемильським вікарієм (1889) і нарешті — станіславівським єпископом. По вихованню і поглядам своїм — се Поляк, і навіть на публичних виступах говорить по польськи, але в станіславівській єпархії його іменем правили в консисторії москвофіли (в своїм часі цirkулював польський дотеп, що в станіславівській єпархії єпископ Поляк, капітула московська, а єпархія радикальна); се й було причиною, що з Русинів іменованне Куїловського на митрополію утішили ся тільки москвофіли, надіючи ся, що й у Львові під його рукою візьмуть єпархію в руки їх партизани. В політику єп. Куїловський взагалі не вдавав ся, в сойм засідати не приїздив, а супроти польських верховодників держав ся навіть в опозиції. Похваляючи його прихильність до Поляків, польські органи не крили ся з тим, що дивлять ся на нього тільки як номінального управителя, котрому мали придати дійсного, в особі Шептицького; коли се не повело ся, виставлено в польських кругах кандидатом на вікарія василянину Філяса, зі сторони руських правительственників вийшла кандидатура крилошанина Чапельського, але проти нього, як і проти єп. Чеховича, виставлено аргумент, що він удовець, був жонатий. Вкінці, як кажуть, митр Куїловський взагалі спротивив ся іменованню вікарія, не хочаючи бути номінальним митрополитом; кажуть навіть, що він відраджував іменовати о. Філяса ректором семінарії, і взагалі передавати її в управу василян. Польським кругам зістаєть ся надіятись, що старий Куїловський не довго засидить місця й небабки опорожнить його для властивого їх вибранця.

І митр. Куїловський і єп. Шептицький тільки іменовані, на свої нові уряди дійсно вступають тільки в маю, по великодню. В якій мірі оба сповнять ті бажання й надії, які на них покладають в польсько-клерикальних кругах, покаже будучність. Очевидно бо, що сі бажання значно різняться ся з інтересами руської церкви, котрої провід обняли номінати. У всякім разі і від прийняття на себе сих деаідератів єпископами до переведення їх між духовенство далека й важка дорога. Духовенство бо дуже добре розуміє, що стратилоб своє важне стаповище в народнім житті й задало-б йому велику шкоду, як би вийшло на дорогу, що йому витичили сторонники нового напрямку в руській церкві.

Обсерватор

Хроніка і бібліографія.

I. Рецензії і звістки.

Б. Гринченко. П. А. Кулішъ, біографическій очеркъ. Черниговъ, 1899. (Приложение къ выпуску 1-му «Земскаго Сборника» Черниговской губ. за 1899 г.), сторін 43 великої 8-ки. Є се невеличкий і дуже гарно написаний нарис, у котрім подано і найважливіше з біографії і богато важного та розумного для характеристики Куліша. Значну часть місяця автор присвятив вивченню тзв. переміни в поглядах Куліша від часу видання «Исторіи воссоединенія Россіи». Д. Гр. подає, що та переміна в значній частині не була переміною, що вже в передмові до «Чорної Ради» і у «Запискахъ о Южной Руси» Куліш вистовлював на косачинну, на гетьманшинну і на гайдаманство погляди майже такі самі, як в пізніших своїх писаннях, що «Байда» має ту саму основну ідею (боротьбу культуристів з некультуристів), що й Великі Проводи. Деякі частини Кулішевої біографії автор лишив майже зовсім у тіні (головно з браку матеріялів), як ось час видання і укладку «Основни», Кулішеву службу в Варшаві, його діяльність у Галичині і т. и. Д. Гринченко віддає велику пошану талантові, працьовитості та енергії Куліша, що до самої своєї смерті не випускав пера з руки, не переставав працювати для України. Ми далекі від охоти — зменшувати заслуги великого покійника, та все таки нам здаєть ся, що похвали д. Гр. декуди прибільшені, нпр. та, коли він ставить його як історика майже на рівні з Костомаровим. Взагалі

праця д. Гр. навіть теплою симпатією до більш неспасливого, ніж винуватого, а високо заслуженого діяча нашого слова, а при тім в ній добре, на кілько дозволяли тісненькі рами статті, зведено все потрібне для оцінки його діяльності. Жаль, що не додано повної бібліографії його писань. I. 7.

Б. Д. Гринченко. Етнографическіе матеріали, собраные въ Черниговской и соседнихъ ей губерніяхъ, т. III. Иѣни. Черниговъ, 1899. Значучасмо тут вихід сеї многоцінної книжки (стор. XXXII+767 всл. 8-ка); на її оцінку тут не місце. Скажемо тільки, що в ній поміщено 1704 нумери, а з варіантами разом 1937 пісень, в значній частині доси піде не друкованих, а вприті відмінних від тих, які були друковані доси. Ті пісні позашисувані на обширі всієї російської України починаючи від Почеасва, а кінчаючи Кубаню та Добруджею, на протязі часу від 1834 до 1898 рр. (у книгу ввійшло дещо з рукописної збірки Лукашевича, що видав свою збірку пісень ще 1836 р., а потім не переставав ще записувати). Із передмови д. Гринченка, де оповідаєть ся дуже інтересні речі про долю рідних рукописних колекцій нашого народного добра, виймасмо отсю важну вказівку для всіх тих, хто у нас охотить ся записувати дещо з народніх уст. «Дехто з таких записувачів — говорить д. Гр. — уперто, не вважаючи ні на які просьби, списує те, що збере, в зошити і починає сим впорядковани величезної

праці. Кождий окремих твір — казку, оповідань, віршів, притомку, загадку, приповідку, пісню чи що, хоч би воно було й яке мале, треба записувати на окремих картці і на кождій такій картці зазначувати ім'я і прозвіще того, хто записує, час і місце запису, ім'я і прозвіще людини, від котрої записано, і всякі інші уваги, які записувач вважає потрібним зробити. Надто треба записувати як мова виразно, чітко, докладно відрізняючи різні букви (такі як п, н, ц, й, що багато дехто ніби майже однаково), бож у типографічних записках раз-у-раз можуть стрічатися слова невідомої редакції, а невизначене писемство може довести його до поганих помилок при друкуванні. Вартисть книжки д. Гр. збільшася бібліографічний показчик усіх видань, де друкувалися укр. нар. пісні. За сей показчик, що особливо вказує на багато російських видань невідомих у нас, належить ся д. Гр.—ови велика дяка. Се перший початок до детальної бібліографії нашої нар. пісенної творчости, яка повинна бути зроблена як підвалина для дальших порівняльних студій над текстами і темами наших пісень, розцінених по естетках різних, в переважній мірі тяжко доступних видавництвах. Певна річ, показчик д. Гр.—ка далеко ще не повний, але доповнити його буде далеко легше, ніж було йому зробити отсеї гарний початок. *Л. Ф.*

Білоусові „Гайдамаки“. Накладом друкарні Білоуса в Коломиї вийшла брошура аж з двома наголовками: 1) Тарасъ Григорієвичъ Шевченко. Про издание Гайдамаковъ. (Так, як би то сам Шевченко писав про цього!). 2) Про издание иллюстрованой поемы „Гайдамаки“ славного украинского поэта Тараса Григорієвича Шевченка. — Се то відзив зібраний з часописей: Галичанинъ (ч. 242), Дѣло (ч. 242), Русское Слово (ч. 44), Буковинскій Відомості (ч. 42), Słowo Polskie (ч. 286), Галичанинъ (ч. 262), Dziennik Polski (ч. 337), Л. Н. Вістник, Gazeta Kolomyjska (ч. 91) з 1898 р. про „Гайдамаків“, виданих минулого року д. Білоусом. На початку брошури поміщені два портрети — Шевченка і Білоуса — та передмова про саме видане поєми. Формат брошури 16°, ст. 32. Д. Білоус приписує собі тут заслугу, що відкрив Шевченка для тих селян, що досі не читали його задля фонетики і оповідає про крик, який підняли були на се видане польські газети і навіть деякі уря-

дові органи. До історії того крику додамо, що він захопив ще ширші круги, бо нам доношено приг., що аж у Відні польські соціалдемократи парікали на передмову додану до сего видання і за її нашісася тяжко винуватили — дра Франка.

В. Катрановъ. О малорусской драмѣ.

Опытъ краткой истории развития малорусской драматической литературы и общий разборъ постановки крупнѣйшихъ и лучшихъ ея образцовъ. Сторін 63 малої вісімки. Одесса, 1899. Ціна 30 коп.

В першій частині своєї брошури д. Катранов подає коротенький і, треба сказати, дуже неповний нарис історії української драматичної літератури. Почавши з „Наталюкою Полтавкою“ (написана р. 1819), українська драматична література зявляла притягувала до себе сили всіх майже видатніших українських письменників пієси Котляревського — ак от: Квітки-Основ'яненка, Гулака-Артемовського (?), Шевченка та інших. Але спочатку українська драматична література і числом і змістом утворів була дуже бідна; головний мотив перших українських драм становить кохання. Тільки останніми часами, в творах дд. Кропивницького, Старицького, Тогобочного, Мирного, Писанецького, Грінченка і особливо Тобилевича (Карпенка-Карого) вона випла вже з сфери кохання і родинного життя і дала чимало поважних утворів, цінних і з художнього і з ідейного боку. Друга частина праці д. Катранова містить „розборъ крупнѣйшихъ и лучшихъ образцовъ“ української драматичної літератури: ся частина і творить головну вагу брошури д. Катранова. Д. Катранов ширше розвивляє ся краши на його погляд українські драми з ідейного і художнього боку і потім робить загальний вивод про українську драматичну літературу. Ширше у його розібрані оті пієси: „Одеса“ д. Кропивницького, „По-над Дніпром“, „Бурлака“ і „Чумаки“ д. Тобилевича (Карпенка-Карого). Окрім того подано короткі уваги про твори інших українських письменників-драматургів: дд. Старицького, Тогобочного, Писанецького, Мирного, Олени Пчілки, Стороженка і Грінченка. Перше місце серед українських драматургів д. Катранов цілком справедливо одводить д. Тобилевичу, якого твори захоплюють важні соціальні мотиви, оброблені з художнього боку не аби як. Аналіз драм і ті уваги, які з їх приводу робить

д. Катранов, показують, що він совістно і старанно взяв ся до свого завдання. Взагалі, не вважачи на деякі дрібні помилки (напр. д. Катранов не знає, що „Пан та собака“, „Твардовський“ та „Солопій та Хивря“ Гулака-Артемовського не драми, а сатиричні поезії), праця д. Катранова має свою вагу вже тим одним, що се перша книжка в Росії спеціально про українську драматичну літературу і театр, перша проба придивитись до української драматичної літератури і театру з новою повагою, цілком об'єктивно, без дешевого гумору та жартів. Яко популяризація серед ширшої публіки одного з виділів української літератури, книжка д. Катранова безперечно користь, а з сього погляду можна тільки багаті її широкого росповсюдження.

С. Є.

Ол. Барвінський. Огляд народної літератури українсько-руської до 60-тих років (передрук з III поправленого видання) Випок з народної літератури української XIX ст. (у Львові 1898, з друк. Наук. тов. ім. Шевченка. Титул сеї брошури міг би дехто змилити: під „народною літературою“ автор розуміє не устня, народно творчість, а літературу книжкову писану на народній мові. „Всімки“ д. Барв., се те, що Хрестоматія, призначена для навчання в гімназіях, а вступ — се коротенький курс історії літератури, що має бути ілюстрований творами зміщеними в „Всімках“. Скажемо поки що пару слів про сам вступ. Маючи на увазі те, що спеціального курсу історії літератури (ніякої!) нема в плані нашої гімназійної науки і що, значить, молодіж із отаких вступів до хрестоматій мусить черпати все своє знанє історії літератури, ми мусимо сказати, що отсеї вступ д. Барв. не відповідає ані педагогічним, ані науковим вимогам. Педагогічним тому пі, бо подає предмет хаотично, без прозорого поділу, без відігнення важливішого від менше важного, накопичує в потках масу найрізніших біо- і бібліографічних дат, сухих і не цікавих для ученика. А з наукового погляду мусимо закнути автору масу зовсім невірних, баламутних і суперечних тверджень. І так увесь перший розділ про початки письменства на народній мові в XVII і XVIII в., се одно непорозуміє. „В київській Академії спонукували бурасів скласти на духовні теми похвали, притії, оди, елегії“ (стор. VI), хоча похвальні вірші у нас друковано ще при кінці XVI в., від са-

мого 1580 р. (див. Острожська Біблія!). „Релігійно-моральні вірші звані псалмами і кантатами“ (ст. VI) — хоча єї категорії зовсім не все одне. В тих віршах (чи з XVII в.? чи в кантах і псалмах?) виведено жите Богородиці і шь-святих в непосредній звязи з обставинами народнього життя на Україні-Руси, в дуєї і тоні найвищих оповідань, пропущених часто гумористичним пастрозом“ (ст. VI) — про XVII в. нічого сего не можемо сказати; з XVIII в. є гумористичні вірші, але де є такі оповідання, що могли сдужити їм взірцем? Вірші в літописях Єрліча і Грабянкі не є наслідванєм укр. дум. Загалом ціле представленє „віршів“ у д. Барв. вишло баламутне тим, що він поставив їх повстанє в причиновім звязку з Київською Академією, хоча перші вірші на мові близькій до нашої народньої (переклади протестантських церковних гимнів) появляють ся ще на яких 50 літ перед повстанєм сеї Академії, — розвіванє їх натуральний звязок з драмою, про котру говорить далі. І тут знов та нещасна Київська Академія зашкодила йому, хоча на інших місцях її сам він згадує про початок вертена ще в XVI в. І тут оповідає хаотично і деталі, що були в розвоє західно-європейської дух драми, перенесено ливцем до нас, хоч у нас нічого подібного не було. Ніколи релігійна драма у нас не була в руках духовенства так, як у Польщі; розрізняване „містерій“ і „міраклів“ у нас — пуста гра слів без значіння. Пієси „Ой смерть моя дорогая, ти од Бога прислана“ нема в почаївській Богогласниці, а що се за Богогласник — не пояснено і т. д.

Такого самого баламутства повині далі. Про псевдоклясицизм, романтизм д. Б. не дає зовсім ясного понятя: думка, що псевдоклясицизм зродив найперше карикатуру поезию хуторну — не зовсім правдива; думка, що філософ Бекон і поет Шекспір визволяли ся з пут бездушного і невідличного наслідванія старіших клясиців грецьких і латинських, є зовсім хибне, бо в Англії се наслідване пієси не панувало, а псевдоклясицизм прийшов аж геть по Шекспіровій смерті (Поп, Драйден), Богдановичева „Душенька“ не є віяка легка і жартовлива поема, а тільки переробка латинської казки Ануля; Нібелдівів ніяк не можна зачислити до переразів романських народів. Романтизм не був, як каже д. Б., розумінєм „чогось авантюричного, маячливого,

а також чогось надлюдського, незвичайного, пересадного і не був «пересадною ідеалізацією дійсності» (стор. XVII), але поперед усього реакцією чуття против раціоналізму XVIII в. і реакцією волі єдиний против надто механічних соціальних теорій і надто тісної регламентації; усе те одні знаходили в середніх віках, інші серед низших верств народа, серед різних білих або менше фантастичних дисциплін, у постатях народних мітів і вірувань і т. п. Маєу невірною наговорив д. Б. на тих кількох сторінках, що присвячені історії розвитку історичних та фізіологічних наук у Європі (ст. XVIII—XIX); має помилок є й далі Красінського, »Irydion« не малос боротби нової суспільності зі старою і т. д.). Там, де автор черпав у певних жерел (Огоновського, Петрова і т. д.), він викладає просто і досить ясно. *І. Ф.*

Die Reichsrathswahlen in Ostgalizien im Jahre 1897, verfasst vom Ausschusse des ruthenischen Landeswahlcomites, Wien, 1898. По памятих виборах 1897 р. була мова — показати в окремому виданні іх історію цілій Європі. Коли єю мету хотів руський виборний комітет осигнути окрему книжкою, то треба сказати, що він не осягнув її. Сеї книжки, хоч вона видана по німецьки, ніхто в Європі не буде читати. Так у Європі книжок для широкої публіки не пишуть. Се властиво й не книжка, а збірка ріжнородних сирих і необроблених матеріялів, що або не вгають ся одні з одними (статя з »Zeit« з 1897 р., інтерв'ювання введена в галицькій Сеймі ще 1889 р., опис депутатції Русинів до царя 1896 р.) і не належать до історії виборів з 1897 р., або дають про ті вибори неповний, хаотичний, нераз баламутний образ, повний повторень та відмін у деталях (як ось промови послів, газетні кореспонденції, резилції уряду, нові спростовання послів, здобуті судових слідств і т. д.). Усе се — не більше, як сирій матеріял, який треба було мати в руках авторови праці про ті вибори, а не перти його іп судо перед очі Європи. До того сирій матеріял не повний: не описано детально таких драматичних сцен, як убитва в Стопнях, у Давидові, в Холосіві, як історія з Яремцем, як правитори в Базичах, у Нізанковцях, у Березовці, в Комарні, в Цєброві, не визискано коп'юсального матеріялу достарченого судовими слідствами, не осв'ячено становища, яке займала супроти виборів польська преса. А

дуже жаль. Сама історія тих виборів варта була порядної праці, а так ефект книжки лишить ся піякий, тим більше, що вона побачила світ божий в пору, коли Бадені, автор тих кровавих виборів, давню для Європи зробив ся небідником. *І. Ф.*

Укр. руська видавничка спілка. Деякі передилатники Л. Н. Вістника обертали ся до нас за поясненнями в справі »Українсько-руської видавничої спілки«. Ми подаємо їх тут. »Укр. р. видавничка спілка« поставила собі за ціль зорганізувати наших письменників, управити пану літературну продукцію, довести до того, щоб письменники за своєю працею діставали відповідну надгороду, а не так як досі, що нераз хтось написавши книжку, муєв ще до неї докласти і то грубо, щоб її випустити в світ. Розумієть ся, що Спілка не зробить того доти, доки не буде мати відповідного мабна. З уваги на те заходить ся теперішня дирекція Спілки як найбільше коло того, щоб майно товаришки по раз більше зростало. В тій цілі видає вона — і має в проєкті видавати — на разі лише такі книжки, про які можна сказати, що розійдуть ся так, що в протягу року не лише покривють наклад, але й принесуть деякий зиск, з якого членам Спілки буде можна виплатити дивіденду. Дотепер видала спілка »Дезертир і пильні оповідання« Стефана Пятки (Ковалева), Ів. Франка »Поєми«, О. Кобилянської »Покора« (нарис). В протягу року вийдуть ще: Новелі Монасана, вибір народних анекдотів, козацькі думи, другий том оповідань Пятки, повість Кнута Гамзуна »Голод«, бориславські оповідання Франка і т. д. Дирекція Спілки бере ся енергично до діла: треба лише, аби пайшла сильну підвору у публіки, аби публіка розкупувала видання Спілки, приступала в членів Спілки, вкладала гроші до її шадиши, а по змозі робила навіть фундації в її користь. Статут спілки на жаданє буде висланий кождому безплатно. Для заграничних читачів пояснимо, що се є »товарищество на пайх« з обмеженою поручкою; уділ (пай) коштує 25 здр. і крім того кождий, незалежно від числа уділів платить 1 здр. внесового; кождий уділ відповідає на випадок страт не більше як другою сумою 25 здр. Крім того спілка може приймати гроші на опрорентування. Власть становить рада надзираюча, вибрана загальними зборами членів; вона іменує п'ятьох директорів, що провадять справи спілки.

Укр. мова в школах на Україні.

Справа заведення української мови по народних школах південної Росії починає інтересувати по раз ширій круги. Недавно займав ся тою справою »Сынъ Отечества« (диви Л. Н. Вістник, кн. IV, ст. 63, 2); тепер знов помістила часопісь, що виходить в російській і німецькій мові п. н. »Либавскія Новости« (Libauer L. kal — und Handelshlatt ч. 44, статю на ту саму тему »Трудности шкільної справи в Малоросії«. Чає би, справді, порішити так важку справу, коли народ не має підійти й на дальше в страшній темноті. Нині навіть найменші народи мають свої національні школи, якаж розумна причина стоїть на перешкоді заведенню їх і в Росії?

З'їзд слов. журналістів. В д. 23, 24 і 25 вересня має відбути ся з'їзд словянських журналістів у Кракові. Краківський комітет порозумів ся вже в тій справі з товариствами польських журналістів та з комітетом попереднього пражського з'їзду. Перший з'їзд відбув ся торік у Празі і веселив ся нетактовними виступами російського генерала-публіциста Комарова.

Український поет Павло Грабовський, про которого в попередній книжці Л. Н. Вістника подана була літературна сильветка, дістав дозвіл від міністерства покинути з весною Якутськ, де проживав довгий час, і поселити ся в Тобольську.

Стан залогового фонду літератив імени І. Котляревського виносив з днем 15 червня 195-14 здр. Дальші складки (диви Л. Н. Вістник, II кн., ст. 237) надіслали: Зенон Шухевич з Тиншовець 2 здр.; Ф. Недільський з Іскор 7-62 здр.; Константина Малюшка з Галича 30-00 здр.; Марія Підлісська з Добрич 10-00 здр.; Василь Білецький зі Львова 1 здр.; Евг.

Левинька з Хорок 0-63 здр.; Ольга Ясницька з Дрогобича 14-00 здр.; Гали Грабовенська з Долини 6-80 здр.; Повитенко з П — н 1-27 здр. Комітет складаючи всім добродійм подику просить і дальні складки присилати до редакції Л. Н. Вістника. Притім звертаєт ся увагу, що кождий, хто збирає складки, може їх висилати квотами почавши від 1 здр. в гору, не чекаючи, доки не розпродасть усіх цеголок. Комітетови залежить на тім, щоб гроші віддавано до шадиши як найскорше, де кождий гріш опрорентував ся-б і не лежав би марно. З уваги на добродійну ціль фонду, підмоги незацібних літератив, поручаємо його горячо опії наших читачів.

Подано до цензури: Клопіт у селі Білашівці, оповіданє (про сифіліс) Гр. Коваленка.

Чернігівське губерньське земство уклало ся до уряду з проханнем про дозвіл популярних лікарських бесід українською мовою (»Сынъ Отечества«, 1899, ч. 79).

Дозволено цензурою надрукувати укр. популярну брошуру О. Стеюника »Про городину«.

Цензура заборонила: »Край«, літературний календар на р. 1900, Гр. Коваленка. Окрім відділу інформаційного, до календаря входили поезії, оповідання (усі нові), статі наукові: про хліборобство і господарство, медицину і гігієну, історію літератури. Д. Гр. Коваленко уже подавав подібного календаря до цензури на р. 1898, але й тоді він був заборонений; не помогли й скарги міністерови справ ви. і до Сенату. Також заборонила цензура популярну книжку Гр. Коваленка про Чехів та Німців. Гуса і Гусів, під титлом: Оповіданє про життя Яна Гуса.

II. Нові книжки.

Записки Наук. Тов. ім. Шевченка, рік VIII, т. XXVIII. Зміст: 1. Участь козавів в Смоленській війні 1633—4 рр., написав Олег Целевич, ст. 1—72. 2. Знадобби до пізнання угорсько-руських говорів, подав Іван Верхратський (Далі), ст. 69—94. 3. Miscellanea: Кілька документів з життя Забузького Руса XVI в., подав М. Грушевський, ст. 1—10. 4. Наукова Хроніка: Огляд західно-європейської літератури по культурній і політичній

історії, історії літератури та штуки в 1898 р., подає др. М. Кордуба, ст. 1—36. 5. Бібліографія (рецензії й справоздання) ст. 1—45. 6. З Товариства: Загальні збори 2 п. ст. лютого 1899 р. ст. 1—4.

Ольга Кобилянська. Покора. Нарис. Накладом українсько-руської видавничої спілки у Львові. 1899. Ст. 111. Ціна: Без опраи 50 кр.; в опраи 70 кр. Зміст: 1. Покора, ст. 1—5. 2. Жєбрачка.

ст. 6—9. 3. Що я любив, ст. 10—11. 4. Мати Божя, ст. 12—21. 5. У сьв. Івана, ст. 22—25. 6. Час, ст. 26—32. 7. Він і вола, ст. 33—62. 8. Аристократка, ст. 63—70. 9. Визва, ст. 71—94. 10. *Impromptu Phantasia*, ст. 95—102. 11. Музик, ст. 103—106. 12. Банк русткальній, ст. 107—111.

Іван Франко, Поеми. Накладом українсько-руської видавничої спілки у Львові. 1899. Ст. 1—130. Зміст: Передмова, ст. 3—5. 1. Істар, ст. 9—24. 2. Сатні і Табубу, ст. 27—34. 3. Відний Генрих, ст. 37—58. 4. Поема про білу сорочку, ст. 61—86. 5. Похорон, ст. 89—130. Ціна: Без оправи 60 кр.; в оправі 80 кр.

Видання „Просвіти“. Про сербського ученого Вука Стефановича Караджича (з додатком про славістичне шесмо і славістичні правописи) написав Адеке, Борковейт. Заходом і коптом товариства „Просвіта“ у Львові. 1899. З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка. Книжочка 227, за півтень 1899. Ст. 44. Ціна 12 кр.

Folklore de l' Ukraine. Extr. des *Kohtladien*, t. V. 1898. Український фольклор. Сороміцькі звичаї, казки, пісні, приказки, загадки і лайки. a. i. s. H. Weiter, editeur. 1898. 214 ст. малої вістки.

В. Щурат. До жінки. Поема М. Кононіцької. Присвячено учасникам літературно-наукових заїтих вечерів в Перемшлі. Місяць лютий, 1899 р. Ст. 10. 16^к. Ціна 10 кр.

Американсько-руські видання. Видавпштво часописи „Свобода“. Число 8. Оповідання. Написав Стефань Макарь. M. Carmel, Pa., 1899. (Америка). Зь друкарні „Свободы“. Ст. 78. 8. Зміст: 1. На агітації, ст. 3—11. 2. В Нью Йорку, ст. 12—18. 3. Американська гостина, ст. 19—26. 4. Business, ст. 27—28. Виданс гарне, на добрім папері. Ціна 15 центів.

Приказки. (Передрук „Смішного“ з 1. річшика „Добрих Рад“). Необходима книжочка для веселих людей. Ціна 8 кр. Віла коло Черновець, 1899. Ся брошура вийшла в „Бібліотеці „Добрих Рад“, ч. 1.

Нові українські книжки. Кобза. Співки і переспівки П. Граба. Видав В. Грінченко, N. 34. Сторін 95+6 in 18. Чернівці, 1898 р. Ціна 35 коп.

Приказки Евгена Гребиньки. Виданс В. Грінченка, N. 35. Сторін 35 in 18. Чернівці, 1897 р. Ціна 5 коп.

П. К. Карпенко-Карий. — По надь Дніпромъ. Драматични карткни въ 5 одинахъ. Відбитка з „Кіевскої Старини“. Сторін 91 великої вістки. Київ, 1899 р. Ціни не визначено.

Про херсонські заробиткы, колы и якъ ихъ шукать, и що контуе туды достать ся по залізній дорозі або пароходомъ. (Книжка „Кіевскаго Общества Грамотности“ N. 6). Вид. С. В. Кульженка. Сторін 56, вістки. Київ, 1899 р. Ціна 7 коп.

Сцени и разеказы изъ малорусскаго народнаго быта Петра Равскаго. Книжка 1. Виданс 7. з малюнками. Київ, 1899 р. Ціна 1 руб. 25 коп.

Сцени и разеказы изъ малорусскаго народнаго быта Петра Равскаго. Книжка 3-я. Виданс 3. Київ, 1899 р. Ціна 75 коп.

Г. Ф. Квитка. Малоросійскія повісти, разеказання Грыцькомъ Осповитинкомъ. Виданс друге Юліаномъ. Сторін 584 малої вістки. Київ, 1899 р. Ціна 75 коп.

Насиненко Ю. — Малороссы во Франції. Сочиненія томъ I. Стор. 223. Дубинь, 1898 р. Автор, звісний у нас у Галичній з короткого гостюваня в театральній трупі „Руської Бесіди“, оповідає тут як паочний сьвідок памятку історію скандальної гостини трупі Деркача в Парижі. *Et haec meminisse* — коли не juv. bit, то може комуь proderit.

Сумцовъ М. О., проф. — Разьскалія въ области анекдотической литературы. Анекдоты о глущахъ. Стор 200 in 8^к. Харків, 1898 р. Праця цінна головю тим, що заводитъ систематику в ті коротенькі народні оповідання і фанетні, що доси або були нехтовані збирачами, або міщені безглядною купюю в збірках. Надто проф. Сумцов на деяких групах детальнійше, а на деяких менше детально показує культурні і літературні звязки наших нар. оповідань з чужомовними.

Волковъ. — Зависимость „Ревизора“ Гоголя отъ комедіи Квіткы „Приказки изъ столицы“ СПб. 1899. Думка про свояцтво славної комедіи Гоголя з комедією Квіткы порушена була давно, але що комедія Квіткы до недавня не була опублікована, то й не можна було сказати тут нічого певного. Тепер, коли опубліковано твір Квіткы, д. Волковъ поновлює і доказує давно догадку.

III. З газет і журналів.

Кіевская Старина. 1899. Март. Из змісту сеї книжки зазначимо початок драми М. Старицького „Облога Бупі“ і статю В. Науменка „Ревинтели русскаго языка въ Галичці“, де масою прикладів показано, що ті „ревинтели“ (мова про „Живое Слово“) дуже не мудро вміють по російськи і пишуть, як каже їдко автор, „не по руськи й не по малоруськи, по мало по руськи“. Надто йдуть тут дальше листи Куліша, а власне його листи до Юзефовича з років 1843—1861.

„Живое Слово“. Шумно заповідане і в москвофілськїм таборі з великими надїями дожджане виданс літературно-науково-політичного вістника, що по словам самих його вюрядчиків мало бути сповненем „ідеалів“, які кохали в душі всі найкращі діяти тої партії ще від 1848 р., тоб то підковитого знехтовани рідної мови і заступленя її великоруською, вийшло з початком сего року і, здасть ся, здужало вже двома першими книжками розчарувати навіть найгорячіших прихильників „обрусенія Галиччини“. Видані доси дві книжки „Живого Слова“ — досить немовазні брошури, формою і змістом нічим не влени по над ту сіру рутенцину, якою обдаровує нас з давня москвофілська партія. Навіть мова піби то літературна російська повна помилок. Из змісту обох перших книжок найцінніші матеріяли з народніх уст, які подас редактор д. Яворський, додаючи до них бібліографічні вказівки. Натоміць беллетристика, наука, публіцистика, критика, все таке примітивне, хуре та далеке від життя, або знов сїмо партиїне, що російські публіцисти певно не дуже будуть радувати ся таким здобутком російської цивілізації за границями Росії.

Черновецька „Буковина“ помістила в ч. 34, 35 і 37 переклад статі Драгоманова, друкованої 1885 р. в італійськїм журналі „Rivista Politica e Letteraria“ п. н. „Драгоманов и Тургенев“. Є то спомни Драгоманова про Тургенєва. Про них була вже згадка в попередньому числі нашого журнала (кн. IV, ст. 65, 2).

„Slovanský Přehled“ помістив в 6. числі (за март) статю дра І. Франка п. н. *Literatura ukrajinsko-rusinska*. П. Др. Франко подас в ній короткий, але прозорий огляд цілої нашої драматичної літератури від найдавніших часів (від дру-

гої половини XVI в.) до пшії. При тім поруниє також справу нашого театру і підносить висоту кількох українських труп у Росії та унадок нашого театру в Галичці. При статі поміщеній дуже вдатний портрет дра Франка. Статю дра Франка надрукувала нашою мовою „Буковина“ в ч. 41, 42, 44, 45.

„Das litterarische Echo“ (*Halbmotonschrift für Litteraturfreunde*, Berlin, 1898, 1 April, Heft 13) заміщує п. н. Kleinrussland коротеньку статю (продовженс) пера Георга Адама про Л. Н. Вістник (останні числа за 1898 р.). Автор згадує особливо ювілейні статі професорів Грушевського, Стоцького та Колесні, статю Кміта про Ізбона і переклади з чужих літератур. Найбільше місця присвячує О. Кобилівській. Він напвас її „*treffliche kleinrussische Schriftstellerin*“, що є „*neben dem Galizier Iwan Franko eine der hervorragendsten Gestalten der kleinrussischen Litteratur*“.

„Der Turmer“, Monatschrift für Gemüt und Geist. Herausgeber: Jeannot Emil Freiherr von Grothhuss, Stuttgart. Під таким заголовком розпочав від нового року виходити двотижневий журнал. В ч. 5. подав д. Георг Адам в скороченому етатю проф. М. Грушевського, друковану в Л. Н. Вістнику, т. 4, ст. 134—135, про новітню російську літературу, п. з. „*Die jüngste russische Litteratur*“. Сю саму статю використав також (без поданя жерела) д. К. Сроковський в літературній часті „*Słowa polskiego*“ у Львові.

Чому вишні. чому не черешні? Таке головоломне питанс завдас редактор „Живого Слова“ галицько-руськїй громаді, що заходить ся поставити на одній площі у Львові памятник Т. Шевченка. Чому Шевченко, а не Пушкін або не Наумович? Певна річ, розуміне якоїсь справн показує чоловік не тільки своїми відповідями, але й своїми питаннями. Та про те ми відповімо ш. ред. „Живого Слова“ щиро. Пушкін був великий артист і великий поет, але для українськоруського народа, а особливо для галицьких Русинів він так само або й ще більше чужий, як Міцкевич, як Байрон, як Гете або Данте. А Наумович по нашій думці не був ані великий шпестель, ані великий чоловік, ані великий просвітитель народа, а його заслуги коло розбудженя нашого селянства рівноважать ся

або її переважають ся тими великими шкодами, які він зробив нашій народній справі, тим баламутством і тою деморалізацією, яку він помагав принципіювати серед нашої суспільності. Найліпше, що може дати для таких людей покірність — се забуте. Повне виданс творів Наумовича, до якого так горячо нахилився «Живое

Слово», буде по нашій думці найгіршою прислужкою його пам'яті, бо винивит в повні його безпросвітність та безхарактерність. А чим є Шевченко для нашого національного розвою не тільки на Україні, але і в Галичці, сею — дарує ред. «Живого Слова» — ми не будемо вляскувати, бо се належить до обсягу азбуки.

IV. Пам'ятні дні.

Шевченкові роковини в Петербурзі.

Сього року в Петербурзі Шевченкові роковини відрізнялись від звичайного порядку тим, що ініціативу съязиткуванн взяло на себе молоде товариство імени Шевченка. Се був його перший виступ перед людиною і перша користь для тугенних Українців, бо тепер Шевченкове імя — вже офіційально виставлялось в голові всякого підприємства сього товариства, а не залежало, як перше, від ласки уряду, який в останні роки старанно викреслював з програм вечерів та концертів не тільки се досі страшно для нього імя, але навіть і таке, зовсім здасть ся, тихе і мирне, як Івана Котляревського... Правда, був заборонений і вечір Мицкевича, що хотіли урядити російські письменники (описі війни такі дістали дозвіл); правда — трудно дихати не одним Українцям, а всьому, що багас жити, самостійно думати і берети свою людську гідність — але се не віха. Перед шорічною папахидою по Шевченкові 14 (26) лютого в часошнях були надруковані оголошення від товариства імени Шевченка про час і місце «звичайної папахиди». Але перехід сеї справи до рук товариства не відмінив звичайного порядку: папахиди, як і перше, була громадською і оплатила ся громадськими коштами, які тут же, в церкві, збирали ся одним з членів товариства серед шкеленого люду, що прийшов поминути Тараса. Си примета робити петербурзьку папахиду дуже емпатичною справою: якось яснійше духові звязки українського суспільства, чувсь ся якесь дібне єднанн різновородного і в більшості зовсім мезки собою незнайомого люду на ґрунті всієї рідної ідеї.

Шевченків вечір був урядований товариством лиш 20 березня (1 квітня). Маючи на меті зібранн з вечера побільшити свою запомогуву касу, товариство

пайняло велику залю «офіцерського зібрання» (cercle militaire); публічні справді зібралось сила — більш як тисяча чоловіка, та, на жаль, зміст і загальний характер вечера не зовсім відповідав базанним організаторів. Як звичайно буває на тугенних концертах, значна частина артистів — співців та читачів — не виконала своїх обцянок і не прибула на вечір. Хоча й репши було досить, але все-ж се трохи зіпсувало вражіння. З виконавців відрізнялись — д. Лесевич, що з великим почутєм продеклямував кілька поезій Шевченка і Куліша, трос-четверо співців, що чудово виконали де які пісні і Лисенкові твори до Шевченкових слів, а найбільше хор, що навмисне для сього вечера влагодив спів «Вють пороги», і незвичайно гарно проспівав «Закувала», Ніщинського. Другою причиною деяких дефектів вечера був не зовсім підходящий до нього настрій молодіжкі — студентів і студенток — якої імено сей раз була така маса як і школі. З початку лютого молодіжкі по всіх вищих школах Росії веде напружену боротьбу — і от на Шевченковому вечері сеї настрої молодого гурту виявив себе в трохи надто бурливому його поведженню.

Після концерта почали ся танці; найбільше уваги звертав той заклад з яким не тільки молодіжкі, але навіть старі люде танцювали козака та метелиці. Серед заквітчанних і вбранних у шлахти та корсетки дівчат і жінок були й зовсім сніві, старенькі людики, що задля національного съязта одягли ся в народні убрания.

Грошевого зписку вечір дав Шевченковому товариству більш як 800 карб. Всього тепер в його касі лічить ся коло 2000 карб. — сума невеличка, але й з нею можна-б почати деяку працю на користь молодіжкі, коли-б не стояв у перешкоді

той московський «сейчас», що керує російськими гашеярниками: вже кілька місяців товариство чекає урядових представників, яких воно мусить мати в своїй адміністрації по статуту, але й досі сеї представників не визначені урядом, а без них нема права відкрити запомогуву діяльність. А тепер ще до того не можна бути певним, що буде кому помагати: петербурзькі вищі школи, окрім небагатих, або закриті або чекають урядового закриття з хвилини до хвилини.

Шевченкові роковини в Полтаві. Д.

13. марця з дозволу місцевого уряду був організований аматорами драматично-музичальної дітки в Полтаві вечір в пам'ять Т. Г. Шевченка. Велика зала губернської Земської Управи була повна публіки. Се були либось перші прилюдні роковини Шевченкові в Полтаві. В залі поставлено бюст незабутнього Кобзаря, вбранний вишпіваними румишками і квітами. Публіки зійшлося не дуже багато, найбільш молодіжкі: було кілька Поляків. Вечір розпочав ся гуртовим співом «Заповіту» Шевченка, муз. Гладкого. Хор складав ся з аматорів, що для сього случая зібрав д. Ф. А. Чеснок. Проспівано «Заповіт» (перших два куплети і останній) дуже добре, так що публіка побажала його конче «ще-раз».

Читало ся усе з Шевченка. Поперед усього д. А. І. Рудченко прочитав «Послання до живих і мертвих земляків...» Сей номер можна сказати, був змістом усього вечера. Д. Рудченко прочитав сю поезию з таким почутєм, так відтворюючи всі деталі, що троха чи не козине слово поетове було повне змісту. Д. М. П. Ганько прочитав «Чигирин», а на ще-раз «Заступила чорна хмара». Д. С. М. Миклашевський цілком артистично продеклямував уривок з «Черниці Марини», а на ще-раз ще краще прочитав про сирітку — Україну, що «в пона обдала». Д. М. П. Животков прочитав уривок з «Гайдамаків» — «У гаю, гаю вітру не маю», а на ще-раз «Чи то недоля, чи неволя».

Отсе сліве й усе, що було прочитано, коли не лічити того, що де-кому доводило ся виходити не дивчі, а навіть тричі, бо публіка, особливе молодіжкі, що так охвпляла сей вечір, безупинно плескала в долоні і безуважно вигукувала: «ще-раз», «просимо»...

З гуртових пісень крім «Заповіту» співано «Пісню про гологу», «Ой нема, нема ні вітру, ні хвилі», обидві музики

Лисенка, далі «Закувала та сива зазуля-муз. Ніщинського, народній марш «Гей по дивуйте» і інші.

Хор був організований дуже уміло, проте на жаль був невеликий — всего 17 чоловік. З сольових співів треба помітити: «Садок вишневий» муз. Лисенка проспівав д. Чеснок, а на ще-раз «На горолі коло броду»: д. О. М. Орловський проспівав «Огні горять, музика грас» і на репші дует з «Запоповім за Дунаєм» — «Чорною хмарою дірова» — проспівали д-ка Г. Кішин і Ф. М. Чеснок.

Але-ж осередком цікавості більшої частини з публіки, мовляв би душею вечера, був аматор-кобзар Тнат Хоткевич, що був запрошений на сей вечір з Харькова. Деякі з інтелігентів, що злинуть у повіті, прозвунні про Шевченковий вечір і що на йому гратиме кобзар-аматор, поприблизли й поприходили з околиць сел. І вони не пожадали, бо вечір взагалі вдав ся інтересний, тай кобзар той так натурально грас і виспівує народні думи й пісні, неначе перед вами справжній дід-бандуриста. Його бандура «грас, витравас, жалбно спінас» і мимоволі дивуєш ся, чому така гарна музика, як кобзар, у нас, і по містах і по селах, не в такій пошані у інтелігентів, як того вона варта. Мабуть тому, що вона **наша**, національна.

Кобзаря викликала публіка кілька-напять разів і він грав і співав, аж зовсім утомив ся. Під самий кінець вечера молодіжкі зробила йому овацію й ширю дякувала.

Взагалі вечір сей був цілком національний, якого давно вже не було в Полтаві, коли не лічити вечера Котляревського. Публіка виходила задоволена, ба навіть багато й виходити не хотіла по співченю вечера і просили хор знову співати, а бандуристу грати. Хор ще співав «Заповіт» і інші, а бандуриста виспівував народні пісні.

Можна на будущий час тільки одного побажати, щоб съязиткуючи пам'ять Шевченка окрім читання з Шевченка, щоб були читання або промови й про Шевченка. Сім можна придати вечерові цільність і надати більше змісту. Так, напр., сього-року робити ся в Одесі. І.

Ильиний кореспондент подас ще які деталі про сей вечерок:

В антракті українська мова запанувала. В богатих руках видко було фотографічні картки, на котрих були патрети

значущих українських письменників, починаючи з Котляревського. Патрет Шевченка був по середній патретів Гулака Артемовського, Квітки, Гребінки й инч. Поруч з Котляревським містив ся патрет відомого галицького діяча Головацького. Вовацько дехто байжав кушуги ті картини, але мусів почути відповідь, що вже всі розкушугені і мають ще бути за два тижні.

Шевченкові роковини в Києві. Д. 21 марця в Софійському соборі в Києві прилюдно відправлено панахиду по Т. Г. Шевченкові, а 27 марця в залі літературно-артистичного товариства відбув ся вечір в пам'ять незабутнього Кобзаря України. Вечір почав ся з реферата О. Я. Кошського на слова Шевченкові: «І мене в сем'ї великій, в сем'ї вольній, новий не забудьте поминути не злим, тихим словом». Чи істнує тепер така «вольна нова сем'я», про яку гадав Шевченко, і чи істнувала вона за життя поета — такі питання здійснив шановний автор реферата. Певна річ, що за життя поета, в часі кріпацтва і безправія народніх мас такої сем'ї не було, та й бути не могло; але корини, з яких пізніше мала народити ся і вирости нова сем'я, безперечно вже були і тоді: сими кориними сем'ї Шевченкові треба уважати приятелів його, що всіма силами душі своєї спочували ідеям Шевченка і дбали про поліпшенє важкої долі його. Перед нами проходить цілий ряд снх приятелів, починаючи від князин Рєшніної, Костомарова, Водяньського, Щепкина, Артемовського, Кухаренка, Лазаревського і инч. і кінчаючи симпатичним образом нікому невідомого, простого салдата Оберемента, що з шим поет зустрів ся на заставі і щиро приятелював за весь час їх снльного життя. Тепер сем'я поета безперечно розростаєт ся і в ширину і в глибину; з кожним часом побільнуєт ся число людей прихильних до пам'яті і ідей великого Кобзаря, і нарешті настане той час, коли справді помпнатимуть Шевченка, по його слову: «в сем'ї вольній, новій». Се станеть ся тоді, коли Україні цілком переймуть ся ідеями Шевченка і простуватимуть до тих високих, світлнх ідеалів, що всім своїм життям і поетичною діяльністю утворив Шевченко. Тоді, і тільки тоді —

Врага не буде, супоката,
А буде син і буде мати,
І буде правда на землі.

Сими словами закінчив шановний автор свій реферат. Громада, зібрана в залі, гучними оплесками повигнала пам'ять Кобзаря. По рефераті деклямовано поезії Шевченка (Уривки з поем: «Неофіти», і «Кавказ», поему «Чернець» і инші — надзвичайно гарно деклямував М. П. Старицький) і відсвятковано кілька композицій на його слова і народніх пісень. Вечір взагалі удав ся і треба сказати шире подяку виорядникам вечера і всім, хто до його причинив ся, за те, що хоч таким хатнім чином вони ширять серед нашої здебільшого змосковленої публіки відомості про українську справу.

Шевченкові роковини в Чернігові відбули ся д. 25 марця ст. ст. в залі «Дома дворянства». Виорядкувало їх музикально-драматичне товариство, а головню член того товариства, лікар І. Лагода. На естраді поставлений був великий портрет Шевченка (роботи Гр. Коваленка), пишню прибраний рушниками, квітками і т. п. Хор співав народні пісні, а також де що з Шевченка («Ой нема, нема ні вітру, ні хвилі».); дд. І. Праг, М. Белкін, Сянч, Лаврінено деклямували Шевченкові поезії; О. Тишчєська, Белкін, Лазаревський, Анксіанов — співали солю і дуети на слова Шевченка. Ніяких відчитів не було (відома річ, де через те, що нікому було читати); але не було також нічого не-українського. *Г. К.*

Шевченкові роковини в Симферополі. З нагоди 85-их роковин уродження і 88-их смерті Т. Шевченка відправлено заходом гуртка Українців у Симферополі в тамошньому соборі панахиду д. 28 лютого. На панахиду зібрало ся до 40 людей різних станів. З причини сєї панахиди появил ся д. 3 марта в часошє «Крымъ» статя пз. «Півнець України (Пам'яті Т. Г. Шевченка)» з епіграфом: «Наша дума, наша пісня не вмре, не загине». В тій статі в коротких, але прихильних до українства словах розповідаю деякі події з життя Шевченка і закінчено словами: «Пам'ять про Шевченка не згине, доки стоїть Україна, доки сонце світе». О. В. (Було б дуже пожадано, щоб шановні земляки пригидали всякі такі нумери, де є статі чи то про Шевченка, чи про інших діячів нашої літератури, до бібліотеки Наук. тов. ім. Шев-

ченка, де вони будуть шильно зберегати ся. — *Ред.*)

Святю Котляревського в Харкові Ошє сего святю був уже поміщений у нас у книжці за Март, стор. 203, та на зааль, з деякими помилками, от тим то ми радо містимо надісланий нам докладний ошє разом з декляцією про Котляревського лані Фрименкової. Друкуємо сєй ошє тим радійшє, бо з него видно, що неспістичні уваги і докори, висловлені автором першого ошє, були в значній мірі безідставні. *Р. о.*

Д. 6 лютого ст. ст. у Харкові в залі городєвської думи відбув ся заходом проф. Д. Н. Овєзніко-Куликоского ювілейний вечір в пам'ять І. П. Котляревського. Вечір складав ся з двох частин: концерту, що містив у собі або твори самого Котляревського, або йому присвячені твори Шевченка, Л. Українки, О. Пчілки і М. Старицького, і з вистави другої сцени першої дії Наталки Полтавки, а кінчив ся живою картиною «Апотеоз Котляревського».

Концерт почав ся читанєм привітних листів і телеграм із Полтави, Чернігова, Катеринодара, Одеси, Лубен, Острогажєнка, Москви і Нової Александрії. Потім була відчитана промова А. Я. Фрименкової, що, на жаль, сама застала і не могла відчитати її; читав д. Дісєвський. В самому концерті взяли участь актори трупи Старицького: Марія Старицька, А. Клименко, М. Щербина і І. Рєшєтїков, і найкращі аматорські сили Харкова: лані профєсорова Ольга Зубашєва, Л. Сидорєнко і студенти харківського університету І. Алчєвський і А. Лавров. Всє співали і читали дуже красиво і мусїли по кілька разів повторяти, після гучних оплесків глядачів, що витали всіх з ентузіазмом. Обидві частини концерту кінчили ся снївом хору трупи М. Старицького за проведом д. Пасухова. На проведєний жаль д. Михайло Старицький за дєш перед вечером заслаб на запалєне легких і не міг сам читати ні своїх віршів написаних для ювілею, анї уривків з Енеїди, як було зазначєно у програмі. Одже його заступили Марія Старицька, що дуже гарно читала його вірші, і д. Перєшїтїн, що красиво прочитав уривки з Енеїди. Слєну з «Наталки Полтавки» як найкращє одіграли Марія Запльковєцька, А. Клименко і І. Науменко. Жива картина, упорядкована артистом Вискєним, складала ся так: по середній слава України (Марія Запльковєцька в алєго-

ричному убраню) — лавровим вінцем покривас Котляревського, а внизу старий дід з бандурою снївас малим дїтєм; з одного боку «починає всєсвітєт ся» лавна група з «Наталки Полтавки», а з другого боку ватага козаків за проведом Енея пристає до латинського берега.

На сцені весь час стоїв убраний рушниками і пальмами великий і гарний портрет І. Котляревського, мальований умисєне для сего вечера. Тепер його подаровано у «Харьковєскую Общєствєную Библиотєку».

Народу було так багато, що мусїли навіть одімкнути хідник у верхню частину залі, чого звичайно не робить ся; але прийшли на вечір тільки ті, кому сиранді не байдує пам'ять Котляревського; люде менше заїкавлені воїшли пійти дєш інде, бо одночасю з тим було у Харкові кілька вистав. Виорядників вечера багато дякували, бо перед тим ніколи в Харкові не було виключно українського вечера, а тим більше так пишню упорядкованого. Була також на вечері академічна молодіж польська, литовська, грузинська і вірменська, що щиро-прихильню відносить ся до української справи. Одже вони горячо здоровили українських товаришів з національним святюм. *К. Р—кий.*

Святюване пам'яті Максимовича в Києві. Д. 14 марця н. с. в залі літературно-артистичного товариства в Києві відбув ся вечір в пам'ять М. А. Максимовича. Почав ся вечір рефератом д. Науменка, котрий характеризує Максимовича як фільольога і славіста. Проф. В. В. Антонович у своїому рефераті зазначив великі заслуги Максимовича як історика, що поклав міцну підвалну для всіх тих хто пізнійше працював над українською історією, і виїє позитивний метод в історичну науку. Окрім наукових рефератів на вечері деклямували поезії Максимовича і снївали композиції на його поезії та народні пісні. З кийвєвских часошєей про сєй вечір згадали «Кієвсьєе Слово», ч. 4010 і «Житєнь и Якуєство», чл. 68 і 75. Обидві часошєї згадали про вечір прихильню.

Роковини М. В. Гоголя. Д. 19 марця н. с. минуло 90 літ від дня народження Миколи Гоголя. З сего приводу деякі з російських часошєей подали гадку, що час уже поставити великому письменникови пам'ятник. Кошги на пам'ятник (80.000 руб.) уже зібрані.

Святюване пам'яті Гребінки і Сноворода. Д. 21 марця в залі літературно-

артистичного товариства в Києві відбув ся вечір в пам'ять Євгена Гребінки і Григорія Сковороди. Наукову частину вечора складала два реферати: д. Кучинського про життя і літературну діяльність Гребінки, і д. Лотоцького про життя і філософічну діяльність Сковороди. Д. Кучинський, переказавши життєпис Гребінки, зушив ся довше на його українських творах і вперше гадує, що тільки в них Гребінка був справжнім художником, тим часом, як його російські повісті — тільки блідий відгук його таланту. Реферат д. Лотоцького обмалював життя українського філософа Гр. Сковороди і найбільш звертав увагу судачів на патріотизм і демократизм даного філософа, на тенді почуття його до народу і на те, що до свого часу народ зберіг пам'ять про його і устами єдиних ліриків і досі промовляє його словами. Літературна частина вечора складалась з деклямацій принаказ та поезій Гребінки і євгій: в сій частині брала участь між иньшими і славна артистка М. К. Зашквецька.

Некрологи. Д. 14 марта умер у Берліні один із видійших німецьких політиків і політичних писателів, Людвіг Бамбергер. Уроджений 22 липня 1823 р. в Майнці з юридичної сім'ї він скінчив 1845 р. свою університетську освіту з титулом доктора прав, брав живу участь в рухах 1848 р. і в Майнцких розрухах, заляк котрих потім був позачено засуджений на смерть, емігрував до Швейцарії, а в осени 1849 р. до Лондону, де вступив до банку. В 1851 р. він заснував свій власний банк у Роттердамі, потім у Парижі. Вже тут він зайняв себе як прихильник Прусії і пруської політики, а особливо Бісмарка, котрому присвятив замітну студію «Mr. Bismarck», надруковану 1868 р. в Revue Moderne. В тім самім році рідне місто вибрало його до т. зв. «Zollparlament»-у, котрого працям він присвятив двотомову книгу. В 1871 р. він при боці Бісмарка відбув похід до Франції, був вибраний до німецького парламенту, де особливо присвятив багато праці реформі валюти, про котру й видав ряд студій. Від 1878 р. він виступав проти Бісмарка за його «соціальну політику», а 1893 р. зложив посольський мандат. Крім довгого ряду шеальн опублікованих за життя він лишив у рукописній цінні сиомини.

Гейман Штайнталь, німецький лінгвіст, умер 14 марта, маючи 76 літ. Із його праць здобула собі широкій роз-

голос книга «Der Ursprung der Sprache». Крім сєї головної праці він написав «Charakteristik der hauptsächlichsten Typen des Sprachbaues», «Geschichte der Sprachwissenschaft bei den Griechen und Römern». Але більше під сими працями він був званий у широких наукових кругах як редактор часописі «Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft», котру спільно зі своїм приятелем Лязарусом видавав 20 літ, і котра є для кожного лінгвіста багатою скарбницею інтересних праць і звісток. Штайнталь займав ся надто філософією і лишив і з сего обсягу цікаву працю «Zur Bibel und Religionsphilosophie».

Того самого д. 14 марта умер Еміль Ерманн, один із головної німецької спілки Ерманн-Шатріан. Його спіланик, Олександр Шатріан, умер ще 5 вересня 1890 р., а сама їх спілка розвивалась була ще кількома роками швидше і закінчила ся навіть судовим процесом. Обидва писателі були родом Ельзасці і власне малюнки життя і побуту сєї провінції лишать ся безсмертною пам'яткою їх життя і спільної праці. Еміль Ерманн родив ся 1822 р. в Нфальдбургу, був сном кншгара, прибув 1842 р. до Парижа для викінчення своїх студій, записав ся на правничий відділ, але не скінчив прав. Познайомивши ся в якийсь кашезірці з Шатріаном він узияв ся з ним до спілкувати писати повісти, оснований на дуже детальних студіях і на совієній праці. Перша їх більша повість «L' illustre docteur Mathias» вишла 1859 р. і мала значний успіх. Вони уложили собі план змалювати в повістях історію ельзаської людности від вибуху французької революції і виконали його в ряді оповідань, що рознесли їх імя широко по Європі. Ті оповідання, се «L' histoire d' un paysan», 4 томи (1868—1870), «L' histoire d' un conscrit de 1813» (1864), «Waterloo» (1865) і «L' Invasion» (1862). Окремо від сего циклу стоїть «Madame Therese» (1863), перекладена також на нашу мову, далі «L'ami Fritz» (1864). Крім повістей написали оба спіланики також кілька гарних драм, як ось «Le juif polonais» (1869), «L'ami Fritz» (1877), «Les Rantais» (1882), що й досі держать ся в репертуарі французьких театрів. На нашу мову перекладено також деякі дрібні їх оповідання («Добрі давні часи», «Вихованс феодала» в «Дрібній бібліотеці»).

Д. 29 марта умер в Монахові німецька писателька Кароліна фон Бер-

лсінш, ур. 1829 р. З її оповідань найліпші ті, що описують життя найаидарського народа, як ось новелі «Ledige Leute», «Thalia in der Sonnenfrische», «Nebbilder».

В перших днях цвітіння умерла в Берліні молода німецька писателька Юлія на Дері. Мадярка з роду вона жила довгий час у Парижі, де між иньшими познайомила ся також з полковником Дюнаті дю Клямом, що в процесі Драйфуса відіграв ролю інквізитор, а по процесі фальшивника правди. В останній час панна Дері жила в Берліні, де заручила ся з одним Норвежцем, архітектором. Між молодого парю забилло явсь непорозумінс, і панна Дері в розгуді кинула ся з балкона третього поверха на вулицю і забила ся на місці. Дехто гадуєть ся, що се самовбивство стояло в якійсь звязку з процесом Драйфуса і з публікацією протоколів найвишого

трибуналу, власне тоді розпочатого в «Figaro». В протоколі Дюнаті була згадка і про панну Дері. В німецькій літературі вона визначила ся як авторка кількох гарних повелі («Nach oben», «Ohne Führer», «Katastrophen») і кількох драм («Es fiel ein Reif», «Die sieben mageren Kühe», «Die Schand'») і поемою «Die selige Insel». В своїх оповіданнях і драмах малює вона найчастійше муци самодлюбів, що при високій амбіції хорують на слабість волі і своєю безхарактерністю деморалізують жінок, що мали те щасте бачити в них свій ідеал. Не менше їм стріли ємле вона на шляхетські і загально клясові пересуди. Її новелі — говорять німецький критик Браузенеттер — скомпоновані надзвичайно зручно. Вона виявляє таке панованс над артистичними способами для освітєня своєї мети, що вже перші її проби збуджували подив».

V. З науки і штуки.

З львівського університету. Недавно опубліковано програму викладів на львівським університеті на літній пірлік 1899 р., з котрої подаємо деякі цікаві дані. Всіх студентів вислало ся було в зимовій пірлі 901. З них ходило: 308 на теологію, 1220 на права, 156 на медицину, 217 на філософію. По народностям було: Поляків 1336, Русинів 3, Німців 9, Болгар, Чехів і Хорватів по одному. По віроповіданням було: римо-католиків 916, греко-католиків 567, Жидів 392, Вірменокатоликів 13, Менонітів 1, свашеликів 12. В дітності було Поляків 916; за Поляків позначили себе одначе всі Жиди (392), 4 Русини, 13 Вірмен і один якийсь польний паціє. Натомісць жаден Поляк (що в нас ідентичне з римо-католиком) не причислив себе до руської нації. Як видно, число Русинів представляє ся повязало. Ми знаємо багато університетів, особливо німецьких та італійських, де число всіх студентів не перевищує числа студентів Русинів львівського університету. Чимже Русини гірші від них, щоб вишли ся в чужій, а не своїй мові? Чому Русини не мають мати свого університету, коли мають відповідне число студентів? Ми звертаємо на се увагу: треба раз справу поставити ясно, особли-

во коли зважимо, що число студентів буде стало рости, а не зменшати ся!

В літній пірлі будуть читати ся отсі виклади в нашій мові: На теологічній відділі: Др. Бартошевський: 1) Педагогія, 2 год. тижнево, 2) Настірське богословіє, 7 год. тиж., 3) Про головні умови успішного душпаствітєства, 2 год. тиж. — Іван Редкевич: Катеитика і методика, 5 год. тиж. На правничій відділі: Др. Стебельський: 1) Австрійське постанованс карне, 5 год. тиж., 2) Криміналістичний семінар, 2 год. тиж. — Др. Дітєстряньський і др. Добрянський заповідять пізнійше виклади. На філософічній відділі: Проф. Грушевський: 1) Історія східної Європи в XIII—XIV в. 4 год. тиж., 2) Історичні вправи, 1 год. тиж. — Др. Колесса: 1) Історія української літератури XIX віку (від Котляревського до 30 років), 2 год. тиж., 2) Вибрані питання з історії староруської літератури, 1 год. тиж., 3) Історична морфологія руської мови (даліше), 2 год. тиж., 4) Семінар для руської філософії. (Читанс вибраних творів давньої і нової руської літератури, оцінка наукових розправ), 2 год. тиж. На медичнім відділі відбувають ся виклади виключно в польській

мові. Професорів Русинів є ще кілька на університеті, але вони викладають по польськи.

На австрійські університети можуть виступати як звичайні слухачі також студенти з Росії, що одержали там свідоцтво зрілості (при maturi). Інші можуть виступати як надзвичайні слухачі.

Оляф Брок, доцент університету в Христинії, знавший вже зі своїх праць над українсько-руською філологією, оголошених в Берліні і Христинії [пор. а) *Zum kleinrussischen in Ungarn. Archiv für sl. Philologie. XVII u. XIX Band*; б) *Studien von der slovakisch-kleinrussischen Sprachgrenze im östlichen Ungarn*], опублікував тепер дві нові праці: 1) *Ugrorussisches parfüchtige Uebli* (Землінекаго комптата). Виданіе Императорской Академіи наукъ. Санктпетербургъ, 1899. Ст. 117, великої вісімки. С се перерібка праці оголошеної в *Archiv-i* з малими змінами і доповненнями. 2) *Weitere Studien von der slovakisch-kleinrussischen Sprachgrenze im östlichen Ungarn. Videnskabselskabet's Skrifter. II. Historisk-filosofiske Klasse, 1899. N. 1. Kristiania, 1899. Ст. 104, великої вісімки*. В сій праці розбрав автор дилект так званих «Сотаків» з околиці Унгвара. Кінчить її словами: «Кінчаючи своєю працею, можу лише висловити ще раз бажаю, аби ті (східні) з багатьох причин інтересні околиці Угорщини стали як найкраще предметом докладних дослідів з боку близько живучих дослідників, що мають здібності і способи до того. Життєво багате, але робітників на тім полі до тепер дуже мало».

Звістки про укр. театр. Від 1-го лютого до великого посту дана вистава в Симферополі в Дворницькому театрі трупа Деркача. Збори весь час були досить недобрі, та трупа на більше й не заступувала. **О. В.**

Галицько-руський театр, що ним завідує «Руська Бесіда», дав ряд вистав у Стапіві. Обік перестарілих, цинічних опереток, що давно вже просить ся на пенсію, театр виставив там Ілчуко-

вого «Вихованця», Франкового «Учителя» і ще кілька українських пєс. Нового пісочого. «Руська Бесіда» розписала конкурсу на директора і завідателя театру, котрому бажало б віддати його в антрепрізу з додатком красної субвенції, та кандидатів зголошило ся дуже мало і конкурсу доси не полагоджений.

Із артистичних ателєе. В робітні нашого артиста-малюра Ів. Труша (Львів, Англіійський готель) оглядали ми викінчений семи днями для тов. «Дністер» портрет пок. кардинала Сембратовича. Хоча портрет виконаний не з натури, то про те виявиле він не тільки велику подібність рисів, але надто добре простудіюван характеру покійника, що відбивав ся на його лиці. Само собою напрошує ся порівняне праці нашого артиста з портретом пок. Сембратовича, намальованим польським портретистом Августинівичем. Д. Труша викінчив надто дуже вдатний портрет українського етнографа В. Боржковського і ішачека В. Будинювського. Обік портретів він з замилуваням малює пейзажі; крім студій зібраних в різних закутках Галичини він викінчує ряд малюнків з околиць Львова, з котрих деякі інтересні незвичайно живо схопленім кольоритом.

Альбом фотографічних карток. Д. Осип Хмільевський, фотограф у Полтаві, прислав до музею Наук. Тов. ім. Шевченка девять фотографічних знімків краєвидів і сцен з околиць Полтави. Ось вони: 1. Село Семенівка. Бродок, де російські війська переходили Ворсклу під час Полтавської битви. 2. Полтава. Воскресенська церква. Пам'ятник на місці, де відпочивав Петро Великий після Полтавської битви. Церква св. Спаса (сучасна Полтавській битві). На знімку видно лиш нову каміну обмуровку. Стара деревляна будівля в середній. 3. Село Терешки під Полтавою. 4. Церква і пам'ятник на Шведській могилі. 5. Крестовоздвиженський Полтавський манастир. 6. «Люба розмова» (С. Терешки біля Полтави). 7. Мати з дітьми на ріці. 8. Лірники. 9. Мати і дочка. (З малюнку артиста Богданова). Знімки виконані дуже гарно. Д. Хмільевський повідомлює, що подібних знімків має до 100.

VI. Із суспільного життя.

Число Русинів у Австрії. З найновішого тому нашої красної статистичної публікації (*Rocznik statystyki Galicyi wydany przez krajowe biuro statystyczne pod kierunkiem dra Tadeusza Rutowskiego, Rok V 1894 - 1897, Lwów, 1898*) вииймамо ось які цифри про число Русинів у Австрії д. 31 грудня 1890 р. При відбутті тоді загальної переписі людности записано з руською «товариською» мовою людей 2,835,674 в Галичній, 268,367 на Буковині і 1,180 у інших австр. краях, отже разом 3,105,221. Натомієць до греко-католицького обряду признало ся в Галичній 2,790,449, на Буковині 19,810, а в інших австр. краях 3,813, разом 2,814,072. Порівнюючи єї цифри бачимо, що не вважаючи на тих кілька тисяч греко-католиків, отже очевидно Русинів, що виселили ся до інших країв, головню до Відня і його околиць (2,643), і там затратили вже свою мову, національне руське почуте, що виявиле себе товариською мовою, в Галичній сягас до сить далеко поза обсяг греко-католицького обряду, значить, масою в самій Галичній 45,225 не-греко-католиків, що вживають у звичайнім життю руської мови. Але нема сумніву, що значну часть родовитих Русинів (судг і т. н.) записано до польської нації. Порівнюючи цифри таблиць 4 і 5 у Рутовського ми бачимо: польської мови уживас в Галичній 3,509,183 людей; на те римо-католиків є 2,997,430, отже о 611,753 менше. Хто були ті 611,753 людей? В Галичній налічено 43,279 протестантів, 772,213 Жидів і 3,016 інших віроісповідаць, а рівночасно 227,600 осіб з німецькою товариською мовою, 5,827 з чеською і 551 з иншими мовами (1429 членів греко-орієнтального віроісповідання зачислено мабуць до руської мови, бо окремо російської не показано, хіба що від єї цифри віднімаємо 283 Румунів і 2 Сербів). Отже очевидно, що з єїх 818,508 людей неримо-католиків частину приписано до німецької і чеської мови, а частину до польської. Та не забуваймо, що й між римо-католиками є Німці, котрих числа при теперішнім веденю статистики не можна виміркувати. Але хоч би навіть прийняти, що всі римо-католики в Галичній — Поляки, то й тоді вийде, що зчисливши разом усіх тих, що признали ся до не-польської і не-руської товари-

ської мови (їх крім православних Румунів і Сербів було 233,693) і віднісшивши єю суму від суми членів протестантського, жидівського і інших не-католицьких віроісповідаць (їх було разом 818,508), одержимо пенту 584,815, котрих, значить, єя, крім усіх римо-католиків, приписано до польської товариської мови. Алеж, як бачимо, се число таки ще не покривас різниці між числом римо-католиків і статистичним числом Поляків; різниця тих чисел — 26,928, се мінімальне число греко-уніятів, тоб то родовитих Русинів, приписаних до польської товариської мови. Мінімальне — говоримо, бо воно му-сить бути більше о ціле число тих католиків не-Поляків, котрого ми не можемо обчислити. Так зрештіфкувавши цифри поміщені в таблицях дра Рутовського одержимо ось які числа: Русинів греко-католиків 2,790,449 у Галичній, 19,810 на Буковині і 3,813 в інших австрійських краях; Русинів православних 1,144 в Галичній, 248,557 на Буковині, і 45,225 інших віроісповідаць, головню римо-католицького в Галичній — разом 3,108,998. Ся цифра мало чим різниці єя від тої цифри, яку подав др. Рутовський для людей, що вживають руської мови. Коли віднісши від неї тих грекоуніятів, що живучи поза границями Галичини і Буковини затратили свою мову, а натомієць дочислити тих 26,928 Русинів per nefas приписаних до польської мови, одержимо близьке до фактичного число Русинів у Австрії (без Угорщини) в сумі **3,133 283 душ**. Число Поляків по відрученю Жидів і per nefas приписаних до польської мови Русинів (але без відручення Німців католиків у Галичній) внісе **3,107,479 душ. І. Ф.**

Еміграція з України. З початком весня почали рунати переселенці в Південно-Уєурійську країну через Одесу. Найбільше переселенців рунило з Київщини — 5,200 чоловік, з Полтавщини — 1,000, з Чернігівської губ. — 1,000, з Волинської — 250, з Харківської — 62, з Подільської — 23, з Курської — 20.

Цукроварні на Україні. В протягу 1899—1900 років пропонує ся збудувати до 30 нових цукроварень. Тоді загальна кількість цукроварень у Росії осягне 264. **Соймові запомоги**. Галицький сойм красний ухвалив на укр.-руські ціли отакі субвенції:

Товариство дяків перемиської єпархії	100	зл.	На виданє грецько-руського сло- варя до Гомера	1.500	зл.
Товариство дяків станіславсь- ької єпархії	100	"	На реставрації церков :		
Товариство дяків львівської є- пархії	160	"	а) в Рогатині	500	"
Руський театр під зарядом тов. »Руська Беседа«	7.250	"	б) в Станіславоі	2.000	"
На премії за найліпші драма- тичні твори	750	"	Разом	29.100	зл.
Сьлівацьке товариство »Боян« у Львові	300	"	Крім того дістануть ще малі під- моги: Товариство »Руський Сокіл«, Інститут єв. Николая у Львові, бурен і два товариства студентів університету і техніки. Їх петиції відослано до відпо- відних дотаций. — Порівнявши оті суб- венції для руських товариств з субвен- ціями для польських, побачимо, що сойм поступас з Русинами дуже політично. 3 рубрики »Для добродійних інституцій« призначус Русинам 300 зл. Полякам 26.224 зл.; на »Просьвіту« 3.000 зл. на такіж товариства польські: Macierz Pol- ska 5.000 зл.; Towarzystwa oświaty lu- dowej (Львів і Краків) 3.000 зл.; W u- dawnictwo dziełek ludowych 1.000 зл.; розуміть ся не вчисляємо тут величезної суми на »Kółka rolnicze«, яких задачу єповинос по части також »Просьвіта«. Так само з субвенцією на товариства студентів; руські дістануть 200 зл.; поль- ські 1200 зл. — Наук. Тов. ім. Шевченка ді- стало 4.000 зл., Краківська Академія 30.500 зл. хоч вона не видає більшого числа ви- дань, як наше Товариство, хіба що ті видання більш обсом. Всього рівноправ- ність; а треба знати, що Русинів більше в Галичині, як Поляків.		
Видавництво руських шкільних книжок	6.000	"			
Часопись »Учитель«	500	"			
Товариство »Просьвіта«	3.000	"			
Часопись »Посланиць«	400	"			
Наукове Товариство імени Шев- ченка	4.000	"			
Руське Товариство педагогічне а) На часопись для дітей »Давінок«	200	"			
б) На шкільні видання авто- рів	300	"			
Новіцянги сестер служебниць а) в Жужели	300	"			
б) в Кристинополі	500	"			
Товариство »Шкільна поміч« а) в Коломиї	100	"			
б) у Львові	100	"			
в) в Станіславоі	100	"			
г) в Самборі	100	"			
д) в Перемишлі	200	"			
Товариство єв. ап. Павла	200	"			
Василянна на видання	200	"			
Дівочий інститут в Перемишлі	300	"			

Із секретів поетичної творчости.

III. Естетичні основи.

5. Як поезія малює мертву природу?

Маляр малює природу при помочи ліній і колірів. А як малює поет?

Ми вже говорили про способи, якими поет осягає кольористичні ефекти, хоча, розуміть ся, ті ефекти ніколи не можуть бути такі безпосередні, як у маляря. Маляр дає нам вражіє колірів, поет викликає тільки спомини колірів; маляр апелює безпосередно до змислу, поет до уяви. Се перша і дуже важна ріжниця.

Друга, ще важнійша, лежить в тім, як поет малює лінію. Маляр малює її просто, кладе її перед нами змисли; поет не може зробити сего; він мусть способами властивими поезії викликати в нашій уяві образ лінії, і тут виявляєть ся величезна ріжниця між поезією і малярством. Візьмім для прикладу придніпрянський пейзаж: високий беріг, яр, село в низу, ще низше Дніпро, за Дніпром на березі каплиця. Маляр покаже нам усе те кількома рисами, закріпить контури на папері так, як вони являють ся його оку в своїй лінійній недвижності, в спокою. Поет малює сей пейзаж ось як (Шевченко, II, 89):

Із хмари тихо виступають
Обрив високий, гай, байрак;
Хатки біленькі виглядають,
Мов діти в білих сорочках
У піжмурки в яру гуляють;
А долі сивий наш козак

Дніпро з дугами виграває...
І Трахтемиров геть горою
Нечепурні свої хатки
Розкидав з долею лихою...

Навіть лишаючи на боці порівняння ми бачимо, що поет вніс у свій малюнок повно руху. Обрив, гай, байрак у него не стоять перед очима, а виступають; хатки не просто біліють ся, а виглядають, Трахтемиров мов з пересердя розкидав свої хати і т. д. Таку саму процедуру ми бачимо на кождім кроці. Вона по части лежить уже в мові і має своє жерело в стародавнім, антропоморфічним погляді на природу, що панував тоді, коли творила ся мова, а по части в нашій психології і в тім несвідомім зчіплюванню образів, що є в значній части основою нашого думаня. Ми говоримо: сонце заходить, гора піднімаєть ся високо, шлях спускаєть ся круто в низ, степ стелить ся рівно, яр біжить викрутасами, вулиця простягає ся престо і т. д. Ми вживаємо соток таких зворотів у мові не думаючи про те, що се звороти наскривь поетичні, що власне се й є спосіб мальованя словами мертвої природи. „Коли я — пише дю Прель — стоячи перед горою поводжу очима по її контурах, як вона піднімаєть ся з низу до самого верхка і не побачу крутих ліній, то скажу: гора звільна підносить ся, або злегка підносить ся. Оба ті вирази дуже інтересні і вони, хоч зрештою взяті на вгад приклади з дуже обширної купи подібних, варті ближого розбору, тим більше, що тільки вглубляючи ся в духа мови ми можемо вияснити собі процес естетичної уяви і закінчити безплідну суперечку між формалістичною і ідеалістичною естетикою. „Гора підносить ся звільна“. Відки приходить до сего наша мова, що для означеня відносин у просторі уживає слів, що означують відносини в часі? Здаєть ся, що на се є тільки одна відповідь: Коли мій зір пробігає по контурах гори, то мусить власне піднимати ся звільна — подія часова; сю діяльність ока я переносу на предмет, немов би сама гора як яка водяна хвиля власне перед моїми очима піднімала ся в верх, і для того говорю: „гора піднімає ся звільна“.*) Мені здаєть ся, що крім сеї одної причини є ще й друга — коли не завжди, то дуже часто, а власне агадальній уже висше антропоморфізм, про котрий будемо говорити пізнійше. Тут нам треба

*) Dr. Carl du Prel, Psychologie der Lyrik, Beiträge zur Analyse der dichterischen Phantasie, Leipzig 1880, стр. 74.

тільки зазначити і добре відтінити, що поет малює мертву природу — оживлюючи її, малює лінії при помочи рухових образів. У Шевченка

Оттут бувало із за тину
Вилась квасоля по тичині,

немов би ми могли бачити той спіральний рух, який робить фасоля; на ділі ми бачимо тільки його результат. В иньшій місці поет каже:

Ой три шляхи широкії
До купи зійшли ся,

і так малює нам образ роздоріжя серед поля. Або поле під млою він описує таким способом:

У неділю в ранці рано
Поле крило ся туманом,

немов би сеї процес відбував ся перед нашими очима. Мертвий кіргизський степ він малює так:

Кругом тебе простягнула сь
Трупом бездиханним
По маріллая пустиня
Кинута я Богом,

де кожде підчеркнене слово показує нам лінії і контури при помочи образів докопаного руху. Так само малює поет степовий пожар:

А з яру
Встає пожар, і диму хмара
Сьвятеє сонце покрива
І стала тьма.

Правда, дійсний образ такого пожару повний руху, алеж маляр мусів би той рух усунути і схопити з него тільки певний характерний момент, якусь одну лінію і закріпити її на полотні; поет сям не звязаний, він той самий один момент бере, так сказати, in statu nascendi, малює при помочи рухових, а не недвижно закріплених образів. У него

виступають
Широкії села
З вишневими садочками.

Захід сонця, улюблений малярський сюжет, він, хоч і сам маляр, рисує ось яким наскривь драматичним способом:

За сонцем хмаронька пливе,
Червоні поли розстилає

І сонце спатоньки зове
У синє море, покриває
Рожевою пеленою.

У него „очерет без вітру гнеть ся“, у него український пейзаж виглядає ось як:

Он гай зелений похилився,
А он з за гаю виглядає
Ставок, неначе полотно,
А верби геть понад ставом
Тихесенько собі купають
Зелені віти.

Таких прикладів у самого Шевченка можна би ще назбирати чимало, не говорячи про інших великих поетів. І прошу завважити, що в більшині приведених ось тут прикладів ми маємо діло не з порівняннями, не з символікою, не з навмисними поетичними образами; поет силкується як найпростійше передати те, що бачить чи то на ділі чи в своїй уяві, силкується як малювати, але малювати способом властивим поетови, не малюючи маляря. Я наведу ще для характеристики сеї прикмети поетичної творчости — малювання ліній і контур при помочи рухових образів — два славні уступи з Гомерової Іліади — опис Пандарового лука і Ахілевого щита. Змалювати лук — для маляря найпростійша річ, се його домена. Натомісць для поета, коли він хоче бути плястичним і дати не сам холодний опис і вимір, а дійсний образ, се велика штука. Гляньмо, як доконує сеї штуки батько грецької епопеї:

Швидко гладеньку стрільбу він ухопив, що точена з рога
Цапа гірського, якому він сам колись груди прострілив,
Як із скали скакав; там у захищенім місці засівши
Стрілив у груди йому, він затріпавсь і впав на каміне.
Роги йому з голови виростили на пядей шіснайцять;
Виточив їх і управив мистець рогового майстерства,
Вигладив гарно усе і придав обручки золотії.

Замість сказати, що лук був із цапового рога, мав 32 пяди від кінця до кінця, був точений, гладкий і окований золотими обручками, поет в ряді пишних образів, хоч і не многими словами показує нам, як стрілець чатує на цапа, як убиває його, міряє його роги, як майстер точить, гладить і оковує лук. Так само радить собі поет і при описі Ахілевого щита: він показує нам, як на просьбу Ахілевої матери Тетіди Вулькан майструє той щит і прикрашує його штучними різьбами:

Сеє сказав і лишивши її повернув ся до кузні,
Міхи звернув до горна і велів їм задимать що огни.
Двайцять тих міхів від разу задимало в печі огнисті,
Подуви ріжні шлючі у горні огнепального вітру,
Щоб то раз так, а раз сьак йому будь при роботі до ладу,
Як забажає Гефайст для довершеня всякого діла.
Він до вогню положив непоборного спіжу у тиглях,
Цину при тім і величнее золото й срібло блискуче,
Ковало потім упер у колоду і в правую руку
Молот могутній узяв, а кліщі взяв у ліву долоню.
Поперед всього він щит змайстрував металевий, великий,
Кований штучно зо спіжу, і в трое обвив ще довкола
Ясним його обручем і додав іще ретязі срібні.
П'ять було блях у щиті, а на верхній фігурок богато
Повиробляв на зразок велемудрого хисту художі.
Землю створив він на ній і розгойдане море і небо,
Сонце, що вічно по ній оббігає і місяць блискучий,
І всі знаки, що вінцем облягли небеса: тут Оріон
Сильний, Плеяд увесь рій і Гіяди й Медвідь, що то дехто
Возом небесним зове, і чатує він на Оріона,
І лиш один він ніколи не ниряє в глуп Океана.

І далі йде довгий опис (XVIII, 489—579), як божеський майстер представив на тім щиті цілу масу побутових образів, і всі вони описані власне як сцени дійсного життя, повні руху і шуму, а не як мертві малюнки чи скульптури.

6. Що таке поетична краса?

Тут може буде пора сказати кілька слів про одно питань, котре вправді не поведе нас далі в наших дослідах над технікою поетичної творчости, але повинно прояснити і спростувати деякі хибні погляди, закорінені серед нашої суспільности.

Не один, читаючи отєї уваги про „естетичні основи“ поезії, може й запитував себе з розчарованем: як то, естетичні основи, а про понятє красоти, про сю головну основу естетики і поетичної творчости, доси не сказано ані слова? Аджеж усі естетики, від Канта до Гартмана, вважають головною основою і метою поетичної творчости красоту і починають свої естетичні міркуваня дефініцією, що таке є та краса. Щож се за нова естетика така, що торочить нам про змисли, вражіня і образи, а про красу ані слова?

Признаю ся читачам, що дискусія про красу не входила і не входить у обсяг моїх уваг, і коли я в наголовку отсеї статейки поклав слова „поетична краса“, то вони мають, як побачите зараз, зовсім окреме, спеціальне значінє. Дискусія про красу in abstracto, якою починають ся всі дотеперішні естетики, по моїй думці є зовсім анальоґічна з дискусією про „душу“, якою починали ся давнійші психолоґії. Одна й друга дискусія були зовсім безплідні, бо переливали з пусого в порожнє, силкували ся вловити в слова щось таке, що не має під собою ніякої реальної основи, є тільки абстракцією з тисячів різнородних об'явів, або є доімою, артикулом віри, але не предметом дійсного знаня. І як нова, експериментальна психолоґія, замість міркувати in abstracto про душу яко про *primum agens*, починає з протилежного кінця і аналізує об'яви і умови психічної діяльности від найпримітивніших аж до найбільше скомплікованих і силкуєть ся таким робом, аналітично і індуктивно, доходити до зрозуміння, що є основою всіх психічних актів (див. напр. пречудову з методолоґічного погляду книгу Тена „*De l'intelligence*“), — так і нова індуктивна естетика мусить прийняти за вихідну точку не понятє краси, а чутє естетичного уподобаня, мусить при помочи психолоґії аналізувати те чутє і далі мусить в обсягу кожної поодинокї штуки розбором її технічних способів і її вірцевих творів доходити до зрозуміння того, якими способами кожда штука в своїм обсягу викликає в нашій душі чутє естетичного уподобаня? Дотеперішня ідеалістично-доґматична естетика гарцювала на полі абстрактів і не довела ані до якоїсь загальної прийнятої і загально вдоволяючої дефініції краси, ані до ясної і науково підпертої відповіді на питанє: що і чому подобаєть ся нам? Вона лишила ся тут при старому *de gustibus non est disputandum* і не прояснила сумерків, які лежать у самім понятю „*gustus*“. Одним словом, вона нагадує ту бабу в народній фацеції, що жила в темній хаті і силкувала ся внести до неї світло, ловлячи соняшне промінє решетом.

Нова, індуктивна естетика кладе собі скромнійші завданя. Вона не ловить невовимого решетом сілльоґізмів, не має претензії на те, щоб з висоти абстракційного понятя красоти диктувати закони артистичному розвоєви людськості, але стає на становищі далеко низшим, та певнійшим: по перед усього зрозуміти, а не судити і не приписувати законів. Вона слїдить, що є по-стійне в змінних людських густах, аналізує чутє естетичного упо-

добаня, послугуючи ся для сего по змозі докладними, експериментальними методами і не менше докладно аналізує кожду поодиноку штуку, щоб вивідати, в чім лежить те уподобанє, яке збуджує вона в нашій душі. Сею дорогою вона не надїєть ся дійти до поставленя ніяких законів ані правил для розвою кожної поодинокї штуки бо навпаки, вона думає, що всякі такі правила, чи то диктовані давнійше, чи такі, які можна б було подіктувати коли небудь, усе були і будуть мертвою схолястиком і перешкодою для розвою штуки. Певна річ, дослїди сеї нової естетики матимуть не саме історичне значінє. Помагаючи широким масам зроуміти процес і вилоди артистичної творчости вони тим самим оживлять їх заціквленє до сих вилодів, їх любов і пошану для сеї високої, творчої функції людського духа, а з другого боку вони будуть і для артистів жерелом поученя, помагаючи їм удосконалювати артистичну техніку, остерігаючи перед шкідливими збоченнями в творчости, подаючи ключ до відріжненя правдивих, творчих артистів від ділетантів і віртуозів форми. Тай теоретично вже тепер, коли ся естетика числить дуже небогато літ розвою, вона дала деякі інтересні здобутки, а найінтереснійший є мабуть сей, що помогла із артистичної естетики зовсім вилімінувати абстракційне понятє краси.

— Як то? — скрикне може дехто в сьвятім обуреню. — Понятє краси вилімінованє з артистичної естетики? Так, значить, краса не є метою артистичної творчости? О tempora! о mores!

— Так, шановний добродію! — скажу я на се. — На жаль, чи на лихо, чи на щастє — краса не є метою артистичної творчости. І не думайте, що се тільки тепер десь на якімсь конґресі запала така ухвала! Я скажу вам під секретом: вона ніколи й не була такою метою. Ніколи ніякий поет ані артист не творив на те, щоб показати сучасним чи потомним ідеал краси, а коли які й творили з такою метою, то їх твори були вилодом злого смаку, моди, а не творчого генія, були мертвим товаром, а не живими творами штуки. І не артисти винні тому, що ви, шановний добродію, жили доси в тій іллюзії і нераз може — признайте ся до грїха! — кидали громи на нелюбих вам поетів або артистів за те, що вони, мовляв, „загубили відвічний ідеал краси і добра, затратили правдиву мету штуки“. Ні, артисти і поети не винуваті тому, бо вони все йшли і йдуть одною дорогою. Винуваті тому нанове естетики, котрі замість студіювати дійсні твори штуки і з них

а posteriori висновувати думки для зрозуміння штуки (се почав був робити, тільки дуже неконсеквентно і не повно перший естетик Арістотель, батько многих вірних, та ще більше невірних і шкідливих естетичних поглядів і формул), кинули ся висновувати свої мними естетичні правила з абстрактного поняття краси, котре на ділі для артистичної творчости є майже зовсім байдужне. Бо візьмім яку хочете дефініцію краси і прирівняймо її до того, що дає нам поезія. Візьмімо прим. Канта. По його думці краса — се тільки форма. „Formale Aesthetik soll von allem Inhalt absehen und sich auf blosser Form beschränken“ — думка без сумніву глибока і вірна, та тільки на жаль неясна для самого Канта, котрий зараз же додав, що ся „formale Schönheit ist nur ein sehr untergeordnetes Moment an der Kunstschönheit, die wesentlich von der Form auf den Inhalt geht.“ Значить, артистична краса повинна по Кантовій думці головню залежати від гарного змісту; гарна форма має для неї досить підрядне значінє. В чім лежить краса змісту — Кант не пояснює і не може пояснити, бож по його словам краса є виключно прикметою форми. А в чім лежить краса форми? „Die Form ist nur schön als unbeabsichtigte, unwillkürliche Darstellung und Versinnlichung der Ideen.“ І знов блиск дуже мудрої думки в тумані пустих слів: зазначено роль несвідомого в артистичній творчости, та приплутавши сюди містичні „ідеї“ замість конкретних вражнь і психічних образів попсовано всю річ. І остаточно не сказано нічого істинно, бо не в тім річ, щоб висловляти ідеї чи образи — все одно, свідомо чи несвідомо, а в тім річ, як висловляєть ся їх; ані сам факт висловлюваня, ані зміст висловлюваних ідей не чинить краси; но самій Кантовій дефініції краси треба шукати в формі, в тім, як висловлено, як узmysловлено ті ідеї, а про се Кант не говорить нічого ближше. Навпаки, своїм застереженем, що артистична краса „від форми йде до змісту“ Кант і зовсім загородив собі і своїм наслідникам стежку до ліпшого зрозуміння сеї справи, бо заставив їх шукати краси в змісті, значить, судити зміст артистичних творів після формулок і шаблонів придуманих для дефініції краси. А се значило більше-менше те саме, як коли би хто взяв ся міряти воду ліктем, а сукно квартою.

Візьмім напр. дефініцію Шлегеля: „Das Schöne ist die angenehme Erscheinung des Guten.“ І тут на дні педоладно счіплених слів є вірне почутє, що краса є щось приємне для нас, але

по за тим якеж баламуцтво, яка пуста гра загальниками, означуване одного неясного двома неясними! І що має спільного так дефініювана краса з артистичною красою? Чи штука має метою подавати нам самі приємні образи? Зовсім ні. Вона часто малює нам муки — фізичні і душевні, вбійства, розчарованя, гнів, розпуку — тисячі неприємних явищ. Чи штука має метою показувати нам самі звірці добра і доброти? Зовсім ні. Навіть навпаки, поети, котрі би хотіли робити щось таке, прогрішились би против одного з найважнійших принципів штуки, творили б річи мертві, нудкі, неартистичні. Чи метою штуки є показувати нам красу? Зовсім ні. Адже Тервіт, Калібан, Казіmodo радше можуть уважати ся звірцями брідкості, а про те вони — безсмертні твори штуки. А улюблені сюжети грецької плястики — Фавни, Сілени, Кентаври — хіба се красавці? Та й загалом хіба Гомер малює Ахіля на те, щоб показати в ньому ідеал красоти? Зовсім ні, його фізичною красою він зовсім не займає ся, не описує її, хіба найзагальнійшими, шаблонними рисами. А духово Ахіль також є чим собі хочете, а певно не жадним ідеалом. І се саме можна сказати про кожного героя і кожду героїню всіх справді безсмертних творів. Чи грецькі різьбарі, творячи статуї Бельведерського Аполлона, Мілоської Венери, Капітолійського Зевса творили їх на те, щоб показати нам ідеали красоти? Зовсім ні, вони творили богів, симбізували той комплекс релігійних повань і почувань, який у душі кожного Грека лучив ся з іменем даного божества. З сего погляду не видержує проби жадна иньша дефініція красоти, не для того, щоб усі ті дефініції були фальшиві — в кожній з них є якесь зерно правди, не даром же мучились над ними мудрі люде! — але по просту для того, що малюване краси не є метою штуки.

Ті естетики, котрі оснують ся на догмі, що метою штуки є малювати красу, при найменшій зіткненю з дійсними творами штуки почувають дуже докучливий терн у носі: понятє брідкого. Коли краса є доменою штуки, то відкиж бере ся те, що в творах штуки малюєть ся так багато некрасивого, неспокойного, негармонійного, прикрого, брідкого? Яке право мають ті категорії вривати ся в святий храм штуки, присвячений самій красоті, гармонії, здоровлю і приємности? Одні естетики, консеквентні в своїй доктрині, сміло замикають очи на дійсні факти і заявляють: не мають права ті погані демони! Штука, котра не є культом кра-

соти і гармонії, перестає бути штукою, є пародією, карикатурою, дегенерацією штуки. Забувають сердеги, що в такому разі їм прийде ся покласти хрестик на всю дійсну штуку і лишити ся при забутих і давно запліснїлих творах в роді Річардзонової Памелї або „Pastor fido“ Іваріні, при творах виплоджених власне доктринною, а не дійсним поетичним вітхненєм, при тим, що ми нинї хрестимо назвою псевдокласицизму і фальшивого сентименталїзму.

Інші естетики силкують ся прорубати в тїй доктринї фірточку для дійсности і говорять: бридке має на стїлько право доступу до штуки, на скїлько воно потрібне для змалюваня характеристичного. І тут є на днї пустої фрази вірне почуте, але сама фраза пуста і не пояснює нічого, а навпаки, утруднює справу, бо замїсь одного неясного понятя дає нам два неясні. Ми не знаємо, що таке є характеристичне, а властиво можемо сказати, що краса й сама собою, без домішки бридкого, може бути характеристична, а бридке може бути зовсім не характеристичне, а про те мати таке саме право доступу до штуки, як і краса. Візьмімо деякі класичні приміри. У Вельведерського Аполлона характеристичною є випята, чудово збудована грудь — чи вона бридка? У Одиссея характеристичний є бистрий практичний розум — що спільного має він з понятями краси або бридкості? Чим і для кого характеристична бридкість Терзїта? Здасть ся, тїлько для него самого. І по що взяв Гомер сего бридкого чоловіка до Іліяди? Що він хотїв схарактеризувати або відтїнити при його помочи? Нічого і сїнько. „Aby i tego nie brakowało“ — можна б сказати словами одного шановного педагога, сказаними в відповідь на питанє, по що Бог сотворив воши, блощиці та мокриці.

Нї, нічого не поможе фірточка, де цілий будинок покладений кенсько і на невідповіднім ґрунті. Раз на завсїгди ми мусїмо сказати собі: для поета, для артиста нема нічого гарного ані бридкого, прикрого ані приємного, доброго ані злого, характеристичного ані безхарактерного. Все доступне для його творчости, все має право доступу до штуки. Не в тим, які річч, явища, ідеї бере поет чи артист як матеріал для свого твору, а в тим, як він використовує і представить їх, яке вражїне він викличе при їх помочи в нашїй душі, в тим однім лежить секрет артистичної краси. Грецькі Фавни і Сатири можуть собі бути які хочуть бридкі, а про те ми любуємо ся ними в скульптурі. Терзїт і Калїбан погані, брудні і безхарак-

терні, а про те ми говоримо: ах, як же чудово змалювані ті по-статї! Гоголівські фігури, такий Хлестаков, Сквознік-Дмухановський, Ноадрьов, Плюшкін і т. и. певно не ваїрці ані фізичної ані моральної краси, а про те вони безсмертні, безсмертно гарні артистичною красою.

Як у релїгії по словам Гудкова

Nicht was man glaubt,
Nur wie man 's glaubt, das giebt allein den Ausschlag,

так само і в артистичній творчости краса лежить не в матеріалї, що служив їй основою, не в моделях, а в тим, яке вражїне робить на нас даний твір і якими способами артист зумів осягнути те вражїне.

Уяснивши собі се ми відразу виходимо з метафізичного туману і з пустої гри абстрактними понятями і стаємо на полі реальных явищ, доступних для докладної обсервації і експерименту. І що найцікавіше, відси ми без труду можемо добачити всі зерна вірної думки в попередніх естетичних теорїях. Коли для Канта формальна краса лежить тїлько в формі без огляду на зміст, то се тїлько нївший, ідеалїстичний вислов нашої думки, що артист може всякий зміст обробити артистично гарно. Коли ж той сам Кант говорить далї, що в творах штуки сама формальна краса значить не багато, бо „die Schönheit geht von der Form auf den Inhalt“, то се є тїлько недокладний вислов Гоголевої думки, що артист перетворюючи по своїому явища дійсного сьвіта, надаючи їм артистичну форму, тим самим ублагороднює їх, підносить їх „въ перль созданія“. Коли Шлегель каже, що краса є приємною появою добра, то се тїлько метафізична стилїзация того факта, що твори штуки, навіть витискаючи у нас сльози, справляють нам розкіш. Коли ж той сам Шлегель говорить далї, що бридкість є неприємне явище ала, то в творах штуки можна б радше сказати, вживаючи сеї самої термінології, що бридкість є приємне явище ала, хоча, звісно, понятє добра і зла приплутано тут зовсім не до ладу. Може ся невеличка екскурсія на поле естетичної метафізики не буде без пожитку і для нашої громади, котра нодї буває також не в пору і не до ладу „естетичною“.

Іван Франко.

З російської України.

(Ювілей російської літератури і наші літературні повзи. —
О. С. Пушкін в українських перекладах.)

26. мая сего року — велике свято російської літератури: століття з часу народження великого поета О. С. Пушкіна.

Російська та українська літератури — то дві рідні сестри. Яка з них старша, яка менша, — годі розібрати. Українська література історично раніше виявляє елементи самостійного існування, за те після, через різні обставини, вона поступає ся місцем для сестри з боку артистичного виконання. Коли артистична література українська торік лічила сто літ свого існування, російська література налічує мало не двісті.

За довгий час спільного існування не завше жили вони в ладі та згоді. Під час прикрих між ними відносин „державна“ російська література завше займала вороже, активне становище, українська — пасивне. Навіть такі стовпи російської критики та літератури, як Бєлінський, Тургєнєв не завше визначались зовсім гуманними відносинами до українського слова. Сам голова російського Парнасу, теперішній ювілят, хоч і ставив собі в заслугу, що

...вѣ нашѣ жестокой вѣкѣ возславиль я свободу,
але що-до свободи націй стояв поглядами не вище таких сучасників-гнобителів усякої свободи, як Булгарин, Греч, Сенковський et tutti quanti. Нехтуючи, зневажаючи права української літератури, або й просто зовсім одмовляючи їй права на існування, література російська тим самим оддавала українське слово на по-

талу обставин, що а літературою не мають нічого спільного. Тоді українська література облишена була всіх „правъ состоянія“ та мусіла шукати собі місця в малому закутку своєї вітчизни — в австрійській Галичині; а тим часом ставши одразу на справжній народній ґрунт, до якого література російська дорозуміла ся далеко пізнійше, вона такими певними ознаками, як народній кольорит, щиро демократичний напрям, — мала всі умови до нормального широкого розвитку. При таких обставинах питання, —

Славянскіе-ль ручьи сольются въ русскомъ морѣ,
Оно-ль изсякнетъ, —

було і тепер зостаєть ся досить лукавим, щоб не сказати більше, питанням.

Як би там не було, спільне існування двох літератур повинно було виробити якийсь певний *modus vivendi* і одбитись більшим чи меншим впливом одної літератури на другу. Вплив російської літератури на українську безперечний. На Україні не було, як і немає тепер, національної школи та права вільного розвитку національної літератури. Без таких головних чинників українська література повинна була виховуватись на ґрунті иньшої літератури. Тому-то російські класики здебільшого були зразком для української літератури і російські класичні твори звичайно були школою для українських письменників. Через те головніші моменти в історії розвитку російської літератури мусять бути разом мірами в процесі розвитку української літератури; через те-ж урочисті свята в одній літературі не можуть поминати ся без найменшої згадки в другій.

Ювілей славного російського поета О. С. Пушкіна святкуватиметь ся так, як до сего часу не святкував ся ще в Росії ні один ювілей письменника. Не має, здаєть ся, освітньої інституції, яка не доклала-б рук до того святкування. Святкування все більше і більше приймає форми культурні: засновуєть ся сила шкіл імени поета, видають ся його твори в неймовірно великому числі та роздавати-муть ся в день ювілею ученикам мало не усіх шкіл; видання творів Пушкіна стають цілком приступними, коштуючи до 25 к. за повне видання; пропонують ся Пушкінські вистави — його видань, портретів, картин та ілюстрацій на сюжети з його творів; видаєть ся спеціальний словар для творів поета і т. и. В загалі святкування ювілею Пушкіна викликає сильний культурний рух серед російського суспільства і з сего

боку мати-ме, можна сподівати ся, найкращі наслідки для суспільства. Але було-б помилкою думати, що самий ювілейний рух єсть наслідком відповідної, цілком свідомої пошани до поета, наслідком глибокої свідомости його заслуг та історичної ролі. Пошана суспільних діячів звичайно свідчить про значний духовий зріст суспільства, що, значить, глибоко переняло ся їх ідеями. Але не має жадної радці щось таке бачити в сучасних ювілейних заходах російського суспільства. Розумію, що за такі слова мене можуть обвинуватити в тенденційному шовінізмови, ба навіть в ворожій злій радості за таке обвинувачення, хоч і можливе, але занадто нещевне: кожний свідомий Українець мусить бажати найширшого культурного зросту для російського суспільства, бо лиш під такою єдине умовою ми можемо надіятись на знесення всіх некультурних перешкод нашому національному розвоєви. Що-до самої речі, то як справді розуміти той факт, що думка про ювілей почала прохоплюватись лише за останній рік, а так за два перед сим роки про неї майже не чуто було? Се у всякому разі може свідчити про випадковість ювілейних заходів. Правду треба сказати, російське суспільство за останній час досить таки встигло забути свого великого поета. З яких небудь особливих урочистих приводів його агадували і навіть досить бучно, як на пр. 1881 р. з приводу постанови йому памятника, та 1888 р. з приводу 50-их роковин його смерті. Але в звичайних, так-би сказати, „щоденних“ обставинах, про Пушкіна звичайно згадуєть ся в кінці підручників літератури, де студіюваннє його творів має якийсь на пів обовязковий характер, та увесь біжучий літературний скарб його складєть ся з двох-трьох десятків ліричних поезій та кількох витягів з більших його творів. Суспільний інтерес до других творів поета і в загалі до його особи давно вже охолов. Якось дивно було бачити, як в самий останній час, властиво в останній рік, раптово запалив ся надзвичайний інтерес до поета. І от появляють ся в пресі одно за другим інтервю з сучасниками та родичами поета, що більш 50 літ не викликали ні в кому жадного інтереса; оголошуєть ся конкурс на біографію поета, бо до сего часу були лише докладні „Матеріяли“ до біографії*); тільки підчас ювілею вийде перший том критичного видання його творів; тепер саме по-

чинають знаходити ся по різних закутках невідомі ще рукописи поета; частина тих рукописів гнила в хліві, в колишній поєїлости біографа поетового — Анненкова; петербурьска мійська дума пропонує тепер купити дім, у якому жив і умер поет, — в тім домі тепер мешкає залізняцький уряд; в кімнаті, де вмер поет, було поставлено на стіні мармурову дошку з надписом, але ту дошку тепер заліплено обоями та заставлено шафами і не знати, чи єсть вона тепер; дім у селі Михайловському, де стільки часу прожив поет і де в перше побачило світ стільки чудових його творів, — тепер зруйновано; Академія наук саме заходила ся поправляти могилу Пушкіна в Сьвятогорському монастирі... Чи ж такі факти можуть, справді, свідчити про дійсну суспільну пошану до поета? Чи ж не можна, справді, підозрівати, що причиною сьогочасних голосних ут в дуже значній мірі єсть просто кругла цифра — 100 літ з часу народження поетового? Інші культурні нації не так шанують своїх значних письменників. (Пригадуємо, на пр., недавнє сьвяткованнє ювілею Шпільгагена.) Наші земляки, що занадто уміють неповажати народних діячів своїх, могли-б тішити ся, що не вони одні визначають ся такою малокультурною рисою, коли би в загалі можна було тішити ся з такого невітшного приводу.

Переклади з Пушкіна на инші мови почали ся дуже рано і не мало творів його перекладало ся зараз, як вони появляли ся в друку. Всіх мов, на які перекладались твори Пушкіна, буде з пів-сотні. Не останнє місце серед иньших перекладів (з хронологічного погляду — п'яте) займають переклади на мову українську.

Українських перекладів з Пушкіна, порівняючи з иньшими великими поетами російськими, в загалі не багато; більше пошало з сього боку Лермонтову та Некрасову. Се має певні причини. Пушкін був основателем артистичної школи, що мала велике значіннє в історії російської літератури більше з погляду форми, ніж ідейного змісту; а для перекладів звичайно вибирають ся речі переважно за зміст. І на иньших мовах переклади з творів Пушкіна взагалі — не дуже численні.

До сього часу були на українській мові — з більших річій Пушкіна — „Полтава“ в переказі Пигоцького та в перекладі Гребінки, з меньших — „Щєнь о вѣщємъ Олегѣ“ Руданського, „Утопленникъ“ Старицького, „Зимній вечеръ“ — два переклади Боровиковського та Старицького, „Два ворона“ Б., „Анчаръ“ Олени Пчілки. Д. Драганов недавно подав у „Новому Времени“

*) З сего боку навіть ми, ввагалі бідні на всяку коштовну роботу, попередили Росіян: у нас єсть цінна біографія батька нашої поезії.

ввістку, що були ще переклади „Циганів“, „Поета“ та „Пророка“, зроблені Боровиковським; але перекладів сих мені знайти не довелося, та й можна з певністю думати, як вже й згадувалося у „Вістнику“, що переклади ті — зовсім мітичні.

Останнім часом, коли раз у мене з де-якими близькими літературними товаришами зайшла мова про ювілей Пушкіна, то виникла у нас думка видати з приводу ювілею збірник українських перекладів поета. Мені доручили звернути ся в сій справі до наших поетів і де-хто з них обізвався на наші запитання дуже прихильно, не на словах лише, але й на самому ділі. Д. Старицький передав мені 10 своїх нових перекладів, зроблених ad hoc. Д. Стещенко раніше переклав „Бориса Годунова“, „Скупого рыцаря“, „Моцарта и Сальери“ та 12 дрібніших поезій і передав їх мені. Д. Чернявський прислав переклади двох поезій „Анчара“ та „Талисмана“

Од других наших поетів ніякої відповіді я не одержав. То ж треба поки-що задовольняти ся і таким скарбом, маючи певність, що і в сій справі, як завше, ми будемо в хвості иньших націй у Росії, що більш-менш енергічно заходять ся репрезентувати своє національне „я“ з такого культурного приводу, як ювілей славного, значнішого російського поета.

Гребінчиний переклад „Полтави“ належить до найперших перекладів з Пушкіна (друков. 1836 р.). Для сього часу, коли літературна мова українська була мало вироблена, се був не злий переклад. Тепер він має лишень історично-літературне значіння. Переклад досить близький до оригіналу, але, певна річ, не має тих артистичних достоїнств вірша і не передає красоти поодиноких уступів оригіналу. Взять хоч-би клясичний опис української ночі — „Тиха украинская ночь“; у Пушкіна се місце — одна з найкращих поетичних перлин; Гребінка переклав се місце так:

Давно вже сонечко зайшло
За гору, ген за той бік річки.
Ущухнув гомін. Дав Бог нічку.
На дворі тихо все було.
Зірки в-горі мигають, сяють;
Вода, як чисте скло, стоїть;
Із хмар місяць випливає:
Усе мов золоту блищить.
Білоцерківка, сад гетманський,
Будинок старосвіцький, панський

І річка повная води.
Ні-що нігде не зашастує,
Осіка листом не жартує...

Вірш перекладу в загалі досить плавний та легкий і з сього боку залишає навіть за собою багато поетичних писань сучасних поетів.

„Віщий Олег“ Руданського — се найкращий з перекладів Пушкіна, які маємо до сього часу. Се власне не переклад первотвору від слова до слова, але переказ його, виконаний з великим артизмом, що робить мало не таке вражіння, як і самий оригінал. Розмір перекладу иньший, як в первотворі.

Не у гості, а на кості
Ходили Коварі,
Та не пиво ж і їм буде,
А кров та пожари!
Вже зібрав ся Олег віщий
На вражу недолю, —
Іде конем білогривим
По чистому полю.
Блищить броня царградська,
Шолом аж палає,
І кінь його білогривий
Соколом ступає.

Конець переданий так:

Зеленіє на могилі
Свіжая дернина:
Над Олегом не-гуляє
Сивая дружина.
І срібні й золоті
Чари викиляє,
І давній і нові
Бійки споминає.

Переклади „Зимняго вечера“ — Боровиковського і Старицького — добрі. Обидва близькі до первотвору і через те близькі між собою. Для прикладу наведу початок обох перекладів поруч.

Боровиковського:	Старицького:
Буря в хмарі небо криє,	Буря млою небо криє,
Силе сніг, як з рукава,	Хуртовиною зрива;
То зв'ярюкою завис,	То як зв'яір вона завис,
То застогне, як сова.	То застогне як сова.

То, солому закрутивши, То по стрісі, по старенькій
По-під стріхою шумить, Очеретом зашуршить,
То в вікно мов припізанивший То, мов старець той, пізенько
Подорожній гуркотить. У вікно застугонить.

Переклад Б.(оровиковського?) поезії „Два ворона“ — далеко слабший. Зроблений д. Ол. Пчілкою переклад „Анчара“ — дуже штукований, що в значній мірі залежало від надзвичайної експресії первотвору цього вірша; добродійка-ж перекладчиця, видимо, мала замір перекласти як найближче до оригіналу.

Кращий переклад „Анчара“ подав д. М. Чернявський, хоч в перекладі його трапляється досить росизмів. Перекладчик, як можна думати, знаємий був з перекладом д. О. Пчілки і до ладу скористувався де-якими, найбільше вдатними його місцями. Дозволю собі навести початок „Анчара“ в перекладі д. Чернявського:

В пустелі вбогій та скупій,
На ґрунті мертвому, згорілім,
Анчар, мов грізний вартівний,
Стоїть один на сьвітї цілім.

Природа спалених степів
Його в день гніву породила
І мертву зелень всіх листів
У корінь трутою впоїла.

Крізь кору трута виступа,
Опівдень спекою нагріта,
А прийде вечір, — налипа,
Немов смола, і чиста, й сита.

І птах до його не летить,
І тигр не йде; лиш вітер буйний
На древо смерти набіжить
І мчить ся геть уже отруйний...

Безперечно гарний йогож переклад „Талисмана“. Бою ся бути пристрасним до цього автора; але сьвіжість поетичного чуття його, разом з легким, гнучким віршом так мимоволі підкупують, що можна вибачити йому де-які хиби, як, напр., росизми, що такі густо посіяні в його поезіях. Та нехай ш. читачі самі оцінять згаданий його переклад „Талисмана“.

Там, де море вічно б'єть ся
В тихий берег камянний,
Де в час мли тепліший льєть ся
Промінь місяця блідий,

Де в гаремах, ласий з-мала,
Роскошує мусульман, —
Там мені подарувала
Чарівниця талісман.
І з коханням говорила:
„Збережи мій талісман,
Бо тасма в йому сила, —
З ним ти мати-меш талан.
Від хвороби, від могили,
В бурю, в лютий ураган
Голови твоєї, милий,
Не спасе мій талісман;

Тільки як зрадливі очі
Тебе будуть чарувать,
Чи уста у п'тьмі ночі
Без кохання цілувать, —
Милий друже мій, від зради,
Від нових на серці ран,
Від ворожої поради
Захистить мій талісман.“

Над усіма новішими перекладами з Пушкіна високими артистичними достоїнствами визначають ся переклади д. Старицького. Дуже близькі до оригіналу, вони разом з тим мають здебільшого силу його вислову і почасти високий артизм виконання. Щоб познайомити читачів з сими перекладами, подаю де-які витяги з їх, на скільки дозволяє обшир сїєї замітки.

Я спорудив собі надгробник вікопомний;
До його шлях людський не заросте зелом;
Підніс ся чо́лом він, погордий, непоклонний,
Над всяким кесарським стовпом...

Корись же, Музо, лиш Господньому на́казу:
Погроз не уникай і лаврів не шукай,
З байдужістю вчувай і похвалу, й образу,
І дурневи не потурай!

(„Памятник“).

Я перебув свої бажання,
Я зацурав отруту мрій;
Лишились-но мені страждання —
Наслідки скошених надій.

Від лютих бур черствої долі
Пожовк барвистий мій вінець...

Нужу ся сам в своїй неволі
І жду, чи прийде мій кінець?

Так від морозу задубілий,
Коли зачує хуги свист,
Тремтить на гілці замертвілий,
Як сирота, останній лист...
(„Елегія“).

Сьвяті пустельники і жени преподобні,
Щоб думкою алітати в оселища загробні,
Щоб окриляти дух, стишати буйну кров,
Зложили тьму сьвятих благальних молитов.
Та жадна ж з них мені так серця не зрушає,
Як та, що пан-отець край Врат Царських читає
У дні жалобний великого поста...
Її проказують із чулістю вуста,
Бо з тайників душі сьвятиня вирікає:
„Життя мого Владико й Боже мій!
Дух празности, зневіря і гризоти,
Дух задрости до влади і гордоти,
Дух лихословія од мене геть одвій!
А дух сумирности, терпіння та чистоти
І широй любови сьвіт-зорю
Даруй мені, о Господи й царю!
Хай бачу я своїх гріхів мерзоти,
А братови осуди не даю!“

(„Отцы-пустытники.“)

Другу половину поезії „Деревня“ д. Старицький, на мою думку, передав з більшою силою вислову, ніж у оригіналі. Се зрозуміло. Поезія Пушкіна в загалі не мала т. з. „горожанського“ характеру і поодинокі мотиви в ній з таким характером були випадкові і через те не могли мати тієї сили артистичного виконання, як інші мотиви його поетичної творчості. Кінець поезії „Деревня“ д. Старицьким перекладений так:

Не важучи на плач знебулого народа,
Не чуючи, як стогне він що-мить,
На лихо створена панів-катів порода
Лозою й канчуком своїх рабів таврить,
Рабуючи у них добро, і працю, й волю;
Над плугом не своїм, похнюпивши чоло,
Під батогом ратай блідий іде по полю...
Сваволям панство тут його на пса звело!
Прихилу і надії не вільно люду мати,

А кайдани й ярмо йому судив талан.
Дівоча тут краса вбираєть ся у шати,
Для того, щоб топтав її паскудник-пан.
Робітники-сини, старих батьків надія,
Беруть ся силою тут з рідних хат у двір,
Щоб множити рабів на примхи лиходія
І тішити його ненатлий вір.

Ой, чи побачу я мій люд непід'яремним
І рабство знищеним правицею царя?
І чи розвиднить ся над краєм моїм темним
Слободи й розуму сподівана зоря?

Найбільш капітальні драматичні твори Пушкіна перекладені д. Стешенком. Маємо його переклади „Бориса Годунова“, „Скупого рыцаря“, „Моцарта и Сальєри“. Труд не малий і заслуговує пошани. Але, на жаль, переклади д. Стешенка дуже „роблені“. Щоб бути близьким до оригіналу, д. Стешенко перекладає слово за словом і се стає причиною надмірної штукованости його перекладів. Напр., слова — „вотъ сладкій плодъ ученья“ д. Стешенко перекладає; „от вчення овіч любий“. Клясичний монольоґ Пимена (в келії Чудового монастиря) перекладений так:

Ще один останній лиш переказ
І літопись закінчена моя!
Звершив ся довг, що грішному мені
Призначив Бог. Не марно сили літ
Постановив Господь мене за сьвідка
І напутив у штуці книжковій.
В потонний час чернець якийсь трудящий
Спітка мій твір горливий, безіменний;
Засьвітить він, як я, свою лампаду
І з харгій сих змахнувши пил віків,
Правдивії події перепише,
Хай відають нащадки православних
Минулі дні питомої землі.

Тіж самі хиби мають і ліричні переклади д. Стешенка.

Кілька перекладів д. Ярового („Хмара“, „Луна“, „Пташка“, „Муза“, „Праця“) не мають власне літературного значіння. Головна вада їх — очевидні росизми (напр., „свій одгук в воздуху пустім даєш ти вдруг“). Більш-менш вдатний переклад поезії — „Муза“.

Spectator.

Із чужих літератур.

(Остання драма Г. Гауптмана „Візник Геншель“. — Стан сербської, словінської і словацької літератури в 1898 р.).

I. В убогій північній хатині лежить на ліжку хора невіста. Коло неї колиска з маленькою, бо лиш піврічною дитиною. В хаті велика хлопська піч, заставлена горшками, коло них порасє ся здоревенна наймичка Ганна. Над печню жердка, завішана дитячим білем, всілякою одежею, панчохами, чобітьми. Се все сушить ся, бо на дворі лють, заметіль, як то буває в місяці лютім. В хаті непривітно, темно, бо осьвітчують її лише два віконця в горі і ліхтарня на сходах, від котрої ще найбільше світла вливає ся до темної комори. Отсе сценерія і мешканє фірмана Геншля. Ціла суть і вартість драми лежить в характеристиці сего чоловіка. Великанського росту, числить тепер до 45 літ, адоревенний і дужий такий, що зубами підійме цілий стіл в гостинниці і ані одна чарка не перевернєсь. Сам потримає ковалеви оґера, коваль підкує всі чотири ноги і оґер ані ворухнеть ся. Як дужий тілом, так ніжний і добрий душею; нікому кривди не вдіє, всякому вірить, всякого любить. Про те таку добрягу легко і обманути кому небудь. В гостинниці під „сірим лебедем“, де живе, всі його любять, і пани, як от власситель гостинниці Зібенгар, і шинкар Вермельскірх, парубки, дівчата, діти, служба, кельнери; всі радо заходять до його хати поговорити, побалакати. Геншель живе з фірманки, привозить і відвозить купелевих гостей, зимою наймає ся до перевозу всяких товарів з фабрик на залізницю, з міста до міста. Роботи й замовлень багато, коби лиш сила. Сила однак є, про те й достаток

пливе до хати; є дещо гроша в скрини, дещо між людьми, як от у пана Зібенгара 1000 талярів.

Все було би добре, тільки від якогось часу починає рватись у Геншльовім ховяйстві. Такий добрий пан, як Зібенгар, тратить на своїм підприємстві, правдоподібно буде мусів продавати все і виносити ся з гостинниці. У власного шваґра Вальтера Геншель купив коня за 200 талярів, а по двох неділях кінь уже захрамав. Єй більше лиха, про яке на разі не згадує (воно стане йому рядом перед очима вже незабаром — в найчорнійшій хвили, в дії V.), але найтяжшим для нього лихом є слабість жінки. Встала небога завчасу по дитині, тепер занемогла і Господь зна', що з нею буде. Геншель не знає й не припускає сего, але вона, жінка, чує се найліпше, що вже не довго їй бути з Вілємом і маленькою Густею. На кого вона їх лишить? На кого? Ся думка пече її найбільше. Може на сю Ганку, що завірена, червона як кат увихає ся по хаті? На сю захланну, язикату, честолюбиву погань, ще з поганійшою минуштістю, що, — так бодай їй здає ся — як раз закинула сїти на її Вілема. А вона радо-б стала господинею на її місци, чому ні! Вже то вона не даром так звиває ся і увихає ся коло цілого ховяйства, робить за двох, а нащєкує за десять. Справді дотепер не має найменшої причини підозривати чоловіка, — чесний він є і добрий для неї, але як така змія в хаті, певности нема ніякої. Впрочім побачить: Геншель поїхав до Фрайбурґа за орудками. На від'їзді просила його Ганка, щоби їй привів фартушок. Чи привезе?

Вертає Геншель з Фрайбурґа, перемоклий, збіджений, голодний. Ганка, розауваючи пана, спитала таки зараз, чи привів їй фартушок? Геншель відворкнув нерадо, що як раз йому серед тільки діл і клопотів памятати про її фартушок. Жінка зраділа. Геншель перезув ся, повечеряв, поготорив та потішив жінку, полюбував ся дитиною і забирає ся до стайні заглянути. Подобрівши, промовив і до Ганки ласкавійшим словом, що він її передше здурив, бо фартушок є там на возі — може собі взяти. Жінка задрожала. Всі попередні підозріння стають в її хоробливій уяві живою дійстністю. Серед плачу і розпуки звиряє ся з тим перед Зібенгаром, що увійшов до хати та приніс хорій на покріпленє червоного вина. Розрада, представлення Зібенгарові не помагають нічого: „Вони напосілись на мене, хочуть позбутись мене!“ — мече в найвисшій степені роздразнена невіста в очи чоловікови, що вернув

зі стайні і зачудований став біля постелі жінки. Довідавшись про причину спалахнув гнівом в першій хвили, однак спам'ятован був на вид хорої, майже обезсиленої жінки. — „Коли так, коли ти не винен, то дай мені руку, що по моїй смерті не ожениш ся з нею!“ — простогнала з найбільшим висиленем волі і сили. — „Маєш мою руку!“ — відповів Геншель в почутю своєї невинности, та бажаючи успокоїти хору жінку.

Отсе кінець I дії і завязок драми.

В II дії ті самі особи, але вже без Геншльової жінки. Померла кілька місяців тому. Жаль і розпука Геншля не знає границь. Остогидло йому все: коні, фірманка, господарство, котре без господині лишило ся як без рук. А тут ще маленька Густя лишилась. Кому коло неї заходитись, він же-ж заєдно в дорозі? В день уродин небіжки іде на могилу, кладе вінок, молить ся і просить, най йому порадить, що має робити? Вона-ж йому і там не ворог, най хоч який значок пішло, так або ні, а буде по її волі. Однак значка нема. Зажурений ще більш, чим перед тим, вертає домів і паде як раз у заставлені сіти домашнього павука, хитрої Ганки. Вона розуміє тепер свою вагу: вона-ж одна тримає тепер ціле хазяйство. Щоб мати руки свободні, зриває зі своєю минувшістю, проганяє любовника Франца, відпекує ся своєї рідної дитини, що десь там у ріднім селі у діда-паниці з голоду пухне та вяне. Її се не в голові, ще й грозить прохожому крайнови, що горе йому, як би се розповів кому, тим більше, що се не її, каже, а сестрина дитина. Так приготована стає перед Геншльом і заливаючись слезами, ніби з великим жалем розповідає, що брат її переказував з села вертати домів, бо там своя робота є. — „Але-ж про сего брата ти мені нічого передше не згадувала?“ — каже до краю збентежений Геншель. — „Так, не казала, а впрочім годі мені, дівчині, дальше служити у вдівця. І так собі люди нами роти витирають. Лучше усунутись їм з очей“.

Доведений до краю Геншель розповідає про свою долю Зібенгарови. — „В вашому положеню, — каже порадник, — нема иньшої ради, як оженити ся, инакше все піде в розтіч. Все чотири очи не те, що двоє. Кинути смуток, розглянутись поміж людьми і — а може в вас уже є яка на приміті?“

— Бути була-б, але я з тою не могу женитись.

— Хтож се?

— Ганка! Трохи за молода для мене старого, але за те для Густі, як рідна мати. А що за голова у неї! Далеко ліпша, чим моя. Рахує, як сам калькулятор, а за кожний сотик тямить — за двох адвокатів. Тільки я дав слово небіжці і тепер спокою не маю. Нераз годинами в ночі не сплю, як про се згадаю. Ні, ні, таки не можна.

Інтелігентний Зібенгар мигом розбиває совістність фірмана. — Тоді жінка була хора, рознервована, в горячці. Хто би в такій хвили не прирік хорій невісті? Як лиш Ганка добра, то..., бо мабуть вона вже не сама на сьвіті? — Я се знаю, одвічає Геншель, та се нічого не вадить, а чейже на мене не могла чекати! — Як так, то нема чого чекати і вагуватись, — кінчить щирій сусід.

Того самого дня Геншель виходячи з дому каже до Ганки, що хоче по полудни з нею поговорити об чімсь. Ганка знає об чім, тому виждавши лишень, як вийде господар, піднімає кулак в гору і кличе радісно: — Тепер, я вам покажу! Пождіть лишень!

І пождала. В III дії бачимо Ганку вже перебрану: звичайно, пані Геншльова. В хаті, в колишнім, тихім, привітнім кутику пішло все в переверти. Густя померла, сусіди відчахнулись, старого парубка Гауфа, що ще від Геншлевого тата служив у хазяйстві, відправила нова господиня, приняла нового. В часі, як Геншель в дорозі, женихаєть ся нова господиня з манерним заволокою, віденьським кельпером Жоржем. Всі об тім говорять, пальцями тикають, лиш добряга Геншель нічогісько не знає. Сердешний бажаючи придобрити молоду жінку іде до Квольсдорфу, її рідного села, відшукує її дитину і привозить до дому: — от, — гадає собі, — померла Густя, стане вона нам за рідну дитину, стане й Ганці лекше. Але камінна душа не стрепенулась на вид рідної дитини. Не зворушила її і крайня нужда та запущене дитини. Обкинула чоловіка мокрим рядом, бо-ж мало вона ще коло Густі набідилась, тепер ще й тота нужда? Радше нехай би була пропадала там в Квольсдорфі! Що на се люди скажуть? Вона, пані майстрова, а тут такий сором! — Нехай, — кінчить люто, — нехай і так, але як мені словом писнеш, що се моя дитина, то кину тобі сей сьмітник і піду в сьвіт за очи! — То йди, йди, — кричить вже і зачудований і розлючений чоловік, — йди хоч би і зараз! Господь знає, як тут приступати до вас, жіночого кодла?

І з важкими думками вийшов з хати — ачеї в сусідній гостинниці заляле червака.

В ІV. дії стрічаємо Геншля в гостинниці Вермельскірха. Зайшов сюди з ковалем Гільдебрантом, котрому поміг підкувати війтового коня, а тепер разом поступили на чарку. В корчмі застають богато знайомих: відправленого парубка Гауфа, вітренника Жоржа, шваґра Цальтера. Ще перед приходом Геншля говорили всі про него і нові порядки в його хаті. Перед вів Гауфе, котрого на старі літа прогнала Ганка зі служби; тепер тиняє ся по чужих хатах без кусника хліба. Вісімнадцять літ служив у нього, запрягав і відпрягав, не було дня, не було ночі свободної, все в дорозі, повідморожував ноги, руки, ніс, уши — за те ось яка заплаца! — А все то через неї, — кажуть иньші, — бо він чоловік добрий. — Цевно, що добрий, — вередує дальше Гауфе, — перша жінка ще не застигла, а він уже під вінець пімчав. Вони то і її і Густю на той сьвіт виправили. Се потверджує і шваґер Вальтер, бо він прецінь свою сестру знав: була здорова, а тут вже й померла. Такий настрої застав Геншель увійшовши до гостинниці. Побачивши Гауфа, жаль йому стало старого парубка, тому райть йому роботу у себе. — Не журись ти мною, — відрізує парубок злющо, — а радше пильнуй свого носа. Позамітай радше у своїй хаті, бо там болота більше. — Геншель встає спокійно, хватає парубка за груди і виносить за двері. За викинення парубком уймає ся шваґер Вальтер: раз, що він тут не хозяйн ще (Геншель носив ся дійсно з думкою, купити який шинчок), а друге, що Гауфе сказав правду. — Місто взяти ремєня, та справитись з жінкою, що тебе в білий день обманює з таким проїдисьвітом як Жорж, ти викидаєш беввинних людей. Не лишень Гауфе про се говорить, усі се знають, спитай кожного, кого хочеш. Вона то прогнала всіх людей з хати, вона то справила твою першу жінку, вона виправила на той сьвіт Густю, — але що мені до того, ти готовий може й мене викидати. Радше заплачу тай піду.

— Хиба тепер не підеш, — загремів Геншель, посинівши цілий і наче кліщами вхопив рукою Вальтера за рамя.

Счинилась буча. Всі метнулись розняти шваґрів, схамєнути Геншля.

— Покличте Ганку і дайте докази, инакше смерть вам усім! — кричав Геншель не своїм голосом.

Покликали Ганку. — Чого ти верещиш? — вікликнулась до чоловіка з порога. Але побачивши присутних хотіла вернутись назад. Затримав її Геншель.

— Жінко, — кликнув, — чи знаєш ти, що про тебе отсі говорять?

— Попили ся тай говорять, — відтяла зухвало і кинула ся знов до дверей. Геншель не пустив.

— Вони кажуть, що ти мене обманювала передше, обманюєш і тепер!

— Брехня! брехня! — відкликнула жінка, заслонила лице фартухом і щєла в дверех.

— Вони кажуть, що ти, що ми... мою першу жінку... Густю... Не договорив. Заколихав ся на ногах і мов той дуб підтятий повалив ся на землю.

В V. дії бачимо Геншля, але вже не того самого. Тілом він той самий, дужий атлет, душею зовсім иньший. Грижа, страшні здогади, неспокій совісти роастроїли його нерви, він попав у безсонницю. Наче тінь яка блукає по ночі від кута до кута, сідає в вікні й годинами вдивляє ся в облаки. Йому здає ся, що там вони: перша жінка і Густя. Жінка пильнує його, сварить, кричить, плаче, ридає, він звертає ся до неї і питає тихим голосом: — А де-ж Густя? Її сльозам, запевненням та заклятям він не може няти віри, бо як вона приняла свою власну дитину? Гірш скотини. Ті сумніви приголомшують, обезсилюють його найбільше. Сусіди відцурались його — чому? Жінка й Густя зійшли зі сьвіта — чому? Люди кажуть, що через Ганку, Ганка клеє ся, що ні. Хто се знає, хто се знає? Раз здаєть ся йому, що він винен усєму, другий раз, що ні. До сусідів, Зібєнгара і Вермельскірха, що на поклик жінки приходять його потішати, каже, що щось мабуть напосілось на нього. — Ще заким подружив ся з Ганкою, каже, почало ся тим, що зломалась йому палиця, фішбінова палиця, переїхав собі собаку, таку добру собаку, потім упали йому три коні, що найкрасший отєр за 300 талярів, вкінці померла жінка. Я гадав що вже буде кєнець, а то ще ні. От напосілось на мене, тай годі.

— Та хто напосів ся на вас? — питає сусід.

— Або я знаю, хто? — Може бути дідько, може й що иньшого. Иньшим разом щєзають ті фаталістичні марєва, за те висуває ся змора, ще чорнійша: грижа совісти. — Ні ні, ніхто не винен тільки він сам. — Оттут, на сїм місці стояло її ліжко, я дав їй

слово, а тепер зламав. В хвили, коли я зламав слово, моя справа рішена, програна. Тепер вона не може найти супокою і приходять і блукає за мною. Я чищу коні, вона стоїть; я беру обрік, вона за дверми; входжу до комори, вона там; хочу лягти, вона вже в ліжку, вона стукає в стіну, шкребе по шибі. А як ткне пальцем у груди, то мене давить, дусить, віддиху не стає. Ні, ні, се годі розказати, треба самому пережити!

Що його люди оминають, він їм прощає і швагрови прощає і жінці прощає, тільки, як би знав, що сталося ...з Густею.

Однак з Ганкою він дальше жити не може. Одно з них мусить уступити, а що Ганка має дитину, а за тим і обовязок на сім сьвітї, то...

І в хвили, коли розійшлись сусіди, задумалась горем пририта Ганка, він висуває ся тайком до комори і мученицьке жите кінчить самоубійством.

Здрігнулась жінка. Нечайна тишина розбудила її. Але якось не важить ся піти до комори. Кличе по імени чоловіка, кличе, ридає чимраз голоснійше. Збігають ся сусіди, входять до комори. Висить лиш великанське Геншльове тіло, душа вже... коло першої жінки, коло Густї.

* * *

Отсе в головних нарисах основа найновїшої драми Гергарда Гауптмана, котра, як справедливо замїчає один критик, ані не підносить, ані не одушевляє, ані не пориває, ані не ошоломлює, а болить, страшенно болить. Що хотїв автор через те показати, чоґо хотїв навчити? — питають німецькі критики. Коли вже конче про те ходить, про теоретичний вивід практичної науки для жита, то вона, як з кожного вірного образа людського жита, виходить і тут ось яка: в борбі добра із злим добро так само мусить бути непохитне, як зло непоправне; як лиш один раз подасть ся, найде кару коли не в кігтях злого, то в нарушенїм супокою, в грижі власної совісти. Геншель був добрий ціле своє жите, добрий супроти Бога, добрий супроти людий; раз лишень піткнув ся, що зламав слово, і вину свою покутує не в сїтях Ганки (вона є тут лиш останньою причиною, знарядом), але від власної совісти. Тисячі иньших, менше добрих, менше совістних людий були би пішли за радою шваґра Вальтера, вхопили ремїнь у руки, привели жінку до обовязку, до вірности, та й жили спокійно дальше. Не так у совістного Геншля:

в його чистїй, прозорїй як кришталь душі ворухнулась совість: чи то не кара за зломане слово? Ся думка непокоїть його, ся думка розстроює його, позбавляє сну, наче змора тяжить на його памяти, на серці, та приводить вкінці до страшних галюцинацій, привидів, як ті, що він бачить небїжку в стайні, в коморї, в день, у ночи, куди лише поверне ся. Сї привиди, то змислові образи його власної душі.

Однак не про науку авторови ходило. Йому ходило про те, подати глядачам один з мільонових образів хлопського жита, а властиво хлопської душі, в її сьвітлім (Геншель), в її темнім обяві (Ганка). Більш нічого. Хто має серце для того народу, той виснує собі науку, яку схоче з кожного слова, з кожного діла дїєвих лиць; хто його не має, тому й найяснійший коментар не поможе. А що число тих народолоубних серць росте, доказом того линї вже 16-те видане твору в ориґиналі, 6-те в переводї таки на язык німецький (ориґинал, як звістно, написаний в хлопськїм, горїшно-шлеськїм нарічю), доказом того всі європейські сцени, що його виставляють, доказом сего нагороджене твору найвисшою інституцією науковою в Австрїї, бо віденьською Академією наук, доказом сего вкінці вистава твору в цісарськїм, двірськїм театрі у Відні. Так далеко, так широко і так глибоко вривають могутні течїи народолоубних ідей.

Гауптманова драма „Вїзник Геншель“ належить до найзамїтнійших появ у сучасній європейській літературї. Краса її лежить в тїй самїй тайні, що кожда краса природна: в простотї і правді. Тота правда така велика, що ми, вдивившись у виведену драму, забуваємо зовсім про себе, про штуку, про автора, поезию, а переймаємося цілковитою ілюзією, наче-б ми дійсно проживали серед тої фірманської сімї. До тої цілковитої ілюзїи причиняє ся з одного боку основа драми, з другого артистична форма, головнож однак тота справді небувала обективність автора, що не зраджує свого я ні одним словом, ні одним чутєм; він неначе-б замкнув цілковито свою душу та перетворившись у свої дїєві лица, говорить їх устами, мислить їх душею, живе тільки духовим виднокругом їх жита. Тота ексклюзивність авторська справді гомерична.

Однак в тїй реальній правді, яку ми перед хвилею піднесли як знаменну ціху краси сего твору, лежить по нашїй думці і його драматична хиба. Метою кожного артистичного твору є змислове уявлюванє правди, але де тих правд за богато, там вони мішають ся, плутають ся і викликають непевне, неясне вражїнє. Чому Геншель гине? З якої причини накладає на себе руку?

В драмі подані не одна, а дві причини і то в нелогічним порядку: одна фаталістична, котру Геншель висловляє словами, що він чує, що вже від давна, ще заким узав Ганку, щось напосілось на нього: зломалась палиця, переїхав пса, упали йому три коні, поміж ними що найкрасший огер за триста талярів; вкінці умерла жінка, Густя... і кінчить: *Aber nee, ane Schlinge ward mir gelegt und in die Schlinge da trat ich halt 'nein.*

Siebenhaar: *Wer hat Ihnen denn eine Schlinge gelegt?*

Henschel: *Kann sein da Teufel, kann sein a anderer. Erwürgen muss ich, das is gewiss...*

Друга причина — то етична: грижа совісти задля зломаного слова покійній жінці. Тота грижа, підсичувана іще болючим посудом і підозрієм, що Ганка могла позбавити світа його дитину Густю, змагає ся чимраз і доводить добру, совістну людину аж до хоробливих привидів, як ті, що він бачить покійну жінку в стайні, коморі, в день, ночі — кожний звук, шелест, стукіт видає ся йому голосом або знаком, що виходить від покійної жінки.

Обі причини можливі і психологічно вірні, тільки в противнім порядку. Під обухом поганого веденя Ганки ворухить ся в Геншльови совість: се кара на мене за зломане слово; неспокій той степенує ся посудом і підозрієм що до смерті жінки і Густі аж до галюцнадій. Але в ясных хвилях приходить таки до себе і голос розуму промовляє до нього: таж вина твоя не така велика, ти-ж не женив ся з любови або якої страсти, ти не обманював своєї жінки ніколи, ти-ж був добрий, сердечний для всіх людей, а зломав слово і оженив ся з твердої, господарської конечности, щоб мати матір для Густі, хозяйку в хаті, без котрої ти як візник ніяк обійти ся не міг. А за що-ж я так тяжко страждаю? — мусиш по тій рефлексії запитатись сам себе. Тоді у відповідь висуває ся наче чорна змора фаталістична думка: так мабуть мені з роду судилось — така вже моя доля! Так думає Геншель, так думає кожний селянин, так думав би впрочім і не один освічений чоловік.

Та хоч оба мотиви, етичний і фаталістичний, в житю можливі і психологічно вірні, сполучені разом у драмі викликають страшне вражінє, непевне, майже приголомшуюче. Що-ж отже погубило Геншля, совість чи фатум? І знов відповідь непевна, важна, приголомшуюча.

Коли-б був автор лишив ся тільки при однім мотиві, і то етичним (другий впрочім, як звістно, запозичений з Толстого „Власти

тьми“), вражінє драми було би зовсім инше: болюче, як тепер, але рівночасно ясне і успокоюче, що герой гине через нарушенє совісти, котрої як святости беріг ціле своє жите; але малу вину спокотувавши важкою мукою улїтає наче відроджений фенікс, в тій самій чистоті і праведности, як перед тим.

Деякі критики закидають, що смерть Густі, яка так дуже мучить Геншля і яка є майже рішаючою в переломі драми, до кінця не выяснена: чи Ганка вбила її чи ні? Заміт сей є замі-званєм одного з найсильніших драматичних мотивів. Коли би Геншель знав, або мав доказ, що Ганка дійсно зігнала Густю зі світа, він не міг би удержати ся від кари, пімсти на Ганці — і драма взяла би зовсім инший оборот. Так дійсно не здержує ся будник Тіль (таке саме оповіданє Гауптмана, як драма „Візник Геншель“), убиває жінку, сам кінчить божевіллям. А так тота непевність у драмі вдержує і збільшає душевні муки героя і веде вкінці до самовбійства.

Важнійший заміт закинули би ми авторови, що в IV дії Ганчина вина в очех Геншля за слабо доказана, відповідно до катастрофи, яка послїдує зараз у V дії. Глядачі знають провину Ганки з попередніх дій, але не знає її Геншель. Коли йому шваґер Вальтер отвирає очи що до житя і поведеня Ганки, він наче скажений хапає його за рамя і кричить несвоїм голосом: — Докаау, або смерть вам усім!“ Доказ переводить ся в драмі сим способом, що Геншель повтаряє шваґрові посуду в очи Ганці, а вона кричить: лож, лож... і заслонивши лице фартухом утїкає. Чи такий доказ вистарчає для такого простодушного чоловіка, як Геншель? Що не вистарчає, найлучшим доказом театральні критики, з котрих одні кажуть, що Ганка до вини призналась (хоч се вже зовсім неправда), а другі, що доказ вини зовсім не удав ся. А чого-ж під обухом того слабого доказу Геншель паде наче підкошений, а в дальшій акті про Ганчину вину як найглубше пересвідчений, хоч нового доказу її вини не бачить ніякого?

З тої причини повторяємо наш заміт, що в самій найважнійшій хвили, бо в переломі драми, доказ вини героїни в очех героя (не глядачів) за слабо переведений відповідно до важких наслідків у розвязці драми.

Як замітна драма Гауптмана „Візник Геншель“ своєю основою, своєю правдою та психологічною вірністю, так ще замітнійша вона своєю формою. Се правдивий взірець реалістичної драми.

Се вже найкрасше можемо оцінити ми, котрих ціла сучасна словесність спочиває на реальних основах. Але наш реалізм в порівнянню з Гауптмановим страшенно блідий. Чи се походить з слабого знання життя-буття наших селян, чи з надто побіжної а може й недолужної обсервації життя, чи з нахилу до романтизму, не хочу так на скорі рішати. Скажу тільки те, що зайвих епізодів (ансамблі вони по театральному зовуть ся) в наших драмах надто багато. Найлучший драматичний письменник не витримає, щоби навіть і по найдраматичнійшій хвилі не висунути з за куліс вулицю (женців, косарів) з сьпівами і танцями, наче-б навмисно бажав вражінє, викликане одною рукою, другою затерти. Не свободна від тих зайвих ансамблів і наша найлучша драма, яку маємо, Карпенкова „Наймичка“. Про сентиментальні оклики, етнографічні або побутові виводи, образки вже й не говорю. З усього того у Гауптмана ані сліду. Нічого зайвого, ніякої сентиментальної прикраси, ніякого етнографічного забарвлення, тільки люди і їх діла. Але які люди! Такі живі, що здасть ся, неначе-б автор вік свій з ними звікував, з ними жив, терпів і всі фази драматичної акції сам переболів. Етнографічну принадлежність тих людей доказує лишень мова.

Щоби ілюзія була довершена, послугоє ся автор для своїх хлопських героїв і хлопською мовою, горішно-шлеським нарічем з усіма його питоменностями. І дивне диво! Всі осередки столичні представляють тоту драму в її хлопським одягу, надто 16 видань, певно кожде по кілька тисяч примірників, розійшлоє по сьвіті в фонетичній правописи, — і ані слова протесту проти „ісковеркованія“ прадідної мови, найменшого правописного страху проти перерви „ісконних історических начал“. Се культура. Се любов до свого люду, своєї мови. А у нас?... Але дасть Бог, що так як уже наше питоменне промінє пробилось власною силою крізь ту середновічну тверду темряву, так і те всесьвітне культурне промінє продреть ся до нас, скріпить нас і стопить до решти ту сціпенілу, темну твердь, що наче плісня обсіла галапасно наш молодий, здоровий народній організм!

Ф. Цеглинський.

II. Подаємо тут перекладом з деякими скороченнями інтересні огляди стану трьох слов. літератур у 1898 році, поміщені в останній (7) книжці „Slovanskeho Přehledu“. Огляд сербської літератури написаний Драгутином Ілічем, огляд словінської д-ром Фр. Відіцем, а огляд словацької д-ром В. Шробаром. *Ред.*

Серби. Не дасть ся заперечити, що в сербській літературі наступило в останніх вісімнайцятьох роках значне відродженє. Переворот викликало молоде покоління поетів з 80-тих літ, з котрого вийшов і знаний ліричний поет Воїслав. До того кружка треба також зачислити д-ра Лауу Лазаревича, що своїми шістьма новелями положив підвалини реалістичної повісти з народнього життя та дав молодій новелістичній літературі адровий напрям, який що до артистичного викінченя та ядренности сюжетів не уступає літературним творам навіть більших, більше розвитих літератур. Вистанє пригадати отсю новелістичну трійцю: Янка Веселіновича, Светіслава Ранковича і Стефана Сремця, що здобули собі повне признанє літературної критики; на них видно дуже добре, на скільки література з останніх десятиох літ підняла ся висше понад літературу 60-тих і 70-их років. Нині можемо вже з плодами своїх повістярів показати ся перед судом о много старших і більших літератур, та не лякати ся зовсім вислідків того суду.

Рік 1898 не творить в нашій літературі ніякого важного впежка. Що до артистичних напрямів він є продовженєм висше згаданой течії. Маючи про те тут говорити про нього, мусимо доторкнути ся і давнійших літ, що стоять з ним у нерозривнім звязку. Рік 1898 квалітативно можемо зачислити до досить добрих років, а хоч у ньому не виступила ніяка громада нових письменників, то все збогатив він літературний доробок минулих літ кількома зрілими творами. Нім одначе про те будемо говорити, мусимо звернути ся до прасових відносин того року.

Неприродні політичні відносини, серед яких находило ся минулого року сербське королівство, отверта боротьба цілого народа проти ненародньої внутрішньої і заграничної політики екс-короля Мілана, спонукали сього останнього придусити до коріня всякий свободнійший рух в політичнім письменстві. Той удар повернув публичну політичну діяльність до колишніх часів підземельного, тайного діланя. Про що в часі свободи друку не було би писало ся, а хоч би й писало ся, то воно не мало би ніякого впливу,

про те тепер пишеться потайно, друкується і розкидається в тисячах примірників поміж усіх верстви народа не виключаючи і війська. От тим то 1898 рік можна би назвати роком політичних памфлетів.

Се політичне знасилуване свободи друку було причиною, що дискусія про публичні відносини перенесла ся і до чужомовних видань. Від часу до часу виходять у Німеччині, а очевидно і блишче сербських границь, але в німецькій мові, брѣшури, що хоч не писані з такою жовчію, як домашні памфлети, всеж виявляють крайню огірченість думок та непримиримий настрій, що вже не щадить ні трону, ні династії.

Такий стан преси не був очевидно без впливу на красне письменство. Багато думало в нас, що здавлене політичної преси, яка за повної свободи занимала думки всіх і абсорбувала більшість сил і інтересів, причинить ся до викликаня живішого руху на літературнім полі. Говорено, що публіка все хоче читати, а не маючи журналістики, зверне ся до красного письменства, щоби заспокоїти сю потребу. Коли би одначе один рік міг бути мірлом того, я сказав би, що то лишень оптимістичне одурюване самих себе. В тім напрямі не поступила література ані трошки; колиж і видно де в чім поступ, то тому можуть бути інші причини. Ті сили, що давнійше мали вплив на розвій літератури, мали його і в тім році без якої будь перерви. Ті таланти, що давнійше віддавали ся політичному письменству, і тепер не пристали до беллетристики; тай число читачів красної літератури не зросло зовсім, хоч тепер в королівстві виходить намість двацятьох кількох дневників і газеток ледво дві чи три. Що більше, можемо сказати на певно, що наслідком насильства сповненого на пресі почала і красна література терпіти. Янко Веселінович мусів перестати друкувати роман „Юнак наших дана“ (Герой наших часів), в якому головна особа мала визначні риси д-ра Владана. Тайна боротьба зденервовує кожного читача; він що дня очікує якоїсь сенсації, що може кожної хвили пригодити ся. Всякі новинки, випадки, про які міг читач довідати ся з часописи за годину, мусить тепер захоплювати на сто місцях, із сотки уст, нім виробить собі про них певну гадку. Розуміється, що при таких відносинах не можна навіть думати, щоби душа читача лишилася до красної літератури; до того треба якоїсь централізації публичного і приватного життя. Правда й те, що надмірне роздвоєне журналістики, незвичайно розвиненої

перед утиском, могло викликати якесь замішане. Воно одначе було би з часом устало, бо правильний розвій звів би був його до натуральних вимог наших політичних потреб, а тоді й література заняла би сильнійше становище.

Те насильство над пресою впливає ще й з другого боку на красне письменство. Більшість наших письменників примушена на якийсь час занехати зовсім літературну діяльність і кинути ся до політичної боротьби, а ні, то уживати її до таких цілей, що ніяк не відповідають розумію правдивої літератури. Очевидно, що отся хороблива нервовість, яка має вплив не лиш на письменників, але також на всі освічені верстви народа, втискає ся зовсім природно з цілою силою в артистичне викінчене творів. З психологічного становища се зовсім ясне, бо література стоїть завсїгди в тіснім звязку зі свободою преси. Колиб сербська преса не була газавала досить часто в останніх тридцяти літах подібних потрясень, які стояли на перешкодї правильному і тривкому розвоєви публичного життя, стояла би нині сербська література далеко ліпше.

Коли до сих головних перешкод додамо ще й ту, що красне письменство, а з ним і письменники не мали ніколи достаточної материяльної підпори, без чого літературі трудно остояти ся, тоді тільки дадуть ся вповні зрозуміти завади, які треба поборювати. Політичні стороництва так з'абсорбували всяку думку, що на красне письменство мало хто звертає увагу.

А як нерадо приймає літературу інтелігенція, що потонула цілком в політичній та материяльній боротьбі і не має часу посвятивати ся вишим духовим потребам, так само мало, або ліпше сказати, ще менше, підпирає її двір. Від смерти князя Михайла, що мав про літературу високе розумінє і запомагав її значно також материяльно, про що свідчить хоч би заложеноє народнього театру, не було в Сербії ані одного володаря, котрий давав би імпульс до сильнійшого під'єму літератури. Сяк чи так, а сербський двір від тридцяти літ не займає ся зовсім красною літературою. Правда, за часів королеви Наталії появила ся була на дворі якась охота підпирати літературний смак; одначе королева занимала ся виключно вокальною музикою і драмою, тай то не сербською. Їй імпонувала конверзаційна париська драма, яку вона й протегувала і дуже часто побуджувала одиниці, щоби сей або той твір перекладали для ужитку нашого театру. Розуміється, що се не вийшло в користь оригінальної сербської драми; що більше, те

любване в чужій драмі викликало у нашої публіки переконане, що оригінальні сербські штуки не стоять ще на такій артистичній висоті, щоби варто було звертати на них увагу.

Оті надзвичайні відносини треба мати завсїгда на увазі при обсуді розвою сербської літератури в останньої доби, коли наш суд має бути справедливий.

Красним письменством піклували ся минулого року два літературні товариства: Сербське літературне товариство в Білграді і Сербська Матиця в Новім Саді (на Угорщині). Надто виходили місячний вістник *Дело* і ілюстрований місячник *Искра**), оба в Білграді; забавне письмо *Звезда* рівнож у Білграді; *Льетопис Матице Србске* в Новім Саді, тижневник *Бранково коло* в Сримських Карлівцях, двотижневник *Зора* в Мостарі, тижневник *Босанска Вила* в Сараєві і *Луча* в Цетині.

У всіх тих письмах, з влємком цетинської *Лучи*, подибуємо тих самих співробітників. Не можна сказати, щоби ті письма викликала потреба різних артистичних і літературних напрямів або множество письменників. Їх викликали політичні відносини. Сербське письменство поділене між три держави: Австро-угорську з забраними землями Босною і Герцеговиною, сербське королівство і чорногорське князівство. Отсей політичний державний поділ впливає сильно на розділ духової єдності сербського народу; бо хоч між сербським народом у Сербії і Австро-Угорщині є поштові зносини, то є багато тайних розпоряджень і перешкод, що заборонюють Сербам поза границями королівства оставати в безпосередній духовій єдності з політичною і духовою своєю матірью, незалежною Сербією. Австро-угорські уряди мають від утвореня Сербії одну усталену тенденцію: викликувати між Сербами своєї держави і незалежного королівства як найбільші різниці, щоби за політичним поділом як найбільше розрізнити і їх духову єдність. В тій цілі придушє австро-угорська власть кожний важнійший рух. Сербський поет Йован Іліч видав збірку орієнтальних поезій „*Да хире*“. Поезії еротичного змісту, написані в душі поезії магометанських Сербів у Босні, присвячені були Мехмед паші Різванбеґовичу. Хоча в тих поезіях не було нічого, що нагадувало би політику,

*) З кінцем року перестала виходити тому, що її редактора, учителя, переніс міністер освіти „задня службових причин“ до Нішу. *Tout comme chez nous! Pao.*

прецінь заборонено їх у Босні і Герцеговині тільки для того, щоби не послужили до зближеня православних і магометанських Сербів.

Заложене Літературного товариства в сербським королівстві викликало у всіх сербських країнах літературний рух. Австро-угорські уряди не могли публічно заборонити його щорічних публікацій, бо в них крім популяризованої науки, поезій і белетристики не було нічого, тому почали иньшим способом підкупувати ся під ту інституцію. Хоча „Товариство“ за перевіз своїх книг мусіло оплачувати грубі ціна, то австро-угорська почта доставляла їх адресатам так пізно, що не раз доходили на означене місце аж за три, чотири місяці. Щоб уникнути того, мусіло Літературне товариство наразити ся на подвійні кошти: воно друкує тепер свої видання в Білграді і в Загребі; в Білграді для передплатників із Сербії, в Загребі для передплатників із Австро-Угорщини та окупованих сербських земель.

Ми навели лише два приклади з цілої купи иньших, що показують перешкоди, які ставить австро-угорська власть літературній єдності своїх Сербів і Сербів з королівства. Отсе й є одна з головних причин закладаня великого числа часописей одного напрямку, з тими самими співробітниками та передплатниками.

В белетристиці появило ся минулого року багато ліричних поезій і оригінальних новель. Крім того дав нам минулий рік два романи: „*Горски цар*“ Светіслава Ранковича і „*Трулеж*“ (Гниль) Яші Томича. В нашій літературі є се великий здобуток, особливо коли зважити, що від смерти одинокого повістяря Яші Ігнатовича не було иньшого. Покійний Ігнатович поклав своїм романом „*Патница*“ (Мучениця) основу для сербського реалістичного романа і тим способом витиснув з рук читачів дотеперішній патріотично-шовіністичний роман, що зрештою по смерті Відаковича навіть не мав талановитих представителів. Яша Томич в „*Трулежі*“ пішов за слідом свого попередника. І він подібно як Ігнатович у „*Патниці*“ малює вельми плястично всяке зіпеуте суспільного життя австро-угорських Сербів, що з гори проникає до одиниць, до сім'ї, до суспільности.

Томич у своїому романі показує ся тенденційним так, що моралізаторській тенденції посвятив артистичне викінчене повісти. Зрештою думки і ідеї, які голосить у своїм романі, висловлює незвичайно ясно, а типи і особи змальовує знаменито. Його роман є також критикою вихованя нашого жіноцтва, що в різних пен-

спонатах учить ся всього можливого, лише не пізнаваня правдивого життя. Томич одначе є великим оборонцем жінок і боронить їх навіть тоді, колиб хто иньший осудив їх, бо кожду їх хибу уважає наслідком вини суспільности.

Роман „Горски цар“ оцінила ціла критика без виємка як найліпший, найдоскональший роман, який маємо в сербській літературі. А треба знати, що то перший роман узятий із сільського життя. Светіслав Ранкович, його автор, здобув собі місце між найліпшими нашими прозаїками перед чотирма чи п'ятьма роками. Як Л. Лазаревич і Веселінович, так і він у своїх оповіданях з народнього життя є реалістом. Так як і вони малює він залюбки лише сьвітліші, ідеальніші хвилі, що загалом уважають ся головним признаком патріархального родинного вихованя. Таким є в оповіданю. В романі пішов иньшою дорогою, і сей роман вийшов наскрізь реалістичним, але тим разом звернув він в ньому увагу на одно суспільне лихо, гайдуцтво, або ліпше сказати розбійництво в сербських горах, що до пині ще прикрашує себе іменем гайдуцтва. В своїм романі змалював він з таким знанєм наших відносин і психологічною зручністю сей, для повістяря незвичайно трудний сюжет, що не прогрішив ся ані проти дійсної, ані проти естетичної правди. „Гірський цар“ є вірним зеркалом того лиха і думаю, що переложений на чужу мову був би добрим зразком для пізнаня нашої белетристики.

В новелі поступає дальше й того року Стефан Сремац зі значним успіхом, що починає ся 1895 роком. Манера сего новеліста не стоїть в ніякім звязку з письменським напрямом Лазаревича, Веселіновича і Ранковича. З психологічною вірністю малює він приватне життя наших селян, якого головним центром є родинне огнище і домашні відносини. Сремац з гумором і острою сатирою змалює наш народ в публичнім, політичнім житю. До нинішнього дня в сербській літературі — хоч від часу до часу з'являли ся невеличкі таланти з добрим гумором і сатиричною струною, — жаден письменник не висунув на прилюдний вид публичних суспільних відносин з такою вмілістю і сильною сатирою, як Сремац у своїх новелях: „Лимунація на селу“ та „Кариєра практиканта Вукадина“. В першій змалює поверхову освіту наших сільських учителів, що приходять на село і занедбують свої учительські обовязки, а йдуть ширити між народом політичні засади модерного напрямку; в другім оповіданю малює також дуже частий тип з життя

наших урядників, а власне вигнаного студента, що нічого не навчив ся, нічого не докінчив, але з протекції дістав ся на практиканта до державної служби, а маючи вже становиско, спекулює, щоби зробити конечно кар'єру. Бистроумна сатира дуже часто так ріже, що аж кров тече. Глибока знайомість таких карикатур публичного життя, яких повно у всіх наших політичних сторонництвах, — ось причина, що сей наш сербський Ювеналь вибе ся незабаром на найвизначнійше місце в нашій літературі. Імя Степана Сремаца, коли його агадати в товаристві, викликає веселий настрій і сьміх, бо нема нині інтелігентного Сербца, що не пригадав би собі зараз якоїсь його комічної фігури. Минулого року виступив він перед читачів з більшою новелою: „Поп Чира и поп Спира“; в ній нема вправді того жала, що часто пробиваєть ся аж до жовчи, та про те сатира і вірно змалюване осіб, типів і природи виступає і в тім оповіданю по давньому ярко і сьвіжо. Сюжет узятий із життя Сербів у Банаті. Головними особами є два приятелі попи, що живуть в малих сербських селах. Також їх жінки і доньки є найліпшими приятельками. Але до села приходять на учителя молодий укінчений богослов, і кожда попадає хотілаб притягнути його до своєї доньки. Отсе й стає причиною охолодження приятельського пожитя обох родин та суперечок між обома попами. Такий простий сюжет дає авторови нагоду не лише розвинути свій сердечний гумор та різьку сатиру, але і чудово змалювати сільську іділлічність, підхопити незвичайно пластично і вірно життя малого банатського закутка. Горячо поручаю се оповіданє найулюбленійшого сербського автора до перекладу на иньші словянські мови.

Минулого року виступив на поле оповіданя з дуже добрим успіхом також наш ліричний поет Драгомір Брзак. В „Бранковім колу“ надрукував з десяток дрібних малюнків під назвою „Із комісії“. Брзак ріжнить ся цілком від обидвох попередніх новелістів Ранковича і Сремаца. Він висуває в своїх малюнках усюди свою власну особу, пише дуже живо, легко, мережає свої малюнки сьвіжими описами природи; не розбирає суспільних прикмет та установ, не критикує людей, лиш описує їх як людей, що є такими, бо мусять бути. Він іде між них не на те, аби вчити або ганити їх, але аби перебути з ними як найприємнійше ті хвилі, задля яких прийшов між них. Його малюнки не вийшли досі окремо, але треба їх шукати, як сказано висше, в „Бранковім колу“ за р. 1897—8.

Для повноти згадаю тут ще про Дарія Поповича, що видав оповідане „Духовник“, що було симпатично прийняте критикою. Всі названі новелісти походять із сербського королівства; так отже і з того боку є для нас королівство духовою матірню.

В Герцеговині видав молодий письменник Светозар Цборович збірку нарисів „Из моје домовине“ (З моєї батьківщини) і оповідане „Разорено гнијездо“ (Розвалене гніздо). В тих працях проявляє ся вправді дуже красний талант, що заслугує на увагу, але видно, що він ще невироблений, що на його розвій треба ще чекати, доки не усталить ся.

На полі поезії не появилася й минулого року, подібно як уже й кількох попередніх літ, ані одна оригінальна збірка поезій. Але у всіх випусках сербських літературних часописів проявляє ся значне число віршів ліричних поетів. Є між ними досить красних річій, але рішучого, визначного таланту, що перевиснав би звичайний рівень — поки що не видно. В нашій поезії незаступлена доси утрата покійного Воїслава, що по нині є любимцем молодіжи і решти читачів, і взірцем для багатьох молодих поетів.*)

Словінці. Склад осіб на сцені словінської літератури змінив ся зовсім в кількох останніх літах. З головного літературного органу „Ljubljanski Zvon“ уступили старі, звані імена: Керсник, Тавчар, Менцінгер, Старе, Детела і инь. Керсника вирвала нам смерть, хоч уже перед тим розлучив ся був зі „Звоном“, надрукувавши в ньому останнє оповідане „Osetov greh“ (Батьків гріх). Тавчарови витрутила перо з рук мабуть політика; ниніші або відпочивають, або підпирають Матицю. „Ljubljanski Zvon“ притягнув до себе нові, молоді сили.

Що було досить молодих робітників, в тім по більшій часті заслуга студентського письма „Весна“, яке заложила перед кількома літами горстка молодих, одушевлених для літератури і штуки університетських студентів у Відні. Неожиданий опір підняв ся проти нового підприємства; зі всіх боків посипали ся острі, хоч часто безпідставні удари на молоду „Весну“; вона витривала однак повні три роки. Упала з фінансових причин, та всеж її оснудателі мали внутрішнє вдоволенє, що на ній виховав ся цілий

*) Особливо коло мостарської „Зари“ громадить ся купка молодих поетів, що признають своїм майстром Воїслава Іліча і творять його школу.

ряд молодих літератів, котрі приготовлені були обняти спадщину по старших.

Між першими був Фран Говекар, що хоч молодий, збогатив уже нашу літературу значним числом творів. Свою літературну діяльність розпочав малими новелями друкованими в фейлетонах „Словенского парода“ і в „Едности“; пізнійше видав їх у окремі книжці під наголовком „O ženu“ („Задля жінок“). Вже в тих новелях звернув на себе увагу читачів легким, делікатним, сказати так французьким стилем. Своїми більшими творами в „Люблянським Звоні“ („В крови“, „Самі свої“, „Ідеал“, „Соціяліст“) та „Любов і патріотизм“ (Ljubezen in rodoljublje) в „Словінській Матиці“ алармував проти себе і свого літературного напрямку ціле літературне військо.

З Говекаром почав ся у Словінців так званий „новий напрям“; так говорили Говекарови і його приятелям противники. Нині, коли все уснокоїло ся, видимо, що опір проти них був переборщений і безпідставний. Мусимо однак признати, що Говекар завів справді дещо нове; вже як нічого иньшого, то само легке, гладке, пориваюче оповіданє було новим і поривало наших людей. Вони чули самі, що є в тім щось нове, хоч не розуміли докладно, що саме. Говорено, що Говекар завів найскрайнійший реалізм, ба що більше, натуралізм, — а наші побожні Словінці боять ся вже самого того слова. А тимчасом до сего було ще далеко. Реалізмом, що має метою малювати світ і людей такими, якими вони є в дійсности, послуговували ся вже Юрчич і Керсник, хоч по більшій часті односторонно. Юрчич, що писав поважним стилем Вальтера Скота, малював домашнє, сільське житє і в ньому був незрівняним майстром. Керсник ступив крок дальше; він вибрав собі наше мале панство по містах і місточках та утворив соціяльний роман; нашої інтелігенції щадив однак завєгди милосерно і бичував хиба її незначні хиби, як маломійську зарозумілість, надутість, самохвальство і т. и. Говекар переступив і той поріг та відсунув за слону, що закривала інтелігентні сфери. З немилосерною безоглядністю відслонює він суспільну і моральну облуду та гіпокризию товариства, вишукуючи собі жертви в елегантних сальонах і перфумованих будуарах. Шкода, що й Говекар не устеріг ся головної хиби, в яку радо попадають реалісти — романтичної пересади. Вони хотять видіти людей малими, низькими, злобними, тому видирають ся з гнівом і злобою в найскритіші кутики, відкривають без

помилування а навіть з якоюсь уподобою найбрудніші боки людського життя, видять усе в надзвичайно чорних барвах, вибирають умисно самі слабости і несвідомо нераз пересолоють так, що їх твори — то модерно закрашена романтика. Тим грішив по часті також Говекар. До тої хибі прилучила ся ще друга, що заносив за багато чужих відносин в наше письменство. Коли Юрчич і Керснік стояли цілком на домашнім ґрунті, Говекар пересажував в певній мірі чужі рослини на нашу землю. Він був учнем Французів. Його ідеалом був Гюї де Мопасан, але Говекар перенив його манеру не докладно, занадто поверхово і бурливо. Закидають йому також, що наслідує Золю; від нього перейняв він більшість мотивів, ідей, але не спосіб оповідання і писання. Важну роль признав змісловости; сексуальному життю приписує величезну міць, яка звичайно перемагає всі інші сили. Його твори мають також знак нашої доби: він вибирає дуже радо мотиви з низших верств („Соціаліст“) і тоді віє з його творів якийсь песимізм.

Добрими прикметами його пера є: вірно і докладне змалюване зверхнього світа випадків, його елегантний, легкий, пориваючий стиль і техніка. Деколи виявляли ся і з иньшого боку недостатки. Говекар особливо є за мало філософом і психологом. Від коли вступив до редакції „Словінського народа“, він замовк, а його останні праці стоять низше, як давніші; не проявив у них жадного поступу, не подав нічого нового. Було би пожаданим, щоби в коротці написав що дозрільше; мусів би одначе писати поволи, з наміслом, не прихапцем. Останньою його працею є драматизоване Юрчиного і Керснікового романа „Rokovnjači“ (Волоцюги); про сю драму не можу одначе нічого сказати, бо її не знаю. Зазначую лише, що „Волоцюги“ мали на сцені великий успіх. Коли зазнає такого успіху і оригінальний його твір, тоді буде треба оцінювати його також як драматурга.

За Говекаром пішов цілий ряд менше знаних літератів; дуже часто наслідували вони його так, що останніми часами дістали ми знов шабльонову літературу. До тепер наслідує його пр. Премец і иньші.

Самостійно розвинув ся Кароль Доленц (Мешко), красний письменський талант, французько-роспійський реаліст, що перевисує Говекара в описуваню духового життя. Як Достоевський, він звертає увагу на душевні явища і аналізує ріжні стани людської душі. На всякий спосіб учив ся він у Росіян; в його

більшій праці „Kam plivemo“ (Куди пливемо) висловлює герої перед смертю подібні погляди, як нігіліст Базаров у романі Тургенева „Батьки і діти“. Він сам не признаєть ся вправді до впливу Росіян на себе, за те вказує, що часто йшов за взірцем іспанського письменника Кольоми. Доленц має талант, але не знає світа; от тим то у него не знаходимо одностайного світогляду.

По методі Керсніка, опираючись на російську літературу, описує наше суспільне жите Маріца. Оповідает спокійним, приємним тоном; глибоких думок нема в її творах, але малюнки з життя схоплені дуже вірно. Написала вже багато красних новель. Останньою її працею є довше оповідане „Фата моргана“ (Любл. Звін, 1898). З нього видно виразно, що поодинокі особи творені на підставі живих типів, одначе сама подія западто розтягнена.

Гумористику і сатиру плекає С. Мурпк. Його гумор виявляєть ся одначе більше в доборі слів і зручності їх ужитя, ніж в комічних ситуаціях і подіях („Groza in drugi“, „Visoka ljubezen“, — Перестрах і товариші, Висока любов); він граєть ся з мовою, але потрібної техніки йому недостає. Се показало ся найліпше, коли спробував своїх сил на полі драми („Napoleonov samotar“). Його будуть одначе все читати радо.

Найбільше надій подає і наймодерніший з молодих літератів є безперечно Іван Цанкар, більше прозаїст, ніж поет. Його фейлетонів „Vinjete“ (образки) в Слов. Народі, в Словінци, в Звоні — повні чудового, буйного життя. Се артист, що йде своєю дорогою, пише індивідуально, виключно зі своєї душі, держачись при тім модерного гасла: Для кожного часу власна штука, для кожної штуки власна свобода! Пише гарним стилем, багатим на порівняня. Останнім часом попадає в неясний, мутний містицизм.

Окреме місце займають письменники, що групують ся коло часописи „Dom in Svet“, одинокої словінської ілюстрованої газети. В ній появляють ся статі переважно з релігійно-моральною і дидактичною тенденцією. В останніх часах занимали там перше місце: Подгорицан („Sin“, 1896), Іво Трошт і Йоже Ошабен (псевдонім), що написав цікаве оповідане в листах „Vzori a boji“ (Ідеали і боротьба, 1896 і 1897); сюжет узятий зі студентського життя і показує боротьбу за ідеали. Павліна Пайкова не озивала ся останніми часами ані в „Звоні“, ані в „Домі і світі“, за те видала окремо — на жаль невдатний — роман „Zlucaji usode“ (Випадки долі).

Зпоміж старших письменників озвалися знов бистроумний есеїст Менцінгер і Детеля. Перший написав „Moja hoja na Triglav“ (Моя подорож на Триглав), яку називає споминами. Не є то властиво спомини, що і сам автор признає, пишучи: „Моя подорож є рядом випадків, коротким оглядом і докладним показом усього, що знаходить са в дійсности.“ Менцінгер є адвокатом, але покинув практику. Він одушений для нашої прекрасної Гориці, для тихої Бохині: на високі ледники рветься його душа. Се виявляєть ся майже у всіх його творах. В останній праці подав туристичні спогляди, до яких змішав цікаві випадки з 18 і 19 віку і згадки про наших велитів: Водніка, Ёнка, Ерявця, Ярпіка, Янежіца і інших; усе те попереплітано філософічними увагами, з якими виступив у своєму „Abadoncu“. Твір цікавий, повний сатири, здорового гумору і бистроумности, але трошки притяжкий. Мова ядреписта, здорова, якими є й самі Бохинці. — Детеля надрукував у „Матиці“ „Trojku“, оповідань трьох студентів; праця не визначаєть ся глибокою ані зовсім новою думкою, не має окремих незвичайних приznak, кладе натиск на консервативні погляди, але техніка в ній добра, а характери змальовані вірно.

Збірку своїх творів видає в останніх літах д-р Іван Тавчар, один з найгеніальніших словінських письменників (т. I 1896, т. II 1897, т. III 1898). Романтичні замки, що стоять на стрімких скалах або на зеленім острові посеред пінистих хвиль, зі спадистими кришами, вежами і високими брамами, з яких очікуємо що хвиля купи лицарів, з балконами, на яких привиджують ся нам сумовиті пані і панни, з садами, де в корчах висьпівують соловії свої любовні пісні; на половину зруйновані і опущені розвалини з дивними мешканцями і оригіналами; гірські, глухі села з огнистими революціонерами; скриті монастирські хідники і таємничі монастирські сади, переповнені охами, жалями і наріканнями побожних монахинь; розкішні дворяни вельмож, на яких блищать ся незлічені дорогоцінності; приємні іділли, всякі сцени зі словінської історії і т. д. — отсе сценерія Тавчарових оповідань. Читачеві видаєть ся, як би при помочи чарів обудив ся перед кількома десятками, ба навіть сотками літ в минулости, або що глядить на „останки середніх віків, що їх тут забули летучі часи“. Таке особливе, незвичайне все, що читаємо в сих оповіданнях, так оповите особним, незвичайним чаром; часом здаєть ся нам, що читаємо якийсь старий пам'ятник з минулих віків (Grajski pisar — Замковий

писар). Тавчар — романтик в повнім значіню того слова. Любить фантастичну сценерію, незвичайні пригоди, рідкі випадки. Його фантазія жива, буйна, неспокійна; Тавчар не визначає їй меж, противно, полишає їй свобідну дорогу і малює вірно, свідомо те, що вона диктує йому. Мотиви вибирає собі радо з рідної історії („Janes solnce“ — Іван сонце і інші), особливо з часів протестантських („Vita vitae meae“, „Vzali“ і інші), але не гордує і теперішнім житєм, хоча все закрашує його буйною фантазією і гідним подиву чаром. Тавчарові оповідання видають ся мені екзотичними цвітками романтичного сходу перенесеними в студений, прикрий клімат нашого часу.

Гарною прикметою Тавчарового пера є те, що зумів до відносин і часів, яких дотикають його оповідання, приспособити також мову, що незвичайно гарно прилягає до змісту праці. Його красні порівняння натуральних випадків і образів з ріжними хвилями людського життя, його сентенції, а особливо рефлексії видають ся нам, немов конечною прикрасою і доповненєм змісту. Самі гадки або сама мова не зробили би правдивого вражіння; разом впливають на читача незвичайно. Тавчар є справді майстром словінської прози; у нього все так заокруглене, як би не дало ся, не могло висловити ся инакше. Тавчарові літературні твори не припадають на останні літа, але я оцінив їх обширніше, бо тепер вони виходять разом.

Погляд на теперішню словінську прозу не дуже втішний; таланту, що міг би нам написати твір світової вартости, доси не маємо; може виробить ся в Цанкарі...

Реалізм проникнув також до поезії; на чолі тої школи стоїть Антон Ашкерц, що в останніх часах надав напрям словінській поезії. Ашкерц покинув пережовувати старі мотиви, відвернувся від сентиментальности і став поетом свого часу. В першій лінії він епік, обробив у своїх романах і баладах ріжні мотиви (Balade in romance, 1890); пізнійше звернувся з великим замишуванєм до соціальної поезії. В 1896 р. видав „Lirske in epske poezije“. Його муза не плачлива, не сентиментальна; він не уносить ся в місячних півнах, не плаче гірким Weltschmerz-ом, навпаки він кличе до діла; з похіднею в лівій, а зброєю в правій руці кличе до бою проти тьми і тиранів; противникам Славянства не грозить одначе кровавим мечем: він хоче їх побороти освітою і постуком. Він симпатизує у своїх піснях з ріжними славянськими

народами, а особливо в біднійшими; в його творах малюють ся безнадійна і безуспішна боротьба угнетених за право і свободу.

Ашкерц показує кривду і терпіне не оглядаючись ні на ліво, ні на право, не укриваючи нічого, без жалоб і коментарів. Самий образ, чорний і жалібний, потрясає нами до дна душі. Ашкерц малює пластично, ядренно, є сьвіжий і певний в словах, добрий, ніжний, шляхотний в чутю. Одного разу розвинув сам програму модерного поета написавши: „Модерний поет нехай творить з глибини своєї чуткої душі, зі своєї індивідуальности, зі свого я і з дійсного життя. Модерний поет нехай сьліває і пише зі становища своєї доби, з власної фантазії, зі своїх сучасних душевних поглядів, не оглядаючись ні на право, ні на ліво. Над своїм бюрком нехай напише гасло: В імя народа, права, правди, краси і свободної волі! В імя всіх угнетених, переслідуваних, болящих! В імя загального людського поступу!“ Свої думки розвиває найрадше в чужім одягу; тому й звертає ся найбільше до східних мотивів, передовсім до індійської мітології. Хоч головно є епіком, пробує також часом ліричних струн. В останнім часі почала його поетична сила по трохи ослабати. Його цикл „Pavliha na jutroven“ (Дурень на сході) за нудний. Причина тому ся, що він дуже часто оброблює маловажні теми в довгих формах.

Тим живійше розвивають ся молодші поети: О. Зупанчіч (Алексеїй Николаїв), Драг. Кетте (М. Михайлів), Цанкар (Трошан, Савелєв), Др. Еллер (Боруї), Мури (Александрів), Дрґанц (Радіч) і інші. Чим є для будучности прози Цанкар, тим для поезії є Зупанчіч, безперечно найнадійнійший з молодших поетів. З його віршів віє сьвіжа, ніжна, солодка поезія, перемішана часом з терпкою іронією. В новішій часі звертає ся він до неарозумілого містицизму.

Кетте є особливо щасливий в сонетах, що їх публікує циклами; мова пливе у нього незвичайно легко, а гадки його такі оригінальні і здорові, як мало у кого ще у нас. Цанкар і Зупанчіч видадуть в коротці збірки своїх поезій; тоді й буде нагода поговорити про них більше. На кожний спосіб треба ждати від молодих поетів ще досконалих поетичних творів.

В „Словінськїм Сьвітї“ друкував Д-р Робіда (Алястор) „Hren iz Gradca“, сатиричні вірші більше місцевого характеру.

Коло „Dom in svet-a“ групує ся друга громада поетів з тенденціями, що відповідають часописи: Фіншгар, А. Грібар, Ганґль, А. Медвед, Опека, Прелеснік.

Більшість тих поетів, з виїмком Медведа і Опеки, слідує за Цімперманом у гладкій, але дуже не гнучкій формі. На Медведу можна найліпше помічувати, як легко добрий талант заникає під тягаром формалістичної сухопарности, якої він набрав ся від свого учителя. Опека в своїх елегіях з Риму, написаних дістихами, показав більше мелодії і зверхньої краси, ніж простого живого чуття. Ганґль є, як Фунтек, учеником Грегорчіча, лише що далеко не дорівнює своєму майстрови; в його творах є за багато солодкавої сентиментальности. Він видав збірку поезій під наголовком: „Iz luče in teme“ (Зі сьвітла і тьми). Грібара уважають його сторонники за найнадійнійшого; і справді йому не можна відмовити якоїсь оригінальности. За найбільшу заслугу кладуть йому те, що є народнім поетом; він узяв одначе з народньої поезії те, що є в ній найслабше: банальність, грубість, а поминув її ніжність. Його поезії за розтяглі, а кожда майже має моралізаторську тенденцію; крім того не має Грібар простого чуття для ритму; його ритм є школярський. (Збірка: „Porevčice milemu narodu“, 1898). — Фіншгар є правдивий тип жителя Гориці, сьвіжий і черствий, але не гнучкий. Прелеснік хотів завести полуднево-словянську народню поезию („Ženitev Ferdulfa vojvode“, „Ingov pir“), але переборщує в окремішностях народньої пісні, пр. повторює ся або уживає риму, якого слухаєть ся як звоненя під самим звоном.

Матуристи з р. 1898 видали свій альманах „Na rozstanku“ з працями в віршах і прозі. Іван Бучав видав знов „Biserojlo“, просто непростиму поему про яскиню в Постойні.

Значний рух показуєть ся між словінським жіпоцтвом. Уже третій рік виходить його орган „Slovenka“, редактований Марією. Побіч прозаїчних творів, в яких різні жіночі псевдоніми боронять жіночих прав і змагавь, виступало там і декілька поеток, як Крістіна, Віда, Девіміра, Зорана.

Драматична література словінська находить ся доси в пелепках. Фунткову драму „Za hčer“ (За доньку) грали в Празі і Загребі, а відзиви критики були різні. В Люблянї представляли Ганґльову драму „Sin“, яку критика досить хвалила. Я не бачив тих драм, ані не читав (вони не друковані), тому й не можу про них сказати нічого.

Словаки. Всіх окремих публікацій у Словаків було в 1898 р. 39, між ними 20 самих календарів. Крім того виходило минулого року 25 словацьких часописів; з них було: 8 політичних, 4 забавно-наукові, 2 фахові, 8 духовних (6 католицьких, 2 євангелицькі) і 3 господарські.

Від коли існує словацька самостійна література, не було ще такого невродливого року як 1898. Коли списати все, вийде разом число 39 усіх самостійних публікацій словацьких разом з календарями. Для публіки триміліонового народу є то крапля води в морі.

Причин такої нужденної продуктивності словацької літератури є кілька. Поперед усього нема достаточного числа робітників, особливо таких, що вміли б і хотіли би писати; далше, що на Словаччині не вміють продати книжки, хоч яка й вийде; оттим то накладникови грозить раз у раз матеріальна страта; брак нам торговельної підприємливості і меткості; далше, мала внутрішня вартість словацьких творів; вкінці байдужність словацької інтелігенції до власної літератури. Що се правда, доказом того є діяльність словацької „Накладової книгарської спілки“, що має понад 6000 зр. зібраного капіталу, поміщеного переважно в щадниці. Ся спілка, котрої метою є видавати словацькі книги і брошури для народа, не видала 1898 р. ані одної книжки, ані брошури, ані нічого подібного. Коли акціонери вдоволяють ся дивідендою процентів виплачуваних щадницею, то нема що думати про розцвіт словацької літератури, але радше треба вижидати її упадку.

Словацький нарід, маючи мізерні школи, де вивчуєть ся не рідше, але мадярських слів, змушений черпати цілу свою освіту з календарів і словацьких часописей. Та видно дуже добре, як і ся духова пожива недостаточна при браку фахово освічених людей у Словаччині і як вона веде до духового упадку словацького елементу, що не має тепер жадної культурної підпори.

Є ще дві накладові спілки словацькі: свято-войтїхська, католицька, в Тирнаві з основним капіталом коло 60.000 зр. і євангелицька в Чабі. Перша видала „Citanie a evanjelia na sviatku a nedele“, отже книгу виключно обрядову, потрібну священикам, друга катехізм і символічні книги євангелицькі.

Поодинокі накладці видали також дуже мало в 1898 р.

З чеської мови переклав *Волод. Знаток.*

Хроніка і бібліографія.

I. Рецензії і звістки.

Поети і інтелігенція. До сєї теми, порушеної між иншим у ескізі О. Кобилянської «Поети» (Літ. наук. Вістн. за січень 1899) і в другім «Лісті з над Полтви» «Обсерватора» (попередня книжка, стор. 113—117) одержали ми ще й отсей прицинок, котрий тут поміщуємо як голос талановитого письменника. (Ред.)

Наші нові поети і письменники черпали теми для своїх творів з традицій козацьких і з життя простонародного. Інтелігенція була спольщена або змосковлена і з неї що небудь зачерпнути не було можна. Творене молоді нашої інтелігенції було наслідком діяльності наших письменників. Цілком природно, що і серед молоденької інтелігенції поети не могли знайти ще ні вироблених ідеалів, ні суцільних житєвих форм, а тисясам не могли переймати ся нею і житє їм малувати в артистичних творах.

Інтелігенція наша і до нині не виробила собі ні ідеалів, ні житєвих форм характеристичних для неї: і до нині поети і письменники не можуть сотворити нічого тривкіїшого з її життя. Як з початку так і тепер звертають ся до життя простого люду, бо там знаходять більше інтересного і вартного. Інтелігенція є homo novus в нашім житю, доробкевич, котрий своїм положенєм мусить бути трохи демократ, трохи аристократ і не сміє мати характеру. Такий відомок суцільності для поетів не може бути принадним, і не диво, що хоть як інтелігенція благас для себе хоть маленького Крашевського, так не може

вимолити його. Своїм житєм і ідеалами не годна вона заповнити кількадесяти томів повістей, ані захопити таланту, аби писав ті повісти.

Але інтелігенція без поетів не може обійти ся, хоч би і для доброго тону. Отже присвоєс собі з наших поетів те, що віднадеє під її артистичний смак і що не протинить ся її інтересам доробкевича. Десять поетів — десяти поетів до загину. Великого Шевченка так роздеклямувала, що з него майже нічого не лишило ся лиш десятима. Руські панни, як руські, заплудували батька, і тепер наново треба би віднаходити і прояснювати Шевченка. Федьковича завернули з дороги, що веде в село і заставили композивати деклямації на лад згаличеного Шевченка. Ного мужицькі повелі видав Драгоманов аж у Кітві, бо в нас їх не було треба.

Інтелігенція наша все чула певний антагонізм до наших письменників і поетів. Те грубе незрозуміле поетів, брак тенди і захопи до праці, а то й явна невивність до своїх письменників — се головна ціха нашої освіченої суцільності. Той антагонізм між поетами і нашою інтелігенцією тинє ся, як червона нитка, в цій нашій новій літературі.

В повійних часах той антагонізм дійшов до великих розмірів. Франко і інтелігенція руська! Се значить тільки, як борба мужицьких інтересів ві всіх найідеальніших обивах з інтересами інтелігенції, того нового доробкевича, котрий хоче видобути ся на верх і запакувати.

Тота борба поетів і письменників наших не лагідна, але заостроє ся. В остатній часі Ольга Кобилянська в своїй фантазії «Поети» сказала, що в наших краю поети, се жebraки. Се є також визов і руська інтелігенція хіба не схоче ігнорувати сего голосу, бо се писателька власне тої інтелігенції і її стас страшно бути жebraком. Мало хибус, і сей талант відверне ся від інтелігенції.

Тота борба, бачить ся, ще довго протяне ся. Здає ся, що наш люд має в собі багато сили, аби родити Шевченків, Федьковичів і Франків; здає ся, що вони не дозволять інтелігенції проярмаркувати інтересів того люду. І хто знає, чи Шевченко, Федькович і Франко власне не були тими чинниками захованчими, що боронили люд від нових карієронців, від нових доробкеничів? Хто його знає, хто тут хоче будувати, а хто руйнувати?! Чи Франко революціонер, чи може тота інтелігенція, що недокладно обчислює голоси?

Наша інтелігенція цілком слупно не може прихилити до себе поетів. Може довго чекати на свого поета, але то відай буде Гоголь, а сего твір — будуть Мертні душі.

В. Стефанік.

А. Фаресовъ, Народники и Марксисты. С. Петербургъ, 1899. Німецький соціалдемократизм, перещеплений на російський ґрунт працями Плеханова, Струве, Туган-Барановського і ин., здобув собі багато прихильників серед молодіжї і навіть загально серед освіченої громади, котрій він імпонує знамен будучини, простотою в ставляню і розв'язуванню найскладніших питань, догматичністю тез, ніби науковою фразеологією і тим, що пок. Драгоманов у німецьких соціалдемократів називав «жидівською самохвальбою». Є се характерне явище, що саме в пору, коли сей марксистський соціалдемократизм і з погляду на свої наукові основи, і з погляду на свою політику яко партія в Європі близький банкрутства, він здобуває собі найгорячіших прихильників у Росії, серед російської молодіжї. Дуже сумно, що на сего доктрину ловить ся в значній частині горячийша українська молодіж, хоча соціалдемократизм стас ворожо як против усяких об'явів суцільної самодільности та денационалізації, так само і против національного українського руху і з того погляду являється для українства далеко гіршим ворогом, ніж російське самодержав'є і російська цензура. Бо коли самодержавний тиск є тиском фізичної сили

і, так сказати, вяже руки, то соціалдемократизм краде душі, напоює їх пустими і фальшивими доктринами і відвертає від праці на рідному ґрунті.

От тим то не диво, що свідоміші українці виступають против сеї згубної доктрини, як можуть. Правда, боротьба муєнть бути нерівна. Соціалдемократична доктрина тішить ся далеко більшими ласками цензури, ніж український рух: вона видає багато книжок, має своїми органами деякі товсточки місячнички (уперед «Новое Слово», тепер «Научное обозрѣніе» і «Начало»), а українство не може боронити себе і розвивати своїх поглядів відповідним способом. Тільки на полі екопомічного змаганя на українським ґрунті виступив против соціалдемократизму д. Микола Василевич Левитський, тай то виступив не з власної охоти, а для оборони справи, котрій він віддав свою силу і працю — хліборобських спілок. Д. Левитський займає ся від 1894 р. організацією хліборобських спілок головню в Херсонській губ., але за його починком спілковий рух розширив ся й на інші губ., навіть не-українські. Певна річ, при браку засобів і при неохоті російської інтелігенції до праці на користь сего руху в початках його муєло бути багато невдач, помилок, розчаровань. Але про те рух не перестав і виявляє деякі прикмети безмірно цінні власне з педагогічного погляду. Отжеж цікаво, що власне російські Марксисты найзавзятіше накинцували ся на той рух і на д. Левитського, не тільки відмовляючи його роботі всякого значія, але ганьблячи її як реакційну і шкідливу, бо, мовляв, вона є спинаєс конечний і єдиноспасительний (по Марксовій рецепції) процес пролетаризації селянських мас, котрі, мовляв, тільки тоді будуть дозрілі для поступу і для соціалізму, коли цілком цезнуть з лиця землі яко самостійні господарі, а всі поброблять ся наймитами, фабричними робітниками і пролетарями. Я певний, в ХХ віці люде не схочуть вірити, щоб така безглузда і антигуманна доктрина могла коли небуць розгорячувати голови і серця молодіжї, у котрої на устах є раз у раз любов до народу і любов до поступу. Щоб відперти напад Марксистів на свою улюблену роботу, д. Левитський звачив ся звести з ними боротьбу в Петербурзі на засіданях «Вольно-економіческаго Общества». Про ті суперечки і про саму особу д. Левитського говорить д. Фаресов у брошурі, котрої титул ми випису-

сали вище. Подасмо з неї поперед усього інтересні біографічні дані про д. Левитського, того незвичайного чоловіка, що в теперішніх часах і при теперішніх російських порядках зумів знайти собі живе, справді практичне і справді поступове та широкє діло серед народу. Він родив ся 25 марта 1859 р. в с. Хмільній Київської губ. Черкаського пов., де його батько був священником. Пізійше батька перенесено до села Федваря Херсонської губ. Скінчивши гімназію в 1879 р. Микола Василевич подав ся до Москви, де записав ся на медицину, але виключений з університету настільки студентських розрухів 1880 р. він 1881 р. записав ся на права в харківським університеті і скінчив 1885 р., а 1891 р. одержав право бути адвокатом (присяжним повіреним) при окружнім суді в Єлисаветграді. Але адвокатом йому не довелось бути; доля тягла його з давня в пильний бік. Ще бувши в 8 класі гімназії він зорганізував перню спілку з учеників, своїх товаришів. Майже щіла осьма класа гуртом наняла спілку квартиру, наняла господню, що провадила для всіх одну кухню і все що було треба, і замісто 20—30 руб. місячно хлониць видавали при такім порядку всего по 11 руб., були єнті і всім задоволені. Ще оригінальніше зложили ся його університетські студії. Вувиши на другім курсі Мик. Вас. утратив батька. Батько лишив опсиротілії сім'ї невеличке, селянське господарство, яке загупив у Федварі. Мик. Вас. задумав господарювати на нім, бо се ж було одинокє жерело удержаня його і матери. Зимом він учив ся в університеті, а по екзаменах (в Росії вони відбувають ся в маю) зарав вертав до дому і просто від лекцій переходив до плуга. «Правда, я страшно втомив ся — оповідає він, — особливо з разу, але за те я почував себе дуже добре, стаючи близько до природи і до народу. Приходило ся валькенько, нічо я майже не спав, треба було пасти воли, жити майже самими сухарями, шпюняною кашею та галушками. Але я почував себе чудово: близькість до природи, праця і стичність з народом яковєс піднімали мене, підбадьорювали духа після всяких пережитих невигід міського життя. Тоді я особливо люблюв природу, землю і хліборобство. Сю любов я заховав і доси і, здасть ся, заховав й до гробу. В осени, скінчивши всі роботи в полі і обмолотивши ся, я знов подавав ся на університет кілчити курса».

На сьому ґрунті, не з доктрини, а з практичної потреби і з горячої любови до народу, вирости й хліборобські спілки д. Левитського. «На самім собі — оповідає він — я досьвідив усіх недогод і хиб одинокого господарства. 1884—85 у нас були дуже важкі роки. От тоді то, бувши сам знайомий з господарством і маючи ненастанні знєення з народом та знаючи його потреби, я й піддав селянам думку лучити ся в спілки, щоб запомогти своєму лихови. Вони прийняли думку прихильно, але задля браку засобів воді було приступити до організації спілок. Тільки в 1894 р. селяне самі прийшли до мене з тою думкою; тоді завязала ся в Федварі перша спілка».

Ми не будемо тут оповідати історії сего руху, започатого д. Левитським (його перші фази були показані в гарній статі Ступцького в «Житті і Слові» 1896 р.), бо надіємо ся одержати про него докладнішу працю від когось з місцевих людей, близьких до сего діла. Не оповідає сеї історії й д. Фаресов: головний зміст його брошури, се боротьба д. Левитського з Марксистами. Найнакльїша тут — горяча промова д. Левитського, виголошена в В. эк. Общ., в котрій він наглядно показав реакційність соціалдемократичної доктрини, ненауковість і односторонність їх поглядів на історію і безсторонність їх змагань у Росії. «Іх безкровна фразеологія — мовить д. Л. — нагадує мені найгірших консерватистів. В економічному життю вони витаяють сконцентрований капітал; в політиці вони такі самі централисти і місцеві мови вважають «двисктамп» (се ще не біда, як би тільки вони тим двисктам не відмовляли права на життя і на розвій! — І. Ф.) і т. д. Ну, чим жеж ліпша така «програма» від пильних найтемніших моментів нашого суспільного життя? Я дивую ся, що з єими панамі ще розмовляють, як з поступовими діячами. Найкращу віру в свідомий і благородний елемент в історії вони вбивають, величаючи «економічний матеріалізм», і тій безсоромності нема кінця».

Дуже добре визначує ся в брошурі д. Фаресова характер д. Левитського — палкий, поетичний, схильний до оптимізму, але наскрізь щирий і правдомовний, наскрізь пронятій потребою свідомої праці інтелігенції серед народу в противенстві до соціалдемократичного фаталізму і спільної, публічної праці в противенстві до сектярського відокремлення і безплодного «самосовершенствования»

тзв. толстовців. «Я-ж не толстовець в гіршім значінню сего слова, — заявляє в одному місці д. Левитський, — і вірною цивілізацією не числом вигоптанних личаків, а числом ідей.»

I. Ф.

Укр.-руська літературна продукція і консумція. В останнім випуску «Slovanskeho Přehled-u» (ч. 8) подав д-р Ів. Франко огляд укр.-руської літератури за 1898 р. Не вдаючи ся в оцінюване поодиноких літературних напрямів, авторів і творів він звернув увагу на ту роль, яку займає література в укр.-руській суспільності. Підійшовши факт, що ані в Україні, ані в Угорщині властиво нема літературного укр.-руського руху, він констатує, що те, що нині зветь ся укр.-руською літературою, є властиво літературою тільки одної десятої часті українського народу, таї то не цілої десятої часті. Правда, Українці приписують ся значно до літературної продукції в Галичині і Буковині, але задля заборони заграничних видань у Росії в консумції тих видань вони мають дуже малу участь. Як жея виглядає та продукція і та консумція друкованого слова у нас? Автор подає ось який рахунок, може не зовсім вірний, але в усякому разі зближений до правди. «Поперед усього: для кого пишуть ся і видають ся укр.-руські книжки і часописи в Галичині і на Буковині? Руською книжкою і часописом цікавлять ся тут дві верстви: простий народ по селах і містечках і інтелігенція. Простий народ переважно неписьменний, хоча в останніх часах горячо горнить ся до просвіти. Зваживши, що в руській часті Галичини маємо коло 1000 організацій для ширшого просвіти з більше-менше виключним руським характером (читальні, нар. спілок, різничих кружків), і порівнюючи з тим числом членів наших просвітних товариств і число примірників, у якім розходять ся видаванні ними писання, можемо сказати, що людських консументів для руської народної літератури в Галичині і на Буковині можна числити на 50—80 тисяч і що вони спотребовують місячно 100—140 т. або річно коло півтора мільона (в Slov. Přeht. через помилку подано менші числа) примірників руських брошур і часописей. Руська інтелігенція, се духовенство, урядники, вчителі, приватні урядники, воєнки і т. д. Їх число з родинами можна числити на 30 тисяч (чи не за мало? Ред.), а з того консументів руських книжок не буде більше як 5000, а таких, що цікавлять ся розвитком

руської літератури, пренумерують часописей, купують книжки, нема мабуть більше як 3000. Таї то треба додати, що ся невеличка жмінка інтелігенції розділена на два табори, що розходять ся в основнім погляді на народність; маємо досить значну часть інтелігенції, що не признає існування українсько-руської народности, не признає укр.-руської літератури, не читає укр.-руських книжок і або заспокоює свої духові потреби польськими та німецькими писаннями, або своїми «обсерваторськими» поглядами прикриває свій цілковитий духовий нігілізм. Отсе причини, задля яких укр.-руська література в Галичині стоїть доси переїчно на рівні брошур або ховаєть ся під крила часописей. Обширні, многотомові твори, поважні наукові праці чи то оригінальні чи перекладані не можуть у нас числитися на такий відбут, щоб комусь виплатило ся друкувати їх. Розпродаді і то в згядно невеликим числі примірників (500—1000 в 1—2 літах) може надіяти ся у нас тільки книжка не дорожша по над 1 гульд., змісту безхарактерного, публіцистичного або популярно-наукового. І се вже постуї: ще перед 10 роками крім популярних брошур не друковано у нас зладної книжки більше як 500 прим., таї то ще більша часть наклади довіні літа лежала на екстаді. Нині будь що будь маємо прикладі, що книжка видана в накладі 1000 прим. по 3—4 роках виходить другим виданєм і се виданє також розходить ся». Висше подані цифри знаходять собі подекуди потвердження в тій статистичній руської періодичної преси, яку далі подає д-р Франко на основі найновішого тому статистики Рутовського. В останніх 10 роках число руських часописей в самій Галичині зросло з 15 на 24. Самих політичних часописей від 1890 до 1895 р. побільшало з 10 на 18. Коли до 1890 р. високість наклади руських часописей в одній чверті року була переїчно 5422 прим., то в 1893 се число зросло до 10.496, в 1894 до 11.215, а в 1895 до 11.696 прим. Коли число всіх примірників часописей, видрукованих у однім році, в 1890 р. виносило ледво 628.092, то в 1893 р. воно виносило 2.092.100, потім унало троха в 1894 на 2.020.410, а в 1895 на 1.982.880. Буковина і Угорська Русь тут не числені.

Переклади Шевченка на сербську мову. Сербська ілюстрована літературно-наукова часописей «Нада» (Надія), що виходить уже пятий рік у Сараєві, надрукувала в 9. числі за сей рік (з 1 мая) три думки

Шевченка в перекладі на сербську мову, а то:

- 1) Тече вода, али не чье Истечьи посвема;
- 2) Вјетре бујни, вјетре бујни, Ти говориш з морем;
- 3) На што мени црне очи, Обрвице црне.

Переклад зладив дуже красно сербський поет д-р Август Гарамбачіч. Таких перекладів має він ще більше і надрукує їх в дальших числах «Нади». В примітці до перекладів каже він: «Тарас Григорович Шевченко є найбільший малоруський поет, а як народний, людський поет, найбільший між поетами усіх Славян. І отей пісні, «Думки», доказують, як досконало умів він ударяти в народню струну. Тому, що малоруський, український народ найбільший до нашого, думаю, що вдоволю читачів «Нади», перекладаючи отей пісні. Шевченко умер 1861 р. в Петербурзі. Його прекрасні «Пісничке приповістї» видали в моїм перекладі «Matica Hrvatska». — На показ, як виглядає українська думка в сербській одежі, ми подаємо третій переклад, змінивши в дечім правопись задля недостатку сербських черенок у нашій друкарні.

На што мени црне очи,
Обрвице црне,
На што младе годинце,
Кад ми срце трне?
Моје младе годинце
У таман се губе,
Очи плачу, обрвице
Семо вјетри лубе.
Срце вене и тим свјетом
Понут птице л'ечење;
На што ли ми сва льенота
Када немам еречење?
Тенико ми је спротици
На том св'ету бити,
Моји људи — као туджњи,
Ни с тим говорити!
Нема кога, да ме пита,
За чим туже груди:
Нема кога, да му кажем,
Што ми срце жуди.
Занто срце кд годиче
И ден и ноћ гуче:
Нипко мене и не пита,
Каква зла га муче.
Туджњи људи не питају,
Па и није в'р'едно:
Нека плаче спротица,
Нок пронаде б'едно!
Плачи, срце, плачи, очі,
У том тешком ну ј,
Жалості се и плачење,

До вас вјетри тују;
Да понесу моје жаде
Чак за море синье
Црнооком издајници,
Да га зло не мине!

Переклади укр. творів. В літературно-науковім і політичнім російськім журналі «Жизнь», що виходить у Петербурзі, надруковано в IV. книжці (за цвітень) з сього року оповіданє О. Мартовича п. н. «Мужицкая смерть. Розказ із крест'янской галицької жизни. Переводъ съ малорусскаго» (ст. 113—144). Се оповіданє друкував минулого року Л. Н. Вістинг, а з него передрукувала його також американська «Свобода».

Д. О. Макошей, живучи у Відні і познайомивши ся з деякими німецькими писателями, заходить ся зладити і видати збірку укр.-руських новель в перекладі на німецьку мову. Збірка, котрої наклад узяв на себе один рухливий дрезденський накладчик, має обіймати коло 20 аркушів друку і повинна познайомити німецьку публіку з кращими плодами нашої новелістики.

Dr. Th. Kistiakowski, Gesellschaft und Einzelwesen, eine methodologische Studie. Berlin 1899. Стор. 205. Є се докторська диссертация нашого земляка, Богдана Кістяковського, сина пок. професора кїївського університету. В. Кістяковський звівши дедому з Галичан із свого побуту в Галичині в 1889 р., коли він був приплетений до процесу Дегенів і сидів кільканацять недіть у в'язниці. Пробувши кілька останніх літ у Німеччині, головно в Берліні, він заняв ся студіями суспільної економії і соціології, головно під проводом проф. Віндебанда і Зіммеля. Його диссертация, се неначе вступ до соціологічних студій і займаєть ся головно питанням: що таке є суспільність і як треба брати ся до її студіюваня. Строга логічність думаня, бистрота аналізи і докладна знайомість літератури предмета визначають сю працю дуже користно і роблять її лектуру приємною для кожного, хто привик до серйозного думаня. Ми надіємо ся не вдовзі подати популярний переклад основних думок сеї праці, а поки що бажаємо її авторови дальших, як найкращих успіхів на науковім полі. I. Ф.

Дозволено цензурою надрукувати укр. популярну брошуру Гр. Коваленка: «Клоніт у селі Білашівці» (популярний висклад про сифіліс і венеричні хороби).

Збірка творів П. Мирного друкуєть ся в Петербурзі в двох томах. До сеї

збірки входить крім поменших творів також обширна повість «Повія», котру автор викінчив (дві частини її були друковані в «Раді») і ще одна нова, також обширна повість.

Товариство для книжкового руху в Росії. В Петербурзі засновується товариство «Книговѣдъ», що ставить собі метою допомагати авторам видавати свої твори, а також служити посередником в розповсюдженню і торгівлі книжками в Росії і за кордоном. «Книговѣдъ» бере видавання книжок і на власній кошті («Книжний Вістникъ» 14 ч.).

Товариство журналістів. В Хемніці осцували німецькі журналісти і письменники з нагоди ювілею уродин Фрідріха Шпільгагена товариство на округ Цвікау під назвою «Journalisten- und Schriftstellerverein für die Kreishauptmannschaft Zwickau, Sitz in Chemnitz». До товариства ввійшло 57 членів. Метою товариства побіч шкільних річних є матеріальна підмога членів.

Шестий конгрес преси. В кінці цього року в Римі відбувся шестий конгрес преси. З'їхалися на нього представителі журналістів ріжних країн і народів; вибирали президія, виголошували бесіди (як і давніше), бавилися на бенкетах (подібно як в Будапешті, Штокгольмі, Бордо і т. д.) — і кінці розїхалися наговоривши «великих слів велику силу». Серйозного значення не можна поки що придавати тим з'їздам, що справу преси, справу будь що будь ідейну поставили виключно на ґрунті інтересу і «гешефту». Не даром президентом двох уже тих з'їздів був Зінгер, редактор одної з найбрудніших німецьких газет у Відні, звісного псевдомеморатичного «Wiener Tagblatt-a».

Сербсько-хорватський літературний конгрес. Як відомо, Сербія і Хорватія, се властиво один народ, з одною сильною літературою. Головна ріжниця між одними і другими така, що Сербія — православна, Хорватія — католицька; Сербія пишуть гражданською, Хорватія латинською. Ті ріжниці зуміли визискати деякі елменти і довести до того, що обі гаузи одного народу почали ненавидіти себе і жерти ся з собою, як найбільші вороги. Від кількох літ, за почином університетської молодіжкі, почав ся зворот до ліпшого, почали що раз частіше появляти ся політики до згоди. Одним зі способів, що мали б поводити Сербів і Хорватів, має бути літературний конгрес. Про нього ви-

дозвали ся прихильно і Сербія і Хорватія. Не настала лише ще згода в тім, чи конгрес має бути спільний, чи окремий для Сербів, окремий для Хорватів, але з однаковою програмою. На нашу думку хоч і в якій би формі він відбув ся, значіння його для обох поріжнених сторін було би дуже велике.

Matice Serbska Лужицькі Сербія, найменший славянський народище, мають уже поверх 50-тих літ своє літературно-наукове товариство Сербську Матицю в Будинні в Саксонії (Bautzen, Sachsen). Крім поодиноких книжок видає Матиця дві часописи «Lužič-yc» і «Serbsk-i Novin-ic» та періодично наукове виданя «Сборник Matice Serbskeje». Останнього випуску власне недавно перший випуск 52-го тому. З нього довідуємо ся між иньшим, що Матиця буде тепер для себе новий дім. На його будову зібрала минулого року 9.186 марок, разом з попередньо зібраними 19.735. З того видано 17.047, лишило ся в касі 2.698 марок. — Доходу мала Матиця в минулім році 4.008 марок, розходу 3.983. Увесь капітал товариства (без дому) виносить тепер 5.145 марок. Зі справозданя магазинера товариства довідуємо ся, що в протягу року розійшло ся виданя Матиці 7.198 примірників. З того було: наукових книжок 855 прим., музикалії 124 прим., шкільних книжок 1014 прим., популярних виданя 5205 примірників.

Видања „Matice Hrvatske“ в 1898 р. Хорватська Матиця видала минулого року оті книжки: 1) Гоїч, Slike iz opšega zemlorisa (Нариси з загальної землеписи); 2) Рабар, Povjest najnovijega vremena od g. 1815—1878 (Історія найновіших часів); 3) Лобмаєр, Čovjek i njegovo zdravlje; 4) Неміч, Izabrana djela (Вибрані твори); 5) Сикевич, Prirovnijesti (Оповіданя); 6) Краньчевич, Izabrane pjesme; 7) Томіч, Zmaj od Bosne; 8) Мулагіч Едгем, Zeleno busenje; 9) Лесковар Янко, Sjene ljubacz. Крім того вийде ще за 1898 р. один том «Hrvatskih narodnih pjesama», (т. III) обсягистою книжкою. Всі оті виданя побирають члени Хорв. Матиці безплатно. Членська вкладка виносить на рік 3 зр.

Товариства ім. Пушкіна. Наші москвофіли задумали з нагоди ювілею Пушкіна позасновувати у Львові і Чернівцях товариства його імені для плеканя думки про «руське єдинство» в Галичині і Буковині. Як відомо, красними мовами, на яких можна порозумівати ся з уря-

дами, в Галичині є руська і польська, на Буковині руська, румунська і німецька. Наші об'єднителі не уважали за відповідне писати статут «хлопською» мовою, тому у Львові внесли статут до намісництва зладжений в мовах польській і російській, в Чернівцях в німецькій. Львів-

ське намісництво відповіло їм, що не знає, котрий саме статут автентичний, чи польський чи російський, і відкинуло його через те. Москвофіли внесли рекурс до міністерства. Черновецька краєва президія не відповіла досі мабуть на подане лічого.

II. Нові книжки.

В. Стефанік. Сина книжечка. Образки Василя Стефаніка. Чернівці. Накладом друкарні товариства «Руської Ради». 1899. Ст. 132 малої вісімки. Зміст: Передмова, д-р Ст. Смоль-Стоцького, 1. Сина книжечка, 2. Виводили з селя, 3. Стратив ся, 4. В корчмі, 5. Лесова фамілія, 6. Мамин синок, 7. Майстер, 8. Побожна, 9. Катруся, 10. Ангел, 11. Сама саміська, 12. Осінь, 13. Піска, 14. Новина. 15. Портрет. В. Стефанік показав себе зараз першими своїми оповіданнями, опублікованими 1897 р. в черновецькій «Праці» і торік у Літ. наук. Вістнику, не тільки майстром літературної форми і поетського діялєкту, але надто дуже добрим знавцем народньої, лужицької душі. Його оповіданя, се звичайно малюнки поодиноких моментів з життя, більш ліричні, ніж епічні, але лірика В. Стефаніка, то не пуста фраза, а дійсний, срібний, проймаючий тон правдивого, широго і глибокого чуття. Його «Сина книжечка», надіємось, здобуде йому багато нових прихильників.

Ольга Кобилянська. Людина. Повість з жіночого життя. Чернівці. Накладом редакції «Буковини». З друкарні «Руської Ради». 1899. Ст. 110 малої вісімки. Повість приєвьячена Наталі Кобринській. Вона була друкована зразу в «Зорі», потім у фейлетонах «Буковини», а тепер вийшла окремою відбиткою.

В Щурат Памяти Тараса Шевченка. Фантазія виголошена підчас святочного обходу XXXVIII роковин смерті генія України-Руси в «Руськім дівочім інституті» в Перемішлі 16. IV. 1899 р. Дохід з розпродажі призначений на побільшене бібліотеки «Руського дівочого інститута» в Перемішлі. Ст. 14. вісімки.

Л. Лопатинський. Беата і Гальшка, історична трагедія в 5 актах з другої половини XVI віку. Ціна без оправи 40 кр., у оправи 55 кр. Є се відбитка з «Руськани». Драма була визначена похвальною згадкою на конкурсі Виділу красового.

Євгеній Гребінка, біографічний нарис Гр. Коваленка, друкований торік у Літ. наук. Вістнику, має незабаром вийти в російській перекладі окремою книжечкою. Сей сам автор подав також статю про Гребінку в 1 ч. сегорічної «Ниви». До статі долучено портрет поета.

Вознесенській І. прот. «Церковное плініє Юго-Западної Руси по прмологамъ XVII—XVIII вв.» Вып. III, Москва. Є се, кілько знаємо, перша проба детального розеліду наших ірмологіонів.

Квитна-Оснотьяненко Г. О. Сочиненія. «Малоросійські повісті, розказання Грицькомъ Основьяненкомъ». Изд. 2-е Іогансона. Київ. 75 к.

III. З газет і журналів.

«Руській Архивъ». В четвертій книжці російського історичного місячника «Руській Архивъ» за сей рік надруковано частину споминів про Шевченка М. М. Лазаревського. Лазаревський тут оповідає

про побут Шевченка на першому засланні в Оренбурзі, перші кроки його солдатської служби, важке становище інтелігентного поета серед розпустних товаришів-солдатів та деспотичного началь-

ства, про аральську експедицію з Бутаківим і наренті про арешт Шевченка після доносу офіцера Ієсва. Взагалі факти, що про їх мова в споминах Лазаревського, відомі вже з інших джерел і споминки єї можуть бути цікавими хіба тільки деякими подробицями з життя українського Кобзаря на заставі (на пр. про те, як «салдати кралі книжки Шевченкові і відносили їх у застав до шинкарів»). Цікава також увага редакції «Русского Архіва» з приводу споминів Лазаревського. «Пам'ять про Шевченка, — каже д. Бартевен, редактор «Русс. Арх.», — яка генія, повинна бути дорогою не для самих лише українців, а й взагалі для всіх Російців; важка доля, що спіткала його, зостає ся темною плямою на славному (!) царюванні». (Миколи-б-то !)

«Южноє обозрѣніє», одеська часопись, в н-рі з 26 лютого присвятила пам'яті Шевченка фейлстон «Обь отношеніи Т. Г. Шевченка къ жизни». Автор фейлстону д. А. Т. доводить, що Шевченко мав свѣтлі погляди на життя, любив його і се наближав нашого Кобзаря до російського поета О. С. Пушкіна. («Жизнь и Искусство» 99 р., ч. 90).

Münchener Allg. Zeitung. В ч. 124 сеї поважної часописі з д. 5 мая знаходимо в фейлстоні інтересну згадку про національний рух у Ірландії. «Против могутнього англо-саксонського імперіялізму — шше кореспондент — боре єя, як звісно, невеличкий народець — Ірландці, що силкують ся вирватись з його утиску. Ірландські заступники в парламенті, се найзавзятіші вороги новочасної імперіялістичної політики англійського народу. Від кількох літ обік руху Гомрули (полі-

тичного відокремлення від Англії) почав ся другий, хоч не прямо, то бодай посередно політичний, а його виразом є Гельська Ліга (Gaelic League), що поклатла собі метою — оживити на ново ірландську мову і літературу. Президент сеї ліги, д-р Гайд, розвинув надзвичайно живу діяльність; він уважав можливим зробити ірландську мову знов живою обік англійської. По ірландськи говорить ще доси коло 700.000 людности в різних частях краю, особливо на заході. Органамі руху є два тижневики видані по ірландськи, а власне «Fa inne An Lan» і «An Cídeam Soluis». В першій із них опубліковано недавно ряд статей, у котрих вказано, яке значінє мало відроженє національної мови для дрібних націй Європи — для Португалії, Болгарії, Румунії, Чехії, Фінляндії і Уельса. «Відрвані від мови своїх батьків — сказано в однім поклику Гельської Ліги — Ірландці йдуть до того, щоб утратити найкращі і найхарактерніші прикмети своєї раси і потонути в матеріялізмі Англьо-Саксонців. І коли вони мають ще котсьє доказати чогось великого в свѣті, то мусять позбути ся англїїзму». Ліга хоче добити ся від уряду, щоб ірландська мова була заведена в народніх школах у тих околицях, де людність говорить по ірландськи і щоб тільки при її помочи вчили дітїй потім англійської мови. Ліга має доси 100 філій; її підпірас кардинал Льюї і всі націоналістичні організації в Ірландії. Д-р Гайд пише: «Жаден народ не є справдішнім народом, коли не може заховати своєї мови; значить, в мові повинен народ віднайти себе самого, в своїй мові повинен провидити своєрідного духа і своєю єнду.»

IV. Пам'ятні дні.

Роковини Шевченка в Одесі святковано сього року аж двічі: 13. марця спорудило вечер в пам'ять українського поета літературно-артистичне товариство, а 21 марця в народній аудиторії — Славянське товариство. Вечір літературно-артистичного товариства не удає ся хоч би через те, що на йому зовсім не читано поезій Шевченка. Проф. Маркевич прочитав реферат «О значеніи поэм Шевиченка», де підняв на ново питання, що тако-

«народній» поет? Прикладаючи свою думку про народність поета до поезій Шевченка, проф. Маркевич каже, що годі називати українського кобзаря народнім поетом, бо він у своїх поезіях виедовлював передові думки свого часу, властиві тільки культурним людям, а не народоваи. На другім вечері в пам'ять Шевченка, що спорудило Славянське товариство, прочитав реферат д. Андрієвський про значінє Шевченка в українськїм письменстві ні

Шевченко єсть справжній батько українського письменства і того руху серед української інтелігенції, що кличе всіх Українців до праці на користь рідного краю, до освіти народа на рідній мові. Д. Андрієвський підкреслив найбільше народність Шевченкової поезії і звернув увагу слухачів на те, що пам'ять його євяткує ся лиш в народній аудиторії, котра призначена для освіти народа. По рефераті деклямовано поезії Шевченка («Перебенця», «Думи», «Іван Підкова» і ин.) і відеслявано кілька гуртових і сольових єспівів («Жизнь и Искусство» 99 р., ч. 90).

Ювілей князя А. Безбородка. З приводу столітї від дня смерті першого секретаря парії Катерини II і дипломата, А. Безбородка, в деяких часописях надруковано замітки, присвячені йому. Родив ся він 1747 р. в Глухові, де батько його був генеральним інсаром. Скінчивши київську академію, він вступив на службу до канцелярії «правителя Малоросіи» гр. П. Румянцева, був булчюковим товаришем та генеральним судією, а під час війни командував полком і брав участь в дипломатичних зноєнєх. В 1773 р. Румянцов рекомендував Безбородка Катерині II так: «Представлю Вашему Величеству алмазь вь корѣ: вашь умъ дасть ему цѣну.» З сього часу почала ся властиво його кар'єра дипломата, яко «полномочного по всѣмь неогіаціямь вь коллегіи иностранныхъ дѣлъ». Окрім того йому давали часто багато інших доручень; так, йому належить відомий «Планъ о малоросіейскихъ доходахъ»; потім в 1786 р., він яко «гофмейстер» улаштував усе справу мандрінки Катерини II на Україну і сам їздив з нею. Наренті після нього лишило ся багато історичних та політичних записок, докладів і т. п., як нащр.; «Краткое извѣстіе о російскихъ єх Татарамі войнахъ и дѣлахъ, начинающихся вь половинѣ десятого вѣка и почти безпрерывно, черезъ восемь сотъ лѣтъ продолжающихся»; «Лѣтопись Малыя Россіи»; «Хронологическая таблица замѣчательныхъ событій царствования Екатерины II»; «Сокращенная историческія свѣдѣнія о Молдавіи». («СПБ. Відомости» 93 ч.)

Пам'яті Оп. Марковича. У Чернігові, на горі близько Троєцького монастиря, гр. Коваленко вибудував пам'ятник на могилі українського письменника Опанааса Марковича, що помер р. 1867, вересня 1, а на могилі його доси не було навіть простоє хреста.

Некрольоги. Д. 29 цвітня умер у Парижі член французької Академії Едвард Паєрон (Paillegon), широко звісний автор комедій з паризького життя. Уроджений 1834 р. він кінчив права, працював якийсь час у канцелярії нотаріуса, був адвокатом, але швидко покинув усе і віддав ся літературній праці. В 1860 р. театр Odéon виставив його першу комедію, одноактову віршовану ігучку «Le Parasute». Хоча тема комедії взята була буцім то з грецьких часів і цензура з разу пропустила ігучку, то по 80-тім представленю поліція вважала потрібним заборонити її. Друга ігучка Паєрона, також віршована, в двох діях п. з. Le dernier quartier, була виставлена в Французькїм театрі. В 1869 р. він здобув значний успіх третьою своєю ігучкою Faux ménages. Ще перед нею була написана одноактівка Le monde, ou l' on s' amuse, але тільки побутова комедія «Le mond, ou l' on s' ennue» (Свѣт нудоти) здобула йому європейську славу. Сю славу піддержали дальші його комедії «La souris» (мишка) «Les corbeaux» (круки) і Les cabotins (комедіянти). Крім цих комедій, що пишав ся на довго кращими взірцями французької європейської комедії і глибокими студіями над життям і обычаями вишних верств Парижа, Паєрон лишив ще два томи гарних поезій. Оженивши ся з дочкою мільонера і не потребуючи працювати на хліб, Паєрон працював помалу, випінував кожду працю старанно і зробив ся одним з лішних майстрів французької мови і французького вірша, котрому єликував ся надати гучність, так щоб як мога зблизити його до звичайної конверзаційної мови.

Д. 21 цвітня умер у Берліні Генріх Кіперт, звісний картограф, ученик голосного географа Ріттера. Основою його слави був Atlas von Hellas und den hellenischen Kolonien з 24 карт і Atlas antiquus.

В середині цвітня умер у Москві В. В. Чуйко, видний російський публіцист і історик літератури. Родив ся він 1839 р. в Варшаві, вступив на університет 1857 р., студіював філософію, історію літератури і санскрит на німецьких університетах і в Сорбоні в Парижі і від 1862 р. почав поміщувати свої дописи в російських газетах. В 1866 р. надрукував ряд статей про нових англійських ішеателів, в прр. 1870—71 ішеав кореспонденції про прусько-французьку війну. Вернувши до Росії він опублікував ряд обширних праць, як ось «Мо-

нографія о Шекспирѣ», «Легенды о Данте», «Образовательныя искусства въ XIX в.», переклад Дантоу Божественну комедию, Теноні «Критическіе опыты», Люисову філософію і т. д.

В Москві умер 15. лютого ст. ст. Яків Федорович Браве, знаний в літературі під іменем Е. Варб. Він почав писати не давно, але написав досить багато. Статі свої друкував по журналах: Русская Мысль, Русское Богатство, Начало, Вѣстникъ Воспитанія, Жизнь і ин. З фаху правник він займав ся особливо економічними питаннями і на них осередкувала ся вся його праця. Останніми часами займав ся питанням осмисних робітників у сільському господарстві.

Дня 2. цвітня помер у Петербурзі директор Публичної бібліотеки і академік А. Ф. Бичков. Була се людина широко звісна в учених кругах у Росії і за границею, а кожний, хто мав нагоду працювати в петербурзькій Публ. бібліотечі, з присмістю і подякою згадує його імя. Він належав також до прихильників нашого національного розвою. А. Ф. Бичков родив ся 1818 р. в Фрідріхсгамі і цілий свій діточий вік прожив у Фінляндії. Належав до старинної аристократичної дворянської родини. Гімназію скінчив у Ярославі, на університет ходив у Москві, де особливо радо слухав викладав М. Погодіна. По скінченню університета вступив 1840 р. на службу в Археологічну комісію і займав ся видаванем памяток старої російської письменности: літописей, актів, грамот і т. и. Рівночасно служив також в Публичній бібліотечі і то аж до останніх хвиль життя. Академія наук оцінюючи справедливо його праці іменувала його ще 1855 р. членом-кореспондентом, а 1866 р. дійсним членом. Із його учених праць, котрих від 1838 до 1890 р. видав 179, для нас найважливіші «О весьма рѣдкой брошюрѣ, вышедшей изъ братской Львовской типографіи» (про Евфонію, вид. 1591 на честь М. Рагози), видане літописі по Лаврентисівій копії (1872), Описаніе церковно-славянскихъ и русскихъ рукописныхъ сборниковъ И. Публ. бібліотеки (1882). Надто в історичних справах зданнях Публ. бібліотеки знайде історик нашої літератури багато важного матеріалу у вказівок власне в тих частях, що присвячені старим руським рукописам і друкованим книгам.

В Кракові вмер перед съятами д-р Анатол Левіцький, знич. професор краківського університету (на кафедрі істо-

рії Австрії). Він походив з широко розгалуженої руської родини, що дала останніми часами ряд визначних діячів на різних полях культурного життя, а деякі з них заразом визначили ся горячим руським патріотизмом. Небіжчик же став Поляком (навіть в приватних зносинах з Русинами укпивав польської мови) і то дуже шовіністичним, та для Русинів неприхильним: в своїм часі звернули увагу його різкі статі з новоду Руської Історичної Бібліотеки. Крайній ж польська тенденція, назмірний пієтизм для унії її діячів поєсували головну працю покойного: Powstanie Świdrygiełw (1892); зрештою унія її русько-польські відносини були головною справою, що займала його. З праць його назвемо ще: Ohrázky Przemysla, Mieszko II, Wstapienie na tron polski Kazimierza Jagiellończyka, з новітніх: Nieco o unii Litwy z Koroną, Kiedy Witold został w. księciem Litwy, Über das staatsrechtliche Verhältniss Littauens zu Polen unter Jagiello und Witold. Крім того пок. полишив кілька археологічних праць: він уложив Index actorum saec. XV, видав II і III т. Codex epistolaris saec. XV і нарешті — кореспонденцію П. Мипшковаго, старости руських земель, приотовану Павінським; се була його остання більша робота.

Дня 5. марта помер у Біградці молодий, дуже плідний і талановитий письменник сербський, Гли І. Вукчевіч. Прожив усього 33 роки. Писав головню оповідання. В них ішов слідом талановитого новеліста Лазі К. Лазаревича. Здорова тенденція, добра техніка, що надає оповіданню особливий жанр, етичний кольорит поодиноких осіб — оте прикмети його творів. Окремою книжкою випшли отсі його оповідання: Све сам знаи: Под баграном; Је ли жив: Два растанка і Подевоиче. Дуже багато надрукував їх по фейлстонах часописей. До найкращих належать: Рождество твоје і На стражи. Найбільшою його працею є: Прича о седу Врачима и Сими Ступици. Написав також одну добру комедию «Срепча і люди», виставлену в біградській театрі.

Двохсотна річниця смерти Жана Расена. Дня 21. червня 1699 р. помер один з найбільших французьких письменників — Жан Расен. Побіч Корнеля він є найбільшим творцем трагедій в дуї французького класицизму. Французи обходять ті роковини величаво.

V. З науки і штуки.

Нар. школи на Буковині 1898 р. Минулого року пройшло 25 літ, від коли видано красвий закон шкільний для Буковини (30 січ. 1873 р.). З поданої тут таблицьки можна пізнати докладно, на скільки за той час покунило народне шкільництво в тім краю. Послугуємо ся при тім зіставленем дат кожного пятого року, щоби занадто не нудити читачів цифрами.

Рік	Шкіл	Кляс	Учеників
1873 4	174	208	9.607
1877 8	190	251	13.643
1881 3	216	309	18.291
1887 8	270	389	33.700
1892 3	316	498	54.372
1897 8	349	829	72.848

(приватних 22) (прив. 44)

З тих цифр показуєт ся наглядно, як зі зростом числа шкіл зростало число учеників: коли в 1873 4 р. на одну школу припадало 55, а на одну клясу 44 учеників, то за 25 літ число подвоїло ся, бо 1897 8 припадало на одну школу 109 учеників, на одну клясу 82, хоч рівночасно число шкіл потроїло ся. Загальне-ж число учеників побиблило ся більше як в семеро в тім самім часі.

Про відносини руської народности до волоської в буковинськім шкільництві скажемо коротко, що хоча Русини творять більшість людности краю (як і в Галичині), то в шкільництві покунджені вони як і Галицькі Русини. Приднім ся лише понизшим цифрам: В 1897 8 р. із загального числа 349 шкіл було 147 руських, 137 волоських, а 73 мішаних німецько-руських, німецько-волоських і німецьких. В руських школах було кляс 276, у волоських 301, в мішаних 291. Руських дітей обовязаних до шкільної науки було 39.400, волоських 31.700, німецьких 20.000. З них записаних було в школах руських дітей 26.799, волоських 23.148, німецьких 15.000. На одну клясу припадало дітей обовязаних руських 143 а вчачаю фактично 97, волоських 105 обов. а 52 факт., німецьких 69 обов. а 52 факт. З того видно, що Волохи мали в своїх школах два рази більше кляс, як Русини; в тих клясах мали вони знов менше дітей, як Русини, (Німці ще менше як Волохи), а се-ж ясне, що менше число дітей в клясі більше причинить ся до юрисної науки, ніж коли кляса

переповнені. Що тикаєт ся викладової мови, то тут діють ся такі неправильно-сти, що сама шкільна рада уважала за потрібне заповісти деякі зміни в поодиноких місцевостях. І так в Гоголині було 20 дітей волоських а 146 руських, а в школі викладано по руськи і по волоськи; в Корові руських дітей 61, волоських мабуть жадного, викладова мова волоська; в Міхалчу руських дітей 489, волоських 30, викладано по руськи і по волоськи. Одним словом, бачимо: що волоська мова викладова буває і там, де руські діти становлять gros, а волоські навіть не меншість, лише незвичайно малий процент (Сипівці); що для дітей викладаєт ся часто волоська мова як обовязковий предмет, хоч би волоських дітей була дуже незначна меншість в якій місцевості (10 Гліта, 6 Джемпи) або й ніяка (Рогожени, де самі руські діти); що Волохи не допускають ані викладової мови руської, ані як обовязкового предмету навіть в таких місцевостях, де число руських дітей є значно велике (Коровія 61, Волоський Ванілів 202!). З того виходить, що до якої-такі рівноправности і тут Русинам дуже ще далеко. В. Гн.

Руські катедри в черновецькім університеті Хоча більшість населенія в Буковині творять Русини, то про те вони і там не можуть добити ся прав, які їм признано на папері. Вони не мають ані одної середної школи, коли не числити утратившиці паралельку низшої гімназії. В черновецькім університеті була досі лиш одна руська катедра для історії нашої літератури і мови, яку займає д-р С. Смаль-Стоцький. Катедра ся основана на філозофічній видлі: на інших не можна було викладати по руськи. Дперва в сім семестрі іменовано двох нових професорів з руською мовою викладовою на богословськім видлі, утворивши попередно відповідні катедри. На першу катедру, церковно-словянської мови, іменованій професором о. д-р Евген Козак, на другу катедру, пастирського богословія, о. Деніс Бремійчук. Таким чином поставлено основу до розділу нинішнього німецького університету на руський і румунський (румунські катедри існують давніше і в більшім числі). На черновецькім університеті викладають ще Русини: Д-р Калужнякський

— славянську філologyю і д-р Мількович — історію східної Європи, але оба по німецьки. На правничій виділлі нема досі руської катедри. Досі мають про те Русини в Австрії десять університетських кафедр: сім у Львові і три в Чернівцях. З того припадає: на теологічний виділ 4 (дві у Львові, дві в Чернівцях), на правничий 2 (у Львові), на філologyчний 3 (дві у Львові, одна в Чернівцях).

Університетська бібліотека у Львові.

Стан бібліотеки з кінцем 1898 р. був такий: Усіх творів було 85.000 в 152.951 томах; рукописів 796; дашльомів 291; монет 11.053; медальів 486; мап і образів 1.252. В противу року зросла бібліотека о 6.422 томів; з того закуплено 2.368 томів, одержано даром від правительства 1.370, від приватних осіб 1.356, з обов'язкових примірників 726, а 600 томів вибрано з некаталогових творів. На закупку книжок видано в противу року 10.523 зр. 22 кр.: в те входить також передплата 330 часописів з ріжних галузей науки. Крім передплачуваних часописів дістає ще бібліотека обов'язкові примірники всіх часописів видаваних в східній Галичині в числі 97, так що загальне число всіх часописів було 427. До бібліотеки приносять свої видання Академії: Краківська, Віденська, Прагська, Будапештська, Монахійська і Букарештська, та многи університети європейські і деякі американські. Всі австрійські і німецькі гімназії приносять свої справоздання. З читальні користало в році 16.300 осіб; їм видано до ужитку 60.283 томів книжок і 122 рукописи; пересічне число денне виносило 67 читачів і 206 томів. До дому вианчено 18.260 томів. З бібліотеки визначувано книжки також середнім школам на провінцію та іншим університетським бібліотекам і науковим інституціям (разом 549). Для вижитку тутешніх учених справджувала бібліотека книжки (405 томів) і рукописи (75 штук) з бібліотек і архівів Австро-Угорщини, з бібліотек в Гданську, Липську, Монахові, Петербурзі, Вроцлаві і з архівів у Дрезні та Гнзні.

Звісткі про укр. театр. З Вільна одержали ми отсю допись: В противі останніх двох місяців Вільно відвідали дві українські трупи — д. Гайдамаки і д. Кропивницького. Перша дала 8 спектаклів за час від 8—28 лютого с. р. Ся трупа мала дуже сумну історію. Вона прибула під управою д. Гайдамаки з Відостоку, де з powodu пожежі втратила

значну частину костюмів і декораций. Але час приїзду до Вільна був виборний саме невідповідний: тут грала у мійському театрі російська трупа, і тільки що відбули ся концерти Паделерського та ин., що забрали у публіки багато грошей. Товариству прийшло ся давати вистави в невеликій залі аматорського драматичного «кружка»; були поставлені п'єси: «Нещасне кохання», «Жидівка-вихрестка», «Борі за мрію» і «Не ходи Грицю»; вони мали успіх і театр був повний. І не диво, бо у трупі були такі сили, як д-ка Шостаковська, що одразу здобула собі співчуття вільнянської публіки, д-ка Веріна перша, д. Грицалі; крім того добра грав д-ка Веріної другої, д. Гайдамаки, Прохоровича, Лучинського та ин. гарний хор. — все це вповні заступувало на успіх. Але після чотирьох спектаклів президент аматор. тов. з незалежних причин одинок поменшання од укр. трупи. Наслідком того укр. артисти ошпили ся в найгіршому стані: витратились на проїзд і лишили ся без заробітку. Після майже двохтижневого бідкування тов. д. Гайдамаки з ласки генерал-губернатора Троцького була відступлена без ніякої заплати за поменшання велика зала вільського клубу, і тут трупа повторила свої перші чотири вистави. Успіх есенційний і матеріальний був добрий; се здобуло укр. артистам можливість виїхати з Вільна. Тепер більша частина артистів з свого тов. грас в трупі д. Матусина у Вітебську.

Від 23. марця в мійському театрі дає вистави д. Кропивницький. Перш усього тут треба занотувати, що д. Кропивницький дає тільки про грошову користь, і репертуар його складає ся з п'єс, що належуть на деневий смак, і де домінуючим елементом являють ся «гопак і горілка»; на пр.: «Запорожець за Дунаєм», «Сорочинський ярмарок», «Чорноморці», «Запорозький есарб», «Царшині черевички», «Як конбаса та чарка». Ставляють ся російські водевілі навіть у двох діях і майже що-дня з участю в них д. Кропивницького. Дякуючи популярности свого ймення д. Кропивницький робить добрі збори, але такі відносини батька українського театру до завдач укр. штуки не роблять йому поваги.

Гра артистів взагалі добра, але нас вражає шараж у комічних ролях. До того треба ще додати, що д. Кропивницький ставить п'єси все зі сльозами, але добрих голосів у його трупі мало, і таким робом весь успіх та оплески випадають на долю

«гопака і горілки». Д. Кропивницький дякуючи своїм антрепренерським здібностям дістає повні збори і вже поставив чотири бенфеїси з подьшеними цінами. З новин виставлена була два рази опера «Катерина».

В трупі крім самого д. Кропивницького заслугоють на увагу д-ки Ратмирова, Шевченко-Гамалій, Величко, Разсудов-Кулябко, Карпенко, Загорський, Глоба; ще має прийти д-ка Войцковська. Товариство лишасть ся ще на три вистави до 11. цвітня ст. ст. Літом дає вистави в Києві. *Л-во.*

— «Петербургская Жизнь» (333 ч.) подає відомости про вистави згаданої трупи Матусина. Кореспондент пише, що не вважаючи на гарний підбір артистів, між котрих відзначають ся Матусин, Гайдамака, Олексієнко і Шостаковська, трупа не може «похвастатися хороними дьлами». — В Челябинську, Оренбур. губ. з 21. лютого дає вистава харківське товариство малоруських артистів під зарядом А. Соколова. Вистави трупи, як каже кореспондент, мають успіх. На шостому тижні посту трупа збирає ся виїхати з Челябинська до Омска. — В Могилеві-Подільському дає вистави з 28. марця товариство русько-малоруських артистів під зарядом Пронського, котре також має чималий успіх.

«Весіле укр. козаків». Німецька люстрована часопись «Moderne Kunst» помістила в 17 зонітці за сей рік репродукцію нового образа знаного маляри Осипа Брандта п. з. «Ukrainischer Kosaken-No. bz-itszug». Для докладнішого зрозуміння образа додана коротка замітка Георга Буссе. В ній вияснює він територіяльну назву України, згадує про Мазепу і його намір виїхати ся з під Росії, та про остаточне знищення автономії України Катериною II. Пояснює також коротенько самий обряд весіля. Хоч замітка яка невеличка, не обійшло ся в ній без помилок і то таких, як «Мазепа хотів виїхати ся з під Росії, а прилучити Україну до Польщі», або «Мазепа до Полтавської битви утік до Швеції, де згинув правдоподібно від отруї». Видно, що Україна все ще у Німців terra incognita.

Археологічно-бібліографічний музей Старополіського Інститута отворений від 1. мая для публіки в вівторок і п'ятницю від 10—12, в шість днів (крім неділь і свят) від 11—12. В музею с тепер; 1112 грамат і актів почавши від 1352 р.; 353 старих рукописів і друкованих книг від 12 віка і 436 старинних

образів і т. и. від 14 віка. Музей і бібліотека (досить показна) другої богатой (мільйоновой) інституції, здвигненої колись складами воїх Русинів, але опанованої тепер москвофілами, не може дочекати ся отворення.

Портрети укр. діячів. Гр. Коваленко видав літографовані портрети: Богдана Хмельницького (великий) і П. Куліша (малий) у Чернівці. Раніш виїхали в томуж виданю великі портрети: Ів. Котляревського, Т. Шевченка, Гр. Квітки-Основ'яненка. Ціна великих портретів по 15 коп. за ека., а купуючи гуртом по 10 коп.

Вистава церковної штуки. Австрійське «Товариство Льва» (Leo Gesellschaft) задумує урядити 1900 р. виставу церковної штуки в Відні. Вистава має представити теперішній стан церковної штуки, особливко архітектури, різьбарства і малярства.

Наші народні пісні. Львівський композитор і директор польського співачього товариства «ЕCHO», Галь, згармонізував 22 руські народні пісні. З того десять пісень на мужеський хор з німецьким текстом (вийде небавом у Гюнгера, книгаря і наладника в Кольонії), а дванайцять на мінаний хор з супроводом фортепяну (вийде в Києві, у Гзішковского). Д. Галь має намір познайомити ширшу публіку з своїми композиціями і дати концерти у Львові, Стрию і Самборі. Д. Галь гармонізував вже і давнійше кілька руських народних пісень, та єї мають бути далеко красивіше виконані від попередніх.

Львівська висша школа ветеринарії числить в теперішнім півроці 54 студентів. По народности є: 25 Поляків, 9 Чехів, 8 Русинів, 6 Хорватів, 2 Словинці, 2 Болгаря, 1 Дальмавінець (?), 1 Серб.

Бібліотека гр. Віктора Баворовского у Львові. По відреставрованню будинку, де містить ся бібліотека, упорядкуван д-р О. Корженевский книжки в двох салих на стілько, що вже кількох учених могло з них користати. Бібліотека гр. Баворовського важна для нас особливо багатством цінних рукописів, котрих поєдас коло 3000 томів і в котрих є чимало цінних матеріалів для нашої історії і літератури. Зладженем їх каталога займаєть ся д-р Кентшинський.

Інститут для дівчат. «Руське Товариство Педагогічне» отворює з днем 1. вересня 1899 інститут для дівчат у Львові подібний до такогуж інститута музеського, що існує вже довший час. В ньому

будуть дівчата лпш меншкати і харчувати ся; до шкіль будуть ходити в місті. Рівночасно отворити Товариство другої класу (зглядно шесту) в своїй відділовій школі женськой з руського викладавою мовою. (Виділова школа більш менш відновідає програмі городьского училища в Росії.)

Географічний опис України. В Петербурзі під редакцією дд. Семенова і Ламаньского виходить важна праця під заголовком «Россія, полное географическое описание нашего отечества». Три томи сього видання будуть присвячені Україні: VIII том Україні лівобережній, IX т. правобережній і XV т. так званій Новоросії, себ-то Херсонській і Катеринославській. Програма кожного тома: I. Природа, II. Людність (історія, етнографія, побут, культура, економічний стан) і III. Видатніші місця. До кожного тому в додатку приложені будуть карти, картограми, дияграми і біографічний показчик усіх праць, що дотикають ся того краю, про який мова в тексті. Досі вийшов тільки перший том сього видання.

„Полтавскія Губерн. Вѣдом.“ сповідають, що «художественно-промышленной» школі імені М. Гоголя (в Миргороді Полт. губ.) урядом призначено 30.000 руб. на майстерні.

Хмельницький у Франції. Д. 26. марця в «Императорскомъ обществѣ любителей древней письменности» д. А. Полонцев читав реферат про вельми цікавий і в загалних рисах відомий факт з історії козацтва на Україні, як козаки в 1646 році разом з Французами за приводом Конде воювали проти Іспанців і брали участь в облозі Дюнкерки. Відомо, що кардинал Мазарині обернув ся до короля Владислава з просябою про допомогу. Козаки в кількості 2.000 пішли до Франції і воювали 1646 р. Дюнкерку. Д. Полонцев, зацікавлений сям епізодом, зробив розвідку в архівах Дюнкерки а також в архіві графа Конде, де знайшов цілий ряд власноручних листів кардинала Мазарині, а також і інших видних діячів тодішньої епохи; в листах заховало ся багато цікавих звісток про шлях, котрим простували козаки до невідомої для них Франції, про переговори їх з французьким урядом, про те, яку вони брали участь у облозі Дюнкерки. Зібрані матеріяли д. Полонцев виготовував уже до друку. («Сибурекія Вѣдомості» ч. 84.)

Народна освіта в Росії. В державній раді (Государств. Совѣтъ) незабаром має обмірковувати ся питання про визна-

ченє з державної скарбниці дальшого кредиту 1,800.000 р. для відкриття церковно-парохіяльних шкіл. (Сиб. Відомості).

Харьківське губернське Земельне Зібраннє призначило 200.000 руб. на народню освіту, але губернатор запротестував проти такої постанови земства з огляду того, «что это (организации школ) не вполне разработано и выяснено, а посему и производство ассигнованных на это дѣло суммъ является преждевременнымъ». (Сиб. Вѣдом. 96 ч.)

Етнографічні досліди України. Член географічного товариства у Петербурзі д. Кривошапкин обвіздить нині волинську, подільську та міньську губернії за для всесторонніх дослідів сього краю, переважно з боку етнографічного. Кривошапкин, кажуть, уже приїзав у Товариство колекцію одежі та вельного вбрання, що заховали ся од стародавнього часу, та існують і дотепер. Надіслані колекції будуть передані до музею Олександра III. («Новості» ч. 86.)

Освіта для селянок. Не що давно урядом ствержено устан «Общества содѣйствія женскому сельско-хозяйственному образованию» в Петербурзі. Нове товариство, рада котрого складаєть ся з 12 членів, має право заводити публичні лекції, відкривати по містах та по селах школи й курси сільського господарства. («Новое Время» ч. 8291).

Розкопи в Херсонесі. Д. Костюшко-Валюжинич, що завідус археологічними розкопками в Херсонесі, одіслав знову багато вельми дорогіших та цікавих річий до Петербурга. З гробниці (кінця IV в. до Р. Хр.) винято шість урн, в яких заховало ся золоте озереля, перстені та інші речі; на одному перстені штучно вирізаній образ сидячої Паллади; на другому, ерїбному, голова Афродіти між двома Еротами також дуже гарної роботи. Одна із серезок узява з себе цілу композицію: зірка, сидючі під деревом, грас на лірі, а крилата «Побіда» скаже на чотирьох конях. Усі фігури так тонко по мистецьки виконані, що й нині рідко коли можна подібати таку художницьку роботу. Рядом з гробницею IV в., але на три аршини вище од неї, відкрито великий склеп, що походить, судячи по монетам, з кінця I віку по Р. Х., в ньому також захована сімька вельких цінних та цікавих річий. («Новості» ч. 89.)

Відкриття в Індії. Висланий англійським правительством до Індії вчений

д-р Філер, що перед роком відкрив у однім індійським лісі стови з давнім написом про Будду і йдучи за сям слідом віднайшов у тім самім лісі сліди стародавнього міста Капілявасту, місяця вродження Будди, зруйнованого ще перед смертю сего великого вчителя, доносить тепер, що заряджені ним розкопи тих руйн дали над сподіванє великі і важні здобутки. Віднайдено гробницю Будди і урну з останками його тіла, а також ба-

гато написів, котрі в головної основі потверджують ті звістки про життя Будди, які передають ся в буддійських писаннях і деякими дослідниками вважали ся неразумними.

Міжнародний з'їзд географів, семий з ряду, відбудеть ся сього року в Берліні. Реферати будуть читати ся в мовах: англійській, французькій, італійській і німецькій. Славянські мови не допущені до відчитів.

VI. Із суспільного життя.

Число Русинів на Угорщині. Число угорських Русинів досі незале доккладно. Причиною того є з одного боку сторонність мадярського уряду, що бажаючи число своїх земляків як найсильніше збільшити, змінює тим самим при конскрипції число людности інших націй, з другого боку не зовсім докладні конскрипції записки, що подають число не самих Русинів, але всіх греко-католиків, через що обидва ті поняття вводять в замішанє. Коли одначе приходить ся вибирати між записками урядовими і конскрипціями, то останнім скорше можна завірити; з уваги на те, що всі Русини в Угорщині є греко-католики, та що в кожній парафії подана мова, якою послуговують ся вірні, можна прийти бодай в приближеню до вірного виводу про їх число, при чім різниця неокладности хитала би ся що найбільше між цифрами 10 до 20 тисяч. Різниця-ж та все не буде так велика, як між урядовими і конскрипційськими датоми.

Щоби показати, як незгідні дати подано що до числа Русинів в Угорщині, наведу кілька з них. Черніг в *Ethnographie der oesterreichischen Monarchie*, 1857 начислив Русинів — ідучи за Чапловичем, 358.913., Петерман в *Geograph. Mittheilungen*, 24 В. 1878 начислив їх 460.000; в тім самім році Головацький начислив в «Нар. п'єніп Гал. и Угор. Русин, III, 6, 2» Русинів 476.560; урядова перепись переведена в 1880 начислила їх 342.351; Брахелі в *Statistische Skizze der oest. ung. Monarchie*, 1881, подає число Русинів на 460.000. Угорські Русини (Тердешський, Дулишкович) підносили число своїх земляків ще в 70-х роках на 500 або й більше тисяч; теперішні інтелігентні Угорські Русини подають се

число також на 500.000. З того видно, яка там запутанина в статистиці.

Хоч умови, серед яких приходить ся жити Угорським Русинам, так некористні, то всеж таки до цілковитої їх погуби, як сього бажають собі мадярські шовіністи, прийти не може. Доказ на се маємо в зіставленю дат, оголошених урядом, на підставі конскрипцій з р. 1880 і 1890. Всіх Русинів числено:

Комітат	1880 р.	1890 р.
Абауй-Торна	543	—
Бач-Бодрог	7.294	9.112
Берег	74.021	94.650
Бігар	466	—
Боршод	455	3.30
Земплин	30.164	34.610
Мараморш	106.221	147.474
Саболч	1.698	—
Сатмар	969	1.332
Сіпіш	16.158	17.930
Угоча	29.976	33.348
Унг	41.871	53.302
Шарош	30.939	38.175

Всього руської людности було отже: 1880 р.: **342.381**; 1890 р.: **430.282**.

За 10 літ виносить проте приріст людности 87.902, що становить майже 23 $\frac{1}{2}$ %. При сьому помітна річ, що коли в комітатах з малою руською людністю Русини денационалізують ся так скоро, що по десятиох літах нема їх зовсім аж в трьох комітатах (Абауй Торна, Бігар і Саболч), то в комітатах з компактним руським населенєм вони ростуть скоро: Унг виказує 12.000 приросту, Берег 20.000, а оден комітат, Мараморш, виказує навіть величезний приріст, бо 40.000 душ, отже майже третина усього руського населеня того комітату! Дуже слабкий приріст виказують: Угоча, де Русини мадьяризують ся, і Земплин, та Сіпіш, де вони

в часті мадяризують ся, в часті слова-
чать ся. Останнє дотикає також Шарошу,
хоч не в такій мірі, як З. і Сп. З того
видно, що ми можемо найбільше числити
лиш на три головні комітати: Мараморош,
Берег, Унг; Земліни, Угоча, Шарош і Сіш
будуть лишне поволі денацио-
налізувати ся, иньші-ж комітати бути
може що вже в часі найближчої конскрип-
ції, 1900, не викажуть руської людности.
Виймок буде становити хиба Бач-Бодрог,
де позиція Русинів досить добра, хоч їх
там і мало.

В. Гутиок.

Захоронки для сільських дітей. Пол-
тавське Земство почало заводити по селах
захоронки для дітей селян, зайятих літом
працею в полі. Захоронки показали ся
дуже пожиточними особливо тому, що діти
не лишакать ся дома без догляду. Захо-
ронками завідують переважно місцеві учи-
телі і учительки; багато осіб завідує за-
хоронками безплатно. Селяни дуже при-
хильні до захоронок, бо переконали ся
про велику з них користь.

В. Ламанський про австр. Славян.
26. марця в «Императорскомъ Русскомъ
Географическомъ Обществѣ» в Петербурзі
відбуло ся засідання етнографічного від-
ділу. Предсідатель «Общества» д. В. Ла-
манський познайомив публіку з новою
працею проф. університету в Нансі В.
Ауербаха «Про народи та племена Ав-
стро-Угорщини». Д. Ламанський, разом
з Ауербахом, уважає більш справедливим,
щоб Чехи вчили ся німецької мови, котру
вживає вся Европа, бо Німцям відлячого
вчити чеську мову, котра вживасть ся
тільки в Чехії та в Моравії. Нарешті
д. Ламанський цілком згоджуєть ся з Ау-
ербахом в тому, що чеська народність,
котра складаєть ся вельо з 5 мільонів,

не може вимагати рівноправности з Нім-
цями, що лічать 50 мільонів людности.
(Новости ч. 87).

Еміграція з Фінляндії. Фінляндії
емігрують до Америки. На останньому
пароплаві, що відплив з Ганге, виїхало
600 дуп. Торік емігрувало 3.420 чолов.
(«Новости» 98 ч.)

Реформа календаря в Росії. Комі-
сія визначена Астрономічним Товариством
в справі реформи календаря звернула ся
була до російських міністерств з прось-
бою, висловити свою думку про реформу.
Міністерства комунікації, внутрішніх
і заграничних справ і скарбу — заявили
ся за найскорішою реформою. До комісії,
що має розглянути сю справу, вибрано
16 осіб, між ними 9 членів ради Астро-
номічного Товариства. Предводити мають
нарадам Менделєєв і Глязенп. Перше
засідання відбуло ся 10 мая. Праці покін-
чать ся певно в червні.

Нові земства. 19. марця скінчила
свої засідання комісія, котрій доручено було
скласти проєкт запровадження земства в
т. зв. області войска Донского. («СПБ.
Вѣдом.» № 91.)

Народний Дім. На буковинській На-
родний Дім в Чернівцях, що має пере-
будувати ся, зложено досі 2025 зл. і 35 кр.
дрібними складками Русинів і 1179 зл.
50 кр. членських вкладок. Також стрий-
ській Русини заходять ся коло здвигнення
Народного Дому в Стрию.

**Еміграція мешканців північного Кав-
казу** — Кабардинців, Інгушів та Чечен-
ців усе ширіє. Останніми часами до
начальника Терської області надіслано
силу просьб про дозвіл переселити ся
в Туреччину. («СПБур. Вѣдом.» ч. 84).

VII. Від редакції.

До українсько-руських видавців.
Проємо всіх українсько-руських видав-
ців, редакторів, авторів і др., щоби були
ласкаві присилати до бібліотеки нашого
Товариства по одному примірникови всіх
своїх видань, хоч би й найдрібніших.

Се буде користно не лише для Товари-
ства, але й для них самих. Про всі нові
видання буде завжди бібліографічна но-
татка в Л. Н. Вістнику. Розумієть ся,
що отяя просьба звернена і до російських
Українців.